

Ms. K 7803
3

ဒါနပုဒ်

: နေပြည်တော် :

: ဗမာ့စာပေ :

ပြန်ကြည့်စာအုပ်

ვაჯშტი

Описание Царства Грузинского

(география Грузии)

Под редакцией
Т. Ломоури и Н. Бердзенишвили

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ СТАЛИНА

ТБИЛИСИ * 1941

გახეივნი

91(47.922)

3-277 J

ა ღ წ ე რ ა

სმეფოს სქართულოს

(საქართულოს გეოგრაფია)

*

თ. ლომთურის და ნ. ბერძენიშვილის

რ ე ღ ა ქ ც ი ი თ

სხადინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემი
თბილისი * 1947

დაიბეჭდა საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების
პრეზიდიუმის დადგენილებით

პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ალ. ჯ ა მ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი

ყდა, ფორზაცი და ტიტული შესრულებულია
მხატვარ-ლ. ბ რ ი გ ო ლ ი ა ს შ ი ე რ

წინასიტყვაობა

XVIII საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მეცნიერის, გეოგრაფისა და ისტორიკოსის ვახუშტის შრომა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ დღესაც დიდ ინტერესს იწვევს არა მარტო გეოგრაფთა შორის, არამედ სხვა სპეციალობის მუშაკთა შორისაც.

აღნიშნულ შრომაში ვახუშტის განსაკუთრებული ოსტატობით აქვს მოცემული მდიდარი მასალა საქართველოს გეოგრაფიის შესახებ: საქართველოს მრავალფეროვანი ბუნება, მისი ბუნებრივი საწარმოო ძალები, მოსახლეობა, დასახლებული პუნქტები, სამეურნეო საქმიანობა და სხვა. ძველ საქართველოს არ დაუტოვებია მეორე ასეთი წიგნი, სადაც მსგავსი სისრულითა და სიღრმით იყოს აღწერილი ჩვენი ქვეყანა. ამიტომ ეს შრომა, როგორც საქართველოს სრული აღწერის პირველი ცდა, უდიდეს ისტორიულ განძს წარმოადგენს. ასევე ძვირფასია იგი, როგორც ქართული მეცნიერული გეოგრაფიის ერთერთი უძველესი და ყველაზე უფრო სრულყოფილი ძეგლი. ცნობილია, რომ ვახუშტის შრომა, კერძოდ, მისი რუკები, დიდი ხნის განმავლობაში ძირითად წყაროს და მისაბაძ მაგალითს წარმოადგენდა საქართველოს და საერთოდ კავკასიის გეოგრაფიული აღწერისა და რუკების შედგენისათვის როგორც რუსეთში, ასევე დასავლეთ ევროპაშიც.

საბჭოთა მკითხველს, რომელსაც აინტერესებს ყოველივე დიდი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, არ ჰქონდა შესაძლებლობა, რათა გაცნობოდა ამ დიდ გეოგრაფიულ შრომას, რადგან მისი ძველი გამოცემანი უკვე დიდიხანია ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენენ; ამასთანავე, რადგან ეს შრომა მისი დაწერიდან ორასი წლისთავზეც მეცნიერულ ინტერესს მოკლებული არაა, საქართველოს გეოგრაფიულმა საზოგადოებამ განიზრახა მისი ახალი გამოცემა.

ვახუშტის შრომის გამოცემისათვის სამზადისი საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების მიერ დაწყებულ იქნა რამდენიმე წლის წინათ. შრომის ავტორაფის ტექსტის მეცნიერული დადგენა, კომენტარების, ლექსიკონისა და საძიებლების დართვით, აგრეთვე ვახუშტის ბიოგრაფიის შედგენა და, ამგვარად, აღნიშნული გეოგრაფიული შრომის განახლებული გამოცემა, ცხადია, დიდ დროსა და შრომას მოითხოვდა. ამ საქმის შესრულება საზოგადოების პრეზიდიუმმა ისტორიკოსებს — ნიკოლოზ ბერძენიშვილსა და თამარ ლომოურს მიანდო, რომელთა რედაქციით ქვეყნდება ვახუშტის წინამდებარე შრომა. ვახუშტის, როგორც გეოგრაფის, დახასიათების შედგენა და ვახუშტის

რუკების გამოცემა ტექსტთან ერთად ვერ მოესწრო, საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოებისგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო, აღნიშნული რუკები ცალკე გამოიცემა სათანადო აღწერილობითა და განმარტებებით.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება დარწმუნებულია, რომ ვახუშტის გეოგრაფიის ამ გამოცემით აწოდებს საბჭოთა მკითხველს არა იმდენად ისტორიული ხასიათის გეოგრაფიულ შრომას, რამდენადაც ჩვენი ქვეყნის შიდა და მრავალფეროვანი ბუნების შესწავლისათვის აუცილებელ დასაყრდენ გეოგრაფიულ წყაროს.

წინამდებარე შრომის გამოცემაში სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა საკმაოდ დიდი წვლილი შეიტანა.

ვახუშტის შრომის გამოცემა ეძღვნება საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების ოცი წლის საიუბილეოთა-რილს.

საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოების პრეზიდიუმი

თბერვალი, 1941 წელი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

I. ვახუშტის ბიოგრაფიისათვის

საკმაო ცნობები ვახუშტის ცხოვრების შესახებ, სამწუხაროდ, არც დღეს მოგვეპოება. ამ მხრით ჩვენ თითქმის ისეთივე მდგომარეობაში ვართ, როგორშიაც ვახუშტის პირველი გამომცემელი (1842 წელს) იყო¹. ეს გარეშობა, რა თქმა უნდა, იმის მოწმობა არაა, რომ ასეთი ცნობების მოპოება მომავალშიც უიმედოა. პირიქით, ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ცნობაც კი გვაქვს (თუმცა უმისამართო), რომ ვახუშტის მეფისა და მისი ოჯახის წევრთა შესახებ მდიდარი მასალა მოიპოება.² მოსკოვსა თუ ლენინგრადის იმ არქივებში, რომელთა სამეცნიერო აღწერა და სათანადო წესრიგში მოყვანა მხოლოდ ახლა მიმდინარეობს. ასეთ გარემოებაში ჩვენ იძულებული ვართ ვახუშტის მეცნიერული ბიოგრაფიის დაწერა მომავლისთვის გადავდოთ და აქ, უმთავრესად, იმ მცირე მასალის მოყვანით დავეკმაყოფილდეთ, რაც კარგა ხანია ცნობილია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში³.

ვახუშტი ბატონიშვილი, ვახტანგ მეფის „უქანონ“ შვილი⁴, 1676 წლის ახლო ხანში უნდა დაბადებულიყოს⁵.

¹ დოკორაფიული აღწერა საქართველოს ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ, მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკოს ბროსეტის-გან S.-Petersbourg, a la typographie de l'academie, 1842.

² რა თქმა უნდა, აქ არ იგულისხმება ყოფ.საგ.საქ. სამინისტროს ის ცნობილი მასალა „ვახტანგის ემიგრაციის“ შესახებ, დღეს რომ მოსკოვის ГАФКЭ-ს „Дела Грузинские“-შია დაცული.

³ 1) ბროსე, დასახ. შრომა, introduction; 2) ბროსე, Histoire de la Géorgie.. II partie, Additton VII, 585; 3) ვახუშტი, საქართველოს ისტორია განმარტებული და შევეებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი პირველი, ტფილისი, 1885; 4) ბროსე, Mélange Asiatique, 1857—1859, t. III, p. 533—557; 5) ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია, დაიბეჭდა ვახუშტი ბატონიშვილის ხელნაწერ დედნიდამ. რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, ტფილისი, 1904 წ; 6) საქართველოს ცხოვრება 1459—1800-მდე ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ. მეორე გამომცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან; 7) დ. ბაქრაძე, საქართველოს მეფე ვახტანგ VI, 1880, გვ. 31; Александр С. Хаханов. Очерки по истории грузинской словесности, выпуск III, Москва, 1901 г., 287—292.

⁴ რომ ვახუშტი ვახტანგ მეფის ბუში იყო, ამახ მოწმობენ ქართულიც და უცხოური ცნობებიც, თანამედროვე თუ ნაგვიანვე. იხ. ბროსე, Переписка грузинских царей с российскими государями, XXVII; პეისონელი, „თხრობა სპარსეთისა და საქართველოს არეულობის თაობაზედ“, გვ. 47; „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, გვ. 47 და სხვა.

⁵ ბროსეს ამ მოსაზრებას მ. ჯანაშვილი და ზ. ჭიჭინაძე საჭირო საბუთის მოუყვანელაშ ანუსტატენ: პირველი 1694 წელს ირჩევს, ხოლო მეორე 1696-ს.

ენი იყო ვახუშტის დედა. ცნობილი არაა. სად გაატარა და როგორ მომავალმა მეცნიერმა ყრობისა და ჭაბუკობის ხანა, არც ამის შესახებ ვიცით გარკვეული რამ. ცნობათა სრულ სიტყვიერეს, რამოდენადღე ანელებს ჩვენ მიერ მოპოებული ერთი საბუთი, საიდანაც ჩანს, რომ ვახუშტის „სიჩხოთავე“ გამზრდელი და „სამლოთა საერომდე მასწავლელი“ კარისა და ოქონის ხატის დეკანოზი გარსევანაშვილი იესე და განსაკუთრებით მისი ძმა გიორგი ყოფილან¹. გიორგი გარსევანაშვილის შესახებ ჩვენ სხვა ცნობაც ვაგვჭირია. მოსკოვს, ვსესვიატსკოეში ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, სესეწავში ქართული ეკლესიის ეზოში დღემდის დაცულია საფლავის ქვა მხედრული წარწერით: „პროთოპოპი გარსევანისძე გიორგი, მეფის ვახტანგის აღზრდილი და მეფის ბაქარის აღმზრდელი“. ამ წარწერის თარიღია 1745 წელი. ცხადია, ეს იგივე გიორგია, რომელსაც ვახუშტი თავის აღმზრდელს და „მასწავლელს“ უწოდებდა. ამრიგად, ჩვენ ახლა ვიცით, რომ პირველი სწავლა-აღზრდა ვახუშტის თავის ძმა ბაქართან ერთად მეფის კარის დეკანოზისაგან მიუღია. მაგრამ, უეჭველია, ვახუშტი ამ სწავლის ამარა არ დარჩენილა. გიორგი ავალისშვილის ცნობით 15—16 წლის ვახუშტი ტფილისში მყოფ კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა. ავალიშვილს ეს ცნობა ზეპირად უნდა ჰქონდეს გა-

¹ ქ. ნებთა და შეწევნთა მღთისათა ესე წყალობის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ჩვენ, ბატონიშვილმა ვახუშტიმ, ძემან ჩვენმა იოვანემ თქვენ, ჩვენთა ერთგულთა, წესისაებრ თავდადებით მრავალგვარად ნამსახურსა კარისა და ოქონის ხატისა დეკანოზს გარსევანაშვილს იესეს და ძმასა შენსა სიჩხოთავე ჩვენთა გამზდელთა და, რაც ძალი ედვა, სამლოთა საერომდე მასწავლელს გიორგის, შვილთა თქვენთა ნიკოლოზს, გრიგოლს, გაჩხევანს და ანდრისს, შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა; ოდეს მრავალგვარათ თავდადებით ჩვენს დაჰქირებდის დღემში გვემსახურენით და ჩვენს გაზრდაში დიდი ჭირი და გაზრდილობა მიგიძლოდა ჩვენზე, ამისდა სანუქფოდ წყალობას დაგვეჯგ [ნით, ჩვენც] შეგიწყალეთ და გიბოძეთ ჩვენის სიმართლის ცხობითა და ალალის საქონლით ნასყიდობ ცირცსოფელი ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდული ნადარბაზევი მისი სამართლიანის სამზღვრითა, წყლითა, წიქვილითა, მთითა, ბართა მის გარშემო საყდრით [და] ასაყდრალითა და სახნავითა*, სათიბითა და უთიბითა, როგორათაც იმათგან შეყიდნოს, იგზითა და იმ საზღვრითა, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთს ჩვენსა ერთგულად სამსახურსა შინაოცს ნათლისღებას, რაც სამღვდლო კაცი თქვენს სახლში იქნებოდეთ, ჩვენად სადღეგრამელოხ და გასამარჯვებლად და სასულიეროთ უამს გვიწირვედეთ. არ მოგეშალოს არცა ჩვენგან არცა ჩამამავალთა ჩვენთაგან. აწე, გვედრებით შემდგომო ჩვენო მებატრონენო, ვინცა ვინ ბრძანდებოდეთ, მცირესა ამას ჩვენგან ნაწყალობებს ალალის თეთრით ჯავახის-შვილებისაგან მოსყიდულს ნადარბაზევს ნუ მოუშლით ჩვენზე მრავალგზით და მრავალის მოთგონებელის ქირით თავგანწირვით ნამსახურს გარსევანას-შვილებს, თქვენის მღთის გულისათვის, რათა ცათა და ქვეყანათა შემოქმედმა დამტკიცოს განგებული თქვენი. აწე, ვინცა და რამანცა კაცმა ამისად შლად ხელყოს, რისხვამცა ღმერთი დაუსრულებელი და ჩვენისა ცოდვისათვის იგიმცა განიკითხვის მეუფის წინაშე, ხალა დამამტკიცებელი ამისი-

* ეს სიტყვა სხვა ხელითა და მელნით წერია.

გონილი. ამისდა მიუხედავად ეს ცნობა ყოვლად სარწმუნო ჩანს. რაც შეეხება ავღლიშვილის ცნობის იმ ნაწილს, თითქო „გაფრანგების“ შიშით ვახტანგმა თავის შვილს კათოლიკე მისიონერებთან ურთიერთობა აუკრძალა, ეს რამოდენადმე საეჭვოა: ის არ ეგუება კათოლიკობისადმი ვახტანგის დამოკიდებულებას, რომლის შესახებაც ჩვენ სრულიად გარკვეული და უეჭველი ცნობები გავვაჩნია¹. 1717 წლის ახლო ხანებში ვახუშტიმ ცოლად შეირთო გიორგი აბაშიძის ქალი მარიამი². 1725 წელს ვახუშტის უკვე ოთხი შვილი ჰყავდა, ორი ვაჟი და ორი ქალი³. თავის უფროს შვილს იოანეს ვახუშტი უკვე 1723 წლის ზემორე მოყვანილ სიგელში იხსენიებს. მეორე ვაჟი, საფიქრებელია, იმ დროს ჯერ კიდევ არა ჰყოლია. ბროსეს ცნობები ვახუშტის მემკვიდრეებს შესახებ ნიშანდობლივი და სარწმუნო ჩანს⁴.

1717 წლიდან ვიდრე 1724 წლამდე ვახუშტი აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის პოლიტიკურ საქმეში. 1717 წელს ბაქარ ქართლის მეფემ თავის ძმას ვახუშტის აჯანყებული დათუნაქსნის ერისთავის დამორჩილება მიანდო. ვახუშტი ლაშქრით შევიდა საერისთოში. ამ დროს დათუნა ერისთავი გარდაიცვალა, ხოლო ერისთვის-შვილები კახეთს გაიქცნენ. ვახუშტიმ საერისთო დაიჭირა⁵. 1719 წელს ვახტანგ მეფის ბრძანებით ვახუშტი და ბაქარ ისევ ქსნის საერისთოში ლაშქრობენ უკუმდგარი შანშე ერისთავის წინააღმდეგ. ბაქარმა ქსნის ხეობა დაიჭირა. ვახუშტიმ — ლიახვის ხეობა⁶. შემდეგ წელში ვახტანგ მეფემ ვახუშტი იმერეთს წარავლინა ლაშქრით. მას უნდა ხელი შეეწყო ვახტანგის დის-შვილის ალექსანდრე გიორგიძის გამეფებისათვის. 1721 წელს ვახუშტი უკვე საბარათიანოს სარდალი იყო და თრიალეთის ახალქალაქში იჯდა (აწინდელი ტაშბაში). მეფის ბრძანებით და ვახუშტის უშუალო მონაწილეობა-ხელმძღვანელობით მოხდა ამ დროს

დთნაკურთხოს. დაიწერა ბრძანება ესე კათაგვის, ი, ქს: უია; ხელითა კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობრის შანშიან მარტიოზის-შვილის მდივნის ბეგაბეგისითა (ბეჭედი მხედრული წარწერით: „ვახუშტი“).

¹ იხ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 304—342.

² ГАФКЭ, Дела Грузинские № 8, К. 32.

³ ГАФКЭ, Дела Грузинские, № 8, К. 32. და აგრეთვე № 7, გვ. 588, 594, 601.

⁴ ამის მიხედვით ვახუშტის შემდეგი შვილები ჰყავდა: იოანე, გარდაიცვალა 1783 წ. უკეთ 6 დეკემბერს 1784 წელს; ალექსანდრა, იშვა 1721 წლის 12 აგვისტოს, გარდაიცვალა 8 აპრილს 1789 წელს; დავითი, იშვა 1723 წელს, მისი გარდაცვალების თარიღი უცნობია; დარია, იშვა 1724 წელს; ის 1804 წელს ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო; ნიკოლოზი, იშვა 1724 წლის შემდეგ, გარდაიცვალა 1772 წლის უწინ; დომენტი, იშვა 1728 წელს; ყრობაშივე, 9 წლის გარდაიცვალა, 1737 წელს; ანა, იშვა 1745 წელს, გარდაიცვალა 1779 წელს. Mel. as, III, p. 544; აქედან ეს ცნობები ამოკრებილი აქვს დ. შაქრაძეს. იხ. მის მიერ გამოცემული — „ვახუშტი, საქართველოს ისტორია“, XI.

⁵ საქართველოს ცხოვრება, 123; დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 177.

⁶ იქვე, 124.

მეწინავე სადროშოს აღწერა¹. მეწინავე დროშის სარდლად იყო ვახუშტი 1722 წელსაც. ამავე წლის აგვისტო-ნოემბერში კი ის სამეფოს განაგებდა, როცა ვახტანგი და ბაქარი პეტრე ხელმწიფის შირვანს გამოსვლის მოლოდინში ქართველთა ჯარით განჯის მიდამოებში იდგნენ². ასევე აქტიურად მონაწილეობდა ვახუშტი იმ ბრძოლაში, რომელსაც ქართლი სპარსელებისა და მათი ერთგული კოსტანტინე კახთა მეფის წინააღმდეგ აწარმოებდა 1722—1723 წლებში. ვახუშტი წარმატებით ებრძოდა მოსიულ მტრებს ბორჩალოში, მცხეთაში, მარტყოფს³.

1723 წელს ქართლი ოსმალებმა დაიპყრეს. დამარცხებული ვახტანგ მეფე პოლიტიკური ტაროსის მოლოდინში პეტრე ხელმწიფის სამფლობელოს შეეფარა (1724 წ.). ვახტანგს ემიგრაციაში 1208 კაცი გაჰყვა. მათ რიცხვში იყო ვახუშტიც თავისი სახლობით და ამალით. ემიგრაციაში ვახუშტის თანახლად: მეუღლე, ორი ვაჟი, ორი ქალი, ერთი გამდედი, 13 მოახლე, 25 მსახური, 4 თავადი 6 ყმით და 19 აზნაური 17 ყმით; სულ 90 სული.

ემიგრაციაში ვახუშტი არა მარტო სამეცნიერო მუშაობას ეწეოდა. როგორც ირკვევა, მას მეფის სახლზე მზრუნველობა ჰქონია ვახტანგის მიერ მიწოდებული⁴.

რუსეთში ვახუშტი თავისი მატერიალური მდგომარეობის კმაყოფილი თავიდანვე არ ყოფილა. ვახტანგ მეფეს (და მთელს ემიგრაციას) რუსეთის მთავრობისაგან გაჩენილი ჰქონდა ყოველწლიურად 24.000 მან. ფულად, 4.000 ჩეტვერტი ხორბალი; 200 საყენი შეშა და 200 ცხენის თივა-ქერი. აქედან ვახუშტის და მის ამაღას მეფე აძლევდა: 2.090 მან. ფულად, 289 ჩეტვერტი ხორბალს, 38 საყენ შეშას და 16 ცხენის თივა-ქერს⁵. მაგრამ ვახუშტის მატერიალური მდგომარეობა 1737 წლიდან კიდევ უფრო გაუარესდა. ამ წელს ვახტანგ მეფე გარდაიცვალა. ამ დროისათვის ქართულმა ემიგრაციამ რუსეთის პოლიტიკის შესვეურთა თვალში თანდათან ფასი დაკარგა⁶. ემიგრაციასაც ჩქარა აგრძნობინეს არასასიამოვნო აზრები. 1737 წლიდან ორი წლის განმავლობაში რუსეთის მთავრობის ხაზინიდან ემიგრაციას არაფერი მისცემია. მხოლოდ 1739 წელს გასცა განკარგულება ანაიმპერატორმა, რათა ემიგრაციას აღუდგინონ შეწყვეტილი დანაშარბა, მაგრამ განახევრებული რაოდენობით. ამ განკარგულების მიხედვით ნაცვლად ზემოდასახელებული რაოდენობისა ვახუშტის დაენიშნა წლიურად მხოლოდ 1.500 მანეთი⁷. 1738 წლის 25 მარტის „უქა-

¹ მასალანი საქართველოს სტატისტიკურის აღწერილობისა მეტერამეტე საუკუნეში, 2.

² იხ. საქართველოს ცხოვრება, 126 და ბროსე Переписка..., LXXVII.

³ საქართველოს ცხოვრება, 128—129.

⁴ Дела Грузинские № 1, 1734 г. 13—11; იქვე, № 4, 1737 г.; იქვე, № 2, 1735 г. იქვე, № 5, 1737 г.

⁵ Дела Грузинские № 19, 1749 г. და № 5, 1753 г.

⁶ რუსეთმა პეტრე ხელმწიფის დროს მინატაკები კასპის ზღვისპირა ქვეყნები ძალაუნებურად ისევ ერანს დაუბრუნა — 1732 და 1735 წლების ხელშეკრულებებით — და ამით ამიერკავკასიაში აქტიური პოლიტიკა უარყო.

⁷ Дела Грузинские, № 19, 1749 г. და № 5, 1753 г.

ზით“ ანა ხელმწიფემ ქართული ემიგრაციის თავად-აზნაურობის თხოვნა შეიწყნარა და ემიგრანტების რუსეთის ქვეშევრდომებად ჩარიცხვა და მათი სამსახურში მიღება ბრძანა¹. ემიგრაციის პოლიტიკური არსებობა არსებითად ამით დამთავრდა. ვახტანგ მეფის სახლის წევრებიც ამიერიდან რუსთხელმწიფის ქვეშევრდომები იყვნენ და მის სამსახურზედ „იქნედნენ ხმალს“. ვახუშტიც ამიერიდან თავის თავს იმპერატორის „უერთგულეს ქვეშევრდომად“ სთვლიდა. 1749 წელს უფროსი შვილი იოანე მას უკვე რუსეთის სამხედრო სამსახურში ჰყავდა, ხოლო სხვები ჯერ კიდევ, როგორც მაშინ იტყოდნენ, „სასწავლოში“ ჰყავდა და ხელმწიფის სამსახურისათვის ამზადებდა².

ანა ხელმწიფის მიერ ფაჩინილი ყოველწლიური დახმარება — 1.500 მანეთი — ვახუშტის არ ჰყოფნიდა და ის დიდ ვალებში ჩავარდნილა. ილაჯგაწყვეტილი ბატონიშვილი სთხოვს 1749 და 1753 წლებში ელ ის ა ბ ე დ ხ ე ლ მ წ ი ფ ე ს, წყალობის თვალთ მოხედოს მას და შევიწროვებაში მყოფს სარჩო შამული გაუჩინოს³.

ამის შემდეგ ვახუშტის შესახებ ის ვიცით, რომ ის 1755 წელს ცოცხალი იყო და მეცნიერულ მუშაობას ეწეოდა⁴. ბროსეს მიერ მოპოებული ცნობით ვახუშტი 1770 წელსაც ცოცხალი ყოფილა და კვლავ სამწერლობო მოღვაწეობას განაგრძობდა⁵. ასე რომ ვახუშტი გარდაიცვალა 1770 წლის შემდეგ, როგორც ფიქრობენ, ახლო ხანში. ბროსე დაურწმუნებიათ, რომ ვახუშტი დასაფლავებულია მოსკოვში დონის მონასტრის ქართველთა „საძვალეში“. აქვე ყოფილან დამარხული მისი სახლის წევრებიც⁶.

ემიგრაციის ხანა ვახუშტის უმთავრესად მოსკოვში გაუტარებია. როგორც თვითონ 1745 წელს აღნიშნავს, ჩვენი მეცნიერი მოსკოვის პრესნას ცხოვრობდა და მუშაობდა.

¹ Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, 1, 66, დავითიანი, 1931 წ. გამოცემა, დავით გურამიშვილის ბიოგრაფიულ-კრიტიკული ეტიუდი ალ. ბარამიძისა, გვ. XXXV.

² Дела Грузинские, № 19, 1749 და № 5, 1753.

³ Дела Грузинские, იქვე.

⁴ იხ. ქვემოთ, ხელნაწერის აღწერილობა.

⁵ იხ. ბროსეს „ლეოქრაფიული აღწერა საქართველოსა ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, Introduction, გვ. IX.

⁶ სამწუხაროდ, ვახუშტის საფლავი აღნიშნულ სასაფლაოზედ დღეს არ ჩანს. ვერც ბროსეს უპოვია იქ საფლავის ქვა საამისო ეპიტაფიით. უშედეგოდ ჩაიარა ამ მხრით ჩვენმა შრომამაც. მით უფრო, რომ ჩვენი იქ ყოფნისას ქართველ მოღვაწეთა ეს პანთეონი საწყობად და სადურგლო სახელოსნოდ იყო გადაქცეული და, მიუხედავად დონის მონასტერში აწ გამართული მუზეუმის დირექციის მხრით ხელის შეწყობისა, ჩვენთვის ყოველად შეუძლებელი აღმოჩნდა ძვირფასი სასაფლაოს ზედმიწევნითი შესწავლა.

საყურადღებოა პროფ. ალ. ჯავახიშვილის ცნობა, რომ მას სტუდენტობისას ხსენებულ პანთეონში უნახავს იატაკში დატანებული საფლავის ქვა გადასული წარწერით, სადაც ჯერ კიდევ ირჩეოდა რალაც სიტყვის ბაზცვალი „შტი“. ეს გადასული წარწერა მიღებული ყოფილა იმ დროს ვახუშტის საფლავის ეპიტაფიად.

მძიმე მარცხი განიცადა საქართველომ XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე. ერან-ოსმალთა დამპყრობლებთან ბრძოლაში. ოსმალეთმა საბოლოოდ მოჰკლიჯა საქართველოს სამცხე-საათაბაგო და აქ „ქართველობის“ ამოღებას ენერგიულად შეუდგა. შაჰაბასმა ნანგრევ-ნასადგომივად აქცია აყვავებული კახეთი და ტყვე ქართველებით აავსო ერანი. ქართლს და კახეთი შაჰის სახანოები შეიქმნენ. მაგრამ ბრძოლა ამაზედ არ დამთავრებულა და ქართველ ხალხს მოძალადეთა წინაშე ქედი ერთის წუთითაც არ მოუხრია. მარაბდის დიდ ომს (1624 წ.) და კახეთის მრისხანე აჯანყებას (1659 წელს) აგრესორი უნდა დაერწმუნებია, რომ „გურჯისტანში“ „ქართველობის“ ლიკვიდაცია მისთვის მუწვედომელი ამოცანა იყო. მაგრამ მტერი დასახულ მიზანს ამის შემდეგაც არ ეშვებოდა და მის განხორციელებას სხვადასხვა საშუალებით დაუჩინებოთ ცდილობდა. არა ნაკლებს დაუჩინებოთ ცდილობდა ქართველი ხალხი მტრის ამ ღონისძიებათა გაქარწყლებას.

XVII საუკუნის მე-2 ნახევარში საქართველო „აღდგომისა და გამოსწისათვის“ ემზადებოდა, საამისოდ ძალებს რაზმავდა. წამყვანი როლი ამ საქმეში ქართლს ეკუთვნოდა. ერანის პოლიტიკური ბატონობის მიუხედავად ქართლი აღნიშნულ დროს ეკონომიკურად და კულტურულად წინ მიდიოდა. ამავდროს მისი გავლენა საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

დიდბრძოლაგადასდილი ქართველი ხალხი ასლა, „მშვიდობიანობის“ ხანაში, გამოვიდა ომებს იგონებდა, მებრძოლთა შეფასებას ახდენდა და დამარცხება-გამარჯვების მიზეზებს არკვევდა. ამისდა შესაბამისად ქართველი ხალხი შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს სახავდა.

ფიზიკურ საშუალებათა გვერდით თანდათან შემუშავდა აგრესიის წინააღმდეგ იდეურ ბრძოლის საშუალებანი. თანდათან ჩამოყალიბდა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტ-ლიტერატორები, მეცნიერ-ისტორიკოსები, სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. სათანადო მებრძოლი მოტივები გაჩნდა პოეზიაში (არჩილი, იოსებ თბილელი), საამისოდ „გაიმართა“ ისტორიაც („ახალი ქართლის ცხოვრება“), გაჩაღდა მაჰმადიანობის წინააღმდეგ პროპაგანდა (გიორგი XI, იაკობ შემოქმედელი), დაიწყო ქრისტიანობის აღდგენისაკენ მიმართული ენერგიული მოქმედება (არჩილი, ვახტანგ VI).

თავადების პოლიტიკური უფლებების შეზღუდვა, სახელმწიფო, სამოქალაქო და ადმინისტრაციული სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიკური და კულტურული წინსვლისათვის ხელის შეწყობა ამ დასის საშინაო სამოქმედო პროგრამას შეადგენდა. მეორე მხრით, ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გადაქცევა, ხოლო „იმერეთის მპყრობელთან“ და სხვა მთავრებთან კავშირი ქართლის ჰეგემონიით მისივე პოლიტიკის მიზანი იყო. საქართველოს პატრიოტებს ერანიც და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრებად მიაჩნდათ. — ერთი „ფოცხვერი“ იყო, მეორე „ბაბრი“ — და მათ საწინააღმდეგოდ მოკავშირეებს ეძებდნენ. ასეთ მოკავშირეებად, ბუნებრივია, ქრისტიანული ქვეყნები იგულისხმებოდნენ. მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარების აღმოჩენა შესძლებოდა, არავინ იყო. დიდ ქრისტიანულ ქვეყნებს შორის ყვე-

ლაზედ ახლოს და დასამხარი მოსკოვის სამეფო იყო. ამიტომაც მორდა, რომ ეს ქვეყანა თანდათან ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში დამარცხებულ ქართულ პოლიტიკურ მოღვაწეთა თავშესაფარად იქცა იმისდა მიუხედავად, რომ „დიდმა ხელმწიფემ“ ქართველ მებრძოლებს არაერთხელ გაუცრუვა პოლიტიკური იმედები.

განსაკუთრებული პოლიტიკური მარცხი მოსკოვის სამეფომ საქართველო-ში 1658 წელს განიცადა. „ქართველობისათვის“ მებრძოლთა დასის აქტიური მოქმედებით (თეიმურაზ კახთა მეფისა და ალექსანდრე იმერთა მეფის მეთაურობით) მოსკოვის სამეფოსადმი სასარგებლო განწყობილება ამ დროს განსაკუთრებით ძლიერი იყო: მოსკოვს ხელმწიფეს ყმობდნენ კახეთის მეფე, იმერეთის მეფე, ყმობასვე ეფიცებოდნენ შას იმერთა მეფის მორჩილი სამეგრელოს და გურჯისტანის მთავრები. ქართლშიაც თეიმურაზისა და მოსკოვის მომხრეთა ძლიერი დასი სამოქმედოდ მზად იყო. ქართველობისათვის მებრძოლთა პოლიტიკური იდეალი თითქო ხორცს იხხამდა, მოსკოვის დიპლომატიის 70 წლის ნამოღვაწევი წარმატებით სრულდებოდა. საკმაო იყო „პატრონის“ მხრით ენერგიული მოქმედება. მაგრამ დიპლომატიური წარმატება მოსკოვის ხელმწიფემ სრულიად ვერ გამოიყენა. საქართველოს გასაერთიანებელისა და მისი ერან-ოსმალეთის წინააღმდეგ დამრავმველის როლში ვერ გამოვიდა. ამის შემდეგ ვიდრე XVIII საუკუნის ოციან წლებამდის მოსკოვის ხელი ამიერკავკასიის საქმეებში აღარ ჩანს. ამ პოლიტიკური მარცხის ეპილოგი იყო, რომ თეიმურაზის შვილისშვილი ერეკლე, ხელმწიფის კარხედ მძევალი, XVII საუკუნის 70-იან წლებში წამოუვიდა „პატრონს“ და ერანის შაჰს ეყმო და მისგან მიიღო თავისი „სამკვიდრო“.

ამავე დროს ერან-ოსმალეთის ქვეყნებში სულ უფრო და უფრო მეტადა ენერგიით გამოდიან დასავლეთ-ევროპელები. აღმოსავლეთის ვაჭრობაში ერთი მეორეს პირველობას ეცილებიან, პორტუგალელები, ინგლისელები, პოლანდიელები, ფრანგები.

საეაქრო და პოლიტიკური ურთიერთობა საქართველოსა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის, ერთობ მისუსტებული XVI საუკუნეში, XVII საუკუნის მე-2 ნახევრიდან კვლავ გაცხოველდა. ვაჭრებს ჩქარა მოჰყენენ პოლიტიკური აგენტები: მეცნიერ-მოგზაურები, კათოლიკე მისიონერები. განსაკუთრებით საინტერესო იყო უკანასკნელთა მოღვაწეობა. რომის პაპის ამ აგენტების საქმიანობა მხოლოდ კათოლიკური სარწმუნოების ქადაგებით როდი ამოიწურებოდა. მისიონერებს შორის არა ერთი იყო ექიმი, მხატვარი, მწერალი, ინჟინერი, გეოგრაფ-ასტრონომი და სხვა „საფრო“ ცოდნით აღჭურვილი.

კათოლიკე მისიონერების საქმიანობას საქართველოში განსაკუთრებული წარმატება ხვდა. ქართველები კათოლიკობას თავისი ქვეყნის პოლიტიკურ მომავალს უკავშირებდნენ. ყველა, ვინც ქვეყნის დაცვისა, მისი აღდგენისა და განთავისუფლებისათვის იბრძოდა, ქრისტიანობდა და ასეთუისე „ფრანგობდა“. მეფე, უფლისწული, კათოლიკოს-ეპისკოპოსები, თავადები მზად იყვნენ პაპის უზენაესობა აღეარებინათ და ქართული ეკლესია რომის ტახტისათვის დაემორჩილებინათ და მთელ საქართველოში კათოლიკობა გავრცელებინათ, ოღონდ კი საფრანგეთ-ევროპის პოლიტიკური დახ-

მ ა წ ე ბ ა მ ი ე ლ ო თ ე რ ა ნ - ო ს მ ა ლ ე თ ი ს წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ბ რ ძ ო ლ ა შ ი .

ქრისტიანულ ევროპასთან კავშირის მონატრული ქართველები კიდევ უფრო შორს მიდიოდნენ. მისიონერების მეშვეობით ისინი მიმზიდველ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ პერსპექტივებს უხატავდნენ ევროპის ქვეყნებს: საქართველო საუკეთესო გზა იქნებოდა საფრანგეთის ვაჭრებისათვის ერანისაკენ, ხოლო ტფილისი მეთად მარჯვე ადგილი ფრანგ ვაჭრების საქონლის საწყობად. ქართველების გეგმით კათოლიკობას წარმატება მხოლოდ საქართველოში როდი ელოდა. ქართველების აქტიური მონაწილეობით ეს საქმე ფრიად ნაყოფიერი იქნებოდა აგრეთვე აფხაზეთსა და ჩერქეზეთში. ქართველ პოლიტიკოსთა გეგმა ცხადი იყო: რომის შაპის ავტორიტეტი და საფრანგეთის ხელმძღვანელობით კავკასიის დიდი ნაწილის პოლიტიკური შეკავშირება ერან-ოსმალეთის აგრესიის წინააღმდეგ.

საქართველოში მისიონერები ჩქარა ჩაებნენ პოლიტიკურსა და კულტურულ მოღვაწეობაში. ესენი იყვნენ განთქმული ექიმები, მეფე-მთავართა პოლიტიკური პრჩვევები, ელჩები და საიდუმლო აგენტები. მისიონერები მხარს უჭერდნენ საქართველოს ფეოდალური ძალების გაერთიანებას, მეფე-მთავართა შეთანხმებას. მათ მოღვაწეობას, უეჭველად, დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა მებრძოლი ქართველობის განმტკიცებისათვის, მაჰმადიანობის გავრცელების შეფერხებისათვის. კათოლიკე მისიონერების საშუალებით ქართლის მეფეებს ცხოველი მიმოწერა ჰქონდათ რომის პაპთან, საფრანგეთის კოროლთან, ავსტრიის იმპერატორთან თუ სხვა მეფე-მთავრებთან.

ასეთი ურთიერთობა თანდათან ძლიერდებოდა XVIII საუკუნის ოციან წლებამდე. ამ დროს ახლობელ აღმოსავლეთში საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება გართულდა. სეფიანთა ერანს დღე ელწოდა და საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ მარჯვე დრო დგებოდა. კათოლიკურ ევროპა-საქართველოს კავშირის გამოცდის დღე დადგა. ქართველებმა სრულიად გარკვეული პოლიტიკური დახმარება სთხოვეს მფარველ-მოკავშირეებს, — „უქრისტიანეს“ ლუი XIV-სა (1714 წელს) და ავსტრიის იმპერატორს (1722 წელს)¹. ქართველ პოლიტიკოსებს აქაც იმედის გაცრუება ელოდათ. ამ დროს საფრანგეთი შორეულ ამიერკავკასიაში უშუალო პოლიტიკურ მიზნებს არ ისახავდა: მას აქ პოლიტიკური გაბატონების შესაძლებლობა არ გააჩნდა. უამისოდ კი ქართველთა (თუნდაც კათოლიკების) ინტერესებისათვის ოსმალეთის ხონტჭრისა და ერანის შაჰის საწინააღმდეგოს ის არაფერს მოიმოქმედებდა: ინგლის-ჰოლანდიასთან აღმოსავლეთში სავაჭრო-კოლონიური მეტოქეობისას პოლიტიკური მეგობრობა ერან-ოსმალეთთან საფრანგეთისათვის განსაკუთრებით ძვირფასი იყო. არც ავსტრიის იმპერატორს აღმოაჩნდა ქართლის შეფისათვის რეალური დახმარების ხალისი თუ შესაძლებლობა.

¹ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობის ქართველთა შორის. ტფილისი, 1902 წ., გვ. 315, 340.

ამავე დროს ახლობელ-აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე აქტიურად გამოვიდა პეტრე დიდის რუსეთი. და კათოლიკური ევროპის მხრით დახმარების იმედგაცრუებული ქართველებიც თავისი ქვეყნის „გამოსხნისა და აღდგომის“ იმედებით ადვილად შეუკავშირდნენ პეტრე ხელმწიფეს, რომელმაც სრულიად გარკვეული პოლიტიკური დაპირებანი მისცა თავის ახალ მოკავშირეს. მაგრამ მოვლენები ახლობელ აღმოსავლეთში ისე განვითარდნენ, რომ იმავე პეტრეს თანხმობით საქართველო გამოსხნის მავივრად „ბაბრის კლანჭებში“ მოექცა. ის ოსმალეთმა დაიპყრო (1723 წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკურ კავშირს საქართველოსა და კათოლიკურ ევროპას შორის რეალური საფუძვლები არ აღმოაჩნდა, ევროპასთან ურთიერთობას საქართველოსათვის მეტად დიდი კულტურულ მნიშვნელობა ჰქონდა. 60 წლის მანძილზე ეს ურთიერთობა განუხრელად იზრდებოდა. ამ ურთიერთობის შედეგად ქართველმა მეფე-ფეოდალებმა გაიციეს დასავლეთი ევროპა, მისი მიღწევები.

კათოლიკური პროპაგანდის წარმატების მიზნით მისიონერები ზეპირი ქადაგებით არ კმაყოფილდებოდნენ. ქართლში შემოსვლის უმაღლეს (XVII საუკუნის 60-იანი წლები) მისიონერებმა ტფილისში გასხნეს სკოლა², რომელშიაც იმთავითვე ბლომად მისვლიათ სწავლის მსურველები³. ამ სასწავლებელში კათოლიკურ-ქრისტიანული მოძღვრების გვერდით ენებსაც ასაწვლიდნენ: ქართულს, იტალიურს, ლათინურს. ამავე დროს, უკვე 1670 წლიდანვე ქართველებს ორი ადგილი აქვთ დათმობილი რომის უმაღლეს თეოლოგიურ სასწავლებელში, სადაც ოგზაენებიან ტფილისში სკოლადამთავრებულნი უნიჭიერესი

¹ პეტრეს მოკავშირეობა მით უფრო სარწმუნო და საიმედო ჩანდა, რომ რუსეთის იმპერატორი ერთსადაიმევე დროს ცრანის მოქიშვედაც გამოდიოდა, თუმცა ოფიციალურად ამას უარყოფდა, და ოსმალეთისაც.

² სწავლა-აღზრდის საქმე ამ დროის საქართველოში სრულიად დაუმუშავებელი საკითხია. საამისო მეტად საყურადღებო მასალები კი არამცირე მოიპოვება. კერძოდ „საღმრთო“ თუ „სადრო“ „წიგნის“ სწავლა ჩვენში, თუმცა მინელებული, ამ დროსაც არსებობდა სათანადო ადგილებში: მონასტერში „(მოძღვრებთან“), თუ კერძო პირებთან („აღმზრდელ“-„მასწავლებლებთან“). ასე რომ კათოლიკე მისიონერთა ეს სკოლა უფრო დაწინაურებული ქვეყნის სწავლის შემოტანას ნიშნავდა მხოლოდ.

³ თუ მოსწავლეთა რიცხვს საშუალოდ 40 ვივარაუდებთ, რაც ჩვენ სელთ არსებული ცნობების მიხედვით გადაჭარბებული ზრულიად არაა, და ამასთანავე გავითვალისწინებთ, რომ სწავლის ხანგრძლივობა ამ სასწავლებელში ოთხი წელი უნდა ყოფილიყო, — ზოგი უფრო ადრეც სტოვებდა მას, — გამოდის, რომ აღნიშნული 50 წლის მანძილზე მისიონერთა სკოლაში 500 კაცს უსწავლია. მაგრამ მისიონერებთან ნასწავლთა რიცხვი გაცილებით მეტია სხვაარაუღებელი. 500 კაცი მხოლოდ ტფილისის სკოლაზე მოდის. მისიონერებს კი ამ სკოლის გარედაც თავიანთ სასკლებში მეფისა თუ ფეოდალების სახალებებშიც ჰყავდათ მოწადე-მსმენელები. ამის გარდა, მისიონი მხოლოდ ტფილისში როდი იყო მისიონერთა სა-მოქმედო ცენტრები იყო აგრეთვე გორი, ახალციხე. ამ ადგილებშიაც კათოლიკე მისიონერები ზეპირი ქადაგების გვერდით პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც ეწეოდნენ.

მოწაფეები¹. თუ როგორ წარმატებით მიდიოდა სწავლის საქმე ტფილისში, ეს იჭიდანაც ჩანს, რომ აღნიშნულ სკოლაში მოწაფეთა რიცხვი სულ იზრდებოდა. 1676 წელს ტფილისის სკოლაში უკვე 50 ყმაწვილი სწავლობდა², ხოლო 1679 წელს ტფილისიდან რომში პრობაგანდის სკოლაში უკვე სამ ყმაწვილს ჰგზავნიან უმაღლესი თეოლოგიური სწავლის მისაღებად. ამავე ხანებში ტფილისში მოღვაწე პატრი ბერნარდეს შესაძლებლად მიაჩნია უნიჭიერეს ყმაწვილებს რომში მივლინების ნაცვლად აქვე, „მისიონერების სახლებშივე“ მიაღებინონ „საუკეთესო მასწავლებლების ხელმძღვანელობით“ „სამოქალაქო თუ საეკლესიო მეცნიერებანი“.

თეოლოგიურ-სქოლასტიკურ სწავლაზედ უფრო საქართველოში „საერო“ ცოდნის სურვილი გამოუჩენიათ. მეფე-ფეოდალებს უბირველეს ყოვლისა პოლიტიკა აინტერესებდათ და შემდეგ კი „სამოქალაქო მეცნიერებანი“ (პოეზია, უცხო ენები — ფილოლოგია, ისტორია, გეოგრაფია, ასტრონომია, მედიცინა...), ღვთისმეტყველებას თურმე ვერ ეწყობოდნენ. დამახასიათებელია, რომ საქართველოდან ევროპაში ახალგაზრდები მხოლოდ საღვთისმეტყველო სწავლისათვის როდი უგზავნიან. 1681 წელს ნეაპოლის საშუალო სკოლაში ერთი ახალგაზრდა ქართველი თავადიშვილი სწავლობდა თურმე „სამოქალაქო მეცნიერებას“.

კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობას საქართველოში, რათქმაუნდა, ყველა ერთნაირად არ უყურებდა. მოკეთებებს გვერდით „ფრანგებს“ მოწინააღმდეგენიც ძლიერი ჰყავდათ. მიუხედავად ამისა, მისიონერთა მოღვაწეობა სულ უფროდაუფრო თვალსაჩინო ხდებოდა. თანდათან „ფრანგებმა“ დიდი სახელი მოიხვეჭეს. მათი მეცნიერებისა სჯეროდათ. კათოლიკე პატრებთან სწავლობდნენ მოქალაქენი, თავად-აზნაურნი, მეფის ძენი და თვით მეფენი. მისიონერებთან სწავლობდა ლათინურ ენას გიორგი მეფის შვილი ბაგრატ, მათვე უსმენდა არა ერთი თავადიშვილი ორბელიანთა სახლიდან; თვით საბამ, ცნობილია, დაუტევა „მართლმადიდებლობა“ და რომის ეკლესიას შეუერთდა. ცნობილი ამბავია აგრეთვე, რომ ვახტანგ VI მისიონერთა საშუალებით გაეცნო ევროპას, ხოლო 1709 წელს უფროსი პატრი ამავე მეფეს ასტრონომიის გაკვეთილებს აძლევდა და თავისი მოწაფის გულისხმიერებას დიდად აქებდა³. ასევე ცნობილი ამბავი იყო იმ დროს, რომ ლექსიკონზედ მუშაობისას ჩვენს დიდ მეცნიერს, საბა ორბელიანს, ეს „ფრანგები“ აქტიურად ეხმარებოდნენ⁴.

¹ თამარაშვილი, op. cit. 237—238.

² თამარაშვილი, op. cit. 251.

³ თამარაშვილი, op. cit. 339.

⁴ „სამღივნო წიგნი“ ვკითხულობთ: საბამო „დიდად იღვაწა და დიდი შრომა თავს იღვა, სომეხთა და ფრანგთა ლექსიკონთა შემოწმებითა განასრულა და იხარებს ყოველი საქითათა წერილთა გამომკვლეველი. ხოლო მე ყოვლად უღირსმან და უგულუსხმომან ტფილისის ქალაქის სიონის დეკანოზის ძემან ხენგუმან მღვდელმან, კნინმან ხუცესმან ოსემ ვიწყე აღწერად და გარდმოლებად თვით მის ხელითა მისითა აღწერილსა ზედა გადმოვწერე. თუცა სადმე ჩვენსა და ფრანგთა შორის საცილებელს მათ კერძო მოწმობა აღმწეროს, მე ნუ მბარალებთ, რამეთუ მას მათ კერძო აქვნდა თვისება“. საქ. სახ. მუზ. № 1334 H

კათოლიკე მისიონერებთან ვახუშტის ურთიერთობის შესახებ, როგორც წემოთ აღნიშნეთ. ზეპირი ცნობა ბროსეს აქვს მოყვანილი. დაუჯერებელი აქ არა არის რა. პირიქით, ამ ცნობის შემაგრებაც შეიძლება. 1727 წელს დაწერილს „ვახტანგიანში“ ფ ა ვ ლ ე ნ ი შ ე ი ლ ი ამბობს ვახუშტის შესახებ:

„ვახუშტი ქრისტეს მოსავი მის მცნებაზედა დარგული,
ს უ ლ ა ღ ა ს რ უ ლ ა ყ ო ვ ე ლ ი ს წ ა ვ ლ ა ლ ა თ ი ნ თ ა
ფ რ ა ნ გ უ ლ ი“...

ამ მოწმობით დასტურდება არა მარტო ის ფაქტი, რომ ვახუშტი კათოლიკე მისიონერებთან სწავლობდა, არამედ ისიც, რომ მან სავსებით შეითვისა მისიონერთა მიერ ქართლში მოტანილი ევროპული ცოდნა („სწავლა ლათინთა ფრანგული“). კერძოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ვახუშტის თავისი კარტოგრაფიული მუშაობა კათოლიკე მისიონერების თანამშრომლობით უნდა შეესრულებიოს¹.

ყოველი აქ მოახრობილის გათვალისწინებით² უცნაურად აღარ ვამოიყურება ქართლის ეს კულტურული აღორძინება აღნიშნულ ხანაში. ხანგრძლივი უამინდობით მიწეღებული დიდი კულტურული მექვიდრეობის კერა უშალ გაღვივებას იწყებდა, როგორც კი საამისოდ პირობები ჩნდებოდა. 90 წლის მანძილზე (1632—1722) ქართლი უცხოელთა მსხვილ შემოსევას არ შეუწყუბებია. ქვეყანა მოშენდა, ეკონომიურად მოღონიერდა. შორეულსა თუ ახლო ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობა გაცხოველდა. თანდათან გაიშალა კულტურული მუშაობა. ამავე დროს დაწინაურებულმა და უცხო ბაზრების მიძიებელმა ევროპამ შემოიხედა დიდი ხნის წინ „დავიწყებულს“ ქვეყანაში და ქართველი საზოგადოება ხარბად დაეწაფა „ფრანგულ სწავლას“ (რათქმუნდა, ჩვენი ამ დროინდელი მეცნიერნი „ფრანგულის“ გარდა უხვად სარგებლობდნენ აგრეთვე სპარსულ-თურქული თუ სომხურ-ბერძნული „სწავლითაც“).

თავისი შრომის წინასიტყვაობაში ვახუშტი წერს: „შრომა ჩვენი არა მცარე იყო, რომელსაზედა ვიშრომეთ კინლა წელნი სამნი მარადის წერით“... და ბოლოს: „ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩემე, ქართულსა უღგ, ოკდონბერს კ, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას“³. ამ ცნობის შესახებ აკად. ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ე ი ლ ი შენიშნავს: „მამასადამე, ვახუშტის მუშაობა 1742 წელს დაუწყია და 1745 წელს დაუსრულებია. მაგრამ მისი შრომა იმდენად დიდია და მრავალმხრივი, რომ შეუძლებელია მას მარტო ამ სამი წლის განმავლობაში მოესწრო მისი შემუშავება და დაწერა- ამიტომ, უეჭველია, მას თავისი თხზულებ-

¹ Avertissement sur la carte générale de la Géorgie, Arménie etc. რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების არქივიდან.

² ამაგის შესახებ ჩვენ, იმედია, ახლო მომავალში, საშუალება გვქნება გულდასმით მოვესაუბროთ საბჭოთა მკითხველ საზოგადოებას. ამიტომაც ამ ხელად ჩვენ მოვლენათა-მხოლოდ დასახელებით ვკმაყოფილდებით.

³ იხ. იქვე, გვ. 9—10.

ბისათვის მასალები და საბუთები დიდის ხნიდან მოყოლებული უნდა ეგრო-
ვებინა, იქნებ როდესაც ჯერ კიდევ საქართველოში იყო. თვით წყაროების
ღირსება-ნაკლულევანება წინდაწინვე გათვალისწინებული ექმნებოდა და ის
სამი წელიწადი, რომელიც ჩვენ ისტორიკოსსა აქვს დასახელებული, მის სამეც-
ნიერო კვლევა-ძიების მხოლოდ უკანასკნელ ხანას ეკუთვნის, როდესაც იგი
უკვე თავის ნამუშავეებს აღწერას შეუდგა“¹. რათქმაუნდა, განსვენებული
აკადემიკოსის შენიშვნა სრულიად სამართლიანია და თავის ისტორიაზედ სა-
მეცნიერო მუშაობა ვახუშტის მხოლოდ 1742 წელს არ დაუწყია. ჯერ კიდევ
1737 წელს ვახუშტისეული რუკები ბაქარს ჰქონდა პეტერბურგში. ამ რუკების
ასლები ბაქარის ნებართვით და ერთი ქართველის დახმარებით გადაიღო და
ფრანგულად სთარგმნა ასტრონომმა და გეოგრაფმა დელილმა². საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ვახუშტის ხელით შესრულებული რუკების
წარწერებიდანაც ცხადი ხდება, რომ მეცნიერ ბატონიშვილს საქართველოს ის-
ტორიაზე სამეცნიერო მუშაობა 1735 წელზედ დიდი ხნის წინ უნდა ჰქონოდა
დაწყებული. ავტორის მოწმობით ეს რუკები „აწ ახალი დახაზულა“ 1735 წლის
დასაწყისში: იანვრის 7-ს (ქართლი), 20-ს (სამცხე-საათაბაგო), 22-ს (მთლიანი
საქართველო), 24-ს (კახეთი), 29-ს (შირვანი). განსვენებული აკადემიკოსის
სამართლიანი შენიშვნის მსგავსად აქ ჩვენც საბუთი გვაქვს შევნიშნოთ, რომ
ამ რუკების დამზადება ყოვლად წარმოუდგენელია ავტორის მიერ აქ დასახე-
ლებულ ვადაში და საამისო მოსამზადებელი მუშაობა მას მთელი რიგი წლე-
ბის მანძილზე უნდა ეწარმოებია. (თუმცა უნდა ითქვას, რომ ვახუშტი თავის
მინაწერში რუკების მხოლოდ დახაზვაზედ გვამცნობს და არა საამისო მასალის
დამზადებასა და შესწავლაზე). მაგრამ ამ ზოგადი ხასიათის მოსაზრების გვერ-
დით ჩვენ სხვა საბუთიც გავაჩნია. გამოთქმაში „აწ ახალი დახაზული“ ვა-
ხუშტი ორ რამეს შეიძლება ჰგულისხმობდეს: ან მის მიერ შესრულებულ სა-
მუშაოს ის აღარებს აქამდის არსებულ, სხვების მიერ შესრულებულს ასეთივე
რუკებს³, ან ჰგულისხმობს მის მიერვე ამის უწინარეს დახაზულს ასეთივე რუ-
კებს. უკანასკნელი ვარაუდი ჩვენ დაუშვებლად არ მიგვაჩნია. ვახუშტი რომ
თავის რუკებს სულ უფროდაუფრო აუქჯობესებდა, ეს უცილობლად მტკიც-
დება. მას არაერთხელ გადაუმუშავებია და კვლავ დაუხაზავს თავისი რუკები.
მთლიანად თუ ნაწილობრივ. დასაშვებია, ამიტომ, რომ ვახუშტიმ თავისი რუკე-
ბი 1735 წელს ხელახლად დახაზა⁴, მაგრამ ჯერ ისევ „სპარსული მათემატი-
კის“⁵ გამოყენებით“. შემდეგ, როგორც ცნობილია, ვახუშტიმ თავისი რუკები
„ახალს პოენილს მენაკთა ზედა უფლის ფელეს მიერსა“ „მოხაზა“. მეორე
მხრით ბუნებრივია შემდეგი მოსაზრებაც. როგორც ცნობილია, ვახუშტი თავის
გეოგრაფიულ კარტოგრაფიულ მუშაობას მისივე ისტორიის ნაწილად სთელი-

¹ ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 284.

² Avertissement sur la carte générale de Géorgie, Arménie etc.

³ იხ. იქვე, გვ. 4.

⁴ შეიძლება სწორედ ამით აიხსნებოდეს შესრულების ის სისწრაფე, სამართლიან შენიშვნას რომ იწვევს.

⁵ „ex mathematico persico“, № 6. Avertissement... 2.

⁶ იქვე.

და¹. ამიტომ ქვეყნის აღწერისა და საამისო რუკების დამზადების გეგმა მას უნდა აზრად მოსვლოდა ისტორიაზე სამეცნიერო მუშაობის პროცესში. ასე რომ, ვიდრე ვახუშტი თავის ისტორიულ გეოგრაფიაზე და საამისო რუკებზე მუშაობას დაიწყებდა, მას უნდა საკუთარივე ისტორიაზე მუშაობა დიდ ბნით წინ გაჩაღებულ იქონოდა².

მუშაობა საქართველოს ისტორიაზე ვახუშტის არც 1745 წელს დაუშთავრებია. როგორც ხელნაწერის გარეგანი შესწავლიდან ირკვევა, ვახუშტის განცხადება თავისი შრომის დამთავრების შესახებ მის მხოლოდ ძირითად ნაწილს შეეხება. შრომის დანარჩენი ნაწილები კი ჩვენს მეცნიერს სხვა დროს დაუშთავრებია. მაგრამ შრომის ძირითადი ნაწილის დამთავრების შემდეგაც ვახუშტის მასხედ მუშაობა არ შეუწყვეტია და შემდეგ ხანებში შიგ მრავალი შესწორებები შეუტანია³.

თავისი „აღწერისათვის“ მასალები ვახუშტის მრავალი სხვადასხვა წყაროდან უნდა მიეღო. ხალხის აღწერის დავთრები და სამეფო დავთარხანის სხვა დოკუმენტები ამისათვის; რათქმუნდა, საკმაო არ იყო. ვახუშტისეული „აღწერა“ ქვეყნის მხოლოდ ისტორიული შესწავლის შედეგად შეიძლება დასრულდა. ვახუშტის „გეოგრაფიის“ მასალაც, მასხადადამე, უმთავრესად იგივე ისტორიის მასალაა. ასეთი კი იყო ყველაფერი ის, რაც ჩვენს მეცნიერს პირადად ეხილვა, რაც მას მსახველთაგან სმენოდა, რაც კი წერილობითი წყაროები მოეპოვებია ქართული თუ უცხოური.

ვახუშტის სამეცნიერო მუშაობა მხოლოდ საქართველოს ისტორიის შედგენით არ განისაზღვრება. 1752 წელს მას რუსულიდან უთარგმნია მსოფლიოს გეოგრაფიის სახელმძღვანელო⁴. წიგნს წინ უძღვის მთარგმნელისაგან: „მოკლედ ქვეულების ლეოღრაფია გამოცხადებული და გამოცემული რუსულს ენასა ზედა (აწ ქართულსა ენასა ზედა) არა დიდის ატლასისა მიმართ (? „მრთ“) განწყობილი გასახმარებისათვის ღიმნაზიისა იმპერატორულის აკადემიისათვის.

სანკტ პეტერბურლსა შინა 1745 წელსა. ხოლო ქართულს ენასა ზედა 1752 აგვისტოს 25. შესრულდა მოსკოვის პრესნას“.

აქ მიჰყვება აკროსტიხი „ვახუშტიმ გარდმოვიღე რუსულიდამ“:

ვსწერე. ახალი ხელქმნანი უცხოთ შორთა ღომთ, იმცენი,
ბექენვი ამით რად ღამგმო, მე ოდენ ვიტყვი: იწვრთენი;
ლეოღრაფიას ეწვევი, რა უყო სრულად უწყენი,
ლერწმად იხმივე ღა აწით მოიგო ესთენ ესენი.

წიგნის შესავლის წინ ვახუშტის თავის თარგმანში ხმარებულ უცხო ცნებათა განმარტებანი დაურთავს: „რაოდენნი სხვათა ენათა სახელნი წერილსა-

¹ იხ. იქვე, შესავალი, გვ. 3; ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 284.

² შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 286.

³ იხ. აქვე, ხელნაწერის აღწერილობა.

⁴ საქ. სახ. მუზ. ხელნაწერთა განყოფილება № 717 A

რიან ამას წიგნსა შინა, მათნი თარგმანნი ამბანსა ზედა ქმნულნი“. გეოგრაფიის ტექსტი შემკულია ფერებში შესრულებული 21 რუკით. მთარგმნელს საქართველოს შესახები ცნობები ფრიად საინტერესო დეტალებით შეუვსია.

გარდა ამისა, ვახუშტის სამეცნიერო-სალიტერატურო მოღვაწეობიდან ცნობილია აგრეთვე მისი დიდჭირნახულობა „ბაქარის ბიბლიის“ გამართვა-დაბეჭდვაზე 1743 წელს¹. 1749 წელს ვახუშტის რუსულიდან უთარგმნია „მოსელა ანტიქრისტესი“²; ალ. ხახანაშვილის ცნობით მასვე მიეწერება ვისრამიანის გალექსვა; მონაწილეობა მიუღია ვახუშტის ერთ ქართულ-რუსული ლექსიკონის შედგენაშიც³.

„გეოგრაფია“ ცალკე წიგნად ვახუშტის არასოდეს დაუწერია. წინამდებარე გამოცემის საგანი არის ის „ადგილის აღწერა“, რომელიც ვახუშტის აზრით ისტორიის ისეთივე ორგანული ნაწილია, როგორც ქრონოლოგია-გენეალოგია⁴. ამ გარემოებით განისაზღვრება ჩვენი „გეოგრაფიის“ თავისებურებაც. ვახუშტი ამ შრომის წერისას, როგორც ადვილად შესამჩნევია, ერთის წუთითაც არ ოფიწყებს, რომ მისი ეს „აღწერა“ ისტორიის („მატიანეს“) ნაწილია და უკანასკნელის სრულყოფას ემსახურება. ამიტომაც არის, რომ ვახუშტის „თავისი შრომაში მარტო გეოგრაფიული ცნობები კი არა აქვს მოყვანილი, არამედ ყველა ისტორიულ ნაშთებსაც იხსენიებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, ან ვისი აგებულია, ან როდის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრია, საიდან იწყობა და სად მიდის რუ-არხები, ან ვისი გამოღებულია და როდის“⁵. ამითვე აიხსნება „ის გარემოება, რომ ვახუშტიმ თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლაზე დაამყარა“⁶. მოკლედ, ვახუშტის „აღწერა“ დიდად სცილდება ჩვეულებრივი გეოგრაფიის ფარგლებს. ის ისტორიული გეოგრაფიაა. სწორედ ეს იყო იმის მიზეზი, რომ რედაქციამ საჭიროდ დაინახა დაერღვია ვახუშტის შრომის ამ ნაწილის სახელწოდებისათვის მიღებული ტრადიცია — „საქართველოს გეოგრაფია“ და აღედგინა ავტორისეული „აღწერა საქართველოსა“.

ვახუშტის გეოგრაფიულ-კარტოგრაფიული მუშაობის შეფასებას რედაქცია ერიდება. ასეთ საქმეს, იმედია, სათანადო სპეციალისტები შეასრულებენ. რაც შეეხება „აღწერაში“ შემოტანილ საისტორიო ცნობებს, მათ შესახებ საუბარი უპრიანი იქ იქნება, სადაც ვახუშტის ისტორიული ნაშრომი იქნება განხილული. ვახუშტის წინამდებარე ნაშრომის ზოგადი შეფასებისათვის საკმაოა აღინიშნოს, რომ ვახუშტისეული რუკები ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის 40-ან წლებში გადაღებულ იქნა რუსულად და ფრანგულად და საფრანგეთის თუ რუსეთის გეო-

¹ ბატონიშვილი ვახუშტი, საქართველოს გეოგრაფია... რედაქცია მ. გ. ჯანაშვილისა, შესავალი, გვ. ე—ვ; А. С. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности. Вып. 3, № 290.

² საქ. სახ. მუზ. ხელ. გან. № 58 А

³ А. С. Х а х а н о в, op. cit. იქვე.

⁴ იხ. იქვე, გვ. 37.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, 285—286

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

გრაფ-კარტოგრაფები დიდად სარგებლობდნენ ამ შრომით მთელს XVIII საუკუნეში. რაც შეეხება ვახუშტის გეოგრაფიას, ის დღესაც, თითქმის 200 წლისთავზე, ისევ ცოცხალი წიგნია და საქართველოს გეოგრაფიული საზოგადოება მისი გამოცემით არა იმდენად საქართველოს გეოგრაფიის ისტორიულ ლიტერატურას ბეჭდავს, რამდენადაც საბჭოთა მკითხველს სანიაღვრო სახმარ წიგნს აწვდის.

II. ხელნაწერის აღწერილობა

ხელნაწერი № 103 საქ. ც.-არქივის ძველ საბუთთა განყოფილებისა წარმოადგენს შტკიცე ყდაში მოთავსებულ წიგნს (იხ. სურ. № 0). წიგნის ზომაა 41×17 სმ, ტექსტის ზომა კი 38×13 სმ. ხელნაწერის ქალაღი თავიდან ბოლომდე ერთნაირია, სქელი თეთრი ქვირნიშნის ზოლებით. გარდა ამისა, ქვირნიშნად აგრეთვე გამოყენებულია რიცხვიც (სამწუხაროდ, ის სანახევროდ წაჭრილია და აღარ ირკვევა), ბავშვი სამყურა ყვაილისაქენ (თუ ჯვრისაქენ?) ხელ გაწვდილი და სხვა.

ტექსტი იწყება სომხით-საბართიანოს სოფლების სიით (იხ. სურ. №1), რომელსაც უჭირავს 16 სვეტი (თითო გვერდზე ხუთი სვეტია). მეოთხე გვერდზე დაწერილია მხოლოდ ერთი სვეტი, დანარჩენი ოთხი სვეტის ადგილი ცარიელია. ამ გვერდის ბოლოზე განსხვავებული ხელით და მელნით მიწერილია: „ქნაზ დიმიტრი ბაგრატიონისა არის ეს ქართლის ცხოვრება 1789 წლიდამ“.

მეხუთე (დედნისეული პაგინაციით პირველ) გვერდზე იწყება იმავე ხელით, რომლითაც ეს სოფლების სიაა დაწერილი: „ქ. მკითხველთათვის სიტყვა, რაისათვის არს შრომა ესე“.

მერვე (დედნისეული პაგინაციით მეოთხე) გვერდის ბოლოს სრულდება ვახუშტის ეს „მკითხველთათვის სიტყვა“ და მისდევს მინაწერი: „სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა ჩღმე, ქართულსა ულგ, ოკლონბერს კ მეფის შვილის ვახუშტის მიერ სამეფოს ქალაქის მოსკოვის პრესნას“ (იხ. სურ. № 2).

მეცხრე გვერდზე იწყება: „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ და სრულდება მე-16 (დედნისეული პაგინაციით მეოთხრმეტე) გვერდის შუაზე. ამ გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია.

მეჩვიდმეტე (დედნისეული პაგინაციით მეცამეტე) გვერდზე იწყება: „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც სრულდება მე-90 გვერდზე. ამ უკანასკნელი გვერდის მხოლოდ 8 სტრიქონია დაწერილი, დანარჩენი ცარიელია.

მე-91 (დედნისეული პაგინაციით მე-97) გვერდზე იწყება: „უწყებულება მკითხველთათვის“. მას სრული ოთხი გვერდი უჭირავს.

მე-95 (დედნისეული პაგინაციით მე-101) გვერდზე იწყება: „აღწერა აწინდელისა ქართლისა საზღვრით, მითთ, მდინარეებით და ადგილთა მას შინა შენებულებთა“ (იხ. სურ. № 3). მას უჭირავს 20 გვერდი. უკანასკნელ, მეოცე გვერდზე 9 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

მე-115 (დედნისეული პაგინაციით მე-121) გვერდზე იწყება „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“. ამ თავს უჭირავს 40 გვერდი. უკანასკნელ, მე-40 გვერდზე 19 სტრიქონის ადგილი ცარიელია.

მე-155 (დედნისეული პაგინაციით მე-175) გვერდზე იწყება: „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“, მას უჭირავს შვიდი გვერდი და 24 სტრიქონი.

მე-8 გვერდის ოცდამეხუთე სტრიქონიდან იწყება „ქმნულება და ცხორება კახეთისა და ჰერეთისა“. ეს სათაური მოთავსებულია ტექსტის მარცხენა აშიაზე ტექსტისავე ხელით და მელნით. მე-165 გვერდის მე-16 სტრიქონზე ეს ტექსტი სრულდება და შემდგომი სტრიქონიდან სათაურის სახით მიჰყვება „ცხორება აწინდელთა მეპატრონეთა“. ეს ტექსტი სრულდება მე-184 გვერდის 42 სტრიქონზე. ამ გვერდის დანარჩენი ნაწილი ცარიელია. ასევე ცარიელია შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-187 (დედნისეული პაგინაციით მე-209) გვერდიდან იწყება „აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“. მას უჭირავს 6 გვერდი. მე-192 გვერდის უკანასკნელი სტრიქონ ნახევარი ცარიელია. ასევე ცარიელია შემდგომი ორი გვერდიც.

მე-195 (დედნისეული პაგინაციით მე-221) გვერდიდან იწყება „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“. ის სრულდება მე-203 გვერდის 39 სტრიქონზე (უჭირავს 8 გვერდი და 39 სტრიქონი).

მას უშუალოდ მიჰყვება „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“ და სრულდება მე-217 გვერდზე, რომლის ორი უკანასკნელი სტრიქონი ცარიელია. ასევე ცარიელია მომდევნო გვერდიც.

მე-219 (დედნისეული პაგინაციით მე-253) გვერდზე იწყება „აღწერა ეგრისისა ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“. ის სრულდება მე-23 გვერდის მე-51 სტრიქონზე და უშუალოდ (შემდგომი სტრიქონიდან) მას მისდევს „ცხორება ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“. ეს „ცხორება“ სრულდება მე-259 გვერდის მე-51 სტრიქონზე (უჭირავს 28 გვერდი). როგორც ამ უკანასკნელი გვერდის ორი ბოლო სტრიქონი, ისე მომდევნო სამი გვერდიც ცარიელია.

მე-263 გვერდზე იწყება „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა მათ არიან. ესენი“. ამ ქრონიკონებს უჭირავს 9 გვერდი და 44 სტრიქონი. მე-272 გვერდის უკანასკნელი 9 სტრიქონი ცარიელია.

ამის შემდეგ მიჰყვება სინქრონული ტაბულები. ამ ტაბულებს 10 ფურცელი უჭირავს. აქედან დაწერილია გვერდები: II—III, VI—VII, X—XI, XIV—XV, XVIII—XIX, ხოლო გვერდები: I—IV, V—VIII, IX—XII, XIII—XVI, XVII—XX ცარიელია.

მე-293 გვერდზე იწყება „ანბანთა ზედა ქმნული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი ადგილთა და ქვეყანათა და მეფეთა“, ე. ი. საძიებელი. მას 12 გვერდი უჭირავს. უკანასკნელ გვერდზე მოთავსებულია პინაწერი (იხ. სურ. № 4): „აღსრულდა ჩვენ მიერ დიდებად ღვთისა მამისა და ძისა და სულისა წმინდი-

სა უკუნისამდე ამინ. თუმცა აღუსრულებელ არს დასასრულამდე. არამედ თვითვეულად და მიზეზნი ბოროტებისა და კეთილობისად წარმოჩინებისად ესევე ვაკმარენით, ვინადგან ამითიც იცნობებიან სრულიადი ქმნულებანი მეფეთა, მთავართა და მცირეთამდე. ხოლო ქრონიკონნი ქრისტესნი და ქართულნი, რომელი არს ხუთასიანი ამისთვის დავსხენით, რამეთუ, ვინადგან საქართველოსა შინა უმეტესად ხმარობენ ხუთასიანსა ქრონიკონსა, რათა ურწმუნებელმან ამას წიგნსა შინა წერილნი თუცა იხილონ სხვათა შინა რაიმენი ქრონიკონნი და მოიძიონ, აქა არღარა საჭიროდ ექმნათ და არცაუქმდესით გამო-რიცხვანი და სცნან ჭეშმარიტი და სიციბილნი ტყუილისა“.

მე-305 გვერდიდან იწყება ქრონიკონები „დასაბამითნი რომაული, დასა-ბამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი. ინდიკ-ტიონი“.

დასაბამ. რომაული	დასაბამითნი ქ-ნი	ქრისტეს აქათნი ქ-ნი	ქართული ხუთასიანი	ინდიკტიონი
3947	5506		282	1
	5507		283	2
	5508		284	3
	5509	1	285	4
ეს ქრონიკონები მოყვანილია 1754 წლამდე, როცა იყო:				
5703	7262	1754	442	2

ქრონიკული ცნობები კი, ამ ქრონიკონებს რომ ახლავთ, მოყვანილია 1752 წლამდე, როცა „ქართველთ კახთ განჯას დაუმარცხდათ. მოკუდა ალექსანდრე, დაჯდა სოლომონ იმერეთს“. 1753 და 1754 წლის გასწვრივ ცნობა რაიმე მოყვანილი არაა. ამ ქრონიკონებს უჭირავთ 11 გვერდი (თითოეულ გვერდზე სამი სვეტია) და 8 სტრიქონი მე-12 გვერდზე. ამ გვერდის დანარჩენი ადგილი ცარიელია.

მე-317 გვერდზე იწყება „კინკლოსი საუკუნოი ხუთას ოცდა თორმეტის წლის მოქცევაზედ და კუალად იგივე იქმნების. და ეს არს ქმნული 1755 წლი-დამ მოყოლილი, რომელსა თანავე უწერია დასაბამიდგან ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი და ხუთასიანი ინდიკტიონი, მზის მოქცევი(ს) კელთა წლისა, რომელი მოიქცევის 28 წელს; მთვარის მოქცევი(ს) ზედნადები და ათცამეტური, რომელ არს აღდგომის დადები. ესენი ათცამეტ წელს მოიქცევიან და კლიტიო, რომლისაგან იპოების ქვეით ლე აღდგომა რომ სწერია, რამდენს მარტს თუ აპრილს გათენდება და სადაც ამ კინკლოს წითლული აქუს, იმ წელს ნაკი აქუს“.

ხოლო უკეთეს გენებოს აღდგომის გათენება და ხსნილისა და მარხვის შეტყობა, რომლისაცა წლისა გინდოდეს, იმ წლის პირის-პირ კელთა აიღე და გვერდზედ რომ თავის-ქონა აწერია და ამითი თვე დააყენე და იმით იმ წლის ათცამეტურით აღდგომა, ხსნილი თუ მარხვა. თუ ეს არ იცოდე, იმ წლის ქორონიკონი იპოვნე ამაში რომელიც გენებოს და იმის გასწვრივ კლიტე რომ აწერია, რომელიც ასო ზის, ის ასო, ქვეით რომ ლე აღდგომა სწერია, ის ასო მუნ იპოვნე. იქ სწერია იმ წლის მარხვა, ხსნილი და საჩინო დღესასწაულები თავისის იმ წლის ია სახარებით და ხმით. ისე იქნება ყოველნი“.

მე-337 გვერდზე სრულდება ეს კინკლოსი. უკანასკნელი (მე-338) გვერდი ცარიელია. მე-334 გვერდის ბოლოს მოთავსებულია ლექსად:

„ვექმენ საუკუნო კინკლოსი
ხუთასის უნ მან და განი
შიგ კელთა მზისა საქცევით
და ინდიქტით ათცამეტურით
აწ ჯდება წარ სან ძეგ — ენით
უფლისა ჩინ ღან ნარ — ენით
ტო მთვარის ცხრაშეტს მიმდენით
მეზენად კლიტის მაჩვენით“ (იხ. სურ. № 5).

ამის გარდა, ხელნაწერს დასაწყისში ახლავს ერთი ფურცელი სქელი ლურჯი ქაღალდი 1819 წლის ჭვირნიშნით. საფიქრებელია, ამ დროს აუკინძავთ ხელნაწერი. ამ ფურცლის პირველ გვერდზე მოიპოება თავში მარჯვენა კუთხეში: Mss. Géorg. N° 2, a. შემდეგ იმავე ხელით და მელნით: ex Museo asiatico academiae imp. scient. Petropol. შემდეგ აკრავს სააზიო მუზეუმის ბეჭედი. ამავე გვერდზე სხვა ხელით მოთავსებული ყოფილა წარწერა რუსულად და ქართულად ამ წიგნის კუთვნილების შესახებ. კუთვნილების სუბიექტის სახელი განზრახ არის ამოფხეკილი; ასე რომ ახლა მხოლოდ-და იკითხვის: ეკუთვნის პატრონს... ბრწყინვალეობას მოწყა... Сіей истини принадлежит царицу. გარდა ამისა, აწინდელს წიგნს ახლავს შემდგომ აკინძვა-შემოსვისას შემოტანილი ოთხი ფურცელი ხელნაწერის თავში, ხოლო ცალი ფურცელი მის ბოლოს.

1901 წელს ამ ხელნაწერის ფურცლები დაუთვლიათ და უკანასკნელი ცარიელი ფურცლის მეორე გვერდზე მიუწერიათ: В сей рукописи 4 листа и 373 страницы. СПб. 15/28 XI 01 (ხელრთვა).

დასაწყისის მეორე ფურცლის პირველ გვერდზე მოთავსებულია აკ. მ. ბროსეს მინაწერი 1839 წლის 22 იანვრის თარიღით ჩვენი ხელნაწერის მეცნიერებათა აკადემიაში დაცვის შესახებ 1838 წლიდან. ბროსეს ეს მინაწერი, ისე როგორც ამას ქვემოთ აქვე მოთავსებული ქართული ბეჭდური ანბანი, რომელიც 41 ასოსგან შედგება, მოთავსებულია თითოეული ცალკე ქაღალდზე და შემდეგ არის დაწებებული ცარიელ გვერდზე.

ხელნაწერს არაერთი პაგინაცია აქვს. არც ერთი მათგანი გვერდების აწინდელ რიცხვს სწორედ არ აღნიშნავს. დღეს ხელნაწერშია 4+2+338+2=346 გვერდი.

უძველესი პაგინაცია ასოებითაა აღნიშნული. ის მოთავსებულია გვერდების ქვემო აშიებზე. თვლა შესრულებულია არა გვერდობლივ, არამედ თითოეულ ოთხ გვერდს (ორ ფურცლად გაკეცილ ერთ ქაღალდს) დასაწყისს აზის ა, ბ, გ და ა. შ. ეს პაგინაცია იწყება $(4+2+4)=მე-11$ გვერდიდან, ე. ი. საფლების სია ამ სათვალავს გარეთაა დატოვებული. ხელი და მელანი ამ სათვალავისა იგივეა, რაც დედნის. ეს სათვალავი წიგნს ბოლომდი არ მიჰყვება. ის წყდება „ე“ ორფურცელზე, ე. ი. ჩვენი პაგინაციით $(4+2+262)=მე-268$ გვერდზე. ასე რომ ამ პაგინაციის გარეთაა: 1. ქრონიკონები, 2. სინქრონული ტაბულა, 3. საძიებელი, 4. ქრონიკონები „დასაბამითნი რომაული, დასაბამითნი ქრონიკონი, ქრისტეს აქათი ქრონიკონი, ქართული ხუთასიანი, ინდიკტიონი“, 5. „კინკლოსი“ საუკუნოა, ე. ი. მთელი 70 გვერდი. ამრიგად, უძველესი სათვალავით აღრიცხულია ვახუშტის შრომის ძირითადი ნაწილი მთლიანად: 1 „მკითხველთათვის სიტყვა“... (წინასიტყვაობა), 2. „ხენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“, 3. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, 4. „უწყებულება მკითხველთათვის“, 5. „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“... 6. „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“, 7. „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიდოეთისა“, 8. „ქმნულება და ცხორება კახეთისა და ჰერეთისა“, 9. „აღწერა აწინდელისა ოსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, 10. „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“, 11. „ცხორება სამცხე-კლარჯეთისა“, 12. „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“, 13. „ცხორება ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა“.

ეს უძველესი პაგინაცია, როგორც ჩანს, შესრულებულია 1745 წელს, როცა ამ შრომის ეს ძირითადი ნაწილი დამთავრდა. „სამეცნიერო აპარატი“, ჩანს, შრომას დაერთო შემდეგ, ავტორის მიერვე, სხვადასხვა დროს, მაგრამ არა უგვიანეს 1755 წლისა.

რიცხვითი პაგინაცია გვერდების ზემო აშიაზეა მოთავსებული. ის იმ გვერდიდანვე იწყება, რაც პაგინაცია ასოებით (ე. ი. 4—2—4) მე-11 გვერდიდან. მე-17 გვერდამდე ორივე პაგინაცია წესიერად მისდევს ერთი მეორეს. რიცხვებით ყველა გვერდია აღნიშნული, ასოებით ყოველი ოთხი გვერდი. მე-17 გვერდს მოსალოდნელი იყო ჰსლებოდა ქვემო აშიაზე პაგინაცია „ე“, ზემო აშიაზე კი „17“. ნამდვილად, ქვემო აშია ცარიელია, ზემო აშიაზე კი ისეთივე ხელით და მელნით, როგორითაც წინა 16 გვერდის აღმნიშვნელი ციფრებია დასმული, წერია — „21“, ამ რიცხვის გვერდით განსხვავებული მელნით და აშკარა ნაგვიანევი ხელით დასმულია — „17“. სამაგიეროდ მომდევნო გვერდებზე რიცხვები „22“, „23“, „24“ იმავე ხელით და მელნით არის შესრულებული, როგორც „21“. „17“-ის გამგრძელებელი პაგინაცია მომდევნო გვერდებზე არ მოიპოება. არც „ე“-ის შემდგომ ორფურცელს დასაწყისში მოიპოება მოსალოდნელი „ე“. აქ ზემო აშიაზე მოსალოდნელი იყო „21“. ის არ მოიპოება. მაგრამ, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ წინა ოთხი გვერდის დასაწყისში „21“ ციფრი ზის ძველი ხელით და მელნით, აქ მოსალოდნელი იყო „25“. ამ რიცხვის მაგივრად ძველი ხელით და მელნით წერია „29“, ხოლო ციფრი „25“ ნაგვიანევადაა დასმული. ამას მოწმობს როგორც ხელი და მე-

ლანი, აგრეთვე ამ რიცხვის მოთავსების ადგილიც: ის „29“-ს ქვეშა წერია, მაგრამ არა ზემო აშიაზე, არამედ მარჯვენაზედ. არც შემდგომი ორფურცელას დასაწყისში მოიპოვება ასო-პაგინაცია „8“. რიცხვითი პაგინაცია არეულია: „29“-ს მისდევს „30“, მაგრამ მომდევნო 6 გვერდი ყველა ერთიდაიგივე რიცხვით „30“-ით არის აღრიცხული. ამავე დროს ამ შვიდ გვერდს მოეპოვება თავისი საკუთარი პაგინაციაც 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. როგორც „30“-ბი, ისე ეს ციფრები 1..... — 7 ყველა ერთი ხელით დაწერილი ჩანს.

იქ, სადაც „ც“ პაგინაცია იყო მოსალოდნელი, ასეთი არ მოიპოვება. ზემო აშიაზე კი „31“ ზის. შემდგომი ფურცლის ქვემო აშიაზე მოიპოვება მომდევნო ორფურცელას ასო-რიცხვი „ზ“, ზემო აშიაზე კი მისდევს 33, 34, 35, 36. შემდგომ ორფურცელას დასაწყისში ქვემო აშიაზე მოიპოვება „ც“, ზემო აშიაზე კი მიჰყვება 37, 38, 39, 40. მეტის თვალსაჩინოებისათვის ჩვენი ხელნაწერის პაგინაცია შეიძლება შემდეგი ცხრილით წარმოვადგინოთ:

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
1			32		30
2			33		30
3			34		30
4			35		30
5			36		30
6			37		30
7			38		30
8			39		31
9			40		32
10			41	ჟ	33
11	ა	1	42		34
12		2	43		35
13		3	44		36
14		4	45	ბ	37
15	ბ	5	46		38
16		6	47		39
17		7	48		40
18		8	49	თ	45 sic
19	გ	9	50		46
20		10	51		47
21		11	52		48
22		12	53	ი	49
23	დ	13	54		50
24		14	55		51
25		15	56		52
26		16	57	იპ	53
27	—	21 sic 17	58		54
28		22	59		55
29		23	60		56
30		24	61	—	57
31	—	29 sic 25	62		58

¹ ხაზით აღენიშნავ ადგილს, სადაც დღეს პაგინაცია არ მოიპოვება.

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით
63		59	110		110
64		60	111		111
65	იზ	61	112		112
66		62	113	კე	113
67		63	114		114
68		64	115		115
69	იღ	65	116		116
70		66	117	კვ	117
71		67	118		118
72		68	119		119
73	იძ	69	120		120
74		70	121	ქ	121
75		71	122		122
76		72	123		123
77	—	73	124		124
78		74	125	—	—
79		75	126	—	—
80		76	127		127
81	იწ	77	128		128
82		78	129	კც	—
83		79	130		130
84		80	131		131
85	იხ	81	132		132
86		82	133	ქ	133
87		83	134		134
88		84	135		135
89	იყ	85	136		136
90		86	137	ქ	137
91		87	138		138
92		88	139		139
93	—	89	140		140
94		90	141	ქ	—
95		91	142		142
96		92	143		143
97	—	97 sic	144	ქ	144
98		98	145	ქ	145
99		99	146		146
100		100	147		147
101	კა	101	148		—
102		102	149	ქ	—
103		103	150		150
104		104	151		151
105	კბ	105	152		152
106		106	153	ქ	153
107		107	154		154
108		108	155		155
109	კვ	109	156		156

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით		ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრებით
157	მვ	1		204		224
158		158		205	მთ	225
159		—		206		226
160		160		207		227
161	მვ	—	(175)	208		228
162		—	ეს ციფრები წა- ჭრილია აშვიას- თან ერთად	209	ნ	229
163		—		210		230
164		—		211		231
165	მვ	—		212		232
166		—		213	ნა	—
167		—		214		წაჭრილია sic
168		180		215		—
169	მვ	—		216		წაჭრილია
170		—		217	ნბ	240
171		—		218		241
172		—	219		242	
173		—	220		243	
174	ა	—	221		244	
175		186	222	ნგ	245	
176		—	223		246	
177	მბ sic	189	224		247	
178		190	225	ნდ	248	
179		191	226		249	
180		192	227		250	
181	მბ	193	228		251	
182		194	229	ნე	252	
183		195	230		253	
184		196	231		254	
185	ნდ	197	232		255	
186		198	233	ნვ	256	
187		199	234		257	
188		200	235		258	
189	მთ	201	სანახ წაჭრი- ლია	236	259	
190		202		237	260	
191		203		238	261	
192		204		239	262	
193	მგ	209	sic	240	263	
194		210		241	264	
195		211		242	265	
196		212		243	266	
197	ნზ	213		244	267	
198		214		245	268	
199		215	სანახეწოდ	246	269	
200		216	წაჭრილია	247	270	
201	—	221	sic	248	271	
202		222		249	272	
203		223		250	273	
					274	
					275	
					276	
					277	
					278	

ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით	ჩვენი პაგინაცია	ძველი პ. ასოებით	ძველი პ. ციფრე- ბით
251		279	298		328
252		280	299		329
253	აა	281	300		330
254		282	301		331
255		283	302		332
256		284	303		333
257	აბ	285	304		334
258		286	305		335
259		287	306		336
260		—	წაჭრილია	307	337
261	აგ	289	308		338
262		299	309		339
263		291	310		340
264		292	311		341 მე-341 გვერ-
265	ად	293	312		— დიდან პაგი-
266	აე	294	313		343 ნაცია თანქ-
267		295	314		— რითაა გაკე-
268		296	315		345 თებუღი გვე-
269		—	316		— რდის ჩაგდე-
270		—	317		347 ბით. აქა-იქ
271		—	318		— მოჩანს ძველი
272		—	319		349 პაგინაციის სა-
273		—	320		— ნახევროდ წა-
274		—	321		351 კრილი ციფ-
275		—	322		— რები
276		—	323		353
277		—	324		—
278		—	325		355
279		309 sic	326		—
280		310	327		357
281		311	328		—
282		312	329		359
283		313	330		—
284		314	331		361
285		—	332		—
286		316	333		363
287		— (317)	334		—
288		— წაჭრილია	335		365
289		319	336		—
290		320	337		367
291		321	338		—
292		322	339		369
293		323	340		—
294		324	341		371
295		325	342		—
296		326	343		—
297		327	344		—
			345		—

აფ-ს შემდეგ ასოებით პაგინაცია
წიგნს არ ახლავს. არც ოდესმე
ჰქონია ის.

ამ ათ გვერდს პაგინაცია
არ ახლავს არც ძველი,
არც ახალი

* * * * *

გარდა ამ პაგინაციებისა, ხელნაწერში მოიპოება აგრეთვე ნაგვიანევი ხელით შესრულებული პაგინაცია. ის მოთავსებულია ხელნაწერის მარჯვენა აშიაზე. უკანასკნელი პაგინაციით აღნუსხულია არა მთელი ხელნაწერი, არამედ მხოლოდ მისი ნაწილი. იწყება ის მე-27 გვერდზე (ძველი ციფრებით) და სრულდება მე-293 გვერდზე. ხელნაწერის არც ეს ნაწილია სრულად ამ ნაგვიანევი პაგინაციით აღრიცხული: ხელნაწერის ოთხი გვერდი „უწყებულება მკითხველთათვის“ აქ ათვლილია ათ გვერდად; აღურიცხველად დატოვებული „აღწერა აწინდელისა ქართლისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და გვერდების აღნუსხვა გრძელდება „შემდგომად განყოფისა სამეფოსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ ცხორება და ქმნულება მეფეთა ქართლისათა“ — ტექსტიდან. შემდეგ, აგრეთვე აღურიცხველად დატოვებული „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა კუალად თუშეთისა და დიდოეთისა“ (ე. ი. გეოგრაფია) და ეს პაგინაცია კვლავ გრძელდება „ისტორიის“ შემცველ ტექსტზე. უამპაგინაციოდაა აგრეთვე „აღწერა აწინდელის ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“, რეგ. როგორც ამის მომდევნო „აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი“. გრძელდება ეს პაგინაცია „ცხოვრება სამცხე-კლარჯეთისა“ — დასაწყისიდანვე. უამპაგინაციოდაა „აღწერა ეგრისის ქვეყნისა, ანუ ეგრისისა, აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა-ს“ ტექსტის დასაწყისიდანვე. ამ „ცხოვრების დასრულების შემდეგ ეს პაგინაცია აღარ გვხვდება.

ამრიგად: მთელს ხელნაწერს სამი სხვადასხვა პაგინაცია აქვს. უძველესი მათგანი ესაა ასოებით შესრულებული პაგინაცია. ის ტექსტის დაწერის თანადროულია. იმავე ხელით და მეღნიტაა შესრულებული, როგორც თვით ტექსტის ეს ნაწილი. ასოებით აღნუსხულია ვახუშტის შრომის ძირითადი ნაწილი (დაწყებული შესავალი სიტყვით და დასრულებული ეგრისის ისტორიით). მთელი სამეცნიერო აპარატი ამ პაგინაციის გარედაა (დასაწყისი და დასასრული). აქედან უფლება გვაქვს დავასკვნათ: თავდაპირველად ავტორს წიგნის ეს ძირითადი ტექსტი შეუსრულებია და აღნუსხავს კიდევ. მხოლოდ შემდეგ მას აპარატი დაურთავს და ეს არაერთდროულად: ძირითად ტექსტს და მის დასასრულს მოთავსებულ აპარატს „ძველი, რიცხვებით“ საერთო პაგინაცია გააჩნია, მაშინ, როცა სოფლების სია, ძირითადი ტექსტის წინ მოთავსებული, სრულიად უპაგინაციოა. ჩანს, ყველაზედ ბოლოს ხელნაწერს ეს უკანასკნელი ნაწილი დართვია.

მესამე რიგის პაგინაციით (ნაგვიანევი) აღრიცხულია მხოლოდ ვახუშტის ისტორია (გეოგრაფიის გამოკლებით) და ისიც არა მთლიანად, არამედ მისი მეორე ნაწილი, „შემდგომად განყოფისა“-დან დაწყებული. საფიქრებელია იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი პაგინაცია შესრულებულია ვახუშტის ნაშრომის ერთ-ერთი გამოცემლის მიერ. დედნის აშიებზე ის აღნიშნავს, როგორც ჩანს, მის მიერ გამოცემული წიგნის გვერდების შესატყვის ტექსტს. იმიტომაც, რომ ჩვეულებრივ ეს რიცხვები დასმულია თითოეულ 20—24 ვახუშტისეული სტრიქონის შემდეგ.

ნაგვიანევი, როცა ხელნაწერი ყდაში ჩაუსვამთ, აშიები ჩამოუჭრიათ. ამას მოჰყოლია საპაგინაციო რიცხვების მრავლად გაქრობა (ზოგჯერ მთლად, ზოგჯერ ნაწილობრივ). ასეთი რიცხვების აღდგენას ცდილან (მეღნიტ, ფანქრით)...

ხელნაწერს ცვლილება შეკვრის შემდეგაც განუცდია. შიგა და შიგ ჩაურთავთ, გამოუკლიათ. ამით აიხსნება პაგინაციითა (ასობებით თუ ძველი რიცხვებით) თანმიუყოლებლობა: რიცხვების ნაკლებობა, მეტობა...

ხელნაწერი ყოველ ექვს გარეშეა, ერთ-ერთი დედანია, მაგრამ არა პირველადი დედანი, თუმცა არც საბოლოოდ გამოსული ავტორის ხელიდან ავტოგრაფი. მას, უეჭველია, წინ უსწრებდა დედანი, რომელსაც „აპარატი“ არ გააჩნდა არც, საფიქრებელია, ის შესწორებები ჰქონდა მას, რომლებიც ავტორისავე ხელით ჩვენი დედნის ტექსტის აშიებზეა მოთავსებული, ან კიდევ ცალკე ქალაქის ნაკრებზე დაწერილი წინათ დაწერილ ტექსტზეა გადაწებებული. აღსანიშნავია, რომ ეს უმთავრესად ძირითად ტექსტს ახასიათებს: ქრონიკონებში, სვინქრონულ ტაბულებში, საძიებელში და კინკლოსში ასეთი რამ არც ერთხელ არ გვხვდება.

ასეთი გასწორებები (ჩანართები საკვრებელ ქალაქზე) მოიპოება გვერდებზე: 0—3, 15, 22, 30 (6), 38, 40, 46, 51, 53, 58, 60, 63, 67, 70, 72, 73 (ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწებებული), 78 (ორ ადგილას), 79 (ორ ადგილას), 81, 87, 132, 133, 134 (ორ ადგილას), 135 (ორ ადგილას), 136, 137, 140, 142, 156, 169, 175, 181, 182, 183, 190 (ორ ადგილას), 209, 214, 221 (ეს გვერდი მთლიანად შემდეგაა დაწერილი და პირველ დედანზე გადაწებებული), 230, 231, 243, 260, 266 (სამ ადგილას), 369, 270, 272, 273, 277, 278 (ოთხ ადგილას. იხ. სურ. № 6), 290, 291. ამ გასწორებათა ხელი ერთიმეორეს უფრო ჰგავს, ვიდრე პირველი დედნის ხელს, მაგრამ, უეჭველია, ისიც ავტორისეულია, მხოლოდ უფრო გვიან ნაწერი.

ასეთ გასწორებებს გარდა უხვად მოიპოება ანაფხეკი ადგილები, რომლებზედაც მოთავსებულია გასწორებული ტექსტი, ან კიდევ ცარიელადაა დატოვებული (იხ. სურ. № 7). ხელი ამ გასწორებათა ავტორისეულია (დედნი-სეულია). ასეთები მოიპოება გვერდებზე: 3, 4, 6, 8, 9, 15, 30 (3), 30 (7) (ორ ადგილას), 31, 37, 46, 47, 52, 63 (ოთხ ადგილას), 68, 71, 74, 80, 83, 86, 88, 89, 90 (სამ ადგილას), 99 (სამ ადგილას), 103, 104, 106, 107, 112, 114, 133, 137, 153, 157, 180, 229, 230, 257, 269, 270, 280, 281, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372 და სხვ.

რომ დედანი ავტოგრაფია, ამას მოწმობს აურაცხელი შესწორებანი, ტექსტისავე ხელით სტრიქონებს ზემოდან ან კიდევ აშიებზე, რომ არიან მოთავსებული.

დედნის დაუსრულებლობას მოწმობს აგრეთვე ამათუიმ ადგილას დატოვებული ცარიელი ადგილები შემდეგ შესავსებად (იხ. გვ. 214).

ზოგიერთი შეცდომის ხასიათი გვაფიქრებინებს, რომ ავტორი ამ თავის ტექსტს სხვა დედნიდან იწერს (იხ., მაგ., 258 და სხვ.)...

ავტორის რედაქტორულ მუშაობას მოწმობენ ის გასწორებანი, რომელთა წაკითხვაც კი ხერხდება (სამწუხაროდ, საკვრებლების ქვეშ მოთავსებული ტექსტის წაკითხვა შეუძლებელია. ამისთვის საჭირო იქნებოდა ამ საკვრებელთა აძრობა, რაც სპეციალურ პირობებს მოითხოვდა). მაგ., 30 (7) გვერდზე პირველად დაუწერია (ტექსტი ეხება ქართლის მოქცევის აშბავს): „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი პატრიარქისა რომისა დიაკონი ბრანჯი ჰეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევის მოცემად და ნეტარის ნი-

ნოს ლოცვისა წარღებად და მადლისა ზიარებად“. მოყვანილი ადგილი ავტორს შემდეგ წაუშლია და ამის მომდევნოდ დაუწერია: „ამისა შემდგომად მოვიდა წარმოვლენილი დიაკონი ბრანჯი, რომელსაც აქუნდა წიგნი წმიდისა პატრიარქისა რომისა მეფისა და ყოვლისა საქართველოსა ქებისად და კურთხევისა მოცეჲად და ნეტარის წინოს ლოცვისა წარღებად და მადლისა ზიარებად“. ან კიდევ მე-257 გვერდზე პირველად დაუწერია: „ხოლო ხარაგეულს ზეით ჩხერიმელეს ერთვის ორნი ხეენი ჩხერის ციხემდე და მისდინან ფერსატს“, ეს წაუშლია და შემდეგნაირად გაუსწორებია: „ხოლო ხარაგეულს ზეით არს ჩხერიმელაზედ მლაშე ჩდილოთ. მლაშეს ზეით ჩხერიმელაზედვე არს სამხრით ჩხერის ციხე მაგარი და მტრისაგან აუღებელი“.

რომ დედანი საბოლოოდ დასრულებულ არაა, ამას, სხვათა შორის, მოწმობს აშვიებზე არაერთხელ ავტორის მიერვე მოთავსებული განმარტებანი თუ შესწორებანი ხელის მოწერით: „ვახუშტი“. საბოლოო დედანში, რა თქმა უნდა, ყველა ეს თვით ტექსტში მოთავსდებოდა (იხ., სურ. № 8).

პაგინაციაზე დაკვირვებით ჩვენ ზემორე უჩვენეთ, რომ ასოებით პაგინაცია შესრულებულია 1745 წელს, როცა ვახუშტიმ შრომის ძირითადი ნაწილი შეასრულა. შემდეგ მან შეასრულა დანარჩენი სამუშაო (საძიებლები, კინკლოსები, ქრონიკონები). ყველაფერი ეს მან დაასრულა 1755 წლისათვის. ამ დროს, უნდა ვიფიქროთ, თავის ნაშრომს ავტორმა მეორე რიგის პაგინაცია (კიფრებით) გაუკეთა. მართლდა, რომ ეს პაგინაცია ვახუშტისეულია, ეს ჩანს მისივე საძიებლებიდან, სადაც ის ტექსტის გვერდსა და სტრიქონს ამ პაგინაციით უჩვენებს. საძიებელი ვახუშტის მხოლოდ გეოგრაფიისათვის შეუდგენია. მხოლოდ გეოგრაფიის ტექსტის სტრიქონებია აღნუსხული (თითო გვერდზე 52—53 სტრიქონია, — „შარია“).

ეს წიგნი რომ ასეთივე დენიდან გადმოწერილი არაა, ეს ზემოთქმულიდან, ვფიქრობთ, ცხადია. ის, როგორც დავინახეთ, 1755 წელსაც კი შესწორებებს განიცდის და დამატებებს. 1755 წლის შემდეგ არის დამატებული წიგნის დასაწყისში მოთავსებული სოფლების სია: ის არც ასო-პაგინაციით, არც რიცხვითი პაგინაციით გათვალისწინებული არაა. რომ ეს წიგნი სხვადასხვა დროს შესრულებულ ნაწილისაგან შედგენილი დედანია, ამას ზემოაღნიშნულის გარდა, ის გარემოებაც მოწმობს, რომ თითოეული ნაწილის ბოლოს საკმაოდ მოზრდილი ცარიელი ადგილებია (ზოგჯერ მთელი გვერდები) დატოვებული. მთლიანი გადაწერის დროს, საფიქრებელია, ამოდენა ცარიელი ადგილების დატოვება არ მოხდებოდა.

აშვიზე მინაწერთა ხელი უფრო ჰგავს სინქრონული ტაბულების ხელს. საძიებლის ხელი ამათგან უფრო განსხვავებულია, მაგრამ ამ საძიებლის ბოლოს მიწერილი „აღსრულდა ჩვენ მიერ“ და სხვ. ხელნაწერის საერთო ხელს უფრო უახლოვდება. გადანაწილებე ქაღალდებზე ნაწერის ხელიც ოდნავ განსხვავდება საერთო ტექსტის ხელისაგან, მაგრამ სხვის დანაწერად მისი მიღება ძნელია.

ყველა ამისა გამო შეიძლება დავასკვნათ, რომ წიგნი დაწერილია ვახუშტის მიერ, მაგრამ სხვადასხვა დროს.

უფრო ძნელად ასახსნელია რიცხვითი პაგინაციის (ძველი ციფრებით) ზოგიერთი გვერდის ჩაგდება: 16—21 და მისთანანი... 13—16 ეს ერთი ორფურ-

ცელაა — „დ“. ეს მეოცდართე გვერდი რომ ძველადვე ყოფილიყო აქ, მაშინ 21 — 24 გვერდებს უნდა ასო-პაგინაცია „ე“-ნი ჰქონოდა. მას კი ასეთი არა აქვს. ჩანს, მის ადგილას აქ იყო „17—20“ „ე“-ნით. ის ორფურცელა სულ ამოიღეს და ეს ახალი ჩაურთეს შესწორებული ტექსტით, მაგრამ მაინც აუხსნელი რჩება, რატომ არის ეს „21—24“ გვერდები. შეიძლება ძველი ხელნაწერიდან გადმოიტანეს ეს გვერდები. ამას უნდა მოწმობდეს „30“ გვერდას 7-ჯერ გამეორება. უნდა ვიფიქროთ: ორფურცელაები იწერებოდა ცალცალკე და მაშინვე ინომრებოდა (ასოებით). შეცდომა ასეთ პირობებში ადვილი იყო: „აბ, ად“.

ნ. ბერძენიშვილი

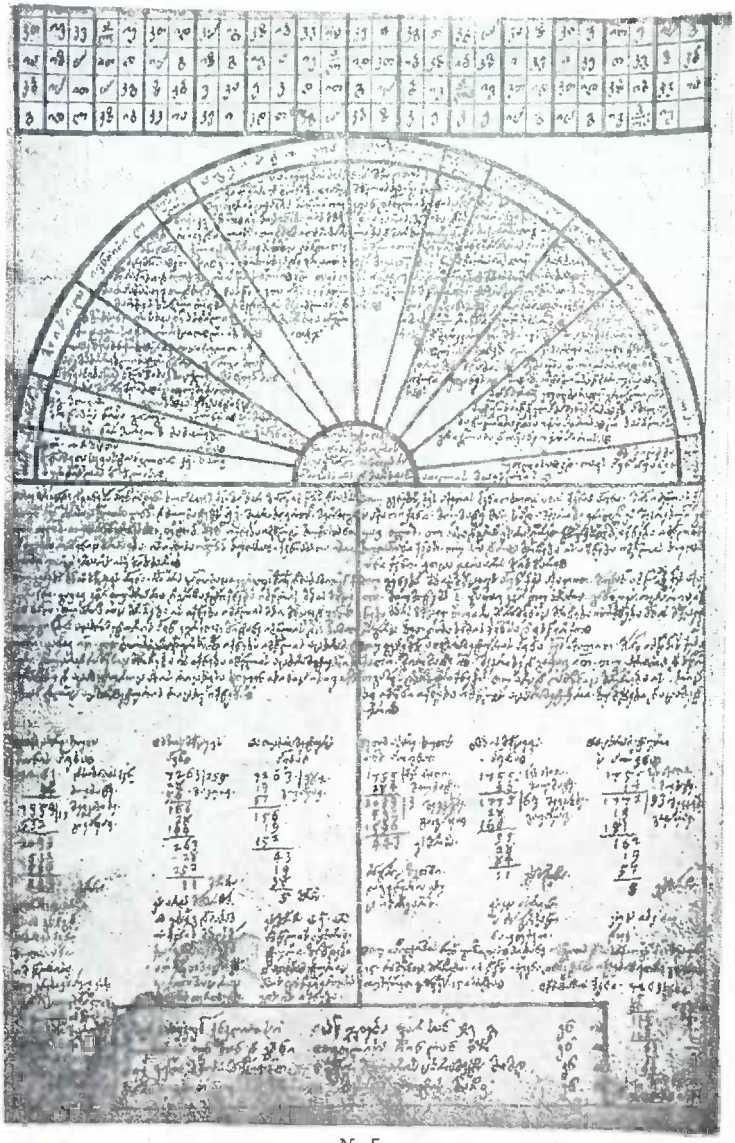
№ 0

1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52
53	53	53	53	53	53
54	54	54	54	54	54
55	55	55	55	55	55
56	56	56	56	56	56
57	57	57	57	57	57
58	58	58	58	58	58
59	59	59	59	59	59
60	60	60	60	60	60
61	61	61	61	61	61
62	62	62	62	62	62
63	63	63	63	63	63
64	64	64	64	64	64
65	65	65	65	65	65
66	66	66	66	66	66
67	67	67	67	67	67
68	68	68	68	68	68
69	69	69	69	69	69
70	70	70	70	70	70
71	71	71	71	71	71
72	72	72	72	72	72
73	73	73	73	73	73
74	74	74	74	74	74
75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76
77	77	77	77	77	77
78	78	78	78	78	78
79	79	79	79	79	79
80	80	80	80	80	80
81	81	81	81	81	81
82	82	82	82	82	82
83	83	83	83	83	83
84	84	84	84	84	84
85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87
88	88	88	88	88	88
89	89	89	89	89	89
90	90	90	90	90	90
91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92
93	93	93	93	93	93
94	94	94	94	94	94
95	95	95	95	95	95
96	96	96	96	96	96
97	97	97	97	97	97
98	98	98	98	98	98
99	99	99	99	99	99
100	100	100	100	100	100

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is arranged in several lines, with some lines appearing to be part of a list or a series of entries. The handwriting is dense and somewhat difficult to decipher due to the cursive style and the quality of the scan. The text appears to be written in a historical language, possibly Latin or a related Romance language, given the use of words like "ad" and "de".

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is dense and covers most of the page. There are some faint markings and possibly a small heading at the top center. The page is numbered '№ 3' at the bottom center.

	107	11	Գործարարական	254
Գործարարական	118	12	Գործարարական	255
Գործարարական	110	22	Գործարարական	256
Գործարարական	259	4	Գործարարական	257
Գործարարական	223	34	Գործարարական	258
	259	37	Գործարարական	259
Գործարարական	205	97	Գործարարական	260
	177	11		
Գործարարական	110	2	Գործարարական	261
Գործարարական	100	13	Գործարարական	262
	259	1	Գործարարական	263
	259	21	Գործարարական	264
Գործարարական	174	7	Գործարարական	265
	176	22	Գործարարական	266
	183	21	Գործարարական	267
	162	10	Գործարարական	268
	192	12	Գործարարական	269
	179	3	Գործարարական	270
	222	22	Գործարարական	271
	256	17	Գործարարական	272
	256	18	Գործարարական	273
	22	1	Գործարարական	274

[The page contains dense, handwritten text in a cursive script, which is extremely faded and difficult to decipher. The text appears to be organized into several paragraphs, with some lines possibly serving as section headers or sub-headers. The ink is very light, and the paper shows signs of age and wear.]

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is arranged in several columns and rows, with some lines appearing to be headings or section markers. The script is dense and difficult to decipher due to its cursive nature and the age of the document. The text is written in a dark ink on a light-colored, possibly parchment or paper, surface. The overall appearance is that of an old, well-used manuscript.

[The page contains dense, handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is extremely faded and difficult to decipher, appearing as a series of dark, overlapping lines across the page.]

ტექსტის გამოცემისათვის

წინამდებარე გამოცემისას რედაქციის განკარგულებაში იყო ვახუშტისეული დედანი¹, ე. ი. ის ხელნაწერი, რომელიც ხელთა ჰქონდათ ვახუშტის გეოგრაფიის პირველ გამომცემელთ: ბროსეს, „ჯანაშვილს“. გამოცემისას რედაქცია შემდეგი წესებით ხელმძღვანელობდა: დედნისეული ორთოგრაფია უცვლელადაა დაცული, სასვენი ნიშნები რედაქციისაა; გასწორებულია მხოლოდ რამდენიმე აშკარა შეცდომა, რაც იქვეა აღნიშნული; სწორკუთხოვან ფრჩხილებში მოთავსებული ნაწერი ავტორისეულია, მასვე ეკუთვნის ამ ნაწერის ფრჩხილებში მოქცევაც.

სწორკუთხოვან ნახევარფრჩხილებში კი რედაქციის ჩანართია. მარცხენა ამიაზედ შავით აწყობილი ციფრი დედნის გვერდს აღნიშნავს. ვახუშტის მიერ დართულ საძიებელში მოცემული ციფრები გვერდისა და სტრიქონის („შარის“) დედნისეულ სათვალავს ჰგულისხმობენ, ხოლო რედაქციის მიერ დართულს ლექსიკონსა თუ საძიებელში მოცემული ციფრით ჩვენი გამოცემის გვერდია აღნიშნული. ტექსტში წვრილი ციფრით აღნიშნული სიტყვა განმარტებულია „შენიშვნებსა და ლიტერატურაში“. ასე, მაგ.; 1, აღნიშნავს პირველ გვერდს (დედნისეული სათვალავით) და ამ პირველ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის პირველ განსამარტავ სიტყვას; ასევე 32, აღნიშნავს მე-32 გვერდს (დედნისეული სათვალავით) და ამ გვერდზე მოთავსებული ტექსტის მეხუთე განსამარტავ სიტყვას და ასე შემდგომ. დედნისეული სათვალავის აქ გამოყენება, უეჭველია, უხერხულობაა. გამოწვეულია ეს ნაკლი იმ გარემოებით, რომ „შენიშვნები და ლიტერატურა“ წიგნის დაბეჭდვამდე აღმზადდა, ხოლო ბეჭდვის დროს მისი გადაყვანა რედაქციისეულ სათვალავზე, სამწუხაროდ, ვეღარ მოხერხდა.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ვახუშტი თავის „აღწერას“ ისტორიისად უყურებდა. ჩვენც ამიტომ ზედმეტად არ დავინახეთ საკუთრივ „აღწერის“ წინ მოგვეთავსებია ვახუშტის „მკითხველთათვის სიტყვა“, სადაც, სხვათა შორის, ავტორი გვამცნობს მიზეზებს როგორც „აღწერის“, ისე რუკების შედგე-

¹ ამის შესახებ ხელნაწერის აღწერილობა.

² აღნიშნული ხელნაწერი რუკებით 1925 წლამდე დაცული იყო ლენინგრადში, მეცნიერებათა აკადემიაში. ამ წელს სხვა ქართულ ხელნაწერებთან ერთად ეს ხელნაწერიც დაუბრუნდა საქართველოს. ჩამოიტანა და საქართ. ცენტრ. არქივში მოათავსა ჩვენი ხელნაწერი ამხ. შ. ჩხეტიამ.

ნისას. რაც შეეხება „ზნენი და ჩვეულებანის“ აქ მოთავსებას, რედაქცია ამ შემთხვევაში მხოლოდ ტრადიციას გაჰყვა. ამ თავის გამოშვება გამოცემის დაუზიანებლად შეიძლებოდა.

რედაქციის მიერ დართული შენიშვნები და საძიებლები, ბუნებრივია, უნაკლო არ იქნება: ლიტერატურა ნაჩვენებია ხელმისაწვდომობის ფარგლებში; ის, უეჭველია, სრული არაა. ზოგისათვის ნაკლებად იქნება საინტერესო საძიებელიც: ასეთი საძიებელის სისტულე ერთობ შედარებითი გარემოებაა.

როგორც აღენიშნეთ, ჩვენი ხელნაწერი ავტორაფია. ამდენადვე რედაქციას შეეძლო სხვა ხელნაწერებისათვის ნაკლებ მოეხედნა. მიუხედავად ამისა, რედაქციამ სხვა ხელნაწერთა საკმაო რაოდენობა გაითვალისწინა. უცილობლად დაადგინა ამ ხელნაწერთა ჩვენი დედნიდან წარმომავლობა. ამ მუშაობისას მეტად საინტერესო გარემოება აღმოჩნდა: დაისახა კულტურულ-ისტორიული ხასიათის თემა: „ვახუშტის გეოგრაფიის ისტორია“¹.

ჩვენი გამოცემა ურუკოდ გამოდის. მაგრამ ეს ტექნიკური გარემოებით გამოწვეული შებრკოლებაა. რუკები მზადდება და ახლო მომავალში ცალკე დაიბეჭდება, როგორც ჩვენი გამოცემის ნაწილი.

ვახუშტის ამ თხზულების სახელწოდების აღდგენის გარდა რედაქციამ მეორე ტრადიციაც დაარღვია: მან უარყო მ. ჯანაშვილისა და ზ. ჭიჭინაძის გამოცემებში მიღებული „ვახუშტის სურათი“. სამწუხაროდ, არაფრიდან ჩანს, რომ ის ნამდვილად ჩვენი ავტორის სურათია.

დასასრულ, რედაქციას სასიამოვნო მოვალეობად მიიჩნია მადლობით აღნიშნოს ამხ. ამხ. მ. ბურჯანაძისა და ალ. მაყაშვილის თავაზიანი დახმარება — ზოოლოგიური და ბოტანიკური ტერმინების განმარტება.

ქ. გიქითხველთათჳს სიტყვა რადსათჳს არს
ზრომა მსე.

იტყვის ბრძენი პლინი სთოიკი¹, რამეთუ: „ყოველი ჟამი იგი წარწყმდეს, რომელიცა სწავლასა ზედა არა საკმარ ვყოთ“. ჭეშმარიტ არს სიტყვა ესე, ვინათგან ჟამი მლტოლვარე არს, არავის ძალუცს მოქცევად. და წარწყმდეს ჩვენგანა, უკმთუმცა არა მოვილოთ ნაყოფი მისი ჟამსა მისსა; და არა თუ ჟამისა, წამისა და წუთისა, არამედ თთვისა და წელიწადისაცა არ- ღარა შემძლებელ ვართ კელყოფად. ხოლო არს ჟამი ჟამიცა, კვალად დაისახების დღეცა ჟამად, თთვე, წელიწადი და საუ- კუნოცა. განა თუმცა მოიქცევის ესენი, არამედ არა იგინივე არიან, რომელნი წარხდენ ჩვენგან, და არა ძალგეცს მის წი- ნანდელთაებრ ყოფად მათ შინა, რაოდენცა წადიერ ვიყუნეთ. და ესე ვინათგან ჭეშმარიტ არს, ამისთჳს არა ჯერ არს, რათა უქმ ვჰყოთ ჟამი და განუტეოთ ჩვენგან, და დაერჩეთ ურგებნი მის მიერ.

არამედ რაჲ მოგუტემს ნაყოფსა მისსა, თუ შევიკრიბოთ საუნჯე დიდძალი, წარვალს და არა დაადგრების ერთისაცა საუკუნისად. ხოლო უკმთუ ვჰყოთ სახელნი და დავიპყრათ ქვე- ყანანი [ვითარცა მაკედონელმან და სხვათა], არცა ესე დაადგრეს და წარწყმდეს მასვე წინათქმულსავე დროსა. უკმთუ აღვაშე- ნოთ სახლნი, და ვჰყოთ ქვეყნის მოქმედებანი, და განვაშენოთ საეარდითა და წალკოტითა, და წყლითა აღმა აღმცენარითა და წყაროებითა, წარწყმდეს იგინიცა მასვე ხანებთა შინა. უკმთუ განვისვენოთ და განვსცხრეთ შვებითა და ნადირობითა, ნადიმობითა, მგოსნითა, და მწყობრითა, და სახიობითა მამანი დედათა თანა და დედანი მამათა თანა, წარვიდეს ესეცა უაღ- რვეეს თჳსა, დღისა და ჟამისა.

ხოლო უკმთუ მივიელტოთ ცოდნისა მიმართ, და ესე არს ნაყოფი კეთილი, არამედ წარვალს ესეცა და არა ვითარცა წი- ნათქმულნი იგინი, რამეთუ სწავლა განაბრძნობს, თავისუფალ ჰყოფს, აცნობებს ღმერთსა და შიშსა მისსა დაწერგავს, მოა- ცურებს ზღვასა ზედა და ახილვებს მას შინა სრულიადსა, აღა-

ფრენს და წინადაუდებს ყოველსა ქმნულებასა ცისა და ქვეყ-
ნისასა, შეკრებულად თვალთა შინა, აჩვენებს ბუნებასა და ნი-
შატსა ვარსკულაფთა, ცხოველთა და ნერგთა, განსდევნის ბო-
როტსა, შეაყვარებს მოყვასსა, შემოიყვანს კეთილსა, მატებს
5 ქვეყანასა, აღაშენებს და დაამშვიდებს, სურგრძელ ჰყოფს მეფე-
თა და დიდებულთა პატივსცემს, და ერთა მოურნე ექმნების,
მტერთა დაამდაბლებს და მშიშრეულ ჰყოფს, თვსთა აღამაღ-
ლებს და აკადნიერებს.

არამედ რაისგანმე არს ესე ოდენი კეთილნი, გარნა არს
10 არა თუ ხსოვნისაგან, არამედ ხსოვნაცა ესე წარწყმდეს სამისა
ანუ ოთხისა და ჴფროს ხუთისამდე ნათესავისა, და ამისთვის
უხილავეთ უმიჯობესად წერილთა, რომელი გვასწავებს სიბრ-
ძნეთა წინათქმულთა და მოგვახსენებს დასაბამითგანთა წამთა,
15 ჟამთა, თვეთა და წელიწადთა, და საუკუნოთა, კვალად უმე-
ტესთაცა, და არა წარწყმდების, არამედ ჰგვის უკუნისამდე,
ვითარცა ვიხილავთ [რამეთუ აღწერა მოსემ² ღვთისმხილველმან
შესაქმე შემდგომად ხუთისა ხსოვნისა სულითა წმიდითა, ვინათ-
გან არღარა შესაძლებელ იყო შემდგომად ხსოვნად, და გვე-
უწყების დასაბამითგანი სრულიად], და უკმატუმცა არა მით,
20 წარწყმდა ყოველი ქმნულებანი, ვითარცა წარწყმდენ მრავალნი
დიდშემძლენი. ხოლო წერილნი ესე მოგვცემენ ნაყოფსა ჟამისასა
და არა თუ ჟამისასა, არამედ სრულიადსა მოხსენებასა, რო-
მელი აღაფრენს გონებასა ღვთისა მიმართ და მოგვანიჭებს
ყოველთა წინათქმულთა ცნობასა, კელოვნებასა და გამოცდი-
25 ლებასა, ვითარცა იტყვის იგივე პლინი სთოიკი: „არა არს
არცა ერთი ეგრეთი წიგნი, რომელიცა რაიმე მისგან ნაწილი
სარგებლისა არა მოვიღოთ“, და უკმატუმცა არა მით, და რაოდენმე
საღვთო წერილნი და წმიდათა წერილნი, რომელნი მოგუფენენ
მადლსა ზეცისასა და მოგუმაღლებენ სოფლისა კეთილობასა, და
30 შემდგომად აღგვიტაცებს წინაშე ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა.

ხოლო კვალად წიგნი ფილასოფოსთა მიერ ქმნულნი აღ-
გვავესებენ სიბრძნითა, კელოვნებითა და სიტყვიერებითა, გვა-
ცნობებენ თავსა და გვასწავებენ, ვითარ ჯერ არს ცხორებად,
და მილტოლვილ გყოფს ღვთისა მიმართ. კვალად მათიანე
35 მოგვაკსენებს ქმნულებასა და ყოფათა მეფეთა, მთავართა და
დიდებულთა, ვიდრე მცირედმდე, და ვითარებასა მათთა, გან-
გვაშორებს ბოროტსა და შეგვრთავს კეთილსა. ხოლო წიგნი
დედაბერებული ზღაპართა, განა თუ არა არს მოსახსენებელი,
არამედ იგიცა აღხინებს ოდესმე, და გონიერი მოისთლობს მის-
40 განცა ნაყოფსა [ვითარცა იტყვის დამასკელი იოანე³ წიგნსა
დ, თავსა იც ამისთვის: „ჯერ არს, რათა ვიკითხვიდეთ წიგნთა,
რამეთუ მის მიერ მოვისთლობთ სულთა ნაყოფსა და, უკმატუმ-

ცა ვერ შევიგნოთ, კვალდცა ჯერ არს კითხვად და არა უგულ-
ლებელს ყოფად, რამეთუ ესცნობთ მის მიერვე. და არა თუ
საღვთოთა, არამედ გარეშენიცა არა არიან განსაგდებელნი,
რათა უმჯობესი მისინიცა შევიკრებოთ, ხოლო უჯერონი ძაღლთა
მიუბჳრათ“].

5

განა თუცა არს ესე ოდენი კეთილობანი მის მიერ, არამედ
უგულელებელს იქმნებიან და საგმობელ ვიეთთავანმე. განა ესრეთ-
თა არა ჯერ არს რიცხვად, არამედ მეცნიერთავანცა დატყვე-
ბულ იქმნებიან მიზეზითა უცალოებისათა, და არა თუ უცალო-
ებითა, არამედ უტრფიალობითა წერილისათა, და კნინდა სა-
პოვნელ ძნიად არს ტრფიალი ათასთა შინანი ერთ [რომლი-
სათუს მკითხველთა მიუგებდა სოკრატ ბრძენი⁴, ოდეს ჰკი-
თხვიდნენ: „რასათუს არა რაიმე სიბრძნისა წარწერე?“ მიუგო
სოკრატ: „ამისთუს, ვინათვან ვხედავ, რამეთუ ქაღალდი უძვი-
რეს არს ვიდრეცა წერილი“]. ხოლო უკჳთუ ქაღალდი უძვი-
რეს არს აწცა, რადღა სახმარ არს შრომა და წერა, ვინათ-
ვან ჩანს მის გამო, რამეთუ არს წიგნი უბატო; არამედ
ჩვენ ვისმინოთ დამასკელის თქმული და პლინი სტოიკის სიტყვა,
ვინათვან არა განსაგდებელ არს გარეშენიცა წიგნნი, და ვითა-
რისა უჯეროსავანცა მოვიგებთ სარგებელსა, რავდენით უმჯო-
ბეს არს რომელნიცა წარმოვსთქვიეთ მათნი კითხვანი, და რაი-
დენ სასარგებლო და შესაწყნარებელ არს წიგნნი მატთანეთა
[რომლისათუს იტყვის ბრძენი ციცერონ: ¹ „უკჳთუმცა ყოველი
ღვთისმეტყველება, ფილასოფია, ფიზიკა და რიტორებანი შევი-
კრძალოთ და არა მატთანნი ბუნებისახი ნერგთა და ცხო-
ველთა, ვერა რაიმე შევიგრძნათ“]. რამეთუ მატთანე მოგვახსენ-
ნებს დასაბამითვანსა ჟამსა, წელსა და საუკუნოსა; მატთანე გა-
ნარჩევს კეთილსა და ბოროტსა; მატთანე აღამაღლებს კეთილის
ქმნულებასა და გმობს უკეთურთ ქმნულებასა; მატთანე მეტყვე-
ლებს ჭეშმარიტსა და არა სცბის და ნოწმობს სხვათა და სხვა-
თა; მატთანე განამკნობს კაცსა და ერთგულ ჰყოფს ჭეყნისად;
მატთანე აცნობებს ნათესავთ-ჩამომავლობასა, და დასდებს თავსა
სარწმუნოებისათუს, და მოყვარულ ჰყოფს მოყვანსა მოყულისა
მიმართ.

10

15

20

25

30

არამედ ესე მატთანე განიყოფების ოთხწილად: ადგილის
აღწერად, ნათესავმეტყველებად, წლისმრიცხველობად და მო-
ქმედების აღწერად, და ესეცა განიყოფების ორად—საეკლე-
სიოდ და სამოქალაქოდ. საეკლესიო არს წმიდათა ცხოვრება და
ქმნულება მათნი, ხოლო სამოქალაქო—ქმნულება სოფელსა
შინანი დიდთა და მცირეთა. არამედ ვინათვან ესოდენი კეთი-
ლობანი მას შინა მოიპოვებიან, არა არს განსაგდებელი არა თუ
უმეცართა მიერ, გარნა სურვილით შეტკბობა.

35

40

ხოლო უკვითუ ჩვენ ქართველთა მატიანე შემოიპყრობს სამსა მას წილსა მატიანისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავმეტყველებასა მცირეთ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განავრცელებს, განა ამასაც ეკლესიის მატიანეს შეამოკლებს და სამოქალაქოსა მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლათ აღგილით აღვილად და ოდესმე შემოკლებით ნოედამ³ ვიდრე ბრწყინვალეს მეფის გიორგისამდე³. ხოლო შრომა ჩვენი ამის-
5 თუს არს: ვინათგან ორნი წილნი იგინი გამოუჩენელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ, და მესამისა განვრცელებული შევამო-
10 კლოთ, რათა მკითხველთა არა საწყინოდ¹ და ადრე საცნობე-
ლი იყოს.

ხოლო მოქმედი ვევედრებით, უკვითუ ვისმე სთნდეს კითხვად, რათა არა შემოვიდეს მრისხანებით და შურითა, რამეთუ მრისხანება განსდევნის სასჯელსა, და შური დაუჭრევებს კეთი-
15 ლობასა, არამედ აღიმადლოს გონებისა თვალი სიწრფოებით, ვითარცა ორბმან, რომელი ტრფიალებით აღვალს. რათა განიხილოს სრულიადი ქვეყნის შუქნიერება, და ესე ოდენს სიმალ-
ლესა ზედა, რომელ ყოველსა სოფელსა გუგათა შინა შემოი-
კრებს, არამედ ამისძ მოქმედი და უგონებელი განახლდების
20 და კვალად გაქაბუკდებისცა. ეგრეთვე უზაკველად მკითხველი სცნობს შრომასა ჩვენსა და არა საგმობელ ჰყოფს. და მიიღებს მიზლსა წადიერებისასა.

არამედ ესე ვითართა ვამცნებთ მოქმედნი, რათა გონიერად ისმინოს თქმული ჩვენი, რამეთუ ვინათგან დავსახენით ქე-
25 რტა ანუ რუკანი საქართველოსა ანუ ივერიისანი, რომელსა ხაზვიდნენ მცირეთ და არა ჯგროვნად, და ჩვენ სრულიდნი წინა დავდევით. განა ამისდა ჯერ იყო სამკირნოთ, რათა აქუნდეს დეოლრაფიისა აღწერისაცა დადება [რომელი არს ქვეყნის მხა-
ზველობა], რომელი იგიცა ვქმენით, და კვალად მისდაცა ჯერ
30 იყო მოკლე მატიანე, რათა მკითხველთა სცნან, ვისგან ქმნულარიან ქმნულებანი, და მეფენი და მთავარნი, და მას შინანი კეთილნი და ბოროტნი, არა თუ დატევებულ იქმნას მატიანე იგი, არამედ იგივე უმჯობეს ღივრცელე, და ამის განმართლებისათვის, ხოლო ესე სიმოკლისა და რომლისად აღვსწერეთ სახ-
35 მარად მისდა.

გარნა, უწყება ჯერ არს, უკვითუ ცხორებისა ჩვენისა ქორონიკონნი არიან იშუთ. არამედ ნოედამ მირიანისამდე⁴ რაოდენნი მოიპოებინ. უმეტეს მოწმობენ რომაულსა; ხოლო მირიანიდამ ბაგრატივანამდე⁵ ბერძულსა და მას ქვეითნი თამარ მეფესამდე⁶ არიან ხუთასიანი, რომელსა ჩვენ უწოდებთ ქართულსა, და ჩვენცა ეგრეთვე მემოწმებულ ჩვენთა ცხორებათა ზედა ვქმენით. ხოლო თამართგან ბრწყინვალეს გიორგისამდე

ჟვალად უჩინოა. არამედ ვინათგან მცირედად და უჩინო არს ზეითი და ქვეითი ქორონიკონნი, ჩვენ ვითარ ვპოვეთ, წარმო-
ვაჩინოთ ამათთა ურწმუნოთათჳს.

რამეთუ ნოედამ ნებროთის⁷ გამეფებამდე საჩინო არს და-
ზადებისგან, ხოლო ნებროთ რაოდენი წელი მეფა და მოკუდა, 5
იხილვების სხვათა მატიაწეთაგან, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა
მატიანეთ. ხოლო მას ქვეითნი კერპთთაყვანისცემა და მოსეს
ზღვის გამოსლვა დაზადებისაგანვე, და სხვანი სპარსთა მეფეთა,
და ნაბუქოდორნოსესა⁸, და ალექსანდრე მაკიდონელისათი⁹
ვპოვეთ. ხოლო ვინათგან ალექსანდრეს მოსლვა ქართლსა შინა 10
მოვიპოვეთ, ამით აღვიღ გვექმნა გამეფება ფარნაოზ პირველისა
მეფისა,¹⁰ ვინათგან მოსლვასა ალექსანდრესასა რაოდენის წლისა
იყო, და რაოდენისა გამეფდა, და რაოდენ წელ მეფა, მუნავე
წერილ არს. და მის შემდგომად მეფენი ასურულთა მეფეთა
მოწმობითა, ვითარცა მოიკსენებს მუნავე სახელებთა, ვიდრე 15
ადერკის¹¹ მეფობადმდე.

ხოლო ადერკის მეფობა იქმნა პირველსა წელსა შობისა
ქრისტესსა, და მეფობაცა მისი ცხად არს. არამედ მას ქვეითნი
მეფენი მირიანისამდე კეისართა, სპარსთა და სომეხთა მეფეთა-
გან მოწმობითა დავსხენით. ხოლო მირიანის მეფობისა პირვე- 20
ლი ქრისტეს მიერ მოქცევისა და შემდგომად მოქცევისა წელ-
ნი. ვინათგან წერილ არს მისთვის დღე იგი მოქცევისა კ. იენისის
დღე შაფათი, ეს ვპოვეთ, რომელი არს ერთი ქრისტესი 63,
ქარ. 55, მეორე ქრისტესი 618, ქარ. 50, და მესამე 642,
ქარ. 63, რომელნი შეეტყვებიან მას. არამედ პირველი იგი 25
არა არს დღე იგი მოქცევისა, რამეთუ კოსტანტინე დიდი¹²
ჯერეთ არ იყო მოქცეულ ქრისტეს მიმართ და არცა დაეპყრა
რომი და სრულიადი მეფობა, რამეთუ წერილ არს: „მირიან ეზ-
რაზა ოთხთა წარჩინებულთა თჳსთა კერპმსახურებისათჳს,
უკმით არა დაღტეოს ნანა დედოფალმანცა¹ რჯული რომთა, 30
ესტანჯო იგიცა“. რამეთუ უკმით მოუქცევდმცა იყო კოსტან-
ტინე, არა ახსენებდა რჯულსა რომთასა, ვინათგან რჯული
რომთა კერპივე იყო, და ნანა ქრისტეს ჰქადაგებდა. კვალად მე-
სამეცა არა არს, რამეთუ ერთის წლის შემდგომად იყო კრება
ნიკიური³ პირველი, არამედ ნიკიის კრებისაგან უწინარეს იყო 35
მრქცევა მირიანისა, ვითარცა ვიხილავთ ცხორებასა შინა საჩი-
ნოთ. ხოლო მეორე იგი ქვემარტებს ამისთვის, რამეთუ კოსტან-
ტინეს ხუთის წლის წინარე დაეპყრა რომი და სრულიადი მე-
ფობა, და ქრისტეანეცა ქმნულ იყო, ვინადგან მირიან რომისავე
მეფობასა შინა მიუვლინა მთხოელი ეპისკოპოზისა და მღვდლი- 40
სა, რამეთუ არა დაწყებულ იყო ბიზანტია² აღსაშენებულად,
ვითარცა ვიხილავთ წერილებთა შინა ჩვენთა, და მას ეამსა

სილიბისტროცა⁴ სცოცხლებდა, რომელმან მოაელინა დიაკონო-
თისი.

5 ხოლო ნინოს⁵ სიკუდილის ქორონიკონი არა არს ურთი-
ერთის მოწმობილი [ვითარცა თამარ მეფისა, რომელი წარმო-
ვაჩინოთ თვის ადგილს], რამეთუ უკითუმცა ქრისტეს აქათი
ქორონიკონი ჯვარცმიდაჲ იყო ტლმ. ჯერ იყო დასაბამითგანი
ყოფილიყო ჰყდ, და უკითუ დასაბამითგანი იყო ჰყლმ, ჯერ
იყო ქრისტეს აქათი ჯვარცმიდამ ყოფილიყო ტლ, არამედ არ-
ცალა ჟამსა ამას კოსტანტინე სცოცხლებდა*. არამედ შეცთო-
10 მილ არს მწერალთაგან. ხოლო ჩვენ, ვინათგან ვპოვეთ მირიან-
ნის მოქცევისა იგი დღე აღმოჩენითა მით, ამას ზედა აღვრიც-
ხუტთ მოსლვა ნინოსი მცხეთას, რომელმან დაყო წელი იღ-
ამისგან სამი წელი უწინარეს მოქცევისა იყო მცხეთას ქალაქსა
შინა, რომლისაგან დაშთების ია წელი. ეს მირიანის მოქცევის
15 წელს დავადევით, რომელი იქნების ქორონიკონი ჩვენ მიერ
აღწერილი. არამედ ნაკლულევანებს მუნ წერილისაგან ესე და-
საბამითგანსა ბ წლითა, ხოლო ქრისტეს აქათსა ი წლითა, და
სხვანი მირიანის მეფობის წელნი მითვე რიცხვეულ ვყუშნით
და აღვსწერენით.

20 ხოლო ბაქარადამ⁶ ვარზაბაქარისამდე⁷ ეგრეთვე კეისართა
და სომეხთა მეფეთა შემოწმებით ვყუშნით. არამედ ვარზაბაქარ
მცირე თეოდოსის⁸ ჟამსა არა არს. რამეთუ ვარზაბაქარ დი-
დის თეოდოსის⁹ ჟამს იყო, და ძე მისი მირვანოს¹⁰ მცირე თეო-
დოსის ჟამსა. ესე იცნობის ესრეთ: ვინათგან ყრმა წარიყვანეს
25 მურვანოს, და მუნ აღიზარდა მოღვაწებით, და შემდგომად გა-
ნივლტო და მონაზოხ იქმნა. კვალად უკითუმცა ესრეთ არა
იყოს წელნი მირიანიდამ მეორეს ფარსმანისამდე,¹¹ წერილი
არა მისწულებას, და არცა ვახტანგ¹² ლეონ კეისროს¹³ ჟამსა
იქმნების. ესრეთ უსწორო არს, ხოლო ესე განასწორებს და
30 რიგოვან ჰყოფს რიცხვსა წელთასა მოწმობულებითა. კვალად
ვახტანგისამდე მეფენი, რომელნი მუნ წერილ არიან, რამეთუ
ვახტანგისამდე მირიანიდამ გადახდნენო წელნი რნზ. ესე არა
მდე არს, არამედ სიკვდილმდე ვახტანგისა, და ამაზედ შევა-
სწორეთ, რამეთუ დაღაცათუ გარდაცვალებამდე არა იყოს,
35 ყოველნი სხვანი უსწორო იქმნებიან, და არცა იგი ს წელი

*) ამის პირდაპირ მარჯვენა აშიაზე დედნის ხელით სწერია: „წელსა
ქრისტესსა 306 მოკუდა კოსტანტინ, მამა კოსტანტინესი, და იქმნა კო-
სტანტინე კეისარი. 307 მოკუდა მაქსიმიან ლერკული, იქმნა კოსტანტინე
ავგუსტი; 311 მოკუდა ნაქსიმიან ლაღვრიცა, და 312 რომს მიმავალს კო-
40 სტანტინეს გამოუჩნდა ჯვარი ცაში, და იქმნა ქრისტეანე, სძლო და მოკლა
მაქსენთი, დაიპყრა რომი და სრულიად კეისრობა, ვითარცა სწერს ბა-
რონია.“

მეორეს ფარსმანისამდე სწორე იქმნების, ვინათგან ვახტანგის შემდგომთა მეფეთა მეფობის წელნი წერილ არიან, არამედ ჩვენის რიცხვით, რათა ჭეშმარიტი იყოს ს წელი მირიანიდამ ვახტანგის გარდაცვალებამდე წელნი იგივე არიან 63%. ესრეთ ჭეშმარიტ სხვათა მემატინეთა მოწმობითა და მუნ წერილთა რიცხვითა, და მეფენიცა ამას ზედა განვასწორენით კეისართა და სპარსთა მეფეთა შეთანასწორებითა ვახტანგისამდე.

არამედ ლეონ კეისრისას ვინამენი მემატინენი სწორენ მ წელს მეფობასა მისსა, და ჩვენიცა მათ ემოწმების, რომლისათს ჩვენიცა ეგრეთვე ვყვენით და შეთანავასწორეთ ვახტანგისა და ლეონის მეფობა. ხოლო სხვანი იუ წელს ამტკიცებენ ლეონის მეფობასა, რომელი არცა ესე არს წინააღმდეგომი მისსა, დაღაცათუ არა იყო ლეონ დიდი, არამედ მეორე ლეონცა¹⁴ იგივე აღწერა ჩვენმან ცხორებამან და ზენონცა¹⁵ იგივე; და შემდგომად სპარსთა მეფისა ბრძოლასა ზედა ზენონად წარმოაჩინა სიყვარულისათს, გარნა სხვას ქართლის ცხოვრებაში უსახელოთ კეისარი სწერია; ამითი იქმნება ანასტასი¹⁶ კეისარი*, ვითარცა ვიუწყებთ. ხოლო ვახტანგის შემდგომნი მეფენი რაოდენთა წელთა მეფობდენ, ცხად არიან ვიდრე მეორეს ფარსმანისამდე. და ქმნული ესე ჩვენი ჭეშმარიტ არს ს წელნი, შესრულებული მირიანიდამ ფარსმანისამდე.

კვალად ბაკურ¹⁷ მეფიდამ გურამ¹⁸ კურადპალატისამდე საჩინო არს კეისრის მავრიკისაგან,¹⁹ და სპარსთ მეფის ურმუზისა²⁰ და ძისა მისისა ხოსროსაგან²¹. ხოლო დავით წინასწარმეტყველის²³ ნათესავის გურამის მოსლვა, ცხორება და გამეფება მათი აღესწერეთ თვისსა აღგილს, მით იუწყების. ხოლო სტეფანოზის,²³ გურამ კურატპალატის ძისა, ერეკლეოს²⁴ კეისრის გამო, და აღარნასე²⁵ ხოსროვანისა ეგრეთვე. ვანა ვინათგან უამს აღარნასესასა და ერეკლეოს კეისრისასა გამოჩნდა მამად,²⁶ მოძღვარი სარკინოზთა, ჩვენ იგთ მაჰმადის ქორონიკონი ეპოვეთ, რაოდენი ქრისტეს აქათი ყოფილ არს. ამის მიერ და წლის მრიცხველობით, ვიდრე მოწამის არჩილ²⁷ მეფის სიკუდილისამდე, და ძეთა მისთა იოვანეს²⁸ და ჯუანშერის²⁸ სიკუდილისამდე, და ვიდრე აშოტ კურადპალატის ძის ბაგრატისამდე,²⁹ რომლის გამეფება წერილ არს, რამეთუ მაჰმადის გამოჩინებიდამ ბაგრატის გამეფებამდე გარდასრულ იყუნენ წელნი სით, ამას ზედა შევასწორენით აღარნასედამ ბაგრატისამდე გარდამხდარნი წელნი სით.

ხოლო აშოტ კურადპალატიდამ³⁰ ვიდრე თამარის მეფო-

*) უკანასკნელი 11 სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიჟონს ზევით და გატანილია აშიაზე.

ბამდე წერილ არს ყოველთა ქართულნი ქორონიკონნი, და ამით გამოფირიცხვით ქრისტეს აქეთნიცა. არამედ დავით აღმაშენებელისა¹ წერილ არს, ივ წლისა მეფე იქმნა და ლვ წელი მეფა, რომელი იქმნების ნბ წელი. განა მუნვე წერილ არს, ივ წლისა გამეფდა და ნჴ-სა მოკუდა. ამ რიცხვით იქმნების მეფობისა მისისა წელი მა, და ჩვენც ესევე აღესწერეთ, ვინათგან სხვათა მეფეთა ქორონიკონნი ამას უმეტეს მოწმობენ, და სიკუდილის დღე შაბათი, იანვარი კდ ეს ქორონიკონი იქმნების, რომელი დავსდევით.

10 კვალად თამარის გამეფების ქორონიკონი არა არს შეთქმული, რამეთუ წერილ არს, დასაბამითგანი იყო ხქჳვ, ქრისტესი ჩრნვ, ხოლო უკლთუ დასაბამითგანი იგი იყო, ჯერ იყო, რათა ქრისტესი ყოფილმცა იყო|ჩროს, და თუცა ქრისტესი ჩრნვ იყო, დასაბამითგანი ჯერ იყო ყოფად ჰქჳდ. ესრეთ არა
15 ქემმარტებს. ხოლო ჩვენ აღექსი ანგაარისა¹ და ფრანგთაგან კოსტანტინეპოლის აღების² ქორონიკონი ვპოვეთ, მით მას ზეითი და მას ქვეითი მუნვე წერილის წლის რიცხვეულებით ვყვე-
ნით, რომელსა სწერს იშ წელს ლაშას³ გამეფებას და თამარის კდ წლის მეფობის აღმავლობასა, და მისი სიკუდილის ქორო-
20 ნიკონსა ზედა, რომელი ვპოვეთ, ვყავთ. ხოლო ძისა თამარის ლაშას სიკუდილი იქმნა იანვარს იშ, დღესა ოთხშაბათსა. ესე ვპოვეთ, რომელია პირველი ქრისტეს აქათი ჩხია, ქარ. ულა; მეორე ქრისტესი ჩხივ, ქარ. ულვ. არამედ ვინათგან ჩინგის ყენმან⁴ დაიპყრა სრულიად დიდი თათარი ქრისტესა ჩხბ და
25 ამ ჟამებთა შინა წარმოავლინა სპანი განმსტრობად, და დავით⁵ მცირე ყრმა დაშთა ლაშას, და რუსუდანის⁶ მეფობის წელი მუნვე წერილითა აღვრიცხეთ, ამისთვის პირველი უმეტეს მოწმობილი არს და არცა შემჭირნებულ ჰყოფს მას ქვეითთა მეფეთა წელსა. ჩვენცა იგივე აღესწერეთ განმართლებისათჳს
30 წერილთასა.

კვალად ლაშადამ დიმიტრი⁷ თავდადებულისამდე აღრიცხვითა წელთა და მეფეთა-კეისართა მუნ წერილთათა გვიქმნიეს. ხოლო დიმიტრი თავდადებულისა, დაღათუ არა წერილ არს წელი, არამედ წერილ არს თთვის რიცხვი და დღე შაბათი მარხვისა მესამე, ამით ვპოვეთ წელიცა იგი, რომელი ყოფილ არს ქრისტესი ჩხპთ, ქარ. ფთ, ხოლო მეორე ქრისტესი ჩტ, ქარ. ფკ, და თვნიერ ამისა არა არს სხვა.

არამედ ჩვენ ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და ძის ძისა მისისა ბაგრატის⁸ ქორონიკონი ძველთა ქორონიკონებთა შინა.
40 და ამითი გულდებულ ვიქმენით ლანქ თემურის⁹ და ხონთქრებთაგან, და რიცხვეულ ვყავით ვახტანგისა და დავითისა, ვახტანგისა და გიორგის დავითის ძის მეფობანი. ამისთვის იგივე

პირველი გვეყეშმარიტა, და დავსდევით, ხოლო მეორე ესე ფრიად შეამპირებს მათ მეფეთა წელსა და არა სწორრიცხვეულ ჰყოფს. ხოლო კვალად ვახტანგ,¹⁰ ნარინ დაეთის¹¹ ძისა, დაეთი¹² მეფისა და ვახტანგ,¹³ ძმისა მისისა წელნი აღვრიცხვენით მათთა მეფობათათა და მით წარმოვაჩინენით. არამედ ვახტანგის აღსასრული, დაღაცათუ არა საჩინო არს, განა იცნობის ესრეთ, რომელნი აღვვიწერია. ხოლო გიორგისა¹⁴ და ბრწყინვალე გიორგისა, რომელიცა წარმოვაჩინეთ, სცნობს გონიერი მუნ წერილსა ზედა-ქვეთა, რამეთუ ესრეთ არიან, ვინათგან სწერს: „დაუტევა დაეთი მეფემან ძე თვისი გიორგი წლისა ორისა მეფე ქმნული“, და მცირე გიორგის, რომელსა მოიქცენებს, თუცა პირველს მეფობასა მცირე იყო, არამედ აწ არღარა წელთა რიცხვისა წარმოჩენითა. ამის გამო გიორგი დაეთის ძე სხვა არს და დიმიტრის ძე სხვა. არამედ სიგრძე წელიწადებთა ულჯათ ყვენის¹⁵ გამო, რამეთუ მან ულჯათ ყვენმან იგ წელი ყვენა, და ამ წელთა აღრიცხვითა იქმნებიან ეს ორნი გიორგნი ესრეთ. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალე გიორგისა მოვიხსენოთ თვისს ადგილს ჯეროვანად.

განა სცნობს შემომსვლელნი ამას შინა კითხვისად უზაკველობით; რამეთუ არა რაიმე თნებისა ანუ თვალღებით წარგვიწერიეს, არამედ შეძლება ჩვენი ესეოდენნი იყო და ესრეთ მიწდომილ ვიქმენით. ხოლო უკტათუ უმჯობესი ვისმე ძალგიცსთ, ჩვენი ესე ქმნული არა დამაყენებელ არიან, ვინათგან დედანი იგი მატიანისა შეურყეველად ჰგეის არა ერთი, არამედ მრავალი. გარნა შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსა ზედა ვიშრომეთ კნინლა წელნი სამნი მარადის წერითა, გამოძიებითა. მატიანებთა და ცხორებათა ძიებითა, რამეთუ არა დაუტევეთ ხონოღრაფნი ბერძნისა, არა თუ ერთისა ვირწმუნენით, არამედ სხვადასხვათა შემოწმებითა: ეგრეთვე განყრილობისა შემდგომად რომაულთა კეისართაგან; მეფეთა ევროპელთა, აწინდელთა სულტნებთა სტანბოლისათა,¹⁶ სპარსთა მეფეთა შიხთათა¹⁷ გამოვიპოვეთ და შემოწმებულათ ვქმენით, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა მატიანეთა და ქორონიკონებთა. ამისთვის სარწმუნო ვართ, რომელმან იხილოს შრომანი ჩვენნი, არა საგმობელ გვეოს. არამედ მადრიელ იქმნეს და მისცეს ლოცვა მიზდისა მოქმედსა. დაღათუ არა იქმნას ესე, ჩვენ სურვიელ ვართ აღსრულებად წმიდისა დამასკელის თქმულისა და პლინი სტოიკის სიტყვისა, რათა არა განვლოთ ჟამი უქმობით, რომელ არა მოვილოთ ნაყოფნი სარგონი მის მიერნი. და თქვენდაცა წინამდებარედ გვიქმნიეს, უკტათუ ვის გთნდესთ, მიილოთ, უკტათუ

არა, არა არს ძალი, არამედ უმჯობესისა ჩვენება, და რომელ-
მანცა აღიზიანოს რაიმე, იგი ყოს მადლითა და კაცთმოყვარებითა
ღვთისათა, მამისა და ძისა და სულისა წმიდისათა. ამინ.

5 ხოლო სრულ იქმნა შრომა ესე ქრისტეს აქეთსა ქორონი-
კონსა წლისასა ჩღმე, ქართულსა უღგ, ოკტონბერს კ, მეფის
შვილის ვახუშტის მიერ, სამეუფოსა ქალაქის მოსკოვის პრესნას.

ღმერთმან სიბრძნითა თვისისა მოწყალებისათა, გამოუთქ-
 მელითა და მიუწოდომელითა, დაბადა კაცი. და ვითარითა მოწყა-
 ლებითა! რამეთუ მიწისაგან შექმნა ცხოველად, სულიერად, სი-
 ტყვიერად, უკუდავად და განაშუშნა იგი სახოვნებითა და გა- 5
 ნაბრწყინვა იგი მადლითა თვისითა უბრწყინვალეს მზისა, და ვარ-
 სკულაეთა, და მნათობთა, და შეუმკო ქუსყანა ყოვლითა შუშ-
 ნიერებითა: მრავალთა ნერგთა მყვავილოვანებითა და სურნელთა
 ფშოთათა, და მდინარე-წყაროთი მომდინარეთა. და უმეტეს
 ზღვათა სივრცელითა, და მას შინა მრავალთა ქალაქთა მშენეთა, 10
 და ცხოელთა და თევზთა სხვადასხვა გუართა სისივანეთა, და
 კმელთა ზედა პირუტყუთა და ნადირთა, და მკეცთა განთვითვე-
 ბულითა, და მფრინველთა უმეტეს გუართა სიმრავლითა და კვე-
 ლუცობითა და მშტეენარებითა სასმენელობათათა, კვალად ვარ-
 სკულაეთა მნათობთა ბრწყინვალეებითა; განათუ ამითიცა არა კმა 15
 ჰყო, არამედ სხვა უქმნა უმაღლეს ქვეყნისა, ვითარცა დალიჭი
 სამეუფო და უშუშნიერესი ყოველათავე ამათ ქმნულთა.—იგი
 არს სამოთხე; და დაჰბადა მას შინა ადამ¹ და კვალად მოწყა-
 ლებითავე გვერდისა მისისაგან უქმნა შემწედ ევა², და დაადგი-
 ნა სამოთხესა მას შინა უკუდავი, უზრუნველი. ნებსითი და უვ- 20
 ნებელი, და დაუმორჩილა მას ყოველნი ქმნულნი ცასა ქვეშენი.
 ვითარცა მისთვის ქმნულნი სრულიადი; და დაადგინა შეუფედ
 მათ ზედა, რათა დაიცვას მცნება მისი და შემდგომად მიიღოს
 უკუდავი, უკანასკნელი, უდიდესი კვალად დიდება ღვთისა. არა- 25
 მედ მტრისა ბოროტის მაცთურისაგან ურჩებითა ცთომისა მი-
 ზეზისათა გამოვარდა სამოთხით და მოეძარცვა მადლი და ბრწყინ-
 ვალება ღვთისა, და დაშთა ლიტონი კაცი და შემოსა, მადლი-
 სა და ბრწყინვალეებისა წილ, ფურცელი ლეღისა. ესე იგი არს
 სიზრქე, სიმძიმე და გემოვნება. და შემოიუხდა ნდომა ანუ წა-
 დილი, ვითარცა კაინ³ მოკლა ძმა თვისი აბელ⁴. ამიგვრითგან 30
 იწოდნენ ძენი ღვთისანი და ძენი კაცთანი, ესე იგი არს ძენი
 გულისთქმისანი და ნდომისანი, და ძენი სულიერისა ღვთის ტრფი-
 ალებისანი. და ვიდრე ნოეს ღრღენისამდე ესე ესრეთ. ხოლო

შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კვალთა ძეთა გულისთქმისა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამბადებელისა ღვთისა თვისისა და ქმნეს ნივთიერი ღმერთნი: კერპნი უსულონი, უტყუნი და ყრუნი, და თაყვანისცემდენ მას, ვიდრე სრულიად ქუცყანა, ნათესავი ადამისი და ტომნი ნოესნი. ხოლო ესე ქართველთა ტომნი, ვითარცა გვაუწყებს მატთანე ჩვენი, იყუნენ ყოველთა ტომთა და ნათესავთა უუბოროტესნი და უუღთოესნი.

არამელ ვინათგან აღესწერეთ ტომობა და ჩამამავლობა ზნეთათჳს

10 ქართველთა ნოეს ძის იეფთაჲს⁵ თესლისაგან, ვიდრე ქართლოსისა⁶ და ძმათა მისთამდე, და განყოფილებანი მათნი და ძეთა მათთა, აწ ვიწყით ძველიდამ ახლადმდე საქართველოსათა ზნეთა, ჩვეულებათა და წესთა მათთა პირველ განყოფილებისა⁷ და შემდგომად განყოფილებისა. რამეთუ წესნი მთავრობათა სა-

15 ქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე, ვითარცა ვიუწყებთ: რაჲამს მისცა ჰაოს⁸ ძმათა თვსთა წილნი ქვეყანათა, და შემდგომად ქართლოსის ცოლმან ძეთა თვსთა, და შემდგომად მცხეთოს,⁹ და კვალად ეგროს,¹⁰ ბარდოს,¹¹ მოვაკან,¹² სროს,¹³ ლეკოს¹⁴ და კავკასოს.¹⁵ ვითარ წარჩინებულნი მათნი მთავრად ისა-

20 ხელებოდნენ, რამეთუ ცხად არს ადგილითი ადგილთა განყოფილებითა და სახელთა მათთა, რომელნი იწოდნენვე მათ მიერ; და იწოდებოდნენ იგინი ესრეთ მთავრად, არამედ მცხეთას მყოფი უწარჩინებულეს მთავრად, და მამასახლისად, და მოურწნელ მათ ყოველთა ისახელებოდა. არამედ სარწმუნოება მათი იყო

25 ერთისა დამბადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და ფუცივიდიან ქართლოსის საფლავასა. ზნენი აქუნდათ პირობტიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თავისუფლებისათჳს მკნედ ბრძოლა, მაგრად დგომა მისთვის, ციხე-სიმაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქვეყნისა. ერთისა ცოლისა ქრობა, რამეთუ მოიყვანიან თვსთ-

30 ვსთა თანასწორთა: მთავარნი მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა და უმცირესნი უმცირესთა, და ამის მიერ არა იყო მრავალცოლობა, ვითარცა ვიხილავთ ქართლოსისასა და სხვათაცა. არამედ, გარნა თუ მრავალ მთავარ იყუნენ და ოდესმე განდვიან თვსთ-

35 ვსად, განა მარადის გარე მტერთა თვსთა ზედა ერთობდენ და მორჩილებდნენ მცხეთელ მამასახლისსა და, შეერთბამებულნი, თვსთა ქვეყნისათჳს მკნედ იბრძოდიან. და იყუნენ მრავალთა წელთა წესთა ამათ ზედა. ხოლო შემდგომად დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი თვისი და თაყვანის სცემდნენ მზესა, მთოვარესა, ვარსკულავთა და ნივთიერთა და პირუტყუთა, და შემო-

40 ერთათ გარეგანი წარმართნი: სპარსნი, თურქნი, ასურნი და ბერძენნი, და შემდგომად ურიანი, და იტყოდნიან ესეოდნითა ენითა; და უმეტეს დაივიწყეს დამბადებელი თვისი და წესნი და ჩვეუ-

ლებანი თვსნი, და იქმნენ ყოველთა წარმართთა უუწარმართესნი, და უუსჯულოესნი, რამეთუ არღარა უწყოდნენ ნათესაობანი და შერეულ იყუნენ შეყოფითა, ვიდრე წარწერადცა უცხოთა. და კვალად შესძინეს ამას ზედა, რამეთუ, რა მოკუდის ვინმე კაცი ანუ ბრძოლასა,—მეორე ივასხის და შესჰამდიან, ხოლო უკეთუ, არა თვთ შესჰამდიან, ვითარცა იტყვიის: „კასნელთა მართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი დღედმდე“. კვალად სჰამდიან ყოველსა ცხოველსა სულიერსა არაწმინდასა. განა იყუნენ მცხეთელ მამასახლისის მორჩილებასა ქვეშე და ერთობდენ მტერთა თვსთა ზედა მრავალსა წელსა. ხოლო შემდგომად შემოვიდა ალექსანდრე მაკიდონელი. ამან მოსრნა შემოსრულნი წარმართნი სრულიად, თვნიერ ქართლოსიანთა და ურიათა გუართა, არამედ ურჩინი თვსნი ქართლოსიანნიცა. ვითარცა ფარნაოზის მამა, ბიძა და სხვანიცა, და განწმინდა საქართველო ესე ვითართა უკუთურებათაგან, რამეთუ გვაცნობებენ სარკინოზით* ლტოლვილნი დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა მას ზედა დგანან, თვნიერ კაცის ჰამისა. ხოლო ალექსანდრემ დაუდგა რჯული საქართველოთა ერთისა დამბადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და მზისა, და მთოვარისა, და ვარსკულაფთა ბატივი.

5

10

15

კერპთათვს

არამედ შემდგომად ალექსანდრესა დაუტყვეა რჯული იგი ერისთავებან მისმან აზონ¹ და ამართნა კერპნი გაც და გაიმა, და ათაყვანა სრულიად საქართველოსანი, და ასწავებდა ზნესა და ჩვეულებასა თვსსა. ხოლო მოიკლა აზონ ფარნაოზისაგან, და გამეფდა ფარნაოზ. ამან საშულსა გაც და გაიმისა ამართა სახელისა თვსისა კერპი არმაზ მთასა ზედა და კეესა შინა, ქართლოსის საფლავსა ზედა, რვალისა, დიდი, ცმული ოქროს ჯავშნითა, რომელსა სხდნენ თვალნი ქვათა ძვირფასთა მნათობელთა და გვრგვნი ფავსა მისსა ეგრეთვე მნათობელთა ქვათა, და ათაყვანა მას საქართველოსანი და დაუდგა დღესასწაული მისი, რომელი ქვემოზე ითქმის. ხოლო შემდგომად მეფეთა შესძინეს კერპნი ზადენ, და აფროდიტე, და სხვანი. არამედ ესე არმაზ უდიდესი იყო ყოველთა ღმერთთა. ხოლო მეფისა განწესებისა შემდგომად აქუნდათ სარწმუნოდ ღმერთნი ესენი, და მტკიცეო დგნენ სარწმუნოებასა სიყვარულსა ზედა, და არა თაყვანისციან სხვათა ვისამეთა ღმერთთა [რომლისათვს გვაუწყებს მაიყან სპასპეტი² და მეფე მირიან, ოდეს ეზრახვის დიდებულთა თვსთა წმიდის ნინოს შეურაცხებისათვს].

20

25

30

35

მეფეთათვს

ხოლო ჩვეულება აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება და სარწმუნოდ მის მიმართ ყოფა, და ჩამომავალთა და გვართა მეფეთათა შემდგომად მისა გამეფებად, რამეთუ შემდგომად მამისა ძე

40

*) უნდა: სარკინეთით.

და არა სხვა გვარი, არცაღა თუ გამორჩევით; არავისა მონებდ-
ნენ თვნიერ მათთა ანუ წულთაგან ანუ ასულთაგან, უკტთუ არა
დაეტევის წული [ვითარც, იტყვის იგივე მაიჟან სპასპეტი, და
იხილვების მატინესა ჩვენსა].

5 ხოლო წესნი აქუნდათ: რამეთუ კერპთა მღვდელთა პატივ-
ნი და რიგნი იყუნენ ცალკერძათ, ვითარცა სულღერთა. ხოლო
სოფლიერნი: პირველი ერისთავნი, ბ მთავარნი, გ აზნაურნი, დ
ვაჭარნი, ე მსახურნი, ვ მუშაკნი-გლეხნი. წესი ერისთავთა იყო
მეფისა მიერ განწესება ქვეყანათა მიმართ და მის მიერ მოურ-
10 ნებობა. სამართალი და ლაშქარნი მის ქვეყნისანი მის ქვეშევე
იყუნენ, და რიგნი მოჰკრეფდნენ ხარკთა სამეფოთა. ხოლო ესე
ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარჩინებულნი, და
ძენი მათნი შეცვალებით. ხოლო წესნი მთავართა იყო გვარი
და შთამამავლობა, ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო
15 უკტთუ მეფისა წესსა შინა იყო იგი, უმეტეს პატივიცემოდა.
არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქუნდეს ჩამომავლობა და
გვარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და კეობა-
ნი, და თვნიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად. ხოლო აზ-
ნაურსა აქუნდა გვარი და ჩამომავლობა, და სიმაგრე რაიმე მთა-
20 თა ანუ ბართა, და დაბნებნი, და ძაღვდვას გამოსლვა მარქაფითა,
კარვითა და მათთა გაწყობილებითა, და თვნიერ ამისა არა
იწოდებოდა აზნაურად. ხოლო ვაჭართა პატივი იყო აზნაურისა
ქვემორე და ვიეთთამე სწორი. და შემდგომად პატივი მსახურ-
თა მეფისათა, გლეხთა ძეთა, და მერმე ჩინებულთა მათთა წე-
25 სისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა, და შემდგომად ამათთა—
მუშაკთა-გლეხთა. რამეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა
მათისა მიერ: ზეიღამ ქვეით ნახევრად ანუ ქვეიღამ ზეით
ერთორად.

ხოლო ლაშქართა წესნი აქუნდათ: მეფეთა ჰყვა როქითა,
30 რაოდენი ძაღვდვა, სპანი მცველად თვსად, ვითარცა იტყვის მი-
რიანისასა და აღმაშენებელისასა ჯ ათასსა მარადის მცველად
მისად. და დავითთასა³ არღარა განიყოფოდა საჭურჭლე სპათა
ზედა⁴, და პატივი ამათი იყო სხვა. ხოლო სხვანი სპანი იყუნენ
ქვეყანათაგან და ერისთავთა ქვეშე დაწესებულნი, რომელთა
35 მოუწოდინან ჟამად.

ხოლო საომარნი საჭურველნი აქუნდათ: ჯაგმანი, ზეფ-
თანი, პოლოტიკნი, საბარკულნი, მუზარდნი, ჩაბალახნი, კმალ-
ნი, ხანჯალნი, ლახტნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, ოროლნი; შუ-
ბნი, ხიშტნი და მშვილდისარნი. არამედ ისარი ბოძალი დიდ-
40 თა ნადირთათვს, ქეიბური მკეცთათვს, სარჩა და ქიბორჯი

წესთათვს

ლაშქარ-
თათვს

საჭურველ-
თათვს

* უკანასკნელი ხუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონ ზემოდან.

წვრილთა ნადირთათვს, და სამუდამოჲ აქუნდათ; ხოლო კა-
პარჭის ისარი, რომელ არს საყალბო, ომსა-ბრძოლასა შინა.

ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვისათვს აქუნდათ:
სისხლი, კრმალი, შანთი, მღუღარე და ფიცი. სისხლს უწო-
დებდენ ოდეს სწორმან მოკლის ვინ ვინმე სწორი. მეფისაგან
შერისხვა იყო ანუ სიკუდილი, ანუ გვემა და პატიმრობა, ხოლო
მკულელისა მის თანამდებ იყო, რათა დაეურვა თეთრითა და
საქონლითა პატივისა და წესისა მისისა სისხლი. ხოლო უკმათუ
უმალღესმან მოკლის უმცირესი, დაუურვის სისხლი, ხოლო უმ-
დაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განი-
ძის მამულისაგან რაოდენსამე წელსა; ეგრეთვე დაწინდულთა
ქალთა წართმისა ანუ დატევებისათვს ჩინებისა მიერვე დაუურ-
ვის სისხლი. ხოლო სულიერთაგან ამის მოქმედთა ზედა სხვა
იყო შერისხვანი.

ხოლო კმალი მეფეთა ლალატისა შეწამებისა ანუ კერპთა
ანუ—შემდგომად—ეკლესიისა მკრეხელთათვს*. შემწამებელს და
შეწამებულს ალოცვიდიან მ დღე, შემდგომად შესჭურვიდი-
იან ყოვლითა საჭურველითა და შესხნიან ცხენთა ზედა და
მისცემდიან თვთოსა ცხენოსანსა უსაჭურველოთა, თვნიერ მათრა-
ხისა, რომელთა უწოდნენ მემათრახეთ, ჩაგზავნიდიან ასპარეზსა
შინა, და იწყიან ბრძოლად შემწამებელმან და შეწამებულმან, და
მემათრახენი იგინი მოახსენებდენ თვსთა ჟამთა შინა ბრძოლასა
და საჭურველისა კმარებათა, და რომელი ჩამოვარდის, განმტ-
ყუნდისცა. ხოლო რისხვა მისი: მოკუტთა თავისა და იავარი მა-
მულით და სახლით, არამედ შეწყალებისათვს აღმოკდა თვალთა.

ხოლო შანთი ქურდთა განმართლებისათვს: გაახურვიან
საკნისა, ვითარცა ნაკვერცხალი, და დასდვიან მალალთა ზედა,
რათა მალიად შეედვას კელნი ქვეშე მისსა, და დასდვიან შეწა-
მებულსა ტილო ანუ ქალაღი კელთა ზედა; იგი მივიდის და
ალიდის საკნისი, და წარდგის სამი ბიჯი, და გარდაავდის. მასვე
წამს შეუხვივიან კელნი სამ დღემდე და სამისა დღისა გაუხსნიან და,
უკმათუ დაუწევად არს, განმართლდის, უკმათუ დამწვარი, მტყუარ.

ხოლო მღუღარეცა ეგრეთვე: მისთვს გაადულნიან წყალი
ქვაბსა შინა, შთაავდიან მცირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწა-
მებული შიშვლითა მკლავითა და აღმოიღის რკინა იგი, და წამს
შეუხვივიან, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა მართალი
და მტყუანი.

ხოლო ფიცი მამულის ცილებისათვს, მცირე ქურდობი-
სათვს და სხვათათვსცა. დააფიციან მოწმითა რაოდენნი შეხუ-
დის, ხოლო ქურდსა, ავაზაკსა და მძარცველსა ერთისა წილ
შეიდი მიაცემინიან და, უკმათუ ვინ მესამედ ჰყო, აღმოხდიან

*) დედანში: მხრეკელთათვს.

- თვალთა და მცირედისათვის მოჰკუჰსთიან ფერკნი. კვალად, უკჷთუ ვინ იხადის მახვილი ბჷგესა მეფისასა ანუ ერისთავსა ზედა და წარ-
ჩინებულთა, მოჰკუჰსთიან კელნი, და სხვანიცა მრავალნი იყუნენ.
- 5 ხოლო კელისუფალნი იყუნენ მეფისანი ესენი კარსა ზედა: სპასალარი ანუ სპასპეტი, და ამისი კელისანი იყუნენ ყოველთა სავაზიროთა თათბიროთა პირველობა და ყოველთა ერისთავთა უხუცესობა. კელის-
უფალნი
- ესევე შეჰკრებდა ლაშკართა და ხარკსა სამეფოსა ერის-
თავთა მიერ ყოველთა საბრძანებელთა. სპასალარი-
ხათვს
- 10 აბრამადი ანუ სალთხუცესი, და ამისი კელისა იყო სამე-
ფო შემოსავალი და გასავალი; ამან უწყოდა წესნი და რიგნი
სახლისა მეფისა, და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფი-
სანი. და ამას ქვეითნი კელისუფალნი ამისი დასახედნი იყუ-
ნენ, არამედ უმეტეს ეჯიბს ქვემორენი.
- 15 მსახურთუხუცესის კელისა იყუნენ: სალაშკრო საჭურჭე-
ლისა და იარაღისა მსახურნი მეფისანთ და ციხე-ქალაქთა მცველ-
ნი სპანი მეფისანი. მსახურ-
თუხუცესი-
ხათვს
- მონათუხუცესისათვს
- 20 მანდატურთუხუცესის კელისა იყო: მანდატურნი, ბოქო-
ულთუხუცესნი, ბოქოულნი, მანდატურნი, მებჷგენი, მეკრენი, ჭონდა-
ქარნი, სარანგანი და ნადიმობის წესი, და წინძოლა მეფისა.
მოხსენება ნადიმსა და ამკედრებულისა ამის მიერ იყო მეფისა.
- მეჭურჭლეთუხუცესი, ამისი კელისა იყო ყოველნი საჭურ-
ჭლე და საუნჯენი მეფისა, და მას შინა დაწესებულნი. მეჭურჭლე-
თუხუცესი-
ხათვს
- ამისი კელისა იყუნენ ყოველნი მსაჯულნი, ბჷგენი და კევის-
ბერნი, კევის-თავნი, და ესევე სჯიდა საბრძანოსა მეფისასა. მსაჯულ-
თუხუცესი
- მეჯინიბეთუხუცესი შემდგომად იწოდჷ ამილახორი. ამისი
კელისა იყო: ყოველნი მეჯინიბენი, შიკრიკნი, პაიჭნი, ჯინიბნი,
30 სუნენი, ჯოგნი, რემანი მეფისანი. მეჯინიბეთ-
უხუცესი-
ხათვს
- ბაზიერთუხუცესი, ამისი კელისა იყო: სრულიად ბაზნი,
ბაზიერნი, მეძალდენი, ძალდნი, ტყეთა და ველთა მცველნი.
სანადიროთა მეფისაჲთა. ბაზიერ-
თუხუცესი-
ხათვს
- ეჯიბისათვს
- 35 ეჯიბი, ამისი კელისა იყუნენ ყოველნი ტაძრეულნი მე-
ფისანი, და ნადიმსა იგივე მიუგებდა მეფისა წილ, და მას ეტყოდ-
ნენ დარბაზის ერნი რაი ენებათ მეფის მოხსენებად, და თავის-
წინაობასა შინა ვერვინ შევიდის მეფისა, თვნიერ მისა.
- ეზოს მოძღვარი, ამისი კელისა იყო: ყოველნი საგანგო-
ნი, მეფის ხარჯნი და წარსაგებელნი, წესნი და რიგნი დარბა-
40 ზისა, მეფის ტაბლისა და სანოვაგისა, ანუ სხვათა. ეზოს მოძღ-
ვრისათვს

ჩუნჩერახი-სათვს	ჩუნჩერახი, ამის კელისა იყო: მზარეთუთუხუცესნი, მეტაბლენი, მზარეთუნი, მეპურენი, მერწყულნი, მგოსანნი, მემწყობრენი, ბუკ-ტაბლაკთა და სხვათა მცემელნი.	
მელვინეთ-უხუცესი-სათვს	მელვინეთუხუცესი, ამისი კელისა იყო: მეწოდენი და მესას-მისენი მეფისა და ღვინის მენი.	5
მოლარეთ-უხუცესი-სათვს	მოლარეთუხუცესი, ამისი კელისა იყო: რაიცა მეფის თეთრი ანუ ლარნი თვსთა საკუთართა ზედა ანუ ქველის საქმისად უხმდა, და მის ქვსშე დაწესებულნი მოლარენი.	
მესტუმრეთ-უხუცესი-სათვს	მესტუმრეთუხუცესი, ამისი კელისა იყო მესტუმრენი: ესენი მოაწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოუბრუნებენ სტუმართა.	10
ჯვარისმტვრ-თველისათვს	ჯვარისმტვრთველი, ესე მოაწვევდა კათალიკოსთა და ები-სკოპოსთა, და შერისხედა ამის მიერ იყო მეფისაგან.	
მდივანთათვს	მდივანი ესენი იყუნენ წესითა უმაღლესნი და უმდაბლესნი: მეფისა თანანი პატივითა უმაღლესნი ქითარცა იტყვის: „მდი-ვანსა ჩვენსა ჩოლაყაშვილს არა რაი ეკადროს, თვნიერ ღიღისა შეცოდებისათვს მეფისა მარჯვენა ცერი მოეჭრას, ამისგან კიდე არა რაი“ქ, სპასალარისა თანასა სხვა, სალახუცისა თანასა სხვა, მონათუხუცესისა, მსახუროუხუცესისა, მსაჯულთუხუცესისა, მე-ჭურჭლეთუხუცესისა და ეზოს მოძღვრისა თანათა სხვა. ესენი სწერდენ: უსტარს, იერლასა, პიტაკსა, ენდამასა, პატრუტაგ-სა, როარტავსა, გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩინთა და სხვათა.	15
ფარეშთუ-ცებისათვს	ფარეშთუხუცესი, ამისი კელისა იყო: ფარეშნი, ნოხნი. კა-რაენი, ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგვებლნი, დალიქნი, სკამნი, სავარძელნი, სრა-ფარდავნი, ფარდანი და მენი მისნი, და მერწყულნი*.	25
ხუროთმოძღვ-რისათვს	ხუროთმოძღვარი, ამისი კელისა იყო სრულიად კელო-სანი და შენობა სასახლეთა და ეკლესიათა, ხილთა, ზუნდუკთა.	
მწერალთათვს	მწერალნი იყუნენ, რომელნი სწერდნენ შემოსავლსა და წარსაგებელსა ყოველთავე, და ტომართა, და სხვათა.	30
ჩვეულები-სათვს	ხოლო წესნი ესენი და ჩვეულებანი აქუნდათ, რომელნი ვთქვით, და განუხებთქელობისათვს სამეფოსა მცდელობდნენ და, უკსთუ მიუღიან საზღვარნი თვსნი, ყოველნი მწუხარებდენ და იტირვოდნენ კვალდგებასავე, და მეფეთა თვსთა მიუღიანებდენ ერთგულებდენ. განა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგანმან დაემორჩილიან, არავედ კვალად იპყრიან თვსნივე.	

* ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია ტექსტისავე ხელით.

არა დაუტევიან ღმერთნი, და მეფე, და ჩვეულებანი თვისნი. ტაბ-
 ლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხდიან,
 5 ბოდიმობდიან ქულის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა,
 სმიდიან ღვინოსა, სჭამდენ კორცთა პირუტყუთა და ნადირთათა,
 ნადიმობდნენ მეფისა თანა და ურთიერთთა თანა. მეფეთა ვა-
 მეფეებათა ზედა გარდააყრიდიან დიდნი და მცირენი სრულიად
 10 ოქროსა და ვერცხლისა ტაბაკთა, ვის რა ძაღედუა. ცოლნი
 თვისთა თანასწორთა ერთი და არა სხვათაებრ მრავალნი. ამის-
 თვის უწყოდენ მოყსობა, ნათესაობა, ურთიერთთა მტერობა და
 მოყვრობა, ლხინთა ლხინობა და ჭირთა ჭირობა. არამედ ქორ-
 წილის ჟამსაცა გადააყრიდიან, ვითარცა მეფესა, ოქროსა და
 ვერცხლსა ყოველნი მოწვეულნი და მწვეველნი, ვის რა ძაღედ-
 15 ვა, და არა სიძე-რძლისა იყო იგინი, არამედ მეწდისა მათისა.
 მკუდარსა დაჭვლვიდიან ყოვლითა შესამოსლითა, და საჭურველი-
 თა, და სამკაულითა თვისთა [ამის გამო არის აწ ნიშანი ეპისკო-
 პოსთა], ტიროდიან და საბნელოსა სხდიან მ დღე, აღიპარსიან
 თავნი, წვერ-ულვაშნი, წარბნი, წამწამნი, და ჩაიხდიდიან წელამდე
 20 სამოსელთა მამრნი და მდედრნი, იცემდიან, ვიდრე სისხლ-
 დინებისადმდე, არა სჭამდიან კორცსა და ცხოელსა წლამდე,
 გარნა მაშინც იძულებითა დიდითა; შთაიცივიან ძაძა-ფლასნი
 და დაიბურიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჰყვიან საფლავამდე
 ცოლნი ქმარსა და ქმარნი ცოლთა, და სხვათა ახლოს მოყვასთაცა,
 ჯინსა შინა მსხდომარენი ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იმღერ-
 25 დიან მწუხარისა კმითა ტყეებისა ჟამსა არა ჭირისუფალნი, არამედ
 სხვანი მუნ მყოფნი [ხოლო წესნი ესენი მოშალა ჟა მეფე-
 მან გიორგიმ¹, რა ჟამს მოვიდა მისა პატრიაქი ისრუხალიმისა,
 მის გამო, თვნიერ შავის ჩაცმისა, კორცის უჭმელობისა და
 ტყემა-ტირილისა].

კვალად უწყოდნიან დღესასწაული კერბთა, ღმერთთა თვისთა:
 30 განვიდის თვთ მეფე და დიდებულნი და მცირებულნი ბუკ-დაბ-
 დაბითა და ყოვლითა ძნობითა და სახიობითა; შესწირვიდიან
 ძროხათა, კართა, ცხოვართა და ნადირთა. თაყვანისცემდნენ
 არმაზს, შემდგომად ზადენს და მერმე სხვათა ღმერთთა. არამედ
 უმეტეს დიდი იყო დღესასწაული არმაზისა, და შემდგომად
 35 თაყვანისცემისა ჰყვიან ნადიმნი და განცხრომანი დიდითა ჭამითა
 და ღვინის სმითა, როკვითა ფერკისითა, პირობითა, სახიობი-
 თა და ძნობითა სამ დღე და მოიქციან თვისთავსად სახიდ. არამედ
 ოდიდგან დაატევებინა ალექსანდრემ ჭამა მკუდართა, მიერ ჟა-
 40 მითგან შესწირვიდნენ კერბთა ძეთა და ასულთა თვისთა, და იყო
 ესე ბოროტება მრავალსა წელსა; არამედ შემდგომად დააყენა
 დაკლვა ძეთა და ასულთა შეწირვად კერბთა მეფემან რევ² და

კერბთ დღე-
 სასწაულ-
 თათვს

უბრძანა კვალად პირუტყვითა შეწირვად [ხოლო ჟამსა ქრისტეა-
ნობისასა ნაკერპავთა მათ მათა მალალთა და ბორცვთა ზედა
ესევეთარივე იყო განცხრომა-როკვანი; ამისთვის აღაშენეს მათ
ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან მუნ, ვითარცა აწ, თერკისა
სიმღერითა გაათენიან]. და ესენი ესრეთ.

5

შემდგომად
კერპთა

ხოლო შემუსრა ძალითა ზეგარდამოთა წმიდამან ნინომ
არმაზ, უდიდესი ღმერთი ქართველთა, და გაც და გაიმა, და
იქმნა მეფე შირიან წმიდის ნინოს მიერ ქრისტეანე, და აღია-
რეს სრულიად საქართველოსათა ძედ ლეთისად მარიამ ქალ-
წულისაგან განკორციელებული, უფალი ჩვენი ივსო ქრისტე. და 10
შემუსრნა შემდგომად შირიან ყოველნი კერპნი საბრძანებელსა
თვსსა და მათ წილ აღმართნა ცხოველსმყოფელნი ჯვარნი ქრის-
ტეს მსუფისა დასამხობელად მტერთა.

ეპისკოპოზ-
მღვდელთა-
თვს

განა აქუნდათ წესნი და ჩვეულებანი ესენავე წინათქმულ-
ნი, არამედ კერპთა მღვდელთა წილ დასვა შირიან მცხეთას, ზემო 15
ეკლესიასა შინა, მთავარ-ეფისკოპოზნი, და ქალაქთა და დაბნე-
ბთა—მღვდელნი ქეშმარიტნი ქრისტეს სარწმუნოებისანი, რო-
მელთა აქუნდათ პატივი—ეპისკოპოზსა მეფისა თანა, ხოლო
მღვდელთა მთავართა თანა.

მეფეთ
კურთხევი-
სათვს

ესევე ეპისკოპოზნი აკურთხევედა მეფესა და დაადგმიდა 20
გვირგვინსა, ხოლო დადგინებისა კათალიკოზისა — კათალიკოზნი.
და ჟამსა ბაგრატიონთასა ლიხთ-იმერთა იყო დადგმა გვირგვი-
ნისა: ქართლისა და აფხაზთა კათალიკოზნი აკურთხევედენ, არა-
მედ გვირგვინსა დაადგმიდა ქუთათელი მეფეთა ქუთათისის ტახ-
ტისათვს.* ხოლო შემდგომად განყოფისა იმერთს — კათალი- 25
კოზნი იმერთა, ქართლს — კათალიკოზნი ქართლისა და კახეთს—
ბოდბელი.

კათალიკო-
ზისა, ეპის-
კოპოზისა,
წინამძღვი-
სათვს

ხოლო ვახტანგ გორგასალ დასვა კათალიკოზნი და ეპის-
კოპოზნი ყოველსა საქართველოსა შინა. ამათ მიეცა პატივი—
კათალიკოზსა მეფისა თანა და ეპისკოპოზს ერისთვისა თანა, 30
ხოლო მღვდელთა აზნაურთა თანა. ხოლო შემდგომად მოსლვისა
იგ წმიდათა მამათა* იქმნენ ამათ მიერ მონასტერნი და უღაბ-
ნონი, და ამათ მონასტერთა მამათა და წინამძღვართა მიეცათ
პატივი მთავართა თანა.

შეძინებუ-
ლი წესი
მთავართა-
თვს

ხოლო ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, 35
რათა აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეფისკოპოზო
ანუ მონასტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა მღვდლი-
თურთ. ეგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია
სახლსა თვსსა მღვდლით. ხოლო წინათქმულითა და ამით იწო-
დებოლენ მთავარნი და აზნაურნი, და თვნიერ ამათსა არა. 40

* აბზაცის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა მელნით.

შემდგომად კვალად შესძინეს ჭყონდიდელი. დ' იყო ამისი კელისანი ქერიე-ობოლნი, დავრდომილნი, უსამართლოქმნილნი, შეწუხებულნი და შეჭირვებულნი. ესე აუწყებდა ამათთა ყოველსავე მეფესა. ესევე იყო მწიგნობართუხუცესი ყოველთა სამეფოთა მწერალთა ზეით თქმულთა. ესე მისცემდა მეფისაგან ბრძანებასა ეკლესია-მონასტერთა და ლაშკართა მოწვევად, და მათთა სამჭირნოთა მოხსენებად მეფისა. ესევე იყო ლაშკრობისა ჟამსა პატიოსნისა ჯვარისა მძღვანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლისა ჟამსა უკან მსვლელი ანუ ჩახთაული, და ახალ წელს მაკვლევი მეფისა.

ჭყონდიდელისათვის 9

კვალად შესძინეს ათაბაგობა, რამეთუ არღობა იწოდებოდა სპასალარი სპასალრად, არამედ ათაბაგად.

ათაბაგობათვის მეფეთა მმართველთა

ხოლო გვარნი მეფეთანი იყუნენ: პირველი ქართლოსიანნი¹, და ნებროთიანნი¹, და არშაკუნიანნი^{1*}, და მეფობდნენ ესენი ფაჟ წელთა, და მეფენი იხსდნენ კ. შემდგომად ამათთა იყო გვარი ხოსროვანთა,¹ და მეფობდნენ ესენი უნდ წელთა, და მეფენი იხსდნენ ი^ზ და მთავარნი ზ. შემდგომად ამათთა ბაგრატიონნი,¹ რომელნი გამეფდნენ ქრისტესსა ფოჟ წელთა და არიან აწამდე. არამედ სიტყვა იყო ივერიასა შინა მეფეთა ამათთავს, რამეთუ იცნობის ქართლოსიან-ნებროთიან-არშაკუნიანნი გმირობითა, ხოლო ხოსროვანნი გოლიათობითა, ახოვნებითა, შემმართველობითა, ხოლო ბაგრატიონნი მხნეობითა, სიბრძნე-ქველდობითა და ქვეყნისათვის თავდადებულობითა.

ხოლო გვარნი მთავართა მათ ძველთანი ესენი არიან: ქობულისძე, დონაური, არელმანელი, ბაღუში, რომელი იყო ლიპარიტისძე, მარუშისძე, კახაბერისძე, ბაკურისძე, აბულელი, მკარგრძელი, ორბელიანი, ქაჩიბაძე, ვარდანისძე, გაჩეკელი, მარუშისძე, ძაგანისძე, ასათისძე, კარიჭისძე, გაგელა, სამძივარი, ფარჯანიანი, ნერსიანი, აღარნასიანი,^{**} ჯუანშერიანი, კავკასიძე, ჯაყელი, ირუფაქისძე, ჩოლაყაშვილი, აბაშაძე, კორინთელი, მახატელი, ნასიძე, შარვაშიძე, ქვენაფლაველი, ჯავახისშვილი, ბურსელი და სხვანი შრავალნი, რომელნი ერისთობით იწერვიან და გვარნი არა წარიწერებიან ცხადად საცნობელად, ვითარცა იტყვის ყუთლულ-არსაღისას და ყუბასარისას და^{***} ქართლის ერისთავი გრიგოლ, და სურამელი რატი და გრიგოლი^{****}, კახეთს ხორნაბუჯის ერისთავი, მაჭის ერისთავი, შანკისის ერისთავი, და სამცხეს გუზანს და^{****} არტანუჯის ერისთავი, კალმაზის

მთავართა მმართველთა

* აბაშის დასაწყისიდან აქნობამდე დაწერილია დედანში ანაუხეგზე ტექსტისავე ხელით, მაგრამ სხვა ხელნით.
 **) უკანასკნელი ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ტექსტის ხელით, განსხვავებული მელნით.
 ***) უკანასკნელი ოთხი სიტყვა, ჩამატებულია დედანში ტექსტის ხელით, განსხვავ. მელნით.
 ****) უკან ოთხ სიტყვა ნახევარი დაწერილია დედანში ანაფხეგზე.
 *****) უკანასკნელი ორი სიტყვა ჩამატ. დედანში ტექსტის ხელით, განსხვ. მელნით.

ერისთავი, წუნის ერისთავი, ხოლო სომხითს მანკაბერ სადუ-
ნი და არა გვარი მისი. ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და
სხვანი, და არა გვარნი მათნი წარწერილნი. არამედ დადიანობა
არა არს გვარი, გარნა წესი კელობისა, არა იყო ესე ოდიშს,
არამედ კარას² მკარესა ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად
მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს დადიანად, და იყუნენ ერისთა-
ვად, ვითარცა ცოტნე დადიანი³, და არა გვარი მისი საჩინო
არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან ჩამომავლო-
ბენ, ვითარცა აღვსწერეთ.

5

ახალწლი-
სათვის

არამედ კვალად ქრისტეანობის ჟამსა შესძინეს წესნი ესე-
ნი: რამეთუ ახალწელს, ერთს იანვარს. უწინარეს ცისკრის
ლოცვისა, უკულებდა მეფეს ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა,
და სამკაულსა მეფესა და დედოფალსა, და სანუკარსა შაქრისა-
სა, ხოლო შემდგომად წირვისა სრულიად ერისთავნი, კელისუ-
ფალნი და დარბაზის ერნი თვსთვსთა ბარებულთა, ესე იგი
არს: ბაზიერთხუცესი—შავარდენ-ქორსა და თავსა ველურის
ეშვისასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთხუცესი—ცხენსა აკაზმულსა
ოქროთ მოოქვილითა, და სხვანი ოფიკალნი თვსთვსთა შესა-
ტყვისთა, ხოლო ერისთავნი—ცხენსა არა კეთილთა, და კვა-
ლად ესენიცა და სხვანი სრულიად ისარსა, და შეაჩვენინან
კრულვით ორგულსა მეფისასა მეტყველნი: „მრავალ ჟამიერ
ყოს ღმერთმან მეფობა თქვენი მრავალ წელს, და ისარი ესე
გულსა შინა განერთხას მეფობისა თქვენისა ორგულსა“. და
შემდგომად სრულიად სპათა მოლოცვისა შექმნიან პურობა
დიდი, განცხრობითა და სახიობითა. ხოლო ცხენთა მათ ერის-
თავთა. მორთმეულსა განიყვანის ბაზიერთხუცესი, სადა იყო
ხანადირო მეფისა შემოლობილი ახლოს მეფის სამყოფისა, და
დაკოცის ცხენნი იგინი მწუხრსა მას შემოლობილსა მას შინა,
და მას ლამესა აღივსის შემოლობილი იგი მელითა, ტურითა,
მგლითა, და დილასა მცველმან მისმან ჩამოხურის კარნი და
დაამწყვდივის მას შინა. ხოლო მეორეს დღესა შეჯდის მეფე
წარჩინებულთა თვისითა და მივიდის აღრიან მუნ. მაშინ გამო-
უშვიან მკეცნი იგინი და უწყიან ისრითა სროლა და სიკუდილი
მათი. ესრეთ იკულებდიან და შემოვიდიან მხიარულნი სანა-
დიმოდ.

10

15

20

25

30

35

აღდგომის-
სათვის

ხოლო აღდგომის წესი იყო ადრე ნათლებისად წირვა და შე-
მდგომად წირვისა მცირედითა სანოვაგითა კორცთათა აღიხს-
ნიდიან პირთა მეფე და დიდებულნი. შემდგომად გამოვიდის
მეფე, და ყოველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა
ზედა. და დასვიან სამეფო თასი ოქროსი ანუ ვერცხლისა ყა-
ბახსა ზედა, და უწყიან სროლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა
და ჭაბუკთა და, რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისციან

40

თასი იგი. შემდგომად ამისა შექმნიან ბურთობა და, რომელმან მკარემან აჯობის, იყო მკარეთა ლარნი სამეფონი, და მისციან მათ თვითთა თვითო [ეგრეთვე ქორწილისა, დიდ გამომჩვენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზსა ზედა], მერმე შემოვიდიან

5 მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პურობანი ღიდნი. მგოსან-სახიობითა. არამედ კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი ვიდრემდის იყუნენ მუნ. არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი. ხოლო შემდგომად წარსლვისა მათისა იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.

10 ხოლო წესთა ამითთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ სადროშოთ, განყოფილი, რამეთუ წინამბრძოლნი იყუნენ თორელნი, ციხისჯვარელნი და ახალციხელნი, და მიმყოლი მათნი სრულიად მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ; ხოლო მემარჯვენე მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ლიხთ-იქითი აფხაზ-ჯიქითურ; მემარცხნეთ მიმსულელ-მცემელნი სრულიად სერ-კახნი; ხოლო მეფისა აღმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით სპანი ეპყრნეს მეფესა. გარნა ოდესმე სამად მიმსვლელად ანუ სხვარიგ მიიყვანდიან, ვითარ ამჯობინის მეფე ანუ სპასალარი.¹

20 არამედ წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყენობისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდელობა ქულისა თუ არა ჟამად, რამეთუ საუფლოთა სიტყვათა ზედა მოიხდიდიან, თვნიერ მისსა არა, არცაღა ბოდნიმობდიან ქულის მოხდით, და სხვანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვის ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა, და მეფეთა წინააღმდეგობობასა, და განდგომილებასა. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველსა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფისა² სპარსთათა გამოჩინებისამდე.

30 ხოლო შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქუნდათ თვსთვსად წესნი ესენივე, გარნა ერისთავთა ცვალებანი არღარა. განა მთავარნიცა არღარა იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადათ, და არცაღს იყუნენ როქით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლენი კეობათავან იყუნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მოკვეე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთოთ. ხოლო იმერთა—რაჭა და სრულიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა—ქისიყი. ხოლო ლაშკრობისა ჟამსა ერისთავთა და მთავართა მინაწერნნი იყუნენ მოყვანებად, განა იყუნენ ოთხ სადროშოთვე

40 კვალადცა, ვითარცა აღესწერეთ ქართლი, იმერთი და კახეთი. არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინათგან არღარა იყუნენ ეგდენნი შემოსავალნი, რათამცა დაეპყრათ სპანი ეგოდენნი, რათა ეწი-

დროში- 10
სათვს

შერეულთა-
წესთათვს

შემდგომად
განყოფილე-
ბისა სამე-
ფოსათვს.

რისპირათ ანუ გამავრებოდენ მტერთა თვისთა. ამისთვის შეკ-
კუტეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა—სრულიად რაო-
დენნი სახლსა შინა არიან—წარსლვად ლაზკარსა შინა, ხოლო
გლახთა მგზავსად შეწერილებისად. ხოლო როსტომისამდე³
ესენი ესრეთ იყუნენ.

5

აწინდელისა
წესისათვის

გარნა თუშცა სამცხეს და კახეთს შემოერიათ.—მათ ურუ-
მთავან და მათ ყიზილბაშთავან,—წესნი რაიმე მათნი; არამედ
ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო
აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყი-
ზილბაშთა ესენი, რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოთ, კელითა
სკამდიან. სანოვავე ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა
რიგისა, ხოლო მესხთა ზრუმთა და იმერთა—ურუმულთავან
შერეული; და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არლარა
ქართული, თვნიერ დარბაზისა, და მესხთა ზრუმთა რიგისა.
და არცალა იყო ერისთავთა ცვალებანი, არამედ მკვიდრადნი.
არამედ ძველთვანვე იყო წესი ესე: რაჟამს მოკუდის ერისთა-
ვი, ანუ მთავარი; ანუ კელისუფალნი, ანუ აზნაური ჩინებულ-
ნი, მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა კრმალი, ცხენი და
უზუცესი ძე მისი, ხოლო მეფე კელისუფლობისა და ერისთო-
ბისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისაებრ მიუბოძის და ოდესმე
ძესაცა, უკსთუ ღირს იყო ანუ ძალედვა მოურნეობა მისი.
ხოლო ცხენი წარიყვანიან სამეფოთ, და კრმალს მოარტყმიდა
წინაშე მეფისა მსახურთუხუცესი ძესა მის მომკუდრისასა, და
დააწესიან ტაძრულად ანუ სხვათა სამეფოთა მსახურებათა
შინა ღირსებისაებრ. ხოლო აწინდელსა ჟამსა კელისუფალნი
ეგრეთვე ყუნიან, ვითარცა ზემო ითქვა, და ცხენიცა და კმა-
ლიცა ეგრეთვე. არამედ ერისთობა და მთავრობა არლარა, და
რომელნიმე სასაბეტნიცა, რამეთუ შეილთავე მისთა ანუ სა-
ხლისკაცთა მისთავე მიუბოძიან, ეგრეთვე მთავართაცა.

10

15

20

25

აწინდელის
კელისუ-
ფალთა შე-
ცვლილთა
სახელთა-
თვის

ხოლო როსტომ კელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესსა
—ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა—ყულარ-ალასი, სასაბეტსა—სარ-
დარი, მკურკულეთუხუცესსა—მოლარეთუხუცესი და მკურკულეთ-
ხუცესი არლარა, არც იგი წინათი მოლარეთუხუცესი; ჩუნჩერახსა—
სუფრაჩი, ჩაჩნავირს—სუფრაქეში, მანდატურთუხუცესსა—ეშიყ-
ალასი, მანდატურსა—სოჰბათიასაული, ბოქოულსა—ელიალა-
ჯი*, მსაჯულთუხუცესსა—მდივანბეგი, ეზოს მოძღვარსა—ნაზი-
რი, მესტუმრეთუხუცესსა—მეჰმანდარი, მწერალსა—მუშრიბი,
ხუროთმოძღვარსა—სარაიდარი, და ეჯიბი არლარა, არამედ
მგზავსი მისი მეითარი. ხოლო სხვანი კელისუფალნი იყუნენ ეგრეთ-
ვე. არამედ კვალად ყიზილბაშთა რიგს შესძინა ვეზირი, მუსტოფი

30

35

40

* უკანასკნელი ორი სიტყვა დედანში ჩამატებულია.

და მუნში. კვალად მეკრესა—ყაფიჩი და ასისთავსა—უზბაში. და
 კახთაცა განაწესეს ეგრეთ; ხოლო იმერეთს მეფის ალექსანდრეს
 გიორგის ძისამდე * იყუნენ წესნი ეგრეთვე და შემდგომად მისსა
 არღარა, არამედ მთავარნი თვსთვსით სპითა შეკრბიან, და არ-
 5 ცალა კელისუფალნი მეფისანი არიან-ლა. ხოლო სამცხეს, ვითარ
 ცა ოსმანთა რიგნი, ეგრეთ იმყოფიან ჩვეულებითა და წესითა.

ხოლო აწინდელთა მთავართა და წარჩინებულთა გვარნი
 ესენი არიან: ბარათაშვილი, რომელთა უპყრავთ გაჩიანისა და
 გარდ|ახანისა საერისთონი ტფილისის სამკრით, ვიდრე ლორე-
 10 თანავრამდე, თვნიერ მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა
 ეკლესიათათა. ხოლო იტყვიან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძი-
 სასა, რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან
 წყალობისანი. კვალად ყაფლანისშვილი და აბაშისშვილი სამთა
 ძმათა შვილობასა. არამედ ყაფლანისშვილი იტყვის გვარობასა
 15 მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი სხვა და
 ქაჩიბაძე სხვა გვარი, არამედ ოდეს განიყუნენ ძმანი, ბარათა-
 საგან არიან ბარათიანნი, რომლისა მიერ ეწოდა ადგილთა.
 მათ საბარათიანოდ, ხოლო აბაშისაგან აბაშისშვილნი და ეგრე-
 20 თვე სხვანი, რომელნი არიან ბარათიანთაგანნივე. განა საგონე-
 ბელ არს ყაფლანიანთაცა მესამეს ძმას ეწოდა ორბელი, და მის
 მიერ ორბელიანნი იწოდნენ, თვარე წინათქმული არა განმარ-
 თლდებიან. ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა, რომელ არს ბე-
 თენიას, წერილ არს: მეფემან ალექსანდრემ,¹ ძემან გიორგი
 მეფისაძან,² გაჰყარა სამნი ძმანი—აბაში, გუგუნა და დავით.
 25 აბაშისაგან აბაშიშვილნი, გუგუნასაგან ბარათიანნი და დავითი-
 საგან ყაფლანიშვილნი არიან. * ხოლო სომხითის მელიქი არა
 არს გვარი. არამედ სომეხსა ვისმე პატივსაცა შააბაზ³ გამოჰმა-
 დიანებისათვს. არღუთაშვილი აწ აზნაური, გარნა მკარგრძელ-
 ნი არიან. ხოლო ზურაბისშვილს, იარალისშვილს და სოლაღა-
 30 შვილს იტყვიან არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სა-
 საფლაონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფაა. კვალად დოღენჯისშვი-
 ლი აწ ჩამოსულნი მესხიდამ. ყარაბუღაღისშვილი მოვიდა მა-
 რიამ-ჯვრის კახეთიდამ. ხოლო მცხეთის დასავლით და მტკე-
 35 თიდამ; ჯავახისშვილი; ხოლო მოურავისშვილი არს სააკაძე და
 მეფისაგან გამთავრებული; როჭიკაშვილი არს შალიკაშვილი,
 მოვიდა სამცხიდამ. ხოლო შიდა ქართლს ამილახორი, არამედ
 არა არს გვარი, განა წესი მეჯინიბეთხუცობისა, ვითარცა უწო-
 40 დებენ სპარსნი, ხოლო გვარი ზედგინიძე. არს და პატივცემული
 მეფეთაგან მთავრობით, ვითარცა აჩენს გუჯარნი მათნი. აბაშიძე,
 ფალავანდიშვილი და ამირეჯიბი. ამათ ერთობასა შინა აქუნ-

აწინდელთა
 მთავართა
 გვართათვს
 11

*) სიტყვებიდან; „ხოლო ბარათანთ გუჯარსა შინა...“ აქნობამდე მო-
 თავსებულთა დედანში აშიაზე ტექსტისავე ხელით.

დათ მამულნი იმერეთს და ქართლსა შინა, და შემდგომად გან-
 ყოფისა სამეფოსა, ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ დაშინენ,
 ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათნი. ავალისშვილი, რა
 დაშთა კეობა მეფესა ქარაღისასა, ეგრეთვე ერთი ძმა დაშთა
 აქ და მეორე სამცხეს. მჩაბელი იტყვის ანჩაფისძეობას, აფხა- 5
 ზეთილად მოსლვას, განა ახალი არს. ზერხეულისძე იყო სამცხეს
 და იტყვის ოსობას, არამედ არს მოსლვა მისი შემდგომად გა-
 ყრილებსა. ფავლენისშვილი იტყვის მკარგრძელობასა. ხოლო
 კვალად მესხი ამილახორისშვილი, დიასამიძე, შალიკაშვილი და
 თაქთაქისშვილი შემდგომად თათრობისა ჩამოვიდნენ სამცხი- 10
 დამ; ჩხვიძე მოვიდა იმერეთილად. ხოლო რამაზისშვილი და
 დავითისშვილი არიან ავეგიორგის³ ძმის დმიტრისაგან, რომე-
 ლი არჩინა მეფემან, და არიან მიერითგან აქა. ხოლო იალბუ-
 ზის⁴ კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფლაველისაგან,
 არამედ იტყვის ბიბილურობასა. ხოლო არავვის ერისთავი—და 15
 აღვსწერეთცა, ვითარცა არიან, არამედ გვარს სიღამონობას
 იტყვის. ხოლო მუხრანის ბატონი და გოჩაშვილი, აწ მთავარნი,
 არამედ გვარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან. ვითარცა აღწე-
 რილნი არიან.

წარჩინე-
 ბულთათკს

გარნა ამათ მთავართა შორის აწინდელთა ჟამთა უწარ- 20
 ჩინებულესნი და შემძლებელნი ესენი იყვნენ და გაუყრელნი
 სახლნი აქუნდათ: პირველი მუხრანის ბატონი, არავვის ერის-
 თავი, ქსნის ერისთავი, ამილახორი და ყაფლანიშვილი, ზემო
 ციციისშვილი, ოდეს გაუყრელი იყო, და სომხითის მელიქი. ხო- 25
 ლო აზნაურნი მრავალნი არიან, სიგრძისათვს დავიღუმეთ,
 ვი-
 ეთნი ძველის გვარისანი, ვითარცა აბაზაძე, კორინთელი, მახა-
 ტელი, არღუთაშვილი, გოგობაშვილი, ნასიძე, ღაზნელი. გა-
 აზნაურშვილებულნი: ვითარცა რატისშვილი, ქსნის ერისთვის
 განაყოფი, ვით იხილვების მამულითა. ხოლო აწ დამცირებულ- 30
 ნი. ხოლო ზედგინიძე, სააკაძე, ელიოზისშვილი, ამათგან გა-
 მთავრებულნი ესრეთ, რომელნიმე ამაღლებულან და რომელნიმე
 დამდაბლებულან ჟამთა ცვლილებითა ანუ გაყრითა ძმათათა.

კახთაჟუხ

ხოლო კახეთს ჩოლყაშვილი და მაყასშვილი იტყვიან
 ირუღაქიძობას; ენდრონიკასშვილი იტყვის ანდრონიკესაგან,⁵
 რომელი მოვიდა პირველვე კვისართა გვარისა. ჯორჯაძე, ჭავ- 35
 ჭავაძე, ვაჩნაძე, ვახაზისშვილი, რუსისშვილი, ჯანდიერისშვილი,
 ავალისშვილი და ჩერქეზი. ეს ორნი მოსულნი არიან გაყრილე-
 ბის შემდგომად. გურამისშვილი და ტუსისშვილი—ზედგინიძენი,
 რომელთა გამოაჩენს სასაფლაო მათი დღესეც მღვიმეს, და
 აზნაურნი უფროს მცირედ. 40

სამცხისა-
 აივბ

ხოლო სამცხეს: ჯაყელი, ესე არს აწ ათაბაგი და ფაშა
 ახალციხისა; შალიკაშვილი, თადგირიძე, დიასამიძე, ქობულის-

ძე, გოგობაშვილი, ამილახორი, ავალისშვილი, სუმბატისშვილი, გოგორისშვილი, თუხარელი, ღაღანიძე და სხვანი, არღარა იწოდებიან გვართა, არამედ ფაშად, ბეგად და სანჯახად, და აზნაურნიცა ეგრეთვე მრავალ, განა დავიდუმეთ.

5 ხოლო იმერეთს: არგვეთსა შინა აბაშიძე, ფხვიძე, წერეთელს და ჩხვიძე [ამავე ჩხვიძის გვარი არს აწინდელი რაჭის ერისთავი და სპასპეტი რაჭისა], ლორთქიფანიძე, ნიჟარაძე და ლოლოზერიძე, აზნაურნი და მთავრობით პატივცემულნი მეფეთაგან. ხოლო რაჭას წულუკიძე, იაშვილი, ჯაფარიძე, ინასარიძე, 10 ლაშხისშვილი. ხოლო სვანეთს გელოვანი, და არღარა ეგოდენისა ძალისა და უფლებისა მქონე სვანთა ზედა.

კვალად ვაკესა შინა ჭილაძე და მიქელიძე და ჩიჯავაძე. ხოლო აზნაურნი მრავალნი და კეთილნი ყოვლითა ზნითა აზნაურთათა [ვითარცა ძველად სიტყვა იყო ივერიასა შინა: დარბაისლად მესხნი, თავადი ქართლისა, აზნაური იმერეთისა და 15 ვაჟარი კახეთისა], არამედ სიგრძისათჳს არღარა აღვსწერეთ. გარნა უწარჩინებულესი და შემძლებელი იყო აწის ჟამსა შინა რაჭის ერისთავი და აბაშიძე.

ხოლო ოდიშს დადიანი და თავადი თვითესად მფლობელი ოდიშისა შემდგომად გაყრილებისა. არამედ აწ არს ჩიქოვანი, რომელმან მოსწყვიტნა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი, და მცირე აზნაურობისაგან იქმნა დადიანად აღწერილებისაგან. არამედ კვალადცა არიან მთავარნი ესენი: გოშაძე, ფაღავა, 20 ჯაიანი, ჩიჩუა და სხვანიცა, და აზნაურნიცა მრავალნი.

ხოლო აფხაზეთს იგივე შარვაშიძე, მფლობელი აფხაზეთს თვით, და უმდაბლესი ანჩაფაძე.

ხოლო გურიას გურიელი, იგიცა თვით ჰფლობს და იტყვის ვარდანის ძეობასა, და სხვანი მის ქვეშენი არიან ესენი: თადგირიძე და ამილახორი ჩავიდენენ სამცხიდან. შარვაშისძე 30 მოვიდა აფხაზეთიდან, ბერიძე, კვერდელისძე, ბერეჟიანი, ნაკაშიძე და სხვანი, ეგრეთვე აზნაურნიცა.

ხოლო მეფენი ამათ ყოველთა ზედა იწერებოდნენ ესრეთ: „ჩვენი ბრძანება არს, მესტუმრეო თუ მანდატურო, ესრეთ უამბე“, და შემდგომად რაი ჯერ იყო. ხოლო სიგელსა და გუჯარსა შინა: „ჩვენ, მეფეთ-მეფემან, ღვთით წყალობით ცხებულმან, თვთმპყრობელმან და თვთ კელმწიფემან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონმან, შვილთავე სამეფოთა მპყრობელმან [სახელი] გიწყალობეთ“. ხოლო აწინდელთა ჟამთა: „მესტუმრეო, ჩვენ მაგიერად ჩვენს დიდს იმედს დარბას-ბატონს 40 [სახელი] ასრე უანბეთ“, და მდაბალთა ზედა: „ჩვენი ბძანება არს“, ხოლო გუჯართა და სიგელთა: „ჩვენ, მეფემან ღვთივ-ცხებით გვირგვინოსანმან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრა-

იმერეთისათჳს

12

ოდიშისათჳს

აფხაზეთისათჳს

გურიისათჳს

მეფეთა წერილისათჳს

ტიონმან [სახელი] გიწყალობეთ*. ესრეთვე იმერნი და კახნი არამედ მეფე ქართლისა კვალადცა მეფეთ მეფობით სწერდა წინავეთავე ჩვეულებითა.

ეპისკოპოზ-
თა ლაშკ-
რად წა-
სლვისათჳს

არამედ ეპისკოპოზთა სლვა ლაშკართა, ნადირობათა და ბრძოლათა შინა ამის მიერ ჩვეულება იქმნა: რაჟამს უწყეს მოჰმადლიანთა შემდგომად დაფით პ მეფისა¹ დაუცხრომელი ბრძოლა და კირთება, და იხილეს ლაფლობა-ულონოება ქვეყნისა ერთა ეპისკოპოზთა, მაშინ ეტყოდინა ეპისკოპოზნი: „ნუ მოლაფლდებით და ნუ მოულონოდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევევთ სარწმუნოებასა, რჯულსა და ჩვეულებასა თქვენსა, და ჩვენ ვიქმნებით წინამბრძოლნი თქვენნი“, და ჰყოფდენცა ეგრეთ ვითარცა მარაბდის ომსა² ზედა მროველიან ავალიშვილიან. რა მოილო ზიარება: ეტყოდენ: „უკჳთუ დღეს აღიღებ მახვილსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზიაროს სხვა-მან, და უკჳთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ“. ხოლო იგი იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნებისა და არა მხოლოდ ჩემ ზედა, ამისთვის არა ვყო, უკჳთუ უწინარეს თქვენსა არა დაგსთხიო სისხლი ჩემი მახვილის ამღებმან“. ხოლო მეორე მიზეზი: ვინათგან შეწერით იყო ლაშკარნი, და ჰყვათ ეპისკოპოზთა აზნაურნი, და მსახურნი, და შეწერდენი გლეხნი წარსლვად ბრძოლასა შინა, ამისთვის მათთა მოურნეთ თანამდებ იყუნენ წარსლვად, და არს მიერ ჟამითგან ეგრეთ აწამდე. ხოლო სხვათა თვნიერ ამისა აჩენს ცხობილება ანუ მატინე ქვემოთ აღწერილი ყოველსავე ამას ქარტასა შინა. და იმყოფოდა ესენი ესრეთ აწისამდე, ხოლო წალმართი უწყის ღმერთმან და, ვითარცა ნებაეს, იყავნ.

5

10

15

20

25

სახელი
რიო
ეწოდა

ხოლო ქვეყანა ესე იწოდების სახელითა სამითა: პირვე-
ლად — საქართველო, მეორედ — ივერია, მესამეთ — გი-
ორგია. ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო,
15 რომელსა წილად ზედა ქვეყანა ესე და, სადა დაეშენა, უწოდა
სახელითა თვისითა ქართლი, და მის გამო მორჩილთა ანუ წილ-
ხლომილთა მისთა ეწოდა საქართველო. გინა შემდგომად მისსა,
რომელ ფუციდნენ ძენი და ძენი ძეთა მისთანი საფლავსა
მისსა, ეწოდათ საქართველო. ხოლო მეორე სახელი, ივერია,
10 ენითავე ქართულითა მიეცა, რამეთუ „იი“ არს შორისყრილი,
რომელი არს სასიხარულო კმა ზახილისა, ხოლო „ვერიე“ —
მოვერივე, არამედ წყობისათჳს შეთხზულად „ივერია“, რა-
მეთუ ოდეს ი მიუფემან ადერკიმ¹ მოკლა არშაკ², მეფე ქართ-
ლისა, გოლიაფობითა თვისითა, მაშინ აღუტევა კმა სპათა მი-
15 მართ თვისთა: „იი, ვერიე!“ და განკდა კმა ესე, და იტყოდიან
ყოველნი სიმკნისა მისისათჳს: ამის გამო იწოდა ივერია. არა-
მედ წოდება სასიხარულოს კმისა. მოასწავებდა სიხარულსა დი-
დსა, რამეთუ პირველსა მეფობასა ადერკისასა იშვა უფალი ჩვე-
ნი ივსო ქრისტე, და მოასწავებდა კმა სახარებისა ხარებასა და
20 სიხარულსა სასუფეველისასა. ხოლო „ვერიე“ — მორევენასა კერპთა
ზედა ძალსა ჯგარისასა და კსნასა ეშმაკისაგან საქართველოსასა.
კვალად გიორგიაცა მკნედ მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქარ-
თველთათა ეწოდა [რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის].
კვალად ვინათგან იცნეს სამება-ერთარსება, ჭეშმარიტი ღმერთი
25 წმიდის ნინოს მიერ, რამეთუ მამა ნინოსი იყო ზაბილონ, და
ესე ზაბილონ იყო კაბადუქიელი, ნათესავი წმიდისა დიდის
მოწამის გიორგისა, ამისთჳს მიერ ჟამითგან ნიშნი და სასწა-
ულნი უმრავლესნი არიან მთავარ-მოწამის გიორგისანი ყოველ-
სა ივერიასა შინა, რამეთუ არა არიან ბორცუნი ანუ მალაღნი
30 გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა
გიორგისანი, და ესეცა ამის მიერ იწოდა. არამედ ევროპელნი
და ბერძენნი უკობენ ჯორჯიანსა, და რუსნი გრუზსა, და მო-

ჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფორადიის გამო, არამედ იგივე გიორგიავე არს.

ხოლო არს სიგრძე ქვეყნისა ამის 3 ეჯი *, ხოლო განი სპერის ზღვისაკენ 2 ე ეჯი, შუა ადგილი ლბ ეჯი, ხოლო ბოლოთ კერძი ლფ ეჯი, და მდებარებს კასპიისა და პონტოს ზღვას 4 შორის. გარნა არს ქვეყანა შვენიერი და ნაყოფიერი ყოვლითა ღვთისა მიერ, და არა კელოვნებითა. კაცთათა, რამეთუ ნაყოფიერებს ყოველნი თესლ-მარცვალნი კაცთა საზრდელნი: ბრინჯნი, კორბალნი, ქრთილი, შვრივა, სიმინდი, ღომი, ფეტვი, მუხზოდო, ლობიო, ოსპი, ცერცვი, საკადრისი, ძაძა, მაშა, უგრეხელი, კანაფი, სელი და სხვანიცა.

აბრეშუმის-
ხათვს

კვალად ჰყოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის გამო ვერა მრავალსა, რამეთუ სასტიკად მქუხარებს, და მის გამო მოსწყდების ჭიანი. კვალად ბანბას სთესენ, განა სხვაგნებური უმჯობეს არს, არამედ მრავალნაყოფიერებს.

ხილთათვს

ხოლო ხილნი წალკოტობ მრავალნი: ნარინჯი, თურინჯი, ღომი, ზეთის-ხილი, ბროწეული, ყურძენი, ატამი, ვაშლ-ატამი, ყაისი, ქერამი, ალუხა, ტყემალი, ნუში, უნაბი, თუთა, ხართუთა, ბუსტული, ქლიავი მრავალგვარი, ლედვი. მბალი, ალუბალი, სხალი და ვაშლი მრავალგვარი, კომში, ნიგოზი, თხილი, ზომარტლი, ფშატი, ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი. ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზომარტლი, ფშატი, ხურმა: წაბლი, ** კრიკინა, ალუბალი, ბალამწარა, ბაღლოჯრ, მაყაველი, პანტა, კუნელი, ჯახველი, მჭნავი, მწიფელი, დათვს-სხალა, დათვს-ბაბა, დათვს-თხილა, კოწახური, მაყვალი მრავალგვარი, ნიგოზი და სხვანიცა. ხოლო მთისანი არიან: მოცხარი, კლდის-მერსენი, ყოლო, უელი. მოცვი და სხვანიცა მრავალნი.

ხავარდისათვს

სავარდეთა ყვავილნი მრავალი: ვარდნი წითელი, ყვითელი და თეთრი, მიხაკი, სუნბული, ნარჯისი, ზამბახი, ყაყაჩონი მრავალგვარნი, და კვალად სხვანიცა მრავალნი ყვავილნი სხვა-სხვა გვარნი და ფერნი. ხოლო ველთა: ია, კოჩივარდა, ნეგო, მიხაკი, შროშანა და სხვა მრავალნი, ვიდრე ას ფერამდე და ას გვართამდე.

მტილოვან-
თათვს

მტილთა: ბადრიჯანი, ქინძი, კამა, ცერეცო, ტარბუნა, ნი-ახური, ქონდარი, ხახვი, *** პრასა, ბოლოკი, პეტრუშკა, სტაფილო, ქინძიჯორა, ოხრახუში, მაკედონი, კომბოსტო, ლახანა,

*) „ეჯი, ფარსანკი და ალაჯი ზომით ერთნი არიან. ხოლო ეჯი არს ექუსი ვერსთი რუსული, და ვერსი — ხუთასი მზარი, მკარი — სამი ადლი, ადლი ოცდათორმეტი თითი, თითი — ექუსი ქრთილის მარცვალი, ქრთილის მარცვალი — ექუსი ცხენის ფაფარი“ (ვახუშტი).

**) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონ ზემოდან.

**) დედანში: „სახვი“.

ყრდელი და სხვანიცა. ხოლო ტყეთა და ველთა არიან მრავალნი სურნელნი საზამთროდ საკმარნი ბალახნი, მსლად წოდებულნი, და თესლნი, ვითარცა: სატაცური, ასპანახი და სხვანი, და ვითარცა კვლიავი, და ტყიურა, და მისთანანი მრავალნი.

5 არამედ პირუტყენიცა მრავალნი, ვითარცა: აქლიმი, ცხენი, ჯორი, ვირი, ძროხა, კანბეჩი, ცხვარი, თხა, ღორი. ხოლო ნადირნი ტყეთა და ველთა: ირემი, ქურციკი, ჯიხვი, მშველი, არჩვი, თხა, ყურდგელი, ვეფხი, დათვ, მგელი, აფთარი, ფოცხვერი, ღორი, მელი, მაჩვი, მწავი, მთახვი, ძღარბი და სხვანიცა. კვალად ფრინველნი: ქათამი, ბატი, იხვი, ინდოური ქათამი, ტრედი; ამათ შინ იპყრობენ. ხოლო ველთა და ტყეთა: წერო, ყარახილა, ბატი, შავი ბატი, იხვი; აკაური, ვარხვი, ლაღლა, ლაინა. ესენი ზამთარ არიან, ზოგნი გაზაფხულს შემოდგომას, თვნიერ არა; კოკობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი, როჭო, 15 შურთხი, მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი, კიოტი, ტყის ქათამი, გარიელი, სავათი, ტრედი მრავალგვარი, გვრიტი, გუგული, ოფოფი, შაშვი, ჩხართვი, შროშანი, ტარბი, კოლინბური, ბულბული, ყაზალახი, მალაღური, ჩიტნი და სირნი მრავალგვარნი, შვენიერ-ჭრელნი და მომღერალნი მრავალნი. ხოლო კორცის- 20 მქამელნი: ყაჯირი, სვაფი, ორბი, არწივი, შავარდენი, გავაზი, ბარი, ქორი თეთრი და წითელი, მიმინო, მარჯანი, თვალშავი, ალალი, კირკიტა, ძერა, ბაბაყველი, ბოლო-ბეჭედა. ჭარო, ყორანი, მახარა, შავი ყვაფი, მალრანი, ყვაფი, ბუ: ზარნაშო, წოტი, ჭკა, * ჭილყვაფი, ყაპყაპი, კაჭკაჭი, ჩხიკვი, ყოდალა, ოყარი, 25 ლაკლაკი, ყარაულა და სხვანიცა.

ხოლო არს მთანი და ტყენი აურაცხელითა ყვაფილითა, მწვანითა და სურნელითა აღსავსე, ტყენი სხვადასხვა ხითა შვენიერითა ჭალათა და მთათა შინა. კვალად არიან მთანი დიდროვანნი, რამეთუ ჩრდილოთ უძეს კაკასი შავის ზღვიდამ ვიდრე კასპიამდე, რომლისა სიმაღლე დღე ერთისა სავალ, და მარადის მყინვარე უმაღლესთა ზედა, რომლისა სიზრტე ყინულისა არს კ-ლ მკარი, ** და ჟამსა ზაფხულისასა გასქედების და, 30 თუ შთაუტეო კაცი, მცირეს ჟამს ვერ ძალუცს დათმენად სიცივისა; და ქუცზე მისსა დის მდინარენი, და არს ყინულნი მწვანე და წითელი, ვითარცა კლდე, სიძველის გამო. ხოლო დიან მთისა მისგან მდინარენი იმიერ და ამიერ მრავალნი, და შორის მთისა ამის სცხოვრებენ კაცნი. სხვა არს მთა სამკრით, რომელი იწყების შავის ზღვითვე და განვლის აზრუმს, ბასიანს და მოვალს ბარდა-არაზამდე, და არა ეგრე მყინვარე და მაღალი,

პირუტყეთა და ფრინველთათვის

14

მთათათვის

*) ეს სიტყვა დედანში სწვრია აშიაზე.

***) დედანში „მკერი“

	არამედ თოვლი მარადის აულეებლად, გარნა ადგილი-ადგილს. და ეგრეთვე მდინარენი დიან იმიერ და ამიერ, კვალად არიან საშორის მათსა მთანი დიდროვანნი და მცირენი, და კლდენი საშინელნი და შვენიერებით აღმატებულნი, არამედ თვსთვს ადგილს იწეროდენ.	5.
მდინარეთა და ტბათათვს	კვალად მდინარენი მრავალნი და წყარონი დიდ-დიდნი, ციენი, გემოიანნი და შემრგონი, და მკურნალნი სენთანი, და ტბანი დიდნი და მცირენი, არამედ ვიეთნი თყვზითა ტკბილთა საესენი და ვიეთნი უხმარნი.	
თევზთათვს	ხოლო წყალთა შინა თევზნი არიან: ორაგული, ზუთხი, ანდაკია, გოჭა, ქანარი, ლოქო, კაპოეტი, კარჩხანა, მწერი, კალმახი, ფიხული და წვრილნი თევზნი მრავალნი და სხვანიცა.	10
მძრომთათვს	ხოლო არიან მძრომნი მაწყინარნი: გუშლი მკბენელი, ღრინკელი გესლიანი, გველ-ხოკერა, ჯოჯო, ფსენი, ხვლიკი, კუ, თაგვი და სხვანიცა.	15
მწერთათვს	ხოლო მწერნი: კოლო, ბუზი, ბორა, კრაზანა — კაცთა და პირუტყვთა მაწყინარნი, და სხვანიცა დიდნი და მცირენი მრავალნი. არამედ ფუტკარნი სარგებლიანი, რომლისა თაფლი ვიეთთა ადგილთა, ვითარცა შაქარი შეყინებული და სპეტაკი, და ცვილთა და თაფლთა სიმრავლე არს: ხოლო არს შემკობილი მითთა და ბარითა, რამეთუ არა არს ადგილი, რომლისა მთა-ბარი არა იყოს ესრეთ, რამეთუ ბ, გ, ვ ჟამს მთიდამ ბარს და ბარიდამ მთას არა მიიწოდეს. არამედ მათა კორბალი, ქრთილი, შვრია, სელი და ხილნი, რომელნი დავსწერეთ, მთისანი ნაყოფიერებს და სხვანი არარაჲ, ხოლო ბართა ყოველივე ზეითწერილნი.	20
კაცთათვს	ხოლო კაცნი ამის ქვეყნისა არიან სარწმუნოებით ქრისტიანენი, რომელთა მიიღეს რომით ჟამსა დიდის კოსტანტინესასა და სილიბისტროსსა წესნი და რიგნი ძველი ბერძენთა ბასილის კაბადუკიელისათა ¹ * და შვიდის კრებისა ² უპყრავთ მტკიცეთ, არამედ მძლავრებით უკმაყოფილო ვინმე მიიქცის, ოდეს იცის ჟამი, კვალად ეგების ქრისტიანედ შემნანე. ხოლო ანაგები არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზნი, იშვით შავგვრემან და მოყვი-თან, იშვით თვალჭრელ და გომანი, და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშვეებული და დაწნული, ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკვეცილნი; წერწეტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი, მკნენი მუშაკნი, კირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა და მკედრობათა შინა კანდიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი, რამეთუ ვიეთნი ლგ ეჯს იღ ჟამს გაირბენს. სალაშკროთა შინა ახოვანნი, საჭურველთ მოყვარენი, ამაყნი, ლალნი, სახელის მეძიე პელნი ესრეთ, რამეთუ თვსთა სახელდათვს არა რიდებენ ქვეყანასა და მეფესა თვსსა,	25
		30
		35
		40

*) დედანში: „კაბადუკიელისათა“.

სკუმართა და უცხოთ მოყვარენი; მხიარულნი, უკუთუ ორნი
 ანუ სამნი არიან, არარაჲ შეიჭირვიან; უხუნი, არცა თვსსა და
 არცა სხვისას კრძალვიან; საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი,
 მსწრათელ მიმხდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყვარენი. არამედ
 5 არს ყაძი რაოდენიმე, არღარა ისახელების ცოდნა, თვნიერ წიგ-
 ნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამკედროსა-
 გან კიდე, და ჰგონებენ დიდ-მცოდინარობად. ურთიერთის მიმ-
 ყოლნი, სიკეთის დამსწავლელნი და მიმგებელნი, სირცხვილის
 მღევარნი, კეთილ-ბოროტუნელ ადრე მიმდრეკნი, თავხედნი, დი-
 10 დების მოყვარენი, თვალმგებნი და მოთაკილენი. ხოლო რომე-
 ლნი მთათა შინა სცხოვრებენ, მგზავსნი ნადირთა, განა გონ-
 იერნი. ხოლო შემოსაღნი არიან ქართველნი და კახნი ერთ-
 რიგათ: თავს სკლატისაგან ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ-წვრი-
 15 ლი, ბეწვებული, აფროსანე; ტანს კაბა ლარისა, სკლატისა ანუ
 ჩოხისა მუხლთ ქვემოდე, მაზედ სარტყელი, შივნით საგულე
 ბანბიანი კაბის უმოკლე, პერანგი აბრეშუმისა, ბანბისა ანუ ტი-
 ლოსაგან, უგრძე კაბისა, და კისერი სრულიად მჩენი; ნიჟხავი
 აბრეშუმისა, ანუ ბანბისაგან, ანუ ტილოსა. არამედ ცხენსა ზედა
 20 მოსიათ საწარმართული და მოგენი, თვნიერ მისსა — არა: ფე-
 რკთა პაიჭი და წულა ტყავისა ანუ სკლატისა, ზოლო მაშია
 სპარსული; უმცირესთა ჩუსტი და ქალამანი. კვალად ტყავი კაბა
 კაბისაგან უმოკლე და ტყავი ზამთარს დიდი ქარამედ პირველ
 ერთსმეფობასა შინა სცმათ სხვაგვარ: თავს ქუდი გრძელი.
 25 რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მცომელი და გრძელეწოსანი, პერა-
 ნგი ბერული ტილოსი, საგულე და კაბა გრძელი კოჭამდე ული-
 ლოდ, მას ზედა სარტყელი ფოჩჩაშვებლი, ტყავი დიდი სა-
 ხელ-ვიწრო და ფერკთა ზედა მოგვი, ვითარცა იცნობიან ნახა-
 ტებთა ზედა]. ქალთაცა მგზავსათ, გარნა სარტყელთა წვერნი
 ჩაშვებულნი და მას ზევით კაბა-ახალუსი * ამოჭრილი, და თვნი-
 30 ერ პერანგისაგან კიდე არარაი ჰფარავს, და პერანგი მჭკირვა-
 ლი, კორცის მჩენელი, უპაიჭოთ ნიბისავი და ფერკუნელ წულა-
 მაშია; ხოლო თავი ქალწულთა: კაგნი თვისისავე თმისა დაწვე-
 თა ზედა და ქუდი ანუ ლეჩაქი, არამედ ქრმოსანთა კავსა ზედა
 დაწვეს აძესთ თმა შეწული, მსხვილი, იმიერ და ამიერ. და ყბას
 35 ქვეშ მარგალიტით შემზადებულს ამოიდებენ და თხემსა ზედა
 შეიკურენ, და ჰბურავთ მასზედ ლეჩაქი. კვალად სამკაულნი
 იციან მრავალგვარნი, ზოგნი თვისნი და ზოგნი სპარსთანი;
 ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტოლომა ბეწულ-
 40 ნი: განა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდრე მიწადმდე. ხოლო იმე-
 რთა მცირეთ რაიმე განიყოფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭრი-
 საგან, რომელი არა ბურვით, განა მდებარე არს თხემსა ზედა,
 და ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალური. ხოლო მესხთა დი-
 დებულთა — ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა, რომელთამე ვითარ-
 ცა ბერძენთა, და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა.

15

საზღვრით, მთით, მდინარეებით და ადგილთა და მას შინა
შენიშნულებათა

ვინათგან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა ქვეყნისა-
ამის დავსწერენით, აწ ვიწყით თვთვეულთა წარმოთქმად მთა-
თა, ველთა და წყალთა. არამედ ვინათგან არს ყოველთა აქა-
ურთა მდინარეებთა მტკვარი¹ უდიდესი, რომელი განვლის
საშუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, 5
რომელი გამოსდის კოლას ყალნუ-მთას, გამოვლის სამცხეს,
ქართლს, სერეთსა, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მიერთ-
ვის რანს ჯავათს და სალიანს ქვეით ერთვის კასპიის ზღვას.
ხოლო ქართლსა შინა არს განით მტკვარი 4, 2 და 3 მკარი
და ადგილს უმეტესიცა, და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლებს 10
ფონად. სადაცა უმეტეს განვრცელდების, მუნ დის ჩქარადცა,
და სადა დამდორდების, არს ფრიად ღრმა. გარნა კიდეთა
მტკვრისათა ამიერ და იმიერ კლდენი ქარაფოვანნი, უმეტეს
ადგილთა ქალიანი, ბალახიანი, ჩალიანი, ნადირიანი, ფრინვე- 15
ლიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გემოიანნი, რომე-
ლსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაცრით, ნევსკავით, საფიჩხუ-
ლითა და ოჩხითა. ჟამად იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას
ქვემოთ არს ამ მდინარესა შინა ურიცხვი და აქა სიჩქარისაგან
მდინარისა ვერ აღმოვალს. და კეობასა შინა მტკვრისასა უმე- 20
ტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს ზეით ეგრეთვე,
ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს ერთვიან ყოველნი მდინა-
რენი კოლისა, არტანისა, ჯავახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კა-
ხეთისა, სერეთისა, რანისა, მოვაკანისა და თვთ არაზიცა. არა-
მედ არს მტკვარი სასმელად გემოიანი და შემრგო, უმეტეს ქარ- 25
თლსა და სამცხესა შინა.

ბერდუჯის
აღწერა

ხოლო აწ ვინათგან საზღვარი ქართლისა ბერდუჯის
მდინარე არს, ვიწყით* მუნითგან წერად. რამეთუ მდი-
ნარე ესე ბერდუჯი გამოსდის მთასა აბოცისასა და დის
აღმოსავლით კოჭკანამდე, მერმე მოიქცევის და დის ჩდილოთ.

* დედანში: „ვიწყოდ“

კერძ და მიერთვის ქციის მდინარეს [არამედ სახელითა იწო-
 დების სამითა: პირველი ბერდუჯი, ბ სა გ ი მ ი, გ დ ე ბ ე და.
 ხოლო ბერდუჯი დაბისაგან ბერდიკისა ეწოდა, არამედ საგიმს
 5 ვგონებ ინჯას ანუ აღისტევს*]. არს ესე მდინარე სარგებლი-
 ანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა ჩდილოთ კერძ, თევზთა სიმ-
 რავლითა, ხოლო სახელდობ ორაგული, ლოქო, ქანარი, გოქა,
 კაპოეტი და წვრილი თევზი სხვადასხვა გვარნი მრავალნი. და
 სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა სიმრავლე დიდთა
 და წვრილთა. არამედ თევზნი ამისნი არა ეგდენ გემოიანნი,
 10 ვითარცა სხვათა მდინარეთანი. კვალად აღმოიღებენ რუთა, და
 ირწყვიან ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყო-
 ველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, კორბალი, ქრთილი, ფე-
 ტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კანაფი უმუშაკოთ, ნესვი,
 მელსაპეპონი, კიტრი, ბადრიჯანი, პუმპულა. ხოლო მტილოვან-
 15 ნი ყოველნი და წალკოტთა ხეთანი. ამისთვის იწოდა: „დაბადა
 ამ მდინარემ ნაყოფნი“, ხოლო აწ დებედა.*** აბრეშუმს აკეთებენ
 და არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხულ ცხელი, გაუძლისი, ზამ-
 თარ კეთილმშვენი, რამეთუ არა დაადგრების თოვლი დღე ორ.
 ფრინველნი მრავალნი: კოკობი, კაკაბი, იხვი ურიცხვნი და
 20 სხვანიცა ზემოწერილნი მრავალნი.
 ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდ-
 ვაკრი-ს-კევი, და აწ უწოდებენ აღჯაყალას [თეთრ-
 ციხე]*** იაყუფ ყენისაგან² წოდებულს, რომელმან პირ-
 ველ აღაშენა ციხე ესე და შემდგომად, ოდეს მიუხუნა
 25 შაბაზ ჰე მეფეს გიორგის³, მან მოიყვანნა ელნი ბორ-
 ჩალუ და დასხნა აქა, და ამით ეწოდა ბორჩალუ. ხოლო სა-
 და აღმოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს ფრიად მაგარი ტყითა
 და კლდითა, შეუალი კაცთაგან. განა მოვალს მუნცა ყოველნი
 მარცვალნი, ბრინჯ-ბამბისაგან კიდე, ვენახნი, ბროწეული, ლე-
 30 ღვი და სხვა ხილნი მრავალნი. არამედ ლორის ციხეს ზეით
 ცივი, გარნა ზაფხულს მშენიერი, მრავალყვავილიანი, ცივნი და
 ტკბილნი წყარონი: და ბამბაკის კეეს არარაჲ, თვნიერ კორ-
 ბლისა, ქრთილისა, სელისა, და თივითა ნაყოფიერებს, ცხოვარი,
 ძროხა, კანბეჩი, ცხენი, ვირი, თხა მრავალნი იშობიან; ნადირ-
 35 ნი: კლდეთა—თხა და არჩვი [ფსიტი და არჩვი იგივე არს];***

*) ფრჩხილებში მოთავსებული წინადადების უკანასკნელი ნაწილი,
 სიტყვებიდან: „არამედ საგიმს ვგონებ...“ და სხვა სწერია დედანში აშიაზე
 ტექსტის ხელით.

**) სიტყვებიდან: „ამისთვის იწოდა...“ და სხ. ჩამატებულია დედან-
 ში სტრიქონს ზემოთ და გატანილია აშიაზე.

***) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „აღჯაყალა“-ს წინ.

****) სწერია აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით „არჩვი“-ს წინ.

ტყეთა—ირემი, შველი, დათუ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურ-
 დგელი მრავალნი. აქა თევზნი და კორცნი გემოიანნი. ლორის
 ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, გარნა ზამთარს,
 სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს ახკატი⁴ და სანაი-
 ნი⁵ მეფეთა ქართველთათა აღშენებულნი*, ეკლესიან⁶ 5
 გუნბათიანნი, კეთილნაშენი, საეპისკოპოზო. გარნა აწ სხენან
 სომეხნი, არამედ მეფე ქართლისა დასვამს ეპისკოპოზსა მიწე-
 რითა ოქივარტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი ქართლს
 მსახლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იხდების გვა-
 რჯილათა სიმრავლე არა მიწიდამ, არამედ კლდის ნოტიობი- 10
 დამ. ამას ზემორ არს მონასტერი მცირე, გარნა დიდშენი, ქო-
 ბერისა,⁶ უპყრავთ სომეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს
 მონასტერი ძელი ქეშმარიტისა შვენიერი, ბერდუჯის მდი-
 ნარესა ზედა, უპყრავთ სომეხთავე. აქა არს მაღალს კლდესა
 შინა ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნი 15
 მრავალნი ძველნი, არამედ კაცთა აუხსელოობით უხმარ არიან.
 დასავლით ამისსა არს ციხელორისა⁷ და ქალაქი მცირე, ზა-
 ფხულს მშვენი, ზამთარ გაუძლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა
 ქარაფოვანსა ზედა; დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი, მუნი-
 დამ მრავალჯერ აღებულ არს. აწ უპყრავთ სპარსთა. 20

ხოლო კევი ბამბაკისა არს მთებრი და შვენიერი, ნაყოფიერი.
 ნაყოფიერებს კორბალნი, ქრთილი, სელი, შვრივა, სხვა არარაი.
 თვთ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი, და პირუტყვეთა სიმრავლე
 არს, თვნიერ აქლემისა; თივათა სიმრავლე, თაფლნი მრავალი.
 სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღა- 25
 ლი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი,
 რომელი წარიელის დასავლით არტანამდე, ხოლო აღმოსავლით
 რანსა და გელაქუნს შუა განვლის და ვიდრე რახსადმდე მი-
 ვალს. მთისა ამის სამკრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო
 ჩდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა. არამედ ბერდუჯის 30
 მდინარის აღმოსავლეთი კიდე უპყრავთ ბორჩალუთა, და დასა-
 ვლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუ-
 ნანამდე. ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩდილოეთით და
 სამკრით, და მიადგების წინთქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლე-
 თის კერძი მთისა ამისი არს რანისა, და დასავლით კერძი არს 35
 ბერდუჯისა. გარნა არს ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად
 აქუნდა თვისი ერისთავი რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა,
 რამეთუ, ოდეს მიიღო შაბაზ, ამისის განზრახვით მიიღო, რამეთუ:
 გექმნებისო შესავალ-გამოსავალი ადვილად ქართლსა შინა|.

*) „არამედ სომეხნი სწერენ: ოდეს ვპყრათ სომეხთა მეფეთა, მათ
 მიერ არს აღშენებულნი“.
 (ვახუშტი)

ხოლო ახპატს ქვეით არს კეობა ქოქკანისა ლელვარის მთის ქვეშ, ვენახიანი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჰავითა შემკული. მის ქვემორ არს ჩდილოთ ეკლესია აგარაკისა [რომელსა შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, შემდგომად იქმნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა, რომლისა სამწყსო იყო ხოხნანი, გარდაბანი და ბერდუჯის მდინარე], გუნბათიანი, დიდშენი. აწ უწოდებენ ახტალას¹, გარნა აწ ხუცის სამარ არს. პირისპირ ახტალისა, აღმოსავლით, ბერდუჯის მთასა შინა არს მონასტერი ორი, რომელი ერთი ხელს კვალად ქვეიან ჰყოფს,* და მეორეს შინა დის წყარო და, უკტუთ ასვას ბრაზიან-ცოფიანსა ორმოცის დღის წინათვე, ვერდარას აენებს ბრაზი კბენილსა კაცსა. ხოლო ქვემორ ახტალისა არს კეობა ხოჟორნიისა. არს ხოჟორნიას ეკლესია გუნბათიანი, ხოლო წოფას ციხე მცირე. კეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ყოვლის თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახლობენ ელნი ქციამდე ველსა ზედა, და სთესენ ყოველსა მარცვალსა, და თესლთა ზეით-წერილთა, და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვითა. ხოლო აწ უწოდებენ ალაღაჯს.

კვალად ქციის პირს, სად ერთვის წყალი შულავრისა, მუნ არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგრეთისავე მოქმედნი, და აღმოსავლით ბერდუჯის კერძოთა მოსახლენი ელნი ბორჩალონი, ეგრეთვე მოქმედნი, ვიდრე ხუნანადმდე. ხოლო კეობა შულავრისა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ და ამიერ დაბნები. შულავერი³ არს დაბა დიდი. ქვემორ მისსა ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყარო ფრიად დიდი დის, ზეით მცირე ციხე. შულავრის სამკრით კერძ არს გორულის-კევი, ეყრების შულავრის-კეეს. ამას ზეით ოფრეთი⁴, მცირე ქალაქი და ციხე მისი. ხოლო კვალად, შულავრის დასავლით, არს მანხუტის-კევი და ამის დასავლით ტალავრის-კევი. ამ კევის ბოლოს ჭაპალა და ციხე მისი [ამას სწერენ გაჩიანად⁵].** არამედ ჭაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდეზედ, არს არქევანი⁶. ამას ეწოდა ქაოზიანი, სადაც არს დიდ-დიდნი ნაშენებნი. ესევე არს გაჩიანი. და ჭაპალისა*** დასავლით არს კევი სარკინეთისა. სარკინეთს ითხრების ლითონი რკინისა და სპილენძისა, და იპოვების მცირე ლავარდიცა.

*) დედანში ამის გასწვრივ აშიაზე სწერია: „ვგონებ ამას ცორტავად, და სასწაულსაცა მის მიერ“.

**) არამედ არა არს ესე დასავლით ხუნანისა, არამედ სამკრით, და არს წილი გარდაბანისა და არა გაჩიოსი. ხოლო არქევანი პირველ იყო გაჩიანი და სანადირო-ქალაქი, მეორე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა, რომელი დასავლითაც არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი“.

***) სიტყვებიდან: „ჭაპალისა ჩდილოთ...“ და სხ. აქნობამდე დაწერილია დედანში სტრიქონ ზევიდან, აშიაზე გატანით, ტექსტის ხელით და მელნით.

ამის დასავლეთ დის მდინარე ფოლადაური, გამოსდის
 ლელვარს და მოერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე
 ქალაქი ბოლნისი⁷. მას ზემორ ეკლესია დიდ, უგუნბათო,
 ბოლნისისა⁸, რომელი ალაშენი კთ მეფემან ფარსმან⁹, და გორ-
 ვასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი ალაშენა
 პთ დედოფალმან მარიამ¹⁰. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწ-
 ინდელის ქართლის სომხითისა. პირისპირ ამ ეკლესიისა არს მო-
 ნასტერი წულრულაშენს¹¹, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი
 შვენიერს ადგილს და აწ უქმ არს. ამას ზეით ციხე ბერდი-
 კისა მალალს კლდესა ზედა, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის და-
 სავლეთიდან კევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის
 მთას და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჰუ-
 ჯაბისა, გუნბათიანი¹, კეთილს ადგილს და აწ ცალიერ არს.
 ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მთა
 ლელვარი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდან დასავლეთ-
 თად, და ამის მთისაგანვე გამოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ
 მდებარე ბოლნისისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მალალი, თხე-
 მთა უტყეო და კალათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამ-
 დე სამკრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთ კერძი სომხი-
 თისა. კვლად ლოქის მთა განჰყოფს ტაშირსა და კაზრეთს,
 ბალიქსა და დბანის კვესა, და არს იგიცა, ვითარცა მთა ლელ-
 ვარისა, და მიადგების აბოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა.
 არამედ ამ ადგილთა დებედიდან ბოლნისის დასავლის მცირე
 მთამდე და ქციის მდინარიდან ლელვარ-ლოქის მთამდე უწოდე-
 ბენ აწ სომხითს, ძველად არს საერისთო ხუნანისა. და
 არს შემკობილი ყოვლითა, ვენახნი და ხილნი მრავალნი, არამედ
 მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მრო-
 წლენი, არგენი, კოლტნი ლორთა, ჯოგნი მრავალნი, ლვინო
 მრავალი, მთათა ნადირნი ურიცხვი და ფრინველნი, რომელნი
 აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდინარეთ კი-
 დესა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა ადგილთა კეთილი.
 ტყენი ბევრნი, წყარონი ციენი და მშვენი უამრავნი. და ქციის
 სამკრით ველი იყო უწყლო. გაილო ჟდ მეფემან ვახტანგ¹² ძვე-
 ლი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ ად-
 გილთა შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით სომეხნი და მცი-
 რედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნითა ქარ-
 თულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

აღწერა
 ტაშირისა

ხოლო ლოქის მთის სამკრით კერძოს მდინარენი, რომელ-
 ნი დიან და მიერთვიან ტაშირის წყალსა, იგი ერთვის
 ლორის ციხესთან მდინარეს დებედას. არამედ ლორეს ზეით
 და ლოქის სამკრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე,
 ეწოდების ამ ადგილს ტაშირი სივაკისათვს, და არს ნაყო-

ფიერი კორბლით, ქრთილით, სელით, შვრივით, პირუტყვის
 სიმრავლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალახოვან-ყვავილი-
 ნი, წყარონი მრავალნი მშენნი, ფრინველნი, თვნიერ კოხბისა
 და კაკბისა, მრავალნი; მდინარენი კალმახითა სავსენი, არა-
 5 მედ სხვა თევზნი მცირედ. ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი
 არარაი იპოების, თათლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თო-
 ვლი, და უწყინარი. სელისაგან ხდიან ზეთსა მრავალსა, იხმე-
 ვენ, სწვენ და ჰყიდიან. ზამთარიც ცივი და თოვლიანი, ვითარ
 10 ორს აღლად, და ყინვანი, არამედ სცხორებენ უღუმელოდ. არა-
 არს ტყე, არცა ხე, და ზიდვენ ლოქ-ლეღვარიდამ. უმეტეს ხმა-
 რობენ წივათა საზრდელისა და სითბოსათჳს. აქ მისხანას¹
 ითხრების ლითონი სპილენძისა მრავალი. კვლად ითხრების ქვა
 მიწიდამ წითელი და ფრიალ მაგარი, ელვარე და წმინდა. მსა-
 ხლობელნი არიან სარწმუნოებით სომეხნი, არამედ სამწყსონი
 15 არიან დბანისისა, და მოსილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი,
 გრძელხოხიანნი, ავფერუშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და ტა-
 ნოვანნი, შემძლენი, ლაშკრობათა შინა გამოუცდელნი, უხმარნი.
 ხოლო ტაშირს, აბოცსა და ბერდუჯ-ბამბაკსა ჰყოფს მთა
 20 ირჯანისა და აწყარაღაჯად წოდებული. და არს მარადის
 თოვლიანი, და უტყეო, და კალთათა ბალახოვანი, ყვავილიანი;
 წყარონი მრავალნი კეთილნი. მდებარებს სამკრიდამ ჩდილოთ
 კერძ. აქა ითხრების თეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ
 მთის დასავლით კერძ არს აბოცი, აწყაიყულად წოდე-
 25 ბული, გარმოხვეული სრულიად მთითა და შუაში ვაკე, და მთის
 კერძად გორიანი, მოსავალმოუცდენელი: კორბალი, ქრთილი,
 სელი, შვრივა, სხვა არარაი, არც ხილნი და მტილოვანნი. პი-
 რუტყვთა სიმრავლე არს თივის სიბევრისათჳს. თევზი მცირედ,
 და იგიცა კალმახი. ყაზანჩი იყო ქალაქი მცირე. პალაკაცი-
 30 ოსა და აბოცს შორის არს მთა აღბაბასი, და იგი მთა
 არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე
 და ტბამდე ტაშალანისა. ხოლო აბოცი აოკრებული აღაშენა ჟ
 მეფემან ვახტანგ,² და აწტყვე ყო შანადირ³. სარწმუნოებით
 იყუნენ სომეხნი, კაცნი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უშ-
 ვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძოლასა გა-
 35 მოსადევნი, და ესენიცა მხდელნი ზეთისანი.

105:

აღწერა აბო-
 ცისა ანუ
 ვაიყულისა

აღწერა
 დბანის-
 კვეისა

*) სიტყვებიდან: „ხოლო იწოდა..“ აქნობამდე დაწერილია დედანში
 ანაფხეკზე.

დის კეჩუთის მთასა, და მიდის აღმოსავლით, და მიერთვის ქციას
 ნახიდურის⁴ ბოლოს. ხოლო განჰყოფს კეობასა ამას სამკრით
 მთა ყარაღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით მცირე მთა ბოლნი-
 სისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავილი აღმოსავლეთად, ვიდ- 5
 რე ნახიდურამდე, დასავლით მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა.
 და მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა არიან უტყეონი, და
 კევთა შინა არს არყნალნი და მთა ბალახოვანნი, შამბნარიანნი,
 ყვაეილოვანნი და წყაროიანნი. აქა არს ყვაეილი სუმბული, ფე-
 რით სპეტაკი, მგზავსი ნარისა, და მიწასა ზედა განრთხმული,
 სურნელი, ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსანი და ეკლო- 10
 ვანი. უდ მეფემან ვახტანგ მოილო სავარდესა შინა, არამედ არა
 ჰყო ნაყოფი. ხოლო კეჩუთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავ-
 ლე და ნადირთა. აქა არს უდაბნო კლდისა გამოკვეთილი, ეკ-
 ლესია-სენაკნი წმიდის დავით გარეჯელისაგან ქმნული და აწ
 ცარიელი. არს ტბა ორმოხანისა, არადიდი და უთევზო. 15
 ხოლო დბანისამდე, მდინარის იმიერ და ამიერ, მთასა შინა და-
 ბნებანი და, ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი და
 პირუტყვითაცა ეგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტესნი
 ქართველთანი. ხოლო დბანისს⁵ უდის ჩდილოთ მაშავერი,
 სამკრით ფინეზაური, და ეწოდა სახელი ესე დაბნებთ გამო: 20
 „დაბანი ისი“. აქ დასხნა ბულა თურქმან⁶ ოსნი. მიერ ჟამით-
 გან იყო ციხე-ქალაქი [მის ჟამამდე არა სხენებული] ჰგ მეფის
 სვიმონამდე⁷. და ამან წარუხვნა ოსმალთა, და მიერით მოო-
 კრდა. არს ეკლესია⁸ დიდი, უგუნბათო, კეთილშეგნიერი. ზის
 ეპისკოპოზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის-კევისა. ჰავით არს 25
 მშვენი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვენახო,
 უხილო, შენობა მრავალი, არამედ შემუსვრილი. არს აქა წყა-
 რო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. აქავ არს წყარო, რომელი
 დაამსხვრევს ქვასა შირიმისასა და დააყრევენებს სმითა. აწ
 შეაშენეს ყაფლანიანთა⁹ ციხე სიმაგრისათვის. ხოლო სამკრით 30
 ფინეზაურის-კევი არს მომდინარე ლოქის მთიდან ეგრე-
 თითავე ნაყოფიერებითა, ვითარცა ტაშირი და დბანის კეობა.
 დბანის ქვეით არს ჩდილოთ კერძ ხინწის-კევი. მას ქვეით
 დაბა აბულმუგი. აქ ითხრების ლითონი რკინისა, სპილენძი- 35
 სისა და ლავარდისა. ამას ქვეით სამკრიდან მაშავერს ერთვის
 ბალიქის-კევი, ლოქიდან გამოდინარე, არს ვენახოვანი,
 ხილიანი და ყოვლითა ნაყოფიერი, არამედ ლოქის კერძოთ
 ვითარცა დბანის-კევი. მას ქვეით ერთვის გეტის-კევი და
 ქვეშის-კევი; გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდილოდამ მაშა- 40
 ვერს, ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა. ქვეშის-ციხე არს მა-
 ლალს კლდესა ზედა მდგომი, ჰავითა და თვალათავს მშვენი,
 წყარო კეთილი. მას ქვემოთ კეობა კაზრეთისა, სამკრიდან

5 მოერთვის მაშავერს, გამომდინარე ლოქისავე; ესეცა ეგრეთი-
 ვე; ვითარცა კეობა ბალიჭისა. ყორანთას არს ეკლე-
 სია, სასვენი ატოცის წმიდის გიორგის ჯვარისა. სატრე-
 დოს, მაშავერზედ, შენი არს ხიდი ქვიტკირისა ზ თვალი, წყალ-
 10 დიდობისათვის. აქა არს ქალა. ამას ზეით დისველის მინ-
 დორი უწყლო, არამედ ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა და
 მოუცადი მარცვალთა, ბრინჯ-ბამბას გარდა. ხოლო აკაურ-
 თას და ტანძიას ქვიტკირის შენებულეზანი მრავალნი. არა-
 15 მედ მთასა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მახარებლის
 ეკლესიისათვის, რომელი აღშენებულ არს თხემსა ზედა მის მთი-
 სასა; და მის ქვემორ არს სამკრით მონასტერი წითელ-ეკ-
 ლესია, ქვის წითლით შენებულობისათვის, შვენიერი, გარემო
 20 შენობანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწ ცალიერ
 არს. ჯანდირს არს მონასტერი ეგრეთივე და აწ ცარიელი.
 15 არს მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდინარე მაშავერი თევზითა
 არადიდითი სავეს და მთის კერძად კალმახითა. ხოლო დბა-
 ნის ქვეით ქციამდე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ცენახ-ხი-
 ლითა, თესლ-მარცვალათა, ფრინველნი მრავალნი გარეულნი
 და შინაურნი, ზამთარს თბილი და მშვენი, ზაფხულს შეზავე-
 20 ბული, წყარონი ციენი, მშვენი, ქალა-ტყენი, ბალახნი და ყვა-
 ვილნი მრავალნი.

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს მდინარე
 ზურტაკეტისა; გამოსდის შანბიანის მთას და მიერთვის
 25 ქციას მდინარეს ქციას. ხოლო განწყოვს კეობასა ამას აღმო-
 სავლით ქციის კრამი, სამკრით მთა ლუკუნისა, ჩდილოთ მთა
 კვირიკეთისა და დასავლით მთა შანბიანისა. არამედ მთასა
 ამას შანბიანი ეწოდების შამბ-ბალახ სიმალლისაგან, რამე-
 30 თუ ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების.
 არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილოდამ სამკ-
 რით* და მდებარებს ბარადის** თოვლი, გარნა ყვავილებითა
 მრავალფერ მშვენვართა და მფშვენითა, და წყაროთა შემკუ-
 ლი არს; უტყეო, გარნა კევთა არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი
 თამარ მეფისაგან აღშენებული ზამთარ მოგზაურთათვის. ხოლო
 35 სხვა არს კევი ფუნდუკისა, სხვა შანბიანისა, სხვა არყნა-
 ლისა. არყნალ-შანბიანის კევის შუა არს წყარო შვენიერი, რო-
 მელი მარმარილოთი აღაშენა უდ მეფემან ვახტანგ. ამ მთასა
 შინა არს ირემთა სიმრავლე ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ, და სხვათა

აღწერა
 ზურტაკე-
 ტისა

104

*) ეს ორი სიტყვა ჩამატებულია დედანში ზვეიდან სხვა მეღნით, ტექსტისავე ხელით.

**) აშიაზე ტექსტში შემოტანის ნიშნით, დედნის ხელით სწვრია და-
 მოუკიდებელი წინადადება-შენიშვნა: „ბარადის არს“. რედაქციას ტექსტში
 ამ შენიშვნის მხოლოდ პირველი სიტყვა შეაქვს.

წადირთაც. მოინადირა უდ მეფემან ვახტანგ, და მოკლეს დღე-
 სა ერთსა რჳ. ხოლო არს დაბა ველსა ზედა შავი*—წყარო—
 ყარაბულახი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროსაგან მდინა-
 რენი სავსე კალმახითა, არამედ სამკრეთის კალმახი არს შავი
 და ჩდილოსი თეთრი, და უკლთუ ჩასვა ჩდილოსი სამკრით, 5
 გაშავდების და სამკრეთის ჩდილოთ ჩასმული განსპეტაკდე-
 ბის. და ამის სამკრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით
 მოზღუდვილი, წოდებული მუსის ციხე—ყალა**; შიგან სდის
 წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით დის ჩდილოთ აღმო-
 სავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რადაბრაგანი***. და ყა- 10
 რაბულახს ქვევით ზურტაკეტას ერთვის საფიქლის-კევი,
 გამოსდის ქარვასლის-კევისა, მოერთვის აქ ზურტაკეტას.
 შესაყარს ერთვის მეორე საფიქლის-კევი. აქა არს დაბა
 დიდი გომარეთი', ვითარცა მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა 15
 შინა არა არს თევზი, თვნიერ კალმახისა, და იგი მრავალი.
 კვირიკეთის მთას უწოდებენ ეკლესიისათვის, რომელი
 შენებულ არს თხემსა მთისასა, წმიდის კვირიკესი. და მთა ესე
 არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს კეობასა ამას
 შინა ვენახნი, ხილნი, თვნიერ მთის ხილთაგან კიდე, და ნაყო- 20
 ფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი.

აღწერა
 თრიალეთისა

ხოლო ზურტაკეტის ჩრდილოთ კერძოთ არს თრიალე-
 თი. და განჰყოფს თრიალეთს აღმოსავლით კლდე-კრიდამ გამო-
 კიდებული მცირე მთა ლაკვისა და მიდგმით ბენდერის მთისა;
 სამკრით მთა ბენდერი და გამოკიდებული მის მთისა, რომე- 25
 ლი მოადგების ქციის მდინარეს კლდისის დასავლით, გამო-
 მართებით კვირიკეთისა მთისა, ვიდრე ქარვასლის-კევის მთამ-
 დე; ჩდილოთ მთა კლდე-კრისა და ერჯვენისა, ვიდრე თორის
 მთამდე და ბაკულიანამდე; დასავლით მთა შავრაშეთი და
 ტბის-ყურის გამჭრელი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფარავნის
 გამჭრელი ხაზი ბოლოლის მთამდე. 30

ხოლო ამ თრიალეთის საშუალსა დის მდინარე ქცია,
 წოდებული ანუ დაბის გამო, ანუ ვინათგან აქცეეს ხიდთა,
 რავდენცა მტკიცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. ესე
 გამოსდის შავრაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრიალეთს,
 ქციის კრამსა და მიერთვის ხუნანს მტკვარსა, და მარადის დის 35
 აღმოსავლეთად და თრიალეთს მოდის მდორედ, ხოლო ეძანს²
 დაკრამდების. და არს იმიერ და ამიერ კლდე ქარაფი და მა-
 ლალი, მკარი რ მეტი, სიგანით რჳ მკარი და მეტიცა. ეძანს

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში აწიაზე.

***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

****) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან ნაცვლად წაშლილი
 სიტყვების: „შესაყარსა და“.

ქვევით და ახალქალაქს ზეით გარდმოდის ქცია მალლის კლდე-
დან, ვითარცა ღარიდამ. ძირს აქუს ტბა დიდი. ანას ზემორ
ვერ აღვალს ორაგული და დიდნი თევზნი, არამედ არს მას
ზემორ კალმახი დიდნი და მცირენი, მრავალნი და გემოიანნი.

5 უღ მეფემან ვახტანგ მოინადირა ტბა ესე კირსაგლითა,
და იპყრეს ორაგული, თვნიერ კალმახისა და სხვა თევზთა,
მას ერთს დღესა შ.

ხოლო ესე თრიალეთი არს ზაფხულ ფრიად შვენიერი,
ბალახოვანი, ყვავილოვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი-
10 დიდთა ნადირთა, მფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე,
არამედ ზიდვენ ერჯეენიდამ და ხმარობენ უმეტეს წივასა; მო-
სავლით, ვითარცა ტაშირი, გარნა ესე უმჯობესი მისა. თვნიერ-
აქლემისა, პირუტყვი მრავალნი. ვენახი, ხილნი და მტილო-
ვანნი არა არაი არს აქა, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს
15 მოიტანენ ბარიდამ, ჩაახმენ აქა, და დადგების ღვინო კეთი-
ლი და გემოიანი. ეძანს ზეით ერთვის ქციას ბეშქენა შე-
ნის-კევი ჩდილოდამ. გამოსდის ერჯეენისა და კლდე-კრის-
მთასა. აღმოსავლით ბეშქენაშენისა არს ტბა ბარეთისა,
მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნები ლაკვის მთამდე. მას
20 ზეით ერთვის* ქციას კევი ერან-თურანისა, გამოსდის
ერჯეენას მთას, მოერთვის ჩდილოდამ, საბატეს, ქციას. მას
ზეით ქციის კიდევ არს ეკლესია გუნბათიანი, წალკას
დიდი, კეთილნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა.
მას ზეით კოხტა-ცრის-კევი, სდისვე ერჯეენსა და
25 თორის მთასა, მიერთვის ქციას არწივანს. თეზის კრამსა
შინა არს მონასტერი კლდესა შინა წმიდის აბიბოს ნეკრესე-
ლის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას ზემორ საპონაუ-
რისა და ცხვრისის-კევი, გამოსდის თორის მთას, მოერ-
თვის ქციას თეზის კრამსა შინა, პირისპირ კოხაჯის-კევის. ქვე-
30 მორ სამკრიდან ერთვის ქციას ავლადის-კევი, გამოსდის
კევ-ღრმის კრამსა. ესე არს ცივი ანუ მყინვარი. მას
ქვემორ ერთვის ქციას კევ-ღრმისა და ანდრაპოლთი-
სის-კევი. ხოლო ახალქალაქს ქვეით ერთვის ქციას კევი
აბანოსი ჩდილოდამ. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კარ-
35 წახისა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსავლეთად. კარ-
წახის-კევის შესართავს ქვეით არს ციხე მოდამნახისა,
კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქციის მდინარის-
პირს. ამას ზეითი არს თრიალეთი მოსავლით, ვითარცა ტა-
40 შირი და დაბანის-კევი დავსწერეთ თაფლითურთ. ხდიან ესე-

*) დედანში: „ეთთვის“.

ხოლო ტბა ფანავრისა არს დიდი და თევზით სავსე, არამედ არა გემოიანი, რამეთუ ზაფხულს ღებვის გარემოს მისსა მრავალნი არვენი, ჯოგნი, მროწლენი, ხვასტანგნი ქართლისა და კახეთისანი, და ნეხვი მისი გამდნარისაგან თრვლისა შესდის ტბას მას, და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. აქა არს წყარო, რომლისა სმით, უკბთუ იყოს ვინმე მაძლარ ფრიად ანუ დაცონვილ, მოადნობს სმითა, ვითარცა ქონსა ცეცხლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა, მდინარედ გამომდინარე კლდიდამ, და სავესე არს კალმახითა. ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ციხე დიდროვანის ლოდითა ნაშენი. არს კვალად მთა თავკვეთილი, კველრმა, და საშუალ ფანავრისა და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჭიქიანი. კვალად არს შავნაბადი შაორსა და თავკვეთილს შუა. არა არს მთათა ამათ ზედა ტყე ანუ ხე, გარნა კვეთა მცირე არყნალნი, ნადირნი მრავალნი, ირემი და არჩვი ჯოგად, მშველი, დათვ. აქა არს კლდე ფიქალ-ფიქლად დაწყობილი, ვითარცა კაცთა ხელით დაწყობილი და ნაშენი მთის ძირიდან თხემამდე. არამედ რა შედგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი, თრთის და იძვრის დაბლიდამ მალამდე, და არა დაირღვევის. ესრეთი კლდე შანბანსა* ზედაცა არს მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო: უწოდებენ კარკნალსა. ტბა ტბის-ყურისა არს წყალი ანკარა, სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნაძოვანი, ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახითა სავსე, დიდწვრილითა და ფრად გემრიელითა. ხოლო არიან კაცნი თრიალელნი მოსილნი, ვითარცა დბანის-კველნი, სიმკნე-ჰაეროვებითაცა ეგრეთნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა.

ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვევით არს კრამი ქციისა, ვიდრე ნახიდურამდე, მაღალი და განიერი, ვითარცა დავსწეთერ ეძან-ახალქალქს შუათი, არამედ ეს უმეტეს მაღალი და განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ახალქალაქიდან დის ქცია სამკრით დაბის ქციისამდე. მოდამნახეს ქვეით არს ვარდის-უბანს მონასტერი. უგუნბათო, შვენიერს ადგილს. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კლდეისისა, გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულს მთასა. კორკებს არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარ თბილი, ვითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდიდამ; მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმიდა და მრავალი, ზიდვენ ზაფხულს მეფისათვს. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენახნი და ხილნი. ამ კვეს ქვეით ქციაზედ არს ლიპარიტის-უბანს¹ მონასტერი მცირე, კეთილშე-

აღწერა ქციის კრამისა

*) დედანში: „შანბანსა“.

ნი. და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას კევი ძველ-გომარეთისა, გამოსდის კვირიკეთის მთას. ესეც არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არს დაბა ქცია მდინარის ქციის პირს. აქა არს მონასტერი კეთილი და აწ ხუცის სამარად. ქვემორ მისა არს მონასტერი ფიტა-რეთს³, შვენიერნაშენი, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს. ზის წინამძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფოცხვერიანის-კევი, ვენახიანი, ხილიანი. ქვეით მისა, ქციის კიდესა ზედა, ციხე ხულუტისა. მის ქვეით, სამკრით, არს ციხე ბერიქალინსა, კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შეუალსა და მაგარს ადგილს. ქვემორ მისა ერთვის ქციას კევი ტორნე⁴, ირაგის კეობის მდინარე. გამოსდის ბენდერის მთას, მოდის სამკრით. არამედ კეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირ-ფრინვლიანი, მოსავლიანი, გარნა ბენდერის მთის კერძოდ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ კევზედ სამღერეთს ზეით, გვიანას, არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის სამარს. მას ქვემორ მონასტერი ქციის კრამსა შინა პირღებულს⁵, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობითა და ყოვლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყვიან თამარ მეფის ქმნულსა.

მის ქვემორ არს ციხე ორბეთი, აწ წოდებული სამ-შვილდე⁶. აღაშენა ქართლოს, და პირველმან მეფემან ფარნაოზ ჰყო საერისთოთ და ქალაქი. არამედ იყო ჰგ მეფის სვიმონისამდე ქალაქი. არს ფრიად მაგარი, სამკრით უდის ქცია, ჩდილოთ უდის ჭივჭივა; საშორისსა ზედა არს გარდავლებული კრამით კრამამდე ზღუდე განიერი და მაღალი. კვალად გარე მის ქალაქისა ზღუდე გარდავლებული, ეგრეთვე დიდროვანითა ლოდითა. ციხესა შინა აღაშენა ეკლესია გუნბათიანი⁷ ლბ მეფემან მირდატ, შემუსრა ლანგ-თემურ, მერმე ოსმალთა. ზაფხულ არს ცხელი; ზამთარ ცივი, არამედ მშვენი და კეთილ-ჰაოვანი. ამის ძირს, ქციის პირს, არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ხოლო ქციის კრამი აქა არს სიმაღლით ს მკარი და მეტიცა, და განით ფა მკარი, და ჭივჭივის კრამი ს მკარი. აქ ჭივჭივასა ზედა არს კლდე სპეტაკი, და მისგანსცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ, მწვეტი ორკერძოვე. ჭივჭივის-წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამკრით; არს ვენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა. ამის სადინს არს ნადარბაზვევი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა მცირე; ლულუფრისაგან კიდე მას შინა არარაი.

³) უკანასკნელი ორი სიტყვა ჩაწერილია დედანში სტრიქონ ზემოთ, ტექსტის ხელით და მეღნით.

ხოლო საშვილდეს ქვეით ქციის კრამი იახიდურამდე უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს სხვათა ადგილთაგან მეტად ბროწეული, ლელი, ზეთისხილი და სხვანი ხილნი. გალანამცა ზამთარ არს თბილი და ზაფხულ ფრიად ცხელი, რამეთუ ზამთარს შეშა არა უხმს. ნახიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით მინდორსა ზედა, გარნა კმოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არამედ კრამთა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვაბნი, კლდეთა მალალთა შინა გამოკვეთილნი სახიზრად; ვიეთნი აწ კაცთაგან მიუხვლელნი არიან, და მას შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომლისაგან გადმოედინებინათ თაფლნი. კვალად არს ქციასა შინა თევზთა სიმრავლე ფრიად და გემოიანნი, პირუტყვნი უამრავნი, ამიერ და იმიერ დაბნებინანი. ხოლო კრამის კიდესა ზედა რომელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი. ჩილით კერძ კრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა ფრინველთა სიმრავლე შინაურ-გარეულთა და უფროს კაკაბთა. ნახიდურს ქვეით, ქციის ამიერ და იმიერ კიდესა, სახლობენ ელნი მოჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშკრენი მეფისა. არამედ ბაიდრის სულთანნი, რომელი დასხნა შასეფიმ⁷ ავლაავარს, ქვეით ნაჯბადინამდე და ეკლესია-ნაზარა სოფლამდე. ხოლო ადგილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წყალთა-შუა და აწ ბაიდარი. არამედ არს ფრიად ნაყოფიერი ადგილი ესე. ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა და მტილთა უცთური და მრავალი. აბრეშუმი, ბამბა მრავალ. პირუტყვნი აქლემიდან თხამდე ყოველნი, ფრინველნი გარეულ-შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და ფრინველით სანადირო წარჩინებული ყოველთაგან.

ხოლო ნაჯბადინს ქვეით არს ხუნანი⁸; აღმოსავლით და ჩილით უდის მტკვარი, სამკრით ქცია; აღაშენა ციხე-ქალაქი ქართლოს, პირველ ეწოდა მტკვრის ციხე, შემდგომად ხუნანი, და აწ მოჰმადიანნი უკმობენ ქალის-ციხე*—ყიზყალას, დაბის გამო. ა მეფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ, ვინათგან იყო ქალაქი და ნაპირის ადგილი. შემდგომად ყრუსა⁹ მოოკრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნახიდვარი. ამის გამო აღაშენა პო მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტკირისა, დიდშენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი შვენიერი, მჭვრეტი ამიერ და იმიერ მდინარისა. სივრცე ხიდისა ი მკარი. აქათ და იქით ქციის. კიდესა ზედა ფუნდუქნი დიდნი და კეთილნი, თლილის ქვისანი. ხუნანის ველსა შინა არა იყო ნაყოფი უწყლობით. უდ მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ¹

106

* ეს ორი სიტყვა, ტექსტში შემოტანის ნიშნით, სწორია დედანში ამაზე.

ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და ალაშენა დაბნები, და ნაყოფიერებს ფრიად.

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს დასავლეთი-
დამ მდინარე ალგეთი; გამოსდის კლდე-კარს და მოდის აღ-
მოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების მდინარე ესე: აღმოსავლით
მტკვრით, სამკრით ლომთა-გორით და აწ მარნეულის გორის
აღმოსავლეთად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წას-
რული, წრაუთის თავამდე, მიწვენილი სამეზამდე, და მისრული
ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკვის გორამდე; ჩდილოთ გო-
რა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყოლით კოჭრამდე, განვლის სამად-
ლოს და სხალნარს, მიადგების დიდგორს, და მერმე მთა დიდ-
გორი და ერიქალისა, და მიადგების კლდე-კარს; დასავლით
კლდე-კარის გამოკიდებული ლაკვის გორა, მიდგმით ბენდერისა.
ხოლო კლდე-კარი¹⁴ ალაშენა ლიპარიტ ბალუშმან², და არს
მაღალს მთის კლდესა ზედა ციხე. ამ მთას გამოსდის ალგეთი.
არა არს უწყებული, რით ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს საყავრის-კევი ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის
ალგეთს მჟავის-კევი, გამოსდინ კლდე-კარს. ამათ უწოდებ-
ენ კლდე-კარის სოფლებად. ამას ქვეით არს მანგლისი³, ეკ-
ლესია გუნბათიანი, ალაშენა დიდმან კოსტანტინემ მირიან მე-
ფის ჟამს და დაასვენა აქა ფერკის ფიცარი უფლისა; აროდეს
შემუსრვილ არს. სამკრით გუნბათსა შინა მაჰმად, ლომსა ზედა
მჯდომარე დახატული. იტყვიან, მის გამო მაჰმადიანთა არა
შეუმუსრაეთ. ზის დასმული გორგასლისაგან ეპისკოპოზი, მწყემ-
სი ალგეთის კეობისა და ქციის ზემოთისა თრიალეთამდე.
მანგლისს ქვეით ერთვის ალგეთს კევი კველთეთისა, გა-
მომდინარე დიდგორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
ლაკვის-წყალი. დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი საწის-
ქეილო. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვენიერი, ვითარცა
თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დვალთა-ლოლოვ-
ნის-კევი: გარნა პატივანს ზეით კლდე-კარ-დიდგორამდე არა
არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი აღვ-
სწერეთ მოსავლითა. გარნა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს
ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი, გვალვასა თუ გარდააბრუ-
ნო და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ
შეაყარო ნაცარი და გარდააბრუნო, იქმნების უწვიმრობა.
ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამკრით და ერთვის
საშუალს გუდარეხის-კევი. ხოლო გუდარეხის⁴ არს
მონასტერი უგუნბათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიად შვენეი-
რი, შვენიერს ადგილს, მრავალნი შენობანი; ზის წინამძღვარი.
მას ზეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვა-
ნი, კლდითავე მაგარნი. ქვეით ამისა ალგეთს ერთვის ამლი-

აღწერა ალ-
გეთის მდი-
ნარისა

ვის წყალი თაკვიდამ, დის სამკრით. ხოლო ბუჟღულეთს. ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთით დინებასა, და ტბისის უკან, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე ბირთვისი, კლდესა ზედა შენი და გარემო კლდითა მოზღუდვილი, ეჯნახევიარ ოდენ და შეუალი, და დიან მის შორის წყარონი. ჩხიკუთის სამკრით არს ეკლესია სამება⁵, წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, არამედ საკურველი, რამეთუ დიდროვანითა ლოდითა შენი, რომელი კაცთაგან არა შესაძლებელი არს მისი ქმნა, რომელი ავლია ზღუდედ. ძირს მისსა არს წყარო დიდი და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გმირთნაკვეთი, და იყო ციხე*, ხოლო აწ ეკლესია. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს ქვეი საღირაშენისა, გამოსდის სხალნარს და მოდის სამკრით. ამას ერთვის კევი ზრბით-ოშეთისა. მასხედ არს მონასტერი საძელისი⁶. მას ზეით, ზრბითის კევზედ, მაღალს კლდეზედ, არს ეკლესია ორბეთი⁷, ხოლო** საღირთვის ალგეთს კევი ესე, მუნ არს ციხე ფარცხისი—ფარი ბირთვისის ციხისა, აწ შემუსვრილი.

ამის გამომართებით, სამკრით, არს წინწყარო⁸, ქალაქი მცირე, მოსავლიანი, კეთილ-პარვანი, მაღალს ადგილზედ მდგომი. აქა არს წყარო: უკლთუ მით მოხარშო მარცვალნი რომელნიმე და დღეთა შენთა ხარშო, ვერაოდეს მოხარშავს, გარნა სასმელად და სახმარად კეთილი***. ფარცხის ქვეით ერთვის ალგეთს კევი ბოგვისა, გამოსდის სხალნარს, მოდის სამკრით. მას ქვეით ერთვის ალგეთს კევი ასურეთისა, გამოსდის სამადლოს. სამადლო იწოდების მუნ ფუნდუკისათვის. მოდის კევი ესე სამკრით. კიკეთს ქვეით, კევესა შინა, არს მონასტერი კაბენისა⁹. ყოფილ არს დედათა, გუნბათიანი, შევნიერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამკრით, მას ზემორ, არს ციხე ახეულასი და აწ**** კოჟორისა, თხემსა ზედა კლდისასა. ამ ციხის სამკრით არს სასახლე მეფისა კოჟორი¹⁰. აღაშენა მთ მეფემან როსტომ, უმეტეს ეს მეფემან გიორგიმ და უდ მეფემან ვახტანგ. დგე-

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონ ზემოთ.

**) უკანასკნელი სამი წინადადება სიტყვებიდან: „ამას ერთვის კევი ზრბით-ოშეთისა...“ დაწერილია დედანში ანაფხეკზე ტექსტის ხელით.

***) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ხოლო აქა ვინათგან არს ყოფილი შენობანი ფრიადნი, დიდ-დიდნი, და იწერვის დასავლით კერძოთ ხუნანისა გაჩიანი, და სანადიროცა ფრიად მრავალ არს, ვგონებ ყოფად ამას, ვინათგან საზღვარიცა არს გარდაბანისა, ანუ ნახიდურს, რამეთუ ნახიდური ეწოდების ხიდუმყოფლობისათვის, გარნა ყოფილ არს მუნცა შენობა და საქალაქო კეთილი“.

****) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოთ, ტექსტისავე ხელით.

ბოდნენ ზაფხულს მეფენი. ლოუბნის-კევი გამოსდის კოჭ-
რის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-კევეს. ასურეთის-კევეს
ქვეით, სამკრით, არს დურნუკი. აქა არს კარკნალი და და-
რანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მარნეულს, სადაცა არს
5 აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციბვარი, მის გამო იწო-
და ძველადვე ლომთა-გორა. მის სამკრით არს დაბა ეკ-
ლესია, და სიცხისათვის, ჯოჯოხეთად წოდებული. აქ ითხრე-
ბის მიწა, და ხდიან გვარჯილასა. ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა
შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახ-
10 ლობლის ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა საბარათ-
თიანო აწინდელს ჟამსა, თვნიერ დაბანის-კევისა, თრიალე-
თისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ.

ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე,
მტკვრის პირს, სახლობენ ელნი მოჰმადიანნი, მთესველნი ბრინ-
15 ჯისა, ბამბისა და ყოვლისა თესლ-მარცვლისა. აკეთებენ აბრე-
შუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, საესენი ყოვლითა პირუტყვი-
თა. საყალტუთნის დასავლით არს იაღლუჯის მთა უტყეო და
უწყლო, და სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლა-
შე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს მოუ-
20 კლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგ-
ნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამანის ქვისა, დიდი და
მცირე, მრავალფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს
დასწვენ, და ნაცრითა მისითა აღუღებენ საპონს უმჯობესსა,
კვალად ხმარობენ სხვაფერცა. ამის მთის დასავლით, ხოშაგერ-
25 მას იქით, არს ობის-ციხე ველსა ზედა, და აწ შემუსვრი-
ლი, და ამის* ჩდილოთ კერძ არს ტბა კუმისისა, მლა-
შე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჭრისა და გუ-
დელისის-კევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კუმისი,
დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლეღვიანი, ბროწეულიანი, ხილიანი.
30 ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი ბრინჯ-ბანბას
გარდა; კანაფი უმუშაკოთ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა
შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრი-
საკენ, არს თელეთები და ეკლესია წმიდის გიორგისა სას-
წაულთმოქმედი. მტკვრის კიდეზედ არს ჭალა ყურყუთა, და
35 აწ სონღალული წოდელი, ნაყოფიერი ყოვლითავე. ამ
ჭალიდამ იაღლუჯამდე, და კუმისის ტბამდე, და მტკვრამდე
არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული სარვანისა, მეფეთა
აქლემთა დგომისათვის, უწყლობით უნაყოფო.

107

*) სიტყვებიდან: „ხოშაგერ მას იქით არს...“ დაწერილია დედაწი-
სტრიქონს ზევით, ტექსტისავე ხელით.

დღწერა
ხვრიეთის
მდინარისა

ხოლო კოყრის ჩილილოთ კერძ არს სკვირეთის მდი-
ნარე, აწ წოდებული ვერე; გამოსდის დიდგორის მთას, მო-
დის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ, ტფილისის ჩილი-
ლოთ კერძ. შესართავსა ზედა არს ლურჯ-მონასტერი¹. და
კეობა ესე დიდგორის მთის კერძო არს უვენახო, უხილო ვანათამ- 5
დე, მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინ-
ვლიანი. ვანათს ქვეით არს ციხე წვეერისა. სამკრით აქვე
არს კევი გელიყარისა. მას ქვეით, წყდულეთს, ერთვის ვერეს
კუვი, და ამ კევის თავს, მთაში, ჩილილოთკენ, არს ციხე ლას- 10
ტისა. ამას ქვეით, სამკრით, ყოვლად წმიდის მონასტერი ბე-
თუნია², გუნბათიანი, მაგარს ადგილს, თამარ მეფის აღშე-
ნებული, აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის კევი ვერეს სამადლო-
დამ. ამას ზედ არს რკინის-ციხე, უქვიტკირო, კლდისა-
გან მოზღუდვილი*. ამას ქვეით არს ახალდაბა და მის და- 15
სავლით უძო, ეკლესია წმიდის გიორგისა, მალალს გორასა
ზედა, მკვრეტი კოყრისა და ტფილისისა. არამედ არს კეობა-
ესე ფრიად მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული,
გარნა იცის სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოადგს დიდგორი. ხოლო
მთა დიდგორისა არს მალალი და თხემთა უტყეო, კალ- 20
თათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილითა და წყაროებითა შემკული, ნა-
დირნი მრავალნი. აქა არს წყარო—ცივებით გაყვითლებულმან
უკეთუ სვას და დაიბანოს პირი, წამს განჰკურნებს. იყო ძვე-
ლად მეფეთა სადგური ზაფხულს, აწ არს მეფეთა ცხენთა საბ-
მური ზაფხულს. არს მრავალთა ადგილთა მკვრეტელი. ამისი 25
ჩილილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი, ხოლო სამკრით კერძი
ამის სადროშოსი. ამის პირისპირ, სამკრით, მთა ბენდერი-
სა, ეგრეთვე ტყიანი და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და
თხემთა უტყეო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყეო. ხო-
ლო ესენი, რომელნიცა აღესწერეთ, ძველად არს ორ სა- 30
ერისთოდ.

გარდაბანისა
და გაჩიანის
საერისთონი

რამეთუ გარდაბანი არს საზღვრით: აღმოსავლეთით
მტკვარი და, ხუნანის გამართებით, ბერდუჯის აღმოსავლეთის
მცირე მთა; სამკრით შულაგისა, ჭაბალისა და ბოლნისის
გორაები; ჩილილოთ მტკვრიდამ ტფილისის გორაები ტავნაგე- 35
თამდე; დასავლით კევი ასურეთისა, წინწყაროს გამომართე-
ბით ნახიდურამდე და ბოლნისის მცირეს მთამდე. იწოდების
ქართლოსის ძის გარდაბანის³ გამო, რომელსა მისცა დედამან
თჳსმან ხუნანი და ესენი**, და მან უწოდა სახელი თჳსი. ამას-

* ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ვგონებ ობის ციხედ ამას“.
ეს სიტყვები ფრჩხილებშია მოთავსებული.
** უკანასკნელი სჯი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით,
ტექსტისავე ხელით.

5 ვე უწოდეს შემდგომად აგარანი. არამედ შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა⁴, ამას დაედვა გრდანი, ლილო და მარტყოფი, და იწოდებოდა ესენი გარდაბანად⁵. და არს საერისთო ხუნანისა: წინთქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერლუჯის მდინარე, ტაშირი და ბამბაკი. ხოლო მეორე საერისთო—სამშვილდისა—არს საბარათიანო, ღბანის-კევი, სკვირეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი, გარდაბანს ზეითი. ამან ალაშენა ქალაქი გაჩიანი. იყო ესე ძე ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან ობის-ციხე⁶, და სკვირეთიდან, ვიდრე ფანავრამდე და აბოცის თავამდე⁷. და განყოფილებამდე იყო ესრეთ საერისთოთ, არამედ უწოდებდენ დღემდე სომხითსაცა, თვნიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთოთა, რამეთუ, ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად დაიპყრეს ბაგრატ მეფისამდე სომხითის მეფეთა ადგილნი ესენი, ვითარცა მოგვეთხრობს ცხორება, ამისთვის უწოდეს სომხითი. ხოლო აწინდელს ჟამსა იყო ერთ სასპასპეტოდ, რომელნი შეიცვალე-

20 კვალად იაღლუჯის აღმოსავლით და მტკვრის გაღმართ არს ბოსტან-ქალაქი⁸, რომელი არს რუსთავი, ხოლო აწ ნაგები. ესე ალაშენა ცოლმან ქართლოსისამან ციხე-ქალაქი. შემდგომად კჳ მეფემან თრდატ⁹ ალაშენა ეკლესია კეთილი. გორგასალ დასვა აქა ეპისკოპოზი, და იყო ძდ მეფის დავითისამდე¹⁰, არამედ გამოსლვასა ბერქა¹¹ ყეენისასა მოოკრდა¹², და აწცა არს ოკერ. ამ ჟამთა ქმნა სასახლე ჟბ მეფემან ერეკლემ¹³, მერმე შემუსრა ჟდ მეფემან ვახტანგ. ხოლო საზღვარი ამისი არს: დასავლით მტკვარი, ჩდილოთ კევი ლოქინისა, აღმოსავლით მთა გარეჯისა, ვიდრე მწარე-წყალამდე, სამკროთ მწარე-წყალი.

30 ნაგების აღმოსავლით და სამკროთ არს ველი დიდი ყარაიისა, საესე ქურციკითა, რომელსა მოინადირებდენ მეფენი წლითი წლად. ხოლო მტკვრის კიდეთა ქალა დიდი, საესე ეშვითა, მშვილითა, დათვთა, მგლითა და წვრილის ნადირითა. ირემი იმყოფის ჟამად, და კოკობნი მრავალნი. გარეჯის მთას არს მონასტერნი¹⁴, კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სენაკნი, ტრაპეზნი, პალატნი; ზამთარ თბილი, ზაფხულს გრილი. ნათლის მცემელს ზის არქიმანდრიტი, ჩიჩხიტურს ზის წინამძღვარი, დავით გარეჯას არქიმანდრიტი, ბერთ-უბანს¹⁵ წინამძღვარი. არამედ ყოფილან მონასტერნი მრავალნი, ვიდრე მწარე-წყალამდე, და მოწესითა სავსენი, ხოლო აწ არს ხუ-

ბოსტან-ქალაქი და გარეჯის მთის აღწერა

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით. ტექსტისავე ხელით
 **) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

თი მოწესითა მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრო-
 ბენ წვიმისაგან კლდის ქანთა შინა და სმენ მას. არა არს ტყე,
 არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხობენ. არს ეკლესიანი¹, შემ-
 კულნი და დახატულნი ძველითგანვე. მონასტერად ქმნული არს
 იგ მამათაგანისა და ვითისაგან, მერმე შემკული, მომატებული
 მეფეთაგან. ნაგებიდამ¹¹ გაილო უღ მეფემან ვახტანგ რუ
 მტკვრისაგან, და მიერ უამითგან ნაყოფიერებს ქალებს ქვეითი
 შინდორნი. ყარაის ქალას ქვეით, მტკვრის კიდეს, ესახლენ ელ-
 ნი დემურჩიასალნუ, საესენი პირუტყვითა, რამეთუ ზამთარ
 სითბოთი და ტყითა და ბალახითა მოუკლებელი არს ადგილი
 ესე, და პირუტყვნი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა,
 რამეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას, მლაშენი არიან
 და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზედა თუთუბო, კა-
 პარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი ელნი დავსწერენით ქართლს,
 ზამთარ არიან ამ ადგილებთა შინა და ზაფხულს აღვლენან
 ყაიყულისა და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აპყარა შანა-
 დირ და დასხნა ხორასანს. და არს ესეცა სასპასპეტო საბარა-
 თიანოსი. ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ქალა ყა-
 რა დაჯისა, ეგრეთვე ნადირიანი და კოკობ-ფრინვლითა სავ-
 სე. იდგა ჯოგი მეფეთა, და უწოდებდენ საჯოგის ქალას.
 არამედ ესე ადგილნი ნაგებს ზეით არს ძველად კუხე-
 თისა, რომელსა მისცა დედამან კუხოსს¹. ხოლო ნაგებს ქვეითა
 ზერეთისა არს, და აწ უწოდებენ ყარაიას, და გარეჯის მთას
 მასვე ძველს სახელს. ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-საბა-
 რათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნიშანი გვიდვია
 რუკასა ამას. არამედ არიან მშვიდნი, მორჩილნი, ბრძოლასა
 შემმართებელნი, შეენიერ-ჰაეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმე-
 ტეს ნაზნი. ხოლო თათარნი, რომელნიც დავსწერენით, არიან
 სუნნი, ქცევით, ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, გარნა
 მკენნი, შემმართებელნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი; უწოდებენ თა-
 რაქამად, ვინათგან ბრიყვნი, უცოდინარნი არიან, ქალნიცა ეგ-
 რეთნივე, არამედ მოშავგვრემონი, მხნენი და მბრძოლნი უფ-
 როს კაცთა, ცხენითა თუ ქვეითათ.
 ხოლო არს მეოთხე სასპასპეტო ტფილისიდამ,
 ვიდრე ტაშის-კარამდე, მეფისა თანა მყოფნი, და იმხლურების:
 აღმოსავლით ლილოს საზღვრით, რომელი განვლის ხაზი შა-
 რობის ლილოსასა აღმოსავლით-სამკრითკენ ლოქინამდე, რომელსა
 ეწოდების ომანის-კევი, მუნით განვლის სამგორსა და
 ჩადივარს შუა, და მრავალ-წყაროსა, და სათის-ქალას შუა,
 და მიადგების ბერთ-უზნის ლელესა. ხოლო ლილოდამ ჩდი-
 ლოთკენ მიადგების კევ-ძმარს, და კევ-ძმარი მტკვარს მიადგე-
 ბის, და მტკვრის კიდე მცხეთამდე. სამკრით ლოქინის-კევი და

აღწერა მე-
ოთხე სასპა-
სპეტოსი

გამოღმართ კრწანისის გორა, შინდისისა და წავკისის გორა,
და წყნეთის გორა, და სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალ-დიდამ-
დე, და სხალ-დიდიდამ დიდგორის მთამდე მიყოლით: ერიქალის.
5 მთა, კლდე-კარი, ერჯევეანი, თორის მთა და გაყოლით ნარია-
ნის ხაზი ტბის-ყურამდე; ჩდილოთ მტკვარი და დასავლით,
დამჩხერალოდამ სადგერსა და თორს შუა, ბაკულიანის მთამდე,
და ტბის-ყურამდე. ხოლო ტფილისის სამკრით ერთვის მტკვარს
კრწანისის-კევი დასავლეთიდამ, კუმისისა და შინდისის
მცირე მთებიდამ გამომდინარენი.

10 ხოლო ტფილისი³ არს სამი ქალაქი—ტფილისი, ადწერა
ქალა და ისნი. ჰყოფს მტკვარი ქალას, ტფილისს და ისნს: ტფილისხა
ქალას უდის ჩდილოთ-აღმოსავლით, ტფილის—ჩდილოთ და
ისნს—დასავლით და სამკრით. ხოლო ქალასა და ტფილისს
ჰყოფს სალალაკის-წყალი, რომელი გამოსდის წავკისისა
15 და კოჭრის მთებსა*, სამკრით და აღმოსავლით უდის ქალას
და დასავლით ტფილისს. არამედ პირველი იყო დაბა. კუ მე-
ფის ვარზაბაკურის უამსა შინა აღაშენა შურის-ციხე მცხე-
თისათვის ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორგასალ დად-
ვა საფუძველი**, დაჩიმ³, ლდ მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახ-
20 ტად მეფეთა, და მურვან ყრუს შემდგომად შემუსრეს ხაზარ-
თა, და აღაშენა ამირ აგარიანმა***. შემდგომად შემცირებასა
მცხეთისასა და აოკრობისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა
ბაგრატიონთა: ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ. არს
მით აბანონი ექესნი და დიდშენნი, ავაზიანნი. მარადის მომდი-
25 ნარე ცხელი წყალი. აქ, თაბორს, ყოფილა ციხე. არამედ
აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი, მის გამო
სპარსნი უწოდებენ**** სეიდაბადს. ყოფილან ეკლესიანი:
დიდშენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან. ქალას არს ციხე,
ნაშენი მალალს კლდესა ზედა და ჩამოზღუდვილი სალალაკის-
30 კევი მტკვრამდე. სალალაკის-კევის კარს უწოდებენ განჯის-
კარად. მალალს ციხეში არს ეკლესია გუნბათიანი წმიდის
ნიკოლოზისა და სასახლე მეფისა, პალატნი დიდ-დიდნი და
შვენიერნი. არამედ დაუტევა პთ მეფემან როსტომ, ჩამოზღუ-
და ქალა ციხიდამ ხიდის ყურამდე და მისცა სპარსთა; მიერთ-
35 გან უპყრავთ მათ. და თავისა თვისისათვის სამეფოდ აღაშენა
სიონსა და ანჩისხატს შუა სასახლე, მტკვრის გარდაკიდებით;

*) სიტყვებიდან: „რომელი გამოსდის წავკისისა...“ სწვრია დედანში სტრიქონს ზევით.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

***) სიტყვებიდან: „შემდგომად შემუსრეს ხაზართა...“ ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდამ.

****) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში სწვრია: „სეიდის შენნი“.

ყიზილბაშთა რიგისა. უდ მეფემან ვახტანგ ალაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკითა და მოოქროვილი, დიდმხატვრობითა, ლაყვარდითა და მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა.

არს კალას ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შეენიერი, სიონი¹ წოდებული, ღვთისმშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა ლთ მეფემან გურამ. შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა, და მათა მთავარმან ადარნასემ, ხოლო აწ, დარღვევასა ზედა მიხდილი, განაახლა და ალაშენა ძირიდან გუნბათითურთ უდ მეფემან ვახტანგ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტფილისის სამკრით ქციისამდე. არს კვალად ეკლესია ჯვარის, გუნბათიანი, შვენიერი. განაახლა აწ იმერლისშვილმან. არს კვალად ანჯისხატი², დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა; შემუსვრილი ალაშენა კათალიკოზმან დომეტომ, ძემან ქაიხოსროსამან³, არს ნათლისმცემლის. გუნბათი მოარღვია პთ მეფემან როსტომ, სხვით განაახლა უდ მეფემან ვახტანგ. არს კვალად დაბალს ციხესა შინა ეკლესია გუნბათიანი და აწ ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. გ უპყრავთ სომეხთა. უგუნბათო ალაშენა კარის საყდრად პთ დედოფალმან მარიამ. კვალად ალაშენა უდ მეფემან ვახტანგ ორი უგუნბათო: უ დედოფალმან როდამ⁴ ალაშენა ერთი უგუნბათო; კვალად უგუნბათო ოთხი აწ უპყრავთ სომეხთა. ხოლო ხიდის ყურს ალაშენა მეჩტი შაისმაილ⁵. პთ მეფემან როსტომ ალაშენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა თჳსსა ერთი და განჯის-კართან ერთი. ურუმთა, ქრისტესსა ჩღკჳ, ალაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა შანადირ.

ისნს არს, კიდესა მტკვრისასა, კლდესა ზედა, ციხესა შინა ეკლესია მეტეხი⁶, ღვთისმშობლისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერნაშენი, საარქიმანდრიტო; შემუსვრილი ალაშენა ჯგ მეფემან დიმიტრიმ. უბ მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და არს უქმად. აქ განვალს ხიდი კალიდამ ისნს, ციხიდან ციხესა. ხოლო ხიდის ყურის სამკრით არს საფლავი წმიდის აბოსი, რომელი იწამა სპარსთაგან ტფილისს¹⁰. ხოლო ისნის ციხე ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებდნენ ოსმალნი ქრისტესსა ჩღკ და დაშთათ უსრულნი. ისნს არს ეკლესია ერთი უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი, და უგუნბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. ყოფილან ძველად მრავალნი ეკლესიანი ტფილისს, კალასა და ისნს, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კალა მოზღლუდა მეორე შააბაზ¹, პირველი შემუსვრილი. სამკრით მოავლო სალაღაკის კლდეზედ; დასავლით ქმნეს ორი კარი, ჩდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უკმოზენ აწ გა-

11.9

¹) იტყვიან ამის აღწენებას გორგასალისასა⁹.

(ვახუშტი).

რეთ-უბანს, სადაც არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუბ-
 ბათიანი ზ, უგუნბათო ზ, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნ-
 ბათო ზ უპყრავთ ქართველთა. კალას არს რომაელთა ეკლესია
 ერთი და მონოზონნი. ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქალაქთა
 5 აწ ტფილისს და განყოფით: კალას—ტფილისსა, ტფილისს—
 სეიდაბათს და ისნს—ავლაბარს, და გარეთ-უბანი არს ტფილი-
 სისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარსნი მოჰ-
 მადიანნი, ხოლო ციხეს გარეთ უფროს სომეხნი და მცირედ
 ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლნი ნაშენნი არიან
 10 ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა,
 ზოგთა ქართული. არამედ ციხე, ეკლესიანი და ზღუდენი
 ქვიტკირისანი არიან. ჰავითა არს მშვენი და მხიარული, ერნი
 შვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქა-
 ლაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა
 15 და ყვავილითა სავსე, გარნა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერ-
 ნი, ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. გაზაფ-
 ხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო. სანადირონი მრავალნი
 ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა. ხოლო კვალად დასავლით,
 იშიტუტრუქის კლდესა შინა, არს მონასტერი მთაწმიდისა²
 20 და აწ ცალიერი.

ხოლო ტფილისის სამკრ-აღმოსავლით არს ნათლუხი.
 მუნ დის ნავთი კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით
 მრავალი არა იღების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ლილო.
 არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი მთობისაგან, და არს უმდინარო
 25 წყაროებთა, და ნაყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირე-
 ნი და უთევზონი, მყვრითა სავსე; სხდების წერო და ბატი მრავა-
 ლი. ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დიდუბისა, რომელ-
 სა პირველ ეწოდა ცხენის-ტერფი. ტფილისიდან მცხეთამდე
 უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვალად ტფილისის ჩდილოთ არს
 30 ლურჯ-მონასტერი, ეკლესია წმიდის გიორგისა, უკუნბათო, დი-
 დი, აწ ხუცის სამარ. ვერესა ზედა არს ხიდი დიდი ქვიტკირი-
 სა. გარნა ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი.
 მის სამკრით არს ველი საბურთაღისა. ამას შინა ყოფილა
 35 რუ, ვერიდამ მოტანილი, და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას
 ზეით არს ტბალისისა, და მის დასავლით მთა სხალდი-
 დისა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა. ამის სამკრით
 კეობა* დიდმისა. გამოსდის ამისი წყალი სხალ-დიდსა და სა-
 თოვლიას მთას** და დის აღმოსავლით, მიერთვის მტკვარს

*) „აქიდან ძველის წყლამდე მუხრანისა არს, ხოლო აწ ესრეთ რიც-
 ხენ“ (ვახუშტი).
 **) ეს სიტყვა სწერია სტრაჟონის ზემოთ დედანში.

დასავლეთიდან. არს წოდორეთამდე ვენახოვან-ხილიანი და მას ზეით მთებრი.

სამკრით არს ველი დიდი დ ი ლ მ ი ს ა, უნაყოფო, არამედ ბა-
ლახოვანი, და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრა-
ვლენი. ნაქულბაქვეს ზეით არს დევის-ნამუხლი—კლდე, 5
გაჭრილი გზად. მას ზეით მუხად-გვერდი. მას ზეით, მცხე-
თის ხიდის სამკრით, არს მონასტერი ახალქალაქური, ყო-
ვლადწმიდისა*; უგუნბათო, კეთილს ადგილს; იდგენენ მოწესე-
ნი. მის დასავლით მცირე კევი ქართლისა, სდის მისსავე 10
მთას და მოდის ჩილით. აქა არს ციხე, რომელი აღაშენა
ქართლოს და უწოდა სახელი თვისი, არაოდეს შემუსვრილი
მტერთაგან, რომელი დადგა ყრუს მოსვლასა. ამ ადგილის
გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლი. ამეფემან ფარნაოზ აღ-
მართა აქა კერპი არმაზ, სახელისა თვისისა, და მის გამო ეწო-
და არმაზი ადგილსა ამას. და დაეფლა ქართლოს აქავე, და 15
ფარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა აქის მსა-
ხურნი რომელნი იყუნენ, ივინი იყუნენ საქართველო. ხოლო
შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არაჲდ იყო
ქალაქი არმაზი³ აქითგან, ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსა-
გან და შემდგომად მისა მოოკრდა, ხოლო აწ არს დაბნები. 20

აღწერა მცხე-
თის ზემო-
თისა

დასავლით არმაზისა არს ციხე-დიდი. მის დასავლით
კევი ძეგვისა. სდიან სხალ-დიდს, მიერთვიან მტკვარს სამ-
კრიდამ. არს ღვინო და მბალი მუნებური კეთილრ. კვალად
ამის დასავლით კევი ნიჩბისისა, გამოსდის დიდგორს, დის
ჩილით, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ. 25

ნიჩბისისათვის

ნიჩბის არს შენობა დიდი და მონასტერი მცირე, აწ
ხუცის სამარ. ამ ნიჩბისის-წყლის შესართავზედ, მტკვარზედ, არს
კოწახურას ფონი, მუხრანს გამსვლელი.

კავთის-კევი-
სათვის

ნიჩბისის დასავლით კევი კავთისა. გამოსდის დიდ-
გორს, დის ჩილით, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ. ქვათახევამ- 30
დე ვენახოვანი, ხილიანი. ქვათახევს არს მონასტერი⁴ ყოვე-
ლადწმიდისა***, გუნბათიანი, შვენიერნაშენი. ზის არქიმანდრი-
ტი. და არს ადგილი შემკული, ზაფხულს გრილი, წყაროიანი;
ზამთარ თბილი; გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი. ამას
შინა შეჰყარა ლანგ თემურ მოწესენი და შეასხა ეფენი [რომელ- 35
ნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენა დედაბრობასა, ეს რა გვეყდარუნე-
ბიან!“], და გამოსწვა ყოველნი ეკლესიასა შინა, და ჩანს დღე-
საც იატაკსა ზედა კელნი, ფერკნი, თავნი და გვამნი. არავინ

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
**) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
***) სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

შევალს ფეკცმული, არამედ ფერკშიშველნი, სიწმიდისათვის. ამას ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე კავთისა, მაღალს კლდესა ზედა შენი. კავთას ქვეით ერთვის ამ კეეს კევი ბოტისისა. ქვათახევ-წინარეხს ქვეით ერთვის ამე კეეს კევი გუდარეხისა. წინარეხის აღმოსავლით და გომიჯვრის ზეით არს მონასტერი ლაერა⁵, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს და აწ უქმად. გუდარეხის-კეევზედ არს თვალივს სასახლე მეფეთა, ნაშენობა დიდი.

10 ხოლო დასავლეთით კავთის-კევისა დის მდინარე ბეძ-
მისა, გამოსდის ქვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და დე-
და-ციხემდინ ღის აღმოსავლით, მგრმე დის ჩდილოთკენ და
მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ. აქ მტკვარს კიდეს არს მონა-
სტერი ყოვლადწმიდისა, გუნბათიანი, დიდი, მეტეხი⁶, კეთილ-
15 შენი გორგასლისაგან, საარქიმანდრიტო. ამის ზეით არს სხერ-
ტის ქალა⁷. ამის სამკრით არს თეძამზედ ახალქალაქი⁸.
ამის ზეით ეკლესია გუნბათიანი, ერთაწმიდისა⁹, სასწა-
ულთ-მოქმედი. ამის აღმოსავლით არს ციხე ცხირეთისა,
ნასასახლევი მეფეთა. ერთაწმიდის დასავლით არს ციხე
20 დრისა, მაღალს კლდესა ზედა, მაგარი, მდინარესა ზედა
თეძმისასა. ამის სამკრით, ზემოთ თეძმის მდინარესა ზედა, არს
კრკონს¹⁰ მონასტერი გუნბათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს
ადგილს. აქა არს ლითონი ბრპენისა მრავალი, იტყვიან აერც-
ხლსაცა. ზის წინამძღვარი. აქამომდე არს თეძამი ვენახ-ხილითა
ნაყოფიერი. ამას ზეით, ვითარცა თრიალეთი ქვარებითურთ.
25 კრკონს ზეით, კეე-ღრმას, არს მონასტერი. მას ზეით¹¹, ერიქა-
ლის მთის ქვეშა, არს დედა-ციხე, კლდით მოზღულდვილი, ფრი-
ად მაგარი. და მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თვნიერ
კალმახისა, და იგი მრავალი, გარნა წყალდიდობას შემოვალს
კაპოეტნი და ჟამად ორაგულნიცა. გომიდამ მეტეხამდინ არს
30 ქალა სხერტისა¹², და არს კოკობი მრავალნი.

თეზის დასავლით არს კევი ხოვლესი, გამოსდის რაზ-
მითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის მტკვარს სამკრიდამ;
არს ვენახოვანი, ხილიანი და ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-
წყალამდე მინდორი დოესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი,
35 და არს ფრიად მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა.

ამას დასავლით არს კეობა ატენის მდინარისა. ტა-
ნა გამოსდის ჯამჯამს და საცხენისის მთას, დრის-კეევამდე დის
აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის მტკვარს სამკრი-

⁵) ეს წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

^{**}*) უკანასკნელი ზუთი სიტყვა ჩამატებულია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

^{***}*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

თეძმისათვის

110

ხოვლესათვის

ატენისათვის

დამ. მტკვრის სამკრიო-დასავლეთიდან ერთვის ატენის - წყალს
 წედისის-კევი. წედისს არს ციხე მცირე, და არს კეობა
 ესე ვენახოვანი, ხილიანი. კვალად ატენის-წყალს მოერთვის აღ-
 მოსავლიდამ ვერის-კევი. აქა არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა.
 და კეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. ვერის და ბის დასა- 5
 ვლით არს, დანახვისის მთის ძირს, მონასტერი კეთილშევენიერი
 ყოვლად წმიდისა*. ამას ზეით ატენი¹, მცირე ქალაქი. მოსახლე-
 ნი ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა,
 ნაშენი დიდი, და ციხის გორის სამკრიო არს საცივი, ვითარცა 10
 მყინვარი, სადაც დგება ლენო წარჩინებული; ჩდილოთ კერძ
 სდის თბილი წყალი, მკურნალი ბუგრისა, და სდის სხვაცა ცი-
 ვი წყარო. ატენის სამკრიო არს მონასტერი სიონი², გუნბა-
 თიანი, კეთილნაშენი, და აწ სმენ გადამდგარს ეპისკოპოსს ახ-
 ტალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს, და აწ არს ნიში მისი. 15
 სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლის-
 მცველისა. დანახვისი დგას მაღალს მთასა ზედა, ეკლესია
 წმიდის გიორგისა, მკვრეტი ქართლისა. ამას ზეით მოერთვის
 ტანას კევი დრისა, გამომდინარე რაზმითის მთისა;
 და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა უტყეო. აქა არს საფ- 20
 ლავი ჯაფირისა, რომლისა სიგრძე ხუთი ადლი, და სცოცხლებ-
 და ქამსა როსტომ მეფისასა**. ხოლო ბობნავს ზეით ერთვის
 ტანას ლუის-კევი, გამომდინარე საცხენისის მთისა. და***
 ბობნავამდე კეობა ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი; მას ზეით მთუ- 25
 რი, ვიწრო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი. კოწახური
 არს ტყედ***. ბობნავს ზეით, ჩდილოთ კერძ, არს ციხე კი-
 ცანათ-ბერი, კლდით მოზღუდვილი, და წყარო შიგ გა-
 მომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის დასავლით, მთასა 30
 შინა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა ახალი-ჯვარი, სას-
 წაულთმყოფი, რამეთუ არს მარადის კარნი დაუხშველნი და
 მცველნი არაოდეს. ვერ შევალს მპარავნი და ვერცა ნადირნი. 30
 ხოლო მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი,
 მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილოთ და გორის
 პირისპირ არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, მაღალს გორასა
 ზედა ნაშენი, სასწაულთმოქმედი. თავი წმიდის გიორგისა მდე- 35
 ბარებს ჯვარსა შინა, უწოდებენ გორიჯვარს³. არა იყო მუნ

*) უკანასკნელი წინადადება ჩამატებულია დედანში სტრაქონს ზე-
 მოდან.

**) ტექსტი სიტყვებიდან: „სიონის პირისპირ, დანახვისის ძირში“...
 სწერია დედანში აშიაზე.

**) წინადადება სიტყვებიდან: „ბობნავს ზეით ერთვის...“ სწერია
 დედანში სტრაქონს ზევით.

**) დედანში აქ წაშლილია: „სიონს ზეით მოერთვის სამკრიდამ
 დრის-კევი“.

წყალი, უდ დედოფალმან რუსუდან⁴ მოიტანა ბურეთის მთილამ.

დასავლით გორიჯვრისა არს კევი სკრისა, და მიერთვის სამკრიდამ მტკვარს. ამ კეობის დასავლით არს ხვედურეთის კეობა. გამოსდიან საცხენისის მთას და მიერთვის სამკრიდამ მტკვარს. და არიან ესე ორნი კეობანი ვენახოვანნი, ხილიანნი. ხვედურეთის დასავლეთით არს მონასტერი ყინცვისს⁵, წმიდის ნიკოლოზისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერად ნაშენი, მაღალს ადგილსა ზედა; ზის წინამძღვარი. ამის სამკრით, მთასა შინა, არს სარკეს⁶ მონასტერი უგუნბათო, ფრიად კეთილნაშენი და აწ უქმი. ყინცვისის დასავლით არს ძამის კეობა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის ქალამდე აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე სამწევრისს, დიდი, შიგ ეკლესია კეთილშენი. სამწევრისის სამკრით მოერთვის ძამას იმერხევის-კევი. გამოსდის საცხენისს მთას. აქ არს მონასტერი ძამისა⁷, და აწ ხუცის სამარს. იმერხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მძორეთი⁸, მცირე ქალაქი. მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა ნაშენი. ესე არს ძამის-ციხე. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ციციანთა. მძორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას კევი მუხალეთისა. აქა არს ციხე. კვალად გვეძინეთის დასავლით მოერთვის კევი აბუხალოსი. აქა არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი მაღალს კლდესა. შინა მრავალნი. მას შინა ეკლესია კეთილი. და კაცთა შეუალი სიმაგრით. აქიდამ გარდავალს გზა გუჯარეთს რაჭის ხეზედ⁹. აბუხალოს დასავლით გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით არს კლდე ფშენიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარცა ოქრო, და მის ქვეით¹⁰ არს მონასტერი ქოზიფას, უგუნბათო, კეთილშენი, მთასა შინა, და აწ უქმი. არამედ გვეძინეთამდე არს კეობა ესე ვენახოვანი, ხილოვანი და მას ზეით მთური. მძორეთის ჩდილოთ, გორას იქით და სამწევრის ზეით, არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა¹¹ წრომის⁹, გუნბათიანი, შვენიერი, სოფის კენჭი ჩაწყობილ-დახატული, და ხუცის სამარ. ხოლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ ძამისა და ნაყოფიერებს. წრომის დასავლით არს კევი მიწობისა. მის დასავლით არს კრისის-კევი, ამის დასავლით კცისის-კევი. და არიან კვენი ესენი ვენახოვანნი, ხილიანნი.

ადწერა სა-
ციციანოსი.
ხვედურეთ
ზეით, დამ-
ჩხერლომდე

⁴) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში აშიაზე.

⁵*) სიტყვებიდან: „გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლეთით.“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

⁶**) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოდან.

ხოლო დამჩხერლოდამ ტფილისამდე, მტკვრის კერძო მთამდე, არს ნაყოფიერი, ბრინჯ-ბამბას გარდა ყოველნი მარცვალნი, რომელნი აღესწერეთ, ხილნი და ვენახნი მრავალნი; ღვინო აქაური უმჯობესი ყოვლისა ქართლისა, და უმეტეს ატენური ყოველთა საქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავლე ყოველთავე, თვნიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემკული, და მთათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთისანი დაესწერენით, ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყიანი, ნაძოვან-ფიჭოვანი და ნადირიანი. მთა დიდგორისა და ერიქალისა ჩთილოთ კერძი არს ამ ადგილისა, და ნადირიანი არიან, და ერიქალის მთასა შინა არს მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მთა ეგრჯეცენისა, მაღალი და თხემთა უტყეო, ქვარების კერძოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირნი მრავალნი. აქ, მთის თხემსა ზედა, არს წყარო—თუცა სვას დაცონილმან, ჰგონებს სამდღე უჭმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესენი შევნიერებთა. ხოლო კვალად წრომის ჩდილოს, მტკვრის კიდესა ზედა, არს დაღალულა შინდორი, და ნაშენი და ფრიად ნაყოფიერი. ზამთარ პირუტყვთა ბალახნი მოუკლებელი, და ფრინველთა სხვადასხვითა საესე, გარნა ზაფხულს გაუძღისი. ტფილისიდან გორამდე მტკვრის კიდე აქა და იქით არს ჭალიანი, კლდიანი; ნადირნი და კოკობნი მრავალნი. გორიდან დამჩხერლომდე ფლატოიანი და ჭალიანი, ვითარცა დაღალულა.

აღწერა თორისა და აწ გუჯარეთისა

ხოლო ქვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და კეობა თორისა, რომელი გამოსდის ქვარებსა და ამის შუათს მთასა და მიდის დასავლით, მერმე მომგრგვალდების ჩდილოთ სადგერს ზეით და მიერთვის მტკვარს სამკრიდან, და აწ განყოფილი არს სადგერად და გუჯარეთად. ამ ადგილის კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან მკნენი, გომარეთს ზეითი ქვარებამდე არს კეობა გუჯარეთისა, და ყოფილარიან მრავალნი შენობანი და ეკლესიანი, გარნა აწ შემუსვრილნი. გუჯარეთის სოფელს ქვეით კიმოთისმანამდე, თორის წყალზედ, აქათ და იქით, არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდი ფიცარი ფიქალ-ფიქალი შავი, და ბურვენ მით სახლებსა*. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს მთის თხემსა ზედა, ციხე თოთხამი, მჭვრეტელი ქართლიმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხე მომწვარას, და ეკლესია მცირე, და შენობანი დიდნი. არს კვალად, სარბიელას ზეით, ციხე. სარბიელას-კეცის თავს, მაღალს მთის წვერზედ,

111

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „გუჯარეთის სოფელს ქვეით კიმოთისმანამდე...“ ჩამატებულია დედანში სტრიკონს ზემოდან.

არს ციხე ალექსისა, მაგარი და მჭკრეტი ქართლ-იმერეთისა*. ხოლო ადგილნი ესენი იყო უშენი, მცირეთაგან კიდე-
ალაშენა უდ მეფემან ვახტანგ. არა არს აქა ვენახნი და ხილ-
ნი, თვნიერ მთის ხილთა, და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ,
5 ბალახ-ყვავილითა, ტყითა და წყაროებითა შემკული; ნადირნი
მრავალნი, წყალი კალმახით სავსე. მოერთვიან სამკრიდამ და
ჩდილოდამ კევნი თორის წყალსა. აწ იყო ნარიანიცა ამისი,
სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა და პირუტყვთა სიმრავლე,
ვიდრე ტბის-ყურამდე, ადგილსა ვაკესა და შეენიერსა. დის
10 ქცია საშუალს ნარიანისა, კალმახით სავსე [იტყვიან] ტბის-
ყურისას—თამარ მეფემან ჰყო ტბად, ვინათგან ჩანს ნარული,
რომელი გაიტანაო ქციილამ—და აწ უქმი არს|.

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მთითა, ბართა,
პირუტყვითა, ნადირ-ფრინვლითა. მოსავალნი, რომელნიცა
15 აღესწერენით, მრავალნი ნაყოფიერებს. კაცნი და ქალნი შვე-
ნიერნი, მშვიდნი, მორჩილნი და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი,
მბრძოლნი ძლიერნი. სამწყსონი კათოლიკოზისანი. სახლობენ
მთავარნი ოთხნი** და აზნაურნი მრავალნი. აწ ვიწყებთ
სხვასა.

მესამე სასპასპეტო არს, რომელი იწყების მცხე-
თილდამ. ხოლო კათალიკოზი, ვინათგან მეფისა თანა მყოფი არს,
და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ მუხრანი, ორი არაგვი,
ქსნის-კევი და მამული მისი მესამე სასპასპეტოსი არს. ხოლო
25 მუხრანმან მოიგო სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილ-
თა ამათ შინა ტყე უმეტეს მუხანი. გარნა საზღვარი მუხრანისა
არს ძეგვის-წყლიდამ დიღმის იწრომდე. არამედ აწ აღმოსავ-
ლით მზღვრის არაგვი, სამკრით მტკვარი, ჩდილოთ ციხე ბო-
დავისა და ტინის მთა, დასავლით გორა ოკამისა, სამკრითკენ
გარდაჭრილი ხაზი შავ-ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.

ხოლო მცხეთა¹ არს ორს მდინარეს შორის: სამკრით
უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ შეკრბებიან.
ალაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისამან, და უწოდა სახელი-
თა თვისითა. შემდგომად იქმნა ქალაქი დიდი, რომელსა უწო-
დებდნენ დედა-ქალაქსა. მერმე მოზღუდა არდამ, ერისთავმან²
35 სპარსთაჲს; მანვე ალაშენა ხიდსა ზედა ციხე და ჩდილოთ ცი-
ხე. კვალად არმაზიდამ წარმოზღუდა მტკვრადმდე. ამის გამო
ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი. და იმყოფოდა ქალაქსა ამას
შინა უხუცესი ყოველთა საქართველოსი, და მორჩილებდენ

აღწერა მე-
სამე სასპას-
პეტოსი

აღწერა
მცხეთისა

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან; „სარბიელას კევის თავს...“
სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.
**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

ამას. შემდგომად აზონ მოარღვია ზღუდე, ა მეფემან ფარნაოზ კვალად მოზღუდა, და მეფენი ჟამიოი-ჟამად ამაგრებდნენ. ხოლო მირიან ალაშენა ეკლესია მოციქულთა, ხისა, სამოთხესა შინა თვისსა, სადაცა არს კვართი უფლისა, რომელი მოილო ელიოზ, და ხალენი ელიასი. და კვ მეფემან მირდატ³ ალაშენა მონაკვეთსა სვეტისასა გარემო ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან ეწოდა სვეტი ცხოველი⁴ ეკლესიასა ამას*, და აღმართა მას ზედა ჯვარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნალო, და აწ უწოდებენ სამირონესა. და ჩდილოთ ამისა მირიანვე ალაშენა ეკლესია მაცხოვრისა ღვთაებისა**, სამთავრო⁵, ქვიტკირისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერი, და დაეფლა მირიან მუნ და მგ მეფე მირ⁶. ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, და აწცა ზის მთავარ-ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულას ზეით დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ ალაშენა მცხეთა ქვიტკირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კათალიკოზი. შემდგომად, ძვრით დარღვეული, ალაშენა ოა მეფემან გიორგიმ⁷, მერმე შემუსრა ლანგ თემურ, ალაშენა ოგ მეფემან ალექსანდრემ. არს სიგძით***... ადლი და განით***..., ფრიად მალაღლი. შემდგომად შთამოვარდა გუნბათი. მოაშენა ვთ მეფემან როსტომ. უდ მეფემან ვახტანგ შეამკო კარი სამირონესი ოქროთა, მინითა და ვერცხლითა, და ჰყო მოფენილ-მოფარდაგულ ზეზით კერილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალ, დავით ლაშას ძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ⁸, სვიმონ და გიორგი⁹ [აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს]. აქავლა მეფემან არჩილ¹⁰ ალაშენა ეკლესია სტეფანწმიდისა, აღმოსავლით, არაგვის კარსა ზედა. ყოფილან ეკლესიანი მრავალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან შენობანი დიდნი, პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ არღარა არს ქალაქი, არამედ დაბა, რამეთუ შემდგომად ყრუსა მოოკრდა [იტყვიან მძლავრებისათვის მოჰმადიანთა არღარა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ იპყრან, და შეიგინოს სიწმიდე]. ხოლო არს ზამთარს ცივი, ქარიანი, ზაფხულ ცხელი, არამედ ჰავით მშვენი, მთებთა შორის მდგომი, რამეთუ აღმოსავლით აქუს მთა ჯვარ-ზედაძნისა, დასავლით მთა სარკინეთისა, სამკრით მთა ქართლისა და კარსნისა. ხოლო სარკინეთი არს მცხეთის დასავლით, სადაცა ალაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა და, მოსლვასა ალექსანდრე მაკიდონელისასა, განხვრიტეს მთა ესე სხალტბისაკენ და ივლტოდნენ კავკასეთად. მერმე შემუსრა ალექსანდრემ. და არიან

აღწერა მუხრანისა

*) სიტყვებიდან: „და ამისგან ეწოდა...“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ, აშინაზე გატანით.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევით.

***) აქ დატოვებულია დედანში ცარიელი ადგილი.

ქვაბნი, გამოკვეთილნი კლდისაგან, მრავალნი, და კლდე ესე არს, ვითარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დიდი, გუნბათიანი და მღვიმე მას შინა, რომელსა შინა სცხორებდა წმიდა შიო, იგ მამათაგანი. ზის აწ არქიმანდრიტი. არს მღვიმესა შინა სათლავი წმიდის შიოსი სასწაულთმოქმედი*, რომლისა გარემოს მისა ვერ იკადრებს მკეცი შექმად პირუტყვთა მონასტრისასა. არს აქა კვალად ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდგა ჭმონაზონნი ამით ადგილთა შინა¹¹. არამედ მთა ესე არს ტყიანი, ლელე-ღრატოიანი, უწყლო, ნადირიანი, თვნიერ ირმისა, ყოველნი. სამკრით კერძი მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი. დაიწყების მთა ესე მცხეთიდან და მივალს გორამდე, და ვიდრე ალამდე.

ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, გარნა მოებმის ზედაძნის მთა და მივალს ქისიყამდე. ხოლო მდინარე არაგვი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს. და ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისთავე, ვინათგან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხედავ, არა გვის ეს წყალი ამ კევთა!“ არამედ არს მდინარე ურგები, თევზი, თვნიერ ორაგულისა, არარაი, და იგიცა ჟამად. გამოსდის მალრან-დვალეთის ქნოლოს კავკასის მთიდან, და ციკარიდამ დის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა, ვიდრე გუდამაყრის კევამდე და მუნიდამ სამკრით დის მტკვრამდე. ამიერ და იმიერ ჭალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირითა, ეშვითა და კოკბითა სავსე.

ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბელტისა¹, აღაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღართის-კარი, კევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს მდინარე ნარეკვავისა, რომელი გამოსდის ალევის მთასა და დის სამკრით ტყვილიანამდე, მერმე აღმოსავლეთით და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან. ესე გამოვლის შორის მუხრანსა. არაგვის დასავლით, ნარეკვავსა ზედა, არს ჭალა ნარეკვავისავე, ნადირითა და კოკბითა სავსე. და არს მდინარე ესე უჟანამდე ვენახითა და ხილითა ნაყოფიერი. ხოლო ნარეკვავის ჩდილოთ, არაგვის პირს, არს საფურცლე და საფურცლის ჩდილოთ მისაქციელი, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს,

*) „წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვრდოდა წლითი-წლად, ძვალი შიშველი, თვნიერ კორცთა, და თაყვანისცემდენ და მიიღებდენ კურნებასა. შანადირ მოაგლინა მოჰმადიანნი, რათა იხილონ, უკმითუ ჭეშმარიტი არს. ხოლო მათ შემუსრეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტკვრივეს. შემდგომად შეკრიბეს და დაასვენეს მუნვე. მიერთ არლარა აღმოვალს ამ ჟამამდე“.

(ვახუშტი).

არს ეკლესია წილკანს², ლეთისმშობლისა, გუნბათიანი და
 შენეიერი. აღაშენა კე მეფემან ბაქარ, ზის ეპისკოპოზი, მწყემ-
 სი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა და ბაზალეთისა. ტყვილია-
 ნიღამ ისო წილკანელმა, იგ მამათაგანმან, წარმოილო ყავარჯ-
 ნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და 5
 მოილო წილკანს და დის დღედმდე. დაფლულ არს წმიდა ისო
 მუნ. ხოლი ირწყვის მინდორი ამისი რუთა მით და ნაყოფიე-
 რებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მონასტერი მჭადის-
 ჯვარისა³, საბურდიანოსა შინა, გუნბათიანი და აწ უქმი. 10
 კვალად ნარეკვავის შესართავის დასავლით, სარკინეთის მთის
 ჩდილოს გვერდი, ვიდრე ქანდა-ციხის ძირამდე, არს ვე-
 ნახოვანი, ხილიანი, ბალახიანი და ტყიანი, ხოლო ციხის-ძირს
 ჩამოუღდის კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ
 კერძი კსნის კვეისა. ციხის-ძირის სამკრით არს ციხე
 მტკვრისა⁴, სარკინეთის მთასავე ზედა, რომელი აღაშენა 15
 ოთ მეფის კოსტანტინეს⁵ ძემან ბაგრატ⁶. ამ ციხის სამკრით,
 მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს მინდორი ნასპარსე-
 ვისა წოდებული. ოდეს დაისხნენ თურქთა მოსლგასა სპარს-
 ნი, და მოსწყვიდნა ალექსანდრე დიდმან⁷, მათ გამო ისახელა.
 არს უწყლოობით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და 20
 იზრდებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლე.

ხოლო კსანი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ, ცი-
 ხეს ქვეით. ციხის-ძირს ზეით ერთვის კსანს შიოს-უბანის-
 წყაროს-წყალი აღმოსავლეთიდამ. არამედ შიოს-უბანს არს 25
 შენობა დიდი სასახლეთა. ხოლო ოსმალთა აღაშენეს ციხე
 ქრისტესა ჩლლ. აწ არს სახიზრად ამის ჩდილოთ ქსორი-
 სი. მუნ არს აღებული რუ, და რწყავს ორთა ამათ მთა-
 თა შორისთა მინდორთა, სარკინეთისა და ციხე-ბოდავის მთა-
 თა შორისსა, და ნაყოფიერებს მით ფრიად. მას ზეით ოძისი 30
 და, დასავლით კსნისა, ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი და ჩანგილარ-
 ბეგათათავისა; ირწყვის კსნის რუთივე და ნაყოფიერებს. ხოლო
 ციხის-ძირის დასავლით, კსანს იქით, ასტყდების მთა თხო-
 თისა, რომელსა ზედა მოიქცა მეფე მირიან ქრისტეანელ.
 აწცა არს მუნ ნიში ჯვარისა, რომელი აღმართა წმიდამან ნი- 35
 ნომ, სვეტისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მობმით მთა წლევი-
 სა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამკრით არს, მტკვრამდე და
 კასპამდე ქსნიდამ, მინდორი ალაიანისა, უწყლო, უნაყოფო, გარნა
 ბალახიანი და ზამთარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა. ხო-
 ლო მდინარემან კსანმან მოიგოსახელი ესრეთ, რამეთუ მდინარე 40
 ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი. და არს სარგებლია-
 ნი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე მუხრანი ფრიად შემკუ-
 ლი არს ზამთარ სითბოთი, და მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩა-

ლიან-ლერწოვანი, ზაფხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ცი-
 ნი წყარონი, ჰავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა,
 ენახთა, თესლ-მარცვალთა მრავლად ნაყოფიერებს. პირუტ-
 ყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი მრავალნი, რამეთუ ზამთარ
 5 ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინველნი გარეულნი და შინაურ-
 ნი მრავალნი, სანადირონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარიან-
 ნი აზნაურნი და კაცნი მკნენი და მბრძოლნი, არამედ მპარავ-
 ნი. პირველ იყო მეფეთა სადგური; აწ უპყრავს, შემდგომად
 10 ბაგრატიისა, მუხრანის ბატონისა, ამასვე აქუს დროშა სასპასპე-
 ტე არაგვ-ქსნისა.

ხოლო კვალად არაგვის პირს არს ოხერ-ხიდა. რომელსა ეწოდა პირველ ხიდარი, სადაცა აღაშენა ვარზაბა-
 ქარ ციხე და უუჯდა კეცსა კახეთისასა და არაგვის*. მისაქ-
 ციელიდამ და ოხერ-ხიდიდამ ანანურამდე არს ვენახოვანი,
 15 ხილიანი; და ოხერ-ხიდის ჩდილოთ არს ბოდორნას⁸ ქვაბ-
 ნი გამოკვეთილნი და ციხე მაგარი. ამის ჩდილოთ ურია,
 მოსახლენი ვაჭარნი. ჩდილოთ მისა, არანისთან, ზანდუკლის-
 კევი, მას ზეით ვეძათკევის-კევი. ამ კევისა და არა-
 გვის კიდებდნენ არს ანანური⁹. ძველად იყო ეკლესია მცი-
 20 რე, არამედ წელსა ქრისტესა ჩდ აღაშენა გიორგი ერისთავ-
 მან ეკლესია გუნბათიანი, დიდი. გარემო მოავლო ზღუდე
 ქვიტირისა, და მალალს კლდესა ზედა ქმნა კოშკი და ციხე.
 ჰგონებდა სიმაგრედ თვსად და მომავალთა თვსთა, არამედ
 ექმნა საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა.
 25 ვეძათ-კევის დასავლით არს საფერშეთი და ალევვი, მთა-
 სა ზედა; და ალევვი არს მთა მალალი, თხემთა უტყეო, კალთა-
 თა ტყიანი. ესე წარივლის. სამკრით ოძისამდე და ჩდილოთ
 ლომისამდე. ესე მთა ჰყოფს ქსნის-კეცსა და ბაზალეთსა. ამ
 ალევვის მთის თხემსა არს ეკლესია უგუნბათო¹⁰, მკვრეტი
 30 ქართლ-კახეთისა. ამას შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჯვართა
 ოქროსა და ვერცხლისათა, და სამსახურებელნი ეკლესიისანი
 მრავალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარსთა, რა
 ეამს წარიღეს ხატი მისი, მუნ სასწაულის მხილველთა უქმნეს!
 კარნი ოქროსანი და დასდევს ურემსა კარბმულსა, და მოილო
 35 მუნ. ამ მთას გასდის ნარეკვავი.

არამედ კეობასა ამას ბენის-ჭილუტამდე ეწოდების გრე-
 მის-კევი. არა არს გრემის-კეცს ვენახნი და ხილნი, სხვითა
 ყოვლითა მოსავლიანი. და ამ სიმგრგველეს შორის არს ბაზა-
 ლეთი, რომელსა ეწოდა დაბის გამო. აქეს ბაზალეთს აღმო-

აღწერა არა-
 გვის-პირისა-
 და ბაზალე-
 თისა

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „არს ოხერ-ხიდა, რომელსა...“ სწორია
 დედანში სტრიქონს ზევით, აშიაზე გატანივით.

სავლით არაგვი, სამკრიოთ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა*, დასავლით გრემის-კევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ქართალის მთა. არს აქა ტბა ბაზალეთისა, დუშეთის¹¹ წინარე მდებარე, და არს ურგები და უთევზო, და წურბელი მრავალი. სხდებიან ფრინველნი მრავალნი. არიან ტბის გარემოს, მუხრანის კერძ, არაგვისკენ, გრემის კერძ და ანანურის კერძოთ, დაბნები ვენახოვანნი, ხილიანი, მოსავლიანი და უწყლოობით არა მრავალნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა. ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მბრძოლნი და მპარავ-ავა-ზაქნი და უშიშნი ღვთისა. წილკნის მთის ზეით, ვიდრე ანანურამდე, უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-კრამოვანი. ხოლო ანანურს ზეით ერთვის არაგვს დასავლიდამ ქართალის-კევი. მის ჩდილოთ არს მთიულთ-კარი, სიმაგრე მტკიცე; მას ზეით ნასასახლევი მეფეთა და ხანდოს-კევი, რომელი გამოსდის ლომისის მთას, ერთვის არაგვს დასავლეთიდამ.

აღწერა გუდამაყრისა

მის ზეით ერთვის კევი გუდამაყრისა არაგვს ჩდილოდამ; გამოსდის კავკასს გუდამაყრასა, კვესა და ძურძუკს შორისსა. და არს გუდამაყრის კეობა მაგარი, მოსავლით, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, კელოსანნი, მშვილდთ-მოქმედნი, აკეთებენ რქისაგან მჯიხვისა, თხისაგან და კართაგან.

აღწერა მთიულეთისა

ხოლო გუდამაყრის-კევის შესართავს ზეით, დასავლეთ-ჩდილოს შუა, არს მთიულეთი. ამ მთიულეთსა და კსანის-კეეს განჰყოფს ცხრაზმასა და კანდოს ლომისის მთა. გუდამაყრის-კეეს ზეით, სამკრიდამ, მოერთვის არაგუს ამირთ-კევი. კვალად მოერთვის სამკრიდამეე ჩოხელთ-კევი. ამას ზეით მოერთვის არაგვს ცეცხლის-ჯვარიდამ კარხელთ-კევი. ამას ზეით არს ნადვარევი, მეფეთა ნასასახლევი, შენებულება დიდი. მას ზეით მოერთვის არაგვს ღუდოს-კევი. ამას ზეით არს მონასტერი ყოვლადწმიდისა და აწ უქმი. და ეს კევი გამოსდის ლომისის მთას. მონასტრის სამკრიოთ, მთის თხემსა ზედა, არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, წოდებული ლომისა¹ [და ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე], უგუნბათო. არს მრავალნი ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი, დახიზნულობით. უკერეტს სამკრიოთ კსანსა, ჩდილოთ მთიულეთს. მთა ესე უტყყო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთათა ტყიანი. ხოლო ღუდოს-კევის ჩდილოთ, არაგვს გაღმა, არს დაბა კადა, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითავე. მის ჩდილოთ არს ციკარა, ადგილი კლდოვანი და აკოშკოვანი გარემოს, და არს მუნ ეკლესია მცირე. ამ ციკარას

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „დასავლით გრემის-კევი და ალუ“.

დასავლით გარდავალს გზა კევესა შინა. ხოლო ციკარის აღმოსავლეთით არს ნასასახლევი შეფეთა, ნაშენი დიდი, და ამას ქვეით იყოფის ციკარას წყალი ორად და მიერთვის არაგვის ხარხელის ზეით და ქვეით ჩდილოდამ.

5 ხოლო ჩდილოთ წარმოივლის კავკასი და განჰყოფს მთიულეთს გუდამაყრისა და კევისაგან. და არს მოზღუდვილი მთიულეთი მთითა; ამის გამო მაგარი და შეუალი არს, უვენახო, უხილო, მცირე მოსავლიანი. არამედ მოიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი; არს ცხოვარი უღუმო, კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ სივიწროვის გამო. ჰავით არს ფრიად კეთილი და შევნიერი, წყარო-წყლითა და მწვანითა. წყალთა შინა კალმახი მრავალნი; კორცი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, პური ნოყიერი, ეგრეთვე ქრთილიცა. კაცნი ჰაეროვანნი, მკნენი* და მბრძოლნი, ერთგულნი, ბრიყ-უსაქციელონი, საკურველთ-მოყვარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შევნიერნი, არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი აიყრების კლდისაგან ფიქალ-ფიქლად, და ასხედს მას ქვასა 10 სიბრტყეზედ ხშირად მუწუქთაებრ, ვითარცა ოქრო და ვერცხლი, ანუ ნარევი და მბრტყვინავი ფრიად, ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს პატროსნება მათ შინა ესე.

ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს კევი. გარდავალს 15 გზა კევეს, კადის დასავლეთიდამ, კავკასსა ზედა. არამედ არს დაბალი და უტყეო; ზამთარს ვერა ვლის ამას ზედა ცხენი თოვლის სიდიდითა; ზაფხულ არს ბალახიანი, ყვავილიანი. ამას უწოდებენ ყელს. ხოლო ჩდილოთკენ ერთვის კევის მდინარეს კევი, და უწოდებენ შთასავალს. აქა არს წყარო სპეტაკი, ვითარცა თოვლი, და ჰყრია ბროლი მრავალი, მგზავსი 20 გათლილისა, და სცვივა კლდესა. აქა იპოვების ბროლი და სკვირს წითლად, და გასტეხო—არს შიგ წითელი ბროლი. არამედ მდინარესა კევისასა ეწოდების არაგვიცე ჩერქეზამდე და მუნ ლომეკის-მდინარე ძველადვე, და აწ უწოდებენ თერგსა; გამოსდის ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-35 დვალეთისა შუათს, აღმოსავლეთიდამ, კავკასის მკერიდამ, დის აღმოსავლეთად ჩასავალამდე.

ამ ჩასავალს ზეით არს თრუსო სამ კევად. აღმოსავლით აქუს კევი, დასავლით ზახა და მალრან-დვალეთი, სამკრით მთიულეთი, ჩდილოთ ქურთაული, და მოზღუდვილ არს 40 კავკასით, თვნიერ კევიდამ. მოსალენისი არიან ოსნი, დვალნი. შთასავალს ქვეით მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ, ვიდრე ქისტის-წყლამდე, და მიდის ფრიად მაწრაფლად. ამ დი-

ნების გამო არა არს. თევზი მდინარესა ამას შინა, თვნიერ კალ-
მახისა. და არს კეობა ესე მოზღუდვილ კავკასითა, რამეთუ
დასავლით აქუს მყინვარი², უმაღლეს ყოველთა კავკასთა
და მარადის ყინულით შეკვერცხილი. და განჰყოფს მთა ესე
თაგაურს, ჩიშსა და კევსა. აღმოსავლით უძეს კვალად კავკასი,
იგიცა მარადის თოვლიანი. განჰყოფს მთა ესე ქისტს, ძურძუქს
და კევსა. სამკრით აქუს კვალად კავკასი, და განჰყოფს ესე გუ-
დამაყარს, მთიულეთს და კევს.

ხოლო ჩასავალს ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, არაგვის და-
სავლით, ციხე არ შისა³, თვნიერ კაცთა კელთაგან ქმნუ-
ლი, მალალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილ კლდითავე და შეუა-
ლი კაცთა, მყინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდამ არაგუს
ერთვის, არ შას ქვეით; აჩხოტის-კევი⁴. აქ არს ციხე ღუ-
ღუ შაურისა მცირე, არამედ ფრიად მაგარი. ამ კევიდამ
გარდავალს გზა გუდამაყარს. ამის ჩდილოთ არს სტეფან-
წმიდა⁵, დაბა კარგი. ამის დასავლით არს გერგეთი,
არაგვის იქით კიდესა. ზეით ამისსა არს, მყინვარის კალთასა
ზედა, მონასტერი სამეზისა⁶, გუნბათიანი, მცხეთის
სამკაულის სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯვარი, შვენიერ-
ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მყინვარის კლდესა შინა არიან
ქვაბნი გამოკვეთილნი ფრიად მალალსა, და უწოდებენ ბეთ-
ლემსა⁷, გარნა საჭიროდ ასავალი არს, რამეთუ არს ჯაჭვი
რკინისა, გარდმოკიდებული ქვაბიდამ, და მით აღვლენ. იტყვი-
ან უფლის აკვანსა მუნ და აბრაჰამის კარავსა, მდგომს უსვე-
ტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაცა საკვირველთა. არამედ მე ვედუ-
მებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამო-
კვეთილი უდაბნოდ, და აწ ცალიერი. გერგეთს ქვეით, ჩდი-
ლოთკენ, დასავლეთიდამ ერთვის კევი გელათისა, ძვე-
ლად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის, სახელი, ხოლო აწ უწო-
დებენ გველეთს.

114

ამ გველეთს ქვეით ერთვის არაგვსვე კევი, სამკრ-ალ-
მოსავლეთიდამ, გამოსდის გუდამაყარისა და ძურძუქის კავკას-
სა, მოდის დასავლეთს-ჩდილოს შუა და არს უშენი. გარდა-
ვალს ამ კევიდამ გზა ძურძუქსა და ქისტეთს, ძნელი, საჭირო.
კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაცა. ამ კევს ქვეით და-
ვიწროვდების კევი ესე კლდითა, და აქა არს ციხე დავი-
თისა, არაგვის აღმოსავლით კიდესა ზედა, აღმაშენებელის
აღშენებული. ამას ქვეით არს დარიელა¹ არაგვის აღმო-
სავლით, კიდესა ზედა, გ მეფის მირვანის² მიერ—შეაბა კარი
და ქმნა სიმაგრე ხაზართა და ოქსთათვს, რათა უმისოთ ვერ-

*). დედანში აქ გამეორებულია: „არაგუს“.

ლარა ვიდოდნენ* [და არს სახელი ესე მომრევი]. ამას ქვეით
ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშკრიან ოვსეთად, მუნ
დადვიან.

5 ხოლო კეობა კევისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთი-
ლისა, სელისა, შერივისა შთასავლით გველეთამდე. არა არს აქა
ხილნი, თვნიერ მთის ხილთა; არს კოწახური, მოცხარი, კლდის
მერსენი და სხვანიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ქალათა
მრავალფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვა-
ვილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყვნი, რაც ოდენ ეტევის,
10 მრავალნი. ცხვარი უღუმო. არს აქა მჯიხვი მრავალი ჯოგად
და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი და ზაფხულს მწყე-
რი ურიცხენი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა
არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთის ქვემოდამ. ჰავით არს კე-
თილმშენი. კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, აკოვანნი, ჰაე-
15 როვანნი, ვითარცა მთიულნი, გარნა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა,
სარწმუნოებით ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.

ხოლო მდინარე კსნიისა ოძის ზეით, ბაზალეთისა და
ალევის მთის დასავლით, დის და გამოსდის ქნოლოს ჟმურის
საშუალს კავკასს. ქარჩოხამდინ დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს
20 ქვეით სამკრით, გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს. ხო-
ლო ოძის ზეით არს მონასტერი ხოფა³, უგუნბათო, დიდ-
შენი კეთილად და აწ ცარიელი. მის ჩდილოთ არს მცირე
ქალაქი ახალ-გორი⁴. მსახლობელნი არიან სომეხნი, და
სასახლე ქსნის ერისთვისა. მას ზეით, კსნის დასავლით კიდესა
25 ზედა, არს ციხე დაბასა წირქვალს. ამის სამკრით, ბოლ-
სა და ახალდაბას შუა, არს ახალდაბის⁵ ციხე ამილა-
ხორისა. წირქვალს ზეით, ჩდილოთ, არს მონასტერი კაბე-
ნი⁶, გუნბათიანი, ყანჩიეთს⁷, კეთილად ნაშენი, შვენიერს
ადგილს და აწ ხუცის სამარ. ჩდილოთ ყანჩიეთისა, ზებეყურის
30 მთის ძირს, არს ხადის ციხე, მაგარი: ზებეყურის
მთა არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩა-
მოადგების ცხვირად კსანს დასავლიდამ და აღმოსავლეთიდამ
ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროვებს კსანსა კლდითა.

ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე კსანი არს ვენახოვანი, ხილია-
35 ნი, მოსავლიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს
ზეით იწრო და მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა
სხვანი მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავ

აღწერა
ქსნის-კევისა
და მამული
სა მისისა

*) „ამას უწოდებენ ვერაპელნი კავკასიის კარად და მეორეს ლე-
კეთის კავკასიის გზასა“.

(ვახუშტი).

***) ეს სიტყვა ჩაპატაბულია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

კლდის ჩილოთ, საძეგურს⁷, ერთვის კსანსა აღმოსავლეთ-
 ლიდამ კევი, ალევის მთის გამომდინარე. საძეგურის ჩილოთ
 არს მონასტერი ლარგვისი⁸, წმიდის თევდორესი, უგუნბათო,
 შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ; აქა ჰყო შანშემ⁹
 ციხე, არამედ ურგებად თვსად. აღმოსავლით უდის კსანი, სამ-
 კრით ქურთის-წყალი¹⁰. ამის ჩილოთ ერთვის კსანს აღმოსავ-
 ლიდამ ცხრაზმის-კევი, გამოსდის ლომისას. და არს ად-
 გილი ესე მოსავლიანი, მთის ალაგთაებრი. და ამ კევს ზეით,
 ჩილოთკენ, არს ციხე ქარჩოხისა, კსნის პირსა ზედა,
 ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამკრით კსანი და
 აღმოსავლით კევი, ლომისის მთის გამომდინარე, და აღვალს
 აქედამ გზა ლომისის ეკლესიისა თანა და შთავალს მთიულეთს.
 ხოლო ქარჩოხის დასავლით არს კსანსა ზედა ჟამური. აწ
 მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა არს ციხე, ბერ-
 ციხედ წოდვილი, კსანსა ზედა და კლდესა ზედა მდგომარე.
 არამედ მთიულეთსა და ამას შუა არს მთა მარადის თოვლიანი,
 უტყეო, კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მკარეს ამ
 მთასა ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მაღალნი და
 კეთილნაშენნი. მოსავლით, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი.
 ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყენი არა. ეგდენ მრავალნი.

ხოლო სამკრით ჟამურისა არს მთა, განმყოფელი ქურ-
 თისა და ჟმურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადი-
 რიანი. ამ მთის სამკრით არს ქურთის-კევი, რომლისა
 წყალი გასდის ამავე მთას, და სად ერთვის ამ წყალს ცხრა-
 წყაროს-წყალი, მუნ, ამ ორთა წყალთ შუა, არს ციხე წინ-
 კიბე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა კევთა უწოდებენ ქურ-
 თას, და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის მონასტერს
 კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველ-
 ნი, ეგრეთვე კსნის-კევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ქურ-
 თა, ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ სამთა
 კეობათანი არიან, ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმ-
 გზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი
 ქურდნი, მპარაენი, მძრცველნი, უსირცხონი.

აღწერა ქო-
 ლოთქვიტ-
 კირისა

კვალად ცხრა-წყაროს სამკრით არს მთა, კსნიდამ ისრო-
 ლის-კევის მოამდე მდებარე, აღმოსავლიდამ დასავლეთად,
 თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ მთას გაზდის სამკრით
 რეხულა, და არს აქა ციხე მცირე, და მას ციხეს ქვეით ქო-

⁷) დედანში ეს ადგილი შემდეგნაირადაა: „საძეგურის ჩილოთ არს მონასტერი ლარგვისი, წმიდის თევდორესი, აღმოსავლით უდის კსანი, სამკრით ქურთის-წყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა, აწ ხუცის სამარ. აქა ჰყო შანშემ ციხე, არამედ ურგებად თვსად“. ხანგასპული სიტყვები ანაფხეკზეა დაწერილი, განსხვავებული მეღნიით, დედნის ხელით.

ლოთქვიტკირი. ესეცა არს მთის ალაგთაებრ, ვიდრე ზახორამდე.

ხოლო კვალად ჭურბისა, ცხრა-წყაროსა და ქოლოთქვიტკირს დასავლით არს ისროლის-კევი. ბიყარის-კევის ზეით არს მამული კსნისა. ეს მდინარე არს მეჯვდა, გამოსდის ქამურის მთასა, დის სამკრით დაბის მეჯვდამდე. ქამურის მთის კალთასა არს აშატურთ-კარი და ციხე. ხოლო განჰყოფს ამ კეობასა, ქოლოთქვიტკირს და ქამურს მთა კარულისა, მდებარე ჩდილოდამ სამკრით, ტყიანი და ნადირიანი. აშატურთ-კარს ქვემოთ ერთვის მეჯვდას დასავლიდამ მერის-კევი. გამოსდის ბენდერის მთას. ხოლო ამ კევის სამკრით, მახსილამ, წარივლის მთა ტყიანი და ნადირიანი ორბოძლის მთამდე. ხოლო ორბოძალი არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორბოძალსა ზედა არს ბალახი. უკუთუ მოძოოს არა მუნებურმან ცხენმან, მასვე წამს მოჰკლავს, ეგრეთვე თივაცა მისი მოაკუდინებს. და არს ესე ბალახი ამ მთებთა ზედა სოველგან მრავალი. და მივალს ესე ორბოძალი, ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს-კევის ქვეით ერთვის მეჯვდას ბიყარის-კევი აღმოსავლეთიდამ, გამოსდის უსანეთს. და ამ ბიყარის ზეით არს ისროლის-კევი, ვითარცა სხვანი ამ მკრის მთის ადგილნი, იწრო, ტყიანი და მწირი. ხოლო კვალად ორბოძლის მთის სამკრით არს, მთის კალთასა შინა, იკორთას, მონასტერი¹ დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნაშენი, კარგს ადგილს; ზის არქიმანდრიტი.

ამ მთის სამკრით კერძს, ჯარიაშენიდამ ვანათამდენ, უწოდებენ გვერდის-ძირს, და არს ადგილი ესე ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი; ბრინჯ-ბამბას გარდა ყოველნი სცენდების ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერთ ქართლისასა, არამედ ღვინო აქაური თხელი და მომქავო, გარნა საამო სასმელად.

ხოლო ისროლის-კევის და ქამურის დასავლით არს პატარა-ლიახვის კეობა. ამთ განჰყოფს მთა ბენდერისა, წიფორისა და ქნოლოსი. მდებარებენ მთანი ესენი ჩდილოდამ სამკრით კავკასიიდამ. ამ მთებს უძეს აღმოსავლით ისროლის-კევი, ჭურთა და ქამური, დასავლით—პატარა-ლიახვი. გამოსდის პატარა-ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირეს ტბას და მოდის ფოტრისამდე სამკრეთად, მერმე საცხენის ქვემოთამდე დასავლეთად, მერმე კიდევ სამკრით. ხოლო ვანათს² ერთვის დასავლიდამ ლიახვის კევი გერისა. გამოსდის მშხლების მთას და დის სამკრით. ამას ზედა მსახლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს. ხოლო ვანათსა, საცხენისსა და ბელოთს ზეით ერთვის ფოტრისის-კევი, ღრმა და კლდიანი, ძნიად განსავალი. გამოსდის გერი-

ადწერა ისროლის-კევისა

115

ადწერა გვერდის-ძირისა

ადწერა პატარა-ლიახვის კეობისა

სა და შუა-ცხვირის მთას. შუა-ცხვირს მსახლობელნი არი-
ან ოსნი. ამ ფოტრისას-კევეს ზევით არს აწერის-კევი. აქ
ალაშენა შანშემ ციხე სიმაგრედ თვსად, არამედ ექმნა გალიად,
რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედაწული მისი მუნიდამ. მას
ზეით მოერთვის კევი შანბიანი სსა ლიახვს აღმოსავლი- 5
დამ. გამოსდის ჟამურის მთას და დის დასავლეთად. ამ კევეს
ზეით ერთვის ლიახვს კევი ჩაპარუხეთისა. გამოსდის
გერის მთას, დის აღმოსავლით, ერთვის ლიახვს დასავლიდამ.
ამ ლიახვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ციხე ბეყ-
ჩოსი. ამ ციხეს ზევით არს ქნოლო, სამ კეობად, აღმოსავლი- 10
დამ, ჩდილოდამ და დასავლით-ჩდილოდ შუადამ. ხოლო ტბა
ქნოლოსი არს მცირე, რომელსა სდის ლიახვი. ამ ტბიდამ
ვანათამდე არს ლიახვის კეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა
დავსწერეთ მთის კევნი, და სივიწროვით ესე უფროს მწირი,
არამედ აწერის-კევეს ზევით არიან მოსახლენი ოსნი სრულიად. 15

აღწერა მალ-
რან-დვალე-
თისა

ხოლო კვალად ქნოლოს ჩდილოთ კერძოთ არს მთა დი-
დი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს მალრან-დვალე-
თი. და იმზღვრების ესე მალრან-დვალეთი: აღმოსავლეთით
კავკასით, მთიულეთსა და მალრან-დვალეთს შუათითა; სამკრით
კავკასით, ქნოლო-მალრან-დვალეთის შორისით; ჩდილოთ კავ- 20
კასით და მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზახასა და მალრან-
დვალეთს შორისით; დასავლით მთით, ჩამოსულით კავკასიდამ,
ჟბასა და მალრან-დვალეთს შორისით. აქ მალრან-დვალეთს
გამოსდის დიდი-ლიახვი თრუსოსა და ზახის კავკასსა, და დის
სამკრეთს-დასავლეთს შუა. და არს მალრან-დვალეთი სამ კეო- 25
ბა, მოსავლით, ვითარცა ამ მკრის მთის ადგილნი დავსწერეთ.
მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო ქსნის მამულნი, რომელნი
დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთითა, კლდითა და ტყითა. არს
მთანი შემკობილნი ყვაილითა და ბალახითა. კაცნი ჰგონე,
ვითარცა არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. ამ მთის ად- 30
გილებთა შინა, რომელნი აღვსწერენით, დიან წყარონი ფრიად
ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭლმის მომდნობნი და მომნე-
ლებელნი, და სმენ მუნებურნი; უწოდებენ ვეძას, პირუტყვთ
შემრგო, გამასუქებელი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ
ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლენნი. 35
შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი,
და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინადგან მტერთაგან
ბარს შინა კაცნი შემციობულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს-
თასა დავსწერთ მის ადგილს, ოსეთისა აღწერასა შინა.

აღწერა მეო-
რე სასპასპე-
ტოსი და
სამილახვა-
როსი

ვიწყებთ მეორეს სასპასპეტოს, მემარჯვენეს, ში- 40
და ქართლის ნაკუჭთსა, რომელი არს აწის ზემო-ქართლი.
ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დავსწე-

რეთ ხაზი კასპიდან წარსრული ჩდილოს, გამჭრელი წლევისა, შავ-ტყისა და მისრული კსნის კიდემდე და ბოლამდე; სამკრიო მდინარე მჭკვარი; ჩდილოთ, რომელი აღვწერეთ ქსნის მამულის საზღვარი, და მერმე კავკასი; დასავლით ძირულას იქითი მთა კოლბეურისა, მცირე, რომელი მიჰყვება ჩდილოთ კერძ პერანგამდე, მუნიდამ ერწო-კუდარამდე და ესევ მთა კოლბეურისა, კეფინის-კევსა და ამაშუკეთს შუა, მიჰყვების სამკრიო ვერტყვილამდე; ვერტყვილიდამ ხაზი ჩხერიმელის დაბის ქვაბამდე, და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვირამდე და ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანს თხოთის მთიდან მოსდევს მთა, დასავლეთად, მტკვრის კიდესა, გორის ქალაქამდე, და ეწოდების მთა წლევისა, მერმე კვერნაქი. არს ამ მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი, ვიდრე ზეგანამდე, მას ზეით კვერნაქი უტყეო გორამდე; და სამკრიო კერძი სრულიად უტყეო, გარნა ბალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მაღალნი და ქვაბნი გამოკვეთილნი მრავალნი. კლდე ესე აშურიანამდე, ვითარცა სარკინეთისა, მერმე თირი.

ხოლო წლევის მთას გასჭრის მდინარე რეხულა; ქოლოთქვიტკირს ქვეით დის ლეხურა სამკრიოთ, ერთვის კასპს მტკვარს ჩდილოდამ. კასპი^ა აღაშენა პირველად ქალაქი უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო ქალაქი ყრუმდე, ხოლო აწ არს დაბა დიდი. კასპს ზეით, წლევის მთაში, არს მონასტერი მამებას^ა, სტეფან წმიდისა, თათესაგან, იგ მამათაგანის, ქმნული. დაფლულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნაწილის აღმოსავლასა, ვითარცა წმიდის შიოსას, არამედ აწ დეკანოზის მიზეზით დაყენებული; და აწ არს ხუცის სამარ. მას ზეით არს ციხე, სადითგან გამოიყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი. ამის ზეით, კორკებთან, ერთვის რეხულას კევი უსის-ტყისა და გაოსდის მკურვალეთის მთას. ამის ზეით არს, რეხულას აღმოსავლით, სამთავისი^ა, ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, დიდშენიერად შენებული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქსნისა და ლეხურას კეობისა. ქმნული არს იგ მამათაგანისა ისიდორესაგან, და დაფლული არს იგი მუნვე. ხოლო სამთავისის ჩდილოთ, ქალას^ა, შენობა დიდი სასახლეთა. ქალის აღმოსავლით არს ციხე ცხვილოსისა, მთის ძირსა ზედა. და წარივლის მთა ესე ჩდილოთ ზებეყურამდე და დასავლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი. ქალას ზეით არს დაბა რეხი, რომლის გამო იწოდა მდინარე ესე. ამ რეხის აღმოსავლეთით არს მონასტერი ქვაბისმანი. ზის წინამძღვარი.

აქამდენ არს რეხის კეობა! ხილიან-ვენახიანი და ნაყოფიერი. ამას ზეით ქოლოთქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთას

ალაგნი. რეხის დაბის ზეით ერთვის რეხულას კევი წოლ-
დისა, და განწყოფს ამას მთა წინსენებული ცხვილოსისა.
ჩილილოთ ამ მთის არს წოლდი, სამკრით ბერშოეთ კეზალი
და სხვანი. წოლდის-კევი გამოსდის უსანეთის მთას, უსანეთ-
თის მთის თხემს არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბა- 5
თო. ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავე-
ლით, ზემორ. არს ზახორი, ზახორს ზეით ციხე კაბერი,
და ამ ციხეს ზეით ქოლოთქეტიკირი. ხოლო კვალად ქალასა
და რეხის დასავლეთად, მხურვალეთს ზეით, არს მთაში მო-
ნასტერი¹ კეთილნაშენი, აწ უქმი. 10

ამ მთის მიყოლით, დასავლეთისაკენ მეჯვადამდე და ვიდ-
რე დიდ-ლიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისი მინდორი
დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა არს წალკოტნი, ნიგეზნარ-
ნი და ვენახნი მრავალნი; და ირწყვის მინდორი ესე მეჯვდის
აღმოსავლეთისა მეჯვდის რუთი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი, 15
თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა. მთის ძირის დაბნებნი ეგრეთვე ვენ-
ხოვანნი და ხილიანნი, პირუტყვეთა სიმრავლე: თვნიერ აქლე-
მის, არს ყოვლისავე. ამ ადგილს აწ უწოდებენ სამილა-
ხოროსა. კვალად კასპის დასავლით მინდორი მტკვარსა და
კვერნაქს შუა არს აშურიანი, უწყლობით უნაყოფო, უფლის- 20
ციხემდე, არამედ ზამთარს ბალახიანი, და იზრდების ცხოვარ-
თა, რემათა და მროწლეთა სიმრავლე, და თბილი ზამთარ.
აშურიანს ზეით არს უფლის-ციხე², კვერნაქის გამოკიდე-
ბულის კლდის გორასა ზედა, მტკვრის კიდესა, რომელი აღა-
შენა პირველად უფლოს, ძემან ქართლოსისამან, და იყო ქალა- 25
ქი ჩინგისაჲდგე; აწ არს შემუსერილი. არამედ შენობა უცხო,
კლდისაკან გამოკვეთილი; პალატნი დიდ-დიდნი, ქანდაკებული
კლდისაგანვე; გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფული მტკვრამდე³, დი-
დი. დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი, და მას შინა გამოკვე-
თილნი ქვანნი მრავალ-დიდნი, არამედ აწ შეუალ არს. აქა 30
არს ბუზნი. გამოსული იხილვების სპალაშკარნი შუბოსან-
მშვილდოსანნი, ცხენოსანნი, გალაშკრებულნი, ნიშენენ მისნო-
ბად და უწოდებენ უფლის-ციხეს.

აღწერა გო-
რის ქალაქი-
სა

ამის დასავლით არს ქალაქი გორი⁴. ამან სახელი მოი-
გო გორისაგან, რომელი აღმოსულ არს მუნ დიდი, ლიახვის 35
მდინარის კიდესა ზედა. და მოსდგამს ამ გორას აღმოსავლით
კვერნაქი, ჩილილოთ მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რო-
მელი იწოდების კვერნაქადვე, სამკრით მთა ბურეთისა და გო-
რიჯვრისა. და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა, დის მდი- 40
ნარე მტკვარი. ხოლო ქალაქს გორს ჩაუდის დასავლით მდინა-
რე ლიახვი, და მიერთვის ლიახვი მტკვარს ჩილილოდამ. არა-
მედ არა არს უწყებული, ვისით აღშენდა პირველ, გარნა

ცხორებასა წერილ არს: „ერეკლე კეისარმან უწოდა ტონთიო
 [რომელი არს ოქროს მთა] და ჰყო საფლველად საგანძურთა“.
 არს გორასა ზედა ციხე დიდი. დასავლით არს გვირაბი, ჩა-
 ტანილი ლიახვამდე, ქვიტკირისა. ამის გარმოხვეული ლიახვი-
 5 დამ ლიახვამდე ქალაქი. ჰგ მეფემან სვიმონ წარუხვნა ოსმალ-
 თა და შემუსრა ციხე. პო მეფის როსტომის მეფობას აღაშენა
 შასეფიმ კვალად ციხე, და მიერთ ეპყრათ ყიზილბაშთა. უდ
 მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი, შემდგომად დაიპყრეს
 ურუმთა, მერმე შანადირ დაარღვივა ციხე; არამედ დაძაღყო-
 10 ფილი ოსმალთა, და ლეკთა, და ყიზილბაშთაგან შემცირდა
 ქალაქიცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკლესიანი
 კეთილშენიერნი ც, გარნა ერთი შემუსრეს ოსმალთა სომხისა.
 აქა პო მეფემან როსტომ ქმნა სასახლე ყიზილბაშთა რიგისა,
 წალკოტ-სავარდითა, დიდი; ავაზანი წყლიანნი დიდ-დიდნი,
 10 შვენიერნი. უდ მეფემან ვახტანგ განაახლა; შემუსრეს ოსმალ-
 თა. არამედ არს ადგილი ჰავითა შვენიერი, წყალი კარგი,
 გარემოს აქვან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი. ზაფხულ კე-
 თილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი; სანადირო მოუკლებელი ფრინ-
 ვლითა, თევზითა და სხვითაცა. ხილნი და საზოდელნი მრავ-
 15 ვალნი, გემოიანნი. მსახლობელნი არიან ქართველნი და სო-
 მებხნი, ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი და დიდისა
 მთქმელნი.

აქ, ციხის ძირს, ერთვის ლიახვს მეჯვდის-მდინარე. არს
 ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი. ამიერ და იმიერ დაბ-
 20 ნები მრავალნი; თესლთა, მარცვალთა მოსავლით ნაყოფიე-
 გორს ზეით, ბერბუკს, ერთვის მეჯვდას სველნეთის-
 ფშანი. არს მეჯვდაზედ, იკორთისა და კირბალის მთის ძირს,
 დაბა მეჯვდა, რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე. გორი-
 დამ ჩდილოთკენ მეჯვდას ზეით არს, უსანეთის მთის* ძირში,
 30 მონასტერი წმიდის თევდორესი, აწ ხუცის სამარს. ამას ზეით
 არს მონასტერი, მეჯვდის მდინარის დასავლეთად, მთის ძირ-
 ში, ბიეთს*, მონასტერი** კეთილს შვენიერს ადგილს. ამას
 უდის კევი, გამომდინარე მერის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას
 დასავლიდამ. უზის ბიეთს წინამძღვარი. ბიეთს ზეით არს კევი
 35 მახისისა. აქამომდე კეობა მეჯვდა ვენახოვან-ხილოვანი,
 მოსავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის-კევი, ვი-
 თარცა აღესწერეთ.

ხოლო გორიდამ ლიახვის მდინარის სიგრძე არს მალრან-
 დვალეთამდე და დის მალრან-დვალეთიდამ, აღმოსავლეთიდამ

მეჯვდის
 მდინარის
 აღწერა ბიყ-
 რამდე

აღწერა დი-
 დის ლიახვი-
 სა და პატა-
 რას ლიახვის
 ვანათამდე

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში ანაფხვკზე.
 **) გამეორებულია დედანში.

დასავლეთად, მუგუთამდე, მუგუთიდან დის სამკრით გორამდე, და გორს მცირეთ ქვემოთ მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. არამედ არს მდინარე ლიახვი სარგებლიანი, მრწყველი ველთა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რიყიანი, და კმოვანი, სასმელად შემრგო და გემოიანი, მარადის ცივი, გარნა ვერ განწყინავს ზამთარს სიჩქარისათუს. თევზნი მრავალნი. რომელნი ველნი ირწყვიან ლიახვითა, პური მისი არს ყოველთა ქართლისათა უმჯობესი, და გემოიანი, და სპეტაკი. გორს ზეით ლიახვს ერთვის გორისავე ქალისა და ნაჭარმაგევისა წყალნი*. ნაჭარმაგევი იყო სადგური მეფეთა და კეთილსანადირო, და აწ კარალეთად წოდვილი, ადგილი ტურუა, ქალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი, ფრინვლიანი. არამედ ამ გორს ზეით არღარა არს კაკაბი, გარნა მცირედთა ადგილებთა თუ მოიპოვების. გორს ზეით, კარალეთის პირისპირს, ლიახვის დასავლეთ, რუისის მთის ძირს, არს თედოწმინდა. მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს ვარიანის-ფშანი და ახალდაბისა. ამ ფშანსა შინა იპყრობის¹ კალმახი ყვითელი და ფრიად კარგი.

117

ვარიანს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდან პატარა-ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა ამას შერთული. ვანთამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნებიანი და მრწყველი ველთა გორს ზეითისა, მეჯვდის მდინარისა და პატარას-ლიახვს შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შერთულს ზეით არს ეკლესია არბო²-წმიდისა**, სასწაულთმოქმედი, პატარა-ლიახვის კიდეზე, დასავლეთ. ამ არბო-წმიდის ზეით ერთვის პატარა-ლიახვს აღმოსავლიდან მერის-კევი. ამ კევზე აღმოსავლეთით არს, ორბოძლის მთის კალთასა ზედა, კულბითს ციხე-კულბითს ქვეით მოერთვის ამ კევს ლაფაჩების-კევი, გამოსდის ორბოძალს. ამ კევს ერთვის სნეკვის-კევი, გამოსდის სნეკვსავე. და არს სნეკვი, და ლაფაჩები, და მერე ქსნისავე. ამ მერის-კევს ზეით, ჩდილოთ კერძ, არს ვანათი, პატარა-ლიახვის კიდესა. მალლა გორასა ზედა არს ციხე, სნეკვი-დან წამოსულს მცირეს მთასა ზედა. ეს მთა გაჰყოფს კულბითს-ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატარა-ლიახვს, და მიადგების ორბოძალს. ჩდილოთ უდის პატარა-ლიახვი, სამკრით აქუს კულბითი და ვანათი. ვანათის ციხე შემუსვრილი განახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა.

*) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

**) „გვონებ აქა ტფილის წაწებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღშენებულსა, და სასწაულსაც მის მიერ“.

(ვახუშტი).

ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მაღალი*, ქარაფოვანი, მჭვრეტე ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი გამოკუცთილნი მრავალნი.

5 ხოლო კვალად შერთულს ზეით, დიდს-ლიახვზედ, არს მეღვრეკისს მონასტერი უგუნბათო, უზის წინამძღვარი. დასავლით მეღვრეკისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნიქოზს* ეკლესია ღვთაებისა** დიდი, გუნბათიანი, ალაშენა გორგასალ და დადვა მას შინა გვამი წმიდისა რაქდენისა‡. მანვე გორგასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკოპოზი; ზის დღესაც, მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდშენი, კეთილს ადგილს, შვენიერი. ამ ნიქოზის ჩდილოთ, დიდის-ლიახვის კი-ღეზედ, არს მცირე ქალაქი ქცხილვანი†, კეთილ-პაოვანი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. გარემოს 15 წალკატოვან ვენახოვანი, საზრდლით მადლარი. ლიახვს გაღმა, აღმოსავლეთით ქცხილვანისა, ასტყდების მთა ტყიანი, და ეს მთა მიჰყვების ჩდილოთკენ მშხლემამდე. ამ მთის ძირს, ქრცილვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისაკენ, არს ერედვს‡ ციხე და ეკლესია მას შინა, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას. არს ციხე მცირე სხვა. ამ 20 ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გორის-კევესა და დიდს-ლიახვსა. კვალად ერედვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა, არს, ქრცილვანისაკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, კარგს ადგილსა და შვენიერსა, საბაწმიდა‡, დიდნაშენი, 25 და აწ ხუცის სამარ. მის ზეით, ამავე მთაში, არს, აღმოსავლისკენ, უდაბნო, მაღალს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი ეკლესიით; ძეს მოწესე მკუდარი, დღედმდე დაუშლელი, კუბოსა შინა კლდისასა, ანაფორითა. აქა არს კარკალი, სადაცა ზამთარ დნების თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმარობენ ზაფხულ ყინულად. 30

კვალად ქცხილვანს ზეით არს, ლიახვის დასავლით, თამარაშენი‡, მცირე ქალაქი. მსახლობელნი სომეხნი, ურიანი და ქართველნი. თამარაშენს ზეით ერთვის თირის მონასტრის-კევი. ამ კევზედ, გორის ძირს, არს აჩაბეთი, საყ 35 სახლე და ციხე მეფეთა. ამის დასავლეთით არს, მთაში, თირის მონასტერი‡, უგუნბათო, არამედ ფრიად კეთილშენი, კეთილს ადგილს. ზის წინამძღვარი. აჩაბეთს ზეით, კეხვს, არს, მთის კალთას, ციხე კეხვისა. და მთა ესე ასტყდების დასავლეთის კერძოთ ქცხილვანიდამ, და წარმოივლის ჩდილოთ,

*1) დედანში: „მალი“.

**1) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.

და კეხეს ზეით მოვიწროვდების კლდითა, და მერმე წარვალს დასავლით, და მიადგების პერანგის წარმოსრულს, წონისა და ფაწას შორისს, მთასა, და კვალად ქცხილვანიდამ წარვალს დასავლით, და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხეს ზეით, მოვიწროებულსა ზედა, არს ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი, და ამ კიდს ქვეით ხიდთა მუსრავს ლიახვი მტკიცესაცა. და გორიდამ სვერამდე არიან ლიახვის იმიერ და ამიერ დაბნეები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს ღებნო თხელი და მომჟაო, სასმელად მშვენი.

კეხვის აღმოსავლეთიდან ლიახვს ერთვის კევი სვერ-სა და ქემერტს შუა; ჩამოვარდების ჩდილოდამ. გამოსდის ამასა და გერის შორისს მთას. ამ მთის თხემზედ არს ეკლესია სპარსის წმიდის გიორგისა, და არს ხატი დიდი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სასწაულიანი. კვალად სვერიდამ წარივლის მთა ტყიანი ჩდილოთ, და სადაცა მოდრკების ლიახვი, მოდრკების მთა ესეცა, და წარივლის აღმოსავლით, და მიადგების გერის მთასა. სვერის ხიდს ზეით ჩამოვარდების ითრაფულა დასავლეთიდან და მიერთვის ლიახვს. ამას ზეით, გუფთას, არს ნაციხვარი. გუფთას ზეით მოერთვის ლიახვს მდინარე ფაწა. გამოსდის ერწოსა და ამას შუაითს მთას, მდის აღმოსავლეთად. და ამ კევს მოერთვის სხვა კევი სამკრიდამ, გამოსდის მასვე მთას, მდის აღმოსავლეთად. ამ კევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას პატარა-ჯავის-კევი, გამოსდის დვალთ-გორასა. ამას ზეით ერთვის ფაწას სოხოს-კევი. სოხოს-კევს ზეით ფაწასვე მოერთვის ქეშელთის-კევი. და სდიან ეს კევნი დვალთ-გორასა.

ხოლო პატარა-ჯავასა და ხწვეს შუა არს მთა ტყიანი, დვალთ-გორიდან ფაწამდე სამხრით მდებარე. ფაწის შესართავს ზეით არს სხლები და ჯავა. ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს დასავლეთიდან ხწვის-კევი, სდის დვალთ-გორასა. ხწვის პირისპირ, ლიახვს გაღმა კიდურს არს მიწა სასუნებელი⁹, და უდის სუნი ფრიად ძნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილას სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა. ხწვეს ზეით ერთვის* კევი მუგუთისა ლიახვს, დასავლი-დან, და გამოსდის დვალთ-გორასა. აქ აღაშენა ციხე მაჩაბელ-მან, შეუმუსრეს ურუმთა, რომელი იყო მაღალს კლდესა ზედა. მცირეთ ამ მუგუთს ზეით მოდრკების ლიახვი, და მიერთვის მუნ კევი კოშკისა. მას ზეით მიერთვის ლიახვს როკის-კევი. როკას ზეით მიერთვის ლიახვსვე ბჟის-კევი.

*) ეს სიტყვა დედანში ორჯელაა დაწერილი, მეორე წაშლილია.

და სდიან ეს კვენი დვალთ-გორასა, და დიან სამკრეთად. ხო-
ლო ბჟის-კევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების
ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხული-
სა ზახას და დვალეთს. კვალად ლიახვს ერთვის ბჟის ზეთ, | სამ-
5 კრიდამ, მშხლების-კევი და გამოსდის გერის მთას. და
ამას ზეთ არს მალრან-დვალეთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არა-
მედ სვერს ზეთ რომელი ლიახვის კეობა აღვსწერეთ, არს
უვენახო, უხილო; მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი; მოსავ-
ლით მთის ალაგებრი და პირუტყვთაცა ეგრეთი. ხოლო ქცხილ-
10 ვანის დასავლით არს, წინსენებულის მთის ძირს, თიხრე-
ვის-კევი, გამოსდის ძარს, დის სამკრით, არამედ მინდო-
რად ვერლარა დის. ტბეთ¹ ზეთ არს ნაციხარი. ამას ზეთ
ითხრების ქვა შავი დუდეთს. ამ ქვით ბურვენ ეკლესიებთა,
სიბრტყისა და სიმსუბუქისათვის. გარნა არიან ქცხილვანის კეო-
15 ბის კაცნი შვენიერ-ჰაეროვანნი, მეგრძოლნი, სირცხვილის მდე-
ვარნი, ამაცხი, ერდგულნი. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი,
და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად გორის დასავლით არს მთა რუისისა,
ტინის-ხილით, თედო-წმინდით სასირეთამდე და მტკვრამდე,
20 მცირე ადგილს ტყიანი, საკნავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად,
უწყლო, და ადგილ-ადგილს დის წყარონი მცირენი. მტკვრის
პირად ღრატოიან-კლდიანი. და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კი-
დესა ზედა, არს ურბნისი². ალაშენა ქალაქი უფლოს, ძე-
მან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ
25 არს ეკლესია დიდი, უგუნბათო, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი დი-
დის ლიახვისა, და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსერი-
ლი ალაშენა და განაახლა ჟდ მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხა-
ტი მისი წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისა, მოზლუდა ქვიტ-
კირითა. ურბნისის დასავლით, დუდეს, დის წყარო ფრიად
30 დიდი კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილ-
ნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჰყინავს.

სამკრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდი
რუისი³ და ეკლესია ღვთაებისა, გუნბათიანი, დიდი, დიდ-
შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამ რუისა ზეთის ქართლისა,
35 ლიხ-ტაშის-კარამდე, და აწ ესევ მწყისს ხეობასა და სადგერს,
ვინადგან მაწყვერელი არლარა არს. შემუსრა ლანგ თემურ;
ალაშენა ეკლესია ესე ოვ მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად
კვალად განაახლა და შეამკო პთ დედოფალმან მარიამ. და ამ
რუისის მთის სამკრეთის მინდორი ნიქოზამდე და ლიახვით
40 დვანის-წყლამდე ირწყვის ორის ლიახვის რუთი, თამარ მეფის
ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი.
ხოლო სალთვისის რუ განაახლა ჟ მეფემან ვახტანგ, არამედ

აღწერა გო-
რისა და
ლიახვის
ზეითისა

აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თვნიერ წყაროსა ერთისა, რომელი არს ეკლესიისა თანა. არამედ სცხოვრებენ მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

აღწერა
დვანის-
წყლისა

რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გამოს-
დის თირის მონასტრიდამ წარსრულს მთას, დის ჩდილოდამ 5
სამკრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ
მდინარის აღმოსავლით, არს ბრეთს მონასტერი უგუნბათო,
რომელი ქმნა პიროს, იგ მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგი-
ცა მუნვე. არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ,
ასტყდების მთა კვერნაქი და მივალს ფცის-წყალამდე, რომელ- 10
სა ეწოდა ცეცხლის-ჯვარი. წვერს ქვეით, არადეთს,
არს ქია მარიამული, რომელი ჰკურნებს ბრაზიანის ნაკბენს სმი-
თა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის დასავლით კიდესა არს
დირბს მონასტერი⁴, სადა ზის არქიმანდრიტი ივრუსალემის
ჯვარის მონასტრისა. არამედ მეფენი¹ ქართლისანი დასმენ 15
ქართველთა, და ყოველს საქართველოსა შინა არს მამული მი-
სი, და ჰფლობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად ივრუ-
სალემს. ამას ზეით, დვანს, ამ წყალს ერთვის კევი ჭოლი-
ბურისა. ამ კევს ზეით ერთვის ამ წყალს კევი წუნარისა.
წუნარს⁵ არს ეკლესია გუნბათიანი, აწ უქმი. წუნარის-კევს 20
ზეით არს ეკლესია ერკნეთს; დვანან მთაწმინდის მონაზონ-
ნი ბერძენნი. აქ ამ წყალს მოერთვის დასავლეთიდამ ნულის-
კევი. არს ნულს ციხე. ამ კევს ზეით მოერთვის აღმოსავ-
ლიდამ ყორნისის-კევი, გამოსდის ძარის მთას. ყორნისს
არს ქვაბნი კლდისანი და კოშკოვანი, გარნა შემუსრეს ლეკთა. 25
ყორნის ზეით, წორბისს, ერთვის ამ წყალს ხტანის-კევი.
წორბის ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა, არს ციხე საქარ-
თლისა, მაგარი. არამედ კეობა დვანისა არს ვენახოვანი, ხი-
ლიანი, მარცვლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

აღწერა
ფცის-წყლისა

დვანის-წყლის დასავლით არს ფცის-წყალი და დის 30
ლოხოისა-პერანგას მთათაგან, მოდის სამკრით და მთერთვის
მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა მტკვრისასა არს ქვენა-ტკოცა,
მას ზეით ბერძენაული. ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს
ტკოცის-კევი დასავლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ
წყალს მოერთვის აღმოსავლიდამ ლოდეთის-კევი, სდის 35
ლებეურის მთას. ამას ზეით, ავლევეს, მოერთვის ამ წყალს
დასავლიდამ ბრეძის-წყალი. არს ბრეძას მცირე ციხე.
გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამკრით ბრეძამდე, შერ-
მე აღმოსავლით. აბანოს ერთვის ამ წყალს წაღვლის-წყა-
ლი, და ბრეძას მოერთვის აბანოს-წყალი. ეს გამოსდის 40
მშვილდაურის მთას, მოერთვიან ორნივე ბრეძის-წყალს დასავ-
ლეთიდამ. აბანოს დის ფბილი წყალი, ჰკურნებს ქარით

დახუთვილსა და ბუგრსა-მუწუკსა. ბრეძის ჩდილოთ არს ეკლესია ატოცს⁶, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. ავლევს ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს ოქონას⁷ მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს, რამეთუ ძრვისაგან

5 წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ და არა დაირღვევის, ადგილსა შვენეირს, წყაროიანსა. აქა არს ნიგოზი; გასტეხო რა, ნებალი მისი არს ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი.

დასავლით მეტეხისა* და ფცის-წყლისა არს თიღვას⁸ ჯვარის** მონასტერი, რომელი აღაშენა ასულმან აღმაშენებელისამან თამარ⁹, გუნბათიანი, დიდშენიერი, კეთილად ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუცის სამარსა. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძალინა. აქა არს ლითონი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათჳს დაუტევეს. აქავ, მდინარის კიდეს, არს მუხაური: მოსახლენი არიან ურიანი

15 და სომეხნი, ვაჭარნი. მუხაურის ბოლოს ეყრების ფცის-წყალს ხტანის-კევი. ძალინას არს ციხე და სასახლე. ხოლო ფცისა და დვანის-წყალს ჰყოფს მთა ლებეური, რომელი ასტყდების დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე სამკრიდამ ჩდილოთ, ტყიანი და ნადირიანი. მუხაურს ზეით არს მონასტერი

20 ფცისა და ოჟორის-წყალთა შუა, წოდებული ოჟორისა¹⁰; უგუნბათო, შემკობილს ადგილს¹¹, და აწ ხუცის ამარად. ხტანის ზეით არს ეკლესია მთასა შინა, წოდებული გომართა, აწ ცარიელი. მუნიდამ წარვალს გზა ლოხო¹²ისის მთასა ზედა, და პერანგის მთასა ზედა გარდავალს იმერეთის ქალასა შინა.

ხოლო ფცის-წყლის დასავლეთით არს ალის-წყალი: გამოსდის ლიხის მთას, მოდის სამკრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ***. ამის შესართავთან არს დაღალულა. ამ მტკვრის კიდეზედ, სამკრით, არს სომანეთი. ამ სომანეთის სამკრით არს ვაყა. ვაყას ზეით არს ნაბახტეკი¹ და ნაციხარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკოცას შუა არს მოხისი, დაბადიდი, ცეცხლი-ჯვრის მთის ძირს; და ამისი მინდორი მტკვრამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოვლითა მარცვლითა. ნაბახტევეს ზეით ერთვის ალის-წყალს ბრილის-წყალი; დის ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვილს. აქ, ბრილს, ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათჳს.

30 ბრილის-წყლის შესართავს ზეით, არს ალის-წყალზედ; დასავლით, კიდესა ზედა, ალი², ქალაქი მცირე, მსახლობელნი არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-

აღწერა
ალის-წყლისა

*) დედანში: მეტესისა.
**) ეს სიტყვა დედანში ჩამატებულია სტრიქონს ზემოდან.
***) დედანში შეცდომით სწავრია „სამკრიდამ“.

შემოდგომას ქყვებიან ტალახიანი, ზამთარ ცივი, ზაფხულს ცხელი, არამედ 13¹ავით კეთილი, მხიარული. ალს ზეით არს, ლიხის მთის კალთას, ციხე ალისა. ციხეს უკან არს სოფელი უწლევვი, მთაში. აქ აკეთებენ ქურსა ღვინისასა კეთილსა, ყოველთა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზეით ერთვის აღმოსავლიდამ ალის-წყალს ქერათკევის-კევი, არამედ უშენობო. ამ კევს ზეით არს მონასტერი ულუმბას³, ზგუნბათო, დიდი, დიდშენი, მიქელ ივ მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელ მუნვე. ზის წინამძღვარი.

აღწერა სურამის-წყლისა

ხოლო კვალად ალის-წყლის, დასავლეთით არს წყალი სურამისა. გამოსდის ლიხის მთას, მიერთვის ჩდილოდამ* მტკვარს, ოსიაურს ზეით. აქა არს ქალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არამედ გაჰკაფა ვდ მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნები. ოსიაურს ზეით, ხაშურს, ერთვის სურამის-წყალს ქემერთის-წყალი, აღმოსავლიდამ. გამოსდის ლიხის მთას. ამ კევის შესართავის დასავლით, შინდარას დასავლით, არს სურამი⁴, მცირე ქალაქი. მოსახლენი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს საშუაღს ციხე მალალს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს ჰავითა მშვენი და მხიარულნი. სურამს ზეით, სამხრიდამ, მოერთვის ამ წყალს უთხვის-კევი. მას ზეით არს იტრიას⁵ მონასტერი ყოვლადწმიდისა, უგუნბათო, დიდშენი, აწ ხუცის ამარად. სურამის ბეკმიდამ ასტყდების მალალი გორა, მდებარებს დასავლით წიფამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამკრით არს ბეკამი, ტეძერი, ვიდრე შოლამდე; ჩდილოთ სურამის კეობა. შოლის მდინარე გამოსდის ლიხის მთას, მიდის აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ*. შოლის პირიდამ გაიტანა ვდ მეფემან ვახტანგ რუ, რამეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილნი, და სმენ პირუტყვნი. შოლის პირის დასავლით, შოლისავ კიდეზედ, არს ქვიშხეთი, ზაფხულს ჰავითა ამო, შეენიერი, ზამთარ ცივი, ქარიანი, საჭირო. ქვიშხეთ ზეით, შოლაზედ არს ციხისძირს ციხე. ქვიშხეთის სამკრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, დაბა ტაშის-კარი. და ლიხის მდინარეს აქათ ტაშის-კარამდე, რომელნიცა მდინარე-კევი აღვსწერენი, უწოდებენ, თვნიერ შოლისა, ფრონეთა. ამ ფრონეთა შინა შემოვალს წყალ-დიდობას მრავალნი. კაპოეტნი, იქმნეების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-ცოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ კალმახნი ფრიადი და გემოიანნი. არამედ გორს ზეითნი ადგილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, ვენახით, ხილით და ყოვლითა მარცვლითა. აკეთებენ მცირედს

*) დედანში შეცდომით სწვრია: „სამკრიდამ“.

აბრეშუმსაცა. პირუტყვნი მრავალნი, აქლემს გარდა ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღვსწერეთ სომხით-საბარათიანოსა, ზამთრისათჳს, რამეთუ არს სამ თვე თოვლი, და ზაფხულის ვერ სთიბენ თივას, საცნავთ გამო მიწათა და მათათა შინა მცირეთა, არა საკმაოთა. ჰავითა მშვენი და ამო. 5 სასმელი და საკმელი აქაური* უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთაგან. კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მკნენი, შემმართებელნი, მზიარულნი, უხვნი, სტუმართმოყვარენი. ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დაესწერენით. სახლოპენ მთავარნი და 10 აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო კვალად სურამის დასავლით, ღიხის მთის საშუალსა შინა, არს დაბა ფონა. ამ ფონას გასდის ჩხერიმელის მდინარე და მდის დასავლეთს-სამკრეთ შუა მებოძირის ზეთამდე. მას ქვეით დაბის ქვაბამდე არს ქართლისა. 15 მებოძირს ზეთ ამ ჩხერიმელას ერთვის კევი ჩდილისა. ამ ჩდილის-კევის ერთვის კევი ნუნისისა სამკრიდამ, ამისა და კეობის შუას მთის გამომდინარე. ჩდილის-კევი გამოსდის მცირეს ღიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა. ნუნისს⁶ არს ეკლესია-მონასტერი, შვენიერი, შვენიერს ადგილს. უზის წინამძღვარი. ხოლო კევი ესენი არიან ვენახოვანნი, ხილიანნი. 20

აღწერა მთას იქითისა

კვალად ფონას ზეთ და სურამის დასავლით ღიხის მთას გასდის კეფინის-კევის წყალი და მიერთვის ძირულას აღმოსავლეთიდამ. ხოლო ძირულა გამოსდის მთასა პერანგას და დის ლოდორამდე სამკრით და მუნიდამ მომგრავალვით დასავლეთად. არამედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და უწოდებენ ვერტყვილიდამ ნადაბურამდე კეფინის-კევისა. და მას ზეთ არს უღუმბის მონასტრისა, არამედ აწ მიხმული აქუს იმერთაგან, გარნა აძლევენ ცვილისა, ზეთისა და საკლმის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთვის სამკრიდამ ვერტყვილისავე-კევი. ხოლო ვერტყვილას და ამაშუკეთს შუა არს მცირე მთა, მისრული კოლბეთურის მთამდე, და ესე არს საზღვარი ქართლ-იმერთა აწინდელი. ამ ვერტყვილის-კევის ზეთ ერთვის ძირულას ბჟინევის-კევი. აქა არს, სამკრით, 35 მონასტერი გესამანია⁷, გუნბათიანი, კეთილშენი, საწინამძღრო. მას ზეთ კევი გრიგალეთისა, ერთვის ძირულას; მას ზეთ კეფინის-კევის წყალს ერთვის კევის-ჯვრის-კევი. მას ზეთ ამასვე ერთვის კევი წაქვისა. და კევი ესენი ყოველნი სამკრეთიდამ ერთვიან, გამომდინარე 40 ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა და კეფინის-კევის შუა მთი-

აღწერა კეფინის-კევისა

*) დედანში: „აქურთ“.

დამ. და არს კეობა ესე კეფინის-კევი მოსავლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ქართლისაგან მეტი არს აქა ღომი, ხურმა, წაბლი. რომელი წთას იქითი და ქსწერეთ, ქეიშხეთის დასავლით, იგინცა ესრეთვე ჰგონე. არს ცხოვარი უღუმო, სთესვენ სიმინდსა მრავალსა: ხოლო ადგილები ესენი, რომელნი აღვსწერენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე ჰგონე, ვითარცა აღვსწეროთ იმერეთი.

5

აღწერა მტკვრის კეობისა

ხოლო ტაშის-კარის სამკრით ჩამოვალს დასავლეთიდა მთა მახვილოსი ცხვირ-ცხვირად, და აღმოსავლიდამ ყერძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს მტკვარს კლდითა. აქ, მოვიწროებულსა შინა, არს განსავალი კარი და კოშკი მას ზედა, ქართლიდამ კეობასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშის-კარი [ესე არს ქვის-კარი]. და ამის პირისპირ, სამკრიდამ, ერთვის მტკვარს სარმანი შვილის-კევი, გამოსდის ყერძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს ახალ დაბა¹, მცირე ქალაქი, მტკვრის იმიერ-ამიერ, მოსახლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკიცე. ახალდაბის სამკრით არს ციხე მალას კლდესა ზედა, დიდნაშენი და მაგარი. ახალდაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ კევი ნეძვისა, გამოსდის ამასა და მთას იქითს შუას მთას. კვალად ახალდაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამკრიდამ კევი ქიმერეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის-კევეს ზეით ერთვის მტკვარს სამკრიდამვე კევი კორტანეთისა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს ზანავერვილის კევი, ამასა და მთას იქითის შუას მთიდამ გამომდინარე.

10

15

20

25

აღწერა სადგრის კეობისა

ამ კევეს ზეით ერთვის მტკვარს თორის-წყალი სამკრიდამ. ამ შესართავს სამკრით არს სადგერს ეკლესია. წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით თორი მდინარე, დასავლით შავ-წყალი; და შავ-წყალი გამოსდის ბაკულიანისა და კოდიანის მთასა, და მიერთვჳს მტკვარს სამკრიდამ. გომარეთამდე შავ-წყალსა და თორის-წყალს უწოდებენ აწ სადგერის კეობას*. არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუალი, ეკლესია შემუსვრილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი უდ მეფემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორი, მას ზეით ციხის-ჯვარი, და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაკენ. კვალად სადგერს ზეით მოერთვის თორის-წყალს

30

35

*) „გვონებ თორელთა სამთა ამათ კეობათა—სადგერს. გუჯარეთს და მტკვრის ხეობას, ვინახვან სახელნი და ადგილნი მათნი ეგრეთ წარმოაჩენენ“.

(ვახუშტი)

სამკრიდამ ბაკულიანის-წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე. აქა, თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კიმოთისმანს მონასტერი² გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს. ზის წინამძღვარი. ხოლო ეს სადგრის კეობა არს უვენახო და მოსავლით, ვითარცა აღვსწერეთ გუჯარეთის კეობა, ესეც სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი, მითითა, ნადირითა და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით არს ციხე, თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა, უზნარიანისა, ფრიად მაგარი.

10 ხოლო კვალად ჩდილოდამ კეობაში* მტკვარს ერთვის კვალად კეობის აღწერა

ეშმაკთ-უზნის-კევი, გამომდინარე ამასა და მთას იქეთის მთის შუადამ. ამას ზეით, ნუას, მოერთვის შავ-წყალი. ნუას ზეით, ქალის პირისპირ, სამკრიდამ, ერთვის მტკვარს დღვაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით არს,

15 მტკვრის კიდესა ზედა, სამკრით, პეტრეს-ციხე, ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს დასავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამკრიდამ მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა. პირისპირ ციხისა მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი, გამოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ

20 კევთ ზეით არს კობის-კევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაეროვანი, ტანოვანი. მთანი ნადირიანი, ნაძოვან-ფიჭოვანი. ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი მრავალნი. ჩდილოთ მთა

25 აქუს ლადოსი და მახვილოს წამოსული აღმოსავლით, ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამკრით კოდიანიდამ წამოსული აღმოსავლეთს-ჩდილოს შუა მთა, ამასა და სადგრის კეობას შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი: მემარცხნე მუხრანისა, მემარჯვენე ქართლისა, მეფის თანა მყოფი, ტფილის ზეით,

30 მტკვრის სამკრეთისა და თრიალეთი ფანავრამდე**, — არიან წილი უფლოსისა, მცხეთოსის ძისა; და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლები შიდა-ქართლს. და ესენი პირველ იყო ერთი სასპასპეტო, და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზედა-

35 მხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა ქართლის ერისთავი სხვა, ქსნისა სხვა. და შემდგომად განყოფისა ესრეთ სამ სადროშოდ იქმნა. არამედ რაოდენნი ეკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს თლილის ქვითა ნაშენნი, რამეთუ ყოველნივე თლილის

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.
 **) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზევიდამ.

ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს ეკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა დგას ეკლესია. ხოლო მონასტერნი, რომელნი ცალიერნი დაესწერენით, აწ ხუცის სამარად, მამულნი მათნი მიუხვამთ აწ მთავარა ანუ აზნაურთა, მათნი შეწირულობანი, ანუ მეფეთა ხიზრად მოსულნი დაუსადგურებიათ მუნ, და ჟამთა ცვლილობითა შერჩომიათ მათ, არლარა დაუსვამთ წინამძღვარი და უსაზრდელობით მონაზონთათა აწ ცარიელნი არიან. კვალად რომელნი ეკლესიათა აღმაშენებელნი არა მოვიხსენეთ, ვინათგან დაესწერეთ მეფენი ეკლესიათა მაშენებელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყოველნი, ხოლო ზოგნი მთავარა და ხუროთ-მოძღვართაგან, ვითარცა ზედვე ეკლესიათა წერილნი აჩვენენ.

ხოლო ქვეყნისა ამის სახელნი არიან სამი: რამეთუ ცე-
რეთი ეწოდა თარგამოზის ძის ცეროსის¹ გამო, რომელსა
ძმათა თვსთა შორის წილად ხუდა ქვეყანა ესე და დაიპყრა
საზღვარი თვსი, ვითარცა აღვსწერეთ. ხოლო კახეთი და
5 კუხეთი არიან წილნი ქართლოსისა, რამეთუ, შემდგომად
ქართლოსის სიკუდილისა, განუყო დედამან მათმან ძეთა თვს-
თა ქართლოსის წილი ქვეყანა: და მისცა კახოს¹ საზღვარი:
აღმოსავლით მთა კავკასი; სამკრით საზღვარი ცერეთისა, თურ-
ლო-შტორის-კევი, ვიდრე კავკასამდე; დასავლით მთა კახეთი-
10 სა, რომელსა განჰკვეთს, ერწო-თიანეთს, იორის მდინარე, და
მერმე მზღვრის მდინარე არაგვი, და ჩდილოთ მთა კავკასი,
და ამათ შორისი ქვეყანა არს კახეთი, წილი კახოსისა, და მი-
სის სახელის გამო ეწოდა ამას სახელი ესე, არამედ აწ უწო-
დებენ ფშავ-კვესურსა [რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოვლნი],
15 თიანეთს, ერწოს, ირტოს-კვეს, პანკისის კეობას, საყდრიონს
და ალონს.

ხოლო კუხოსს¹ მისცა* საზღვარი: აღმოსავლით მთა კა-
ხეთისა; სამკრით საზღვარი ცერეთისა, რომელ არს ხუნანის
გამოსისწვრივ გულგულამდე; დასავლით მტკვარი და არაგვი;
20 ჩდილოთ იგივე** მთა კახეთისა. და ამათ შორის ქვეყანას
ეწოდა კუხეთი, კუხოსის სახელის გამო, არამედ აწ უწოდებენ
თიანეთს, საგურამოს ანუ თემძის-კვეს [რომელსა ეწოდებოდა
ხერკი ამის გამო, ოდეს ლტოლვილნი ნაბუქოდორნოსაგან
მოსრულნი ურიანი დასხნა აქა მცხეთელ მამასახლისმან და
25 ყვნა მებარკედ], კვალად გრდანი, მარტყოფი, ლილო, დიდუ-
ბე, სამგორი, ჩადივარი, ომანის-კევი, ყარაღაჯი და ნაგები და
ყარაია. ხოლო ხოსროვანთ გარდავლინებისა შემდგომად, განდ-
გა რა გრიგოლი მთავარი, ამან მოსპო სახელი კუხეთისა და

*) ამის შემდეგ წაშლილია: „მისცა“.

**) დედანში: იგივე.

იწოდა კახთა მთავრად ანუ ქორიკოზად. და ამით მთავრობასა შინა ჯვარს ქვეითს, სამკრის კერძს, ეწოდა გარდაბანად, არამედ შემდგომად კვირიკემ², დაიპყრა რა სერეთიცა, იწოდა კახთ მეფედ, გარნა სერეთს აქუნდა თვისივე სახელი მოუსპელი.

5

ხოლო შემდგომად განდგომილებისა, ქრისტესა ჩუჲვ, ქართ. რნდ, მოისპო სახელი სერეთისაცა, და იწოდნენ საკუთრად კახთ მეფედ; და სერეთს უწოდებენ შემდგომად აწამდე განყოფით ესრეთ: გაღმა-მხარს, ელისენსა*, შიგნი-კახთს, ქისიყს და გარეთს-კახეთს. და არს სრულიად აწინდელის კახეთის საზღვარი: სამკრით დიდის ალაზნისა და პატარას ალაზნის შესართავი და მუნიდამ ხაზი კავკასამდენ ვავლილი, და კვლად ხაზი მტკვრამდე მისული; აღმოსავლით მთა კავკასი, ლეკეთსა და კახეთს შორისი; დასავლით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღესწერეთ, და, მწარე-წყალს ქვეით, მტკვარი, და ჩდილოთ მთა კავკასივე.

10

15

და მდებარებს ქუტყუნა ესე სიგრძით ჩდილო-დასავლეთს შუადაჲ აღმოსავლეთ-სამხრეთს შუა, და არს ქართლისა, რანისა, მოვკანისა და ლეკეთის შუა მდებარე. ხოლო ქვეყნისა ამის საშუაღს არს მთა, რომელი გამოხდების ფშავ-ლილივის საშორისის კავკასიდაჲ და გამოვლის მახვილის კეცსა და ფშავს შორის, კვალად ერწო-თიანეთსა და ირტო-საყდრიონს შორის, და ჟალეთის ბოლომდე მდებარებს ჩდილოდაჲ სამკრით, მერმე წარმოვალს და მივალს მაღარო-ხორნაბუჯამდე, აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა მდებარებს და უძეს აღმოსავლით შიგნი-კახეთი, სამკრით ქისიყი**, დასავლით გარეთ-კახეთი და ერწო-თიანეთი. და ეწოდების მთასა ამას კავკასის კერძოსაკენ მთა კახეთისა, მერმე გონბორი, შუამთა და ცივი. არამედ მთა კუხეთისა ანუ აწ ზედაძნისა უმეტეს საჩინოდ შემოერთდების მთასა ამას, და მთა ზედაძნისა მობმული არს მთისა სარკინეთისა, რომელსა კვერნაქადცა უწოდებენ, თვნიერ განკვეთისა არავისაგან. ამისთვის უწოდებენ გონბორის მთასაცა ქისიყამდე კვერნაქად.

20

25

30

არამედ მთასა ამას და კავკას შორისი ქვეყანა არს ტყიანი შაქამდე და მცირე ველოვანი, და ამისი დასავლით კერძი, საგარეჯოს ქვეით, უტყეო, მცირეთაგან კიდე, ჩალიან-ბალახიანი, ლერწმოვანი, უმდინარო, თვნიერ იორის მდინარისა, და მცირე წყარონი. ხოლო ჰავითა არიან მშვენნი, ზამთარ თბილი, ზაფხულ ცხელი და არა ეგდენ, მცირე-თოვლიანი, უყინუ-

35

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

***) უკანასკნელი 5 სიტყვა სწერია დედანში ანაფხეკზე.

ლო, უყივნო, გინათგან ვეროდეს განჰყინავს მდინარეთა, და არცა დაადგრების თოვლი დღე სამ, და უქარო. არამედ ალაზნისა და იორის კიდენი და მისი ქვემოთნი ფრიად ხაშმიანნი, ცხელნი და გაუძლისნი.

5 ხოლო ქვეყანა ესე არს ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითა, ვენახითა, ხილითა, პირუტყვითა, ნადირითა, ფრინვლითა და თევზითა, არამედ უფროს სერეთი, და უმეტესად ალაზნისა და იორის კიდენი, რამეთუ, თვნიერ ნარინჯისა, თურინჯისა, ლიმოსა და ზეთისხილისა, ნაყოფიერებენ 10 ყოველნი, რომელნიცა აღვსწერენით, აბრეშუმით, ბამბით, ბრინჯით, და ხურმა და წაბლი იმერეთისაგანცა აქ უმჯობესი არს. გარნა არა სთესვენ ღოჰს, და არცა არს კირჩხიბი აქა. ხოლო ხილნი ვიეთნი* აქაურნი უმჯობეს არიან ქართლისასა- 15 ცა, და თავლი იმერეთისა უმჯობე და უმრავლეს აქაურთა. ხოლო კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი და მგზავსნი ყოვლითავე ქართველთა ზნითა, ჩვეულებით და ქცევით, არამედ ლალნი, ამაყნი, მეხოტბენი, დიდმოქმელნი, მეჩხუბარნი, შემმართველნი, უფრო გლეხნი, ერთგულნი, მოსილნი ქართულად, ენითა და სარწმუნოებითა ქართლისათა, და სამწყსონი 20 ქართლის კათალიკოზისანი.

ხოლო არს ქვეყანასა ამას შინა უდიდესნი მდინარენი ალაზანი და მეორე მცირე ალაზანი ანუ იორი, რომელთა მოიგეს სახელნი ალონის გამო, არამედ იორი გაორებისათვის, ვინადგან აქუთ სახელი ერთი—„იორა ჯმ მდინარემ“. ხოლო 25 გამოსდის ალაზანი თუშ-ფშავსა და ძურძუქს შორის კავკასსა, და დის ჩდილო-დასავლეთიდამ აღმოსავლეთს-სამკრეთ შუა, და მიერთვის მტკვარს განჯის ბოლოს. აქ მტკვრისა და ალაზნის შესართავს შორის არის მოვაკანის რომელი ალაშენა მოვაკანოს¹, და ამის გამო ეწოდა წილსა მისსა მოვაკანი, ვითარცა აღაშენა ბარდა ბარდოს¹ და უწოდა სახელითა 30 თვისითა წილსა თვისსა. ხოლო მტკვრისა და ალაზნის შესართავს ზეით, ჩდილოთკენ, მოცრთვის ალაზანს მცირე-ალაზანი ანუ იორი, და ამათ შესართავს შორის არს სერეთი, რომელი აღაშენა სეროს, ქალაქი თვისი სახელისა, და ამის გამო 35 ისახელა ქვეყანაცა ესე, და აწ უწოდებენ ამას ადგილსა ხორანთას. და იყო ქალაქ და ციხე ყრუდმდე და ბერქამდე, შემდგომად მოოკრდა და აწცა ოკერ არს.

ხოლო იორი გამოსდის ფშავისა და თიანეთის შორის მთას და დის ჩდილოდამ სამკრით უჯარმამდე, მერმე ჩდილოთ- 40 დასავლეთიდამ აღმოსავალ-სამკრით შუა, გარნა უფროს აღმო-

ნაყოფითა და კაცთა.

ქვეყანა-წყლისათვის

174

იორის მდინარისათვის და მის ქვეყანათა

*) ეს სიტყვა დეჰანში გამეორებულა.

სავლით. არამედ იორს და მტკვარს შუა ასტყდების მცირე მთა ხორანთიდამე, რომელსა ეწოდების გძელტბა და გარეჯა. ეს მთა აწ ჰყოფს ქართლსა და კახეთს: ხორაუგი- 5
 დამ მწარე-წყლამდე და მტკვრამდე კახეთისა, ხოლო მწარე-წყალს იქით ნახევარი, აღმოსავლეთის კერძი, კახეთისა, და ნახევარი, დასავლეთის კერძი, ქართლისა. ეს გარეჯის მთა მიადგების სათის-ჭალას კუხეთის მთას და მერეთ, ჩადივრის გორაებით, მიადგების ლილოს, და ლილოსა მთა მიადგების ეგრეთვე კუხეთის მთას. მდებარებს მთა ესე, ვითარცა მდინარე იორისა, და არს უტყა'ო, თვნიერ ძეძუთა, და თუთუბო- 10
 თა, და ეგეთთა სხვათა მრავალთა. არა სდის მდინარე და იშვით წყარო ტბანი, არამედ თუ სადმე არს, მლაშენი და მწარენი. გარნა არს ბალახიანი ზამთარც, და გამოიზრდებიან სიმრავლე არვეთა, მროწლეთა, ჯოგთა, რემათა. იმიერ და ამიერ. გარნა არს ზაფხულ ცხელი და გაუძლები. 15

ხოლო მდინარის იორის კიდე იმიერი და ამიერი არს ფრიად ნაყოფიერი, ვინადგან აღმოვლენან რუნი, და ირწყვიან ველნი, და სცენდებიანს ყოველნი მარცვალნი. და დასდევს იორს მცირე ჭალაცა და ლერწმოვან-ჩალიანი, და არიან ნადირნი და ფრინველნი მრავალნი და უმეტეს კოკობნი. გარნა 20
 იყო ალაზნის შესართავადმდე და ვიდრე სამგორამდე შენობანი დიდ ფრიად, არამედ მოკრდა გამოსლვასა ბერქასსა და შემდგომად ლანგ თემურისაგან, რომელნი ჩანან დღესაც. შემდგომად დასხნეს ელნი ამათ ადგილთა აწინდელთა მეპატრონეთა, ვითარცა ბატონმან თეიმურაზ და ხანებმან, და სთესდენ 25
 ესენი ყოველსავე; და ესენიცა წარიყვანა შანადირ და დასხნა ხორასანს¹. ხოლო იორს არარაი ვითარი მდინარე ერთვის ანუ კევი საგარეჯოდმდე, და არს მუნამდე ალაზნიდამ ველი. და არს ადგილი ესე ზამთარ თბილი, ბალახიანი, მცირეთოვლიანი, ნადირ-ფრინველიანი, ჰავითა მშვენი, ხოლო ზაფხულის ცხელი, 30
 ხაშმიანი, გაუძლესი. იორის პირს ყოფილა სასახლე, და მკპალას, აწინდელთა კახთა მეპატრონეთა, საზამთროთ ნადირობისათვის, არჩილ² ა მეფისამდე, კეთილს ადგილს, შვენიერს, წყაროიანსა.

გარეთ-კახეთისათვის

ხოლო დამპალას აღმოსავლით-ჩდილოთ არს, სერეთის მთის ძირს, მანავი³, სადაცა აღაშენა სასახლე იმანყული- 35
 ხან⁴. მთის ძირად არს ძველადი ციხე და აწ შემუსკრილი. არამედ ლენო მანავისა კეთილი. მანავს ქვეით ქისიყამდე, ციხე-გონბორის მთის კალთათა, არიან შენობა-დაბნევი ვენახ-ხილიანნი. უქეს იორისკენ სახენელნი ველნი და უქან მთა ტყიანი, უწყლო. მოსახლენი არიან მთავარნი, აზნაურნი, გლეხნი. ადგილი ნაყოფიერებით აღმკული, გარნა წყლისათვის შემპირ-

ნობს, თვნიერ წყაროთა, დაბნებთა შინა უსაკმარობით, ვინათგან არა აქუს მთას მდინარე, ვერარით რწყევნ ველთა. არამედ არს აქა პირუტყვთა სიმრავლე: ცხოვარნი, ცხენი, ძროკა, კანბეჩი, ვირი. ხოლო მანავის დასავლით არს კევი გიორგი-წმიდისა; გამოსდის შუა-მთას და დის ჩდილოდამ სამკრით. ამან მოიგო სახელი, ოდეს შესწირეს გარეჯის უდაბნოს დაბნები ესე, უწოდეს საგარეჯო. ამის დასავლით ერთვის იორს ნინო-წმიდის-კევი, გამოსდის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ კევზედ არს ნინო-წმიდა⁵, ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა გორგასალ და დასვა ეპისკოპოზი, და ზის აწამდე, მწყემსი ამ ქვეყნისა ქისიყადმდე.

ამის სამკრით და იორის მდინარისა არს გარეჯის მთასა შინა, ნათლის-მცემელსა და დავით-გარეჯას შუა, მონასტერი დოდო, რომელი ქმნა მამამან წმიდამან დოდომ, რომელიცა იყო ნათესავით და ქვეყნით კახი, მოწაფე დავით გარეჯელისა, და დაფლულია იგი მუნვე. და მონასტერი ესე არს, ვითარცა სხვა გარეჯის მონასტერნი აღვსწერეთ. უზის წინამძღვარი. ხოლო კვალად ნინო-წმიდას ზეით ერთვის იორს სამეზის-კევი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე, ვითარცა წინათნი კევი. და ამის შესართავზედ, ხაშმს, ყვეს მონასტერი და ციხე ნათლის-მცემლის მონოზონთა. ამას ზეით, ამ კევზედ, არს ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, სამეზისა⁶. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამას ზეითის ქვეყნისა ერწოდმდე [და იტყვის გარეჯის უდაბნოს თვსად]. ესევე კევი არს საზღვარი სერეთისა და კახეთისა. ამ კევზედ არს ციხე ვერენისა⁷, მაგარი, და გარდავალს გზა შიგნით-კახეთს შუა-მთაზედ*. კვალად ამ კევს ზეით არს, იორსა ზედა, უჯარმა⁸, ორთა მთათა შორის. კახეთისა და კუხეთისასა, რომელი აღაშენა კვ ნეფემან საურმაგ⁹, ციხე ქალაქი, და კვალად განაახლა გორგასალ და ყო სიმაგრე და ქალაქი დიდი. არამედ აწ არს დაბა, რამეთუ განყოფისა სამეფოთა მოოკრდა.

უჯარმას ზეით, ჩდილოთ, და იორის აღმოსავლით არს ბოჭორმა¹⁰ ციხე. და ბოჭორმიდამ უჯარმამდე არს კეობა ფრიად მაგარი, მთოვანი, კლდოვანი, ძველად შენობიან-ეკლესიანი. ხოლო ბოჭორმა აღაშენა ცოლმან ქართლოსისამან და უწოდა დედა-ციხე. ესე არს მაღალს კლდესა ზედა. გამოდის ციხესა შინა წყარო. არს შენობა დიდი და მაგარი [ესე არს, რომელი წილად ზედა კახოსს. და შენებასა ჩელეთისასა მისცა კუხოსისს, და შეეწია კუხოს შენებასა ჩელეთისასა კა-

ერწოსათვს.

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ხოსს]. შემდგომად უწოდეს ვეჭორმა, ესე იგი არს: „ვექ, ორ-
 მა ძმამ ცილება ყვეს ამ ციხესა ზედა“. მერმე უწოდეს ბო-
 ჭორმა. ხოლო ბოჭორმას ზეით ერთვის იორს დასავლეთიდამ
 ერწოს-წყალი. გამოსდის ხერკისა და ერწო-თიანეთის
 შუას მთას და შოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა. ამ წყალ- 5
 ზედ არს მონასტერი მცირე, შვენიერი, შვენიერს ადგილს და
 აწ ხუცის აძარ. და არს კეობა ესე იმიერ და ამიერ შენობა-
 დაბნებანი. კვალად ამავე წყლის შესართავს ზეით, იორის
 პირზედ, არს, აღმოსავლით კერძ, ქალეთი¹¹, შენობა დიდი
 და შემუსვრილი. ვგონებთ ამას ჩელეთად, რომელი აღაშენა 10
 კახოს ქალაქი, რომელსა პირველ ბერ ერქვა. შემდგომად
 გორგასალ აღაშენა ეკლესია კეთილ-შვენიერი, გუნბათიანი და
 დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-კვესურისა
 და კერკისა. ხოლო ქალეთს ზეით მოვიწროვდებთ იორი ხერ- 15
 კის მთიდამ წარმოსულის მცირეს მთით, და ამას ქვეით ბო-
 ჭორმამდე არს ერწო და მზღვრის: აღმოსავლით მთა კახე-
 თისა, საყდრიონსა და მას შორისი; სამკრით მთა კუხეთისა,
 იალონიდა¹² წამოსული უფარმამდე; ჩდილოთ მთა მცირე,
 თიანეთსა და მას შორისი, ხერკის მთიდამ წარმოსული; და- 20
 სავლით მთა ხერკისა.

თიანეთისა-
 თვს

175

ხოლო კვალად ქალეთს ზეით იორს მოერთვის თიანე-
 თის-წყალი, რომელი გამოზდის თვალის ქვეით ხერკის მთას
 და აწ თიანეთისას, და შოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთ შუა, და
 მოერთვის იორს დასავლეთიდამ. ხოლო ამ წყლის სათავისა 25
 და საშიშის თვალის იქით, თეთრის არაგვის მჭვრეტად არს
 ხარჭაშოს¹ ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი, ზის ეპის-
 კოპოზი, მწყემსი ერწო-თიანეთისა, ფშავ-კვესურისა და თუშე-
 თისა, რამეთუ შემუსრვასა ჩელეთისასა მოსცვალეს აქა [ანუ ეს
 არს ჩელეთი]*. კვალად ამ თიანეთის-წყლის შესართავს ზეით,
 იორზედვე, არს მთაში ციხე ოჩანისა, მაგარი და შეუა- 30
 ლი, და შენი არს ორთა მდინარეთა შორის. ხოლო ეწოდების
 თიანეთი ვიდრე ერწოს საზღვრადმდე, და არს შენობიანი და
 დაბნებანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ამასა და კვეტერა-
 პანკის შორისი მთა; სამკრით ერწოს საზღვარი, და ნოკორნი- 35
 სა და ბოკოწნის შორისი გორა, ხერკის მთიდამ არაგვამდე
 მისული; არამედ ამას ზეითი ჟინვანამდე იყო ხერკისა ძველად,
 ხოლო აწ თიანეთისა; ჩდილოთ ფშავსა და ამას შორისი მთა;
 დასავლით შავი და თეთრი არაგვი. გარნა სახელი ეწოდა თიან-
 ეთს, ვინადგან არს ძველივე, ვგონებთ, ძეთაგან კახოსისათა.

*) ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები დედანში ამ სახით დაწერილია სტრიქონს ზემოთ.

არამედ არიან ორნივე მთანი უვენახონი, უხილონი, გარ-
ნა ნაყოფიერი, პირუტყვიანი, ნადირიანი, ბალახოვან-ყვავილო-
ვანი, წყაროიანი, ვითარცა თრიალეთი, თვნიერ სიმცირისა.
ხოლო ამ იორის მდინარესა შინა, უჯარმას ზეით, არს უმეტეს
5 კალმახი და მრავალნი, და მას ქვეით სხვა თევზნიცა და არა
ეგოდენ მრავალი, მდინარის სიმცირისათვის. ხოლო კვალად
ხარჭაშოს, საშიშს დასავლით, დის თეთრის-არაგვის მდინარე.
ესე გამოსდის ძურძუქს-ფშავს შორისს კავკასსა და მოდის
10 ჩდილოდამ სამკრით, და მიერთვის ჟინვანს აღმოსავლიდამ შავს
არაგუს.

ამ ჟინვანს ზეით და ხარჭაშოს ზეით მოერთვის თეთრს
არაგვს კევსურეთის-წყალი. გამოსდის ესე ძურძუქისა
და ამას შორისს მთას კავკასს, მოდის ჩდილოდამ სამკრით.
ამას მოერთვის კვენი იმიერ და ამიერ. და განჰყოფს კვესუ-
15 რეთს: აღმოსავლით კავკასიდამ ჩამოსული* მთა სამკრეთად,
ამასა და ფშავს შორისი; სამკრით ფშავის საზღვარი; ჩდილოთ
კავკასი, ამასა და ძურძუქს შორისი; დასავლით კავკასიიდამ
ჩამოსული სამკრეთად მთა, ამასა და გუდამაყარს შორისი.

ხოლო კევსურეთის აღმოსავლის მთას იქით არს ფშავი,
20 რომელსა შუაში უდის თეთრი-არაგვი, და მოერთვიან
კვენი აღმოსავლით დასავლეთიდამ. აქ ფშავსა შინა არს ეკლე-
სია მეფის ლაშასაგან აღშენებული, რომელსა შინა არიან მრავ-
ალნი ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი, ჭურჭელნი და
წიგნნი, და უწოდებენ ლაშას-ჯვარს³, და აქუთ სასოება
25 მას ზედა ფრიად, რამეთუ ვერც ფშავი, ვერც კევსური, უკჳთუ
იზოვნოს ოქრო ანუ ვერცხლი, ვერარაიდ იხმარებენ თავისად,
არამედ მიუძღვნის ლაშას-ჯვარსა. და არიან ესენი სარწმუნოე-
ბითა და ენითა ქართულითა, გარნა აქუსთ სასოება ქადაგსა
ზედა, რომელი წარმოდგების კაცი უცები და ვითარცა ხელ-
30 ქმნილი, და ლაღადებს მრავალსა მაგიერად წმიდის გიორგისა,
და რასა იგი იტყვის, სთნავთ და ჯერ-იჩენენ უმეტეს ქეშმა-
რიტებისასა. და არიან ყოვლითა, ვითარცა მთიულნი აღვსწე-
რეთ. არამედ ესენი ვერად ქებულნი ბრძოლასა შინა, და უფ-
როსად კევსურნი, და უმეტეს ბრიყვნი მთიულთაგან, და უზ-
35 ნეონი, მებატონეთა თვისთა. ერდგულნი. და ვინადგან ფრიად
მაგარ არს ქვეყანა ესე და უბრძოლველი მთითა, და კლდი-
თა, და ტყითა, ამისთვის იმყოფიან მშვიდად და სიმწირისა-
თვის მონებენ ვისცა უპყრავსთ თიანეთი, რამეთუ იზრდებიან
მუნიდამ.

კევსურეთი-სათვის

ფშავისათვის

*) ეს სიტყვა დედანში ჭამეორებულა,

ხოლო მზღვრის ფშავს: აღმოსავლით მთა კავკასიიდან ჩამოსული; სამკრით კავკასივე, ამასა და მახვილოს-კევეს შორისი; სამკრით მთა, ამასა და თიანეთს შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამასა და ლლიღეს შორისი; დასავლით მთა, კავკასიიდან ჩამოსული სამკრით, ამასა და კევესურეთს შორისი. არამედ ქველად ეწოდა ამ ორთა კეობათა ფხოელნი, და აწ უწოდებენ ესრეთ. გარნა სდებენ ამით გამო კახნი ძურძუკთა, ლლიღეთა და ქისტთა თავისად. გარნა მათ არა უწყინ ესე მიერ ჟამით, ოდეს განდგენენ. ხოლო ჟინვანი^{2a} არს შავისა და თეთრის არაგვის შესაკრებელოს შორის ციხე შენი და მაგარი, და იყო ქალაქი და აწ უქმ არს.

დანარჩომი თიანეთისათვის, არამედ პირველ იყო კუხეთი

და ამ ჟინვანს ქვეით ერთვის შავს-არაგვს კევი ბოდავისა. გამოსდის წინკენებულს ხერკის მთას და აწ თიანეთისას, მიდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ბოდავის არს მონასტერი³ გუნბათიანი, დიდ-შენი, შვენიერს ადგილს და აწ ცარიელი. ამას ქვეით ერთვის არაგვსვე წირდალის-კევი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე. ამას ქვეით ერთვის არაგვს ნოკორნის-კევი, გამომდინარე მომდინარე მისვე მთისა ეგრეთვე. ამის თავს არს ნოკორნა⁴, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი. ესე ალაშენა მდ მეფემან არჩილ და ყო მონასტერად. შემდგომად წამებისა მისისა, ცოლმან მისმან დაფლა წმიდა გვამი მისი მუნ. არამედ ბოკოწნის კევეს და ამ კევეს შორის ჩამოვალს მცირე მთა, წინთქმულის მთიდან, დასავლეთად. ეს მთა არს თიანეთისა და ხერკის საზღვარი, და აქამდე აწ უწოდებენ თიანეთს, გარნა პირველ იყო ჟინვანამდე წილნ კუხოსისა.

ხერკისა და საგურამოსათვის

ხოლო ბოკოწნის-კევი ერთვის ჯილაურს არაგვს. გამოსდის ერწოსა და მის შორისს მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ამას ქვეით ერთვის არაგვს ხერკის-კევი ანუ თეზმის-კევი. გამოსდის კუხეთის მთას ანუ იალონს, მოდის დასავლეთად. ხოლო ამის შესართავსა და ნარეკავის შესართავს ქვეით არს, არაგვის დასავლით, მთა სარკინეთისა და, აღმოსავლით, მთა მაღალი კუხეთისა, გაკუპთილი არაგვით. ორნი ესე მთანი პირისპირ მდებარენი და მერმე იალონად წოდებული ამისთვის, რამეთუ, თუცა მას მთასა ზედა არს მცირეცა ღრუბელი ანუ ნისლი, არა იქმნების, თუმცა არა აღმოვიდეს ფიცხელი ქარი დიდი. ამ მთის თხემსა ზედა, მჭვრეტელი არაგვისა, მუხრანისა, ხერკისა, მცხეთისა და ტფილისისა, ალაშენა ციხე დ მეფემან ფარნაჯომ⁵ და აღმართა მუნ კერპი ზადენი, და ამითი ეწოდა მთასა ამას ზედა ზადენი. შემდგომად იგ მამათავანმან მამამან იოვანემ ჰყო აქა მონასტერი⁶ და ეკლესია სადგურად თვსად,

და დაფლულ არს მუნვე. ამ ეკლესიის კამარიდამ სწვეთს წყა-
ლი, და უდგს ქვემოთ ავაზანი ქვისა, და შეიკრიბვის მას ში-
ნა, არა გარდმოედინების და არცა აღმოვსებით მოაკლდების,
უკვთო აღმოილო რითმე, და ჰკურნებს სენთაცა.

5 ხოლო მთა ესე კუხეთისა ანუ ზედაძნისა წარვალს აღმო-
სავლეთად და შეერთბამდების ერწოს მთასა, რომელი არს ხერ-
კისა. და არს ამათ შორის ხერკი; არამედ აწ საგურამო
ანუ თეზმის-კევი. აქუს ხერკს: აღმოსავლით მთა ერწოსა
და ამას შორისი; სამკრით მთა ზედაძნისა; ჩდილოთ ნოკორნა-
10 ბოკოწანს შორისი გორანი, ჩამოსული თიანეთის მთიდან არა-
გვამდე; დასავლით არაგვი. ხოლო მთა ზედაძნისა წარვალს
უჯარამდე, და მივალს, და დამდაბლდების ხორაუგს. აღმო-
სავლით აქუს ამ მთას ერწო, დასავლით გრდანი. ხოლო ზედა-
ძნის მთას უძეს სამკრით გრდანი და ჩდილოთ ხერკი; და არს
15 ტყიანი მთა ესე და ნადირიანი, მცირე წყლიან-მდინარიანი.
კვალად ზედაძნის სამკრით არს, ამავ მთის განკიდულს გორასა
ზედა, მცხეთის პირისპირ, აღმოსავლით, არაგვის კიდესა, მა-
ლალს კლდესა ზედა ჯვარის მონასტერი¹, კეთილი,
დიდ-შენი. აქ დასვენა წმიდამან ნინომ ჯვარი, სვეტისაჲან გა-
20 მოკვეთილი. შემდგომად გურამ კურატბალატმან, ლთ მეფემან,
იწყო ეკლესია, ვინათგან აქამდე ჯვარი¹ უეკლესიოდ ესვენა,
და ძემან მისმან დიმიტრიმ შეასრულა. ზის არქიმანდრიტი.
ამის დასავლით, მუნვე კლდესა შინა, დის წყარო წმიდის ნი-
ნოსაგან, სასმისად კეთილი და ჰკურნებს სენთა. და არს გა-
25 რემონი მისნი მლაშე და მწარენი, და იგი ფრად ტკბილი.

ამას ქვეით, გრდანამდე, არს ველი მთასა და მტკვარს შო-
რისი, და არს დაბნებნი მთასა შინა მცირე წყაროთი, უვენა-
ხო, უხილო. ხოლო კეობა გრდანისა და მდინარე მისი გამოს-
დის ზედაძნის შესართავს ერწოს მთას, დის გრდანამდე ჩდი-
30 ლოდამ სამკრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მიერ-
თვის ავჭალას აღმოსავლიდამ მტკვარსა. ავჭალა არს მტკვარის
კიდესა ზედა, სანადირო კეთილი. ამ ავჭალის ბოლოს არს
კევძმარი, ჩამოვარდების მშრალი კვი ქვიტკირის-ლილოდამ
მტკვრამდე. და ესე არს საზღვარი აწინდელი ქართლ-კახეთი-
35 სა. აქამდე უწოდებენ საგურამოსს ხერკითურთ გურამიანთ
გამო. გარნა არს ესე საგურამო ნაყოფიერი ხილით, ვენახით,
მარცვლით, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა, პირუტყვითა, ნადირითა,
ფრინვლითა, ტყითა, ველითა და მთით შემკობილი. არამედ
არ აკეთებენ აბრეშუმს აქა. განჰყოფს გრდანს: აღმოსავლით
40 ერწოს მთა; სამკრით კევძმარი, ლილო, მარტყოფი; ჩდილოთ
მთა იალონი; დასავლით მტკვარი და არაგვი.

მარტყოფი-
სათვს

ხოლო ამას ქვეით, ლილოს მთისა და კუხეთის მთის შო-
რის, არს მარტყოფი. გამოსდის წყალი მისი ამასვე მთას.
საცხენისის კევამდე—მარტყოფისა, ხოლო მას ქვეით მტკვრამ-
დე უწოდებენ აწ ლოჭინსა, არამედ ძველად ეწოდა ომა-
ნის-კევი. ხოლო მოერთვის ამას ლილოს მთის წყარო და- 5
სავლეთიდან, და ამას ქვეით ერთვის ამავ მარტყოფის წყალს
კევი, გამომდინარე კუხეთის მთისა, მომდინარე აღმოსავლიდამ
დასავლეთად. ამ კევსა ზედა არს სამკრით ეკლესია ღვთაე-
ბისა*, გუნბათიანი, დიდშენი, გარ ზღუდე-გოდლოსანი,
მგზავსი ციხისა, კეთილს შვენიერს ადგილს. აქ დაადგრა იგ 10
მამათავანი ანტონი და ჰყო მონასტრად ესე, ხოლო თვთ მცი-
რედ განშორებით ქვაბსა შინა მყოფობდა მარტოდ, და მით
ეწოდა ადგილსა ამას მარტომყოფი და აწ მარტყოფი². ხო-
ლო შემდგომად, რაჟამს მოოკრდა რუსთავი, მუნებური ეპის-
კოპოზი მოსცვალეს აქა, და ზის აწამდე, და არა შეუცვალეს 15
სახელი, არამედ იგივეს რუსთველს უწოდებენ. მწყემსი არს
მარტყოფ-საგურამო-ხერკისა. არამედ აწ აქუსცა დროშა სას-
პასპეტო; და არიან ამის სასპასპეტოსანი. გარეთ-კახეთი ქისი-
ყამდე და მარტყოფ-საგურამო, და არს მემარცხნე ბრძოლასა.
ამ კევს ქვეით ერთვის კოტორის-კევი, გამომდინარე 20
უჯარმისა და ამას შორისის კუხეთის მთისა, და მომდინარე
დასავლით. ამ კევს ქვეით ერთვის საცხენისის-კევი,
მისვე მთის გამომდინარე და ეგრეთ მომდინარე.

არამედ არს ესე მარტყოფი ვენაკოვანი, ხილიანი და ყოვ-
ლითა, ვითარცა საგურამო. მსავითა მშენი. ხოლო საცხენისის 25
და ლოჭინის სამკრით არს სამგორის ველი და ჩადი-
ვარი. და სამგორს უწოდებენ სამის გორისათვის, რომელი
არს ველსა სწორესა ზედა, ბალახოვანი და უწყლო სათის-ჭა-
ლამდე და გარეჯის მთამდე. სათის-ჭალის ზეით, კუხეთის მთის
კალთას, არს ხორაუგი. კვალად სამგორს აქუს დასავლით 30
ჩადივარი და აღმოსავლით კუხეთის მთა; და ხორაუგიდამ
დამდაბლდების კუხეთის მთა და მივალს გარეჯის მთამდე. ხო-
ლო ხორაუგის აღმოსავლით დის იორის. მდინარე, ვითარცა
აღვსწერეთ.

კაკისა და
ელისენისა-
თვს

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ ალაზნის შესართავიდან. სად 35
არს ხორანთა³, მას ქვეით დიდს ალაზანს მოერთვის გი-
შის-წყალი, რომელი გამოსდის კავკასს, კულმუხსა და ტე-
რეთს შორისს, და მოდის გიშამდე ჩდილოდამ სამკრით, მერ-
მე აღმოსავლიდამ დასავლით. არამედ გიში არს მთის ძირს,
რომელი იყო საერისთო წუქეთისა, და ეკლესია დიდი⁴, გუნ- 40

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ბათიანი, და იჯდაცა ეპისკოპოზი, მწყემსი ელისენისა, წუქეთისა და შაკიხისა, არამედ მიუხუნა შაბაზ კახეთს და ჰყო სასულტნოდ, და ამას ეწოდა წუქეთი, და აწ უწოდებენ ალის-სულთნად. კვალად გიშის-წყლის შესართავს ზეით, ამ გიშის-წყალს მოერთვის ჩდილოდამ ქურმუხის-წყალი; გამოსდის მასვე კავკასსა და მოდის ჩდილოდამ სამკრით. ამ წყალზედ არს ქურმუხი⁶, სიმაგრე დიდშენი, და აწ სახლი ალის-სულთნისა [იტყვიან, მივიდა ვახახისშვილი წინაშე შაბაზისა ქრისტესსა ჩფჰჰ, ქარ. სოე, გამოჰმადიანდა და, მოსლვასა ერევანს, მიუღო ალექსანდრეს და დასვა სულტნად იგივე აქა].

კვალად ხორანთას ზეით ალაზანს ერთვის წყალი ფიფინეთისა; გამოსდის იმასვე კავკასს, მოდის ფიფინეთამდე, ჩდილოდამ სამკრით, მერმე აღმოსავლიდამ დასავლით, მერმე, ჩდილოდამ სამკრით. ხოლო მთის ძირს არს ფიფინეთი⁶, სად დასხნა ე მეფემან ლევან⁷ ლეკნი, რათა უზიდონ ზაფხულს კავკასიიდან ყინული, და იყო არჩილამდე ეკრეთ. შემდგომად იწორდა ჭარი, და ყვეს სიმაგრე, და იქმნენ სახელოვან ბრძოლათა შინა. აქ, ჭარს ზეით, არს მონასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, კარგს ადგილს, არამედ მათ გამო უქმი, ხოლო ამ წყლის შესართავს ზეით არს ალაზანი ყურედ და ყურედ, და მომდინარე მომგრველვით, და დაუტევებს შიგნით ადგილსა დიდსა, ვითარცა კარით შესავალსა, და მორტყმული არს წყლითა. ამ ადგილს უწოდებენ მოსაბრუნს. აქ, ჭარის პირის-პირ და ყარალაჯის ბოლოს, ალაშენეს ხანთა სასახლენი დიდშენნი, არამედ აწ არს ოკერ.

ამას ზეით, ბოეთანს, ერთვის ალაზანს ბელაქნის-წყალი. ამ წყალსა და გიშის-წყალს შორისი, ალაზანამდე და კავკასამდე, არს ელისენი, არამედ აწ ქურმუხს აქეთი.

და არს ადგილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარცვლითა, ვენახ-ხილითა, რამეთუ ტყენიცა საესე არიან ხილითა. ნადირნი, პირუტყენი, ფრინველნი მრავალნი. აბრეშუმი, ბრინჯი, ბანბა მრავლად. გარნა ჰავითა ცხელი, ხაშმიანი ზაფხულს. არამედ მთის კერძნი კეთილ-აგარაკოვანნი და მშვენნი. ხოლო ზამთარს კეთილჰაოვანი, თბილი, უთოვლო, უყინულო. მზღვრის ელისენს აღმოსავლით მთა კავკასი, კულმუხსა და მის შორის; სამკრით ალის-სულტნის საზღვარი; ჩდილოთ წყალი ბელაქნისა; დასავლით ალაზანი. ხოლო ბელაქნის-წყალი გამოსდის ხუნჯახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. აქ, მთის კალთას, არს ციხე მაკაბელი და სასახლე მეფეთა, რომელსა ეწოდა პირველ ნოხპატო. აქ ალაშენა მდ მეფემან არჩილ ციხე და ეკლესია შვენიერი,

უგუნბათო, და არს აწცა. ამ წყალს ამ ციხესთან მოერთვის სხვა კევი, ეგრეთვე გამომდინარე და მომდინარე. და არს აღგილი ესე ფრიად კეთილი აგარაკი და მაგარი. აწინდელთა ჟამთა დაეშენნენ ჭარელნი, გარნა მოსრნა იგინიცა შანადირ, და აწ ოკერ არს.

5

ყარაღაჯისა
და ქისიყისა-
ოვს

ხოლო ბოეთნის პირისპირ და ალაზნის დასავლით არს ყარაღაჯი¹, სასახლე, რომელი ყვეს ხანთა, ვითარცა მცირე ქალაქი, და შემდგომად ოსმალთა ამ ჟამთა ჰყვეს* ციხე, და აწ ჯერეთ ოკერ არს. კვალად ყარაღაჯის სამკრით, ალაზნის კიდურთა ზედა, ასტყდების კმოდე და მივალს ვიდრე ხორანთაძდე, და არს ალაზნისკენ მცირეტყიანი და ბალახიანი, და აღვსილი ნადირითა დიდ-მცირეთი. და კმოდეს ზეით არს ველი ხორანთიდამ ქისიყამდე, წოდებული კმოდეს ქვეით, ალაზნისკენ, წინამინდორი, ხოლო ზეითს, ყარაღაჯითურთ, უფადარი. და არს ესე სანადირო კეთილი. გარნა ყოფილ არსცა ძველად შენობა დაბნებთა, არამედ შემდგომად ბერქას გამოსვლისა ოკერ არს. კვალად ყოფილ არიან ალაზნის მოსაბრუნთა შინა ძველად შენობა ქრისტეანეთა, და შემდგომად დასხნეს ელნი, და უმეტეს ხანთა—ელი ფადარი, დიდი, მრავალი. გარნა იგიცა აჰყარა შანადირ იორის პირის ელითურთ.

10

15

20

ხოლო ყარაღაჯის სამკრით, სადაცა დასწყდების ტერეთის მთა ანუ ცივის მთა, მუნ არს ხორნაბუჯი², და აწ უწოდებენ ჭოეთს. აქ, კლდესა ზედა, შენი არს ციხე მაგარი, და იყოცა ქალაქი კარგი. ესეცა ბერქას გამოსვლასა მოოკრდა. ხორნაბუჯის დასავლით არს ბოდბის-კევი, პირველ წოდებული ბოდა, გამომდინარე ცივის მთისა; მოდის ჩდილოდამ სამკრით და ვერ მდინარებს ველსა ზედა სიმცირით. ამ კვესა ზედა არს ბოდბეს ეკლესია გუნბათიანი³, დიდშენი, შვენიერი. აქ მიიცვალა წმიდა ნინო და დაეფლა აქავე. აღაშენა და შეამკო საფლავი მისი და ეკლესია კემეფემან ბაქარ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ქისიყისა და ვიდრე კონდოლამდე, აქუს სასპასპეტო დროშაცა, და არიან სადროშონი მისნი ქისიყით კონდოლამდე და მანავადმდე, და არს ბრძოლასა მეწინავე. ბოდბელი არს პირველი ეპისკოპოზი კახეთისა, პატივისათჳს წმიდის ნინოსა. ბოდბეს ზეით, ამ კვეზედ, არს მალაროს სასახლე მეფეთა საზაფხულოდ. ამავე ბოდბის დასავლით არს ლაკბის-კევი, მისვე მთის გამომდინარე და ეგრეთვე მომდინარე, და ვერცალა ეს მდინარებს ველსა ზედა. კვალად ხორნაბუჯის ჩდილოთ არს ხირსას მონასტერი⁴, რომელი ჰყო იგ მამათავანმან წმიდამან სტე-

25

30

35

40

¹) ეს სიტყვა სწვრია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ფანემ, დიდ-კეთილშენი. დაფლულ არს მუნვე წმიდა სტეფანე.
ზის წინამძღვარი.

5 არამედ საქვაბე-ასანურამდე არს ადგილი ქისიყისა, რომელი მოხვევია მთასა, ცივის მთიდამ ჩამოსულსა. ამას ეწოდა პირველ კანბეჩოვანი, კანბეჩთა სიმრავლისათვის, შემდგომად ქისიყი უსაქციელობისათვის—„მქის იყო“. არამედ არიან კაცნი მბრძოლნი, მკნენი, აკოვანნი, შემმართებელნი, მაგარნი, მიმყოლნი ურთიერთთა. და უძეს ქისიყს აღმოსავლით ველი შირაქი ალაზნამდე; სამკრით—უფადარი და წინამინდორი 10 ხორანთა-იორამდე; ჩდილოთ მთა სერეთისა. ხოლო მზღვრის აღმოსავლით ალაზანი; დასავლით ლაკბის-კევი და ხაზი მისი იორამდე გასული; სამკრით იორი ანუ მტკვარი; ჩდილოთ მთა ცივისა, კარდანებსა და ქისიყს შორისი, და ხაზი ასანურ-საქვაბეს შორის გასული ალაზნამდე.

15 ხოლო კვალად ბელაქნის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის ალაზანს მაწის-წყალი, გამოსდის ხუნზახსა და ამას შორისს კავკასს, მოდის ჩდილო-აღმოსავლეთს შუადამ დასავლით-სამკრეთს შუა. ამ კევზედ არს, მთასა შინა, თოღა, სასახლე მეფეთა, ფრიად მშვენებარე ზაფხულს. ამას ეწოდა მაქი. 20 აქ ეყრები სხვა, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე მისვე კავკასიდამ. ამ კეობათა ზედა ყოფილა შენობა კაცთა სიმრავლით, არამედ შემდგომად შააბაზისა ლეკთა მიერ ოკერ არიან. ამ მაწის-წყლის ჩდილოთ არს ველსა ზედა ციხე ტრაწაყალისა და აწ უქმი. ამას ზეით, 25 ჩდილოთ კერძ, ველსა ზედა, ციხე ლაკვათისა, მდ მეფის არჩილისაგან ქმნული, და აწ ლაგოეთად წოდებული, მაგარი, დიდშენი, გარნა აწ ოკერი. ამან მეფემანვე ალაშენა საძმორის ციხე და ეკლესია*. კვალად მაწის-წყლისა და ამ ციხეთ ზეით მოერთვის ალაზანს ნეინის-წყალი; გამოსდის ლეკეთსა და ამას შორის კავკასსა, და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და ველსა ზედა ფრიად გრებით. ამ წყალზედ არს ჭიაური და ქვაბლოვანი. ამას ზეით მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდამ კარდანეხის-წყალი, 30 გამოსდის სერეთისას ანუ ცივის მთას, მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავლად. ხოლო ნეინის-წყლის ზეით, ჩდილოთ კერძ, ველსა ზედა, არს ციხე კართუბნისა და აწ ცალიერი. მას ზეით, ჩდილოთკენ, ველსა ზედა, გორის-წყლის ციხე და აწ უქმი. ამათ ზეით ერთვის ალაზანს ბედიყრის-წყალი, გამოსდის კავკასის კალთას, დის ჩდილოთ-აღმოსავლის შუადამ, მოდის დასავლეთს-სამკრეთს შუა. ამაზედ არს სტეფან-

გალმა-მკრიახა და შიგნით-კახეთისათვის

*) უკანასკნელი წინადადება სწვრია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

წმიდა, მონასტერი⁵, მამათაგან ანუ წმიდის ეფთვიმე-
საგან აღშენებული. ხოლო ამ წყლის შესართავის ალაზნის და-
სავლით, ცივის მთის ძირს, არს ვეჯინი⁶. მას ზეით, მთის
კალთას, კლდესა ზედა, არს ციხე შენი მაგარი და დიდგებული,
შიგ გამომდინარე წყაროთი და ეკლესიით. კვალად ალაზნის
ერთვის, ბედიურის-წყლის შესართავს ზეით, გავეახის-წყა-
ლი; გამოსდის ამასა და დიდოეთს შორისს კავკასსა და მო-
დის აღმოსავლეთ ჩდილოთ შუადამ სამკრეთ-დასავლეთს შუა.
ამას ზეით მოერთვის ალაზნის ყვარელის-წყალი, გამომ-
დინარე მისვე კავკასისა და მომდინარე ეგრეთვე.

ამ წყალზედ, ყვარელს ზეით მთასა შინა, არს ნეკრე-
სი. დ მეფის ფარნაჯომისაგან აღშენებული ქალაქი⁷ იყო.
შემდგომად მეფემან თრდატ აღაშენა ეკლესია დიდშენი, გუნ-
ბათიანი. აქა დაადგრა წმიდა აბიბოს, იგ მამათაგანი, და იქ-
მნა იგი ეპისკოპოზ, მწყემსი გაღმა-მკრისა დიდოთურთ. ამან
მოაქცივნა უმრავლესნი მფიულნი; ესევე ეწამა სპარსთაგან, ვი-
თარცა მოგვითხრობს მეტაფრასი, და დაფლული არს სამთავ-
როს. და არს აწცა საეპისკოპოზო, და ზის ეპისკოპოზი, არამედ
არღარა არს ქალაქი. ამასვე აქუს დროშა სასპასპეტო, და
არიან სადროშონი მისნი გაღმა-მკარნი ელისენით და მემარჯვ-
ნე. ხოლო კვალად ყვარელის-წყლის შესართავს ზეით ალაზნ-
სვე ერთვის ჩელთის-წყალი, გამომდინარე მისვე კავკასი-
სა და მომდინარე ეგრეთვე. ხოლო ამის შესართავის პირის-
პირ, მცირეთ ზემორ, დასავლეთიდამ მოერთვის ჭერემის-
წყალი, გამომდინარე ცივის მთისა და მომდინარე ჭერემამდე
ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამკრეთს შუა, მერ-
მე დასავლეთს-სამკრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შო-
რის.ამ წყალსა ზედა არს, ალაზნის დასავლით, ველსა ზედა,
ველის-ციხე¹, და აწ უქმი. ამავე წყალზედ არს, ცივისა ანუ
ცერეთის მთის საშორისსა, ჭერემი²; იყო ქალაქი, სადაცა
აღაშენა გორგასალ ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი და ქალაქი
მაგარი, და დასვა ეპიკოპოზი, მწყემსი შიგნით-კახეთისა, და
ზის დღესცა. ხოლო ამ ჭერემის სამკრეთ, მთას იქით, არს მა-
ნავი; კვალად ჭერემს-ვეჯინს შუა და ვეჯინის ჩდილოთ, მთის
კალთას, არს ახტალა³, რომელსა იტყვიან ნასოფლარსა
და რისხვით დანთქმულსა, აღმოდის კუბრი, ვითარცა მდულა-
რე და აღმოაქვს ჟამად კოვზი, ჯამი და სახმარნი გლეხთა. ხო-
ლო კვალად ჩელთის-წყალს ზეით ალაზნის ერთვის საბუე-
გრემის-წყალი, გამომდინარე დიდოეთსა და ამას შორის
კავკასს და მომდინარე, ვითარცა წინანი მდინარენი. ამ წყალ-
ზედ არს გრემი⁴, რომელი ქმნეს ქალაქად ქრისტესსა ჩუფვ,
და განდგომილებისა კახთ მეპატრონეთა, და მყოფობდენ მუნ.

აწცა არს შენობა და ეკლესია შეუმუსრავი. ოდეს მოაოკრა შააბაზ, მიერთ არს დაბა და არლარა ქალაქი. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი, მთავარ-ანგელოზთა, და არს ე მეფე ლევან დაფლული მას შინა. ამ გრემის-წყლის შესართავის პირისპირ მოერთვის ალაზანს დასავლეთიდან აკურას-კევი, გამოსდის გონბორისა და ცივის მთას.

ამ კევს ზეით მოერთვის კვალად ალაზანს კისის-კევი, გამოსდის გონბორის მთასა, მოდის დასავლეთ-სამკრეთს შუადამ ჩილილო-სამკრეთ (sic) შუა. ამ კევზედ კლდეში არს ქვაბნი მრავალნი გამოკვეთილნი. აქავ ლვინო კონდოლისა წარჩინებული. ამას ზეით ერთვის ალაზანს ლოპოტის-კევის წყალი, გამოსდის თუშეთსა და მას შორის კავკასსა, მოდის აღმოსავლეთიდან დასავლად. ამ კევზედ მთაში არს ლოპოტი, კლდე დიდი და კლდითავე მოზღუდვილი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან, რომელი დადგა მოსვლასა ყრუსასა. აქ მოერთვის კევი, დიდოსა და ამას შორის კავკასიდან გამომდინარე. ამ კევს ერთვის კავკასიდან გამომდინარე კევი. ამ ორთა კევთ შორის არს ლოპოტი. კვალად ამ ლოპოტის-წყლის შესართავს ზეით ალაზანს მოერთვის თურდოს-კევი, გამომდინარე შუა-მთიდან. ამ კევზედ არს გულგულა, რომელსა ეწოდა პირველ ტყეცბა. ეს კევი არს საზღვარი ტერეთისა და კახეთისა. ამ კევის სათავეს ზეით, მთაში, არს შუა-მთას მონასტერი⁶ კეთილი, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა ე მეფის ლევანის ცოლმან, გურიელის ასულმან თინათინ, და დაეფლა მუნევე. ზის წინამძღვარი, და უწოდებენ მოძღვართ-მოძღვარს.

ხოლო მთა ესე ამის სამკრით ხორნაბუჯამდე არს მთა ტერეთისა, თხემთა შიშველი და უტყეო, ბალახ-ყვავილოვანი, მცირე-წყაროიანი, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი. მთის ძირად კალთას, იმიერ და ამიერ, შენობა-დაბნებიანი, ვენახოვან-ხილოვან-მოსავლიანი. არამედ შუა-მთა ეწოდა საშუალობისათვის გზისა გარდასულთა სამებიდან თელავს. და არს ადვილი შეენიჭრი, ყვავილოვანი. ამას ქვეით მთა გონბორი იწოდა უმაღლესობისათვის, და ამას ქვეით მთა ცივისა კარდენების-კევამდე არს, ვინადგან აქუს იქით და აქათ ცხელნი ადგილნი. და მთა ესე არს მალალი, აგარაკოვანი, ბალახოვან-ყვავილიანი, წყაროიანი და გრილი ფრიად. ხოლო გულგულას ქვეით, თურდოს-კევის სამკრით, არს თელავი⁷, რომელი ჰყო კვირიკემ, პირველ გამეფებულმან კახეთს და ტერეთს, სასახლე დიდი, ვითარცა ქალაქი, ხოლო მისცვალა მცირედ თ მეფემან არჩილ⁷ და განაახლა. აწცა არს სასახლე და ციხე, და მაგრობენ მას შინა. კვალად თურდოს-კევის ჩილილთ არს იყალთოს-კევი, გამომდინარე კახეთის მთისა და მომდინარე

აღმოსავლეთად, არამედ ვერ მიერთვის ალაზანს სიმციროთ. ამ კევზედ, კახეთის მთის კალთას, არს იყალთოს მონასტერი⁸, კეთილშენ-გუნბათიანი, ქმნული იგ მამათავანის წმიდის ზენონისა, და დაფლულ არს მუნვე, და წმიდა არსენცა, რომელი იყო ქვეყანით კახი. კვალად თურდოს-კევის შესართავს ზეით ალაზანს მოერთვის შტორის-კევი, გამოსდის თუშეთსა და ამას შორის კავკასსა და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლით. თორღის ციხესთან ერთვის ამ კევის სხვა კევი, გამომდინარე მისვე კავკასისა. თორღის ციხე არს მაგარი და კლდესა ზედა ნაშენი, არამედ აწ უქმი. სად მიერთვის ეს კევი ალაზანს, მუნ არს ლალის-ყურის ციხე [ვგონებ ნახჭევნად]. ამ შტორის-კევისა და თურდოს-კევის ჩდილოთი ქვეყანა არს კახეთი, ამათ სამკრითი—ცერეთი.

ამ შტორის-კევის ზეით, ალაზნის დასავლით, არს ალავერდი⁹, კახეთის მთის კალთის ველსა ზედა, დიდშენი, ზღუდე პალატებიანი, გუნბათიანი, რომელმან მოიგო სახელი ალონის გამო, რომელ არს ალონ-გვერდს, და შემდგომად ყრუსა უწოდეს^{*} ალავერდი. ალაშენა იგ მამათავანმან წმიდამან იოსებ და ყო მონასტერი წმიდის გიორგისა, და დაფლულ არს მუნვე. და იყო მონასტერი განდგომილებისამდე, ქრისტესსა ჩუჯვ, და ამათ ყვეს ეპისკოპოზი და მწყემსი თურდოს-კევის შტორს ზეით კახეთის მთად კავკასამდე, და უპირველეს კახთა ეპისკოპოზად. დაიქცა ძვრით. როსტომ იწყო შენებად, არჩილ შეასრულა. კვალად დაიქცა ქრისტესსა ჩღმა ძვრითვე. ხოლო ალავერდს ზეით ერთვის ალაზანს ახმეტას-კევი. გამოსდის კახეთის მთას, ამასა და თიანეთს შორისს, მოდის დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. და ახმეტის ღვინო კეთილი. კვალად ახმეტის-კევის ზეით ერთვის ალაზანს უტოს-კევი, გამომდინარე კახეთის მთისა და მარილის-პანკისის შუათის მთისა, მომდინარე კვეტერის ციხემდე ჩდილოდამ სამკრით, მერმე დასავლიდამ აღმოსავლეთად. ამ კევის კვეტერის ციხესთან მოერთვის სხვა კევი, გამომდინარე პანკისის მთისა, მომდინარე ჩდილოდამ სამკრით. ამ ორს კევის შორის არს ციხე კვეტერისა¹⁰, ფრიად მაგარი და დიდშენი. ხოლო უტოს-კევის შესართავის პირისპირ, ალაზნის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა, არს ციხე ბახტრიანი¹¹ ანუ მალრანისა, რომელმან მოიგო სახელი დაბნებთავან მის გარემოსთა მყოფთა [ვგონებთ ლორწობანსაც] ამას, ანუ ამას ზეით, მთასა შინა|. ესე ყოფილ არს დიდშენი და მაგარი, გარნა აწ უქმი. ამ ციხესა და

^{*}) დედანში აშიაზე, ამ ადგილს შემოტანის ნიშნით, სწერია: „ღმერთმან მომცა“.

ლალის-ყურს შუბ არს ველი ალონად წოდებული და სანადირო კეთილ ფრიად. კვალად უტოს-კევეს ზეთ ერთვის ალაზანს კევი, გამომდინარე პანკის-კვეტერას შორის მცირეს მთისა. ამ კევის სამკრით არს მარლისი. ხოლო მარილისის დასავლით მთაში არს, ქაჩალაურს, მონასტერი კეთილი და აწ ცარიელი. ამის სამკრით არს მონასტერი წმიდის მარინესი, ფრიად შვენიერ-კეთილნაგები. ამის დასავლით არს კვალად მონასტერი გუნბათიანი, დიდშენი, ყოვლად-წმიდისა, ცხრა-კარად წოდებული, შვენიერს ადგილს და აწ ხუცის ამარ.

ხოლო მარელისის ჩდილოთ კევი რომელი აღვსწერეთ, პანკისისათვის მის კევის ჩდილოდ კერძი არს პანკისის კეობა, რომლისა შორის დის ალაზანი. და აღმოსავლით აქუს პანკისს კავკასი, ამასა და თუშეთს შორისი; დასავლით მთა კახეთისა, ფშავს, თიანეთსა და ამას შორისი; ჩდილოთ კავკასივე, ღლიღვსა და ამას შორისი; სამკრით კევი წინთქმული და მთა მცირე, კახეთის მთილამ ჩამოსული, აღმოსავლეთად ალაზნამდე, და მერმე იქილამ ხაზი, გასული კავკასამდე. ხოლო კახეთის მთილამ ჩამოსულის მთის ზეთ ერთვის ალაზანს კევი და გამოსდის კახეთის მთას, მოერთვის დასავლეთილამ ალაზანს. ამ კევეს ზეთ ერთვის სხვა კევი. გამოსდის თუშეთსა და ამას შორისს კავკასსა, მოდის დასავლეთად. ამ კევიდამ გარდაეალს გზა თუშეთს. ამ კევეს ზეთ განიყოფის ალაზანი ორად, და ამ ორთა წყალთა შუა არს ციხე ხორჯისა ანუ მახვილი, მაგარი და შეუალი, არამედ აწ უქმი.

ხოლო კეობა პანკისისა არს ვენახოვანი, ხილიანი—დაბალნი, და მთის კერძნი, ვითარცა მთათა ადგილნი. თევზნი—კალმახნი, ტყე ნადირიანი, მარცვალთა ნაყოფიერი, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა. პირუტყენი მრავალ, გარნა ღორი უმრავლეს. ხოლო პანკისის კეობის სამკრით, ვიდრე ქისიყის საზღვრამდე, უწოდებენ შივნი-კახეთს, რომელი იმზღვრების: აღმოსავლით ალაზნის მდინარით; სამკრით ქისიყის ხაზის საზღვრით; დასავლით ჭერეთისა და კახეთის მთით; ჩდილოთ პანკისის საზღვრით. და არს ადგილი ესე ტყიანი, მცირედ ველიანი, გარნა ტყე უმეტეს ხილიანი. მცირე წყლიან-მდინარიანი, ვენახოვანი, ხილიანი, ღვინო კეთილი და კარგი. ფრინველნი, თვნიერ ღურაჯისა და კაჭბისა, რომელნი ტყეთა გვარობენ, მრავალნი. პირუტყენი,—ცხოვარი მცირედ,—სხვანი მრავლად, არამედ ღორი უმრავლეს, რამეთუ ერთ გლეხს ჰყავს ს, უ, ჩ და ც. ნადირნი მრავალნი. მოსახლენი არიან თავადნი და აზნაურნი, და არს შენობიანი მთის ძირად. კაცნი ზნით აღწერილსავე გულისხმა ჰყავ. ხოლო ამის აღმოსავლით არს გაღმა-მკარი,

რომელსა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი. ლეკეთისა, დიდოგ-
 თისა და თუშეთისა და ამას შორისი, სადაცა გარდავლენანცა
 გზანი მათ შინა გაღმა-მკრიდამ; სამხრით ელისენის საზღვარი;
 დასავლით ალაზნის მდინარე; ჩდილოთ მთა კავკასი, ამასა და
 თუშეთს, შორისი, სადაცა გარდავალს გზა თუშეთს, და საზღვა- 5
 რი პანკისისა. და არს ქვეყანა ესე შემკული ყოვლითა და,
 უმეტეს კახეთის ადგილთა, წყლითა, წყაროთი, მდინარითა,
 ტყითა, ველითა, სიმაგრით, მოსავლის ნაყოფიერებითა, ვენა-
 კითა, ხილითა, რამეთუ ტყენიცა ხილნარითა საესე არიან ნა-
 დირნი, ფრინველნი, თევზნი მრავალნი, და უმეტეს კალმახი 10
 მთის კერძოდ. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი და არიან
 მკნედ მზრძოლნი. და სერეთის ქვეყანას აკეთებენ ყოველგან
 აბრეშუმს, არამედ უფროს გაღმა-მკარსა შინა და უმეტეს ელი-
 სენში; ეგრეთვე ბანბასა და ბრინჯსა სთესენ, გარნა იორის
 პირსაცა ზედა მრავალსა სთესვენ ბრინჯ-ბამბასა. 15

დიდოეთისა-
 თვს

ხოლო თუშნი და დიდონი, უკლთუ არიან წილნი ლეკო-
 სისა¹, არამედ შემდგომად მეფეთა ქართველთა დაპყრობილი,
 ვითარცა ვიხილავთ, და მოხარკენი მათნი, და უქანასკნელის
 განდგომილებისა, ვინადგან დავითსა² ზედა დაშთნენ ნამსახუ-
 რად დიდონი, და მიერთგან მორჩილებენ კახთ მებატონეთა. 20
 არამედ შემდგომად თუშეთის³ დაიპყრო ე მეფემან ლევან,
 ამისთვის აწცა ჯერ არს აღწერად კახეთსა ზედა. ხოლო დი-
 დოეთი არს ლოპოჭისა, გრემისა, შილდა⁴-ყვარელის⁴ და
 ჭიაურის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერძოსა შინა.
 და არს დიდოეთი ორ-კეობად, და დის მის შორის მისივე მდი- 25
 ნარე, რომელსა ლეკეთს ეწოდების ყლზლუხი, და უმეტეს
 ვაკესა შინა. ამ კევის აღმოსავლეთით არს მეორე კევი, და გან-
 ჰყოფს ამ ორს კევის კავკასი მათვე შორისი, და ამისი მდინა-
 რეცა მიერთვის მის მეორეს კევის მდინარესა. ხოლო მზღვრის
 ამ ორს კეობას დიდოეთისასა: აღმოსავლეთით კავკასი შავა- 30
 რისა, ლეკეთისა და ამას შორისი; სამკრით მდინარე ამისივე
 და კავკასიილამ ჩამოსული კავკასივე, ჩდილოთ მდებარე; და-
 სავლით მთა კავკასი, ამასა და გაღმა-მკარის კახეთს შორისი;
 ჩდილოთ კავკასი, ამასა და თუშეთს შორისი.

და არს ქვეყანა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი მტერ- 35
 თაგან, მწირი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი, და უმეტესადცა
 მისსა. გარნა ესენი უბილწესნი ზნითა, ქცევითა, ჰაეროვნე-
 თა და სახითა. ენა აქუსთ თვისი საკუთარი, სარწმუნოებით
 არიან კერპნი და უმეტეს ეშმაკის მორჩილნი, რამეთუ იტყვიან,
 ოდეს დიდმან ალექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრიტეს 40
 მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაეშენნენ აქა, და მიერთგან
 არიან მასვე რჯულსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა-

5 ზნითა მათითა, რამეთუ არა უწყიან სრულიად ღმერთი, არცა
 ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ. მოგვრის
 მამა თვისი მცირესა ძესა თვისსა ცოლსა და, ვიდრე აღიზრდე-
 ბის ძე მისი იგი მცირე, თვით მამა თანა-ეყოფის* აღრევითა
 10 დედაკაცსა მას; ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მი-
 სცემს მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილ-
 თაცა, რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამა-
 სა, ნახევარს მისცემს ძესა, და არს ძე ძისა მისისა, და ნა-
 ხევარს დაიპყრობს თვით, და ძმა არს ძისა მისისა, მის ქალის
 15 ქრმისა. და სხვანიცა ძრავალნი უკვთურებანი არიან. უვისთ
 მოხუცებულნი. იგინი ბჭობენ, განარჩევენ და განაგებენ და
 დააწყნარებენ შფოთსა და დააწყნარებენ. ბრძოლასა შეუმარ-
 თებელნი და ურგებ-უძღურნი არიან, ავით მოსილნი, ავმოია-
 20 რალენი, ყოველნი სრულიად შავით მოსილნი, ეშმაკის კერძო-
 ბისათვის, შალითა და ნაბღითა. არამედ სიმაგრის გამო არიან
 მშვიდობით და მტერთაგან უვნოდ. კელოვნება უწყიანი ოსთა-
 ვე მგზავსათ, და ამითი ჩოხა-ნაბადი სხვაგვარი: ჩოხა უხაო და
 ნაბადი ბოჭკო-მალალი, ვითარცა ქუნთისა, გარნა შავი და
 არა სხვა ფერი. ხოლო ლეკის მკარე დაიპყრნეს—რომელიმე
 25 ლეკთა და მოჰმადიან ჰყვეს, და სხვანის ჰვიეს, და არიან ეგ-
 რეთვე. და კახეთის მკრისანი ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა და
 აძლევენ ხარკთა და არა ლაშკართა, რათა ვიდოდნენ სავაჭ-
 როდ კახეთს, ვინათგან ზიდვენ კახეთიდან საზრდელსა, საშიშ-
 ლოსა და სახმარსა თვისთა.

25 ხოლო თუ შეთი არს ლოპოტისა, თორლისა** და პან-
 კისის აღმოსავლით, კავკასის მთის ჩდილოთ კერძოთა შინა,
 და არს ორს კევად და მდებარებს ჩდილო-დასავლეთის შუა-
 დამ აღმოსავლეთს-სამკრეთს შორის, და უდის შორის მდინა-
 რე თვისი, და მიერთვის სონა მდინარეს, რომელი განვლის ჩა-
 30 ჩანს და მიერთვის ბორაღანს თერგის მდინარეს. ხოლო პან-
 კისის გარდასწორ, კავკასის იქით, არს წოვა; წოვას ქვეით
 გომეწარი და მის ქვეით ჩაღმა. და ჩაღმიდამ გარდა-
 ვალს გზა თორლას და ლოპოტის კევზედ. და არიან დაბნები
 ესენი უმჯობესნი, და სხვანი დაბნები არიან ლზ. ამის ჩდი-
 35 ლოთ არს ფარსმანის თუშეთის-კევი, რომელთა უძეს
 შორის კავკასივე. და არს ფარსმანის თუშეთის დაბანი ლვ, და
 განჰყოფს ფარსმანსა და წოვა-გომეწარ-ჩახმართის კევთა ქისტ-
 ლილვიდამ წამოსული კავკასი, აღმოსავლეთ-ჩდილოთ შუა
 მდებარე. და მზღვრის ორსავე თუშეთს: აღმოსავლით კავკასი

თუშეთი-
 სათვს 180

*) დედანში: „ეზოფის“.
 **) დედანში: „თორღირა“.

ჰავარსა, ჩაჩანსა და ამას შორისი; სამკრით კავკასი, ამასა და დიდოეთს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და კახეთს შორისი; ჩდილოთ კავკასი, ამას და ლლიღე-ქისტს შორის. არამედ არს ქვეყანა ესე ყოვლითავე, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი, სიმაგრით, მოსავლით, პირუტყვით, ნაყოფიერებით და კელოვნებით. არამედ კახეთის თუშნი ინახვენ ცხოვართა სიმრავლესა, ვინათგან აქუთ ზაფხულს თვსთა მთათა შინა საძოვარი, და ზამთარს ჩამოვლენ გაღმა-მკარსა შინა, და ამით უმეტეს მორჩილებენ კახთა.

5

ხოლო ფარსმანი უფროს მწირ არს, გარნა ამით მიერ იგინიცა გამოიზდებია¹ კახეთით, რამეთუ მათ მოჰყავთ და ვაჭრობენ. არამედ იგინი არა ჰყმობენ კახთა მეპატრონეთა, ხოლო ესენი მორჩილნი, მოლაშკრენი და მეხარკენი არიან; და არიან ბრძოლასა შემმართველნი, მკნენი, ძლიერნი, მკედარნი წარმატებულნი და უსაქციელონი, ბრიყუნი. რამეთუ, ოდეს შობს დედაკაცი, არავინ მიეახლების, არამედ განუტევებენ შორს მარტოდ, და შობისა შემდგომად მ დღეთა მოიყვანებენ შობილითურთ. ხოლო უკეთუ ვინ მდედრი იყოს გულითა კაცთაგანი და ივლტოდეს ბრძოლასა შინა, ამას აკმევენ ძაღლთა თანა გობასა შინა ძაღლთასა და არღარა კაცთა თანა. ხოლო სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა. აწ მწყისი აღავერდელი, მიმტაცე ხარჭაშნისა. არს ეკლესია მცირე, აღშენებული ძველითვე, და უფისთ ხუცესნი, არამედ უმეტეს უცნობელნი ქეშმარიტებისანი, რამეთუ აქუსთ კლდე დიდი და მაღალი, და დღესა ილია წინასწარმეტყველისასა მივლენ და შესწირვენ მას კლდესა ცხოვარსა და ძროხასა, და თაყვანისცემენ კლდესა მას, და რა იგი. ესმის კლდისა მისგან, რწამთ უმეტეს ყოვლისა იგი. ხოლო რომელნი არიან მკარეთა ქისტთა და ლლიღეთა; უწყიან ენანი უფროს მათნი. გარნა ფარსმანის კევისანი სარწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან, ვითარცა ქისტნი. არა იქმნების მათ შინა სიძვა ანუ მრუშება და, უკსთუ მძღავროს ვინმე და შეეყოს მის თანა, მოიკლავს თავს დედაკაცი იგი, და კაცსა მას მოჰკულენ. თემნი, და მცნობი არა ილტვის სხვათა ქვეყანასა.

10

15

20

25

30

ქვეყანა ესე, რომელსა აღესწერთ, წილხდომილ არს კავ-
კასოსი¹, ძისა თარგამოზისა. ხოლო მოვიდა რა ორნი ესე ძმა-
ნი, ლეკანს და კავკასოს, ლეკანს დაიპყრა წილი თვისი და, გა-
მოსვლასა ხაზართ მეფისასა, მისცა მამის ძმისწულსა თვისსა ხა-
5 ზართ მეფემან ტყვენი რანისა და მოვაკანისა, და ლეკანის
წილი ქვეყანა, და დაეშენა თვისითა და მით მუნ. ხოლო ხოზო-
ნის, რომელი უწარჩინებულ იყო ნათესავთა ლეკანისთა, შემო-
ვიდა მათა შინა და აღაშენა ქალაქი, უწოდა სახელი თვისი
ხოზონხეთი და ხარკს მისცემდა ხაზართა. ხოლო კავკასოს დაი-
10 პყრა ქვეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღვამდე,
კავკასის მთის ჩდილოთი ველითურთ, და ამისგან ეწოდა
მთასა კავკასი და ველსა ოსი, ბოლოს მონაწყვეტი კავკასოსი,
ვითამ წისი გამოსვლამდე ხაზართა. არამედ ხაზართა მეფემან
მისცა ქვეყანა კავკასოსი ძესა თვისსა ურბანოს და ტყვენი ქართლ-
15 სომხეთისანი. ამან მოსწყვიტა ნათესავი კავკასოსი, და დაეშენა
აქა თვისითა და ტყვეთა მით, და უწოდა ოვსეთი. ეს არს
ხაზარულად „ზოგი თესვად“. ვითამ — „ზოგი მოვსწყვიდე და ზო-
გი დავსხი თესვად“. ვითარცა უწოდეს ბარდოსის წილს რანი,
ესე არს წყლულნი, რამეთუ მუნ მოსწყიტნეს უამრავნი, მძორ-
20 თა უტევაონი.

ხოლო ძე ტინენისა, დურძუკოს, უწარჩინებულეს იყო ნა-
თესავთა შორის კავკასოსა, შემოვიღტო კავკასის მთასა შინა,
აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი. ამის გამო ეწოდა
არაგვის აღმოსავლის კერძს, ლეკედის საზღვრამდე, ძურძუ-
25 კეთი, ხოლო არაგვისა დასავლით, რომელ არს მდინარე ლო-
მეკი და აწ თერგი, რომელი დის კევიდამ კავკასთა შინათა,
დვალეთი, მისვე ურბანოსისაგან ხაზარულათ, ესე იგი არს
„ორი წელიწადი“, ესე იგი არს, რამეთუ ვინადგან ძურძუკეთ-
სა შინა მცხოვრებელნი და კავკასთა შინა მცხოვრებელნი ხარკსა
30 მისცემდნენ ურბანოს, ამისთვის ორი წელნი უწოდეს, რამეთუ
ორის წლისა შემდგომად ხარკსა გამოართმიდენ, რომელი დღე-

სახელისა-
თვს

საც ეგრეთვე მოხარკენი არიან თვსთვსთა უფალთა, რომელსა უწოდებენ საჩუქარსა აწინდელს ჟამსა. ხოლო შემდგომად ფარნაოზის გამეფებისა, დარჩა ფარნაოზს ძურძუკი და დვალეთი, და სხვანი კევნი იგინი დაშთენ მეფეთა ოვსთასა, და იწოდნენ კევნი იგინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა მათგანვე. ხოლო შემდგომად კვალად განიყო ძურძუკეთი ძურძუკად*, ქისტად და ლლილვად, და ისახელა ესრეთ ანუ ძურძუკოს ძეთაგან ანუ შემოსულთა ოვსთაგანვე.

არამედ დვალეთიცა განიყოფების კევ-კევად და იწოდების კევნი ესრეთ: კასრის-კევად, ზრამაგად, ჟღელედ, ნარად, ზროვოდ და ზახად. ხოლო რომელნი დაშთენ მეფეთა ოვსთა, სახელნი მათნი არიან ესენი: ჩიმი, თაგაური, ქურთაული, ვალაგირი, ფაიქომი, დიგორი და ბასიანი, და სახელნი ესენი ეწოდნენ ანუ დაბებთაგან, გარნა უმეტეს შემოსულთა ოსთაგან, რომელნი შემდგომად ჩინგიზ ყეენთა მოსვლისა, ბათო ყეენმან მოსრნა ოვსეთი და მოაოკრნა, ხოლო ოვსნი შემოივლტოდნენ კავკასიათა შინა, და იწოდნენ სახელითა მათითა კეობანი ესენი ესრეთ, ვითარცა აჩენს გვარნი მათნი, რამეთუ უწარჩინებულესნი გვარით არიან ოვსნი, და გვარნი ოვსთანი ესენი არიან: ბასიანი, ბადელიძე, ჩერქესიძე, თაგაური, ქურთაული, სიდამონი და ჭახილიძე. ხოლო შემდგომად მოაოკრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიასა შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად ანუ ყაბარდად, და კავკასიასა შინა მყოფნი მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რამეთუ აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვაროთა—კვალად დვალადვე. არამედ კევი, რომელი აღვსწერეთ ქართლსა ზედა, არს დვალეთისავე, გარნა ვინათგან მტკიცედ დაიპყრეს მეფეთა ქართლისათა, იგი უწოდეს შეცვლილითა სახელითა კევად, ვინათგან არს კევი შვენიერი. არამედ თრუსო კვალად არს დვალეთისავე, და ეგრეთ საცნობი ესეცა.

ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა საზღვარი არს: აღმოსავლით თრუსოსა და კევის საზღვარი, მერმე მყინვარის კავკასი და ახოტის კავკასი, რომელნი ძენან სამკრიდამ ჩდილოდ, და დასწკდების კევის ბოლოს მდინარესა ზედა ლომეკსა; მერმე ლომეკის მდინარე, ვიდრე ხეთაძე-ჩერქეზის მთამდე; სამკრით მზღვრის კავკასი, კევის-ყელიდამ წარსრული დასავლეთად, რომელ არს ბრუც-საბძელამდე, და ზეკარა, კედელა და რაჭა-დიგორ-ბასიანს შორისი კავკასნი; ხოლო ჩდილოთ ჩერქეზსა და მას შორის მთა მაღალი, და ჩერქეზის კერძოდ ტყიანი და ოსეთის კერძოთ უტყეო, არამედ ღელეებთა შინა მცირეტყი-

*) დედანში „ძურძუკად“.

ნი; და დასავლეთით მზღერის კავკასივე რაქასა და ჟღელეს შორისი, მერმე ბასიანსა და სვანეთს შორისი.

ქვეყნისა-
თჳს

5 ხოლო ქვეყანა ესე არს მაგარი და შეუფალი უცხოს მტერ-
თაგან, ნაღლის მყინვარისა და თოვლიანის მთის მიერ, რომ-
ლისა ყინულის სიმაღლე არს კ და ლ მკარი ზაფხულის, კვა-
ლად სივიწროვისაგან და მაღლის კლდის ქარაფოვანთაგან, და
10 მდინარეთა დიდთა და ჩქართა მომდინარეთაგან, რამეთუ ძნი-
ად განვალს ცხენი ფონად, თჳნიერ ხიდისა, არაჲდ მცურავ-
თაგანცა არა ძალიდების ცურვად: არა არს აქა ტყე, მცირე-
თაგან კიდე, და იგიცა უმეტეს არყნალი, გარნა მდინარეთა
კიდეთა და ლელოვანთა შინა, რამეთუ სივიწროვე-სიცივისა და
კლდოვანობის გამო ვერ იზრდების, გარნა ვიეთნი ზიდვენ ჩერ-
ქეზის მთიდამ, და სხვანი სწვენ წივასა.

15 ხოლო სიგრძე ამის ქვეყნისა არს კვეილამ სვანეთის კავ-
კასამდე და განი ქართლის კავკასილამ ჩერქეზის მთამდე. არა-
მედ ნაყოფიერება ამ ქვეყნისა არს მცირედი, ვინათგან არა-
რაიმე მარცვალნი ნაყოფიერებენ თჳნიერ ხორბლისა, ქრთილი-
სა და შვრივისა, სიცივის, გვიან გაზაფხულისა და ადრე შე-
მოდგომისათჳს. გარნა ამასაც ვერ სთესვენ მრავლად, უმი-
20 წობისა და კლდოვანობის გამო. გარნა, რა იგი დასთე-
სონ, ფრიად ნაყოფიერებს და მრავლად, და უკჳთუ მო-
ვიდეს სეტყვა, რომელი ხშირობს მათ შინა, მოყმდებიან ძლი-
ერად. კვლად არარაი მოვალს, და არა * უწყიან მტილი-
სანი ანუ წალკოტნი და ხილნი, გარნა ვიეთთამე ადგილთა
25 იპოების კოწახური, კლდის მერსენი, უელი და ასკილი. პირუტ-
ყენი არიან ცხოვარნი უღუმო-კუდიანი და მომცრო, ძროხა,
ცხენი, თხა, ლორი, არამედ არა მრავლად, გარნა არიან ფრი-
ად გემოიანნი სხვათა ადგილებთაგან უმეტეს. და ვინადგან
აქუთ საძოვარნი და სათიბნი მცირედ, ამისთჳს ვერ ინახვენ
30 ცხოვართა, თჳნიერ კ, მ და რ კიდე, ეგრეთვე ცხენთა და ძრო-
ხათა ი, კ და მ და უფროსი არლარა. ხოლო არიან ვეძანი,
რომელ არს წყარო ანკარა მლაშე, და მრავლად ყოველსა ოვ-
სეთსა შინა. ამას სმენ კაცნი და პირუტყენი, და ფრიად ერ-
გებისთ, გარნა უფროს პირუტყევათა, რამეთუ პოხიერ ჰყოფს,
35 და გემოიან, და ურბილებს მატყლსა. ფრინველნი ჰყავთ ქა-
თამნი და სხვანი არარანი, და გარეულნიცა წვრილთა სირთა-
გან კ-დე არარაი არს მუნ. გარნა არს ფრინველი შურთხი სა-
ხელით, რომელი ყოველსა კავკასიასა შინა გვარობს, მგზავსი
სახით კაკბისა და სიდიდით ორის ქათმის. ეს შურთხი შეიკრებს
40 თჳსად საზამთროდ ბალახსა მრავალსა, და ამას ზამთარს შეუ-
ქანს ჯიხვი, ხოლო შურთხი გამოიზრდების კურკლითა მისითა.

210

*) დედანში ეს სიტყვა არ არის.

და არს ესე შურთხი ფრიად გემოიანი. ნადირნი არიან ვიეთთა ადგილთა ირემი, არჩვი, მშველი, ფოცხვერი, მელი, მგელი, ტურა, მაჩვი, დათვ, კურდღელი, და არა მრავლად. ხოლო ჯიხვი, რომელი მგზავსობს თხასა, არამედ არს ფრიად უდიდესი მისსა და შვენიერი სახითა და რქითა, ესე გვარობს კაც- 5
 კასთა ამათ შინა ყოველგან, ჯოგად და ჯოგად. ესე ვალს კლდესა ზედა ქარაფსა და მაღალსა, რომელსა ზედა ვერარაი ცხოველი შემძლებელ არს განსვლად: აღვალს იანვრის ტეხვრ-ქარიშხალსა შინა უმადლესს კავკასსა ზედა, და შეაქცევს ცხვირს ქარსა, და დაწვების ეგრეთ, და არარაი ევნების. არს აქა ფუტ- 10
 კარი და ჰყავთ, და არა ეგდენ მრავლად, რათამცა კმა ეყოსთ თაფლნი. არიან აქა ლითონნი ვერცხლისა, ბრპენისა, რკინისა, გოგირდისა, გვარჯილისა და ქვისა ბროლისა. არამედ არა უწყიან კელოვნება გამოღებისა, რათამცა იხმარონ მრავლად. არა არს თევზნი აქა მდინარეთა შინა, ჩქარად დინებისგან, 15
 თვნიერ ვიეთთამე ადგილებთა იპოების კალმახნი.

კაცისა და
 ჩვეულებისა,
 ზნისა და ხე-
 ლოვნებისა-
 თვს

ხოლო კაცნი და ქალნი არიან შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ-თვალ-წარბანი, შავ-თმოსანი, თეთრ-ყირმიზნი, ტანოვანნი, წერწეტნი, გარნა უმეტეს ქალნი წერწეტნი, მკვირცხლად ფიც-ხელნი, თვსთა ქვეყანათა შინა მცირედ მკამელნი, რამეთუ კმა 20
 იყოფენ თვნიერ წყალსა და პურსა და შრატსა, სხვათა ადგილთა და სტუმრობათა შინა გაუძლომელნი, ვერ შემმართველნი ბრძო-ლასა შინა, რამეთუ ეშინისთ ლაშკართაგან ფრიად. არამედ ღამით შემმართველნი და შემპარაენი ლაშკართა შინა და გამომსვლელნი, უსაქციელონი, ბრიყუნი, ქვეყანათა თვსთა ლალნი 25
 და ამყნი, სხვათა ქვეყანათა შინა მდაბალნი, გონიერად მოუბარნი, ქურდნი, მპარაენი, მტყუარნი, ხარბნი, მომხვეჭნი, მესასხლენი, მემრუშაენი, ტყვის მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდნიან. არამედ ქალნი მათნი იცვენ ქალწულებასა ვიდრე შერთ- 30
 ვადმდე ქრმისა, და მერმე სახელ არს მათ შორის რაოდენნიცა უვისთ კურონი, რამეთუ სირცხვილად აქუსთ დღისით ხილვა-ცოლ-შვილთა თვსთა ქრმისაგან.

ხოლო ცმულნი არიან ხამის პერანგით, საყულო ბერულად მოჭრილითა, და ნიუხავე ხამისავე. მას ზედა ჩოხა მოკლე მუკ- 35
 ლადმდე და პაიჭიცა შალისა. არამედ ჩოხა ნაოჭიანი და უჯუ-ჯასტო, ჩოხას ზეით ნაბადი მოსხმული; ფერკთა ზედა ტყავ-თაგან აცვიათ, რომლისა არს ლ'ანჩა გამობანდული დახეუ-ლის ტყავისაგანვე, და მას შინა შთასდებენ თომსა, და ჩააცმენ ეგრეთ, რათა არა მოუსხლტეთ ფერკი ყინულსა, კლდესა და ბა- 40
 ლახთა ზედა. უდიდესნი იცმენ წულასა, და ბურავსთ თავსა ქუდი მგრგვალნი და ბეწოსანი შალისაგანვე. ბოდრობენ ურთიერთს და მიემშვიდებიან ქუდის მოხდით. სხედან სკამთა ზედა. არა-

მედ უწარჩინებულესნი მათნი იცმენ იმრიგადვე, ლეინსა, და-
 რაიას, დარაიბათოს, ყუთნსა და რაისაც ლარს იშოვნიან. ეგ-
 რეთვე მგზავსად იცმენ ქალნიცა, არამედ უგრძესად, და ბუ-
 რავთ მათცა ქუდი იგივე, აცვიათ წურა-პაიჭი და არა ნიჟხავი.

5 მოირტყმენ სარტყელსა კაცნი და ქალნიცა, ვითარცა ძალუცთ
 შოვნად. სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტეანენი და სამ-
 წყსონი ნიქოზლისანი, და უფროს დვალნი. არამედ აწინდელთ

10 ჟამთა დვალნი სახელით ოდენ ქრისტეანენი, რამეთუ იმარხვენ
 დიდმარხვასა, ხატთა, ეკლესიათა, და სამღვდლოთა პატივსა
 და თაყვანსცემენ, და სხვისა სრულიად უმეცარნი. არა უვისთ

15 მღუღელი, და უნათლისღებონი არიან, თვნიერ რომელნი ქართლსა
 და რაჭას მონათლვიან. ხოლო თავაუარნი, ქურთაულნი, ვალა-
 გირი, ფაიქომი, დიგორელნი და ბასიანელნი, რომელთა თავნი

20 და წარჩინებულნი მათნი არიან მოჰმადიანნი, და დაბალნი
 გლენხნი ქრისტეანენი, გარნა უმეცარნი ორივეს რჯულისანი,
 რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჰამენ ღორსა, არიან
 ქრისტეანენი, და რომელნი სჰამენ ცხენსა, ესენი არიან მოჰმა-
 დიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მგზავსი კერპისა, რომელსა

25 უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირვენ ელიას თხასა და კორცსა
 შესჰამენ თვთვე, ხოლო ტყავსა გასჰიმენ მაღალს ძელსა ზედა
 და თაყვანისცემენ ტყაისსა მას დღესა შინა ელიასასა, რათა

30 არა მოუვლინოსთ ელიამ სეტყვანი და მოსცეს ნაყოფნი ქვეყა-
 ნისანი.

35 კვალად არიან, ვითარცა ნადირნი, უწიგნონი, უცოდ-
 ნარნი. ენა აქუთ ძველი, დვალური, და აწ უბნობენ ოსურსა
 საკუთრად, ვინათგან ჩერქესთა ენა სხვა არს. ვიეთთა მოთა-
 ვეთა და ქართლსა და რაჭას მსვლელთა უწყიან ქართულნი,

40 ხოლო ჩერქესსა შინა მსვლელთა უწყიან ჩერქეზული და თათ-
 რული ჯალათასი. შეირთვენ ღდიდარნი ორსა და სამს ცოლსა

45 და დაბალნი—ერთსა, არამედ თუ მოკუდეს ძმა ერთი, შეირ-
 თავს მეორე ძმა თვის ძმის ცოლსა, ვინადგან მისცემენ სახლის
 პატივად ქალის სახლეულს ი, კ, ლ და მ ძროხასა, ამისთვის

50 არღარა განუტევებენ სხვის შერთვად, არამედ ირთვენ თვთვე.
 უწყიან გვარნი, და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოვსნი.

55 ხოლო ესე ოვსი განიყოფების ესოდენ გვარად: სიდამრ-
 ნად, ჭახილიძე, თავაურად, ქურთაულად, ბადელიძედ, ჩერქე-
 სიძედ, ბასიანად, და არიანცა ესენი უწარჩინებულესნი სხვათა

60 ზედა. და ამათ გვართა იციან გვართა თვისთა ნიჯადი, ერთმან
 მეორესა ზედა ლაშქრობა, შველა, მესისხლობა, რამეთუ უკლთუ

65 მოკლას ერთმან, არა დასცხრების მეორე იგი გვარი შვილით-
 შვილამდე უკუნისამდე, თუმცა არა მოკლას მანცა, და მკულელი

70 მოკლულსა მათთვის გვარსა ჩასძახებს საფლავსა შინა: „მოვჰ-

კალო მკუღელი შენი“, და რწამთ ესე საცხონებლად მისად. არა-
 მედ უკითუ დაზავდნენ ბრჭეთაგან და მისცეს სისხლი, გარნა
 კვალადცა მოჰკლავს და უკუესცემს სისხლსა, მინაცემსა თვსსა. 5
 არამედ დვალი უმდაბლესნი არიან გვართა, გარნა თუ განდიდ-
 ნეს ანუ განმდიდრდე' ოვისი ანუ დვალი, ანუ შეირთავს ორ-სამს
 ცოლსა, ანუ ალაგებს კოშკსა, ანუ მოჰკლავს კაცსა, და უკითუ
 მძღვეველ ექმნას მესისხლე თვისი, შვევალს კოშკსა შინა და არ-
 ლარა გამოვალს სიკუდილადმდე. კვალად უწყიან პატივი მოხუ-
 ცებულთა თვსთა ფრიადი, და უვისთ, ვითარცა პატრონნი
 თვსნი. ამათ მოხუცებულთაგან ჰყოფენ ბრჭობასა, და ზავსა, 10
 და ყოველსავე სამჭირნოსა თვსთა განავებენ მათით. სიმდიდრე
 მათი არს თოფი, კრმალი, ჯაჭვი, ჯავშანი; სპილენძი და ოქრო
 და ვერცხლი მცირედ. არა უწყიან თეთრი, არამედ თეთრისა
 წილ ნაბადი, ჩოხა, ხამი, შალი, ცხვარი, ძროხა და ტყვე, და
 ვაჭრობენ ურთიერთსა შინა ამით. არცა უწყიან ადლი, არა- 15
 მედ მწყრთა; უწყიან უცხოთა სტუმართა პატივი და უვნებლო-
 ბით დაცვანი, რამეთუ ვერაფერ რაის ავნებს ერთისა ვისმე სტუ-
 მარსა, ვინთაგან მოსწყდებიან მისთვის გვართ. არამედ თვთ
 გამოუხმენ, რაოდენნი ძალუცს სტუმარსა, და ამას უწოდებენ
 საჩუქარსა, რომელიცა ჯერ არს მათგან, იგინივე მიუხმენ. უწყიან 20
 კელოვნებანი ტყავისა, ქსოვა შალისი, თელვა, კეთება ნაბდისა
 კარგისა. იციან მკედლობა, ზეინკლობა, ხეთა მუშაკობა, სახლთ
 შენება, არამედ არლარა ხმარობენ ქვიტკირსა. გარნა ალაშენ-
 ბენ სახლთა უსარკმლოდ, და მრავალსა ერთმანერთსა ზედა,
 და კოშკსა ფიქალთა ქვათაგან მიწით, მალალს კლდე გორიანსა 25
 ზედა, ვინათგან გამოუნახავთ უმჯობესად ზეავისა კვეთებისათვს,
 რამეთუ არლარა ეკვეთვის, გარნა ავიდეს რა კაცი კოშკსა შინა,
 ირყევის და არა დაირღვევის, არამედ დგას მტკიცედ.

ხოლო ძველადნი არიან ციხენი, კოშკნი, ეკლესიანი ქვიტ-
 კირისანი, მეფეთაგან ნაშენნი და უპეტეს, იტყვიან თვთ იგინივე, 30
 თამარ მეფისაგანსა. გამოიღებენ მიწილამ ბრპენსა, გვარჯილასა,
 გოგირდსა. ქალთა მათთა უწყიან კერვანი წმინდა და კეთილნი.
 არა არს ქვეყანათა მათთა შინა მარლი, სელი, კანაფი, და ბანბა
 და აბრეშუძი, რათამცა ყონ სამოსი თვსნი. ამისთვის უმეტესნი 35
 სცხორებენ ცხოვართა ტყავითა, გარნა ამათაც ზიდვენ ქართ-
 ლილამ, რაჭილამ და ჩერქეზილამ. და ამისთვისცა მორჩილებენ
 თვსთვსთა მკარეთა და კვალად უმეტესად საზრდელთათვსცა.
 ხდიან მცირედს ლუდსაცა, არამედ არა არს მათ შინა სეივა,
 და იგიცა მიაქუთ ქართლილამ, რაჭილამ და ჩერქეზილამ. კვა- 40
 ლად ხდიან და აკეთებენ იყსა, ბოზასა, პურთა და ქერთაგან,
 და სმენ დღესასწაულსა თვსსა და სტუმრობასა შინა. უწყიან
 სულთა მკვდართა მათთა სახსრად და მოსახსენებლად, რომელსა

უწოდებენ დოღსა, რამეთუ ცხენოსანთა კაცთა ორის-სამის
 დღის სავლიდამ გამოუშვებენ, და რომელი მათგანი უპირველეს
 მიეღოს, მას მისცემენ ნიჭსა და გარდაიხდიან პურობასა და
 5 ლხინსა დიდსა, ვის რაი ძალუცს, და ჰგონებენ ამას სალხინებე-
 ლად და საცხორებლად სულთათვის მკუდართა მათთათვის.
 ხოლო მათა, კევთა, მდინარეთა, წყალთა და შენობათა
 აღწერანი ესენი არიან, და დავიწყებთ კევიდამგე. ხოლო კევის
 ბოლოს არს ლ ა ზ უ რ ი. მას ქვეით, ჯარიებს, მოერთვის კევის
 10 არაგუს ქ ის ტ - ძ უ რ ძ უ კ ის - წ ყ ა ლ ი. მას ქვეით არს
 ხ ე თ ა ძ ე.
 არამედ ამ ქისტის-წყლის შესართავს, არაგვის დასავლით, ჩიმიხათვს
 მალა მთის ძირს, არს ჩიმი, დაბა დიდი და კოშკოვანი.
 მოსახლენი არიან ოგსნი, სიღამონნი გვართა, და არიან აწ
 15 თაენი მათნი მაჰმადიანნი, ჩერქეზთა შინა სლვისათვს, არამედ
 არიან მისიკა უმეცარნი.
 ამის ჩიმის დასავლით და კევის დასავლით არს თ ა გ ა უ რ ი ს
 20 კ ე ო ბ ა. ამისი მდინარე გამოსდის მყინვარის კავკასსა და ხო-
 ხისასა. სიგრძით არს ხოხილამ ჩერქეზამდე და დის სამკრიდამ
 ჩდილოთ, და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან. ხოლო ამ თა-
 გაურის მდინარეს ერთვის ჩიმი თის-წყალი, რომელი გა-
 მოსდის ახოტის კავკასს. ამ კევზედ არს ჩიმი თი, დაბა დიდი
 და კოშკოვანი, ვითარცა ჩიმი ყოვლითავე. ამ კევის შესართავს
 25 ზეით თაგაურის-წყალს მოერთვის ყაბანს სხვა კევი, რომელი
 გამოსდის მყინვარის კავკასს, და ამ კევს მოერთვიან მყინვარის
 კავკასიდან კევი. არამედ ყაბანი არს ამ ორთა მდინარეთა
 შორის, დაბა დიდი, კოშკოვანი. მას ზეით თაგაურის-წყალზედ
 არს, დასავლეთის კიდურზედ, ეკლესია მცირე, ძველადვე აღშე-
 30 ნებული მეფეთაგან. ამას ზეით, ამავე წყალზედ, არს ჯ ი ბ ლ ი ზ ი,
 დაბა დიდი, კოშკოვანი, და ციხე, აღშენებული მეფეთაგან,
 მაგარი, შეუალი მტრისაგან. მას ზეით არს ყ ა ყ ი დ უ რ ი, დაბა
 დიდი, კეთილი, კოშკოვანი, და ხოხის კავკასის ჩამოსულს
 ძირში, გორა-კლდესა ზედა, ციხე, აღშენებული მეფეთაგან,
 ფრად მაგარი. და არიან კევი ესენი შენობიანნი. და დაბნე-
 35 ბიანნი.
 ხოლო თაგაურის დასავლით არს ქ უ რ თ ა უ ლ ი, რომ-
 ლისა წყალი გამოსდის ხოხისავე მთასა, და მოდის სამხრეთი-
 დამ ჩდილოთ, და გასჭრის ჩერქეზის მთასა, ვითარცა თაგაურის-
 წყალი, და მიერთვის ლომეკსა ანუ თერგსა. ხოლო სად გასჭ-
 40 რის ჩერქეზის მთასა, მის მთის ზეით მოერთვის ამ თაგაურის-
 წყალსა აღმოსავლიდამ კევი. მას კევს ზეით, დასავლეთით, ამ
 წყლის კიდურზედ, არს ეკლესია მცირე. მას ზეით, ამ წყლის
 აღმოსავლით კიდურზედ, არს ქ უ რ თ ა თ ა და ციხე მაგარი,

	ნაშენი კლდესა ზედა. აქ მოერთვის აღმოსავლიდამ ამ წყალს კევი. ამ ორს წყალს შუა არს ქურთათა. ქურთათას ზეით მოერ- თვის დასავლიდამ კევი ქურთაულის წყალსა. ამ ორს კევეს შუა არს დაბა ჯაბა. ამას ზეით არს ჩიმი. ამ წყალზედღე დაბა, ორს კევეს შუა. ამას ზეით ხოხის კავკასის მთის ჩამოსავალზედ არს	5
212	შენი შეფეთა. კვარადამ გარდავალს გზა ხოხის კავკასსა ზედა, ნარასა და ზროგოს. ხოლო ქურთაულსა და თავაურს განჰყოფს* მთა, ხოხიდამ ჩამოსული ჩდილოთ კერძოდ ჩერქეზის მთამდე, ქურთაულ-თავაურს შორისი; და თავაურსა და კევეს განჰყოფს მთა მყინვარი და ახოტი, და მთა ახოტიდამ ჩამოსული ჩდილოთ კერძოდ, ჩიმსა და თავაურს შორისი.	10
ვალაგირისა- ფაიქომი- სათვს	ხოლო ქურთაულის დასავლით არს კეობა ვალაგირისა და ფაიქომისა, რომელი იწოდა დაბნებთ ვამო, მუნ მყოფთა. და წყალი ვალაგირისა გამოსდის ხოხისვე კავკასსა და დის სამკრიდამ ჩდილოთ. ამას მოერთვიან კევენი მცირენი. და არს კეობა ესე დაბნოვანი, მოსახლენი—სიდაპონი და ქახილიძენი. ხოლო განჰყოფს ვალაგირსა და ქურთაულს მთა ხოხიდამვე ჩამო- სული, ჩდილოთ მდებარე ჩერქეზის მთამდე, ვალაგირსა და კას- რის კეობას შორისი. არამედ სამთა ამთ კეობათა მზღვრის: აღმოსავლით მთა, რომელი დავსწერეთ, კევესა და თავაურს შორისი ჩერქეზის მთამდე; სამკრით მთა ხოხის კავკასი, ფრიად მაღალი, და მყინვარი, და უმაღლესი ბრუცაბზელ-ზეკარისა. ამან მოიგო სახელი თვის ხოხვით სლვისათვის, რამეთუ ძნიად გარ- დავალს ცხენნი მას ზედა, გარნა მკვირცხლნიცა—ჭირითა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მყინვარის კავკასიდამ კასრის კეობამდე. და კვალად მზღვრის ჩდილოთ კერძ მთა ჩერქეზისა და დასავლით კასრა-ვალაგირს შორისი მთა.	15
	ხოლო ვალაგირისა ანუ ფაიქომის დასავლით არს კასრის კეობა, რომელი იწოდების აწცა დვალეთად. და აქუს სიგრძე დვალეთს ზეკარის კავკასიდამ ვიდრე ჩერქეზამდე. და მდინარე ამისი გამოსდის ზეკარისა და ზახა-თრუსოს შორისს კავკასთა და მოდის სამკრიდამ ჩდილოთ. ხოლო კასრის კეობასა შინა მოერთვიან ამ წყალს, დიგორისა და ამის შორისის კავკა- სიდამ, კევენი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი დიგორს. ეგრეთვე ვალაგირსა და ამის შორისის მთიდამ მოერთვიან კევენი, და გარდავალს გზანი ვალაგირსა და ფაიქომისა. და არს კეობა კას- რისა, კასრის-კარიდამ ჩერქეზის მთამდე, შენობიან-დაბნებთანნი. ხოლო კასრის-კარნი არს ქვემო-ზრამავას ქვეით, სად მოვიწროვ-	20
კასრის-კევი- სათვს		25
		30
		35
		40

*) დედანში: „განჰყოფს“.

დების ხოხის მთის ჩამოსულის კლდითა, და გლოლისა და ამხს შორის კავკასის ჩამოსულის კლდითა. და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თვნიერ მათსა ოვსნი. და არს კეობა ესე ფრიად მაგარი და შეუალი. აქა არს ლითონი ბრპენისა მრავალი, რომელსა სწურვენ იგინივე. კვალად არს გოგირდი ფრიად კარგი. არს ლითონიცა ვერცხლისა, არამედ არა უწყიან გამოღება. კვალად კლდის ნოტიობისაგან აკეთებენ გვარჯილასაცა.

10 ხოლო ამ კასრის-კარს ზეით მოერთვის, ქვემო-ზრამაგას; ჟღელის-კეობის წყალი დასაველეთიდამ. გამოსდის კედელის კავკასს, მოდის სამკრიდამ ჩდილოთ. ამ წყალს მოერთვიან აღმოსავლიდამ და დასაველეთიდამ კეენი მცირენი. და ჟღელესა და გლოლას შორის კავკასზედ ამ კეევიდამ გარდავლენან გზანი გლოლას. ამის მდინარის სთავიდამ გარდავალს გზა კედელის კავკასსა ზედა კუდაროს, და რაჭას, და ქართლს. და არს კეობა ესე შენობიან-დაბნებიანი. აქა არს ქალაქას დაბას წყარო დიდი, რომელი ჟამ რაოდენმე დის, და ჟამ რაოდენმე დადგების, და არლარა გამოსდის, მერმე კვალად
20 გამომდინარდების და კვალად დადგების. ხოლო განიყოფის კეობა ესე აღმოსავლეთიდამ ზეკარიდამ ჩამოსულის მალის მთით ქვემო-ზრამაგამდი, ჟღელე-ზრამაგას შორისითა, სამკრიდამ ჩდილოთ კერძოთ მდებართა, და სამკრით ზეკარა-კედელის კავკასითა; დასაველით ამასა და გლოლას შორისით კავკასითა, კვალად კედელის კავკასითა; ჩდილოთ ამასა და გლოლის შორისის კავკასიდამ ჩამოსულის მთით, რომელი შეჭკრავს კასრის-კარსა.

ჟღელის-კეობისათვის

ხოლო ქვემო-ზრამაგა არს კასრისა და ჟღელის-წყლების შესართავს შუა, და ციხე დიდი, ფრიად მაგარი; იტყვიან აღშენებულსა თამარ მეფისაგან, და დაბა კოშკოვანი.

ზრამაგათათვის.

ხოლო ქვემო-ზრამაგას ზეით ერთვის ნარის-კეობის-წყალი. გამოსდის ხოხის კავკასსა, დის აღმოსავლიდამ დასაველეთად. და აქუს ამ კეობას აღმოსავლით ხოხის კავკასი; სამკრით ხოხიდამ ჩამოსული მთა მალალი, ამასა და ზროგოს შორისი; დასაველით ზრამაგის-კევი და ჩდილოთ ხოხისავე კავკასი. ამ კეეში არს დაბა ც მოსახლენი. ხოლო ამის შესართავს ზეით არს ზემო-ზრამაგა, დაბა კოშკოვანი და ეკლესია მცირე. აქ მოერთვის კევი ზეკარიდამ მომდინარე და მოერთვის დასაველეთიდამ. და ამ ორთ კეეთ შორის არს ზრამაგა.

ნარახათვის

40 ხოლო ამ ზრამაგას ზეით მოერთვის ზროგოს-კეობის-წყალი. გამოსდის ხოხისავე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასაველეთად, და აქუს ჩდილოთ ნარის მთა და სამკრით ზახის

ზროგოსათვის

მთა, აღმოსავლით ხოხის კავკასი და დასავლით ზრამაგის-კევი, და არს დაბოვან-შენობიანი.

ზახისათჳს

ხოლო ამის შესართავს ზეით მოერთვის ზახის-კეობის-წყალი. გამოსდის თრუსოსა და ზახას შორისს კავკასსა, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, არამედ ბოლოს მოდრკების და მიერთვის ზრამაგის-წყალსა. ამ ზახის-წყალს მოერთვის სამკრეთ-ჩრდილოდამ კევი, და არიან დაბანი კოშკოვანნი. აქა არს ეკლესია მცირე. აქილამ გარდავალს გზა თრუსოს, მალრან-დვალეთს და ჟბას, დიდ-ლიახვზედ. ამას აქუს აღმოსავლით თრუსოს მთა; სამკრით კავკასი ზეკარისა; ჩდილოთ ამასხ და ზროგოს შორისი, ხოხილამ ჩამოსული მთა; დასავლით კევი ზრამაგისა. კვალად ამ ზრამაგის-კევის სათავილამ გარდავალს ზეკარაზედ გზა ქართლს დიდ-ლიახვზე.

5

10

თრუსოხათს

ხოლო ზახის აღმოსავლეთის მთის იქით არს თრუსო, რომელსა აქუს აღმოსავლით მთა, ხოხილამ და კევის-ყელიდამ ჩამოსული მთანი შთასავალამდე, და მთანი ესენი განჰყოფენ კევისა და თრუსოსა; სამკრით კავკასი, მთიულეთსა, მალრან-დვალეთსა და თრუსოს შორისი; ჩრდილოთ მყინვარი და ხოხის კავკასნი; დასავლით თრუსოსა და ზახას შუათი მთა. და არს თრუსო სამ კეობად. გამოსდის ერთი ზახის მთასა, მეორე მალრან-დვალეთის კავკასსა და მესამე ხოხის კავკასსა. ამ კეობაზედ, ხოხისაკენ, არს ეკლესია ყოვლად-წმიდისა მცირე. და არიან ამ კევთა დაბნები ც. არამედ კეობანი ესენი, რომელნი აღვსწერეთ მალრან-დვალეთითურთ, არიან დვალეთი. და კვალად დიდის-ლიახვისა, პატარას-ლიახვისა, ქსნის-კევისა და კუდაროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე, ამ დვალეთილამ გარდასულნი, რჯულითა, წესითა და ზნითა ერთნი, და დღესაც მონათესავენი ურთიერთთა.

15

20

25

213

ხოლო ამ დვალეთს მზღერის: აღმოსავლით მთა თრუსოსა და კევის შორისი, და კასრის-კევისა და ვალაგირს შორისი მთა; სამკრით კავკასი მალრან-დვალეთისა, ზახისა, ბრუც-საბძლისა, ზეკარისა და კედელისა |არამედ ბრუც-საბძელი ეწოდა, ვინადგან არს მგზავსი საბძლისა და ჟქმი, ხოლო ზეკარა კარსავით მყოფისა, სადა გავლის მას შორის გზა, და კედელა —ამართებით ყოფისათჳს კედელსავით. არამედ ქართლიდამ ესე კავკასნი უმეტეს ყოველთა კავკასთაგან უმაღლესად მჩენარებენ და დიდად, და ამისთჳს უწოდესცა სპარსთა იაღბუზი¹;* და მარადის მყინვარედ იხილვებიან, რამეთუ ზაფხულს გზებთა ამათ ზედა ვლენენ ცხენით. გარნა ქირითა, და თვნიერ ზაფხული-სა ვერცა ერთი სულიერი]. ხოლო ჩდილოთ მზღერის დვალეთს

30

35

40

*) დედანში ამ სიტყვის ზემოდან არის მცირე წრე.

ხოხის კავკასის მთა და, კასრის ბოლოს, ჩერქეზის მთა; დასავ-
ლით—მთა კავკასი, კედელიდამ წამოსული, რაჭასა, გლოლასა
|და| ამას შორისი, მერმე დიგორსა და ამას შორისი, ვიდრე
ჩერქეზის მთამდე. არამედ რომელნი აღესწერენით—ჩიმი, თა-
გაური, ქურთაული, ვალაგირ-ფაიქომი და დვალეთი, ამათ ყო-
ველთა მდინარენი ჩადიან ჩერქეზსა შინა და მიერთვიან ლო-
მეკსა ანუ თერგს სამკრიდამ.

ხოლო კასრის-კევის დასავლით არს დიგორი, რომელი დიგორი-
განიყოფის ორად—ჩერქეზი ძედ და ბადელი ძედ. და არს სათვს
სიგრძე ამისი რაქის კავკასილამ ჩერქესამდე. ამისი მდინარე
გამოსდის ღებისა, გლოლისა და ამის შორისს კავკასსა, მოდის
სამკრიდამ ჩდილოთ კერძოდ და ჩადის ჩერქეზში, მიერთვის
ლომეკს. ამას უწოდებენ რიონსავე, ვინათგან მასვე კავკასსა
გამოსდის აქათ, და იქით—რიონი იმერეთისა. და ამ მდინარეს,
ჩერქეზის მთას ზეით, ერთვის კევი, გამომდინარე ბასიანის
მთისა, და მოერთვის დასავლეთილამ. ამას ზეით ერთვის სხვა
კევი, გამომდინარე კასრის-კევისა და ამას შუათის მთილამ, და
დის აღმოსავლეთილამ დასავლეთად. ეს კევი არს ბაღელიძისა.
ამ კევეს, რიონის შესართავს ზეით, ერთვის სხვა კევი, სიგრძით
ჩერქეზის მთილამ მომდინარე, და მოერთვის ჩდილოდამ. ამ
კევილამ გარდავალს გზა ჩერქეზსა შინა. ამ კევეს ზეით კვალად
მოერთვის სხვა კევი სამკრიდამ. ამათ შესართავს შუა, კლდე-
ზედ, არს მალლა ციხე და მცირე ეკლესია. არამედ ესენი, რო-
მელნი დავსწერეთ კევენი, არიან ბადელიძენი, და არიან შენო-
ბიანი და დაბნებიანნი და კოშკოვანნი მრავლად, რომელთა
შინა მოთავენი მათნი არიან ყმიანნი გებატონენი. ხოლო ამ
ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით, რიონზედ, არიან ჩერქესი-
ძენი, და მას ქვეით, ჩერქეზის მთამდე, კვალად ბადელიძენივე.
და ამ ბადელიძის-წყლებს სათავილამ გარდავალს გზანი კას-
რის-კევეში, ჟღელის კეობაში და ქელ-მაჰმადის სოფლილამ ჩერ-
ქეზსა შინა.

ხოლო ამ ბადელიძის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის
რიონს აღმოსავლილამ მდინარე რიონივე. გამოსდის გლოლასა
და ამას შორისს კავკასსა, მოდის სამკრიდამ ჩდილოდ. ამას
მოერთვის სხვა კევი აღმოსავლილამ, გამოსდის ამასა და ბადე-
ლიძეს შორისს მთას. ამაზე გარდავალს გზა ბადელიძეებში.
ამას ზეით მოერთვის კვალად სხვა კევი აღმოსავლილამ, მისვე
ქთის გამომდინარე. ამ რიონის სათავილამ გარდავალს გზა კავ-
კასზედ გლოლას, სადა არს. კავკასის ძირში, დიდს მაღალს
კლდესა შინა, ქვანნი გამოკვეთილნი დიდ-დიდნი. მოგზაური
მივალს მას ქვანსა და დილას წარვალს, ჩავალს გლოლას.
ეგრეთვე მუნილამ მოსრული, მუნ განისვენებენ დაშრომისათვის.

და მეორის ამის რიონიდან გარდავალს გზა ღებს. არამედ ამ გზებზე ზაფხულით * ცხენით ვლენან **, გარნა ჭირითა დიდითა, და თვნიერ ზაფხულისა—ვერც ქვეითნი. და ამ კეობასა შედა არიან დაბნები და შენობანი. და მზღვრის დიგორს: აღმოსავლით კავკასი, ამასა და კასრა-ყლელეს შორისი; სამკრით კავკასი, ამასა და გლოლა-ღებს შორისი; ჩდილოთ. მთა, ამასა და ჩერქებს შორისი, მაღალი და დიდი; დასავლით კავკასი, ამასა და ბასიანს შორისი.

5

ბასიანისათვის

ხოლო დასავლით დიგორისა არს ბასიანი, კეობა დიდი, რომელსა შინა დის მდინარე, გამომდინარე რაჭისა და ბასიანს შორისის კავკასიდან, და მიდის სამკრიდან ჩდილოთ კერძოდ, სიგრძით კავკასიდან ჩერქების მთამდე. ამის მდინარეს მოერთვიან კვენი აღმოსავლიდან გამომდინარენი, ამასა და დიგორის საშუალის კავკასიდან, და დასავლეთიდან სვანეთისა და ამის შორისის კავკასიდან. და ამ კვეებიდან გარდავლენან გზანი სვანეთს და დიგორს. და ამის წყლის სათავიდან გარდავალს გზა რაჭას, ღებს და ლუხუნზედ. და მზღვრის ბასიანს: აღმოსავლით მთა კავკასი, ბასიანსა და დიგორს შორისი; სამკრით მთა კავკასი, ამასა და რაჭას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქებისა, ბასიანსა და ჩერქებს შორისი; დასავლით მთა კავკასი, ამასა და სვანეთს შორის. და არს ესე ბასიანი შენობიანი, დაბნებიანი და უმეტეს გვაროანი სხვათა ყოველთა ოსთავან, და არიან მებატონენი ყმიანნი. და მდინარე ესე ჩადის ჩერქებსა შინა, მერმე მიერთვის თერგის მდინარესავე. არამედ რაოდენნი კავკასნი აღვსწერენით, სცან მაზადის მყინვარედ და თოვლიანად, ვითარცა სხვა სსხელდობ გამოვაჩინეთ კავკასთა მთანი. კვალად რაოდენნი დაბანი ციხოვან-კოშკოვანნი დაესწერეთ, იგინი მათ უწოდებენ ქალაქად. არამედ ვინადგან არა აქუსთ მართველობა და განწყობილება ქალაქთა, აქა დაბად ესთქვით.

10

15

20

25

ქისტინათვის

ხოლო აწ ვიწყებთ კვეის აღმოსავლეთის კერძოთ კავკასიელთა, ვინადგან შევასრულეთ დასავლეთის წილი. გარნა კვეის ბოლოს, სადა დაივაკებს მდინარე არაგვი ანუ ლომეკი, ამ არაგვს, ხეთაძის დაბის ზეით, ერთვის ქისტეთის წყალი და ძურძუკისა. ესე მოერთვის აღმოსავლეთიდან, გამოსდის ძურძუკეთსა და ფშავ-ვესურეთს [რომელი არს ფხოველი] შორის კავკასსა, დის სამკრიდან ჩდილოთ და მკირედ ჩდილო-დასავლეთ შუა. სიგრძით არს კავკასიდან ლომეკამდე. ხოლო სად იყრებიან ორნი ესე მდინარენი, მუნ არს შუაში ჯარიეხი, კლდე დიდი, მოვლებული ველსა დიდსა გარე, ქარაფოვანი, და ამითი არს

30

35

*) დედანში: „ზათხულით“
***) „ვლენად“.

ფრიალ მაგარი, და შენი არის კოშკი დიდი, ზღუდოვანი, ვითარცა ციხე, და ამ წყალსა ზედა, კეობაში, ამ ჯარიხს ზეით, არს ქისტეთი დაბნებიანი, შენობიანი.

5 კვალად ამის სამკრით, ქისტეთ ზეით, არს ძურძუკი, შენობიანი, დაბნებიანი, კოშკოვანი ორნივე. ამ კეობათა მზღვრის: აღმოსავლით კავკასი, ქისტძურძუკსა და ლილვს შორისი; სამკრით კავკასი, ფშავ-კევესურსა და ძურძუკს შორისი; დასავლით კავკასი, ქისტ-ძურძუკსა და კევეს შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერქეზსა და ქისტეთს შორისი. და გარდავლენან გზანი 10 ქისტ-ძურძუკივამ ამ კავკასებთა ზედა კევეს, ფშავ-კევესურეთს, ლილვეთს და ჩერქეზთა შინა.

ხოლო ამ ქისტ-ძურძუკის აღმოსავლეთად არს ლილვეთი, ლილღოსისაგან, ძურძუკოს ძის ძისაგან, სახელდებული ანუ უმო- 15 სელობისათვის წოდებულნი, რომლის მდინარე გამოსდის ფშავისა და ლილღვის შორისს კავკასსა, და მოდის სამკრივამ ჩდილოთ და მიერთვის *... წყალსა, მერმე მიერთვის ბორაღნის-წყალსა. ამ წყალზედ არს ანგუსტი, დაბა დიდი. და არს შენობიანი კეობა ესე და დაბნებიანი. და მზღვრის ლილღვს: აღმოსავლით მთა ლილღვსა და...* შორისი; ჩდილოთ 20 მთა ჩერქეზსა და ლილღვს შორისი; სამკრით კავკასი, ლილღვსა და ფშავს შორისი; დასავლით მთა, ლილღვსა და ძურძუკს შორისი. ხოლო ანგუსტის მოსახლენი არიან მგზავსნი ჩერქეზთა, რჯულით მოჰმადიანნი, სუნნი. ხოლო ამ ლილღვის აღმოსავლით არს...* კეობა, რომლისა მდინარე გამოსდის ამასა და პანკის 25 შორისს კავკასსა, მოდის სამკრივამ ჩდილოთ, მიერთვის ლილღვის-წყალსა, და მერმე მიერთვიან ბორაღნის-წყალს დასავლეთივამ. და არს კეობა ესეცა შენობიან-დაბნებიანი. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით თუშეთსა და ამას შორისი კავკასი; სამკრით კავკასი პანკისსა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა ჩერ- 30 ქეზისა, ამასა და ჩერქეზს შორისი; დასავლით მთა, ამასა და ლილღვს შორისი. არამედ ეს კეენი, რომელნი აღვსწერეთ, პირველ იყო ყოველთა სახელი ძურძუკეთი, ხოლო აწ ესრეთ განიყოფებიან.

ხოლო არიან კეობანი ესენი ფრიალ მაგარნი და შეუალნი 35 მტერთაგან, მთით, კლდით, სივიწროვითა, და მდინარითა, და ტყითა, მწირი და მოუსავლიანი, მცირე პირუტყვიანი, ვითარცა აღვსწერეთ ოსეთი. ეგრეთვე კაციცა რჯულითა, სარწმუნოებითა, ზნითა, ქცევითა, ჩვეულებითა სცან ოსთაებრ. არამედ აქუსთ ენა თვისი საკუთარი, და ქალნი მათნი მოსილნი 40 სხეებრ. არცა უწყიან კლვა და მესისხლობა ურთიერთთა, გარნა

* დედანში აქ დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

თუ შეიმთხვეს, მოხუცებულთხ მათთა განბრკობითა ზაე ჰყოფენ.
და არიანცა უშეტეს პირისწყლიანნი ოსთაგან, კაცით ქალამდე.
არამედ იციან ორსამ ცოლობანი და მრუშება ქრმიანობასა შინა,
გარნა ქალწულთა— არაოდეს, ვითარცა ოსთა. უწყიან ქვიტ-
კირნი. და მით აღიშენებენ სახლთა, კოშკთა და სიმაგრეთა. 5
ხოლო მორჩილებენ და აძლევენ ხარკთა წერქებთა, მემკრეთა
თვსთა, უსაზრდლობისა, საშიშლოსა და მარილისათვს.

ხოლო ქვეყნისა ამის სახელი არს საკუთარი ქართლი ამისთვის, რამეთუ არს წილივე ქართლოსისა, და მისგანვე ეწოდა ქართლი და, შემდგომად სიკუდილისა მისისა, საქართლო ანუ საქართველო, და იწოდების დღემდეცა ეგრეთვე. არამედ, ვინაღდან ჟამითი-ჟამად შეეძინნენ სახელნი მრავალნი განყოფილებისაგან და ადგილებთა განყოფისათვის, და ისახელნეს ესრეთ: რამეთუ შემდგომად ქართლოსის სიკუდილისა ცოლმან მისმან, განყო რა ძენი თვისნი, და მისცა უხუცესსა ძესა თვისსა მცხეთოს ტფილისისა და არაგვის დასავლეთი, და ფანავრის ტბის დასავლეთის ქვეყანა, წილი ქართლოსისა, ზღვამდე სპერისა, და ტაოსა და კლარჯეთს შორისის მთამდე, და დაიპყრა მცხეთოს ქვეყანა ესენი; ამან მცხეთოს უწოდა ტფილისის და არაგვის დასავლეთს, ლიხის მთამდე და ტაშიშ-კარამდე, შიდა-ქართლი და ტაშის-ჯარსა და ფანავრის დასავლეთს ზღვამდე უწოდა ზემო-ქართლი, და განყო იგივე ქართლოსის სახელი ესრეთ. ხოლო შემდგომად მცხეთოს განუყო სამთა ძეთა თვისთა წილი თვისი და მისცა უფლოს, ძესა თვისსა, რა იგი აღესწერეთ, და ძესა თვისსა ოძრახოს მისცა ტაშის-კარს ზეითი და მტკვრის დასავლეთი, ვიდრე ზღვამდე, საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელი არიან აწ სამცხე, გურია, ლიგანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკეტი, ოლთისი და ტაო; და ამათ ადგილებთა უმეტეს ეწოდა ზემო-ქართლი.

ხოლო ფანავრის დასავლეთი და მტკვრის აღმოსავლეთი, ვიდრე თავადმდე მტკვრისა, მისცა მცხეთოს ძესა თვისსა ჯავახოს, და ამის მიერ ეწოდა ამ ადგილებთა ჯავახეთი. და არიან ამათ ადგილთა შინა ჯავახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკვრის აღმოსავლეთი; ხოლო კლარჯეთი არა არს წილი ამათი, არამედ ფარნაოზ დაიპყრა შემდგომად აზონის სიკუდილისა. და არს საზღვარი ამისი: აღმოსავლით მთა, რომელი განვლის კლარ-

ადგილებთა სახელის წარმოჩენისათვის:

*) დედანში: „ადგილებთა“.

ჯეტსა და ტაოს შუა ზღვამდე; სამკრით მთა იგი, რომელს
სდის მდინარენი და ერთვის ქოროხსა; დასავლით მთა აზრუმ-
ბასიანს შორის განვლილი ზღვამდე, და ჩდილოთ შავი ზღვა:
და არიან ამით შინა თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაი-
ბურდი და ჭანეთი [არამედ უცნობელ არს, რით ეწოდა სახელი 5
ესე, გარნა საგონებელ არს ლვლარქნილთა და კლდოვან-ლრატო-
ლრილოვანებისა მიერ და მაღალთა მთათაგან, რამეთუ მთა-
ბარი ახლორებს ესრეთ, ჟამისა ანუ ნახევარ-ჟამისა სავალთა
არს თოვლი და ბართა ნარინჯი, თურინჯი, ზეთისხილი და
ყოველნი ნაყოფნი]. 10

და ესრეთ განიყო სახელი ზემო-ქართლისა სამად. არამედ
აწ ოძრახოს წილს, გურუის მთამდე და არსიანის მთამდე, უწო-
დებენ სამცხეს, მცხეთოსისა და ქალაქის მცხეთის გამო, პირ-
ველვე იწოდებულს მცხეთის მორჩილებისათჳს [კვალად იტყვიან:
რდეს აღაშენა სუმბატ ბივრიტიანმან² ციხე დემოთს, სამთა ცი- 15
ხეთათჳს ლომისისა, ოძრახესა მგპირისპირედ, ესე იგი არს სამ-
ციხეთა, ამით იწოდა სამცხე]. ხოლო ამისვე წილი გურუია აღე-
სწერეთ იმერეთსა ზედა, მუნ იხილავ. ხოლო ქოროხის მდინარე
იწოდა ქვა-ყრილობით და რიყოვანობით მას შინა მყოფთასა,
რამეთუ მის მიერ დის მჩქეფრად და ჩქარად, და კევსა მისსა 20
—ლიგანის-კევად, კლდოვან განლიგებისათჳს ანუ დაბისაგან;
ეგრეთვე შავშეთი—ვითამ შავში და არა სპეტაკში, მთა-კლდო-
ვან ტყის გამო, და არტანუჯი—შეწიერებისათჳს: „არა ტანი,
არამედ უნჯი“, ანუ იწოდნენ ძეთაგან ოძრახოსათა, რომელთა
ეწოდათ სახელნი ესენი, და დაიმკვიდრეს რა ადგილნი ესენი, 25
უწოდეს სახელნი თჳსნი. არამედ ჯავახეთს უწოდებენ მასვე
ძველს სახელს. ხოლო არტაქანი ეწოდა მისვე ჯავახოსაგან,
ვითამ ჯავახეთის—„არა ტანი, არამედ პირი“, და კოლა იწოდა
მუნ მცირე ქალაქის გამო. ხოლო ქვეყანასა კლარჯეთისასა 30
ეწოდნენ სახელნი იგინი დაბნებთა და ქალაქებთაგან, მუნ მყო-
ფებთა, ანუ ძის ძეთაგან ჰაოსისათა; და ჭანეთს ეწოდა მათ-
განვე, ანუ შემდგომად მლიქნელობისა და მდედრობისა მათ-
თათჳს ჭანად. არამედ ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა
ამათ ადგილებთა და ქვეყანათა კრებით ეწოდა მესხნი*, იგივე 35
ძველი სახელი სამცხეთოსი, და სიმოკლისათჳს მესხნი ითქმის:

*) ამის გასწვრივ დედანში მარჯვენა აწიანზე სწერია: „ამათ ყოველთა
კრებით ქვეყანასა სწეენ ძველს ლეოლრაფიასა შინა, უწინარეს მაკედონე-
ლისაცა, სახელსა მოსხი, ესე იგი არს მესხი, და მათთა დევბოინისას,
ირიჯლუსას, ყალნუსა და თორთომისას—მესხის მთა. ამით საჩინო არს,
მცხეთოსისა და მცხეთოსიგან იწოდა სახელი ესე, და არს ძველითვე, ვი-
თარცა იწოდა ბაგრატიონობასა შინა“.

(ვახუშტი).

ხოლო ბრწყინვალემ შეფემ გიორგიმ მისცა რა ათაბაგობა და მის ქვეშე დააწესნა მის ქვეყნის ერისთავნი, მიერთ იწოდა საათაბაგო, და უმეტეს განდგომილებისა ყვარყვარე ათაბაგისაგან², და ისახელების დღედმდე საათაბაგოდ.

5 ხოლო სიგრძე ქვეყნისა ამის არს ქართლის საზღვრიდამ ქართლის-ყელამდე და ბაიბურდისა და ქანეთის საზღვრამდე, და განი დევაბოინისა, და ირიჯლუს, და ყალნუს მთებიდამ დადოსა და გურიის მთადმდე და ზღვამდე. და მზღვრის ქვეყანასა ამას: ალმოსაელით საზღვარი ქართლისა, რომელი აღესწერეთ, და
10 მთა ყარსისა, არტან-კოლასა და ყარს შორისი: საშკრით მთაჲ წინკსენებული, სომხით-ქართლის საზღვარი, რომელი აწ ისახელების ირიჯლუსა და დევაბოინის მთად; ჩდილოთ მზღვრის მთა დადო ანუ ფერსათი, და მთა აქარა-გურიის შორისი*, და ზღვა პონტოსი; დასავლით მთა აზრუმისა, ეხინგისა და საქართველოს-ყელს შუა წაველილი, ანუ რკინის-პალოსი, და მისრული ზღვამდე, რომელი აღესწერეთ ტრაპიზონისა და ქანეთის საზღვარი.

ხოლო არს ქვეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროვან ქვეყანისათჳს მთიანი, კლდიანი, კევიანი; ღრატოიანი, ტყიანი, შამბ-შროშ-ნიანი, მდინარიან-წყაროიან ტბიანი და მცირედ ველოვანი.
20 ზამთარ ადგილ-ადგილ ცაჲი და დიდთოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული, რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძღისი, თვნიერ აგარაკთა. ჰავით მშვენი და
25 კეთილი; არამედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი. ნაყოფიერებს ქვეყანა ესე ყოვლითა მარცვლითა და არა ყოველგან. ადგილად აკეთებენ აბრეშუმსაცა მცირედ. და ხილნი, რომელნიცა აღესწერეთ, არიან მრავლად და კეთილნი. არიან წალკოტნი, მჭილნი და საგარდენი. გარნა ტყეთა, მთათა და ველთა ვიეთთა
30 ადგილებთა შინა. მრავალ არიან, ვინადგან მთა და ველნი შროშნითა ფშვიან. პირუტყენი ყოველნი მრავალნი და ნადირნი მრავლად; არამედ ქურციკი არა არს. ფრინველნი ურიცხვნი, გარნა დურაჯი, შხერო, ასკატა არა არს აქა. ჩიტნი და სირნი უამრავნი. მდინარენი მრავალნი, დიდნი და ჩქარად მომდინარენი. წყარონი ტკბილნი, მშვენი და კარგნი. ტბანი კეთილნი
35 და თევზიანნი, და უმეტეს კალმახნი, დიდნი და წვრილნი. არამედ ზუთხი არა არს მდინარე-ტბათა ამათ შინა, არცა კირხიბი. მწერნი და მძრომელი ადგილ-ადგილ მრავალნი და ადგი-

*): დედანში ამის პირდაპირ აშიაზე სწერია: „ესენი არიან მოსხის მთანი“.
(ვახუშტი).

ლად არა ეგდენნი. ფუტკარი მრავალნი, და თა|ფლნი კარგნი და მრავალნი.

კაცისათჳს

ხოლო კაცი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენატკბილად მოუბარნი, ტანოვანი, მკნენი, შემართებელნი, შეენიერნი, ცოდნა-კელოვნების მოყვარენი, არამედ აწ, მაჰმადიანობის გამო, არლარა. სარწმუნოებით იყუნენ წლისამდე ქრისტესისა ჩქკვ, ქართულისა ტიდ-მდე სრულად ქრისტეანენი ქართველთა თანა და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთაეარნი და წარჩინებულნი არიან მოჰმადიანნი, და გლეხნი ქრისტეანენი, არამედ კლარჯეთს გლეხნიცა უმეტესნი მოჰმადიანნი; გარნა ვინანიცა არიან ქრისტეანენი, იგინიცა უმწყსელნი არიან, ვინათგან არლარა რაისა მორჩილებენ ქართლის კათალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს მათთჳს. ამისთჳს უეფისკოპოზონი და უხუცონი არიან. თჳნიერ რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად აქუსთ იგივე ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უმბობენ აწ თათრულსა და თჳსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე. სამოსლით მოსილნი არიან წარჩინებულნი და მოჰმადიანნი. ვითარცა ოსმალნი, და ქრისტეანენი, ვითარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთ-ნიმე მესხნიცა, ვითარცა თრიალელნი. და გულისხმა ჰყავ ეგრეთვე ქალნიცა მათნი.

5

10

15

20

სამცხისათჳს

ხოლო ქვეყანასა ამას შინა არიან მდინარენი უდიდესნი მტკვარი და ჭოროხი, რამეთუ მტკვარს მოერთვიან ყოველნი მდინარენი სამცხისანი, ჯავახეთისანი და კოლა-არტანისანი, და ჭოროხს სრულიად კლარჯეთის მდინარენი, თჳნიერ ქანეთისანი. ამისთჳს ჩვენ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამე აღწერასა, ვინაღ-გან დაგვიშთა ქართლიდამ სრულიად აღწერა მისი. და მდინარე ესე მტკვარი გამოსდის კოლას ზეით არსიანის მთას, და აწ წოდებულსა ყალნუს და ყარსის მთასა, და მუნიდამ მიდის სამკრეთიდამ ჩდილოეთად, ვიდრე ახალციხის წყლის შესართავადმდე, მერმე მუნიდამ გაბრუნდების აღმოსავლეთად და მიდის დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად ჭობის-კევაძემდე; და მას ქვეითი აღვსწერენით ქართლსა ზედა. გარნა ესე მტკვარი დის ერუშეთის მდინარის შესართავიდამ, ვიდრე ჭობის-კევაძემდე, ქართლისაგან უმეტეს ჩქარად, და კლდოვანსა, და კრამსა ქვიანსა შინა. და ერუშეთის მდინარის შესართავს ზეით, არტანსა და კოლასა შინა, ფრიად მდორედ და გრეხით სივაკის გამო. და არსცა თევზთა სიმრავლე მას შინა. და მთის კერძოდ უფროს კალმახნი დიდნი და წვრილნი. სასმისად არს გემოიანი და შემრგო, უფროს ქართლისაგან, და სხვად არარადმე სახმარი.

25

30

35

40

*) 221 და 222 გვერდი ორი ფურცლისაგანაა შეწყებებული.

ხოლო ამ მტკვარს კობის-კევეს ზეით მოერთვის ჩიღლორ-
 დამ ქვაბის-კევი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ამ კევის
 დასავლეთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ციხე კლდესა ზედა შენი,
 მაგარი წვრილებ ამაღს დემოთის ციხედ, რომელი აღაშენა
 5 სუნბატ ბიგრიტიანმან და განაგეს სპითა, შემწედ წუნისათვის,
 და შურად ოძრახოსა და ლომისისათვის, და რათა ვერლარა გი-
 დოდნენ სპანი ქართლისანი მას ზედა, ვინათგან ჯავახეთი ეპყრა
 მასვე. ამ ციხეს ზეით მოერთვის მტკვარს კევი ბობნავისა,
 10 გამომდინარე კოდიანის მთისა. მოდის ჩიღლორდამ სამკრით
 მტკვრამდე. ამას ზეით მოერთვის მტკვარს სლესის-კევი
 ჩიღლორდამ. გამოსდის ფერსათს და მოდის სამკრით [ამ კე-
 თათგან ერთს ვგონებ ლოგად-კევეად]. სლესის-კევეს ზეით
 მოერთვის მტკვარს სამკრიდამ თიხრევის-კევი, გამომდი-
 15 ნარე კოდიანისა და მომდინარე ჩიღლოდ. ამ თიხრევის-კევეს
 მოერთვის ყინცვისს სხვა კევი, გამოსდის კოდიანსავე.
 თიხრევის-კევეს ზეით, მტკვრის კიდეზედ, სამკრით არს აწყ-
 ვერი¹, ქალაქი და ციხე დიდშენი. მოსახლენი არიან მესხნი,
 სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი, არამედ წარჩინებულნი—მოჰმა-
 დიანნი. აქა არს ეკლესია დიდშენი, შვენიერად ქმნული, გუნ-
 20 ბათიანი, ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლისა, იჯდა მიტრაპო-
 ლიტი, მწყემსი ყვიბის კორტანეთს ზეითისა, და მტკვრის ჩდი-
 ლოეთისა, და ბოცოს-წყლის ჩდილოეთის კერძოსი, ვიდრე გუ-
 რიის მთისამდე. გარნა აწ უქმი არს, არამედ ციხესა შინა დგა-
 ნან იენგიჩარნი. აქ არს ხიდი მტკვარსა ზედა.

25 ამისა ზეით მტკვარს მოერთვის ზიკილიის-კევი,
 ჩიღლორდამ: აგარას. გამოსდის ფერსათს და მოდის სამკრით.
 ამ კევეს ზეით, ხიდისთავს, მტკვარს მოერთვის* სამკრიდამ
 ხოსპიოს-კევი, გამომდინარე კოდიანისა და მომდინარე
 ჩიღლოთ. ამის პირისპირ, მცირეთ ზემორ, ჩიღლორდამ, მოერთ-
 30 ვის მტკვარს წინუბანს აბანოს-კევი. გამოსდის ფერსათს და
 მოდის სამკრით. ამ კევეს ზეით, წნის, ერთვის მტკვარს წნე-
 სის-კევი, გამომდინარე ფერსათის მთისა. ეს მოდის პირველ
 ჩიღლო-დასავლეთიდან აღმოსავლეთს-სამკრეთს შუა, მერმე
 ჩიღლოდამ სამკრით. ამ ზევზედ არს, წნის² ზეით, მონასტერი
 35 მაღალს კლდესა ზედა, კეთილშენი, გუნბათიანი და აწ უქმი.
 ამ კევის სათავეს, მთასა შინა, არს ჭვინტის დასავლეთად ჯვა-
 რის-ციხე, მაგარი და დიდშენი. ჭვინტას არს მონასტერი
 კეთილი, შვენიერშენი და აწ უქმი. წნისს არს მტკვარზედ ხიდი
 40 კარგი. ამ ხიდს ზეით მომდორდების მტკვარი და მოდრკების
 სამკრიდამ აღმოსავლეთად; სად მოდრკების, მოერთვის მტკვარს

*) დედანში ამ სიტყვის შემდეგ გამეორებულა: „ხიდისთავს“.

მუნ ახალციხის-წყალი, და ახალციხის-წყალი ეწოდების კვანჯლამდე ამ წყალსა, და მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად.

ხოლო კვანჯლას ზეით ახალციხის-წყალი განიყოფის ოთხ მდინარედ, და ეწოდების თვს თვისი სახელნი. ხოლო ამ ახალციხის-წყალს, მტკვარს ზეით, მოერთვის ოლ დამის-კევი მარდაებთან. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის სამკრიდამ ჩდილოთ. ამ კევის ზეით, ახალციხეს ერთვის ურიებთან ბორჯომის-კევი, მისვე მთის¹ გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. აქა არს ახალციხე ქალაქი², ფერსათის მთის კერძოთ ჩამოსვლს კლდესა ზედა. არს ციხე ქალაქის თავს [ამას ვგონებ ლომსიად, ვინათგან, ისახელების რა ახალციხე ცხოვრებასა შინა, არღარა მოიხსენების მერმე ლომსია]. ამ ახალციხეს უდის წყალი თვისი სამკრით, და დასავლით ლიკანის-კევი, რომელი გამოსდის ფერსათს და მოდის სამკრეთად. ხოლო ქალაქი არს მოზღუდვილი ციხიდაჲ ქვიტკირის სამის ზღუდით. მას შინა მოსახლენი არიან წარჩინებულნი და ჩენხლნი მოჰმადიანნი, და ვაჭარნიცა. გარნა სახლობენ სომეხნი, ურიანი და მცირედნი მესხნიცა. ჰავით არს მშვენი, ზამთარს ცივი და თოვლიანი, ზაფხულის არა ეგდენ ცხელი. გარემოს ქალაქისა წალკოტნი, ვენახნი და ხილნი მრავალნი. აწ მჯდომარებს თაშა მუნ, რომელსა უწოდებენ საქართველოსანი კვალად ათაბაგადვე, ხოლო ოსმალნი ახალციხის თაშად, და უპყრავს ამას სრულიადი სამცხე-საათაბაგო.

223

ხოლო ახალციხეს ზეით, კვანჯლას, მოერთვის ახალციხის-წყალს ოცხის-წყალი. ეს გამოსდის ფერსათს და მოდის ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამკრეთ შუა. ამ ოცხეს-წყალს ერთვის, ვაშლობს, პანტნოვანის-ხევი, გამომდინარე ფერსათისა, და მოდის ჩდილოდამ სამკრით. ამ კევის ზეით, მთის ძირში, არს ოძრახე³, რომელი აღაშენა ოძრახოს ქალაქი და ციხე, და უწოდა სახელი თვისი. ამისაგან ეწოდაცა საერისთოსა ამას საერისთო ოძრახოსი, და იყო ქალაქი და ციხე, განყოფილებისამდე სამეფოსა, საერისთოდ, და შემდგომად მისა—დაბად; ხოლო აწ არს ოკერ, და ციხე შემუსვრილი. მცირედ ამის ქვეით, სამკრით, არს მთის კალთას წყაროდ გამომდინარე, ფრიად დიდი და ცხელი; მდუღარის მგზავსი, რომელსა უწოდებენ ოცხეს. მას ზედა არს შენი აბანო, და ბანობენ მრავალნი, რამეთუ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა ძლიერსა, მუწუქსა და ბუერსა, ძნიად საკურნებელსა მკურნალთაგან. გარდავალს აქედამ გზა კაკას ხიდზედ, ბაღდადს. ამ გზას ეწოდა, მთით, რკინის-ჯვარი*.

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ამ ოცხის-წყლისა და ახალციხის-წყლის შესართავს ზეით
იყრებიან ერთად ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყალნი, და მოერ-
თვიან ოცხე-ახალციხის წყალსა. და ქვაბლოვანის-წყალი
დის ოცხეს-წყლის სამკრით და გამოსდის გურიის მთასა, მოდის
5 ჩდილო-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუა, და
ამის სამკრით დის ბოცოს-წყალი. ეს გამოსდის გურიისა
და აჭარის მთასა, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. და
ამ ბოცოს-წყალს, ხეანას ზეით, ერთვის სხვა კევი, რომელი
გამოსდის გურიისვე მთასა. ესეც მოდის დასავლეთიდან აღმო-
10 სავლეთად. ამას ზეით, ბოცოს-წყალზედ არს, ნაოხარს,
სასახლე თამარ მეფისა, დიდშენი, შვენიერს ადგილს და აწ
ოკერ. ბოცოს-წყალსა და ქვაბლოვანის-წყალს შორის, ხეანასა
და უდეს² შორის არს მთა, წარსრული გურიის მთიდან აღმო-
სავლეთით. ამ მთასა შინა არს ვანას³ მონასტერი, შვე-
15 ნიერი, კეთილნაგები, და მუნვე ქვაბნი გამოკვეთილნი, დიდ-
დიდნი, კლდესა შინა და აწ უქმნი. ამავე მთაში არიან ზეგანის
დაბნებნი.

ხოლო ბოცოს და ქვაბლოვანის-წყლის შესართავს ქვეით
ამ წყალს ერთვის ჯაყის-წყალი, გამოსდის არსიანის მთას
20 და მოდის აღმოსავლეთად, და მოერთვის ბოცო-ქვაბლიანის-
წყალს სამკრიდამ. და ამ ჯაყის-წყალს, ქვინტას ქვეით, მოერ-
თვის ტყის-სოფლის-კევი. გამოსდის ერუშეთის მთას და
მოდის სამკრით. ამ კევეს ზეით ჯაყის-წყალსავე, წურწყუმას,
25 მოერთვის ფოცხვის-კევი. გამოსდის ერუშეთსა და მის
შორის მთასა, მოდის დასავლეთად და მერმე ჩდილოდ. ხოლო
წურწყუმას⁴ არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშვენიერად
ნაგები და დიდი. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ბოცოს-წყლისა
და ახალციხის-წყლის სამკრეთისა, ვიდრე მტკვრადმდე, და ერუ-
შეთისა, და არსიანის მთამდე. წურწყუმს ზეით, ჯაყის-წყალ-
30 ზედ, არს ყველს⁵ ციხე, მრავალჯერ შემუსერილი და აწ
ოკერი. ყველს ზეით, მთაში, არს ზარზმას⁶ მონასტერი გუნ-
ბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს და აწ უქმი. ხოლო
ქვაბლოვანისა და ბოცოს-წყლის სათავიდან გარდავლენან გუ-
რიას და აჭარას გზანი, და ჯაყის-წყლის სათავიდან გარდავალს
35 აჭარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავიდან
გარდავალს ერუშეთს გზა. არამედ აწ, ვინადგან აღესწერეთ
ახალციხის დასავლეთი, ამისთვის კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამვე
და აღესწერთ მის შემრთველს წყალთა.

ახალციხის-წყლისა მტკვრის შესართავს ზეით, მტკვარს
40 მოერთვის ცუნქის-კევი. გამოსდის ცრუშეთის მთას და
მოდის აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. ამ კევეს ერთვის ღრე-
ლის-კევი, მისვე მთის კალთის გამოძინარე. ამ კევეზედ არს

ს ა ფ ა რ ა ს ⁷ მონასტერი, შვენიერად დიდშენი, გუნბათიანი, ყოვ-
 ლად-წმიდისა. ეს იყო შემკული ყოვლითა საეკლესიოსა და წმი-
 დათა ნაწილებითა, და დაეფლოდნენ ათაბაგნი, და აწ არს
 ხუცის ამარ. ამაჲ კევს ზეით, ცუნქის-კევს მოერთვის კობა-
 რეთის-კევი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგ-
 რეთვე [ამას ვგონებთ ხინგის მდინარედ]. ამ კევს მოერთვი-
 ან, კევაშენებს, ორნი კევნი, დასავლეთიდან მომდინარენი. ხოლო
 ხობას ზეით არს, ცუნქა-ღრელის კევთ შორის, თმოგვს⁸,
 კლდესა ზედა, ციხე შენი; თმოგვი იყო ქალაქი, არამედ აწ არს
 დაბა. კვალად მტკვარს მოერთვის, ცუნქის-კევის შესართავის
 პირისპირ, აღმოსავლიდამ, ინწყორას-კევი, გამომდინარე
 კოდიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.
 ამ კევს მოერთვის, გიორგი-წმიდას, სხვა კევი საპკრიდამ, მცირე.
 ხოლო ცუნქის-კევს ზეით, მტკვრისა და წითელის კლდის და-
 სავლეთით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდშენიერი, შვე-
 ნიერს ადგილს და აწ ცალიერი. კვალად მტკვარს მოერთვის,
 წითელ-კლდეს ზეით, ლობიეთის პირისპირ, ოშორის-კევი.
 ესე გამოსდის კოდიანის მთას და მოდის დასავლეთად. ამ კევ-
 ზედ, ზემო-ოშორას ზეით, არს მონასტერი გუნბათიანი, დიდ-
 კეთილად ნაგები და აწ ცარიელი. ოშორას-კევის შესართავს
 ზეით, ინდუსას, არს ხიდი მტკვარზედ. მას ზეით მოერთვის
 მტკვარს სველის-კევი დასავლეთიდან.

ამას ზეით ერთვის მტკვარს ასპინძის-კევი აღმოსავ-
 ლეთიდან, გამოსდის კოდიანისას ანუ ჯავახეთის მთას. ამის
 შესართავთან არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ასპინძის თავს⁹ და
 აგარის ბოლოს არს ციხე კლდესა ზედა შენი, მაგარი. ასპინ-
 ძის ზეით, ჩდილოთ კერძოთ, არს მგელ-ციხე, მაგარი, დიდ-
 შენი. ამაჲ კევზედ, ოთას, არს კლდესა შინა გამოკვეთილნი
 ქვაბნი დიდ-დიდნი, სახიზრად. ოთას ამ კევს ერთვის ჯაბოე-
 თის-კევი. გამოსდის ჯავახეთის მთას. და ასპინძის-კევის
 სათავეზედ, მთის ძირში, არს შორაპანს მონასტერი¹⁰
 უგუნბათო, შვენიერს ადგილს, დიდშენი, სრულიად სოფის
 კენჭით და აწ ცალიერი. ასპინძის-კევის შესართავს ზეით მო-
 ერთვის მტკვარს ვარენტის-კევი. გამოსდის ერუშეთის
 მთას, მოდის დასავლეთად. ვარენტის არს ციხე მაგარი,
 კლდესა ზედა შენი. ამ კევის შესართავს ზეით, მტკვარს მოერ-
 თვის აღმოსავლიდამ კობტის-კევი. გამოსდის ჯავახეთის
 მთას ანუ კოდიანს და მოდის დასავლეთად. კობტას ამ კევს
 მოერთვის სხვა კევი, მისვე მთის გამომდინარე. ამ ორს კევს
 შორის არს ციხე კობტისა, დიდშენი და მაგარი. კვალად
 მტკვარს მოერთვის, კობტის კევის შესართავს ზეით, დაღე-
 შის-კევი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა. დაღეშს¹¹ არს

მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შეენიერს ადგილს შენი, აწ ცალიერი. ამ კევის შესართავს ზეით, ნიჯგორის პირისპირ, მტკვარის მოერთვის შულავრის-კევი, გამომდინარე ერუშეთის მთისა.

- 5 ამ კევის ზეით, ხერთვის¹, ერთვის ჯავახეთის მდინარე მტკვარს, რომელსა უწოდებენ ჯავახეთისა მტკვრად, და ამ მდინარეს მოერთვიან ყოველნი ჯავახეთის მდინარენი. ხერთვის არს ხიდი მტკვარსა ზედა. ამ ხიდს ზეით მოერთვის მტკვარს ჭაჭარაქის-კევი. გამოსდის ერუშეთის მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ კევის ზეით მოერთვის მტკვარსვე ქარზამეთის-კევი, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე. ქარზამეთის არს მონასტერი გუნბათიანი², მდიდრად შენი, კეთილს ადგილს და აწ ცალიერი. ამას ზეით არს ვარძიას მონასტერი³, კლდესა შინა გამოკვეთილი, სენაკ-პალატები-
 10 თურთ, და მას შინა აღშენებული ჟამეფის გიორგისაგან და შესრულებული თამარ მეფისაგან. ესე შემკული იყო საეკლესიოს სიმდიდრითა და ყოვლის წესიერებითა. დაფლულ არიან ჟამეფე გიორგი⁴, ოე მეფე კოსტანტინე⁵ და სხვანიცა. არამედ აწ ცალიერი.
- 20 ხოლო აქამომდე რომელნი აღვსწერენით, ესე არს, უმეტესად ზემო-ქართლი და შემდგომად სამცხე წოდებული, და აწცა სამცხედვე ისახელების. და მზღვრის ამ სამცხეს: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა და მთანი კოდინისა, შარვაშეთისა და საზღვარი ჯავახეთისა; სამკრით მთა ერუშეთისა და სამცხეს
 25 შორისი, მერმე არსიანის ნთა, შავშეთსა და ყველს შორისი. ხოლო არსიანის მთა მდებარებს სიგრძით აჭარის მთიდამ არტანამდე, აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შუა. და არს თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. გამოსდინან მდინარენი ამიერ და იმიერ. არს ყვავილოვანი, ბალახოვანი,
 30 წყაროიანი, ნადირიანი, ფრინვლებანი. არტანიდამ მოდრკების არსიანის მთა და წარვალს სამკრით, მიაღებებს ყარსის მთას. ამ არსიანის მთას უწოდებენ არტანს—ქვაყრილს, და კოლას—ყალნუ მთას. ამ მთას აქუს აღმოსავლით კოლა, არტანი, და დასავლით არტანუჯი და ფანასკეტი. და არს მთა ესე არ-
 35 სიანსავით, არამედ უმეტესად უტყეო. ხოლო დასავლით მზღვრის სამცხეს მთა გურია-აჭარისა, რომელი მდებარებს ჩდილოდამ სამკრით, ფერსათის მთიდამ არსიანამდე, და არს ესე-ცა თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, წყარო-მდინარიანი, შამბ-ყვაილიანი, ნადირ-ფრინვლიანი. და ჩდილოთ მზღვრის მთა
 40 ფერსათი, არამედ პირველწოდებული ლადო და ლომსია, და ქართლის კერძოდ ეწოდებას მახვილო, რომელი არს

შმაღლესი და მარადის თოვლიანი, მყინვარი, და სიმაღლე-
სიწვრილისათვის ეწოდა მახვილო.

და ძეს მთანი ესე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, ქართლის
კეობიდან გურიის მთამდე. არს თხემთა უტყეო და კალთათა
ტყიანი, გარნა რომელთამე ადგილთა თოვლიანი, ყინულიანი 5
მარადის, ბალახოვანი, შამბნოვანი, ყვავილოვანი, წყარო-მდი-
ნარიანი, ნადირ-ფრინვლიანი მრავლობით. ჩდილოთ აქუს იმე-
რეთი და სამხრით სამცხე. და ამ საზღვართა შორისი არს
სამცხე, შიგნით მთიანი, გორიანი, ღრატოიანი, კევიან-კლდიანი,
მაგარი მთა-ბართა სიახლოვითა, ვენახიანი, ხილიანი მრავლად. 10
მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ, პირუტყენი მრავლად,
არამედ ცხოვარნი უმრავლესად. ჰავით მშვენი და შემკული,
აგარაკოვანი. თევზნი, თვნიერ ზუთხისა, მრავალნი და გემო-
იანნი ყოველნი. კაცნი და ქალნი, ვითარცა აღესწერეთ, იუწ-
ყეთ ეგრეთ. არამედ გლეხნი კვალადცა მაჰმადიანდებიან ჭირი- 15
სათვის დიდისა.

ჯავახეთი-
სათვის

ხოლო აწ ვიწყებთ ჯავახეთს. და სად ერთვის მტკვარს
ჯავახეთის-მტკვარი, ამ ორს მდინარეს შორის არს
ხერთვისი, მტკვრის აღმოსავლეთის კიდებზე და ჯავახეთის-
მტკვრის სამკრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიად მაგარი, და 20
დგანან აწ იენგიჩარნი. არამედ ეს ჯავახეთის-მტკვარი გამოს-
დის ფანავრის ტბას და მოერთვის სალამოს ტბასა, კვალად გა-
მოსდის სალამოს ტბასაცა და მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს
შუადად ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. სიგრძით არს სალამოს
ტბიდან ხერთვისამდე, და დის ფრიად, და ღრმას, და კლდიანს 25
კრამსა შინა, რომლისა იმიერ და ამიერ არიან გამოკვეთილნი
კლდესა შინა ქვაბნი მრავალნი სახიზრად. ხოლო ხერთვის ზეით
ამ ჯავახეთის-წყალს ერთვის გოკიის მდინარე, გამოსდის
შარვაშეთის მთას ანუ ჯავახეთისას, მოდის გოკიამდე ჩდილო-
დამ სამკრით, მერმე აღმოსავლიდან დასავლეთად და მიერთვის 30
ჯავახეთის-მტკვარს ჩდილოდამ. გოკია⁶ არს ქალაქი მცირე.
მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი ვაჭარნი. გოკიას
ქვეით ამ გოკიის-წყალს ერთვის ოლდამის-წყალი, გამომ-
დინარე შარვაშეთის მთისა და მომდინარე ჩდილოდამ სამკრით. 35
ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავის, ჯავახეთის-მტკვრის
სამკრით, მალლა მინდორსა ზედა, მთის ძირად, არს ტბა კარ-
წახისა,⁷ დიდი და აღესილი თევზითა, უმეტეს კალმახითა,
ფრიად გემოიანითა. ამ ტბას მოერთვის წყალი ფოსოსი,
რომელი გამოსდის ყარსის მთას და მოდის ჩდილოთ კერძოთ.
ამ წყალზედ არს, ტბის მკვრეთი, წყაროს-თავს, ეკლესია 4
ფრიად დიდ-შვენიერი⁸, გუნბათიანი, რომელი აღაშენა მირდატ
გორგასლის ძემან. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი მტკვრის აღმო

სავლეთისა არტანთურთ, ვიდრე ყარსის მთადმდე და ზავე-
თამდე. ამავ წყალზედ არს ფოსო ანუ ჩულურეთი. ამ
ფოსოს აქუს აღმოსავლით მთა ნიალის-ყურისა, სამკრით
5 მთა ყარსისა, დასავლით მთა არტანისა და მის შორისი,
ჩდილოთ მთა ნიალის-ყურისავე, წყაროს-თავის სამკრით, რო-
მელსა გასჭრის წყალი ფოსოსი. და არს ეს ფოსო უვენახო,
უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ყოვლითა, მოსავლით, პირუტყვით
და კაციითა.

ხოლო კვალად გოკიის-წყლის შესართავს ზეით, ჯავახე-
10 თის-მტკვარსა ზედა, სამკრეთისაკენ, კიდეზედ, არს წუნა¹⁾,
რომელი აღაშენა — ციხე-ქალაქი, მტკიცედ მოზღუდვილი — ჯა-
ვახოს, მცხეთოსის ძემან. ამასვე უწოდეს ცური, შემდგომად
უწოდეს ამასვე სომეხთა ქაჯთა-ტუნი, და მერმე ეწოდა
ქაჯთა-ციხე. იყო ქალაქი და ციხე და საერისთო ერთმე-
15 ფობამდე. არამედ აწ არღარა არს ქალაქი, გარნა ციხე არს.
ამ წუნას ზეით, კრამის თავს, მიწდორზედ, სამკრით კერძოთ,
არს კუმურდოს ეკლესია,¹⁰ გუნბათიანი, ფრიად დიდშენი,
შვენიერად ნაშენი, რომელი აღაშენეს კოსტანტინეს მოგზავ-
ნილთა ჟამსა * მირიანისასა¹⁾. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი სრუ-
20 ლიად ჯავახეთისა, ხერთვისის ზეითისა. ხოლო წუნას ზეით ჯა-
ვახეთის-მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ ბარალეთის მდი-
ნარე, რომელი გამოსდის ფანავრის ტბისა და სანსრების
შორისის მთას და მოდის აღმოსავლეთად. ამ წყალზედ, მტკვრის
შესართავს ზეით, არს ბარალეთი¹¹, მცირე ქალაქი. მოსახ-
25 ლენი არიან მესხნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი. ბარალეთს
ზეით, ამ წყალს, კაჭიოს, მოერთვის აზავრეთის-კევი,
გამომდინარე შავრაშეთის მთისა და მომდინარე სამკრეთად.
ამას ზეით ამავ წყალს ერთვის, ბოჟანოს ქვეით, ბუშათის-
კევი. გამოსდის მასვე მთას და მოდის ეგრეთვე. ამას ზეით,
30 მასვე ბარალეთის მდინარეს მოერთვის მოდეგის-კევი,
მისვე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე.

ხოლო კვალად ბარალეთის-წყლის შესართავს ზეით მოერ-
თვის ჯავახეთის-მტკვარს, სამხრიდამ, ახალქალაქის-
წყალი, რომელი გამოსდის აბოცის დაბის მცირეს ტბას და
35 მოერთვის მცირედ მუნვე ხავეთის ტბასა, და კვალად, მის
ტბის გამომდინარე, მოდის აღმოსავლეთ-სამკრეთს შუადამ
ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. ხოლო ახალქალაქი¹ არს ამ
ორთა მდინარეთ შესართავს შორის. ესე იყო ქალაქი მოზღუდ-

¹⁾ უკანასკნელი ხუთი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან,
მარჯვენა აშიაზე გატანით. ტექსტი გადასულია, უკანასკნელი სიტყვა აღარ
გაირჩევა. მ. ჯანაშვილს წაუკითხავს „მირიანისასა“.

ვილი და ციხე ძლიერი, არამედ შეიმუხრა მრავალგზის. გარნა აწ ალაშენა კვალად შავშეთის ბეგმან ქართლიდამ. ამ ახალქალაქს ზეით არს ამირანის-გორა², მტკვრის სამკურის კიდეზედ. მუნ არს მტკვარსა ზედა ხიდი. ამას ზეით არს ტბა საღამოსი³, დიდი და აღესილი თევზითა გემოიანითა ამისთვის, რამეთუ არს ანკარა და ქვიანი. ამის სამკურით არს ტბა ფანავრისა⁴, რომელი აღესწერეთ ქართლსა ზედა. და ამ ფანავარს გამოსდის ჯავახეთის-მტკვარი, დაბას გასადინარსა⁵.

ესე არს ჯავახეთი. და არიან ამ ტბებთა და მდინარე-კვეთა ზედა დაბნები და შოსახლენი. ხოლო მზღვრის ჯავახეთს: აღმოსავლით საზღვარი ქართლისა, რომელიცა აღესწერეთ; სამკურით მთა ნიალის-ყურისა, რომელი მდებარებს გოლის ტბიდამ ანუ ხავეთიდამ. ყარსის მთამდე ანუ ფოსოს წყაროს-თავამდე, აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად. და არს მთა ესე სრულიად უტყეო, ბალახ-შამბ-ყვავილიანი და წყაროიანი, ხოლო ფოსოს კერძონი და წყაროს-თავის კერძო მტკვრამდე—ტყიანი, ნადირიან-ფრინვილიანი. ხოლო დასავლით მზღვრის ჯავახეთს ძველად მტკვარი, და აწ ნიჯგორს-ხერთებს ზეითი, და წყაროს-თავის დასავლით წარსრული მცირე¹ გორანი; ხოლო ჩდილოთ პირველი საზღვარი არს კოდიანის მთიდამ წარსრული მცირე მთა ნუსხამდე, და მერმე ხაზი მის გასწვრივ მტკვრამდე, და აწ კოხტის მდინარის აქეთი სამკურის კერძოს მცირე მთა, ნიჯგორის თავამდე და * კოდიანამდე. არამედ არს ესე კოდიანის მთა ტყიანი, ნადირიანი, მდინარიანი, რომელი წარმოვალს ბაკულიანიდამ და კოხტის კევიდამ და მოვალს კოხტის-თავამდე, მერმე დამდაბლდების და დასწყდების ნიჯგორს ზეით კრამზედ.

ხოლო ჯავახეთის¹ არს, ვითარცა თრიალეთი, უვენახო, უხილო, უტყეო, ვიეთთა ადგილთა სწვენ წივასა, და მოსავლითაც ეგრეთივე, არამედ ესე უმეტეს^{**} ნაყოფიერი და მოუცდენელი. ჰავითაც მგზავსი, გარნა უმჯობესიცა. ზამთარი დიდ-თოვლიანი და ყინვიანი. ცხოვარნი, მროწლენი და ჯოგნი მრავალნი. თევზნი მრავალნი. ფრინველნი, რომელნიცა მათთა გვარობენ, მრავალნი. თაფლნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი მგზავსნი ქართლის გლეხთა, ტანოვანნი, შვენიერ-ჰაეროვანნი, უსაქციელონი, ბრიყენი; სარწმუნოებით გლეხნი ჯერეთ ქრისტიანენი სრულიად, არამედ არღარა უვისთ მწყემსი ეპისკოპოზი, გარნა ჰყავთ მღვდელნი ქართველნი. ენა აქუსთ ქართული, და უწყიან მოთავეთა თათრულიცა დამჭირნეობისათჳს ოსმალთა.

*¹) აქ დედანში წაშლილია: „ბაკულიანამდე“.
**²) დედანში: „უმეტენ“.

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ მტკვრიდამევე. ვარძიას ზეით, კრამის თავს, სამღერეთს, მტკვარს მოერთვის ერუშეთის მდინარე. ეს გამოსდის ერუშეთსა და ფორჩხის-კევის შორის მთასა. მოდის ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთს-სამკრეთ შუა. ამ წყალზედ არს, სამღერეთის დასავლით, ნაქალაქევი⁶, სადაცა იყო ქალაქი, და აწ არს დაბა. აქ აღაშენა ეკლესია გუნბათიანი, შვენიერი, წარმოგზავნილმან დიდის კოსტანტინესამან, წარსაგებელითა კეისრისათა, რომელნი მოვიდოდნენ შირიან მეფისათანა, და დაასვენეს მას შინა სამსქვალნი ქრისტეს უფლისა. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ერუშეთისა და არტანისა, მტკვრის დასავლეთისა, აწცა არს ეკლესია დაურღვეველი, არამედ ცალიერი. ხოლო ერუშეთს მზღვრის: აღმოსავლით მტკვარი და მთა ამისი და სამცხეს შორისი, და გარდავლენან მას მთასა ზედა გზანი სამცხეს; სამკრით არსიანი-დამ ჩამოსული მთა აღმოსავლეთად სამღერეთამდე, ერუშეთს და არტანს შორისი; დასავლით მთა არსიანი, სადაცა გარდავლენან გზანი შავშეთს და ტბეთს; ჩდილოთ მთა ამასა და ფოცხვის-კეეს შორისი, და ამასა და სამცხეს შორისი. ამ მთაზედ გარდავლენან გზანი ფოცხვის-კეესა და სამცხეს შინა. და არს ეს ერუშეთი უვენახო, უხილო, ვითარცა ჯავახეთი, ეგრეთვე მოსავლითაცა, პირუტყვით, ნადირითა და მდინარე-თევზითა, არამედ მთანი არიან ტყიანნი გარემოს მისსა და ყვავილოვან-ბალახოვან-წყაროიანნი.

ხოლო სამღერეთისა და ერუშეთის-წყლის შესართავს ზეით არს არტანი⁷, ქალაქი მცირე, რომელიცა აღაშენა ჯავახოს, ძემან მცხეთოსისამან, მტკვრის დასავლით კიდევზედ, და ციხე მაგარი. შემდგომად, მეფობასა შინა ბაგრატიონთათა, იჯდა ერისთავი არტანისა და კოლესა. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენი, შვენიერი და აწ ცალიერი. ამას ზეით, მტკვრის კიდესა ზედავე, არს დასავლით ჯინჭრობი. ამ ჯინჭრობს ზეით ჩამოვალს მთა ქვაყრილის მთიდამ აღმოსავლეთით მტკვრამდე, ეგრეთვე ფოსოს მთიდამ მტკვრამდე. ეს მთანი არიან საზღვარნი არტანისა და კოლისა. და ამ არტანს შინა მოერთვიან მდინარენი მტკვარს ქვაყრილისა და ფოსოს მთიდამ, რომელთა ზედა არიან დაბნეები და მოსახლენი. ხოლო მზღვრის არტანს: აღმოსავლით მთა, ამასა და ფოსოს შორისი; სამკრით მთა, ამასა და კოლას შორისი; დასავლით არსიანი, და აწ ქვაყრილად წოდებული, სადაცა გარდავალს გზა არტანუჯს ჩდილოთ მთა მცირე, ამასა და ერუშეთს შორისი. ხოლო არს არტანი ვაკე და უტყეო, ბალახ-ყვავილიანი, მოსავლით, ვითარცა ჯავახეთი, და მთანიცა უტყეონი, მცირე არყნალთაგან კიდე.

არტანისათვის

კოლისათჳს

ხოლო არტანისა და კოლის საზღვარს ზეით, მტკვრის
 კიდის დასავლეთით, არს მცირე ქალაქი კოლა⁸, და ზის აწ
 ფაშა კოლას, და უწოდებენ კოლის ფაშას. ამ კოლას ზეით,
 მტკვრის კიდეზედ, დადეშს⁹, არს ეკლესია დიდ-შვენიერ-
 გუნბათიან-შენი, და აწ უკმობენ დორთ-ქილისიას. იჯდა
 ეპისკოპოზი სრულიად კოლისა, და აწ უქმი არს. ხოლო მტკვრის
 სათავეს ზეით, ყალნუს მთის ძირზე, არს ციხე შენი ქუ-
 მურლუსი, მაგარი და შეუალი [ვგონებ ბეჭის ციხედ].
 აწ ცალიერ არს. ამის ზედა გარდავალს გზა ბანას და ფანას-
 კეტს. არამედ კოლის ადგილებთა შინა მოერთვიან მტკვარს
 მდინარენი ყარსისა და ყალნუს მთიდამ, და მათ ზედა შენ არიან
 დაბნები. და მზღვრის კოლას: აღმოსავლით მთა ყარსისა,
 რომელი მდებარებს ყალნუს მთიდამ ნიალის-ყურის მთამდე,
 დასავლეთს-სამკრეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდილოს შორის. და
 არს მთა ესე მცირეტყიანი, და არს ბალახ-შამბ-ყვაილოვანი,
 წყაროიან-ნადირიანი. გარდავლენან მას ზედა გზანი ყარსის
 ადგილებთა შინა; დასავლით მზღვრის კოლას არსიანის მთა, და
 აწ ყალნუდ წოდებული, რომელსა ზედა გარდავლენან გზანი
 ბანას, არტანუჯსა შინა. და არს მთა ესე მალალი და მცირე-
 ტყიანი, წყაროიან-ბალახ-შამბ-შროშნიანი და ზაფხულის ფრიად
 შვენიერი; ჩდილოთ მზღვრის კოლას არტან-კოლას შორისი
 მცირე მთა.

5
10
15
20

226

და არს ადგილნი კოლისანი მოსავლით, პირუტყვით და
 ჰავით, ვითარცა ჯავახეთი, და კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე, არა-
 მედ აწ უმეტესნი მოჰმადიანნი. ხოლო იყო პირველ ჯავახეთი,
 არტანი და კოლა ერთი საერისთო და შემდგომად იქმნა ორ
 საერისთოდ ბაგრატიონობასა შინა—წუნისად და არტანისად.
 და აწ ზის ჯავახეთს ნიჯგორს შჯდომიი ფაშა და კოლას
 ფაშავე, გარნა მორჩილებასა შინა ახალციხის ფაშისასა. და ესენი
 არიან აღწერანი მტკვრის შემდინარის მდინარეთა და ქვეყანათა,
 რომელთაცა ძველად ეწოდებოდა ზემო-ქართლად, ამისთჳს—
 მტკვარი ვინადგან ქართლს მიმდინარე არს, შესავალ-გამოსა-
 ვალი ამ ორთა ქვეყანათა დაუბრკოლებელი აქუსთ.

25
30

ქოროხისათჳს

ხოლო აწ ვიწყებთ კლარჯეთს. და ამ ქვეყანასა შინა
 უდიდესი მდინარე არს კოროხი¹, რომელი გამოსდის ირიჯ-
 ლუს მთასა და დის სამკრიდამ ჩდილოთ, მცირედ აღმოსავლე-
 თით მიწეულად, ზვარამზეს ხიდამდე. მას ქვეით მოუხვევს და
 დის, უმეტეს ართვანიდამ, ჩრდილოთ-დასავლეთს შუა, და მიერ-
 თვის ბათომს ქვეით შა'ეს ზღვას. სიგრძით არს ზღვიდამ ირიჯ-
 ლუს მთამდე, და დის ფრიად ჩქარად ქვიანსა, კლდიანსა და
 კრამოვანსა შინა. და არს თევზიანი, გარნა მთის კერძოდ უმე-
 ტეს კალმახნი, სასმისად შემრგო, გემოიანი და სხვებ ურგები,

35
40

ვინადგან არარაი კეთდების ანუ ირწყვის, თვნიერ ერგეს, გონიას და ბათომს. არამედ ვინადგან აღესწერენით* ბათომი, გონია და ერგე გურიასა ზედა, აწ ერგეს ზეილამ ვიწყებთ, აჭარის-წყლის შესართავილამ.

5 ხოლო ჭოროხს მოერთვის აჭარის-წყალი აღმოსავ-
ლეთილამ, და გამოსდის ზარზმა-აჭარას შორისს მთასა, მოდის
აღმოსავლეთილამ დასავლეთად. ამ წყლის კიდებედ, ამ კეობის
10 საშუალოს, არს მცირე ქალაქის მგზავსი დაბა, ქედა². მოსახ-
ლენი არიან ვაჭარნი. ხოლო მოერთვიან ამ აჭარის მდინარეს,
გურიის მთილამ, და აჭარასა და ლიგანის-კევის შორისს მთე-
ბილამ, კეენი, და მათ ზედა არიან დაბნები შენნი. არამედ
მზღვრის: აღმოსავლით მთა აჭარასა და ზარზმას შორისი**,
და გარდავალს მას ზედა გზა სამცხეს; სამკრით მთა აჭარასა
15 და ლიგანის-კევის შორისი; დასავლით მდინარე ჭოროხი; ჩდი-
ლოთ მთა გურიასა და აჭარას შორისი, სადა გარდავლენან
გზანი გურიას. და არს აჭარის კეობა ვენახოვანი, ხილიანი,
მოსავლიანი; თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა, ყოვლითა მარცვლითა,
არს ტყიანი, კლდიანი, იწრო, კრამოვან-ლრატოიანი; მთანი
ტყიან-ნადირიანი; კაცნი კელოვანნი ხის მუშაკობითა. აქ აკე-
20 თებენ ყველს—ერთი იქმნების ი, იე და კ ლიტრა, არაოდესვე
წახდების, არცა დაობდების, რაჟამს გნებავს, შემგბარი კეთილ-
სახმარ არს.

აჭარისათვის

ხოლო აჭარის-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის დასავ-
ლეთილამ ჭოროხს ფორჩხის-კევის მდინარე, გამომდი-
25 ნარე ბაიბურდისა და ფორჩხის კეობის საშუალის მთილამ,
მოდის დასავლეთილამ აღმოსავლეთად. ამ კევის მოერთვიან
ჭანეთისა და ისპირის მთილამ კეენი, და შენ არიან დაბნები.
ამ მდინარეზედ არს, ჭოროხის დასავლეთად***, დაბა ღიღი
ფორჩხა. ამის გამო იწოდა კეობაც ესე ესრეთ. ხოლო
30 მზღვრის ფორჩხის-კეობას: აღმოსავლით ლიგანის-კევი; სამკრით
მთა ისპირისა, სადაცა გარდავლენან გზა ისპირის კეობასა შინა;
დასავლით მთა ბაიბურდისა და ამას შორისი; ჩდილოთ მთა
ჭანეთისა, და მას ზედა გარდავლენან გზანი ჭანეთს. არამედ
არს კეობა ესე ვენახოვან-ხილიანი, ვიწრო და კლდიანი და
35 მოსავლიანი, რაოდენიცა მიწანი იკენიან, პირუტყვიან-ნადი-
რიანი, მთა-ბარნი ახლორებენ ფრიად.

ფორჩხის
კეობისათვის

ხოლო ფორჩხის კეობას ზეით არს მცირე კევი; გამოსდის
ისპირის მთას, მოდის სამკრით ჩდილოთ, მიერთვის ჭოროხს.

ანა

*) დედანში: „აღესწერეთნით“.

**) დედანში გამეორებულია: „მთა“.

***) დედანში გამეორებულია: „არს“.

ამ კევზედ, აღმოსავლით და ქოროხის დასავლით, ისპირის მთის კალთას, არს ეკლესია ღვთაებისა ანჩაჲ, გუნბათიანი, დიდშენიერად ნაგები, კარგს ადგილს. იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ლივანის-კევისა გაღმა-გამოღმართისა გონიამდე, ფორხის კეობისა და აქარისა, და აწ ცალიერი არს.

5

ანაკერტი

ამას ზეით მოერთვის ქოროხს ანაკერტის-კევი აქარის მთიდან. ამ კევზედ არს, ქოროხის აღმოსავლით, აქარის მთის კალთას, ანაკერტი, დაბა დიდი და კარგი. ამას ზეით მოერთვის ქოროხს შავშეთის მდინარე აღმოსავლეთიდან. აქ არს ფანაკარის ციხე, ორთა მდინარეთა შორის*.

10

ნათლისცემ-
ლის მონას-
ტრისათვის

ამ შავშეთის-წყლისა და ანაკერტის შორის, ქოროხის აღმოსავლით, აქარის მთის კალთასავე, არს მონასტერი ნათლის-მცემლისა. ამას შინა იყო კორკი ნათლის-მცემლისა, და იყო დიდ-კელოვნებით ქმნული და შენებული. ამისნი შედეგნი იბ მონასტერნი, და თავი იყო, სადა ესვენა კორკი. იდგნენ მონა-
ზონნი მოწყენი მრავალნი, და იყო ფრიად შემკული და მდი-
დარი ყოვლითა საეკლესიოს წესითა და მამულითა შეწირულო-
ბითა, და აწცა არს დიდ შენებულებანი, არამედ უქმ-ცარიელ
არს. ამას უწოდებდენ ოპიხის მონასტრად[†], რომელი
ალაშენა მეორედ გურგენ[‡], აშოტ დიდის კურადპალატის ძემ,
და დაეფლა თვთცა მას შინა**.

15

20

შავშეთისათვის

ხოლო შავშეთის-წყალი გამოსდის ერუშეთსა და შავშეთს შორის არსიანის მთას. ეს დის პირველად აღმოსავ-
ლეთიდან დასავლეთად, მერმე მოდრკების და დის აღმოსავ-
ლეთს-სამკრეთს შუადამ ჩდილოთ-დასავლეთს შორის. ამას,
ქოროხის შესართავს ზეით, მოერთვის მდინარედ ჭილოვნის-
კევი, გამოსდის არსიანის მთას, მოდის ჩდილოდამ სამკრით
გრეხით. ამ კევიდამ გაოდავალს გზა ზარზმას და ყველს. ამავე
კევის სამკრით სახლობს აწინდელი შავშეთის ბეგი. ამათ მდი-
ნარეთ შესართავს ზეით მოერთვის ჭილოვნის-კევის შავშეთისავე
მდინარე სათლესი და ტბეთისა. ესეც გამოსდის არსიან-
სავე და მოდის ტბეთამდე აღმოსავლეთად, და მერმე, ვითარცა
შავშეთის წინათი მდინარე, ეგრეთ ესეცა დის. ამ წყალზედ
არს სათლე[†], ქალაქი მცირე, და მოსახლენი ვაქარნი მას შინა.
ამ სათლეს ზეით არს ტბეთი[‡], სამკრით ამ მდინარის კიდესა,
რომელმან მოიგო სახელი მუნ მყოფთა მცირედთა და მრავ-
ალთა ტბათაგან. ტბეთს არს ეკლესია გუნბათიანი, მდიდრად
ნაგები და დიდ-შენიერი. ეს ალაშენა აშოტ კუხმან ბაგრა-

25

30

35

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

**) სიტყვებიდან: „რომელი ალაშენა..“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

ტიონმან⁸. იჯდა აქ ეპისკოპოზი, მწყემსი ანაკერტს ზეითისა, სრულიად შავშეთისა და არტანუჯისა. ტბეთის პირისპირ, ჩდილოთ კერძ, მდინარის გაღმა, არს ციხე თუხარისი, რომელი აღაშენა პირველ ოძრახოს, შემან მცხეთოსისამან, შემდგომად კვ მეფემან. მირდატ აღაშენა ეკლესია ციხესა შინა; მერსე, ყრუსაგან მოოკრებული, აღაშენა მტბევეარ ეპისკოპოზმან. არამედ მოიგო სახელი სიმაგრით სიმტკიცისათვს—„თუ ხარ შენ ციხე და არა სხვა“.

ხოლო ამ ორთა შავშეთის მდინარეთა ზედა არიან დაბნები შენნი დიდ-მცირენი. და მზღვრის შავშეთს: აღმოსავლით მთა არსიანი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ერუშეთს, ფოცხვის-კეობას და ზარზმა-ყველს; სამკრით მზღვრის კლდე, არტანუჯსა და შავშეთს შორისი, ვითარცა კედელი, რომელი ჩამოვალს არსიანის მთიადამ დასავლეთად, ვიდრე კნინლა ჭოროხამდე, და განვლის მას კლდესა შინა გზა, ვითარცა კარი, და თვნიერ მისა არა არს გზა; დასავლით მთა შავშეთისა, შავშეთსა და ჭოროხს შორისი; ჩდილოთ მთა, არსიანიდამ ჩამოსული დასავლით ჭოროხამდე. და არს ესე შავშეთი ტყიანი; გორა-მთიანი, ღელე-ღრატოიანი, იწრო და მაგარი, ვენახ ხილიანი. ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა. პირუტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. და ნაყოფიერებს ფრიად მიწა ამის, რაოდენიც იხმარების სივიწროვედ.

ხოლო შავშეთის მდინარის შესართავს ზეით ჭოროხს მოერთვის დასავლეთიდამ ისპირის მდინარე, წოდებულა ჭოროხადვე. და ამ ისპირის მდინარის შესართავს ზეით, ჭოროხის მდინარის აღმოსავლეთის კიდებედ, არს ართვანი,⁹ ქალაქი მცირე. მოსახლენი არიან ვაჭარნი.

ართვანი-სათვს

და ამ ართვანის სანახებითურთ, ვიდრე ერგეს საზღვრამდე, ჭოროხის კეობის იმიერი და ამიერი იწოდების ლიგანის კეობად. და არს ეს ლიგანის კეობა, თვნიერ სივიწროვისა, ფრიად ნაყოფიერი ნარინჯით, თურინჯით, ლიმოთი, ზეთის-ხილით, ბროწეულითა, ლეღვით, ვენახით, ხილით შემკობილი, და ქებულნი მუნებურნი ყოველნივე. მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებს, გარნა სივიწროვით ვერ სთესვენ ბრინჯ-ბანბას. ჰავით არს ზაფხულს ცხელი, ზამთარს ფრიად თბილი. ახლორებენ მთანი თოვლიანნი და აგარაკნი, შვენიერებით აღმკულნი, ჟამისა და ნახევარ-ჟამის სავალთა, წყაროებითა. პირუტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი, და ყოვლითა ნაყოფიერებით აღვსილი.

ლიგანის კეობისათვს

ხოლო ართვანს ზეით მოერთვის ჭოროხს დასავლეთიდამ კევი, რომელი გამოსდის თორთომ-ისპირის მთასა, მოდის

იშხანისათვს,

აღმოსავლით. ამ კევზედ არს იშხანის ციხე, ფრიად მაგარი, დიდ-შენი, და ეკლესია² გუნბათიანი, დიდ-შენიერად ნაგები. აქ იჯდა ეპისკოპოზი, მწყემსი ისპირისა, თორთომისა, ბაიბურდისა, ვიდრე ტრაპიზონის მთამდე, და აწ ცალიერ არს. ამ კევს ზეით არს ქოროხზედ ხვარამხეს ხილი, ქვიტიკირისა, მრავალ-
5 თვალი, შევნიერად გებული.

არტანუჯი-
სათვს

ამ ხიდს ზეით მოერთვის ქოროხს მდინარე არტანუ-
ჯისა. ეს გამოსდის ქვაყრილის მთას, მოდის აღმოსავლეთიდან
დასავლად. ამ წყალს მოერთვის ჩდილოდამ, ქოროხს ზეით,
სხვა წყალი არტანუჯისავე. ესეც გამოსდის ქვაყრილის მთას, 10
და არტანუჯსა და შავშეთს შუათს კლდეს. ამ წყლის შესარ-
თავის ზეით, წინათქმულს წყალზედ, არს არტანუჯი³, ქალაქი
მცირე და ციხე მაგარი, კეთილშენი. ეს ალაშენა გორგასალ,
შემდგომად შემუსრა ყრუმ, მერმე ალაშენა და განახლა აშოტ
კურატპალატმან, და აღაგოციხესა შინა ეკლესია პეტრე-პავლესი; 15
მოკლეს მას შინავე და დაფლეს მუნვე. არს არტანუჯს ეკლესია
გუნბათიანი, კეთილ-დიდ-შენიერნაგები. ეს იყო მონასტერი
და აწ არს უქმი. კვალად აქავ არტანუჯს ალაშენა გორგასლან
მონასტერნი მერისა, შინდობისა და ახიზისა, ფრიად
შენიერნი. კვალად ქმნა ახიზს ქვაბნი კლდისა გამოკვეთილნი, 20
ფოიად მაგარნი და შეუაღნი.

ხოლო ამ არტანუჯის მდინარეთა მოერთვიან სხვანიცა
მდინარენი, და მათ ზედა შენებულ არიან დაბნები. და მზღერის
არტანუჯს: აღმოსავლით მთანი ყალნუ-ქვაყრილისა, და გარდაე-
ლენან გზანი მათ ზედა კოლა-არტანს; სამკრით თანასკეტსა და 25
არტანუჯს შორის ჩამოსული მთა ყალნუს მთიდან დასავლეთად,
ვიდრე ქოროხამდე; დასავლით მთა მცირე არტანუჯსა და ქო-
როხს შორისი, და თვთ მდინარე ქოროხი; ჩდილოთ კლდე
შავშეთსა და არტანუჯს შორისი. არამედ არს არტანუჯი ვენა-
ხიანი, ხილიანი; მარცვალნი ყოველნივე ნაყოფიერებს, ვითარცა 30
სხვათს ამათ აღგილებთა; ტყიანი ფრიად და მცირე-ველოვანი.
პირუტყენი, ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. ჰავით
მშვენი, კეთილი, ზამთარ თბილი და დიდთოვლიანი, ზაფხული
არა ეგოდენ ცხელი. კაცნიცა ჰგონე ეგრეთვე სარწმუნოებითა
და ენითაცა. არამედ არტანუჯი, შავშეთი და ლიგანის-კევი 35
არს ოძრახოსავე წილი, და საერისთო მისი, ხოლო შემდგომად
იქმნა არტანუჯის ერისთავი სხვა, შავშეთით, და აწ უზისთ
თვსთვსი ბეგი, ოსმალნი.

კალმახის
ციხისათვს

ხოლო კვალად, არტანუჯის მდინარის შესართავს ზეით,
ქოროხს მოერთვის თორთომის მთიდან გამომდინარე წყალი, 40
რომელი მოდის აღმოსავლეთად. ამ კევზედ არს ციხე კალ-
მახისა⁴, რომელი ალაშენეს პატიახშთა, დიდშენი, მაგარი

და შეუალი. იყო საერისთო ტაოსი. ამას ზეით მოერთვის ჭო-
როხს მდინარე ბანა-ფანასკეტისა, გამომდინარე ყალნუ მთისა
და მომდინარე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად.

5 ამ წყალზედ, ჭოროხის აღმოსავლით, არს ციხე ფანას-
კეტისა⁴, კლდესა ზედა, დადშენი, მაგარი. აქ იჯდა ერისთავი
ფანასკეტ-ოლთისისა, და აწ არს დაბა. ამას ზეით, ამ წყალზედ,
მთაში, არს ბანა⁵, აწ უწოდებენ ფანაქს. აქა არს ეკლესია
გუნბათიანი, დიდი, შეენიერად ნაგები, კეთილ-შენიერს ადგილს.
10 ალაშენა მეფემან ადარნასემ, და დაფლულ არიან მეფენი. იჯდა
ეპისკოპოზი, მწყემსი ფანასკეტისა და სრულიად ტაოსი, ოლ-
თისისა და ნარუმაკისა, და აწ არს ცალფერი.

ამას ზეით, ჭოროხის აღმოსავლეთის კიდზედ, არს ოლ-
თისი⁶, ქალაქი კარგი და კეთილ-ჰაოვანი. აქ არს ციხე მაგარი
და დიდ-შენი. არს მეორე საჯდომი ათაბაგისა, ვითარცა ახალ-
15 ციხე. ოლთისს ზეით, ჭოროხის აღმოსავლის კიდზედ, არს
ნარუმაკი და აწ ნარიმანი, დაბა დიდი. აქამდე არს ფა-
ნასკეტ-ოლთისი ხილიანი, ვენახიანი, ვითარცა სხვანი აღვსწე-
რეთ. ხტლო ნარუმაკს ზეით კვალად, ჭოროხის აღმოსავლის
კიდზედ, არს დაბა დიდი იდი, კეთილი. ამას ზეით არს, ვი-
20 თარცა მთის ადგილნი ნაყოფითა.

არამედ ართვანს ზეითი, იდამდე, ჭოროხის დასავლეთისა,
თორთომის მთის აღმოსავლეთით არს პარხალი ანუ * ტაოს-
კარი⁷ ანუ ტაო. და მზღვრის ამას: აღმოსავლით ჭოროხის
25 მდინარე; სამკრით თორთომიდან ჩამოსული მთა იდამდე; და-
სავლით თორთომის მთა; ჩდილოთ ჭოროხი და ისპირის მთა.
და არს ეს ტაო ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი ყოვლითა
მარცვლითა, და მთის კერძოთ, ვითარცა ჯავახეთი. არამედ
არს მთიანი, გორიანი, ლელოვან-კრამოვანი, ღრატოიანი,
წყლიანი და იწრო. და არიან კევთა დაბნები. კაცნიცა ეგრეთ-
30 ნივე. გარნა იდი და ნარუმაკი არიან, ვითარცა თრიალეთი
ანუ ჯავახეთი ყოვლითურთ.

ხოლო ოლთის-ნარიმანისა და იდის სამკრით არს, ირიჯ-
ლუს მთას იქით, ბასიანი. და ესე ბასიანი თუმცა არს სომ-
ხითისა, არამედ, შემდგომად ბაგრატიონთა მეფობისა, რა
35 დაიპყრეს მათ, არს მიერით სამცხისა. და არს ბასიანი რახ-
სისა ანუ არაზის სათავესა ზედა. პირველად ეწოდა ქალაქსა
ამისსა ბასიანი¹, და მის გამო ეწოდა სახელიცა ესე ამ ადგილ-
თა. ხოლო აწ უწოდებენ მას ქალაქსა ასანყალას. და არს
საშუალ ბასიანისა, არაზის კიდესა ზედა, ჩდილოთ კერძ, არა-
40 დიდი ქალაქი. და მზღვრის ამას ბასიანს: აღმოსავლით მთა,

*) უკანასკნელი ორი სიტყვა სწეოია დედანში სტრიქონს ზემოდან.

ჩამოსული სამკრეთის მთიდან, რომელი არს სომხითის მთა; დასავლით მთა ირიჯლუ-დევაბონისა; ჩდილოთ მთა ირიჯლუ-ყალნუსი; სამკრით მთა, დევაბონიდან წამოსული—სომხითის მთა. და ადგილთა ამათ შორის მოერთვიან რასსს იმიერთ და ამიერთ მდინარენი მთებთაგან. და შენებულ არიან დაბნები. 5

არს უფენახო, უხილო და მარცვლის მოსავლითაცა, ვითარცა ჯავახეთი, ღრამედ ესე უმჯობესცა ჰავითაც. უტყეო, თვნიერ მცირე არყნალნი. სწვენ წივას და ზიდვენ ხესა და შეშას რახსის კრამიდან. ამ ასანყალას ქვეით არს ხიდი რახსსა ზედა, და ვლენან ქარავანნი, თვნიერ მისა ვერ განვალს არაზს. 10

ისპირისათჳს

ხოლო ისპირის კეობის მდინარე გამოსდის, ბაიბურდს ზეით, ტრაპიზონის მთას. სიგრძით არს ტრაპიზონის მთიდან ქოროხამდე, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად, კეცა კლდიანსა და ქვიანსა შინა. და ამ ისპირის წყლისა და ქოროხის მდინარის შესართავს ფრიად ზეით, ამ ისპირის მდინარეს მოერთვის სამკრიდან თორთომის კეობის მდინარე. და ამ თორთომის მდინარის შესართავს ზეით, ისპირის მდინარის კიდებედ, არს ქალაქი მცირე ისპირა, და აწის გამო სახელიდვა კეობა ესე და მდინარე. ამას ზეით მოერთვის კვალად ისპირის მდინარეს საქართველოს-ყელის მდინარე ანუ გურჯიბოლაზისა. და ამ მდინარეს ზეით არს მთა, რომელი მზღვრის ბაიბურდსა და ისპირსა. ხოლო ამ ისპირის მდინარეს მოერთვიან ამიერ-იმიერთ კეენი ისპირისავე მთებიდან, და არიან დაშენებულნი დაბნები მათ ზედა. 15

და მზღვრის ისპირის კეობას: აღმოსავლით ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი მთანი, სამკრით-ჩდილოეთიდან ისპირსა, ტაოსა და ლიგანის-კევის შორისნი. და არს მთანი ესენი რყიანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი, კეე-ქარაფიანი და ნადირიანი; ხოლო სამკრით მზღვრის მთა ისპირისა, ისპირსა და თორთომის კეობას შორისი, და გარდავლენან გზანი თორთომის კეობასა შინა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. არს თხემთა უტყეო და ადგილს თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი. 20

ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამკრით ჩდილოეთიდან, ბაიბურდსა და სპერს შორისი. და არიან მთანი ესენი ტყიანნი, კლდიანნი, და მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდან დასავლეთად, ფორჩხის კეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიან-ტყიანი, ვითარცა პირისპირი ამისი ისპირის მთა. 25

და მზღვრის ისპირის კეობას: აღმოსავლით ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი მთანი, სამკრით-ჩდილოეთიდან ისპირსა, ტაოსა და ლიგანის-კევის შორისნი. და არს მთანი ესენი რყიანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი, კეე-ქარაფიანი და ნადირიანი; ხოლო სამკრით მზღვრის მთა ისპირისა, ისპირსა და თორთომის კეობას შორისი, და გარდავლენან გზანი თორთომის კეობასა შინა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. არს თხემთა უტყეო და ადგილს თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი. 30

ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამკრით ჩდილოეთიდან, ბაიბურდსა და სპერს შორისი. და არიან მთანი ესენი ტყიანნი, კლდიანნი, და მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდან დასავლეთად, ფორჩხის კეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიან-ტყიანი, ვითარცა პირისპირი ამისი ისპირის მთა. 35

და მზღვრის ისპირის კეობას: აღმოსავლით ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი მთანი, სამკრით-ჩდილოეთიდან ისპირსა, ტაოსა და ლიგანის-კევის შორისნი. და არს მთანი ესენი რყიანნი, კლდიანნი, ღრატოიანნი, კეე-ქარაფიანი და ნადირიანი; ხოლო სამკრით მზღვრის მთა ისპირისა, ისპირსა და თორთომის კეობას შორისი, და გარდავლენან გზანი თორთომის კეობასა შინა. და მდებარებს მთა ესე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. არს თხემთა უტყეო და ადგილს თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, წყაროიანი, ბალახ-ყვავილიანი და ნადირიანი. 40

ეგრეთვე დასავლით მზღვრის მთანი, ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი, ისპირისავე მდინარემდე, სამკრით ჩდილოეთიდან, ბაიბურდსა და სპერს შორისი. და არიან მთანი ესენი ტყიანნი, კლდიანნი, და მივლენან გზანი ბაიბურდს; ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისავე, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდან დასავლეთად, ფორჩხის კეობასა და ისპირას შორისი, და გარდავლენან მას ზედა გზანი ფორჩხას. და არს მთაცა ესე თოვლიან-ტყიანი, ვითარცა პირისპირი ამისი ისპირის მთა. 40

გარნა არს ესე ისპირის კეობა ქარაფოვან-კლდიანი, ღელე-ღრატოიანი, იწრო, ტყიანი, მცირე ველიოვანი, მოსა-
ვალ-ნაყოფიერი, ვითარცა აღესწერეთ ლივანის-კევი, ყოვლითა
ნაყოფიერებითა და მარცვლითა. ჰავით ზაფხულს ფრიად ცხელი,
5 არამედ აქუს მთანი და აგარაკნი ახლორეს. ზამთარი თბილი.
კაცნი იუწყე მგზავსნი სამცხისანი, და აწ მოჰმადიანნი სრუ-
ლიად, ენითა ქართულითა და ზნითა ოსმალთათა.

ხოლო თორთომის მდინარე გამოსდის დევაბოინის
ნთასა და მოდის სამკრიდამ ჩდილოდ, გასჭრის სპერის მთას
10 და მიერთვის ისპირის მდინარეს. ამ ისპირის მთას ზეით
არის თორთომის კეობა. და ამ ისპირის მთის ფრიად
ზეით მოერთვის დასავლეთიდამ. თორთომის მდინარეს კევი,
შიფაქლუს მთის გამომდინარე, და მოდის პირველ სამკრიდამ
ჩდილოდ, მერმე დასავლეთიდამ აღმოსავლეთად. ამ კევზედ,
15 შიფაქლუს მთის კალთას, არს ეკლესია-მონასტერი ხახუ-
ლისა², ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდი, გუნბათიანი,
დიდ-შვენიერად გებული, შვენიერს, კარგს ადგილს. ეს აღაშენა
დავით³ კურადპალატმან, ბაგრატ მეფის⁴ მამობილმან. აქავ არს
ეკლესია ფრიად შვენიერი, დიდ-შენი, რომელი აღაშენა მც
20 მეფემან დავით⁵. არამედ აწ უქმ ცალიერ არიან, და ხატი ამისი
არს გელათს, რომელი შეამკო აღმაშენებელმან, მერმე თამარ
მეფემან. ამ კევს ზეით, თორთომის მდინარეზედ, არს ციხე
თორთომისა, მაგარი, კლდესა ზედა დიდ-შენებული. ამის
მიერ იწოდა-კეობა ესე თორთომის კეობად. ამ ციხეს ზეით
25 არს ხენძორეთი, დაბა დიდი და გზა აზრუმისა. არამედ
ამ თორთომის მდინარეს მოერთვიან კევი თორთომისა და
შიფაქლუს მთიდამ, და არიან დაბნები მათ ზედა. შენნი, დიდ-
მცირენი.

ხოლო მზღვრის თორთომის კეობას: აღმოსავლით მთა
30 თორთომისა*, თორთომსა და ტაოს შორისთ, რომელი მდებარე-
ბს სიგრძით სამკრეთ-დასავლეთს შუადამ აღმოსავლეთ-ჩდი-
ლოს შორის, გამოვალს ირიჯლუს მთიდამ და მიადგების ისპი-
რის მთას, და არს ისპირის მთის კერძოთ თხემთა უტყეო და
კალთათა ტყიანი, ნადირიანი და მას ზეით სრულიად უტყეო,
35 წყაროიან-მდინარიანი, ბალახ-შამბ-შროშნიანი; გარდავლენან
გზანი ტაოს შინა. ხოლო სამკრით მზღვრის მთა ირიჯლუ-
დევაბოინისა, რომელი ეგრეთვე უტყეო არს. დასავლით მთა

თორთომი-
სათვს

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ეს მთანი არიან, რომელსა სწერენ ძველს ლეოდრაფიასა შინა მოსხის ღთად, რომელნი არიან მესხის მთანი ირაჯლუსი, თორთომისა, შიფაქლუსი და დევაბოინისა და ისპირისა“. (ვახუშტი)

შიფაქლუსა, თორთომსა და ქართლის-ყელს შორისი, რომელი მდებარებს სამხრიდან ჩდილოდ, გამოვალს დევაბონის მთიდან და მიაღვების ისპირის მთას. და არს ხახულამდე უტყეო და ყოვლითა, ვითარცა სხვანი მთანი; ხახულს ქვეით ეგრეთი ისპირის მთამდე, ვითარცა თორთომის მთის კერძი დავსწერეთ. 5 ჩდილოთ მზღვრის მთა ისპირისა, ამასა და ისპირს შორის, და გარდავლენან გზანი ისპირის კეობისა შინა. არამედ თორთომის მდინარის კიდე, ხახულს ზეითამდე ანუ ციხემდე, ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ხოლო მთის კერძონი ყოველგნით, ვითარცა ჯავახეთი აღესწერეთ, გარნა არს მოსავლიანი, პირუტყვიანი, 10 ფრინვლიანი-ნადირიანი-თევზიანი, შემკობილი მთით და ბარით. კაცნი ვითარცა მესხნი, და აწ სრულიად მოჰმადიანნი, ენითა ქართულითავე, არამედ უმბობენ თურქულსა.

გურჯი-ბო-
ლაზისათჳს
229
ხოლო ამის დასავლით არს და შიფაქლუს მთის იქით გურჯი-ბოლაზის კეობა ანუ საქართველოს-ყელისა, რამეთუ ოდეს დაიპყრეს ოსმალთა აზრუმ, მიერ ჟამით უწოდეს სახელი ესე. სიგრძით არს დევაბონის მთიდან სპერის მდინარემდე. გამოსდის დევაბონის მთასა, მოდის სამკრიდამ ჩდილოთ, და ხენძორეთის გარდასწვრივ არს გურჯი-ბოლაზი დასავლეთით; და ეს კევი არს საზღვარი, ბაიბურდის მთამდე, 20 საქართველოსა და ბერძენთჳ. და კეობა ესე არს ფრიად ვიწრო, კლდიანი და ტყიანი.

ბაიბურდი-
სათჳს
ხოლო სადაცა მიერთვის ისპირის მდინარეს გურჯი-ბოლაზის მდინარე, მას ზეით არს ისპირის მთებიდან ჩამოსულნი მთანი, ისპირისა და ბაიბურდის საზღვარი, ვითარცა აღესწერეთ. ამ ნთებს ზეით არს ბაიბურდი¹, ყოველგნით მთით მოხვეული და თვთცა მთა. ამას შინა დის ისპირისავე მდინარე. ამ წყალზედ, შუას ადგილს, არს ქალაქი ბაიბურდი, არა დიდი, და არიან აწ სრულიად მოსახლენი მაჰმადიანნი, მცირედი თუ ვინმე ქრისტიანენი. ამ ქალაქის გამო იწოდების ადგილიცა ესე ბაიბურდად. ხოლო მოერთვიან ბაიბურდის ადგილთა შინა ისპირის მდინარესა, აჭარა-ეზინგის მთებიდან, მდინარენი, და არიან მას ზედა შენნი დაბნები. არამედ მზღვრის ბაიბურდს: აღმოსავლით მთა ისპირსა და მის შორისი; სამკრით მთა ეზიგსა და ბაიბურდს შორისი, რომელი მდებარებს აღმოსავლიდან 30 დასავლეთად, უტყეო; დასავლით მთა ტრაპიზონისა; ჩდილოთ მთა ჭანეთისა, ბაიბურდსა და ჭანეთს შორისი.. და არს ეს ბაიბურდი, ვითარცა ჯავახეთი, მთებრი მოსავალ-პირუტყვითა. გარემოს მისა მთანი უტყეონი, და ზიდვენ ჭანეთის მთიდან ხესა და შეშასა, უმეტესად ლწვენ წივასა. ჰავით ზაფხულის 40 კეთილ-ამო და შვენიერი, ზამთრივ ცივი, თოვლიანი და გაუძლისი. გარდავლენან გარემოს მთებთა ზედა გზანი ადგილებთა

შინა, რომელი აღესწერეთ მის გარემო. კაცნი არიან სრულიად მოჰმადიანნი და ზნითაცა მასითია.

ჭანეთისათვის

5 ხოლო ბაიბურდისა და ფორჩხის სამკრით, ჭანეთის მთას იქით, არს ჭანეთი, და აწ უწოდებენ ლახსავე. არს ესე შავის ზღვის კიდის* წადევნებით, გონიილამ ტრაპიზონის საზღვრამდე. გონიის დასავლით მოერთვის ზღვას მდინარე, ჭანეთში გამომდინარე ჭანეთის მთისა, რომელი მდებარებს ჭანეთსა და ფორჩხის კეობას შორის, და მოდის ჩდილოთ. ამ მდინარის იქით არს ხოფჯა², ქალაქი მცირე, ზღვის კიდესა ზედა. აქ 10 მოერთვის მდინარე ხოფჯისა, გამომდინარე მისვე მთისა და მომდინარე ეგრეთვე. კვალად მოერთვის ზღვას მდინარე, ხოფჯას იქით გამომდინარე ჭანეთისავე მთისა, რომელი არს ბაიბურდსა და ჭანეთს შორის, და მომდინარე ჩდილოთ კერძოდ. ამ მდინარის დასავლით არს ქალაქი მცირე რიზა³, ზღვის 15 კიდეზედ. მოერთვის მუნვე მდინარე მისივე ზღვასა, და გამოსდის მასვე მთასა და მოდის ჩდილოთ. ხოლო ამის დასავლით ჩამოვარდების მცირე მთა, კნინლა ზღვამდე, ჭანეთის მთილამ. და ესე არს საზღვარი საქართველოსი და საბერძნეთისა. აქა არს რკინის-პალო, აქავ არს სატყეპელა. აქ აღაშენა 20 მეფემან არჩილ მოწამემან ციხე შემდგომად ყრუს შემოსვლისა [ვგონებ რიზას].

ხოლო მთა ჭანეთისა ძეს დასავლიდამ აღმოსავლეთად, მცირედ ჩდილოთ მიწვეით, და მივალს ვიდრე ჭოროხამდე. არს თხემთა უტყუელი და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. გარნა 25 ჭანეთიცა ფრიად ტყიანი, გორა-მთა-ღელეიანი, არამედ ხილიანი, ვენახიანი, მარცვლებით მოსავლიანი ბრინჯ-ბანბითურთ, და ნაყოფიერებს ფრიად. პირუტყენი, ნადირნი ფრიად მრავალნი; ფრინველნი და თევზნი ურიცხვნი; მწერნი მრავალნი, ფუტკარი და თაფლი ბევრად. ჰავით ზღვის კიდური ცხელი, 30 მთის კერძონი კეთილ-ჰაოვანნი. ზამთარი თბილი, ზაფხული არა გაუძლისი. კაცნი არიან კელოვანნი ხის მუშაკობითა და შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა, და სარწმუნოებით აწ სრულიად მოჰმადიანნი, გარნა მცირედნი ვინმე მოიპოვებინ ქრისტიანენი, არამედ იციან კვალად ქართული ენა ვიეთამე. 35 ხოლო მზღვრის ჭანეთს: აღმოსავლით გონიის საზღვარი; სამკრით მთა ჭანეთისა, ფორჩხა-ბაიბურდსა და ჭანეთს შორისი; დასავლით მცირე მთა იგი ქართლის საზღვარი და ჩდილოთ ზღვა შავი.

40 ესე არს აღწერა სამცხე-საათაბაგოსი ჩენილთა ადგილებთა, რომელნი იკნობიან რუკასა ზედა ამისსა. არამედ არა არს

*) დედანში: „კითის“.

ციხე, ანუ დაბანი, ანუ აგარანი, რომელსა შინა არა იდგეს
საყდარი ანუ ეკლესია, თლილის ქვით ნაშენნი, ორი ანუ სამი,
დიდნი და მცირენი, და ეგრეთვე ყოველთა საქართველოსა
შინა, რომელნიცა აღესწერენით. კვალად არიან გორა-მთათა
ზედა შენნი ეკლესია-საყდარნი, სადაცა ძნიად ხვდებიან კაცნი, 5
თვნიერ დღესასწაულთა მათთა, ამისთვის, რამეთუ, ვინათგან კერ-
პობასა შინა მათ მთა-გორათა ზედა იყუნენ კერპნი აღმართე-
ბულნი, და დღესასწაულობდენ მუნ სილოდობითა, და ქრის-
ტიანობასა შინა შემუსრნეს კერპნი, არამედ კვალად არა დას- 10
ცხრენ მუნვე განცხრომასა სიმთვრალითა, სილოდითა და როკ-
ვითა, აღაშენეს მათ ზედა მუნ ეკლესიანი, რათა თაყვანისცენ
ამათ და არღარა მოიხსენონ კერპნი სილოდა-განცხრომითა.

ანუ აფხაზეთისა, ანუ იმერეთისა:

ქვეყანისა ამის სახელნი არიან საერთოდ სამი: პირველად სახელნათვს
 ეგრისი, მეორედ აფხაზეთი, მესამედ იმერეთი. რამე-
 თუ ეგრისი ეწოდების ეგროსის¹ გამო, ძისა თარგამოსისა, რო-
 მელსა ძმათა შორის თვსთა ხვდა წილად ქვეყანა ესე, და იწო-
 5 დებოდა სახელითა ამით, ვიდრე ხოსროვანთ გარდავლინებამდე.
 ხოლო აფხაზეთი—ლევანის გამო, რომელი, შემდგომად პირ-
 ველის ლეონისა, მეორე ლევან ერისთაობდა აფხაზეთს ქრის-
 ტესსა ღმრს, ქართულსა ე. ესე ლეონ, შემდგომად ხოსროვანთ
 10 გარდაცვალებისა, გამეფდა და დაიპყრა სრულიად ეგრისი, და
 ამან უწოდა აფხაზეთი* სამეფოსა თვსსა, და მოილო საერის-
 თოსა თვსისა სახელი ეგრისსა ზედა. არამედ იმერეთი—ბაგ-
 რატიონთა მიერ, რამეთუ, რაჟამს დაიპყრეს სრულიად აფხა-
 ზეთი და ყოველი საქართველო, ამათ უწოდეს ქართლს ამერე-
 თი და აფხაზეთს იმერეთი, ანუ იმერნი და ამერნი, უმეტესად
 15 შეერთებისათვს, და აწცა საზოგადოდ უწოდებენ იმერეთსა.
 ხოლო ესე აფხაზეთი ანუ იმერეთი განიყოფების ადგილებად,
 და ეს განყოფით ადგილებთა სახელები დავსწეროთ თვსთვს-
 თა რიგთა ზედა. არამედ ოსმალნი და სპარსნი საყოველთაოთ
 ამ ქვეყანას უწოდებენ ბაშაჩუხს, რომელ არს თავახდილი, უქუ-
 20 დობისათვს, რომელთა ჰბურავთ მცირე რაიმე ნაჭრისაგან ლარ-
 თა, ვითარცა მდებარედ თავსა ზედა.

ხოლო სიგრძე ქვეყანისა ამისი არს ლიხის მთის თხემი-ქვეყანისათვს
 დამ შავს ზღვამდე, და მერმე კიდევ ეგრისის მდინარეიდამ ვიდ-
 რე ზღვამდე. ხოლო განი ქოროხის მდინარეიდამ ალანის კავკა-
 25 სამდენ და, ლიხის მთის კერძოთ, ფერსათის მთის თხემიდამ
 რაჭა-სვანეთის კავკასის მთის თხემამდე. და მზღვრის ქვეყანა-
 სა ამას: სამკრით ლადოს მთა ანუ ფერსათი; ჩდილოთ კავკა-
 სიის მთა, და მდებარებს ორთა ამათ მთათა შორის, დასავლით
 უმდებარებს შავი ზღვა; აღმოსავლით მთა მცირე ლიხისა.

* ქ. დედანში: „ათხაზეთი“.

ხოლო მთა ლიხისა მდებარებს ჩდილოდამ სამკრით, კავ-
 კასილამ ლადომდე, და არს ტყიან-ნადირიან-ფრინელიანი, და
 გაზდიან მდინარენი, ამიერ—ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა,
 იმიერ—ფაწა, ოთხი ფრონენი და შოლა*, და არს ქვეყანა ესე 5
 ფრიად ტყიანი, რამეთუ იშვით არს ველნი, თუ არ ადგილ-
 ადგილს მცირენი, თვნიერ საკვენელთაგან. არამედ ტყენი ად-
 გილ-ადგილ ხილიან-ვენახიანი, ჰავითა კეთილ-მშვენი. გარნა
 ტყის გამო ზაფხულს იმყოფის სიციხე, ვინადგან ძნიად იძვრის
 ქარნი, და არა გაუძლისი სიციხე, თვნიერ ადგილთა რომელ-
 თამე. ზამთარი თბილი, რამეთუ ვერ ოდეს განჰყინავს მდინა- 10
 რეთა, ვერცა გუბესა, რომელსა ზედა შედგეს უტყვი ანუ მეტ-
 ყველი. არამედ თოვლი დიდი, რომლისა სიმაღლე ოდესმე
 მკარი და უმეტესიცა. თვალთა ქვეშე შვენიერება ეგოდენ არა
 მჩენარობს ტყის გამო, თვნიერ ადგილ-ადგილთა, რამეთუ,
 უკვით დახედო მალის მთიდან, იხილავ სრულიადს იმერეთს 15
 ტყედ და არასადა შენობასა.

მარცვალთა-
 თვს ხოლო მარცვალნი, რომელნიცა დაესწერენით, ყოველნი
 ნაყოფიერებენ ფრიად, გარნა ბრინჯ-ბანბას სთესენ** იშვით
 და ეგრეთვე ხორბალსა და ქრთილსა, და ლომსა ფრიად მრავ-
 ლად და გამოიზრდებიანც მით. და სხვათა მარცვალთა სიმ- 20
 რავლენი იმყოფიან, რამეთუ ერთი მხოლოდ მუშაკად მოქმედი
 კაცი, მხოლოდ წალდ-თოხისა მქონებელი, დასახლებდის, მო-
 იყვანს საზრდელსა ჯალაბთასა და გარდაიხდის ბეგარასაცა.

აბრეშუმს აკეთებენ და ქსოენ ლარს არა დიდ-ფასსა,
 უოქრო-მკედოსა, და ხმარობენ სხვებრცა. ეგრეთვე ბანბასა და 25
 კანაფთაგან—ტილოსა, არამედ სხვათა ქვეყანათაგანი უმჯო-
 ბესნი არიან.

ხის ნაყოფთა
 და პირუტყვ-
 თათვს წალკოტნი არა არიან აქა, არამედ ვენახის კიდურთა
 ზედა ხილნი მრავალნი ამისთვის, რამეთუ ტყეთა შინა მრავ-
 ლობს ყოველნი. აქა არს ხურმა, წაბლი და ვაშლ-ატამი ქართლ- 30
 ზედ მეტი, და სხვანი, რომელნი აღესწერეთ, მრავლად. ეგ-
 რეთვე მტილოვანნი ყოველნივე, რამეთუ მელსაპეპონი და პუნ-
 პულა უმეტესად ნაყოფიერებენ. სავარდე არა უწყიან, არამედ
 ველთა და ტყეთა შროშანნი ვარდითურთ აურაცხელნი და 35
 ფშონი. სოკონი მრავალნი სხვადასხვანი, გარნა ნიყვი არს, რო-
 მელი აღმოხდების სპეტაკის ბუდით, მერმე გასქდების, და არს
 სოკო ნარინჯი მას შინა, ფრიად გემოიანი. პირუტყენი, თვნი-
 ერ აქლემისა, არიან ყოველნი, და არა ეგდენ მრავალ, ვი-

*) უკანასკნელი წინადადება, სიტყვებიდან: „ხოლო მთა ლიხისა...“
 („წერია დედანში მარჯვენა აშიაზე, ტექსტში შეტანის ნიშნით.

**) დედანში: „სთესეს“.

თარცა სხვათა საქართველოთა შინა. გარნა ცხოვარნი უდუ-
მონი და კუდიანნი, მარადის მშობელნი ტყუბთა, და ოდესჲ
სამ-ოთხთა, და არცა ჰყავთ არვედ. არამედ ძროკა, კამბეჩი
5 მროწლედ, ცხენი ჯოგად, რამეთუ არა უხმთ თივა, ვინადგან
ზამთარცა მძოვრად არიან, თვნიერ არგვეთისა და რაქ-ლენ-
ხუმისა. ნადირნი ყოველნი, რომელნი აღესწერეთ, ფრიად მრავალ
10 არიან, თვნიერ ქურციკისა და აფთრისა. ფრინველნი —
წერო, ბატი, სავათი, ლაკლაკი, კაკაბი, დურაჯი, ასკატა, სვა-
ვი, ყაჯირი ჭრა არს აქა, და სხვანი ყოველნი მრავალნი; არა-
მედ სირნი, ჩიტნი და ტრედნი ესეოდენ, რომელ იპყრობს
კაცი ერთი წამოსაკრავის ბადით ფ ერთგზის, და სხვითა მავ-
ხეებითა—სირთა და ჩიტთა, და სძეს ბეგრათ გლეხთა ტ, უ
და უფროსნიცა.

მდინარენი არა მრავალნი, არცა ეგოდენ დიდ, არცა თევზთათჳს
15 თევზთა სიმრავლე მათ შინა, არამედ რიონსა შინა საკურდღ-
ლიამდე იპყრობენ ზუთხსა მათსა, ივნისსა და ივლისსა შინა
და, თვნიერ ამ თევთაგან კიდე, არა. სხვა თევზნი არიან:
ლოქო, გოჭა, ბოლო-წითელი, კობრი, მწერი, და წვრილი
თევზნი, და კალმახნი მრავალნი. ხოლო ზღვის კიდეთა შინა
20 იპყრობიან ანდაკია* და სხვანიცა. არამედ კირჩხიბი ყოველგან
მრავალნი და ფრიად გემოიანნი.

მწერნი მრავალნი და გაუძლებნი, არამედ ფუტკარი სარ-
გებლობს ფრიად თაფლთა და ცვილთა სიმრავლითა; და თაფ-
25 ლი კეთილი, რამეთუ ვიეთთა ადგილთა სპეტაკი და შეყინული,
სისქით ვითარცა შაქარი, რომელსა უწოდებენ კიპრუქსა.
მძრომნი და გველნი მრავალნი, არამედ გველი უწყინარი და
უენო.

ხოლო კაცი და ქალნი, ვითარცა ვსთქუთ, ეგრეთცა 254
იუწყე, გარნა უშვენიერესადცა და უუპეროვნესადცა, ვინადგან
30 გლეხთაცა შვილნი მიგვანან წარჩინებულთა შვილთა. სუფთანი,
სამოსელთ გამწყსონი, ეგრეთვე ცხენთა, და იარაღთა, და სა-
ქურველთა; ტქვიტნი, კისკასნი, ენატკბილნი, მსუბუქნი, ფიცხ-
ნი, ბრძოლასა შემმართებელნი და ძლიერნი, და არა სულ-
გრძელნი მას შინა და სხვათა შინაცა, უხუნი და მომხვექნი,
35 დღეისის მძაბელნი, ხვალისას არა გამომკითხველნი, მომღე-
რალ-მგალობელნი და მწიგნობარნი წარჩინებულნი, და უმე-
ტესნი კეთილ-კმოვანნი და სხვათა და სხვათა შემძინებელნი.
სარწმუნოებითა და ენით არიან ქართველთა თანა აღმსაარე-
ბელნი, არამედ უტკვიტესად მოუბარნი. გარნა უხისთ კათა-
40 ლიკოზი თვისი, და არა საჩინოთ უწყებული ცხოვრებიდამ, თუ

*) ამის შემდეგ დედანში დატოვებულია ცარიელი ადგილი.

როდეს განთავისუფლდა, არამედ მწერალი იტყვის ცხორების საგანვე: ოდეს განდგა ლეონ და იწოდა აფხაზთა მეფედ, მაშინ მოუძღვრებულ იყუნენ ბერძენნიცა, და ამ ლევანის მიერ, ანუ შემდგომთა მისთაგან, განთავისუფლდა თხოვნითა ბერძენთაგანვე, ვინაღგან სახელიცა მისი ესრეთვე წარმოაჩინებეს, რამეთუ უწოდებენ კათალიკოზსა აფხაზეთისასა, და არა ეგრისისა და იმერეთისასა. ხოლო სხვანი ზნენი იმერთა დავიდუმეთ, ვინაღგან შემთხვევით არიან და არა მტკიცითა ანაგებითა.

ქვეყნის აღწერისათვის
ხოლო აწ ვიწყებთ წერად მათთა, ველთა, ტყეთა და მდინარეთა. არამედ ამ ჟამად, ვინაღგან უწოდებენ ცხენის-წყალს ზეთს იმერეთს, აღმოსავლეთის კერძსა, ვიდრე ლიხის მთამდე, პირველად დავსწერთ ამას. და განიყოფის ესე იმერეთი ვაკედ, ფერსათის კერძოდ, არგვეთად, ოკრიბად, რაჭად და ლეჩხუმად.

რიონის მდინარისათვის
არამედ აქა ვინაღგან უდიდესი ყოველთა მდინარეთა არს რიონი¹, და ამას მიერთვიან ყოველნი მდინარენი იმერეთისანი, პირველად ვიწყებთ ამას და მერმე მას შინა შემდინარეთა, ცხენის-წყლის შესართავიდან, ვიდრე გლოლა-ღებამდე. ესე რიონი გამოსდის სვანთა, დიგორისა, ბასიანისა და რაჭის საშორისს კავკასსა. და დის ესე რიონი: კავკასიდან გლოლის-წყლისამდე აღმოსავლეთს-სამკრეთს შუა; გლოლის-წყლიდან უწერამდე დასავლეთს-სამკრეთს შუა; უწერიდან ხომლის-კლდემდე აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მცირედ ჩდილოს კერძ მიწეულად; ხომლის-კლდიდან ყვირილის შესართავამდე ჩდილოეთიდან სამკრეთად; ყვირილის შესართავიდან აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მიწეულად ჩდილოს კერძოდ, და მიერთვის ფოთს ზღვას; და გამოვლის რაჭას, ლეჩხუმს, ოკრიბას, ვაკესა და სალომინაო-საჩინოს შუა, და განჰყოფს ოდიშსა და გურიას; და სიგძე აქუს კავკასიიდან ზღვამდე, ესრეთ გრეხის დინებითა.

ხოლო სიგრძე იმერეთის არს ლიხის მთის თხემიდან უნაგირამდე ძველად, და აწ ქართლის საზღვრიდან, რომელი აღვსწვრეთ, ცხენის-წყლამდე, და განი ფერსათის მთის თხემიდან რაჭა-ლეჩხუმისა და სვანეთ შორის კავკასის თხემამდე. ხოლო სახელი მოიგო მდინარემან რიონმან დაბის რიონის გამო, ანუ ონისაგან—რაი ონი,—ანუ ჩქარად დინებისაგან—რიონ იგი ჩქარა დინებამან, არამედ ბერძენნი უწოდებენ ფასონს. და მოდის სათავიდან ქუთაის-კახნიაურამდე ფრიად ჩქარად და მსწრაფლად. არცა არს თევზი მას შინა, არცა ფონი, ორ-სამთა ადგილთაგან კიდე. ხოლო კახნიაურს ქვეით დამდორდების, და ბაჟს ქვეით ფრიად მდორე და განიერი ზღვადმდე, და უფროს ცხენის-წყალს ქვეით განვრცელებული, რამეთუ ვლენან ნაგებითა ზღვიდან ბაჟამდე, და იპყრობენ აქამდე ზუთხსაცა ჟამად.

ხოლო ამას რიონს მოერთვის ჩდილოდამ აბაშა-ტენურის მდინარე, უნაგირას მთის ზეით, ისულებს. ამას ზეით რიონს, ცხენის-წყლისათვის, ტყვირს, მოერთვის ჩდილოეთიდანვე ცხენის-წყალი. ეს გამოსდის ლეჩხუმისა და სვანეთის შორის კავკასსა და მოდის 5 აღმოსავლეთს ჩდილოს შუადამ სამკრეთს-დასავლეთს შუა. არამედ მდინარისა ამის სახელი არს პირველ მდინარე თაკვერისა, ხოლო ოდეს მოაშთო ცხენნი ანაკოფიიდან უკმოქცეულის ყრუს სპაათა ჯჩ, ამისთვის უწოდეს ცხენის-წყალი. არამედ წყალი ესე, ვინადგან არა უტევებს ხიდსა ქვისასა და ხისასა, 10 ამისთვის შესწყნენ ვაზისაგან და გააბმენ აძიერ კილით იმიერამდე, და გაუბმენ ვაზისაგანვე საკელურებსა აქეთ და იქით, და ვლენან ქვეითნი მას ზედა, და ექანების მკიდარებისაგან ფრიად ხიდი იგი, გარნა უწყვიან ოდიშსა შინა ხშირად ხიდი ესე, და უწოდებენ ბონდსა.

ხოლო ისულებითადმ ხაზი ცხენის-წყლის კიდისა, ვიდრე 15 გორდამდე, არს დასავლის მკარე ოდიშისა, და აღმოსავლეთის კერძო—იმერთისა. ხოლო გორდიდამ ვიდრე კავკასამდე არს კეობა ლეჩხუმისა, რომელსა უწოდებენ თაკვერად*. არამედ მოიგო სახელი ესე გარემოსთა მთათაგან, კვერსავით მდებარისა—იხილე ესე მთა კვერი,—ანუ ციხისაგან ფრიად მაგარისა მუნვე თაკვერისა. ხოლო ლეჩხუმი ეწოდა ხომლის-კლდის გამო—ესე არს ლეჩ ხომი. გარნა ლეჩხუმსა და რაჭას განპყოფს: გველის-თავის მკირე მთა აღმოსავლიდამ; ჩდილოთ მთა კავკასი, ლეჩხუმსა და სვანეთს შორისი; დასავლით მთა კავკასივე და კავკასიდამ ჩამოსული სამკრეთად მთა გორდამდე; 25 სამკრით რიონი და მთა ხომლის-კლდიდამ წარსრული დასავლეთად გორდამდე, ამასა და ოკრიბას შორისი. ხოლო ამ ცხენის-წყალს მოერთვის, გორდს ზეით, ჩდილოდამ, კავკასის გამომდინარე კევი, და ამ კევზედ არს ციხე თაკვერი, მაღალს კლდესა ზედა, დიდშენი და ფრიად მაგარი. ამ კევს ზეით მოერთვის ცხენის-წყალს სხვა კევი აღმოსავლიდამ; გამოსდის 30 ამასა და ლეჩხუმს შორის მთას. ამ კევზედ არს ციხე ორბეთისა, კლდესა ზედა შენი, ფრიად მაგარი. ამ კევს ზეით, ლეჩხუმის საშუალს, ცხენის-წყლის კიდეზედ არს ციხე კლდესა ზედა შენი, დეხვირი, თავი თაკვერისა, რამეთუ რომელსა

ცხენის-წყლისათვის

ლეჩხუმისათვის

*) ამის გასწვრივ, მარცხენა აშიაზე, დედანში სწვრია: „პირველად თაკვერს უწოდებდენ რაჭას ბაგრატიონთამდე, ვითარცა აჩენს ცხოვრება, რამეთუ „გარდმოვლესო ოსთა გზა თაკვერისაო“, ვინადგან არს გზა ოსეთისა რაჭა და არა ლეჩხუმი. კვალად ვითარცა მოწმობს სვინაქსარი მაქსიმე აღმსარებელისა, სახელდომ ციხეთა მას შინათა. ხოლო შემდგომად ამას უწოდეს რაჭა და მას თაკვერი ციხისათვის მუნ მყოფისა“

(ვახუშტი)

უპყრავს იგი, მორჩილებასა მისსა შინა არიან სრულიად. ამის სამკრით და ცხენის-წყლის აღმოსავლით არს ცა გე რ ს² ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ლეჩხუმისა და სვანეთისა. ამას ზეით არს მონასტერი, წოდებული მაქსიმე ალმსაარებელი სა, და მუნ არს მაქსიმე აღმსაარებელი დაფ- 5
ლული. არს შვენიერ-შენი, კეთილს ადგილს და აწ ხუცის ამა-
რად. მას ზეით, ცხენის-წყალზედ, არს კავკასის ძირს მუ რ ი ს
ციხე, არვისგან შემუსვრილ-აღებულნი. მუნიდამ გარდავალს
სვანეთს გზა.

255

ხოლო ამის აღმოსავლით, მთას იქით, არს კეობა სხვა 10
ლეჩხუმისა, რომლისა წყალი გამოქსდის მასვე კავკასის მთასა
და მოდის ეგრეთვე, ვითარცა ცხენის-წყალი, და მიერთვის ხომ-
ლის-კლდესთან რიონს ჩდილოდამ. ამ კევის მოერთვიან ამიერ-
იმიერიდამ კევი, და არს შენობიან-დაბნებიანი. ამ კევის აღმო-
სავლით არს, მთას იქით, ჭყვისი, მინდორსა კლდე-ამოსულსა 15
ზედა, ციხე დიდშენი, მაგარი. ამ ჭყვისის სამკრით, რიონზედ,
არპანს, ძევს ხიდი, და ამ ხიდს ზეით და ჭყვისის აღმოსავლით
კავკასის მთიდამ, ტოლის დასავლეთად, ჩამოვალს მთა მცირე
სამკრეთისაკენ რიონამდე, და ესე არს გველის-თავად წოდებუ- 20
ლი. ამ მთის აღმოსავლეთის კერძო არს რაჭა და დასავ-
ლის კერძო ლეჩხუმი. არამედ თუმცა არს ლეჩხუმი მთის ადგი-
ლად თქმული, გარნა არს ვენახიანი, ხილიანი, მოვალს ყო-
ველნი მარცვალნი, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა, გარნა სივიწროვისა
და კლდიანობისათვის არა ეგოდენი სიმრავლეთ. მოსახლენი არიან 25
აზნაურნი და გლეხნი, რამეთუ არა არს მოსახლე, რომელსა არა
ედგას კოშკი ქვიტკირისა და შენობანი ყოველნივე ქვიტკირი-
სანი. და არს მთითა და კლდითა ფრიად მაგარი, და კაცნი
მუნებურნი მბრძოლნი და შემმართველნი, ჰაეროვანნი, ტანო-
ვანნი, მკენნი და მორჩილნი უფალთა თვსთა, არამედ ბრიყენი,
უზნეონი და უწყალონი. პირუტყენი, თვნიერ აქლემისა და ვი- 30
რისა, არს ყოველნი და არა ეგოდენ მრავალ. გარნა ესე ლეჩ-
ხუმი, შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, იყო ტალანი იმერთა
მეფისა, და აწ უპყრავსთ ჩიქოვანს, რომელიცა არს დადიანი.

საჯავახოს-
სათვის

ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს ქვეით რიონს 35
მოერთვის სამკრიდამ საჯავახოს-წყალი. ეს გამოსდის
ფერსათს, და არს შენობიანი კეობა და მოსავლიანი ყოვლითა
მარცვლითა, ხილ-ვენახითა, პირუტყვითა, ნადირითა და ფრინ-
ვლითა. ხოლო მზღერის საჯავახოს: აღმოსავლით მთა მცირე,
ფერსათიდამ ჩამოსული ჩდილოთ კერძოთ, საჯავახოსა და საჩი- 40
ნოს შორისი; სამკრით ფერსათის მთა; დასავლით ფერსათი-
დამევე ჩამოსული მთა, გურისა და საჯავახოს შორისი; ჩდილოთ
რიონის მდინარე. ხოლო კვალად ცხენის-წყლის შესართავს

ზეით სამკრიდამ მოერთვის რიონს წყალ და ფან ჩუღას-
კევი, სდის საჯავახოს მთას.

5 ამას ზეით მოერთვის რიონს ჩდილოდამ გუბის-წყალი.
გამოსდის ოკრიბასა და ვაკეს შორის მცირეს მთას, და დის
ფრიად ფლატოიანსა და ბარდნალიანს ადგილსა ზედა. ამ
წყალზედ არს ფოკე. ამას ზედვე, ამასა და ხონს იქით, ქუ-
ტირ-ფარცხა-ნაყანევამდინ, არს გოჭორაური. და * არს ხონს¹
ეკლესია დიდი, გუნბათიანი, შვენიერ-ნაგები. ზის ეპისკოპოზი,
მწყემსი ვაკისა. ეს იყო ერთობასა შინა ქართლის მთავარ-
10 ეფისკოპოზისა. შემდგომად განყოფისა დასვეს აქა ეპისკოპოზი.
ამ გუბის-წყალს ეწოდა სახელი ესე გუბედ მომდინარობისათვის.

გუბის-წყალი-
სათვს

ამ გუბის-წყალს ზეით მოერთვის რიონსა, სამკრიდამ, სა-
ჩინოს-კევი. გამოსდის ფერსათს. ამ კევს ეყრების, სებეკას
ქვეით, სხვა კევი. გამოსდის ფერსათსავე. ხოლო სებეკას
15 არს ციხე შენი კარგს ადგილს.

საჩინოსათვს

ამ საჩინოს შესართავს ზეით, საკურდღლიას პირისპირ
და როკითს ქვეით, მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, სალომი-
ნაოს-კევი, გამომდინარე ფერსათისა. ამ კევსა და როკითს
ზეით მოერთვის რიონს, სამკრიდამ, ამალღების-კევი.
20 გამოსდის ფერსათს. ამასზედ არს მონასტერი² ამალღე-
ბას, დიდი, გუნბათიან არა, შვენიერს ადგილს, და აწ ხუცის
ამარად. ამ ამალღების-კევს ზეით მოერთვის რიონს ნოღის-
კევი, მომდინარე ფერსათის მთიდან საპკრით. ნოღას ზეით
არს ვარციხე³. ეს ყოფილ არს ციხე დიდი და დიდშენობა,
25 და გამომდინარობს წყარო შიგ კეთილი.

სალომინაო-
სათვს

ვარციხეს ზეით ერთვის რიონს ხანის-წყალი, გამოს-
დის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ და მიერთვის რიონს სამკრი-
დამვე. ამასზედ ალაშენეს ოსმალთა ციხე თხმელის ხისაგან
ქრისტესსა ჩღ, ქარ. ტუა. ამისთვის უწოდეს იმერთა თხმელის
30 ციხე, და პირველ ეწოდა ადგილსა ამას ბაღდადი⁴. არამედ
შემდგომად ალაშენეს ქვიტკირისა, და დგანან აწ ოსმალნი იენ-
გიჩრით, და არს სავაქრო ყოველნი, გარნა უფროს ტყვენი. ამ
წყალზედ, ციხის სამკრით, ფერსათის კალთას, არს მონასტერი
გუნბათიანი, კეთილშენი, და აწ უქმი. ამ წყალზედვე, მთაში,
35 არს კაკას-ხიდი, ფრიად მაღალს კლდესა ზედა, და გზა
სამცხისა. არამედ მოიგო სახელი წყალმან ამან დაბისაგან მას
ზედავე მყოფისა, რომელსა უწოდებენ ხანსა. ხანის-წყლის
აღმოსავლით და ყვირილის მდინარის სამკრით, ფერსათის
კალთას, არს დიმი, სადაცა ჰყო პირველმან მეფემან ფარ-
40 ნაოზ ციხე მტკიცე, და აწ არს დაბა.

ხანის-წყალი-
სათვს

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ფოკე. ამას-ზედვე, ამასა და ხონს იქით“...
სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

ყვირილა- სათვს	<p>კვალად ხანის-წყლის შესართავს ზეით რიონს მოერთვის ყვირილა, აღმოსავლეთიდან. მდინარემან ამან მოიგო სახელი ესე თვისის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებთა, ვინადგან კომვანებს შორ სასმენლად. ხოლო გამოსდის ყვირილა ერწოს ტბას და მოდის ჩდილოდამ სამკრეთად ჭალამდე, ჭალიდამ ხავარძეთამდე—აღმოსავლეთიდან დასავლად, გრეხით; ხავარძეთიდან შორაპნამდე—ჩდილოდამ სამკრით; შორაპნიდამ რიონის შესართავამდე—აღმოსავლიდამ დასავლეთად და მცირედ ჩდილოთ კერძოდ მიწვეით. არამედ საჩხერიდამ შორაპნამდე—კლდოვნისა და მაღალს კრამოვანსა შინა და შორაპნს ქვეით—ფლატოვანს-ჭალოვანსა შინა. ამ ყვირილასა შინა იპყრობის თევზნი, რომელნი დავსწერეთ, ყოველნი თვნიერ ზუთხისა, ხოლო საჩხერეს ზეით არს კალმახთა სიმრავლე და სხვა არარაი, და არს სასმისად გემოიანი და შემრგო, და თვნიერ უხმარი.</p>	5
წყალ-წითელ- ლასათვს და ოკრიბის წყალთა	<p>ხოლო ყვირილას, რიონის შესართავს ზეით, მოერთვის წყალ-წითელა ჩდილოდამ, რომელმან მოიგო სახელი წითლის მიწისაგან, რამეთუ მას ზედა დინებთა წითლდების. ეს გამოსდის გაჭრილის მთას¹ და მოდის ჩდილოდამ სამკრით. სად მოერთვის ყვირილას, მის ჩდილოთ ერთვის ამ წყალ-წითელას, კვაცხუთს ზეით მთაში, ცუცხვათის-კევი, აღმოსავლიდამ დასავლეთად მომდინარე. გამოსდის გოგნის მთასა. ამ კევზედ, გოდოვანს ზეით, არს ცუცხვათის ციხე, რომელი შეთხრით აღიდეს ოსმალთა ქრისტესსა ჩღკა, ქართულსა უთ, და უპყრავთ აწცა მათ. ამას ზეით, დასავლეთიდან, ეყრების წყალ წითელას მოწამეთას-კევი, გამოსდის კახნიაურს და მის შორის მთასა. აქა არს მონასტერი² უგუნბათო, შევნიერი, კეთილს ადგილს. სხენან აქა ტაგრუცთა შინა მოწამენი ქრისტესნი დავით და კოსტანტინე³, მდებარენი აწცა კორცითავე, რომელნი აწამა მურვან ყრუმ. უზის წინამძღვარი.</p>	15
256	<p>ამ მთის ჩდილოს კერძოდ და წყალ-წითელას აღმოსავლით, გორის კალთას, არს ეკლესია ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, დიდ-შვენიერი, დიდნაგები და ქმნული შიგნით სოფიის კენჭითა, გუნბათიანი, კეთილ-შვენიერს ადგილსა. აღაშენა აღმაშენებელმან დავით მეფემან და უწოდა სასუფეველს გენათი, და აწ უწოდებენ გელათს¹. აქა არს ყოვლად-წმიდის ხატი ხახულის ღვთისმშობელი, ლუკა მახარებლის დახატული, ყოვლად-წმიდის ძითვე, და შემკული ძვირფასითა ქვებითა აღმაშენებელისა და თამარ მეფისათი. აქავ არს ვარძიის ჯვარი, შემკული, დიდ ფრიად. და არიან ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლითა და ქვითა შემკულნი ძველითვე მრავალნი, და ეკლესია შემკული ყოვლითა საეკლესიო წესითა. ჰკიდავს ზღუდის კარი ბჭესა მისსა, რკინისა, აღმაშენებელის მოტანილი დარუბანდიდამ.</p>	30
გელათისათვს		35
		40

და ეკლესიის ბჭეს ჰკიდავს კარი მთლად ერთის ვაზისაგან გა-
მრთელი, უცხოთა კელოვნებით, ქანდაკებული. ამას შინა
დაფლულ არიან აღმაშენებელი, გიორგი, თამარ, ლაშა, რუსუ-
დან, დავით, დავით და სხვანიცა, და აწინდელნი მეფენი შემდ-
5 გომად განყოფისა იფლვიან იმერთანი. პირველად იყო მონას-
ტერი, შემდგომად ჰყო ბაგრატ² საეპისკოპოზოდ. ამას მისცა
სამწყსოდ არგვეთის ნახევარი და ოკრიბა, ქუთათლის სამწყ-
სონი.

კვალად არს გელათის პირისპირ, აღმოსავლეთად, მონას-
10 ტერი გუნბათიანი, დიდშენი, სოხასტერად კმობილი. უზის
წინამძღვარი. გელათის სამკრით, აქვე მთაში არს ქვაბნი, გამო-
კუბთილნი კლდესა შინა, მრავალნი, განშორებულთათვის, და აწ
ცარიელ არს. გელათს ზეით წყალ-წითელას მოერთვის, ყუო-
სებს, საწირის-წყალი. ეს გამოსდის ნაქერალას მთას და
15 მოდის ჩდილოთ-აღმოსავლეთს შუა. ამ წყალზედ არს ციხე
მიტლოკინისა, ვით სახელი. ეგრეთ მტკიცე. ამას ზეით,
ამვე წყალზედ, საწირეს არს ციხე. ამის გარემოს ითხრე-
ბის რკინა, და არს ლითონი მრავლად. ყურსებს ზეით ეყრე-
ბის წყალ-წითელას ახალდაბის-კევი. გამოსდის გაჭრილის
20 მთას და მოდის ეგრეთვე. ამ ახალდაბის-წყალს ეყრების ჯო-
ნიის-კევი, ჩდილოდამ. კვალად ყურსებსვე მოერთვის წყალ-
წითელას ოჯოლას-კევი, ჩდილოთ-დასავლეთს შუადამ. ამის
სათაფის ზეით არს ჯვარისა ციხე, არა მტკიცე.

ხოლო კვალად ყვირილას მოერთვის წყალ-წითელას შე-
25 სართავს ზეით, აღმოსავლეთისკენ, ეკლარის-წყალი. ეს
გამოსდის, ჭალის თავს ზეით, ცუცხვათსა და სვიმონეთს შუას
მთას და დის ჩდილოდამ სამკრით. ამ ეკლარის-წყალს ზეით
მოერთვის ყვირილას აჯამეთის-წყალი, ზდის ფერსათს,
მოერთვის სამკრიდამ ყვირილას. აქ, აჯამეთს, არს სანა-
30 დირო მეფეთა, აღესილი დიდ-მცირითა ნადირითა, საქებელი
ფრიად. ზამთარ თბილი, ზაფხულის ცხელი, გაუძლები. ამ აჯა-
მეთის-წყალს ზეით ერთვის ძევრის-წყალი, დაბის ძევე-
რისაგან სახელდებული. გამოსდის სალორისა და ველევის
მთას, დის სამკრით და მოერთვის ყვირილას ჩდილოდამ. ძევრს
35 არს ხიდი ქვიტკირისა. სვეტთა ზედა წერილ არს: „არა მამა-
მან, ძე მანდა, არა სულმან წმიდამან, ძე მანდა“. იტყვიან,
განძსა მდებარესა დანიშნავს ამით. და ამ ძევრის-წყალზედ,
ხიდს ზეით, არიან ქვაბნი დიდ-დიდნი, გამოკვეთილნი, მრ-
ვალნი, კლდესა შინა, დასავლით. და არს ქვაბი ერთი დიდ
40 ფრიად, რამეთუ კაცთა ქმნულად გასაკვირვებლად. ამ ქვაბსა
შინა გამოსდის მდინარე ორი ნაკადელი წყაროდ, და არს მას
შინა კალმახნი მრავალ. ამ ძევრულას, ამ ქვაბს ზეით, ერთვის

ყვირილას
მომრთველი
სახეიძო-
არგვეთის
წყალი

კევი ქვევრულა. სდის ოკრიბა-მუხურას შუას მთას და მოდის სამკრეთად. ამ კევზედ არს ბერ-ციხე, კლდესა ზედა შენი, მაგარი.

ამ კევს ზეით, ძვერულასვე ეყრების ტყირბულის-კევი. გამოსდის სალორის მთას და ნოდის დასავლეთად. ხოლო კვალად ყვირილას ერთვის, ძვერის წყლის შესართავს ზეით, ჩდილოდამ, ჩოლაბური. ეს გამოსდის ნაჯიხურევის მთას და დის ქალა-ტყემდე ჩდილოდამ სამკრეთით, და ქალა-ტყილამ აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. ამას, ქალა-ტყეს ზეით, მოერთვის ზუსა დასავლიდამ, და ყვირილიდამ აქამდე ეწოდების ჩოლაბური, კიდეთა ჩალოვანობის გამო, და მას ზეით—ბუჯა. ამ ჩოლაბურს მოერთვის ჩდილოდამ ჩხარულა. სდის თხილთა წყაროს მთას, მოდის ჩდილოდამ სამხრით. ამაზედ არს გო-
10
15
20
25
ფანთო*. კვალად ჩხარს მოერთვის მეორე ჩხარულა. გამოსდის ჩხარის ჩდილოთ კერძოს მთას და მოდის სამკრით. ამ კევზედ არს მთის ძარს ჩხარი³. ეს ყოფილა ქალაქი, არამედ აოკრდა ლეჟან დადიანისაგან⁴. აწ არს დაბა. არს აქა ეკლესია უგუნბათო, რომელსა შინა ასვენია. ჯვარი დიდ ფრიად: მდებარებს მას შინა ბეჭი მთავარ-მოწამის გიორგისა, მარადის სასწაულთ-მოქმედი. ეს ჯვარი პირველ იყო ყორანთას, შემდგომად სამცხეს, მერმე ატოცს და აწ აქა. ჩხარსვე არს წყარო, ორლარად წოდებული და ქებული. ჩხარს ზეით, ჩხარულაზედ, არს ციხე მაქუტაური, მთაში. კვალად ჩოლაბურს მოერთვის, ჩხარულას შესართავს ზეით, ღვანკითის-კევი. ამ ღვანკითის-კევს ზეით ერთვის ჩოლაბურსვე ზორეთის-კევი. და კევი ესენი დიან მუნვე და მოდიან სამკრეთად.

ამას ზეით არს ქალა-ტყე. არიან მოსახლენი ვაქარნი სომეხნი** და ურიანი, და ვაქრობენ. ამ ქალა-ტყეს ზეით მოერთვის ბუჯას ზუსა. გამოსდის გარჯილას მთას, მოდის სამკრით ჩდილოდამ. ამ ბუჯაზედ არს, ქვა-ციხეს მდინარის კიდურზედ, წყარო გამომდინარე, რომელსა გაზაფხულს მოუდგმენ გოდორსა და აღივების წვრილის თევზითა, წყაროდამ გამომაელითა, ვითარ ვერ მოასწრებენ აღმოღებას. სამ თვე ოდენ ესრეთ, მერმე არღარა, და უწოდებენ ამას ღრუდოს. ამას ზეით არს ხრეთი, და ხრეთიდან გარდავალს გზა რაქას ნაჯიხურეზედ. ამ ხრეთის ქვეით, ბილას, ითხრების კაქი ჩახმახისა, ფრიად კარგი. ხოლო ზუსას ერთვის საზანოს-წყალი. გამოსდის ხრეთსა და მუხურას შუათს მთას, მოდის ჩდილო-

*) სიტყვები: „ამაზედ არს გო“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოდან. დანარჩენი ნაწილი უკანასკნელი სიტყვისა არ მოჩანს, მასზე დაწებებული ქალაქის გამო.

***) დედანში „სომეხნი“.

დამსამკრეთად. ამ საზანოს-წყალზედ არს საზანოს ციხე,
 კლდესა ზედა შენი, კარგი. არამედ ზუსა გამოსდის გარჯი-
 'ლა'ს მთასა და დის ყამსას ციხემდე ჩდილოდამსამკრით, და
 5 ყამსას ციხიდამ აღმოსავლეთ-სამკრეთსა შუა, და მიერთვის
 ბუჯას. ამ ციხეს ზეით, ზუსას მდინარის დასავლეთით, არს ჩი-
 ხორი⁵, ქალაქი მცირე. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი,
 ურიანი ვაჭარნი. ამის სამკრით არს, მთის კალთას, სკა'ნდა'ს,
 სასახლე მეფეთა და ციხე დიდი, დიდშენი. ამათ ზეით, ზუსა-
 ზედ არს დაბა მუხურა, და მას ზეით, მმ|თაში, არს ციხე
 10 მოდამნახე, მაგარი კლდითა და შეუალი, შენი გარჯილის
 მთიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. მუხურიდამ გარდავალს გზა,
 გარჯილის მთაზედ, რაჭას. ხოლო კვალად ყვირილსავე მოერ-
 თვის სვირის-კევი და ლომსიათხევის-კევი*, ჩოლა-
 ბურის შესართავს ზეით. გამოსდის ფერსათს, დის სამკრიდამ
 15 ჩდილოთ. ამ სვირის-კევეს ზეით მოერთვის სამკრიდამვე ყვი-
 რილას ტაბაკინის|ს-კევი. გამოსდის ფერსათსავე, მოდის
 სამკრიდამ ჩდილოთ. ტაბაკინს ამ კევეს ერთვის გენებერუ-
 ლის-კევი. სდის ფერსათს. და ტაბაკინს არს მონასტერი, კე-
 თილს შვენიერს ადგილს და აწ უქმად.

20 ამ ტაბაკინის-კევეს ზეით ყვირილას მოერთვის, შორაპანს,
 აღმოსავლეთიდამ ძირულა, რომელმან მოიგო სახელი მთათა
 ძირთა შინა დინებთა. ყვირილასა და ძირულას შორის შე-
 სართავს შინა არს შორაპანი¹, რომელი აღაშენა ა მეფემან
 ფარნაოზ, ქალაქი და ციხე, და ყო საერისთოდ, და არს დიდ-
 25 შენობა ფრიადი. ამას ჩდილოთ-დასავლეთ უდის ყვირილა,
 აღმოსავლეთ-სამკრით ძირულა. აღმოსავალ-ჩდილოთ შუა აქუს
 კლდე-გორა მცირე და გვირაბი დიდი, ჩასული წყლამდე. ეს
 შემუსვრილი აღაშენა გიორგი აბაშიძემ². არამედ შეამუსვრინეს
 მასვე ოსმალთა. მერმე მისცა ზურაბ აბაშიძემ³ ოსმალთა, და
 30 აწ უპყრავთ მათ. დგანან იენგიჩარნი.

შორაპანი-
სათვის

ხოლო ძირულას მდინარე გამოსდის პერანგის მთასა,
 და ხეფინის-კევის ვერტყვილამდე აღვსწერეთ ქართლზედ, და
 ხეფინის კევის ვერტყვილიდამ ხარაგეულამდე დის სამკრეთს-
 დასავლეთ შუა და ხარაგეულიდამ შორაპანამდე დის აღმოსავ-
 35 ლიდამ დასავლეთად. არა არს ძირულაში თევზი, თვნიერ კალ-
 მახისა, და კალმახი მრავლად. სასმისად არს შემრგო, გემოიანი.
 ამ ძირულას, შორაპანს ზეით, მოერთვის ფუთს ვარძიის-
 წყალი სამკრიდამ. გამოსდის ფერსათს. ამ კევეზედ ვარძიას
 არს მონასტერი⁴ გუნბათიანი, კეთილ-შენი. ზის წინამ-

*) უკანასკნელი სამი სიტყვა ჩამატებულია დედანში, სტრიქონს-
ზემოდან.

ძღვარი. ამ კევს ზეით ერთვის ძირულასავე მეედნის-კევი
 სამკრიდამ. გამოსდის ფერსათს, მოდის ჩდილოთ. ამასზედ არს
 მწყერის-ციხე, მრავალგზის შემუსვრილი. ამის პირისპირ,
 ძირულას ჩდილოთ და შორაპნის აღმოსავლით, არს წევას
 ეკლესია წმიდის გიორგისა, სასწაულთ-მოქმედი. ვარძიის-კევს
 ზეით, ძირულაზედ, არს ხარაგეულს ციხე შენი. ამ ციხეს-
 თან ეყრების ძირულას ჩხერიმელა აღმოსავლეთიდამ. და ამ ხა-
 რაგეულს ზეით ძირულას მოერთვის შროშის-კევი ჩდილო-
 დამ. ეს გამოსდის ჯარეურთისა და ძირულას შუათს გორაებსა,
 მოდის ჩდილოდამ სამკრით. ამას ზეით მოერთვის ძირულასვე
 კოლბოურის-კევი. ეს გამოსდის ქალის აღმოსავლეთის
 მთასა, მოდის მანდაეთამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამკ-
 რეთ-დასავლეთს შუა. მერმე მოუხვევს და მიჯის ძირულამდე
 ჩდილოდამ სამკრით. ამ კოლბეურის-კევის შესართავს ზეით
 ერთვისვე ძირულას ვაშლების-კევი და ამაშუკეთისა.
 და ამას ზეით არს ვერტყვილა-ხეფინის-კევი.

ჩხერიმელა-
სათვს

ხოლო ხარაგ * ეულს ზეით არს, ჩხერიმელაზედ, მლაშე,
 ჩდილოთ. მლაშეს ზეით, ჩხერიმელაზედვე, არს სამკრით ჩხე-
 რისციხე, მაგარი და მტრისაგან აუღებელი. ამ ციხისაგან
 ისახელა მდინარე ესე ჩხერიმელად, ანუ წყლის ჩხერისაგან
 კლდესა დინებითა. ჩხერს ზეით არს გზა ქართლს მიმავალი,
 მოსაკიდელი სივიწროვისათვის წოდებული, ვახანამდის. მოსაკი-
 დელს ზეით ერთვის ჩხერიმელას ვახანის-კევი, ფერსათი-
 დამ მომდინარე ჩდილოთ. ვახანს არს ციხე კარგი. ამ ცი-
 ხის პირისპირ დაბა ქვაბი. ამას ზეით მებოძირი, რომლის
 ზემოთი დავსწერეთ ქართლზედ, მთას იქითად. არამედ ეს ჩხე-
 რიმელა მებოძირიდამ ხარაგეულამდე მიდის აღმოსავლიდამ და-
 სავლეთად.

შორაპნის
ზეით ყვირი-
ლას მომრთ-
ველთა წყალ-
თათვს

ხოლო ყვირილას შორაპანს ზეით არს მარტოთ-უბანი.
 მას ზეით ბოსლები. მას ზეით მოერთვის ყვირილას კაცხის-
 წყალი. ეს გამოსდის საწალიკეს, მოდის ჩდილოდამ სამკრით.
 ყვირილის შესართავს ზეით ამ წყალზედ არს კაცხის ეკლესია
 მაცხოვრისა⁵. გუნბათიანი, დიდ ფრიად, კეთილშენი. ზის არქი-
 მანდრიტი. ამის დასავლით არს ციხე კაცხისა, მთის ძირად,
 კლდესა ზედა, მაგარი. ციხის აღმოსავლით არს კლდე. კრამსა
 შინა არს კლდე აყვანილი, ვითარცა სვეტი, ფრიად მაღალი.
 მის კლდის თხემზედ არს ეკლესია მცირე, არამედ ვერღარა
 აღვალს კაცი, არცა უწყიან კელოვნება აღსლვისა. კვალად ამ
 კაცხის-წყალს ზეით ყვირილას მოერთვის აღმოსავლიდამ სვე-

*) ამის შემდეგ დედანში წაშლილია: „ეულს ზეით ჩხერიმელას ერთ-
 ვის ორნი კვენი ჩხერის ციხემდე და მოსდიან ფერსათსა“.

რის-კევი. გამოსდის კოლბეურის სამკრით წარსრულს გორაებს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამ კევზედ არს ციხე სვერი, არაოდეს ძალით აღებული. ესე დგას კლდესა ზედა და გარემოს მისსა ფრიად დიდ-კრამოვანსა. თქმულ არს, ჟამსა ყრუსასა დადგა ციხე არგვეთისა სვერი. ამ სვერის-კევის შესართავს ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კიდურსა ზედა, არს ნავარძეთს ციხე. ამ ნავარძეთს ზეით ყვირილჳსვე მოერთვის ბჟინევის-კევი სამკრიდამ. გამოსდის ბჟინევისვე გორაებს.

10 ამ ბჟინევის-კევის ზეით, ყვირილის ჩდილოთ კერძ კიდე-
ზედ, არს მღვიმე⁶, კლდე დიდი გამოკვეთილი, და მას შინა მონასტერი უგუნბათო, წითლის ბრწყინვალის ქვით შენი, კახაბერ რაჭის ერისთვისაგან⁷ აღშენებული. ქვაბსა შინა დის წყარო დიდი და კეთილი. უზის არქიმანდრიტი. არამედ სვერის-წყლის შესართავიდამ მღვიმე-საჩხერემდე, ამ ყვირილას იქით და აქეთ კიდენი არს ფრიად მაღალი კლდე, და არიან მას შინა ქვაბნი მრავალნი, გამოკვეთილნი სახიზრად და შეუალი მტრისაგან, და საკურველი, თუ ვითარ უქმნიათ. და დადგა ესენიცა ჟამსა ყრუსასა. ამათ ზეით ერთვის ყვირილას ჯრუჭი ჩდილოდამ. გამოსდის კეცების მთასა, მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მერმე ჩდილოდამ სამკრით ყვირილამდე. სადა მოდრკების, მუნ ერთვის ამ წყალს დასავლიდამ სხვა კევი. გამოსდის საწალიკე-კეცებს შუა მთას. ამ კევსა და კეცებზედ გარდავლენან გზანი რაჭას. ძველად ყოფილა ამას ზედა შენობანი, და აწ ოკერ არს. კვალად ჯრუჭის შესართავს* ზეით, ყვირილას სამკრით კიდეზედ, არს საჩხერე¹. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ამ საჩხერის პირისპირს, ყვირილის ჩდილოთ არს, მაღალს კლდესა ზედა, ციხე მოდამნახე¹, მოზღუდვილი

30 კლდითა, მაგარი და უბრძოლველი მტრისაგან. კვალად ამ საჩხერეს ზეით, ყვირილას კიდეზედვე—სავანეთ ეკლესია², უგუნბათო, საკურველად შენებული, რამეთუ არს მთლად ერთის ქვისა კანკლითურთ. ამ სავანეთს ზეით არს ჭალა. არამედ ჭალიდამ წონამდე არლარა არს შენობა, გარნა პირველ ყოფილა შენობიანი, სადაცა ჩანან ეკლესიანი, ნადაბარნი.

ხოლო აწ კვალად ვიწყებთ რიონსავე და მას შინა შემ-

მღვიმისათვის

258

კვალად რიონის შემდინარისა მდინარისათვის

*1) ამ სიტყვის შემდეგ დედანში წაშლილია: „შესართავს“.

**2) დედანში აქ გამეორებულია: „ამის ჩდილოდ“.

დიდნი და მცირენი, თლილის ქვისა; უწოდებენ ციხე-დარბაზს. იტყვიან აუშენებას თურქთაგან ნუ მეფის გიორგის⁴ უამსა. ამას ზეით არს, რიონის კიდეზედ, კახნი აური აღმოსავლით. ესეცა სადგური აწცა მეფეთა ზამთარს. ამას ზეით არს ქალაქი ქუთათისი⁵, რიონის გაღმა-გამოღმა, ჰავითა და წყლითა მშვენი, თვალთა ქვეშ მშვენიერი ადგილი, რომელი ალაშენა ა აფხაზთა მეფემან ლევან და ჰყო ტახტი. არს ციხე, და ციხილამ ხიდი რიონსა ზედა. აქა არს სასახლე მეფეთაგან, დიდ-შენი შვენიერად, რიონსა ზედა წაკიდებული. ასპარეზი მოზღუდვილი ვარჯად ჰანდრით. მოსახლენი არიან იმერნი, სომენნი, ურიანი ვაჭარნი. წელსა ქრისტესსა ჩქვე, ქართულსა ტნდ მისცა ქუთათისის ციხე ოსმალთა სენია ჩხეიძემან, და უპყრავთ აწცა მათ. არამედ შემციირდა ფრიად ქალაქი მათგან. აქა ალაშენა ნვ მეფემან ბაგრატ⁶ ყოვლად-წმიდისა ეკლესია⁷ შვენიერი, გუნბათიანი, სრულიად სოფიის კენჭით შინაგან აქმული და მარმარილოთა სპეტაკითა, წითლითა და ჭრელითა, და სვეტებითა მისითავე, და ყოვლითა შემკობილებითა სრული, და ფრიად დიდი. დასვა ეპისკოპოზი, მწყემსი იმერეთისა და გურიისა, თვნიერ რაჭა-ლეჩხუმისა. ზის აწცა და არღარა ეგდენითა სამწყსოთი. დაფლულ არიან ნვ* მეფენი ბაგრატ, ნუ მეფე გიორგი. არამედ წელსა ჩქვე, ქართულსა ტპ შემუსრეს ოსმალთა, და წარიღეს სვეტნი მისნი და მარმარილონი სამცხეს. თუმცა უჩვენა სასწაულნი, გარნა არარად შეირაცხეს.

ამ ქუთათისის ჩდილოთ და რიონის დასავლით არს ქვი-შილეთს ციხე ფრიად მაგარი. ქვიშილეთს ჩდილოთ არს ჩუნეში. ჩუნეშს ჩდილოთ—გუმათი, გუმადის ჩდილოთ—საყორნე, საყორნეს ჩდილოთ არს გოსტიბე, ცხენის-წყლის აღმოსავლით კიდეზედ; ამის გაღმა გორდი, და ძეს აქ ხიდი გოსტიბილამ გორდს ცხენის-წყალზედ. გოსტიბემდე არს ოკრიბა. და კვალად ქუთათის ზეით, დაბას რიონს ზეით, მოერთვის რიონის მდინარეს აღმოსავლილამ ძმუისის-მუყელეთის-კევი. ეს გამოსდის წმიდის გიორგის მთას, მოდის დასავლეთს-სამკრეთს შუა. ამ კევეზედ, ძმუის, მთაში, არს ციხე კლდესა ზედა შენი და მაგარი. ამას ზეით, რიონის დასავლეთით, მთის ძირს, არს ხომლის-კლდე, ფრიად მაღალი. მოიგო ამან სახელი ესე სიმაღლით, ხომლის ვარსკვლავის სწორობით. ამ კლდეში არს ქვაბი გამოკვეთილი, მტრისგან შეუალი, ნეფეთა საგანძურთ სადები. აქამომდე არს ოკრიბისა, მას ზეით ლეჩხუმისა. ძმუისის ჩდილოთ, მთას იქით, რიონის სამე-

*) ციფრი „ნვ“ სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

რით, არს დღნორს ციხე მაგარი, დიდ-შენი და შეუალი. აქამდიც არს ოკრიბისა.

ხოლო ამ დღნორსა ზეით არს რიონზედ არპანი; არ-
პანს ზეით გველის-თავი. გველის-თავს ზეით რიონს მოერ-
15 თვის ტოლის-კევი. გამოსდის რაჭა-სვანეთის შუას კავკასის
კალთას, მოდის ჩდილოტამ სამკრეთად და მოერთვის რიონს
ჩდილოდამ. ამ კევზედ, დასავლის კიდებზედ, არს, კავკასიდამ
ჩამოსულს მთის კლდეზედ, ციხე ტოლა⁸ შენი, ფრიად მა-
გარი. და არს კეობა ესე ხილ-ვენახიანი. ამ ტოლის-კევს ზეით
10 მოერთვის ბარეულის-კევი რიონს სამკრიდამ. სდის წმი-
დის გიორგის მთას. ბარეულს⁹, რიონის კიდებზედ, არს ციხე
კეთილ-შენი. ამ ბარეულს ზეით მოერთვის სამკრიდამ ზნაკ-
ვის-კევი. გამოსდის ნაქერალას მთას. ზნაკვას¹⁰ არს ციხე
შენი და მაგარი. ამ ზნაკვის-კევს ზეით მოერთვის რიონს ჩდი-
15 ლოდამ სადმელის-კევი. გამოსდის კავკასს რაჭა-სვანეთ.
შორისს და მოდის ჩდილოდამ სამკრეთად. სადმელს¹¹ არს
ციხე კლდესა ზედა შენი, შეუალი მტრისა. სადმელს ქვეით ამ
კევს ერთვის ღვიარას-კევი. გამოსდის მასვე კავკასს და
დის ეგრეთვე. ტოლისა და ამ კევეზიდამ გარდავლენან სვანეთს
20 გზანი.

ამ სადმელის-კევის შესართავს ზეით რიონს მოერთვის
ბუგაულის-კევი სამკრიდამ. გამოსდის ნაქერალასა და
ველევის მთის ქვეითს, ლემანაურის მთას. ბარეულს არს
ციხე კარგი და მაგარი. ბარეულს ზეით არს საკეცი¹². ამას
25 ზეით მოერთვის რიონს სამკრიდამვე კრიხულას მდინარე,
რომელი ისახელა დაბის კრიხისაგან¹³. გამოსდის სალო-
რისა, ნაჯიხურევისა და საწალიკის მთას, მოდის ჩდილოთ
კერძოთ. რიონის სამკრით და კრიხულის აღმოსავლით, ამბრო-
ლაურს¹⁴, ყოფილა სასახლე აწინდელთა მეფეთა, ადგილის
30 შემკობილებისათვის. ამის დასავლით კრიხულას მოერთვის რიო-
ნის სამკრით ხოტევის-წყალი. გამოსდის სალორე გარჯი-
ლის მთას ქვეით. შორის მცირეს ტბას წყაროდ და ფრიად
ცივს, და მოდის გრეხით ჩდილოთკენ. კრიხულასა და ხოტევის-
წყლის შესართავს ზეით, ხოტევის-წყლის აღმოსავლეთით კი-
35 დესა, მაღალს გორას კლდესა ზედა არს ციხე კვიტაშვი-
ლისა, ფრიად მაგარი. ამ ციხეს ზეით, ხოტევის-წყლის და-
სავლით, არს ხოტევი¹⁵ და ციხე მისი დიდი, დიდ-შენი, და
სახლობენ აქა ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ.

ხოტევის ზეით, ამის წყალსვე, ერთვის აგარის-კევი.
40 ამ კევზედ არს ნიკოლა-წმიდა¹⁶, ეკლესია გუნბათიანი,
კეთილ-დიდ-შენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი გლოლას ქვეითის
რაჭისა. ამ კევის შესართავს ზეით არს შაორი. აქა ყოფილა

სახაფხულო სასახლე აწინდელთა მეფეთა ადგილის შვენიერობისათვის, კქითილ-აგარაკოვანი. კვალად კრიხულას ერთვის, კრიხს ზეით, სხოვის-კევი, დის სიმკრიდამ ჩდილოთ. ამ კევზედ არს ორომ დიდი, ვრცელი და ღრმა, რომელსა შინა დის წყარო, და ვერ განჰყინავს ზამთარს, არამედ ზაფხულის ჰყინავს სრულიად, რომელი ამოუღვეელი არს, რაოდენცა სქრას მრავალმან კაცმან, გარნა თუ შთავიდეს კაცი უცხო, თვნიერ მუნ მყოფისა, აცივებს წელსა ერთსა. სხოვის¹ სამკრით და კრიხის პირისპირ, აღმოსავლით კიდურს, მალალს კლდიანს გორასა ზედა არს ციხე კვარასი² და მტკიცე. ხოლო კვალად კრიხულას შესართავსა და ამბროლაულ-ხიმშს³ ზეით მოვიწროვდების რიონი სამკრიდამ და ჩდილოდამ კლდი⁴ა. მუნ ძეს ხიდი რიონზედ. ხიდის თავს, კლდის ძირში, არს, რიონის ჩდილოთ კიდესა ზედა, ციხე, და უწოდებენ ხიდის-კარს. ხიდის-კარს ზეით რიონის კიდეზე გამოდის კლდიდამ თბილი წყალი, არამედ ჯხმარი. მას ზეით არს წესი⁵, დაბა კარგი. აქა იტყვიან ვერცხლის ლითონს. აქავ, რიონის კიდეზედ, არს ნინიას-ციხე, კლდესა ზედა შენი. ამას ზეით მოერთვის რიონს სამკრიდამ კევი ბარულა. გამოსდის კეცების მთას, დის ჩდილოთ კერძ. ამ კეცს ერთვის ჩონისის-კევი დასავლეთიდამ. ამავ ბარის-წყალს ზეით არის მთაში მრავალძალს⁶ ეკლესია წმიდის გიორგისა და ჯვარი დიდი ოქროსი, სასწაულთმოქმედი. ამას შესწირა ა შაბაზ კრმალი ოქროთ მოოქვილი, აწვა ძეს მუნ, არა თუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან, რამეთუ კმალი მისი ჰკიდავს მუნ. ხოლო ხიდის-კარიდამ წაფალს მცირე მთა კლდიან-ქარაფიანი ჩდილოთ, ვიდრე კავკასამდე. ამაზედ არს ეკლესია თხემსა ზედა შენი, წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. უწოდებენ მთითურთ ველიეთსა. ამ ეკლესიაზედ გარდავალს გზა სადმელს, თვნიერ მისა არა სადა, წესიდამ.

ხოლო ბარულას-წყლის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს ჩდილოდამ მდინარე ლუხუნი, გამომდინარე კავკასისა, რაჭა-სვანეთს შორისისა, და მოდის სამკრეთად. ყოფილა ამ ლუხუნის კეობაზედ შენობა დიდი, არამედ აწ მტერობისაგან სვანთა არლარა, და ოკერ არს. ამ ლუხუნის აღმოსავლით კიდის მალალს კლდის გორასა ზედა და რიონის ჩდილოდ არს ციხე მინდა¹ა. მაგარი და აულებელი მტრისაგან, და ვის უპყრავ ციხე ესე, არს ერისთავი რაჭისა. ამ ციხისავე ძირს კოშკი დგას ლუხუნის კიდესა ზედა მცველად წყლისათვის. ამ მინდას ზეით მოერთვის რიონს ჩდილოეთიდამ სორის-კევი². ამაზედ არს მონასტერი უგუნბათო, დიდი, კეთილ-შენი, აწ ხუცის ამარად. ამ სორს³ ზეით მოერთვის რიონს სამკრიდამ კევი კეორი. ამ კევმან მოიგო სახელი ღრმა კევთა შინა დინებითა. ეს

გამოსდის კეცების მთის კალთას, მცირეს ტბასა. პირველ დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, მერმე სამკრეთიდამ ჩდილოდ, ღრმას კრამსა და კლდოვანსა შინა. რიონის შესართავს ზეით კეორს ერთვის ბოყვის-კევი აღმოსავლიდამ. კეორის სა-
5 თავის მცირეს ტბის ქვეით, ჩდილოთკენ, კლდეს გამოსდის წყაროდ დიდი მდინარე, და ამ ორის წყლის შესართავს ქვეით არს შქმერი⁷, დაბა დიდი, უვენახო, უხილო, მგზავსი სხვათა მთის ადგილთა და შვენიერ ზაფხულის ფრიად. კვალად ამ კეორის შესართავს ზეით მოერთვის რიონს ჯეჯორის მდინარე. ეს გამოსდის კედელა კავკასსა და დის კუდაროს ჩასავლის კარგა ქვეითამდე აღმოსავალ-ჩდილოს შუადამ სამკრეთს-დასავლეთს შორის, მერმე მოიქცევის და დის სამკრიდამ ჩდილოდ რიონამდე და მოერთვის მას სამკრიდამ. რიონის შესართავს ზეით და ჯეჯორის აღმოსავლით კიდურზედ არს ციხე,
10 და ამ ციხეს ზეით და ჯეჯორისვე აღმოსავლით არს დაბა წედისი, და ციხე მცირე. აქ არს ლითონი რკინისა, და იღებენ მრავალსა.

არამედ ჯეჯორის მდინარეზედ, სამკრიდამ ჩდილოეთად დინებულზედ, არს დაბნები ვენახოვან-ხილიანნი და მოსავლიანი. მას ზეით მოსახლენი არიან ოვსნი, და უვენახო, უხილო, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი. უწოდებენ ამას კუდაროს. გულოვანთას ერთვის ჯეჯორს აღმოსავლიდამ სხვა კევი, წონასა და ამის შორის მთის განომდინარე. ამ წყალში ზის კალმახი: რა მოხარშო, მგზავსი არს ზაფრანიანისა. ხოლო ამ გულოვანთას აღმოსავალ-სამკრით, მცირეს მთას ექით, არს წონა,
20 ადგილი გარმოხვეული მთებითა და შინავან ვაკე. აქ არს მცირე ტბა. ამას გამოსდის ყვირილა და მოდის, ვითარცა აღვსწერეთ. არს წონა, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი, და მოსახლენი ოსნი. გარდავალს აქიდამ და კუდაროდამ გზა ქცხილვანის კეობასა ზედა, დვანის კეობასა ზედა, ქართლში.

ხოლო ჯეჯორის შესართავს ზეით და რიონის სამკრით არს ონი⁸. სახლობენ ურიბნი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ონი ჰავით არს მშვენი და ზაფხულის ცხელი, ორთა მთათა შინა კლდოვანთა ყოფითა: არამედ აგრილებს მდინარე რიონი. ამ
35 ონს ზეით მოერთვის რიონს ღარულას-კევი სამკრიდამ. გამოსდის კედელის კავკასს. ამაზედ არს შენობა მოსავლიანი, ვითარცა სხვა მთათა ადგილნი. ამან მოიგო სახელი დაბისავანღარისა, მუნ რიონის კიდესა დაშენებულისავან. ხოლო ონის პირისპირ, რიონის ჩდილოთ, მთის კალთასა შინა, მაღლა, არს
40 დაბა ძეგლევვი. აქა ეკლესიასა შინა არს ზეით ჭიქითა და მღულარებს მარადის და, რაოდენ იღებენ, არ აკლს ჭიქასა მას. ამას ზეით ერთვის საქორიას-კევი რიონს ჩდილოდამ. ამ

კევის შესართავთან, რიონის კიდეზედ, არს ციხე მაგარი ფრიად. ამას ზეით არს დაბა უწერა⁹, რიონის ორსავ კიდესა ზედა. აქ, რიონის ჩდილოთ, არს ეკლესია სიონი, დიდი. ამ ეკლესიის კამარასა შინა მკიდარებს თმა ერთი ნაწნავი, და იტყვიან თამარ მეფისასა. აქვე არს მიწა, რომელსა უწოდებენ სასუნებლად, რომელი დავსწერეთ ქართლსაც, არამედ ესე უმეტეს ძალიანი, რამეთუ გარდაფრენილი ფრინველი მას ზედა ჩამოვარდების სუნისაგან. არს ესე ონსაცა, გარნა ესევე უმჯობესი.

5

ამას ზეით, ჭიდროთას არს ციხე მცირე, რათა ვერ ვიდოდნენ მთის კაცნი თვნიერ მის ციხისა რაჭას. ჭიდროთას ზეით მოერთვის რიონს აღმოსავლიდამ გლოლის-კევი. აქ ძეს რიონზედ ხიდი. ხოლო გლოლის-კევი გამოსდის გლოლასა და ჟღელეს შორის კავკასსა, და ნოდის დასავლეთად. ამ კევის ერთვის სხვა კევი ორი. ერთი გამოსდის ამასა და დიგორს შორის კავკასსა. არს გლოლა¹⁰ დაბა მგზავსი ციხისა, კომკოვან-გოდლოვან-ზღუდიანი. შიგ ეკლესია, აღესილი ოქროვერცხლის ხატითა და ჯვართა და წიგნებითა, ძველადვე ხიზნულნი. კვალად გლოლის-კევის შესართავს ზეით რიონის სამკრით არს ჭიორა¹¹, დაბა მოზღუდვილი და კომკოვანი, გოდლოვანი. ამას ზეით, ჩდილოთ კერძოდ, დაბა არს ლევი¹, ეგრეთვე ნაშენი. ხოლო ჭიდროთას ზეით ეს ადგილნი, რომელნი დავსწერეთ. არიან ვითარცა სხვა მთის ადგილნი, მოსავლით, ნაყოფით, პირუტყვით, მაგარი, ვიწრო და შეუალი მტერთაგან. სარწმუნოებით ქრისტიანენი, ქართველთა თანა, არამედ უმეცარნი ამისიცა.

10

15

20

25

260

რაჭის საზღვართათჳს

ხოლო რომელნი აღვსწერეთ, სახელითგან ყოფანი ვთქვიით, და აწ ვიწყებთ საზღვართა მათთა. რამეთუ მზღვრის რაჭას: აღმოსავლით კუდაროსა, წონისა და ფაწის მდინარის შორისი მთა, და კავკასი კედელა, და მუნიდამ ჩდილოთ წარსრული კავკასივე, ვიდრე დიგორის კავკასამდე, რაჭა-გლოლასა და ჟღელეს შორისი; სამკრით წონიდამ წამოსული მთა დასავლეთად აღმოსავლეთიდამ, ვიდრე არბანისა და დღნორამდე, გაჭრილი რიონისაგან მუნ. და მთასა ამას საერთოდ უწოდებენ* რაჭის მთას, ხოლო განყოფით დღნორს ზეით წმიდის გიორგისას, მერმე გაჭრილს, ნაქერალას, ველევს, სალორეს, გარჯილას, ნაჯიხურევს, საწალიკეს და კეცებს. ამ მთათა ჩდილოთ კერძი არს რაჭისა და სამკრეთის კერძი—გარჯილა-ნაჯიხურევ-საწალიკე-კეცებისა—არს არგვეთისა, და მდინარენიცა ეგრეთვე; დასავლით მზღვრის სალორის მთიდამ დღნორამდე რომელნი მთანი აღვსწერეთ, და მთა გველის-თავისა. ხოლო მათ მთათა

30

35

40

*) დედანში ეს სიტყვა სწერია სტრიქონს ზემოთ.

დასავლის კერძო არს ოკრიბისა. და არიან მთანი ესენი მა-
 ლაღნი და განიერნი, თხემთა უტყონი და კალთათა ტყიანნი,
 და ზამთარს დიდ-თოვლიანნი, სადაცა ვერ ივლის ცხენი, და
 5 ზაფხულის უთოვლო, წყაროიანი, ბალახიან-ყვავილოვანნი, ნა-
 დირიან-ფრინველიანნი. და დაბნები რაჭისანი, ამ მთათა კალ-
 თათა მყოფნი, არიან, ვითარცა შქმერი აღესწერეთ, აგარაკად
 და მთის ადგილად; და ჩდილოთ მზღვრის რაჭას კავკასი, რომელი
 განჰყოფს გლოლას, ლებს, ჭიორასა და დიგორს-ბასიანსა,
 10 ლუხუნსა და სვანეთსა, სადმელს, ტოლას და სვანეთსა.
 და ამ საზღვართ შინაგან არს რაჭა, ფრიად მაგარი
 მთითა, კლდითა, კრამითა, კევეითა და ტყითა, შეუალი გარე
 მტრისაგან. ჰავით არს კეთილმშვენი, ზაფხულის გრილი, ზამ-
 თარ თბილი და უქარო, მოსავლიანი, თვნიერ ბრინჯ-ბამბისა
 15 ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი, ვენახნი, ხილნი, მტილო-
 ვანნი ყოველნი. რიონის კერძოდ ამიერ და იმიერ, სრულიად
 რაჭას ესრეთ ნაყოფიერებს, არამედ მთათა კერძონი, ვითარცა
 სხვანი მთის ადგილნი. პირუტყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი,
 და არა მრავლად. ცხოვარი უდუმო, ღორი—სიცოცხლე მ'ათი.
 20 მდინარეთა კალმახნი მრავალნი, სხვა თევზნი არარაი, არცა
 რიონსა შინა. კაცნი ტანოვანნი, მკნენი, ბრძოლასა შემმარ-
 თებელნი, ძლიერნი, უსაქციელო-ბრიყუნი, უშვერ-მქცენი,
 სხვათა მაოკარნი, მომხვეჭნი და ძვირნი. სახლობენ მთავარნი
 და აზნაურნი. ქალნი შვენიერნი, მქცენი ეგრეთნივე, რბილნი.
 25 პირველად იყო რაჭა შორაპანის საერისთო, მერმე იქმნა თვთ
 საერისთოთ, და შემდგომად კახაბერისა* მოწყვეტისა³ ეპყრა
 მეფეთა. მერმე ბაგრატ იმერთა მეფემან მისცა ჩხვიძეს ერის-
 თობა³, და აწცა არიან იგინი ერისთვად რაჭას, და არს მესამე
 სადროშო. ხოლო სახელი მოიგო ვარემოსთა დიდროვანთ,
 მთათაგან და შინაგან ღრმის ადგილობისა მიერ—„იხილე, რა
 30 ჭა არს ადგილი ესე!“
 ხოლო რაჭის სამკრით არს, მთას იქით, არ გვეთი ანუ არგვეთის სა-
 მარგვეთი, რომელი იწოდა ქვეყნის ნაყოფიერებისაგან და ზღვრი
 მრგველობისა მუშაკობისათჳს—მრგველნი მუნებურნი და არა
 აღმომხვებელნი. ხოლო საზღვარი არგვეთისა არს: აღმოსავ-
 35 ლით ქართლის საზღვარი, ლიხის მთის დასავლის კერძო; სამკ-
 რით ფერსათი, მერმე, ხარაგეულს ქვეით, მდინარე ძირულა და,
 შორაპანს ქვეით წყალ-წითელამდე, ყვირილა; დასავლით წყალ-
 წითელა კვახჭირის მთამდე და ჩდილოთ წინთქმულნი მთანი—
 40 კეცები, საწალიკე, ნაჯიხურევი და გარჯილა. კვალად ჩდილოთ
 და დასავლეთად მზღვრის არგვეთს საღორე გარჯილიდამ ჩამო-

*) დედანში: „კახაბერისა“.

სული სამკრიტკენ მთა ჩხარამდე და მერმე დასავლით წარა
 სული კვახჭირამდე, არგვეთსა და ოკრიბას შორისი. და ამ საზ-
 ღვარს შინაგან არს არგვეთი, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითა მარც-
 ვლითა, არამედ ბრინჯს არა სთესენ. ხილნი ტყეთა შინაცა
 მრავალნი. პირუტყენი მრავალნი, და არა ქართლისებრ, ვენახნი 5
 დაბლარი და ღვინო კეთილი, გარნა ქართლის კერძო ადგილთა
 —თხელი. ნადირნი და ფრინველნი მრავალნი, თევზნი მდინა-
 რეთა არა ეგდენ, არამედ კალმანხნი მთათ კერძოთა მრავალნი,
 კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი შვენიერნი, მბრძოლნი
 და იმერეთს უმეტეს სხვათაგან შემმართებელად დიდებულნი, 10
 მომჭირნე მუწაკნი, სტუმართ-მოყვარენი. სახლობენ მთავარნი,
 აზნაურნი მრავალნი. ძველად იყო საერისთო შორაპნისა, და აწ
 მთავართა თვს-თვსა პყრობითა. არს მეორე სადროშო. ამას
 შინა დიან მდინარენი ყვირილა, ძირულა, ჩხერიმელა, ჩოლა-
 ბური და ამათი შემრთველნი მდინარენი. 15

საჩხეიძოს
 საზღვრისათჳს
 და სალომი-
 ნაოსა

ხოლო არგვეთის სამკრიტ არს საჩხეიძო, პირველად
 არგვეთადვე წოდებული, მერმე ფერსათის კერძოდ. შემდგომად
 პყრობითა თავადთა ჩხეიძეთაგან საჩხეიძოდ ისახელა. არამედ
 განწყოფს საჩხეიძოსა და არგვეთს ჩდილოთ ჩხერიმელა, ძირულა
 და ყვირილა, მერმე საჩხეიძოსა და ვაკეს მდინარე რიონი საჩი- 20
 ნომდე. ხოლო აღმოსავლით მზღვრის საჩხეიძოს ფერსათიდან
 ჩამოსული მცირე მთა, ჩდილოთ ძირულამდე, ხარაგეულს ქვეით;
 სამკრიტ მთა ფერსათი, ანუ ლადოთ, ანუ ლომსიათ წოდებული,
 ხოლო დაბისაგან აწ ფერსათად, თხემთა უტყეო, კალთათა
 ტყიანი, მაღალი და განიერი, ზოგან თოვლიანი და ნადირიანი, 25
 ფრინველიანი. ჩდილოთ კერძო იმერეთისა, სამკრიტ კერძო
 სამცხისა; დასავლით მზღვრის საჩინო-სალომინაოს საზღვრის
 ხაზი რიონიდან ფერსათამდე. არამედ სვირს ზეითს, აღმოსავ-
 ლეთის კერძოს, უწოდებენ აწ ლომსიათ-ხევს*.

და არს ქვეყანა ესე მდინარეთა კიდურნი კოდოვანი, 30
 ფლატოვანი, ჭალიანი; მთის კერძო ვაკე და აყრილ-ტყიანი,
 ნიგვზნარ-ხილიან-ვენახიანი, ხეთა ზედა ასულნი, რომელსა უწო-
 დებენ მალლარსა ანუ ბაბილოსა. ღვინო მრავლად და კარგი.
 აბრეშუმს აკეთებენ, არამედ არგვეთში უფროს. ბრინჯს არა
 სთესენ და ბანბას, სხვანი მარცვალნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. 35
 პირუტყეთა აქა უმეტეს სიმრავლე არგვეთ-რაჭისაგან, რამეთუ
 ზამთარცა მძოვარნი არიან აჯამეთიდან გურამდე. ნადირნი
 მრავალნი, და აღვსილნი ტყენი მცირე-დიდითურთ. ფრინველნი
 ურიცხვნი. თევზნი, ფერსათის მომდინარეთა წყალთა შინა, კალ-
 მანხნი მრავალ და სხვა არარა, და ვაკე|თა კირჩხიბნი. კაცნი 40

*) უკანასკნელი წინაჲადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

მგვანენი არგვეთისანრ. მსახლობელნი არიან მთავარნი, აზნა-
ურნი. პირველად იყო არგვეთის საერისთო, და აწ პირველი
სადროშო.

5 ხოლო საჩხეიძოს დასავლით არს საჩინო და მის დასავ-
ლით საჯავახო. მზღვრის ამას იგივე მთა ფერსათი, ჩდილოთ
რიონი, რომელი განჰყოფს ვაკესა და საჩიჯავადოს, დასავლით
მზღვრის ფერსათიდან ჩამოსული მცირე მთა ჩდილოთ კერძ,
საჯავახო-გურის გამყოფელი, ვიდრე რიონამდე, და აღმო-
სავლით, რომელი დავსწერეთ სალომინაოს და საჩიჯავადოს
10 შორისი ხაზი. არამედ არს ადგილი ესე, ვითარცა აღვსწერეთ
საჩხეიძო, და უმეტესადცა ნაყოფიერი და ბარი. კაცნი მათგან
ურბილესნი, და სადროშო მაიივე. და ორთა ამათ ადგილებთა
დიან მდინარენი, რომელნიცა გამოსდიან ფერსათის მთასა.

15 ხოლო საჩიჯავადოს-სალომინაოს, რიონს გაღმით, სამკრეთით
არს ვაკე, და ისახელების მათ ადგილთა სივაკისათვს. და ამას
მზღვრის: აღმოსავლით წყალ-წბთელა ყვირილიდამ კვახჭირის
მთამდე; სამხრით მზღვრის ყვირილა და რიონი; დასავლთ
ცხენის-წყალი და ცხენის-წყლიდამ წასული ხაზი ისულეთამდე
და რიონამდე; ჩდილოთ კვახჭირის მთიდამ წარსრული ხაზი და-
სავლით, კახნიაურს ქვეით, ირიბად, ქუთათისის დასავლით,
20 და მალლარის და ოფიშკვითის აღმოსავლით, და გუბის-წყლის
სათავის გორაებზედ, ვიდრე გვასტიბის ბოლოდ ცხენის-წყლამ-
დე. და არს სამ-კუთხედ ადგილი ესე. ამას შინა, ცხენის-წყლისა
და რიონისაკენ, არს საჭილაო, სამიქელაო. და არს ად-
25 გილი ესე ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, რომელნი დავსწე-
რეთ, თვნიერ ბრინჯისა. პირუტყვინი მძოვარ არიან ზამთარ-
ხაფხულს. ფრინველნი ურიცხენი. თევზნი არასადა, თვნიერ
რიონისა, კირჩხიბი მრავალ. არასადა არს მდინარე, თვნიერ
გუბის-წყლისა, და იგიცა მცირე. იზრდებიან ჭით. არამედ
30 ადგილ-ადგილს ჭათა შინა არს ჭია, რომლისა წყლის სმით
გამობერავს ყელსა, და დაეკიდების კაცსა და ქალსა. ვითარცა-
პარკი დიდი. უწოდებენ ყიყვს. ვენახნი დაბლარნი არიან მრავ-
ლად, ხილნი მრავალნი ტყეთა შინაცა. ტყენი აყრილნი, და
უწოდებენ ეწერს; და ეწერნი არიან არგვეთს, საჩხეიძოს და
35 საჩიჯავადოსა შინაცა. კაცნი და ქალნი ჰგონე ეგრეთნივე, არა-
მედ უმეტეს მსწრაფლ მოუბარნი, ფრიად მუშაკნი, რბილად
მქცეველნი. სახლობენ მთავარნი და აზნაურნი. პირველად იყო
საერისთო ციხე-გოჯისა და შემდგომად იქმნა ქუთათისისა,
ოკრიბისა თანა. აწ ესეცა პირველი სადროშო.

40 ხოლო ამ ვაკის აღმოსავალ-ჩდილოდ არს ოკრიბა და
არგვეთის ჩდილო-დასავლეთად, რომელი ისახელა თვსის ადგი-
ლობისაგნვე, რამეთუ ვარემოთა ადგილებთა თვსთაგანვე სრუ-

ლიად მჩენარობს ოკრიბა, და ამისთვის ითქმობდა: „ოო, კრება
ესე კეთილ-შვენიერ ადგილ არს!“ ხოლო ოკრება ესე იმზღვრე-
ბის: აღმოსავლით მთით რაქასა და ამას შორისით, ველეე-სა-
ლორის მთით, და სალორის მთიდან წასრულის-სამკრით, ვიდრე
ჩხარამდე, მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისით; სამკრით ჩხარი- 5
დამ დასავლეთად წასრულის მთით კვახჭირამდე, მერმე კახნია-
ურის ხაზით რიონამდე; ჩდილოთ ველეევი, ნაქერალა, გაქრილი,
წმიდა გიორგის მთანი, ვიდრე დღნორამდე, მერმე ხომლის-
კლდიდამ წასრული მთა დასავლეთად, ვიდრე გვასტიბემდე;
დასავლით კახნიაურიდამ წასრული ხაზი, ვიდრე გვასტიბემდე, 10
ოკრიბა-ვაკის საზღვარი.

და არს ამათ შინა ქვეყანა, თვნიერ ბრინჯ-ბანბისა, ყოგ-
ლითა მარცვლითა ნაყოფიერი ფრიად, ხილითა, ვენახითა.
არამედ ვენახი მაღლარი, ღვინო მსუბუქი, მხე-გემოიანი. პი-
რუტყენი არგვეთისაებრ, ფრინველნი და ნადირნი მრავალნი. 15
არს მცირე მთა-გორიანი, ტყიან-ბალახიან-ყვავილძან-წყაროიანი.
დის მდინარე წყალ-წითელა და მისნი შემრთველნი, და ქუთაის
ზეით რიონი და მასში შემრთველი ხომლის-კლდედმდე. თევზნი,
თვნიერ კალმახისა, არარა. კირჩხიბნი მრავალნი. კაცნი და ქალნი 20
ჰგონე ვითარცა ვაკისანი, გარნა ულონო მუშაკნი, ვერ ღონიერნი.
არამედ მთავარნი და აზნაურნი მკნენი, ზნეობიანნი, შემმართვე-
ბელნი. ეს ოკრიბა-რიონის აღმოსავლეთი პირველად იყო არგვე-
თისა, და დასავლეთისა ნაქალაქევის საერისთოსი, შემდგომად
იქმნა ქუთათისის საერისთოსი და აწ—მეოთხე სადროშო ლენ-
ხუმიტურთ, მეფისა თანა მყოფნი. და სახელნი ესენი ადგილებთა 25
ამათ, რომელნი აღვსწერეთ, ანუ ეწოდათ ესრეთ ანუ ეგროსის
ქეთაგან და ძის ქეთაგან, ვითარცა სხვათა ადგილებთა. და ვი-
ნადგან შევასრულეთ იმერეთი, აწ ვიწყებთ ოდიშს.

ოდიშისათჳს

ხოლო ესე ოდიში ისახელა ორითა სახელითა: პირვე-
ლად მევერელნი, რამეთუ ეგროს¹ აღაშენა ქალაქი და უწოდა 30
ეგრი. ამას სწერენ ეგროპელნი კოლხიდაჲ, სადიდამ იაზონ
წარილო ოქროს რუნი ანუ საწმისი. არამედ ქალაქი იგი აქა
არასადა მოიპოვების, არცა მატთანე ჩენი მოიკსენებს მას,
გარნა რამეთუ მას უამსა ეგრის-წყალს იქითი—დასავლეთისა—
ეპყრათ ბერძენთა, აქა არს ადგილი იგი. ამისთვის უწოდეს 35
მევერელნი. ხოლო ოდიში—განდგნენ რა ეგროსის მდინარის
იქითნი და მიერთნენ ბერძენთა, იტყუდიან: „ოდეში იყომე
ქვეყანა იგი ჩენი“, და ისახელნენ აწამდე ესრეთ. ხოლო საზ-

*) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამას სწერენ ეგროპელნი...“ სწერია დე-
დანში მარჯვენა აზიხზე.

ღვარი ოდიშისა არს ცხენის-წყალი* და ხაზი ისულეთამდე, მერმე თაკვერსა და ოდიშს შორისი მთა, კავკასილამ ჩამოსული სამკრით და კვალად თაკვერიდამვე წარსრული კავკასი ჩდილოთ, ვიდრე ეგრისის სათავემდე, ოდიშსა და სვანეთ შორისი; სამკრით მდინარე რიონი, გურია-ოდიშს შორისი, და კვალად ეგურის მდინარის შესართავს დასავლეთი შავი ზღვა¹; დასავლით ზღვა შავივე და კვალად ანაკოფიის მცირე მთა, კავკასილამ ჩამოსული სამკრით ზღვამდე; ჩდილოთ კავკასის მთა. ხოლო ცხენის-წყლის დასავლეთის კერძო რომელი დავსწერეთ, ოდიშისა არს. და ცხენის-წყლის დასავლით არს მუნვე ბანძა² და ციხე კეთილნაშენი.

ბანძას ზეით და ცხენის-წყლის დასავლით, და მისი მჭვრეტი, მაღალს ადგილზედ, არს ჭყონდიდი³, ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენი, მარტვირისა. ეს აღაშენა ც მეფემან აფხაზთამან გიორგიმ⁴ და შეამკო ყოვლითა შემკობილებითა საეკლესიოსათა. დაფლული არს მეფე ბაგრატ⁵. ამანვე დასვა მუნ ეპისკოპოზი, და აწცა არს მწყემსი უნაგირის აღმოსავლეთისა ცხენის-წყლამდე. ამათთა დასავლით დის მდინარე აბაშა, პირველ სხვის სახელით წოდებული. შემდგომად, მოიქცა რა** ანაკოფიილამ მურვან ყრუ, აქ დაბანაკებულთა მოაშთო ამან პჩ აბაში, და მიერთვან იწოდა აბაშა. ამაზედ არს სახარია, ციხე და სასახლე დადიანისა***. ესე სიგრძით არს ტეხურის შესართავამდე. გამოსდის კავკასს, ოდიშსა და სვანეთს შორისს, და დის ჩდილოდამ სამკრით. არა არს მას შინა თევზი, თვნიერ კალმახისა.

ამის დასავლით დის მდინარე ტეხური. იწოდა ჩქარად დინებისაგან, რამეთუ შემუსრავს და მტეხარე ჰყოფს ზიღსა თუ სხვასა რაის. გამოსდის მასვე კავკასსა, მიერთვის ისულეთს ჩდილოდამ რიონს. ხოლო ტეხურისა და აბაშას შესართავს ზეით, უნაგირას მთის ძირზედ და ტეხურის დასავლის კიდეზედ, არს შხეთს ციხე დიდნაშენი და სასახლე დადიანისა. ამას ზეით, კიდევ ტეხურისავე კიდეზედ, არს სენაკს¹ ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოზისა. აწ სენაკს ზეით, უნაგირას ძირში, არს ნაქალაქევი², ციხე-გოჯად წოდებული. ეს აღაშენა ა მეფის ფარნაოზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე, და ამისი საერისთოვე იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით. შემუსრა. ყრუმ, არამედ

262

*) ტექსტი, დაწყებული სიტყვებით: „სხვათა ადგილებთა. და ვინაგან შევასრულეთ იმერეთი“... აქნობამდე, დაწერილია დაწებებულ ქალღღებ.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

იყო კვალად ქალაქი, და შემდგომად მოოხრდა ქალაქი. აწ არს ციხე კვალად და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ ტეხურის დასავლის კიდურსა რიონიდამ წარმოსდევს მცირე მთა კავკასამდე, ტყიანი და ნადირიანი. ამას უწოდებენ უნაგირას. ამ მთას მზღვრიდენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს მკყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი * სალიპარტიანო. არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქვეყანა ესე მგზავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიერი და ტყიანი.

ხოლო ისუღეთს, ტეხურის შესადინარს ქვეით, სადაცა ერთვის რიონი ზღვას, აქა არს ფოთი³. და ამ ფოთის ჩდილოთ კერძ შესდის ზღვას ხორგის-წყალი. მოიგო სახელი დაბის ხორგისაგან, ზღვის კიდესა ზედა შენისა, სადაცა არს. სასახლე აფხაზთა კათალიკოზისა. გამოსდის მასვე წინკსენებულს კავკასს და მოდის აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ამავე წყალზედ, მთის ძირში, უნაგირას ჩდილოთ, არს ციხე ჭაქვიითი და სასახლე დადიანისა. ხოლო ამ წყლის ჩდილოთ, მთის ძირს, ველსა ზედა არს ხეთას-ციხე და სასახლე დადიანისა. ამის ჩდილოთ დის ჭანის-წყალი, წოდებული ქელენჯიხის გამო. გამოსდის მასვე კავკასსა და დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, და მიერთვის ზღვას ხოფს. ამ მდინარის ჩდილოთ კერძოთ, ზღვის კიდუზედ არს ხოფი⁴. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი, კეთილშენი და შემკული. აქ ეკლესიასა შინა მსვენარებს პერანგი ყოვლად-წმიდის ღვთისმშობლისა, სასწაულთმოქმედი. ამ წყალზედ, ჩდილოს კიდესა ზედა და ხოფს ზეით, არს ეკლესია ჩაისს⁵, დიდი, გუნბათიანი, კეთილშენი და შემკული. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამ წყლის სამკრეთის კერძოსი უნაგირამდე და რიონა-ზღვამდე. ამავე მდინარის ჩდილოთ კერძოთ დიდს ველსა ზედა არს ზუგდიდი⁶, სასახლე დადიანთა, დიდშენი და პალატებიანი, ზღუდე-გოდლიანი.

ამ ზუგდიდის აღმოსავლით, მთის ძირზედ, არს ქელენჯიხი⁷, ეკლესია გუნბათიანი, დიდშენობა, შევნიერი, კეთილს ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ჭანის მდინარისა და დადის მდინარის შორისის ადგილთა, კავკასიდამ ზღვამდე. ამის ჩდილოთ დის მდინარე ეგური, წოდებული დაბის გამო. გამოსდის მასვე სვანეთსა და ოდიშის შორის კავკასსა, ძოდის აღმოსავლეთიდამ დასავლეთად, მიერთვის ზღვას** ანაკრიას. ანაკრიას ალაშენეს ოსმალთა ციხე, ქრისტესსა ჩდგ, ქართულსა ტუა, აწცა უპყრავთ მათვე. ანაკრიის აღმოსავლით ამ მდინარეზედ არს რუხს ციხე დიდშენი, შიგ წყარო გამომდინარე.

*) აქ დედანში წაშლილია: „არს“.

**) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

5 ალაშენა ლევან დადიანმან ქრისტესსა ჩქმზ, ქართულსა ტლე, შემდგომად შემუსრეს ოსმალთა წელსა ჩლკე, ქართულსა უიგ, და ამის ქვით ალაშენეს ანაკრია უმტკიცესად. რუხს ითხრების კაჟი ჩახმახისა ფრიად კეთილი და მრავალი. რუხს ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა არს სააფაციო სათავიდან.

კვალად ამ ეგურის ჩდილოთ დის და დის-წყალი, წოდებული და დის დაბის გამო. გამოსდის მასვე აღმოსავლეთის კავკასსა, და მოდის დასავლეთად, და მიერთვის ზღვას. ამ დადის-წყლის ჩდილოთ დის ეგურისის-წყალი, წოდებული 10 ეგროსის, თარგამოსის ძის, გამო. გამოსდის მასვე კავკასს, დის დასავლეთად და მიერთვის ზღვას ილორს. ხოლო ზღვის კიდე-ზედ, ამ წყლის დასავლეთს კიდეზედ, არს ილორს⁸ ეკლესია წმიდის გიორგისა. ამას უდის აღმოსავლით ეგრისი, დასავლით მდინარე მოქვისა, და უძეს სამკრით ზღვა და ჩდილოთ ველი. 15 არს ეკლესია უგუნბათო*, მცირე, მდიდარი და შემკული. არამედ სილოვანობის გამო, რათა არა შეირყეს ეკლესია, მოუღლიათ ქვა დიდ-ფრიადი, ფიქალი და მას ზედა შენი არს სრულიად ეკლესია. აქ მოიყვანს კარს ყოველწლივ ო ნოემბერს, რომელსა დაპკულენ და განიყოფენ მეფე დიდებულებითურთ. 20 გარნა არს ფრიად სასწაულთმოქმედი ჭეშმარიტსა ზედაცა. არამედ ნოსწვეს ოსმალთა ეკლესია ილორისა ქრისტესსა ჩლგ, ქართულსა უკა.

ხოლო ამ ეგრისის მდინარესა ზედა, მთასა შინა, არს ეგრი, სადაცა მოვიდა პირველად ეგროს, ძე თარგამოსისა, და 25 აქა ალაშენა ქალაქი და დაიპყრა საზღვარი თვისი. არამედ ამას შემდგომად უწოდეს ბედი⁹, რომელი დასვა ა მეფემან ფარნაოზ ქუჯი ერისთავად რიონის დასავლეთისა, ვინათგან ჰპოვა ბედი**. მერმე აფხაზთა მეფის ლევანისაგან განიყო; და ცხომის ერისთავი სხვა, ბედიისა სხვა, აფხაზთა სხვა. თამარ მე-30 ფეშდე ესრეთ. შემდგომად რუსუდანიისა—ოდიშისა დადიანი, და ბედიელი მას აქეთისა, არლარა ცხომისა. აქაჲ, ბედიას, ალაშენა ნდ. მეფემან ბაგრატ.¹⁰ ეკლესია დიდშენიერ-გუნბათიანი და შეამკო სიმდიდრითა დიდითა ფრიად. ამისთვის წე-რილ არს: „ვისაც გენებოს სიდილდე და სიმდიდრე ბაგრატ ნდ 35 მეფისა, გინიხილე ბედიის ეკლესია და მით სცნობ“***. დასვა ეპისკოპოზი ოდიშისა, და აწცა ზის, და მწყემსი არს აწ დადის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა. აქაჲ მოიღო იგივე მეფე ბაგრატ ზვიადა ერისთავმან. და დაფლა.

*) დედანში: „უგუნბანო“.

**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

***) ტექსტი სიტყვებიდან: „ამისთვის წერილ არს“... სწერია დედანში

აშიაზე.

ხოლო ამ ეგრისის მდინარის დასავლით დის მოქვის მდინარე ჩდილოდამ სამკრით. გამოსდის კავკასის და მიერთვის ილორის ზღვას. ამ მდინარესა ზედა, მთაში, არს მოქუს¹¹ ეკლესია გუნბათიანი, დიდნაგები. ალაშენა თ მეფემან აფხაზთამან ლეონ შემკობითა დიდითა. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორის მდინარისა და მოქვის მდინარის შორისის ადგილისა. არამედ ეს მდინარე მოქვის დის მოქვამდე აღმოსავლიდამ დასავლეთად. ხოლო მოქვის მდინარის დასავლით დის კოდორის მდინარე. ამ წყალზედ არს ეკლესია დრანდას¹², მთაში, გუნბათიანი, შვენიერი, დიდშენი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი კოდორისა და ანაკოფიის შორისისა ადგილთა. არამედ აწ აფხაზთაგან არლარა არიან ორთა ამათ შინა ეპისკოპოზნი. გარნა მდინარე კოდორი დრანდამდის დის აღმოსავლიდამ დასავლეთად, გამომდინარე კავკასიიდან, და დრანდიდამ ზღვამდე დის ჩდილოდამ სამკრით. მოიგო სახელი დაბის კოდორისაგან, რომელი არს დრანდას ზეით, ამ წყალზედ, მთაში.

ხოლო ამ კოდორის დასავლეთად დის მდინარე ცხომისა, გამომდინარე კავკასისა, და მოერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ წყალზედ, მთაში, არს ცხომი, და ისახელების მდინარე ესე ამისგან. იყო ცხომი ქალაქ¹³ და საერისთო, და აწ დაბა. ამ ცხომის დასავლით არს ანაკოფია და მდინარე მისი მცირე, გამომდინარე კავკასისა და მომრთველი ზღვისა ეგრეთვე ჩდილოდამ. ამ მდინარის აღმოსავლით და ზღვის კიდეზედ არს ქალაქი ანაკოფია¹. ეს ალაშენეს ბერძენთა. აქავ ერეკლეოს კეისარმან დასვა ერისთავი აფხაზთა, ეგრისის მდინარის დასავლეთისა ზღვამდე. იყო ქალაქი კეთილი, შვენიერი, ზღვასა ზედა წაშენებული, და შემდგომად ბაგრატიონთაგან უმეტეს განდიდებული, რომლისა ზღვასა შინა სვეტნი ორმოკამდე დღესაც ჩანან. არამედ აწ ოკერ არს. და საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთისა, ამ ანაკოფიის აღმოსავლით ზღვიდამ მთამდე, შეავლო ზღუდე დიდი ლევან დადიანმან, აფხაზთა გამოუსვლელობისათვის. გარნა აწ უქმად არს.

ხოლო სიგრძე ოდიშისა არს კავკასის თხემიდან ზღვამდე და ცხენის-წყლიდან ზღვამდევე, და მეორე—ეგრისის-წყლიდან ანაკოფიამდე. და განი მისი რიონის მდინარიდამ ეგრისის მდინარემდე, და მეორე—ზღვიდამ კავკასის თხემამდე. და არს ჰავითა ესე ოდიში მშვენი. ზაფხულს ზღვის პირნი და ვაკენი ცხელი და არა გაუქლისი, მთის კერძონი გრილნი, აგარაკოვანნი, კეთილნი. ზამთარ თბილი, არამედ ზაფხულცა* სველი, და ნამიანი, და ნოტიო, გარნა უწყინარ-უვნო, უქარო და უყივნო,

*) დედანი: „ზაცხულცა“.

დიდთოვლიანი. მოსაველნი მარცვალთა ფრიად ნაყოფიერნი-
მრავლად, რამეთუ ბრინჯი ნაყოფიერებს ურწყავად. ნარინჯი,
თურინჯი, ზეთისხილი, ბროწეული ადგილ-ადგილს და სხვანი
5 აქა არს ღვინო ზარდაგი, ფერისათჳს ეგრეთ წოდებული, ფრიად-
კეთილი, ძალიანი და ქებული ყოველთა შინა. აქ ჰყოფენ აბრე-
შუმს უმეტეს მრავლად იმერეთისაგან. პირუტყენი—ცხოვარნი-
მცირედ და სხვანი მრავლად, რამეთუ უვისთ ჯოგად, მროწ-
ლედ, და თხა, ცხოვარი და ღორი ერთ არვედ. რამეთუ არა-
10 უხმსთ მწყემსი, და მძოვარ არიან ზამთარ-ზაფხულს ბალახთა.
ფრინველნი მრავალნი; ფუტკართაგან თაფლი და ცვილნი მრავ-
ალნი, ვინათგან ტყეთა შინა მრავლად არიან. ნადირნი-
წვრილნი და დიდნი ურიცხენი, თვნიერ ქურციკისა, და სანა-
15 დირო მრავალნი და კეთილნი. თევზნი მთის კერძოდ კალმახნარ-
მრავლად, ხოლო ვაკეთა სხვანი თევზნი და კირჩხიბნი ურიცხენი.
ზღვასა შინა იპყრობის ანდაკია და სხვანი ზღვის თევზნი. მდი-
ნარეთ შემდინარეთა ზღვათა შინა უწოდებენ მას ადგილს-
თვალსა, და არიან ნავსადგურნი. მოდგებიან ნავნი და ვაჭ-
რობენ.

20 ხოლო არიან კვალად ამავე ადგილებთა შინა კენი და
მცირე მდინარენი და წყარონი კეთილ-გემოიანნი, რომელნი
სიგრძისათჳს დავიდუმეთ. არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი,
არამედ იმერთაებრ არა ტანოვანნი, კორციანნი და მწითურნი,
25 გულმწყარალნი მყისად და მსწრაფლნი, ბრძოლათა შინა იმერ-
თაებრ ვერ ქებულნი, ბრძოლიდამ გაბრუნებით ქებულნი. სარ-
წმუნოებითა, რჯულითა, და წესითა, და ქცევითა იმერთათა.
სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკოზისანი. ენით არიან—დიდნი
და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თჳსიცა
ენა, გარნა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა: ღმერთი—ღორი,
30 ჩემი—ჩქიმი. და აქუსთ წიგნი ქართულნივე და არა სხვა. ხოლო
აწ ეგრისის მდინარემდე უპყრავსთ აფხაზთა, და მას ზეითი
სამკრის კერძო დადიანსა. კვალად ქვეყანა ესე არს ფრიად
ტყიანი, მთით ბარამდე, და მცირე-ველოვანი. მდინარეთა კიდენი
ქალოვანნი და ვაკეთა აყრილნი ეწერნი, ბარდოვან-ტალახ-
35 ჭანჭრობიანი და ფრიად წვიმიანი. ამისგან არს ფრიადი ნო-
ტიობა, გარნა უვნებელი.

ხოლო ანაკოფიის დასაველეთი არს აფხაზეთი. პირველად წოდებული ეგრეთვე ეგრისი, რამეთუ ვინათგან წილი ეგროსისა არს ზღვამდე, მის გამო ეწოდა ეგროვე. არამედ შემდგომად განდგომისა, დაიპყრეს რა ბერძენთა, მათ უწოდეს აბასა, ხოლო ქართველთა აფხაზეთი. გარნა უმეტეს საგონებელი არს, ძეთაგან ანუ ძის ძეთაგან ეგროსისათა ეწოდა.

აფხაზეთი-
საოკს.

სახელი ესე. ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით, ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიდან ჩამოსული ზღვამდე; დასავლით ზღვა და კაპეტის მდინარე. არამედ სხვანი მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღვამდე; ჩდლოთ მზღვრის მთა კავკასი, სამკრით ზღვა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფი- 5
იდან კაპეტის მდინარემდე ანუ ზღვამდე; განი ზღვიდამ კავკა- სის თხემამდე.

ხოლო ანაკოფიის დასავლით დის ალაკოს-წყალი. გამოსდის კავკასს და მიერთვის ზღვას ჩდილოდამ. ამ ალაკოს-წყლის დასავლით დის ზუფუს მდინარე, გამოსდის კავკასს, 10
დის სამკრით, მიერთვის ჩდილოდამ ზღვას. არს ზუფუ² მცირე ქალაქისებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა, რომელი მპყრობლობს აფხაზეთა, არავის მორჩილებასა შინა მყოფი. ამ ზუფუს დასავლით დის მუწის-წყალი. გამოსდის კავკას-სავე, მოერთვის ჩდილოდამ ზღვას. ამ მუწის-წყლის დასავლით 15
არს ბიჭვინტას³ ეკლესი⁴ დიდი, დიდშენი, კეთილ ფრიად, გუნბათიანი, ზღვის კიდესა ზედა. ეს ალაშენა იუსტინიანე კეისარმან⁵ შემკობითა დიდითა*. პირველ იყო საეპისკოპოზო. ჟამსა აფხაზეთა მეფეთათა იქმნა საკათალიკოზოდ, და აწ არს საყდარი აფხაზეთა კათალიკოზისა, არამედ აწ ხუცის ამარად, 20
ვინადგან აფხაზნი არღარა მონებენ რჯულსა და სარწმუნოებასა. ქამას ვგონებ ნიკოფსიად, და ეკლესიასაცა მასზედ აღშენებულსა მისთვის, ვინადგან ნიკოფსიას** დაფლულ არს მოციქული სვიმონ კანანელი. ამის ბიჭვინტის დასავლით დის კაპეტის მდინარე, დიდი და ჩქარად მდინარე. გამოსდის ესე 25
რაკის მთას კავკასსა, გამოვლის სვანეთს, ალანსა და მას ქვეითთა ორს კავკას შორისთა და მოერთვის აქა ჩდილოდამ ზღვასა.

ხოლო ესე აფხაზეთი შემკული არს ყოველითა ნაყოფიერებითა და ჰავითა, რამეთუ ნაყოფიერებენ ყოველნი მარცვალნი. 30
ხილნი, ვენახნი, პირუტყვი და ნადირნი, ფრინველნი და თევზნი მრავალნი. არამედ თხა აქაური ფრიად შვენიერნი, ბალნითა წმინდა და ჭრელ, კანკ-მაღალი, ტანად დიდი, რქანი მაღალნი, ვითარ ადლ-ნახევარნი, წვერნი გრძელნი, ვიდრე მუხლთა დაბლამდე. გარნა არს ესე აფხაზეთი ტყიანი, ქალიანი, ეწროვანი 35

*) ამის გასწვრივ დედანში აშიაზე სწერია: „ბარონია სწერს: „კეისარმან იუსტინიანემ ალაშენა ეკლესია აფხაზეთს წელსა ჭრისტესსა 529“. ეს არს ბიჭვინტა ღვთისწობელისა, რომელი იქმნა განყოფასა ხოსროვანთასა, რაჟამს ფარსმან ერჩდა სპარსთა და ძენი მირდატისნი—ბერძენთა. ამით ჩანს, ვინადგან მირდატის ძეთა აღარ ეპყრათ, ფარსმანს მიუღეს კვალად ეგრისის მდინარის იქითი ბერძენთა“. (ვახუშტი)

***) დედანში: „ნიკოფსიან“.

- და მცირე-ველოვანი; მთის კერძონი აგარაკოვანნი. ხოლო
 კაცნი მგვანენი მეგრელთა და უმეტეს ცქვიტნი და ტანოვანნი,
 წერწეტი, მპარავნი, ავაზაკნი, ზღვათა შინა მავალნი ოლეჭ-
 კანდარებთა, რომელთა შინა შთასხდებიან რ, ს და ტ, დაუხ-
 5 დებიან ოსმალთა ნავთა და ლაზ-ჭანთა და უფროსად ოდიშ-
 გურიასა. არამედ არიან ბრძოლასა შინა მდ|ედრნი, მალ-მიმ-
 დრეკნი, ზღვასა შინა მავარნი და ძლიერნი. სარწმუნოებით
 არიან ქრისტიანენი, არამედ არლარა რისა მეცნიერნი და ირიც-
 ხვიან, ვითარცა კერზნი, ვინათგან არა დაჰფლვენ მკუდართა
 10 თვსთა, არამედ მისითავე სამკაულ-იარაღითა და შესამოსლითა
 შთასდებენ კუბოთა შინა და შესდგმენ ხეთა ზედა, და უკჳთუ
 შტვენს მკუდარი იგი ეშმაკისა მიერ, სწამთ განსვენებულად
 მერმესა მას. გარნა უწყიან ნათესაობა, ცოლი ერთი, მარხვა,
 აქუთ სასოება მღვდელთა ფრიად. არა იქმნებიან მათ შორის
 15 სიძვა, მრუშება, რამეთუ დასწვენ შემცოდეთა. უყვართ სტუ-
 მარი და პატივსა უყოფენ, და შეიწყნარებენ ფრიად. ენა სა-
 კუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული.
 სნდებიან სკამთა ზედა და სჭამენ ტაბლასა ზედა. და არიან
 ერდგულნი ფრიად თვსთა მეპატრონეთა და მორჩილნი მისნი.
 20 ხოლო ამ აფხაზეთს იქით, კაპეტის-წყლის დასავლეთს, ჯიქეთისათჳს
 ბაგრატიონთ ჟამს აქეთ აქამომდე უწოდებენ ჯიქეთს, არა-
 მედ გორგასლის ცხოვრება უწოდებს ჯიქეთს ამ ჯიქეთის ჩდი-
 ლოთ კერძოდ, კავკასის მთის იქითს კერძს ზღვამდე. და ამ
 აწინდელს ჯიქეთს მზღვრის: აღმოსავლით კაპეტის-წყალი;
 25 დასავლით შავი ზღვა; სამკრით იგივე ზღვა; ჩდილოთ კავ-
 კასი. და არს ადგილი ესე ყოვლითურთ აფხაზეთისა: მოსავლით
 და ცხოვლით, წესით და ქცევითაცა. არამედ კაცნი უმეტეს
 მკეცთ მგზავსნი. ყოფილან პირველად ქრისტიანენი, არამედ აწ
 უცნობელნი მისნი. გარნა იუწყე აფხაზთა და ჯიქთა სამოსელნი,
 30 და იარაღნი, და საქურველნი, ვითარცა ჩერქესთანი, რომელთა
 ზნეთა ჟამად იმერნიცა ხმარობენ.
 ხოლო სვანეთი იმზღვრების ყოვლითგან კავკასიის სვანეთისათჳს
 მთით, და არს რაჭა-ლეჩხუმის ჩდილოთ და ოდიშის აღმოსავ-
 ლეთით და მზღვრის სვანეთს: აღმოსავლით სვანეთსა და ბა-
 35 სიანს შორისი კავკასია; ჩდილოთ დიდ-ყაბართ-ჩერქესა და ამას
 სვანეთს შორისი კავკასია; სამკრით სვანეთსა და რაჭა-ლეჩხუმს
 შორისი კავკასი; დასავლით სვანეთსა და ოდიშს შორისი კავ-
 კასი და ალანის საზღვარი. სწიგრძით არს რაჭის კავკასის თხე-
 მიდამ ოდიშის კავკასის თხემამდე და ალანამდე, და განით
 40 რაჭა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდან ჩერქეზის კავკასის თხემამდე,
 და რაჭისაკენ ვიწრო, ხოლო ლეჩხუმისაკენ განიერი, და მას
 ქვეით, ოდიშის კერძოდ, უმეტეს განიერი. ამას უღის საშუალსა

მდინარე თვისი, რომელი იქმნების ბოლოს კაპეტისა, გამოსდის რაჭის მთას კავკასს და მიდის დასავლეთს ჩდილოს შორის. ამ მდინარეს მოერთვიან ამიერ-იმიერიდამ კვენი მდინარენი.

ხოლო რაჭა-ლეჩხუმის სამკრით არს ლაშხეთი, და ლეჩხუმის სამკრით და ოდიშის აღმოსავლით არს ეცერი. აქა არს ეკლესია სვეტიად წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყვიან სვეტის-ცხოვლის კანკლის ყოფასა დღესცა; რომელი მოიღო გორგასალ ინდოეთიდან, წითლის იავუნდისა ქმნილი. არამედ საჩინოდ არიან აწცა ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი და მოვოჭვილნი ქეთია, მრავალნი და პატიოსანნი, დიდნი და მცირენი, რომელთა ზედა აქუსთ სასოება და პატივსცემენ. არამედ უმჯობესი ხატი უბიათ ძეწკვითა ოქროსათი და იტყვიან: „უკბთუ აუშვათ, დალევას ყოველსავე აქა მყოფსა ხატ-ჯვართა“, და ესოდენ უგუნურ არიან თვისითა უცნობელობითა! არამედ თუ შევიდეს მუნ სასიკუდირო ანუ ტყვე, ვერა რაისალა უყოფენ, გარნა განუტევენ თავისუფლად. კვალად აღმთქმელსა ანუ მფიცარს მას ზედა დაერწმუნებიან ფრიად.

ხოლო სვანეთი არს მოსავლითა და პირუტყვითა; ვითარცა აღვსწერეთ დვალი, ანუ აწინდელი ოსეთი, და უმეტესი მწირიცა. სივიწროვით, მთით და კლდით და მდინარეებით ფრიად მაგარი. არამედ სახელი ესე ეწოდა: ოდეს ვერლარა იტევედა ძურძუკეთი კაცთა, ბ მეფემან საურმაგ¹ აჰყარა მუნიდამ და მისცა აქა სვანე და დასხნა სულნი დიდძალნი. ამის გამო იწოდა სვანეთი. არამედ არიან კაცნი დიდ-ტანოვანნი, ახოვანნი, დიდ-მძლედ მუშაკნი, ბართა შინა რაზმთა ვერ შემმართებელნი, მათთა სინაგრეთა და ციხეთა შინა მაგარნი, სიკუდილის არა მომკსენენი, ავაზაკნი, მეკობრენი, უწყალონი, ბრიყუნი, უზნეონი. სარწმუნოებით არიან იმერთა თანა ქართულითა და უმეცარნი აწ მისნიცა. ენა თვისი აქუთ საკუთარი, გარნა უწყიან ქართულიცა. პირველად იყო ეგრისის საერისთო, შემდგომად დასვეს მეფეთა მისი ერისთავი, და აწ უვისთ გელოვანი, ვითარცა პატრონი მათი, და არიან თვისად და არლარავის მორჩილებასა შინა.

ალანისათვის ხოლო ალანი არს* სვანეთის დასავლით და ბედის ჩდილოთ. აქუს აღმოსავლით კავკასი და საზღვარი სვანთა; სამკრით კავკასი ბედია-ოდიშს და ამას შორისი; დასავლით კავკასი; ჩდილოთცა კავკასი. უდის შუაში სვანეთის მდინარე. მოსავლით და პირუტყვით სკან, ვითარცა სვანეთი. არამედ კაცნი კერპნი, უსჯულონი. გარნა პირველ იყუნენ ქრისტიანენი და აწ კერპნი,

*) ეს სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.

და რომელნიმე მოჰმადიანნი და მისიცა უმეცარნი. ხოლო კავ-
კასნი, რომელნი აღესწერეთ ამ ადგილებთა შინა, კედელის
კავკასის მთიდამ, ვიდრე ჯიქეთამდე, არიან ეგრეთივე მყინვა-
რენი მთანი, ვითარცა ქართლისანი და ოსეთისანი, სიმაღლით,
5 მყინვარებით და ყოვლითურთ. არამედ სვანეთი და ალანი იყო
კავკასისავე წილნი, და მეფეთა ქართველთა თვთ განიმკვიდრეს,
ვითარცა აღესწერეთ.

ხოლო გურია არა წილი ეგროსისა არს, არამედ ქართ-
ლოსისა. გარნა ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ
10 არლარა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვისა, რომელნი
იყუნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი, ადარნასე და ძე მისი
აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთნენ ლეონს, ვითარცა სახე-
ლი აცხადებს: „გურიობით განდგომილნი“. და ენა მათი, რო-
მელსა უბნობენ, მესხურ და არა იმერთაებრ*. არამედ ნზღვრის
15 ამას გურიას: აღმოსავლით მთა ფერსათი, სამცხე-გურიას შო-
რისი და საჯავახოს შორისი**, სამკრით ჭოროხის მდინარე და
მთა მცირე, ფერსათიდამ ჩამოსული დასავლით, აჭარა-გურიას
შორისი; ჩდილოთ რიონი გურია-ოდიშს შორისი და დასავე-
ლით შავი ზღვა. ხოლო რიონის თვალზედ, სამკრეთის კიდესა
20 ზედა, არს ფოთის ციხე. რომელი აღაშენეს ოსმალთა წელსა
ჩღკე, ქართულსა უიგ, ნავსადგურობისათვის, და დვანან მუნ
მჯდომარის ფაშით. აქ ერთვის რიონს მცირე მდინარე, და ამ
ფოთის აღმოსავლით, რიონის კიდესა ზედა არს ლანჩქუთი.
ამ ლანჩქუთის სამკრით წარმოვალს მთა საჯავახოს მთიდამ
25 დასავლეთად, და სადაცა დასწყდების მთა ესე, არს ამ მთის
მაღალს თხემსა ზედა ეკლესია ჯუმათს¹, დიდი, გუნბათიანი,
დიდშენი, მკვრეტი ზღვისა და გურია-ოდიშისა. არამედ ზამ-
თარ არს გაუძღისი და ზაფხულ*** საამო****, მშვენი, კეთილ-
ჰაოვანი; ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი***** სუფსეის მდინარისა
30 და რიონს შორისის ადგილთა. და არს მთა ესე ჯუმათისა
ტყიანი, შენობა-დაბნებიანი, ვენახ ხილ-მრსავლიანი და ნადირ-
ფრინვლიანი.

კვალად ფოთის სამკრით, ზღვის კიდეზე, არს ტბა პა-
ლიასტომისა, დიდი. ამ ტბიდამ შესდის ზღვას მდინარე
35 ამისივე. აქილამ შემოვლენან ნაენი და დგებიან ტბასა შინა
განსვენებისათვის. იპურობის თევზნი სხვადასხვანი მას შინა
ურიცხენი. ამას იტყვიან ნაქალაქეც და შემდგომად მოცულსა

*) უკანასკნელი წინადადება სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
**) უკანასკნელი სამი სიტყვა სწერია დედანში სტრიქონს ზემოთ.
***) დედანში „ზაფხულ“.
****) „სამო“.
*****) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

წყლისაგან. კვალად აშ ტბისა და ჯუმათის მთის სამკრით დის მდინარე სუფსეი, გამომდინარე სამცხე-გურჯინის შუას მთისა, მომდინარე ბახვის-წყლამდე ჩდილოს-დასაველეთს შუა, ბახვის-წყლიდამ ზღვამდე აღმოსაველიდამ დასაველეთად და მიერთვის ზღვას აღმოსაველიდამ. არს მდინარე კარგი და თევზიანი. ბახვის-წყლის შესართავს ზეით არს ციხე ბერიძისა. სამკრითკენ* მას ზეით კეობა სურები², ვენახ** - ხილიანი, მოსაველიანი, მოსახლენი მკნენი. სუფსეის სამკრით და ბაილეთის³ ჩდილოთ არს გურიანთას ციხე³, კლდე-გორასა ზედა შენი. ამის სამკრით დის აკეთ-ბაილეთის წყალი. გამოსდის სურების მთას, მიერთვის ზღვას აღმოსაველიდამ.

ამ მთის ძირში არს ციხე ასკანისა⁵. ამისვე სამკრით, მთის ძირში, არს შემოქმედი⁶, ეკლესია დიდშენი, გუნბათიანი, შემკული ყოვლითა. იყო ესე საარქიმანდრიტო, აწ არს საეპისკოპოზო. ზის ეფისკოპოზი, მწყემსი მას ქვეითის გურჯინისა. აქა დის მცირე მდინარე, გამოსდის სურებსა და ხინოს შუას მთას, და დის გრებით, მიერთვის ხინოს-წყალს ჩდილოდამ. ამ წყალზედ, შემოქმედის ქვეით, არს ოზურგეთი⁷, სასახლე დიდშენი, კეთილ-პალატოვანი, გურიელისა. აქვე სახლობენ ვაჭარნი სომეხ-ურიანი და ვაქრობენ. ამ ოზურგეთის სამკრით დის მდინარე ხინოსი, გამომდინარე აჭარა-გურჯინის მთისა. მოდის აღმოსაველ-სამხრეთს შუადამ, ჩდილო-დასაველეთს შუა, ლეხეურის ციხემდე. მერმე დის აღმოსაველიდამ დასაველეთად, მიერთვის ზღვას აღმოსაველიდამ. ამ მდინარისა და შემოქმედს შუა არს ციხე ლეხეურისა⁸, მთის ძირს. და მას ზეით მთაში, ამ წყალზედ კეობა ხინოსი არს მაგარი და მთებრი, არამედ ვენახ-ხილიანი და მოსაველიანი. აქა ხინოს არს ეკლესია გუნბათიანი⁹, კეთილ-დიდშენი, კარგს ადგილს. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ხინოს-წყლის სამკრეთისა ჭოროხამდე.

არამედ გურია იყო სრულიად ქუთათლის სამწყსო, ხოლო შემდგომად განყოფისა სამეფოთა, გურიელთაგან დაიდგინნეს სამნივე ესე ეპისკოპოზნი, თვისისა დიდებისათვის. ამ ხინოს მდინარის სამკრით, მთას ძირს, არს აჭვს ციხე კარგი¹⁰; და ხინოს მდინარის შესართავთან ზღვაზედ არს ალამბარი, სასახლე შენი, გურიელთა, ფრიად შეენიერს ადგილს. კვალად ალამბრისა და აჭვის სამკრით დის მდინარე ქობულეთისა. გამოსდის ხინო-აჭარის მთასა, მოდის დასაველით, მიერთვის ზღვასა ეგრეთვე. ზღვის პირს ამ წყალზედ არს ქობულეთი¹¹, მცირე ქალაქსავეით და ნაესადგური ფრიად კეთილი. ამის სამკრით

*1) ამ სიტყვაში ასო „თ“ ჩამატებულია ზემოდან.

**2) დედანში ეს სიტყვა გამეორებულია.

დის ჩაქვის - წყალი. გამოსდის აჭარის მთას, მოდის დასავ-
ლით, ერთვის ზღვას სხვებრთაებრ. ამ წყალზე, ზღვის კიდეს,
არს ციხე ქაჯეთისა¹³, მაგარი, მაღალს კლდესა ზედა შენი.
5 აქუს გვირაბი — კლდე, გამოკვეთილი გზად. ამას ზეით არს ამ
წყალზე ჩაქვი. და ამ ჩაქვის სამკრით დის ჭოროხის მდინარე.
ზღვის შესართავზედ და ჭოროხის ჩდილოთ კიდურზედ არს
ბათომი¹³, მცირე ქალაქი და ციხე კარგი. აწ უპკრავთ
ოსმალთა. ამას ზეით, ჭოროხის ჩდილოსავე კიდესა ზედა, არს
ერგე, და ბათომის პირისპირს, ჭოროხის სამკრეთის კიდეზე,
10 არს გონია¹⁴, მცირე ქალაქი და ციხე. უპკრავთ ოსმალთა,
რომელი აღაშენეს ქრისტესსა ჩფმზ, ქართულსა სღე.

ხოლო სიგრძე გუბიისა არს სამცხის მთის თხემიდან
ზღვამდე და განი ჭოროხიდან რიონამდე. ჰვეით არს კეთილი
და მშვენი, ზაფხულის ცხელი. წვიმიანი, სოელი, ნოტიო. ზამ-
15 თარი თბილი, დიდ-თოვლიანი, ვითარცა იმერეთი, და უყვინო;
მთა-გორიანი, აგარაკიანი, ტყიანი და მცირე ველოვანი. ნაყო-
ფიერებენ ყრველნი მარცვალნი. კვალად აბრეშუმი, ბანბა არა
ეგდენ. ცხოვარნი მცირე და სხვა პირუტყენი, თვნიერ აქლე-
მისა, ჯოგად, მროწლედ, მრავალნი და მძოვარნი ზამთარ-ზაფ-
20 ხულს უმწყემსოთ. ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი. და
ბათომს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთის-
ხილი, ბროწეული მრავალი და ზღვის კიდესაცა. ვენახნი მალ-
ლარნი, ლეინო კეთილი, მსუბუქი და შემრგო, გემოიან-სუნიანი
მრავლად. არამედ მდინარეთა წოდებანი არღარა დავსწერეთ,
25 ვინათვან თვისივე სახელნი აუწყებენ დაბებთაგან.

ხოლო კაცნი და ქალნი მგზავსნი იმერთა ზნითა, ქცევითა,
სარწმუნოებითა, რჯულითა. სამწყსონი აფხაზეთის კათალიკო-
ზისანი, შემოსილნი ეგრეთვე და შვენიერებითაცა, არამედ უმე-
30 ტეს კეკელანი და რბილნი, ენა-ტკბილმოუბარენი, უმეტეს წიგ-
ნის სიტყვით [მესხთაებრ] *, არამედ ქართულისავე ენისანი და
არა სხვისა. ბრძოლასა შინა შემმართველნი და იმერთა თანა
ვერ შემდარენი, უქურდალნი, უავაზაკონი; ვითარცა ოდიშარნი,
სტუმრის მოყვარენი და კეთილად შემწყნარენი, კეთილ-მგალო-
ბელ-მწიგნობარნი, მშვიდნი, არამედ მყის გულ-მწყურალნი. გარნა
35 გურიელს ეპყრა ოდესმე აჭარა, ჭანეთი, არამედ არს სამცხისა.
ამისთვის მუნვე დავსწერეთ.

ხოლო რაოდენნი ქვეყანანი ანუ ადგილნი დავსწერენით —
მთათა, ბართა ანუ კავკასთა შინანი — საქართველოსანი, გარნა
40 თუ აქვთ ზოგთა ენა სხვა, თვსნი საკუთარნი, არამედ წიგნი არცა
ერთსა რომელსამე აქუს, თვნიერ ქართულის წიგნისა საკუთრად.

*) ეს სიტყვა დედანში სწერია სტრიქონს ზემოთ, ფრჩხილებშივე ჩასმული.

**ანბანსა ზედა ქმნული ამ წიგნსა უინა წერილნი სახელნი
აღგილთა და ქვეყანათა და გეფეთა ***

№		ამდენს ცელში	ამდენს შაოში	№		ამდენს ცელში	ამდენს შაოში
1	აბანოს-კევი	104	45	25	ამაღლება	255	27
		222	36	26	ამაშუკეთი	251	25
2	აბანოს-წყალი	118	40	27	ამბროლაური	258	43
3	აბაშა	261	51	28	ამლიგის-ხევი	106	25
4	აბოცი	103	4	29	ამირანის გორა	225	7
5	აბუხალო	110	32	30	ანაკერტი	226	36
6	აგარა	107	30	31	ანაკოფია	263	2
7	აგარაკი	102	9	32	ანაკრია	261	23
8	აელაბარი	109	16	33	ანანური	112	36
9	აელადის-კევი	104	42	34	ანჩა	226	34
10	აეჭალა	176	9	35	არაგვი	111	50
11	აზეულას ციხე	106	42			113	34
12	ალავერდი	178	38	36	არაზის სათავე	228	6
13	ალაზანი	173	49	37	არბო-წმინდა	117	2
14	ალამბარი	265	27	38	არგვეთი	260	26
15	ალაიანი	264	39	39	ართვანი	227	11
16	ალაღაჯი	102	16	40	არმაზი	109	30
17	ალგეთი	106	6	41	არმაზ	22	10
18	ალცი	112	40	42	არსიანი	224	11
19	ალი	119	108	43	არტანი	225	49
20	ალი სულტანი	176	39	44	არტანუჯი	227	22
21	ალის ციხე	119	10	45	არშა	113	43
22	ალის-წყალი	119	2	46	არჯანი ანუ ირჯანი	103	9
23	ალონი	178	49	47	ასან-ყალა	228	7
24	ახურას-კევი	178	10	48	ასკანის ციხე	265	14

*) ეს საძიებელი შედგენილია თვით ვახუშტის მიერ როგორც გეოგრაფიის, ისე ისტორიისათვის. ვინაიდან ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ გეოგრაფიული სახელები, მეფეთა სახელები საძიებელიდან ამოვიღეთ.

რედ.

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში.	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში
49	ასპინძის-კევი	223	42			228	4
50	ასურეთის კევი	106	39	89	ბალდადი	255	33
51	ატენი	110	10	90	ბახვის-წყალი	265	9
52	ატენის კეობა	110	6	91	ბახტრიანი	178	46
53	ატოცი	118	42	92	ბედია	262	37
54	აფხაზეთი	263	30	93	ბედისყრის-წყალი	177	39
		253	6	94	ბეთენია	107	15
55	ალაცოს-წყალი	263	36	95	ბელაკანი	176	52
56	ალაბაბა	103	10	96	ბენდერი	106	7
57	აღჯაყალა	101	30			115	6
58	აწერის-კევი	115	12	97	ბერ	174	47
59	აწყური	222	29	98	ბერდუჯი	101	18
60	ახალ-გორი	114	17	99	ბერიქალა	105	22
61	ახალ-დაბა	120	6	100	ბერციხე	114	32
62	ახალ დაბის-ციხე	114	19			256	30
		120	7	101	ბერძენაული	118	36
63	ახალდაბურის-კევი	256	17	102	ბეყჩო	115	16
64	ახალქალაქი	109	49	103	ბეშკენაშენის-კევი	104	35
		225	5	104	ბეჭის ციხე	225	52
65	ახალციხე	222	45	105	ბიეთი	116	39
66	ახალციხის-წყალი	222	42	106	ბირთვისი	106	26
67	ახმეტის-კევი	178	41	107	ბიჭვინტა	263	40
68	ახოტი	212	3	108	ბოგვის კევი	106	38
69	ახპატი	101	40	109	ბოდა	177	14
70	ახტალა	102	10	110	ბოდავი	175	34
		178	4	111	ბოდბე	177	15
71	აკარა	226	17	112	ბოღნისი	102	26
72	აკვი	265	26	113	ბოღნისის მთა	102	33
73	აჯამეთი	256	21	114	ბოლოლი	103	18
74	ბახალეთი	112	41	115	ბორჩალე	101	32
75	ბათომი	265	33	116	ბორჯომის-კევი	222	45
76	ბაიბურდი	229	5	117	ბოსტან ქალაქი	107	39
77	ბაიდარი	105	46	118	ბოცოს-წყალი	223	10
78	ბაილეთის-წყალი	265	13	119	ბოკორმა	174	38
79	ბალიჭის კეობა	103	7	120	ბუინვეის-კევი	257	43
80	ბამბაკი	101	50	121	ბრეუი	118	24
81	ბანბაკის კეობა	101	42	122	ბრილი	119	7
82	ბანა	227	45	123	ბრუცსაბძელი	213	4
83	ბანძა	261	46	124	ბუგაული	258	40
84	ბარალეთი	224	51	125	ბურეთი	110	21
85	ბარეული	258	33			116	21
86	ბარულა	259	7	126	ბუჯა	256	34
87	ბარძიმი	105	2	127	გავახის-წყალი	177	43
88	ბასიანი	213	35	128	გარდაბანი	107	26

№		ამდგენს ცელში	ამდგენს შარში	№		ამდგენს ცელში	ამდგენს შარში
129	გარეთ-კახეთი	174	19	164	გუბის-წყალი	255	20
130	გარეჯა	107	4	165	გუდამაყარი	113	5
		174		166	გუდამაყარის-წყალი	113	5
131	გარჯილა	260	43	167	გუდარენი	106	22
132	გალმა-მხარი	179	15	168	გუდარენის კევი	106	22
133	გაჩიანი	102	23	169	გუდარენის ციხე	106	24
134	გეგუთი	258	7	170	გულგულა	178	18
135	გელათი	256	4	171	გულოვანთა	259	31
136	გელიყარი	107	14	172	გუმთი	258	21
137	გერის-კევი	115	9	173	გურია	264	46
138	გესამანია	119	49	174	გურიანთა	265	12
139	გეტა	103	36	175	გურიის მთა	224	16
140	გვასტიბე	258	22	176	გურჯი-ბოლაზი	228	53
141	გველის-თავი	255	5	177	გუჯარეთის კეობა	110	51
142	გვერდის-ძირი	115	3	178	გძელი-ტბა	174	4
143	გიორგია	13	13	179	დადეში	225	45
144	გიორგი-წმინდა	223	37	180	დადეშის კევი	222	52
		174	25	181	დადის-წყალი	262	27
145	გიში	176	32	182	დავითის ციხე	114	3
146	გიშის-წყალი	176	31	183	დამპალა	174	18
147	გლოლა	259	51	184	დარიელა	114	4
148	გმირთ-ნაკვეთი	106	30	185	დაღალულა	110	48
149	გოდოვანი	255	50	186	დბანისი	103	25
150	გოკია	224	34	187	დბანის-კევი	103	14
151	გომარეთი	104	13	188	დებედა	101	18
152	გომარეთის კეობა	103	17	189	დედა-ქალაქი	111	21
153	გონბორი	173	34	190	დედა-ციხე	109	47
		178	24			110	1
154	გონია	265	35	191	დემოთი	222	23
155	გორდი	258	22	192	დებერი	254	47
156	გორი	116	19	193	დეალეთი	209	15
157	გორის-წყლის ციხე	177	38	194	დეალთ გორა	117	42
158	გოფანთო, ვაკის რუკაში ნახე	256	35	195	დეალთის-კევი	106	18
		299		196	დვანის-წყალი	118	22
		300		197	დიგორი	213	12
				198	დიდგორი	107	20
159	გოკორაური, ვაკის რუკა- ში ნახე	255	21	199	დიდი-ლიახვი	116	41
		299		200	დიდოეთი	179	24
		300		201	დიდუბე	109	18
				202	დიმი	255	38
160	გრდანის	176	6	203	დირბი	118	27
161	გრემი	178	7	204	დისველნი	103	41
162	გრემის-წყალი	178	6	205	დიღმის მინდორი	109	25
163	გრემის-კევი	112	47	206	დიღმის კეობა	109	23

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში
207	დოესის მინდორი	110	5	247	ზეკარა	213	3
208	დრანდა	262	47	248	ზემო ქართლი	115	34
209	დრის ციხე	109	51			221	9
210	დღნორი	258	29			226	9
211	ეგრი	262	46	249	ზენა სოფელნი	120	33
212	ეგრისი.	253	3	250	ზიკილიის-კვევი	222	34
		262		251	ზნაკვა	258	35
213	ეგრის-წყალი	262	35	252	ზორეთის-კვევი	256	42
214	ეგური	262	21	253	ზრამაგა	212	31
215	ეკლარას-წყალი	256	19	254	ზროგო	212	37
216	ეკლესია აგარაკისა	102	9	255	ზუგდიდი	262	18
217	ელისენი	178	46	256	ზურტაკეტა	103	51
218	ერან-თურანის-კვევი	104	27	257	ზუსა	256	34
219	ერედვი	117	18	258	ზუფუ	263	38
220	ერიქალი	110	1	259	ცერეთი	173	3
221	ერუშეთი	225	27	260	ცერეთის მთა	178	21
222	ერუშეთის მთა	225	33	261	ცური	224	45
223	ერწო	174	49	262	თაგაური	211	36
224	ერჯევანი	110	45	263	თავკვეთილი	105	1
225	ეცერი	264	23	264	თაკვერი—„სხოლიოზე ნა- ხე განმარტება“	254	38
226	ვაკის საზღვარი	261	8			254	44
227	ვალაგირი	212	4	265	თაკვერის ციხე	117	25
228	ვანათი	117	9	266	თამარაშენი	175	42
		133	19	267	თეზამი	175	12
229	ვარენთას-კვევი	223	48	268	თეთრი არავევი	107	7
230	ვარციხე	255	30	269	თელეთი	178	27
231	ვარძია	224	5	270	თელავი	109	46
232	ვარძიის-წყალი	257	15	271	თეძმი	174	52
233	ვახანი	257	31	272	თიანეთი	117	26
234	ველვევი	260	8	273	თირის მონასტერი	118	45
235	ველიეთი	178	1	274	თიღვა	223	35
236	ველის-ციხე	107	17	275	თმოგვი	228	32
237	ვერე	110	9	276	თორთომი	228	42
238	ვერის ციხე	110	9	277	თორთომის მთა	228	32
239	ვერის-კვევი	112	37	278	თორთომის მდინარე	228	39
240	ვეძათ-კვევი	271	41	279	თორთომის ციხე	110	51
241	ვეჯინი	112	36	280	თორის-წყალი	178	33
242	ზანდუკლის-კვევი	223	25	281	თორლა	177	30
243	ზარზმა	212	40	282	თოლა	104	17
244	ზაზა	114	21	283	თრუსო	212	45
245	ზებეყური	111	39	284	თჯრდოს-კვევი	178	17
246	ზედაძენი	173	32	285	თუშეთი	179	53
		175	46	286			
				287			

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში
288	თუხარისი	226	53	326	კაპეტის წყალი	263	45
289	თხმელის ციხე	255	33	327	კარდანების წყალი	177	36
290	თხოთი	112	22	328	კართ-უბნის ციხე	177	38
291	იალბუზი	213	6	329	კარწახნი, ტბა *	224	38
292	იალონი	175	44	330	კარწახნის-კევი	104	45
293	იალლუჯა	106	52	331	კასპი	115	44
294	იდი	227	51	332	კასრის-კევი	212	12
295	ივერია	13	2	333	კაცხი	251	35
296	ითრაფულა	117	39	334	კახეთი	173	9
297	იკორთა	115	2	335	კახეთის მთა	173	31
298	ილორი	262	30	336	კახნიჯური	258	9
299	იმერეთი	253	3	337	კედელა	213	4
300	იმერეთის საზღვარი	253	17	338	კეჩუტი	103	18
301	იმერ-კევი	110	29	339	კეცები	260	8
302	ინწყორას-კევი	223	36	340	კეზვის ციხე	117	28
303	იორი	173	49	341	კვარას ციხე	259	2
		174	2	342	კველთის-კევი	106	16
304	ირაგის კეობა	105	23	343	კვერნაჭი	115	40
305	ირაჯლუ	226	11			173	33
306	ირაჯანი	103	5	344	კვეჭერა	178	44
307	ისნი	108	24	345	კვირიკეთი	103	52
308	ისპირა	228	17			104	14
309	ისპირის მდინარე	228	17	346	კვიტაშვილის ციხე	258	46
			23	347	კიკანათ-ბერის ციხე	110	12
310	ისპირის მთა	228	25	348	კისის-კევი	178	11
311	ისროლის კევი	114	45	349	კიშოთისმანი	120	18
312	ისულეთი	254	30	350	კლდეისის-კევი	105	13
313	იტრია	119	20	351	კლდე-კარი	106	5
314	იყალთო	178	30	352	კლარჯეთი	226	11
315	იშხანი	227	20	353	კოდორი	262	49
316	კაბერი	114	19	354	კოდორის-წყალი	262	47
		116	5	355	კოსი	8	44
317	კავთა, მდინარე	109	37	356	კოლა	225	48
318	კავთის ციხე	109	43	357	კოლბეურის-კევი	257	22
319	კავთის-კევი	109	46	358	კოეორი	106	43
320	კაფკასი	14	9	359	კოჭრის ციხე	106	42
		264	41	360	კრისის-კევი	110	38
321	კაზრეთის კეობა	103	39	361	კრიხულა	158	41
322	კალა	108	24	362	კსანი	112	17
323	კალმახი	227	41	363	კუდარო	252	31
324	კაკას-ხიდი	255	36	364	კულბითი	117	3
325	კანბერჯვანი	177	23				

*) ეს სიტყვა სხვა ხელითაა დედანში დაწერილი

№		ანდენს ფურ- ცელში	ანდენს შაოში	№		ანდენს ფურ- ცელში	ანდენს შაოში
365	კუმისი	107	5	404	მაკაბელი	176	53
366	კუმურდო	224	48	405	მანავი	174	20
367	კუხეთი	173	13	406	მანგლისი	106	13
368	კუხეთის მთა	175	43	407	მანხუტის კევი	102	22
369	ლაგოეთი	177	34	408	მარილისი	106	13
370	ლაგრა	109	45	409	მარნეული	106	6
371	ლაზი	229	16	410	მარტყაფი	176	15
372	ლაკვა	106	17	411	მაქსიმეს მონასტერი	254	50
373	ლაკვათის ციხე	177	33	412	მალრა5-დვალეთი	115	20
374	ლანჩქუთი	265	1	413	მალრანის ციხე	178	47
375	ლარგვისი	114	26	414	მალარო	177	19
376	ლასტის ციხე	107	15	415	მაშავერი	103	14
377	ლაშარი-ჯვარი	175	21	416	მაწი	177	32
378	ლაშხეთი	264	22	417	მაჭი	177	31
379	ლებეური	118	38	418	მაჭუტაური	256	40
380	ლეღვარი	102	31	419	მახვილი	179	3
381	ლენხუმი	254	38	420	მანვილო	224	19
382	ლენხურის ციხე	265	22			120	29
383	ლიახვი	116	41	421	მაკელ-ციხე	223	44
384	ლიგანის-კევი	227	13	422	მეღდინის-კევი	257	17
385	ლიკანის-კევი	222	49			258	
386	ლილო	109	16	423	შეტები	108	50
387	ლიხის მთა	119	14			109	48
		153	15	424	მეჯუდა	116	34
388	ლოგათ კევი	222	27	425	მთა ბერდუჯისა	102	3
389	ლომსიათ-კევი	251	2	426	მთა ერევენისა	101	51
		260	47			102	1
390	ლომეკის მდინარე	209	37	427	მთა ქართლისა	109	28
391	ლომთა გორა	106	6	428	მთა სარკინეთისა	111	41
392	ლომისა	113	13	429	მთას იქითი	119	36
393	ლომსია	224	47	430	მთა, წავლილი სპერის ზღვიდამ არაზადმდე	15	24
		224	18			113	8
394	ლოლოტი	178	14	431	მთიულეთი	259	16
395	ლოლოტის-კევი	178	13	432	მინდას ციხე	256	15
396	ლორი	101	47	433	მიტლოკინეს ციხე	110	38
397	ლოქი	102	35	434	მიწობის კევი	257	1
398	ლოქის ციხე	102	46	435	მოღამნახე	104	46
399	ლოჭინი	108	16			258	3
		176	16			173	52
400	ლოზოისა	117	35	436	მოკეკანი	114	26
401	ლოკუნი	103	17	437	მონას ზერი ლარგვისი	176	44
402	ლოურჯ-მონასტერი	109	20	438	მოსაბრუნი		
403	ლოხუნი	259	13	439	მოსაკიდელი		29
				440	მოქვი	262	44

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში
441	მოქვის-წყალი	262	46	479	ნინიას ციხე	259	8
442	მოწამეთა	255	52	480	ნინო-წმინდა	174	27
443	მევის-კევი	106	12	481	ნიქოზი	117	12
444	მრავალ-ძალი	259	8	482	ნიჩბისის-კევი	109	36
445	მტკვარი	101	4	483	ნოკორნა	175	36
		114		484	ნოლა	255	29
		222	12	485	ნოხატო	176	53
446	მტკვრის ციხე	112	13	486	ნული	118	32
447	მურის ციხე	254	52	487	ნუნისი	119	40
448	მუსის ციხე	104	10	488	ობის ციხე	107	3
449	მუსის ყალა			489	ოდიში	161	38
450	მუხალეთის-კევი	110	32	490	ოდიშის საზღვარი	261	41
451	მუხალეთის ციხე	110	32	491	ოვსეთი	209	1
452	მუხატური	118	48	492	ოვსეთის საზღვარი	15	43
453	მუხრანი	111	15	493	ოზურგეთი	265	18
454	მუხურა	256	53	494	ოთა	223	45
455	მუწის-წყალი	263	39	495	ოლდამის-კევი	222	44
456	მღვიმე	257	45			222	34
		111	44	496	ოლთისი	227	48
457	მეინვარი	104	43	497	ოკრიბა	255	46
		113	40			261	22
458	მშვილდადური	117	40	498	ოკრიბის საზღვარი	261	22
459	მცხეთა	111	19	499	ომანის-კევი	176	16
460	მძორეთი	110	30	500	ონი	259	47
461	ნაგები	107	39	501	ოპიზა	226	42
462	ნავარძეთი	257	43	502	ოჟორა	118	52
463	ნაოხარი	223	14	503	ორბეთი	105	27
464	ნარა	212	33	504	ორბეთის ეკლესია	106	32
465	ნარიანი	114	7	505	ორბეთის ციხე	254	46
466	ნარეკავი	112	3	506	ორბოძალი	114	50
467	ნარუმაკი	227	49	507	ორეთის მთა	15	18
468	ნაქალაქევი	102	20	508	ორმოხნის-კევი და ტბა	103	23
		262	4	509	ორღარი	256	40
		225	29	510	ოსეთი	209	1
469	ნაქერალა	260	8	511	ოფიშკეთი, ვაკის რუკაში ნახე	299	
470	ნაჭარმაგევი	116	47			255	27
471	ნახიდური	105	45			102	21
472	ნახჭევანი	178	35	512	ოფრეთი	118	43
473	ნაჯიხურევი	260	9	513	ოქონა	223	39
474	ნეინის-წყალი	177	35	514	ოშორის კევი	175	4
475	ნეკრესი	177	45	515	ოჩანის ციხე	223	7
476	ნილის-ყური	225	11	516	ოცხე	223	1
477	ნიკორწმინდა	258	48	517	ოცხის-წყალი	223	3
478	ნიკოფსია	263	43	518	ოდრახე	223	

№		ამდენს ფურცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურცელში	ამდენს შარში
519	ოჯოლას-კევი	256	18	560	საერისთო კახეთისა	22	1
520	პალიასტომი	265	6			181	40
521	პანკისი	178	53	561	" შერეთისა	181	45
522	პანტონიანის-კევი	223	2	562	" ოძრახოსი	22	4
523	პატარა-ლიახვი	115	5	563	" წუნისა	22	3
		116	52	564	" კლარჯისა	22	5
524	პირღებული	105	26	565	" შორაპნისა	21	53
525	ბერანგა	118	39			360	23
		257	12	566	" ეგრისა ანუ ბე- დიისა	21	51
526	პეტრეს ციხე	120	24			262	5
527	პარხალი	227	52			256	48
528	ჟალეთი	174	46	567	სახანოს წყალი	264	39
529	ჟამური	114	31	568	საზღვარი ალანისა	263	15
530	ჟინვანი	175	32	569	" აფხაზეთისა	263	49
531	ჟღელე	212	23	570	" გურიისა	174	12
532	რადრაბაგანი	104	11	571	" შერეთისა	264	15
533	რაზმითი, სხოლოზე აწე- რია	110	14	572	" სვანეთისა	30	33
534	რანი	209	11	573	" ქართლისა და სომხეთისა	222	15
535	რაკა	258	30	574	სათავე მტკვრისა	226	39
536	რაკის მთა	260	1	575	სათლე	109	24
537	რაკის საზღვარი	260	4	576	სათოვლია	109	34
538	რეხულა	115	43	577	სალალაკი	262	8
539	რიზა	229	21	578	სალიპარტიანო	255	26
540	რიონი	254	14	579	სალომინაო	106	28
541	რკინის-პალო	229	23	580	სამება	113	47
542	რკინის-ციხე	107	17			174	34
543	რკინის ჯვარი	223	9			111	27
544	როკითი	255	26	581	სამთაერო	115	49
545	რუისი	118	15	582	სამთავისი	116	11
546	რუისის მთა	118	18	583	სამილახვარო	105	27
547	რუსთავი	107	39	584	სამშვილდე	221	21
548	რუხი	262	24	585	სამცხე	222	12
549	სათაბაგო	221	34			224	22
550	საფაციო	262	21			109	10
551	საბარათიანო	106	49	586	სანაინი	104	41
552	საბურთალა	109	21	587	საპონაურის-კევი	111	40
553	საგიმი	101	21	588	სარკინეთი	102	23
554	საგარეჯო	174	27	589	სარკინეთის კეობა	229	24
555	საღგერი	120	12	590	სატყეპულა	223	31
556	სადმელი	156	36	591	საფარა	13	2
557	საეგრო	253	40	592	საქართველო	221	3
558	საერისთო სამშვილდისა	22	2			228	53
559	" ხუნანისა	107	32	593	საქართველოს-ყელი		

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს ფარში
594	საქართლის ციხე	118	34	636	ტაშის-კარი	119	26
595	საქართლო	221	4			120	29
596	საქორია	259	42	637	ტბეთი	226	50
597	სალირაშენის-კევი	106	31	638	ტბისი	106	27
598	სალორე	260	8	639	ტბის-ყური	105	7
599	საყავრის-კევი	106	11	640	ტეზური	261	50
600	საყორნე	258	21	641	ტინის მთა	112	49
601	საჩხერე	258	1	642	ტკოცის-კევი	118	37
602	საჩხეიძო	260	40	643	ტოლა	258	32
603	საჩიჯავაძო	261	2	644	ტორნე	105	23
604	საციციანო	110	22	645	ტრაწაყალას ციხე	177	33
			29	646	ტფილისი	108	24
605	საცხენისი	110	7	647	ტყე-ტბა	178	18
606	საწალიკე	260	8	648	ტყვირი	254	30
607	საწირე	256	15	649	ტყირბული	256	31
608	საზარია	161	51	650	ტყის-სოფლის-კევი	223	20
609	საჯავახო	255	14	651	უხნარიანის ციხე	120	21
610	საჯოგის-ჭალა	108	7	652	ულუნბა	119	12
611	სებეკა	255	25			161	
612	სეიდ-აბადი	109	31	653	უნაგირა	262	23
613	სენაკი	262	3	654	ურბნისი	118	10
614	სევანეთი	254	14	655	უსანეთი	141	8
615	სვერი	257	40	656	უფადარი	116	4
616	სვეტია	264	23	657	უფლის-ციხე	116	14
617	სიონი	110	13	658	უტო	178	43
618	სკანდა	256	52	659	უწერა	259	44
619	სკვირეთი	107	10	660	უჯაბი	102	31
620	სკრის-კევი	110	22	661	უჯარმა	174	36
621	სლესის-კევი	222	27	662	ფაიქომი	212	13
622	სორი	259	18	663	ფანაგარი	104	48
623	სომხითი	102	7			226	38
			36	664	ფანასკეტი	227	43
624	სტეფან-წმინდა	177	40	665	ფანაქი	227	45
625	სურამი	119	18	666	ფარცხისი	108	32
626	სურამის-წყალი	119	14	667	ფასონი	254	26
627	სუფსეი	265	8	668	ფაწა	117	40
628	სხალ-დიდი	109	23	669	ფერსათი	224	17
629	სხალნარი	106	39	670	ფინეზაური	103	32
630	სხოვის-კევი	258	51	671	ფიტარეთი	105	19
631	ტაბაკინის კევი	251	4	672	ფიფინეთი	176	39
632	ტალავრის-კევი	102	22	673	ფიფინეთის-წყალი	176	38
633	ტანა	110	6	674	ფოთი	262	10
634	ტაო	227	52			264	52
635	ტაშირი	102	46	675	ფოლადაური	102	25

№		ამდენს ფურცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურცელში	ამდენს შარში
676	ფოკე, ვაკის რუკაში ნახე	255	21	718	ქურდვაკრის-კევი	101	30
		299		719	ქურთაული	211	46
677	ფოტრიზა	115	11	720	ქურთის მთა	15	18
678	ფოსო და კევი მისი	224	40.37	721	ქურმუხი	176	36
679	ფორჩხა	226	26	722	ქცია	104	22
680	ფორჩხის-კეობა	226	28	723	ლადო	224	18
681	ფორცხვერიანის კევი	105	20	724	ლართის-კარი	112	2
682	ფორცხვის-კევი	223	21	725	ლარულა	259	39
683	ფორენე	119	27	726	ლები	250	1
684	ფშავი	175	18	727	ლვანკითი	256	40
685	ფცის-წყალი	118	35	728	ლვთება	176	18
686	ფხოელი	175	30	729	ლოლივი	224	6
687	ქალის-ციხე	102	29	730	ლოლეთის-კევი	118	30
688	ქაოზიანი	102	23	731	ლრელის-კევი	223	37
689	ქაზამეთის-კევი	224	4	732	ლრუდო	256	46
690	ქართლი	101	1	733	ლრის-კევი	110	13
		221	3	734	ყაზანჩი	103	10
691	ქართლის-კევი	109	58	735	ყაიყული	103	5
692	ქარჩოზი	114	29	736	ყალნუ მთა	124	15
693	ქაჯთა-ტუნი	224	46			226	1
694	ქაჯთა ციხე	224	46	737	ყამსას ციხე	156	49
695	ქაჯეთის ციხე	265	31	738	ყარაია	107	44
696	ქედა	226	19	739	ყარალაჯი	177	4
697	ქემერთის-წყალი	119	17			108	6
698	ქვებისმანი	116	1	740	ყარსის მთა	225	53
699	ქვებლოვანის-წყალი	223	10	741	ყელი	113	31
700	ქვებლოვანი	177	36	742	ყვარელი	177	45
701	ქვათა-კევი	109	38	743	ყვარელის-წყალი	177	44
702	ქვა-ყრილი	224	14	744	ყველი	223	24
703	ქვა-ციხე	259	44	745	ყვირილა	255	39
704	ქვევრულა	256	29	746	ყინცივისი	110	24
705	ქვეშის-ციხე	103	37	747	ყოვლად წმინდა	258	15
706	ქვიშილეთი	258	20	748	ყორნ-სი	118	32
707	ქვიშეთი	119	24	749	ყულარი	102	17
708	ქსნის კეობა	114	14	750	ყურყურთა	107	8
709	ქიზიყი	177	3	751	შავნაბადი	105	2
710	ქისტი	213	48	752	შაკიხი	176	
711	ქნოლო	115	17	753	შავწყალი	120	13
712	ქობერი	101	44	754	შაორი	104	53
713	ქობულეთი	265	29			258	
714	ქობულეთის წყალი	165	28	755	შარვაშეთი	104	21
715	ქსორისი	112	19	756	შემოქმედი	265	15
716	ქუთათისი	258	10	757	შთაზავალი	113	32
717	ქუმურლუ	225	51	758	შიგნით-კახეთი	179	9

№		ამდგენ ფურცლებში		№		ამდგენ ფურცლებში	
		ამდგენ ცელებში	ამდგენ შარში			ამდგენ ცელებში	ამდგენ შარში
759	შიდა-ქართლი	120	33	794	ციხე დარბაზი	258	8
		121	9	795	ციხის ჯვარი	120	16
760	შიოს-უბანი	112	18	796	ცორტავი	102	12
761	შირაქი	171	25	797	ტრიცის-კევი	104	39
762	შიფაქლუ	228	46	798	ტუნქის-კევი	223	29
763	შოლა	119	22	799	ტუცხვათი	255	50
764	შორაბანი	223	46	800	ცენის-ტერფი	109	19
		251	8	801	ცენის წყალი	254	32
765	შროშის-კევი	251	21	802	ცვილოსი	115	51
766	შტორი	178	32	803	ცხირეთი	109	50
767	შუა-შთა	173	32	804	ცხომი	262	51
		178	19	805	ცხომის-წყალი	262	52
768	შულავერი	102	19	806	ცხრა-კარი	178	52
769	შულავერის კეობა	102	19	807	ძამის მონასტრის ციხე	110	30
770	შულავერის-კევი	224	1	808	ძამის კეობა	110	26
771	შქმერი	259	23	809	ძალინა	118	47
772	შხეთი	262	2	810	ძეგლევი	259	41
773	ჩაისი	262	17	811	ძეგვის წყალი	109	34
774	ჩაქვი	265	32	812	ძეგვის-წყალი	256	32
775	ჩაქვის-წყალი	265	30	813	ძელი-ქეშმარიტი	101	44
776	ჩელეთი	174	46	814	ძმუისი	158	25.24
		175	3	815	ძირულა	257	12
777	ჩელეთის-წყალი	177	50	816	ძურძუკი	214	2
778	ჩერქეზი	209	31	817	წალკა	104	38
		213	44	818	წალკის-წყალი	118	40
779	ჩიმი	211	34	819	წედისი	110	8
780	ჩიხორი	256	51			259	28
781	ჩოლაბური	256	32	820	წეკა	257	19
		257	3	821	წითელი-კლდე	223	39
782	ჩუნეშა	258	21	822	წილკანი	112	7
783	ჩუღურეთი	224	40	823	წილკნის მთა	113	2
784	ჩხარი	256	37	824	წინა-მინდორი	177	26
785	ჩხარულა	256	45	825	წინ-კიბე	114	38
786	ჩხერი	251	27	826	წინ-წყარო	106	33
787	ჩხერიმელა	257	28	827	წირქვალის ციხე	114	18
788	ცაგერი	254	49	828	წიფორი	117	6
789	ცივი	173	32	829	წლევი	112	24
		178	25			115	45
		104	43	830	წმინდის გიორგის მთა	260	7
790	ციკარა	113	17	831	წნისის-კევი	222	37
791	ცეცხლის ჯვარი	113	10	832	წოლდი	116	3
		118	25	833	წონა	259	45
792	ციხეზდავის-მთა	112	20.49	834	წონის მთა	117	30
793	ციხე გოჯი	262	4	835	წოფა	112	14

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
836	წრომი	110	36	878	ხანის-წყალი	255	31
837	წუნა	224	44	879	ხარაგულთი	257	20
838	წურწყუმა	223	22	880	ხარჭაშო	175	1
839	წურულაშენი	102	29	881	ხახული	228	36
840	წუქეთი	176	33	882	ხენძორეთი	229	40
841	წყალ-დაჟანჩულა	255	19	883	ხერთვისი	224	27
842	წყალთა-შუა	105	47	884	ხერკი	173	14
843	წყალ-წითელა	255	47			175	41
844	წყაროს-თავი	224	38	885	ხეფინის-კევი	119	42
845	ჭალა	115	51	886	ხვედურეთის კეობა	110	22
		258	5	887	ხიდის-კარი	259	4
846	ჭალა ტყე	256	32	888	ხინგის მდინარე	223	34
847	ჭანეთი	229	16	889	ხინო	265	23
848	ჭ-ნეთის მთა	229	15	890	ხინოს-წყალი	265	19
849	ჭანას-წყალი	262	14	891	ხირსა	177	21
850	ჭაპალა	112	23	892	ხოელის კეობა	110	4
851	ჭარი	176	41	893	ხოქორნიის კეობა	102	13
852	ჭართალის მთა	112	50	894	ხომლი	255	1
853	ჭართალის-კევი	113	3	895	ხონი	255	21
854	ჭაქეთი	262	13	896	ხორანთა	174	1
855	ჭაჭარაქის-კევი	224	3	897	ხორაუგი	176	28
856	ქელენჯიხი	262	19	898	ხორგა	162	11
857	ჭერათ-კევი	119	12	899	ხორგის-წყალი	162	10
858	ჭერემი	178	2	900	ხორნაბუჯი	177	12
859	ჭერემის-წყალი	171	52	901	ხორჯა	179	3
860	ჭვარები	110	1	902	ხოსპიის-კევი	222	35
861	ჭვინტა	222	40	903	ხოტევი	258	47
862	ჭივჭივა	105	33.34	904	ხოფი	262	15
863	ჭიაური	177	36	905	ხოფჯა	229	18
864	ჭიდროთა	259	47	906	ხრეთი	256	46
865	ჭიორა	259	53	907	ხტანა	118	33
866	ჭობის-კევი	120	26	908	ხუნანი	105	50
867	ჭობარეთის კეობა	223	33	909	ხურუტი	105	21
868	ჭოეთი	177	12	910	კადა	113	16
869	ჭოროხი	226	11	911	კარული	114	47
		265	34	912	კევი	113	39
870	ჭოჭკანის კეობა	102	7	913	კველრმის კევი	104	43
871	ჭურთა	114	37	914	კვეშნის-კევი	223	34
872	ჭურთის კეობა	114	26	915	კვესურეთი	175	14
873	ჭყვიში	255	3	916	კევ-ძმარა	176	10
874	ჭყონდილი	261	47	917	კეობა	120	21
875	ხავეთი	225	4	918	კეორი	259	19
876	ხანდის ციხე	114	21	919	კრამი	104	25
877	ხანდოს-კევი	113	4			105	10

№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში	№		ამდენს ფურ- ცელში	ამდენს შარში
920	კცისის-კევი	110	38	927	ჯვარის ციხე	222	40
921	ჯავახეთი	224	26			256	19
922	ჯავახეთის მტკვარი	224	26	928	ჯიქეთი	264	8
923	ჯამჯამა	110	7	929	ჯიქეთის საზღვარი	264	10
924	ჯაყის-წყალი	223	18	930	ჯონის კევი	256	17
925	ჯეჯორი	259	25	931	ჯრუჭი	251	50
926	ჯვარი	176	3	932	ჯუმათი	265	2

სოფლის სოფლები ქრისტიანეთა და თათრის ობა*

ალაღაჯში ობა 20			
ხოყორნის კეობა:			
1 ხოყორნია	1	15 წერაქვი ბ	34
2 მელიქაშენი	2	16 აღევი	35
3 ტეფური	3	17 ველეთი	36
4 წოფა	4	18 ბესთის სოფელი	37
5 ახტალა	5	19 ჩაყლაპუნნი	38
7 ყახანჩი ბ	7	20 ციხის სოფელი	39
		21 ოფრეთი	40
		22 ჯილიზი	41
		23 ასანას სოფელი	42
		24 ხანძორისი	43
ქოჭკანის კეობა:		25 კერატას სოფელი	44
1 ქოჭკანი	8	25 პარაფსი	45
2 ბადეკი	9	27 ხვარაკეტი	46
3 ბორდაძორი	10	28 გოლის სოფელი	47
4 ჩორთანი	11	1 წაჭქარი	48
5 აცუტი	12	2 კატავეთი	49
6 მთაში, ბარნაკარი	13	3 ნუგზარის სოფელი	50
7 უჩქილისი	14	4 მამბუტი	51
8 ყანგირი	15	5 დარბაზი	52
10 არღუთაშვილი სანაინს ბ	17	6 ყუღრო	53
12 ბაშბეუქასშვილი ბ	19	7 გორული	54
		8 კირაკოზას სოფელი	55
		9 ვასაკას სოფელი	56
შულაგრის კეობა:		10 სამება	57
ყულარში ობა 6		11 ვასაკასი	58
მოლის ობა 1		12 ჩოხჩობანი	59
1 ნაქალაქევი	20	13 აკანათერი	60
2 შულაგერი	21	1 ჭაპალა	61
3 შატკას სოფელი	22	2 ტალავერი	62
4 თეთრი სოფელი	23	3 გილაგდაკი	63
6 მახრაღაჯი ბ	25	4 ხოვარას სოფელი	64
7 ხუცის სოფელი	26	5 ხანძორკუტი	65
9 ჯანხოში ბ	28	6 ისაკას სოფელი	66
10 გორული	29	8 არქევანი ბ	68
11 ჯანხოში	30	1 ვანათი	69
12 დაღარი	31	2 ხატრის სოფელი	70
13 კარმიქარი	32		

*) ეს სიგები წინ უძღვის ვახუშტის ისტორია-გეოგრაჟიის ტექსტს.

4 სარკინეთი ბ	72
მირასანდურღაია ობა ბ	
ბოლნისის კეობა:	
2 წულრულაშენი ბ	74
5 ბოლნისები გ	77
6 დარბაზი	78
8 სახუნდარი ბ	80
9 შორი	81
10 თალა	82
11 ახორი	83
12 ბოვძორი	84
13 სამწვერისი	85
14 ბერდიკი	86
15 ლურჯ-ვანქი	87
16 კირაკოზას სოფელი	88
17 შერმაზანას სოფელი	89
18 ჰუნდუში	90
19 წყლამი	91
20 შაქარას სოფელი	92
21 შაინის სოფელი	93
22 მათიში	94
23 ხანჭუტი	95
24 უჯაბი	96
26 ჯარმეჩი ბ	98
27 საბა	99
28 ჰურუტი	100
29 თალის სოფელი	101
30 მავნელას სოფელი.	102
31 ჩიტალაზი	103
32 ფირფიჯანი	104
33 აკოფას სოფელი	105
35 სამსონია ბ	107
36 ჰცუტი	108
37 ბორის სოფელი	109
38 დარბაზი	110
39 საბა	111
40 ურუტი	112
41 დედცნუტი	113
42 ორთაშუა	114
43 დამბლუტი	115
44 წყლის-ორმო	116
45 ჩორთანი	117
47 ნადვალეთი ბ	119
48 ზუკრუტი	120
ტ ა შ ი რ ი:	
1 ბოცხორი	121
2 ყიზილზიარათი	122
3 აიდარბეგი	123
4 უცუტი	124

5 ყათირლუ	125
6 იეჩი	126
ნასოფლარი გ	
7 ყარაყალა	127
8 ყურთყალა	128
9 ოსკიპარა	129
10 ალტაში	130
11 ველათი	131
12 მისხანა	132
ნასოფლარი გ	
13 ოთურბულაზი	133
14 ყირბულაზი	134
15 ფათალას სოფელი	135
16 დოლბანდლუ	136
17 ქელუ	137
18 პალუა	138
19 თელუ	139
21 ყამიში ბ	141
22 ხანზადას სოფელი	142
23 ჭუკა	143
24 იენგიჩაბი	144
25 სულეიმანას სოფელი	145
26 წითელ-ეკლესია	146
27 მოლაყასუმი	147
28 ხანბაღჩა	148
29 ახატ-ქალაქი	149
30 წითელ-ეკლესია	150
31 აკრაგაშენი	151
32 აკოფას სოფელი	152
34 დელი ყულიჯან ბ	154
36 ქალის სოფელი	156
37 ყოჩქილისია	157
38 აღზიზეუქი	158
39 შავი საყდარი	159
40 სირჩაპეტი	160
42 ჩარდახლუ ბ	162
43 შიშტეფა	163
44 მწყნეთი	164
45 მდივანბეგის სოფელი	165
46 აზბულაზი	166
47 ფარჩულუ	167
48 თაზი ბათმანი	168
49 ვალავერსი	169
50 ჯან ბაღჩა	170
51 გატეხილ-საყდარი	171
52 ყარაქლისია	172
53 ხუცის სოფელი	173
54 კარმიქარი	174
55 წარუკა	175
56 ყარაბულაზი	176

ყ ა ი ყ უ ლ ი :

1 ფენჯარკუტი	177
2 დინარზი	178
3 მირის სოფელი	179
4 შანაზარას სოფელი	180
5 ხატის სოფელი	181
6 ფანოსას სოფელი	182
7 ხოსიას სოფელი	183
ნასოფლარი ა	
8 ალიხანას სოფელი	184
9 სააკას სოფელი	185
10 ფარემუხას სოფელი ბ	187
12 მელიქბეგის სოფელი	188
14 ორთლუ ბ	190
15 ყახანჩი	191
16 კირაკოხას სოფელი	192
17 წყაროს სოფელი	193
18 დევაგოზი	194
19 რევაზის სოფელი	195
20 სოფელი	196
22 ოქსუზი ბ	198
24 ყორყორი ბ	200
26 გოლი ბ	202
27 იელდოლი	203
28 თიქმატაში	204
29 დერზიოდლის სოფელი	205
30 სატანას სოფელი	206
31 ბეგის სოფელი	207
32 ჰალის სოფელი	208
33 მერაბაღას სოფელი	209
34 მოლაბდულას სოფელი	210
35 ტაშქორფი	211
36 აშუას სოფელი	212
37 კირაკოხას სოფელი	213
38 ხურუტის სოფელი	214
39 ფალჩუხლუ	215
ნასოფლარი ბ	

მაშავრის კეობა:

ნასიბლუ ობა ა	
აღბაბაღლუ ობა ა	
1 მუხრანა	216
2 წყნეთი	217
3 სატრედო	218
4 ვერკეთილი	219
5 ყორანთა	220
6 დისველი	221
7 აკაურთა	222
8 რატევაი	223
9 თაყ მარა	224

10 ყიშლარი	225
11 საბერეთი	226
12 უშევაი	227
13 ლორის თავი	228

კაზრეთის კეობა:

1 ისპიანი	229
2 კაზრეთი	230
3 მონასტერი	231
4 კვირაცხოველი	232
5 ბაბილაშენი	233
6 ბუნჯუქნი	234

ქვეშის ხეობა:

1 ქვეში	235
2 ჯავშანიანი	236
3 ძველ-ქვეში	237
4 მუსეფრიანი	238
5 ჯანაზიანი	239
6 ძე ძენარიანი	240
7 თოფრაყალა	241
8 იწრია	242
9 ტანძია	243
10 გულეული	244
11 დარბაზი	245
12 სავანეთი	246
13 დამლალო	247
14 ბაქრანი	248
15 ხახალა ჯვარი	249
16 წიფორი	250
17 სოფელი	251
18 გეტა	252
19 კრეში	253

ბალიჭის კეობა:

1 ბალიჭი	254
2 თავდიდიანი	255
3 ქადაგიანი	256
4 უკან-გორი	257
5 ვანი	258
6 შავ-გომი	259
7 კრკონი	260
8 ანდიკი	261
9 შუშედი	262
10 აღუმბრუ	263
11 შამირანი	264
12 ბოლოკვანტი	265
13 შიბიშვილი	266
14 კიპრუქი	267
15 ტანძია	268

16	ერგენთალა	269
17	დამბლუტი	270
18	მონასტერი	271
1	კიანეთი	272
2	ჯალ დამი	273
3	ახალშენი	274
4	აბულმაგი	275
5	ვარდის უბანი	276
6	ვალდოვი	277
7	ტნუსი	278
9	ყალამშიანი ბ	280
10	ტამალია	281
11	მანაკერტი	282
12	ყაჯილუხი	283
13	აფანჯუკი	284
15	საკარისი ბ	286
17	ორპოზანი ბ	288
18	ალუმბრუ	289
19	სევაგელცი	290
21	ლადირყული ბ	292
23	მიჯა ბ	294
24	თეკანანი	295
25	თეგრე	296
26	დილამაშენი	297
27	ვალდოვი	298
28	დბანისი	299

ლ უ კ უ ნ შ ი:

1	ქარატაკი	300
2	ბოსლები	301
3	ქვაზევი	302
4	ჯანდიდი	303
5	ტანძია	304
6	წითელი-ეკლესია	305
7	სამაგარა	306
9	შინდლარა ბ	308

ფინეზაურის კეობა:

1	გორინჯუკი	309
2	ჩინჩხური	310
3	სიქიშხანი	311
4	ლაკლაკაშენი	312
5	აგრევენი	313
6	ვარძაგარა	314
7	მოლამსხმუტი	315
9	თაგუთი ბ	317
10	ფარანჯუკი	318
11	მუტაისი	319
12	სუგეჩანი	320
13	თარაკაშენი	321

14	შუნბუნი	322
15	გუგუთი	323
16	ლორაშენი	324
17	აცუტი	325
18	დარბაზი	326
19	ჯანდარიქი	327
20	ხული	328
21	ალუმბრუ	329
22	გელდიგილანი	330
23	სოფელი	331
25	ლამიში ბ	333
26	ვოტრალაგელცი	334

ლ ო ქ შ ი:

1	ქედის ეკლესია	335
2	მისხანა	336
3	იალდუზი	337
4	ტუნდუში	338
5	ელიას სოფელი	339
6	ხანძორი	340
7	გდალაშენი	341
8	მურუტი	342
9	ურუტი	343

ქციის კეობა:

ნაჯბადინი ობა ა		
სულთნის ობა კა		
რუხედ ობა ზ		
ალაფარი ობა ა		
1	ყის-ყალა	344
2	ეკლესია	345
3	ფარიზა	346
5	ნახიდური ბ	348
6	თავმგრგვალი	349
7	ქცილა	350
8	ანდრია	351
9	კორა	352
10	თხვინთბა	353
11	წინანაური	354
12	წრაუთი	355
13	მუგუთი	356
14	თაფანი	357
15	ბალახაური	358
16	მირტაშენი	359
17	ირდას-უბანი	360
18	იფნობი	361
19	სენები	362
20	ბერიქალი	363
21	ღია	364
22	შოშილეთი	365

23	ჯაბარყელა	366
24	საკეცე	367
25	ქცია	368
26	ლიპარიტის უბანი	369
27	ვარდის ქალა	370

ქივიფას კეობა:

1	სამშვილდე	371
2	კრწანისი	372
3	დაღეთი	373
4	უკან-დაღეთი	374
5	ვანათი	375
6	გარისი	376
7	ორთაშუა	377
8	მძორეთი	378
9	აბელია	379
10	ეცო	380
11	ტყემლარა ნადარბახევრ	381

ირაგის კეობა:

1	ახალ-უბანი	382
2	კრეფა	383
3	კუშტის-უბანი	384
4	ლიპი	385
5	აფაზანი	386
6	გვარეთი	387
9	კარაქა გ	390
10	ჯიგრაშენი	391
11	წობა	392
12	მენქალისი	393
13	აფაზანი	394
14	ბურვილი	395
15	ჯვარა	396
16	დრანეთი	397
17	ირაგა	398
18	ახალ მენი	399
19	მონასტერი	400
1	მთაში: მონასტერი	401
2	სადირაშენი	402
3	გვიანა	403
4	ლიპი	404
5	კამარეი	405
6	რაფაქეთი	406
7	ბოცეთი	407
8	ლიყურეთი	408
1	კიპრუკი	409
3	ფოცხვერიანი ბ	411

4	აბანო	412
5	მთაწმინდა	413
1	ფიტარეთი	414
2	ცხნარი	415
1	ყურის-ყვეი	416
2	ატამეთი	417
3	ქუჯაეთი	418
4	კლდეისა	419
5	კორკები	420

გომარეთი და ზურტაკეტა:

1	ძველი-გომარეთი	421
2	ნიაწარი	422
3	საკურისი	423
4	ნაქალაქევი	424
5	რევაშენი	425
6	სხალნარი	426
7	ქვათეთრისი	427
8	დიდი გომარეთი	428
10	ურცვეანი ბ	430
11	ზაულისტანი	431
12	თოფრ-აყალა	432
13	ჩამძვრალა	433
14	უსეინას სოფელი	434
15	წითელ საყდარი	435
16	საფიქლე	436
17	გვარჯილა	437
20	შესაყარი გ	440
22	ვარდის-უბანი ბ	442
23	ციხე-ქვაბი	443
25	ეგრი ბ	445
26	მაჩქათელა	446
27	საქე	447
28	იფნარი	448
29	ნაპალატევი	449
30	წარბათუბანი	450
31	სახალაჯვარი	451
32	ბოსტლარი	452
33	ბაღჩალარი	453
34	ორმოშენი	454
35	ლიპი	455
36	შულავერი	456
37	კატავეთი	457
38	მუხრანა	458
39	სარკინეთი	459
40	სარგველა	460
42	ყარაბულახი * ბ	462
43	ვართევანას სოფელი	463

*) დედანში: „ყარაბულახი“.

44 დემურას სოფელი	464	56 თურანი	522
45 გვარჯილა	465	57 კუკია	523
46 საფიქლე	466	59 სამეხრეთ ბ	525
თ რ ი ა ლ ე თ ი :			
1 გვირგვინეთი	467	60 ფარება	526
2 თალა	468	61 გველფარება	527
3 ქუჩათ უბანი	469	62 უწყლო	528
5 კარ-უკულმართი ბ	471	63 არწივანი	529
6 უზნარიანი	472	64 კონაჯი	530
7 ნადვალეთი	473	65 ცრიცი	531
8 კისია	474	66 სამონაური	532
10 ბაბია ბ	476	67 ცხვარეთი	533
12 აბანო ბ	478	69 რება ბ	535
13 ჩდილის-უბანი	479	70 თეზი	536
14 სარკინეთი	480	71 საპიტიახი	537
15 ახალქალაქი	481	72 ბოქანი	538
16 მარიამი	482	73 ლოშო	539
17 კობტა	483	74 ავლადი	540
18 ეძანი	484	75 მაჩეთა	541
20 ტამალია ბ	486	77 კეე ღრმა ბ	543
22 საბატე ბ	488	78 თეთრ წყარო	544
23 ხუცის სოფელი	489	80 ოლთისი ბ	546
24 გარყულუბი	490	82 ანდრაბი ბ	548
26 ბეშკენაშენი ბ	492	84 მეოქვანა ბ	550
27 სამადლო	493	85 წალკა	551
28 საბეკდავი	494	ფანავარი	
30 კნოლე ბ	496	შორი	
33 ლიპი ვ	499	ნარიანი	
34 ქედის სოფელი	500	წითელი-საყდარი	
35 გოვად გვირდი	501	ალგეთის კეობა ტფილისამდე:	
36 ახალშენი	502	ჩალაბლუ ობა ა	
37 კირკიტა	503	ამირხასლუ ობა ა	
38 ლურჯ-საყდარი	504	საყალტუთან ობა ბ	
40 ბარეთი ბ	506	ბაგრატის ღილი ობა ბ	
41 შუასოფელი	507	ღვინჭრობში ობა დ	
42 საბოხკურო	508	სარვანი ობა ა	
43 მეთრევენი	509	ყურყუთას ობა ა	
44 საბროწლე	510	1 გულთაფა	552
46 საქათმე ბ	512	2 ბაშინჯალი	553
47 ჩამძვრალა	513	3 ნაზარას სოფელი	554
48 ნალიბი	514	4 თოფრა ყალა	555
49 ახოტა	515	5 მარნეული	556
50 მოხისი	516	6 ქანდარი	557
51 ახალდაბა	517	7 ღვინჭრობი	558
52 ვარდის-უბანი	518	8 ხოშაგერმა	559
54 კიტები ბ	520	9 ლოლოვნი	560
55 ვრანი	521	10 მარაბდა	561
		11 ქოთიში	562

*) დედანში: „რესა“.

12 დურნუკი	563
13 ჩნიკეთა	564
14 წინწყარო	565
15 გოლთეთი	566
16 მაწვეანი	567
17 საწურბღე	568
18 სამება	569
19 ჩნიკუთა	570
20 ხსობისი	571
21 ბუჟღულეთი	572
22 ტბისი	573
23 ფარცხისი	574
24 წირანთა	575
25 ვაკე	576

ასურეთის-კევი:

1 მუხათი	577
2 ბაგრანეთი	578
3 ახალშენი	579
4 ასურეთი	580
5 ბოზბალა	581

კ ო ლ ა:

6 ვაშლოვანი	582
7 ერტილი	583
8 ტაგნაგეთი	584
9 ლოუბანი	585
10 სამაჩვეთი	586
11 ეშვის-წყარო	587
12 კაბენის მონასტერი	588
13 ელფია	589
14 კიკეთი	590
15 დიდება	591
16 სალორისი	592
1 კოჟორი	593
2 წავკისი	594
3 ბაწისი	595
4 კრწანისი	596
5 შინდისი	597
6 ტაბახმელა	598
7 გუდგელისი	599
8 კუმისი	600
12 თელეთი დ	604

ბოგვის-ხევი:

1 ენაგეთი	605
2 არდას-უბანი	606
3 ბოგვი	607

4 ციზია	608
5 წინ-ვენაზი	609

ზრბითის-ხევი:

1 სატირაშენი	610
2 ზრბითი	611
3 საწუფისი *	612
4 ლარლილუპი *	613
5 წრისი	614
6 თაკვი	615
7 ოშეთი	616
8 ამლივი	617
9 აბრამეთი	618
1 ლორის-თავი	619
2 ცხორეთი	620
3 გუდარეზი	621
1 ხეკორდი	622
2 მოლავი	623
3 დვალთა	624
4 სათვანეთი	625
5 ბოღრანეთი	626
6 ლოლოვნა	627
7 მამის-დაბა	628
8 ფიჩხისი	629
9 მოქრისი	630
10 აგვანეთი	631
11 ხორბუკი	632

ზის კეობა:

1 პატოვანი	633
2 კობალა	634
3 ახერისი	635
4 საბუხარა	636
5 ახალშენი	637
6 ზა	638

ლ ა კ ვ ა:

7 მარაპი	639
8 ფუტრევი	640
9 ერწო	641
1 კველთა	642
2 ხოზეთი	643
3 მოხისი	644
4 ბოციჯვარი	645
1 მანგლისი და მისი კევი:	646
3 ოძისი ბ	648
4 ედოთი	649
5 საქრისი	650

*) ნახევარ ფრჩხილებში ჩასმული ასოები დედნის დაზიანების გამო არ ჩანს.

6 აზიკი	651
7 მეავისი	652
9 თხილოვანა ბ	654
10 ცხენიკალა	655
11 არმანეთი	656
12 მაწვნარა	657
13 კოზმანაშენი	658
14 შარაბეთი	659
16 საყვარე ბ	661
17 უგუდეთი	662
18 ახოთი	663

ვერის-კევი:

1 აკურისი	664
2 ბეთენია	665
4 ნახშირის-გორი ბ	667
5 წყლუდეთი	668
6 ღვევი	669
7 წვერი	670
8 ვანათი	671
9 დრე	672
10 შავთა	673
1 დიდუბე	674
2 ჩულურეთი	675
3 ახალ-სოფელი	676
8 ლილო ე	681
9 ნათლული	682
ლომელაური	
ლოქინხედ ობა ა	
დემურჩასალნუ ობა 120	

ტფილისი და მისი მკარი:

1 წყნეთი	1
2 ახალდაბა	2
3 თხილოვნა	3
4 ლისი	4
1 დილოში და მისი კევი:	5
2 თეთრაძე	6
3 წოდორეთი	7
4 თელოვანი	8
5 მაჩხაანი	9
6 წინუბანი	10
1 ბევრეთი	11

მ ც ხ ე თ ნ ს ა:

2 შინდისი ბ	13
3 მუხად-გქერდი	14
4 კარსანი	15
5 მცხეთა	16
6 კოდმანი	17

7 არმაზი	18
8 ციხე-დიდი	19
9 ძეგვი	20
10 ხეკორდი	21
11 სასხორი	22
1 ნიჩბისი	23
2 ოხერა	24
3 თელად-გორი	25
4 გომიჯვარი	26
5 ლავრა	27

კ ა ვ თ ი ს-ხ ე ვ ი:

1 ხანდაკი	28
2 იდლეთი	29
3 კავთიხევი	30
5 წინარეხი ბ	32
6 თვალი	33
7 გუდარეხი	34
8 ბეფანი	35
9 ეხატი	36
10 ახათუბანი	37
11 ბოტისი	38
12 საკურთხისი	39

თ ე ძ მ ი ს-კ ე ვ ი:

1 სასირეთი	40
2 ნიაბი	41
3 მეტეხი	42
4 ყარალაჯი	43
6 ხანდაკი ბ	45
7 ჰვიროსი	46
8 გომი	47
9 ჩოჩეთი	48
10 ახალქალაქი	49
11 თეძამი	50
12 მღებრის-უბანი	51
13 ახალშენი	52
14 ნოსტე	53
15 ფავნისი	54
16 ერთა-წმინდა	55
17 ცუცუბანი	56
18 ცხირეთი	57
19 ცხვარეთი	58
20 სამება	59
21 გოსტიბე	60
22 კაბერჩ	61
23 ზენა-დრისი	62
24 ქვენა-დრისი	63
25 მელეთი	64
26 კრკონი	65

27 ფიცესი	66
28 ლული	67
29 ზაკვი	68
30 სწე	69
32 ნადარბაზევი ბ	71
35 ბერების სოფელი გ	74
37 ქვარები ბ	76
39 საკორცე ზ	78
40 კილიკის-ჯვარი მდულარა	79

ხოვლრს-ხევი:

1 გრაკალი	80
2 დოესი	81
3 აგარა	82
4 აბანო	83
5 ზესი	84
6 ხოვლე	85
7 აკეთი	86
8 ისკიხე	87
9 საყავრე	88

ტანის ხეობა:

1 ქვაზვრელი	89
2 ხიდის-თავი	90
3 გორისა	91
4 ჯოხისი	92
5 ტანის-პირი	93
6 წედისი	94
7 ბნაღისი	95
8 ოლოსი	96
9 ღვარები	97
10 ცამნათ-უბანი	98
11 ბაკრანეთი	99
12 ვერე	100
13 ატენი	101
14 სიონი	102
15 დრე	103
16 ღვედრეთი	104
17 ხანდისი	105
18 იკუნევი	106
19 სიქალეთი	107
20 კეზვი	108
21 წეროსი	109
22 ბობნავი	110
23 ლუის-კევი	111
24 თხილნარი	112
25 ორმოთი	113
26 ბიეთი	114

სკრისხევი:

1 ნაციხარა	115
2 ვანათი	116
3 სკრა	117
4 რიეთი	118

ხვედურეთის-ხევი, საციციანო:

1 ღვლევი	119
3 დრისი ბ	121
4 აუნისი	122
5 ლეთეთი	123
6 ხვედურეთი	124
7 თრეხვი	125

ძამის-ხევი:

1 ქარელი	126
2 კლდე	127
4 გომი ბ	129
5 სამწვერისი	130
6 აგარა	131
7 ყინცვისი	132
8 ციხია	133
9 ქორაზანი	134
10 სანებელი	135
11 წივწივა	136
12 იმერ-კევი	137
13 ძამის მონასტერი	138
14 მძორეთი	139
15 გვეძინეთი	140
16 ქვა-თეთრისი	141
17 სხლები	142
18 მუხალეთი	143
19 ოსი	144
20 კრკონი	145

გვერდის-ძირი:

1 ყელეთი	146
2 სოინარი	147
3 ცუქეთი	148
4 ბოსლები	149
6 წრომი ბ	151
8 მიწობი ბ	153
9 წვიმეთი	154
11 კრისის-ხევი ბ	156
12 ხალები	157
13 კვისი	158
14 თხილოვნა	159
15 მშვლის-ყური	160
16 თაგოეთი	161

17 ბობონა	162
18 ღართა	163
19 დამჩერლო	164

გუჯარეთის კეობა:

1 ბაგინეთი	165
2 გულსუნდა	166
3 გუჯარეთი	167
4 ედოთი	168
5 კუწათ-უბანი	169
6 ჩდილის-უბანი	170
7 სხალნარი	171
8 მომწვარა	172
10 სარბიელა ბ	174
11 გომარეთი	175
12 წყაროს-უბანი	176
13 მიტარბი	177
14 მეკოჟური	178
15 რუისი	179
16 ლელის-უბანი	180
18 ღინტური ბ	182

მ უ ხ რ ა ნ ი ს ა

ს ა მ თ ა ვ რ ო :

1 ახალციხე	1
2 ქინძარა	2
3 საფურცლე	3
4 საგუდე	4
5 გოროვანი	5
6 კიჯინიანი	6
7 წეროვანი	7
8 სხალტა	8
9 ქანდა	9
10 ციხის-ძირი	10
11 ნასპარსვეი	11
12 ნასტაკისი	12
13 ალაიანი	13
14 ქადაგიანი	14
15 ბეგთათავი	15
16 ჩანგილარი	16
17 ვარდის-უბანი	17
18 შიოს-უბანი	18
20 ოკამი ბ	20
21 თეზი	21
22 ლამის ყანა	22
23 ახალდაბა	23
24 ირტო	24
25 ნოტრევი	25
26 კაშა	26
27 ხეითი	27

29 ქსორისი ბ	29
30 დამპალეთი	30
31 ჯიგრაშენი	31
32 სუმბიანი	32
33 კოდის-წყარო	33
34 მჭადის ჯვარი	34
35 გენეფერი	35
36 ჯვარ-მაგარი	36
37 გენესმანი	37
38 გრემის ხევი	38
39 ტონჩა	39
40 უჟანო	40
41 ებნისი	41
42 ჭილუტი	42
43 საბურდიანო	43
44 ტყვილიანი	44
45 ყურის-უბანი	45
46 გოგილური	46
47 ძალისი	47
48 წილკანი	48
49 კაპური	49
50 ახალ-უბანი	50
51 მისაქციელი	51
52 ხშირი	52
53 ოკერ-ხიდა	53
54 ფრეხეთი	54
55 ახალ-ციხე	55
56 ციხე-ბოდავი	56

ბ ა ზ ა ლ ე თ ი :

1 ნოტა	57
2 არჩვეთი	58
3 ბოდორნა	59
4 ინიანი	60
5 ხიდა	61
6 საკარმული	62
7 საშაბურო	63
8 ვეჟური	64
9 მლაშე	65
10 ლათური	66
11 ადვალა	67
12 იწრი	68
13 მიქდორულდი	69
14 ბახალეთი	70
15 კობიანთ-კარი	71
16 დუშეთი	72
17 არღუნი	73
18 წითლიაური	74
19 ფიტავი	75
20 ფხუნდა	76

21 საფერზეთი	77
22 ვეძის ხევი	78
23 ქასრის-ხევი	79
24 აფხავი	80
25 ანანური	81
26 არანისი	82
27 ეთვალისი	83
28 აშა	84
29 ყვავილი	85
30 იორი	86
31 ურია	87
32 არაგვის-პირი	88
33 ჟინვანი	89
34 ვეგნისი	90
35 ხარხევი	91
36 ვეძისი	92
37 ლოშო	93
38 ციხის-ძირი	94
39 ჭართალი	95
40 ბავლიაური	96
41 მთიულთ-კარი	97
9 ხანდოში: სოფელი 9	106

გ უ დ ა მ ა ყ ა რ შ ი:

8 სოფელი 8	114
------------	-----

მ თ ი უ ლ ე თ ი:

1 ქისტური	115
2 ფეგჩური	116
3 ამირთ-სოფელი	117
4 ნახიდი	118
5 ჩოხელი	119
6 ხარხეთი	120
7 ცეცხლის-ჯვარი	121
8 ნაღვარევი	122
9 არაკვეთი	123
10 ბურღული	124
11 მელეთი	125
12 ღუდა	126
13 კადა	127

ს ა ს ა ხ ლ ე:

14 სასახლის-სოფელი	128
15 ცხაოტი	129
16 ვეთხანი	130
17 ჩოხელი	131
18 ერენდის ძე	132

19 ნაღბაძე	133
20 რორო	134
21 კოხანიძე	135
22 კეეშა	136
23 ჩოქური	137
24 სორიანი	138
25 მკერვალი	139

პ ე ვ ი:

8 თრუსო, ოსის სოფელი 8

1 კანბა	140
2 გორის სოფელი	141
3 გაბოტენი	142
7 არაგვის-პირს სოფელი დ	146
11 არშას-უკან სოფელი დ	150
12 გერგეთი	151
13 ქვაბთა	152
14 მთიულეთი	153
ოსი სოფელი ა	
15 გველის-თავი	154
16 სტეფან-წმინდა	155
17 სოფელი	156
18 სიონი	157
19 საფანას-სოფელი	158
ოსი სოფელი ა	
20 კოხი	159
21 ციკარას-სოფელი	160
22 ღუდუშაური	161
23 აჩხოტი	162
24 ხოჯის-სოფელი	163

ქ ს ნ ს-ხ ე ვ ი:

1 ოძისი	164
2 ახალგორი	165
3 იკოთა	166
4 წირქვალი	167
5 ყანჩეთი	168
6 საქეგური	169
8 ალვეი ბ	171
10 სოფელი ბ	173
11 მონასტერი	174
17 ჭურთახე სოფელი 6-	180
ოსი სოფელი გ	
24 ცხრაზმაზე სოფელი 7	187
15* ქარჩონი	188
ჟამურს, ოსი სოფელი თ	
1 ქოლოთი	189

*) შეცდომაა, უნდა იყოს: „25“

2 ქვეტიკირი 190
ოსის სოფელი ა

ისროლის-კევი:

2 ბიყარი ბ 192
3 მერე 193
4 აკანათური 194
5 ბენდერი 195
7 ისროლის-კევი ბ 197
ოსის სოფელი ბ

გვერდის-ძირზე:

1 აძვი 198
2 ქვეში 199
3 დუდეთი 200
4 ქიწინისი 201
5 მარანა 202
6 ფლავეი 203
7 ფლავისმანი 204
8 არცევი 205
9 შატათ-გორი 206
10 იკორთა 207
11 ოტრევი 208
12 მერე 209
13 ლადაჩი 210
14 სნეკვი 211

პატარა-ლიახვზე:

1 საცხენისი 212
2 ედემქალაქი 213
3 ბელოთი 214
4 აწერის-ხევი 215

ოსისა:
1 ზონვარი ა
3 შუა-ცხვირი ბ
4 სიათა ა
5 გნასური ა
6 ინაური ა
9 ჩაბარუხეთი გ
10 წიფორი ა
12 შანბიანი ბ
17 ქნოლას ე

ს ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ ო :

1 შინდისი 216
2 ტირძნისი 217
3 ვანათი 218
ოსის სოფელი:
1 მარალეთი ა
2 შურიული ა

3 ინაური ა
4 ყლარცი ა
5 მეფარეთი ა
6 გერი ა

ქ ა რ თ ლ ი ს ა :

1 კასპი 1
2 მთავარ-ანგელოზი 2
3 იგოეთი 3
4 ფუნგისი 4
5 გერის-კევი 5
6 ძეძენარი 6
7 კოდის-წყარო 7
8 ორკოშანი 8
10 ყურია ბ 10
11 უსის-ტყე 11
13 მხურვ: ლეთი ბ 13
14 სამთავისი 14
15 ცხვილოსი 15
16 ბენისი 16
17 ახმაჯი 17
18 მძორეთი 18
19 ახალდაბა 19
20 ბოლი 20
21 ქალა 21
22 ახალქალაქი 22
23 ჯეჯკური 23
24 ლეგბაშენი 24
25 რეზა 25
26 აბრევი 26
27 ტბეთი 27
28 ცხინურისი 28
29 ლელოვანი 29
30 წირი 30
31 წუბენი 31
32 წოლდი 32
33 ზახორი 33
34 ხანდოეთი 34
35 არმაზი 35

ქ ვ ე რ ნ ა ქ შ ი :

1 რენე 36
2 ნადარბაზევი 37
3 აშურაიანი 38
4 ავაზანი 39
5 ზეგარდა 40
6 ნაწრეტი 41
7 საშეები 42
8 უფლის-ციხე 43

გორი, მეჯვდით მრწვეელი:

1 ბერბუკი	44
2 სველნეთი	45
ყვავის საყდარი	
3 თორტიზა	46
5 გარეჯვარი ზ	48
7 რეხა ზ	50
8 აზრისი	51
9 კელთ-უბანი	52
10 თავთის-წყარო	53
11 კვარჩითი	54
12 ზღდუღეთი	55
14 სობისი ზ	57
15 კირბალი	58
16 ზღდუღეთი	59
17 ბერშოეთი	60
18 წინაგარა	61
19 ჩამართა	62
20 ზერტი	63
21 ტყიურეთი	64
22 ჯარიაშენი	65
23 მეჯვდა	65
24 წინ-უბანი	67
25 ღროლი	68
26 კოლონკეთი	69
27 ბიეთი	70
28 ანდორეთი	71
29 ივრეთი	72
30 გორეთი	73
31 მოზისი	74

ოსის სოფელი ა

პატარა-ლიახვით მრწვეელი:

1 ძევერა	75
2 შერთული	76
3 ტყვიავი	77
4 კარბი	78
5 არბო	79
6 დიცი	80
7 არგვიცი	81
8 ერედვი	82
9 ქვაბთა	83
10 სარაბუკი	84
11 ვანათი	85
12 სათიხარა	86
13 დიცევი	87
14 კულბითო	88

16 ქერე ზ	90
ოსის სოფელი ა	

დიდი-ლიახვი და მით მრწვეელი:

1 ტინის-ხიდი	91
2 კარალეთი	92
3 თედო-წმინდა	93
4 ახალ-დაბა	94
5 არაშენდა	95
6 ურბნისი	96
7 ბებნისი	97
8 რუისი	98
9 სასირეთი	99
10 საქაშეთი	100
11 ძღვევი-ჯვარი	101
12 თვალათ-უბანი	102
13 ყელ-ქცეული	103
14 ვარიანი	104
15 ფხვენისი	105
17 ხეთი ზ	107
18 სალთეისი	108
19 თერგვისი	109
20 მეღვრეკვისი	110
21 ერგნეთი	111
22 ფრისი	112
24 ნიქოზი ზ	114
25 თიზრევი	115
26 ბოცი-ჯვარი	116
27 წნური	117
28 ბარი	118
29 ტბეთი	119
30 კუსირეთი	120
31 ქკხილვანი	121
32 ფიჩხის-ქალ-ქი	122
33 ზღდუდერი	123
34 დგვრისი	124
35 ლელის-უბანი	125
36 თამარაშენი	126
37 ანაბეთი	127
38 აბოწმიდა	128
39 დამპალეთი	129
40 თირის მონასტერი	130
41 ქურთა	131
42 კეხვი	132
43 საბაწმიდა	133
44 სასახლე	134
46 ხეთი ზ	136
47 ზემთხვისი	137

*) „ძევერიდან“ აქამომდე დაწერილია დაწებებულ ქაღალდზე.

48 ძარწები	138	3 ბერძენული	163
49 ქემბერტი	139	4 ფცა	164
50 * სვერი	140	5 ტკოცა	165
ოსის სოფლები:		6 ფლვევი	166
1 გუფთა ა		7 ლოდეთი	167
2 სვერს უკან სოფელი ბ		8 ქვა თეთრისი	168
3 ხოსო ა		9 მძვიგლეთი	169
4 პატარა-ჯავა ა		10 სხლითი	170
6 ქეშელთა ბ		11 მულრისი	171
7 სხლები ა		12 ფრინველი	172
8 ჯავა ა		13 თამარაშენი	173
9 ხწვე ა		14 ცერონისი	174
10 მუგუთი ა		15 საციხური	175
11 კოშკა ა		16 წაღვლი	176
12 როკა ა		17 აბისი	177
13 ყბა ა		18 ბრეძა	178
		19 აბანო	179
ქსნის ერისთვისა:		20 წყდულეთი	180
1 მზხლები ა		21 კვირინისი	181
10 მალრან დვალეთი, სოფელი თ		22 ბალოთა	182
		23 ქალეთი	183
დვანის-წყალზედ:		24 ბათქინეთი.	184
1 სალოლაშენი	141	25 მეტეხი	185
2 არადეთი	142	26 ავლევი	186
3 წვერი	143	27 წირეთი	187
4 ბრეთი	144	28 ატოცი	188
5 დირბი	145	29 ურმის-კელი	189
6 დვანი	146	30 მწიფლისი	190
7 ტოლიბური	147	31 ღარის თავი	191
8 აენვეი	148	32 შინდარა	192
9 არკნეთი	149	33 სურნისი	193
10 წუნარი	150	34 თიღა	194
11 ერკნეთი	151	35 ძალინა	195
12 თორმანდელი	152 **	36 მუხაური	196
13 ბეყმარი	153	37 ოქორა	197
14 ღვედრეთი	154	38 ხტანა	198
15 ნული	155	39 თერეგვანი	199
16 მავდა	156	40 ახალშენი	200
17 წორბისი	157	41 არამგამა	201
18 ურია	158	42 ხუნდის-უბანი	202 ***
19 ყორნისი	159	43 მთვარეული	203
20 რუსთავი	160	44 ტყის-უბანი	204
		45 ოქონა	205
ფცის-წყალზედ:		46 კნოლე	206
1 ქვენა-ტკოცა	161		
2 მოხისი	162		

*) დაწკებული 38 ნომრიდან აქნობამდე დაწერილია დაწებულ ქალაღზე.

***) დვანში შეცდომით: 142.

****) დვანში შეცდომით: „102“.

პლის-წყალი:

1 სომანეთი	207
2 სატივე	208
3 ვაყა	209
4 აძვი	210
5 ნაბახტევი	211
6 ბრილი	212
7 დუმაცხო	213
8 ქინჯათი	214
9 ბროლოსანი	215
10 ალი	216
11 უწლვე	217
12 ულუნბა	218

ხურამის-წყალზედ:

1 ახალ-სოფელი	219
2 ოსიაური	220
3 გორათი	221
4 ხაშური	222
5 კლდის-წყარო	223
6 ლუბრმა	224
7 ქემერტი	225
8 კაკალათ-ხევი	226
9 წაბლოვანა	227
10 ოძისი	228
11 ცედანი	229
12 შინდისი	230
13 სურამი	231
14 ჭეკამი	232
15 ბიჯნისი	233
16 ჯაფნიაური	234
17 უთხვა	235
18 ჩუმა-თელეთი	236
19 იტრია	237
20 წიფა	238

ხეფინის-ხევი:

1 ფონა	239
3 ნადაბური ბ	241
4 წაქვა	242
5 კევი-ჯვარი	243
6 გრიგალათი	244
7 ციციური	245
8 მლაშე	246
10 ვერტყვილა ბ	248
11 ხუნევი	249
12 გესამანია	250
13 ბუინევი	251

ხ ა ა ბ ა შ ი:

1 ტეძერი	252
2 გუდეთი	253
3 ბელეთი	254
5 მონასტერი ბ	256
6 ციხის-ძირი	257
7 შოლის პირი	258
8 ქვიშხეთი	259
9 ტაშის-კარი	260

მ თ ა ს ი ქ ი:

10 წიფა	261
11 გოგალათი	262
12 ზვარე	263
13 ჩდილი	264
14 ნუნისი	265
15 გდვისი	266
16 მებოძირი	267

კ ქ თ ბ ა შ ი:

1 სარმანისშვილი	268
2 ახალდაბა	269
3 ნეძვი	270
4 ქიმერეთი	271
5 კორტანეთი	272
6 ზანავი	273
7 რვილი	274
8 ყვიბისი	275
9 სავანის-კევი	276
10 ეშმაკთ-უბანი	277
12 ნუა ბ	279
13 ნადაბური	280
14 თორი	281
15 ციხის ჯვარი	282
16 კარნიგომი	283
17 შუა უბანი	284
18 ციხის-ჯვარი	285
19 ვარდის სოფელი	286
20 ფაფა	287
21 ჭალა	288
22 ლიკანი	289
23 ყვერბილი	290
24 ჭობის-კევი	291

სადგარის ხეობა:

1. სადგერი	292
2 დაბა	293
3 თედთან უბანი	294
4 წადველი	295

5 შულღათ უბანი	296
6 უზნარიანი	297
7 კინოთისმანი	298
8 გოგოს-უბანი	299
9 ეკლობანი	300
10 ყერძენი	301
11 კეცხოელი	302
14 ზეამზია გ	305
15 ბაკულიანი	306
16 ცეში	307

კახეთის სოფლები.

შერეტი ან ხორანთა.

ქ ი ს ი ე ი:

1 ასანური	1
2 ჯუფიანი	2
3 ტიზიანი	3
4 პრასიანი	4
5 ბედიყარი	5
6 ხირსა	6
7 ქუნბათი	7
8 ყოლანთო	8

ხორნაბუჯი ან ქოეთი

ყ ა რ ა ლ ა ჯ ი

9 ცულუკანი	9
10 არბოშიკი	10
11 მირტაზანი	11
12 მაჩნანი	12
13 ბოდბის-კევი	13
14 ბოდბე	14
15 ფანიასი	15
16 მალარო	16
17 კოტორი	17
18 მელაანი	18
19 ჩალის უბანი	19
20 ძეძვის-უბანი	20

იორხედ თათრის ობა

გარეთ-კახეთი:

1 ლაკბის-უბანი	21
2 იონიანი	22
3 არაშენდა	23
4 ქოდალა	24
5 ფხოელი	25

6 ზიარი	26
7 ნანიანი	27
8 ჯინჭარი	28
9 დარჩიეთი	29
10 ჩიმიტი	30
11 კაჭრეთი	31
12 ახალ-სოფელი	32
13 ბეჟან-ბალი	33
14 ჩიბლიანი	34
15 ალაკანი	35
16 კაკაბეთი	36
17 ჩაილური	37
18 მანავი	38
19 თოღლიაური	39
20 ათოკი	40
21 გიორგი წმინდა	41
24 თვალი გ	44
25 მარიამ-ჯვარი	45
26 ნინო-წმინდა	46
27 ყარაბულახი	47
28 ბერთ-უბანი	48
29 პატარძელური	49
30 ხაში	50
31 სამება	51
32 ველის-ციხე	52
33 უჯარმა	53
34 ფეიქრიანი	54
35 ლამოანი	55
36 საჩალე	56
37 შუა-უბანი	57
38 მუხრანი	58
39 ხორაუგი	59
40 სათის-ჭალა	60
41 საცხენისი	61
42 კოტორი	62
43 მარტყოფი	63
44 ნორია	64
ლთაება	
45 ტეგანი	65

გრდანი და საგურამო:

აველა

2 გრდანი ბ	67
3 დუმაგრდანი	68
4 მანკოდა	69
5 ლელ-უბანი	70
6 ტუტალა	71

*) დედანში შეცდომით „202“.

7	ჯაჭვი	72
8	ფოსო	73
9	ჯვარი	74
10	წიწამური	75
11	ჯამშიაური	76
12	აჩხოტი	77
14	ლურო ბ	79
15	ძველ-ლურო	80
16	მარავი	81
17	გორორის-უბანი	82
18	ბალნიანთ-კარი	83
19	მანკავერი	84
20	ახვი	85
21	თეზამი	86
22	ჩრდილი	87
23	ხვარეთი	88
24	ოდიშელიძე	89
25	დაფი	90
26	ახატანი	91
27	ბოკოწინი	92
28	ხაკარა	93
29	იპისი	94
30	არჯაკელა	95
31	ჯილაური	96
32	ბიწმენი	97

22	თვალივი	119
23	ტუშური	120
24	ვეფანანთ-კარი	121
25	თორიულთ-კარი	122
26	ცხვინჯეთი	123
27	ჯიჯეთი	124
28	სულიხანანთ-კარი	125
29	იქურნა	126
30	აღისი	127
31	გონჯრ-ლანთ-კარი	128
32	ჯანგირანთ-კარი	129
33	თანგირანთ-კარი	130
34	ბალიანთ-კარი	131
35	აჯაგვი	132
36	კაკვეთი	133
37	ლოშო	134
38	გომიზვარე	135
39	ახრალი	136
40	ქაშო	137
41	ჩაბანო	138
42	მდარულღი	139
43	სახასო	140
44	ყებოტა	141
45	აჩხოტი	142

თ ი ა ნ ე თ ი:

1	კობარტი	98
2	ბალიანი	99
3	ნაცვლიანი	100
4	კაეთელა	101
5	ლაფანი	102
6	ნოკორნა	103
7	ძაგნაკორა	104
8	ვერხუნა	105
9	ტუტალა	106*
10	ბირიანი	107
11	კახიანი	108
12	ბოლოტა	109
13	ბულაჩაური	110
14	წირდალი	111
15	საცხაოტო	112
16	ზარძე	113
17	ჩინაი	114
18	ბოდავი	115
19	ყინვანი	116
20	ხარჭაშო	117
21	საშიში	118

ე რ წ ი:

1	ქალეთი	143
2	ახალკალო	144
4	ბუშატი ბ	146
5	ორკვეი	147
6	მკერვლიანი	148
7	ბოკორმა	149
8	წიბეთი	150
9	ვაგრანეთი	151
10	თილთ უბანი	152
11	ამატანი	153
12	კვერნიული	154
13	იმერლიანთ-კარი	155
14	მონასტეოი	156
15	ნოკორნა	157
16	ჩეკური	158
18	გორანა ბ	160
19	არჩევანთ-კვევი	161
20	მერეკანი	162
21	ნადირანი	163
22	ქინქლაძე	164
23	ბორტაძე	166**
24	უგანაძე	167

*) დედანში შეცდომით „105“.

***) დედანში გამოტოვებულია „165“.

25 ჯანგირანი	168
26 ყორაეთი	169

ფშავში სოფელი.

კეცხურში.

პანკისის კეცი:

1 პანკისი	170
2 ომალო	171
3 ქისტნელი	172
4 დუმასური	173
5 სალაწანი	174
6 ნაპანკისევი	175
7 მღვიმე	176
8 წინ-უბანი	177
9 ქორეთი	178
10 კურტანაძე	179*
11 ყოდალაური	180
13 ბაწარა ბ	182
14 კოწახტა	183
15 ზაფარული	184
16 ყორწყალი	185
17 ბალთავორი	186
18 დედიფერული	187
19 ქისტაძე	188

თუშეთში სოფელი

შიგნით კახეთი:

1 მარილისი	189
2 ქაჩალაური	190
3 მატანი	191
4 ქორდი	192
5 წმინდა-მარინე	193

ცხრაკარი:

6 უტო	194
7 ახმეტა	195
8 ჯოხარი	196
9 მთიული	197
10 მუქოელი	198
11 აწაშანი	199
12 არაშენდა	200
13 ახალდაბა	201
14 ალავერდი	202
15 ხოდაშენი	203

16 აწკვერი	204
17 ობოლიძე	205
18 კორხელი	206
19 ალავერდული	207
20 იყალთო	208**
21 ოჟიო	209
22 ბაიხო	210
23 ულაანი	211
24 ყოლანთო	212
25 ჯანაანი	213
26 ნახატელი	214
27 რუის-პირი	215
28 გულგულა	216
29 არტახანი	217
30 მერე	218

შ.უ.ა.მ.თ.ა:

31 თელავი	219
32 კურდღელაური	220
33 შალვაური	221
34 ნასომხარი	222
35 კისის კევი	223
36 ვარდის-უბანი	224
37 კონდოლი	225
38 წინანდალი	226
39 ბალთა-სადგომი	227
40 ქვემო-ხოდაშენი	228
41 ვანათი	229
42 აკაურა	230
43 კალაური	231
44 შანშიანი	232
45 მუკუხანი	233
46 ურიათ-უბანი	234

ვ.ე.ლ.ი.ს.-ც.ი.ს.ე:

47 ზეგანი	235
-----------	-----

მ.ე.რ.ა.მ.ი:

48 მუკუხანი	236
49 ახალშენი	237
50 ჩუმლაყი	238
51 ახათალა	239
52 გურჯაანი	240
53 კახის უბანი	241
54 ძაღლის-უბანი	243***

*) დედანში შეცდომით სწერია „189“.

***) დედანში შეცდომით „288“.

****) დედანში გამოტოვებულია „242“.

55 ძირკოვი	244
56 ვეჯინი	245

ახტალა:

57 კეჭა	246
58 კოლაქი	247
59 ბაკურ-ციხე	248
60 კარდანეხი	249
61 ბაიდარანი	250
62 ანაგა	251
63 ვაქირი	252
64 მაშრაანი	253
65 საქობი	254

გალმამკარი:

1 ბახტრიანი	255
2 ოთხ თვალი	256
3 ფიჩხოვანი	257
4 მალრანი	258
5 ლაფანები	259
6 არგოხი	260
7 ახადელი	261
8 ლალის-ყური	262

თორღა:

9 ფშაველი	263
10 იულთა	264
11 არანთა	265
12 საბუე	266
13 გრემი	267
14 გვერდის ძირი	268
15 აღმატი	269
16 ვეძის-კევი	270
17 შილდა	271
18 ყვარელი	272
19 ბურსა	273

ნეკრესი:

20 კურტანაძე	274
21 გავაზი	275
22 გქელ-მინდორი	276
23 წმინდა-სტეფანე	277
24 კიკაანი	278
25 ტუკატანი	279
26 არბუხი	280
27 ბედიყარი	281

გორი-წყალი.

კართ-უბანი.

28 ქვაბლოვანი	282
29 ჭიაური	283

დიდოეთს სოფელი:

ლაგოეთი
ტრაწაყალი
თოლა

ელისენი:

ბელაქანი	
მაკაბელი	
1 ბოეთანი	284
2 ღანუხი	285
3 კატეხი	286
4 მაწეხი	287
5 ვარდანი	288
6 ფიფინეთი ან-ქარი	289
7 წილუბანი	290
8 პატარა-ქარი	291
9 თალა	292
10 ჩარდახი	293
11 მუნრახი	294
12 კოსორი	295
13 ჯინიჭი	296
14 ბაზარი	297

მოსაბრუნე:

ფადარი ობა

უმნიშვნელო და საპიეზოები.

შენიშვნები და ლიტერატურა*

- 1₁ პლინი სთოიკი, უფროსი (?). დაიბ. 23 წ., გარდ. 79 წ.
- 1₂ მოსე, წინასწარმეტყველი ებრაელებისა.
- 1₃ იოანე დამასკელი, საეკლესიო მოღვაწე 673—754 წ.
- 1₄ სოკრატე, ბერძენი ფილოსოფოსი, 469—399 წ. ჩვ. ერამდე.
- 2₁ ციცერონი, რომელი ორატორი, ფილოსოფოსი და საზოგადო მოღვაწე 106—43 წ. ჩვ. ერამდე.
- 2₂ ნოე, ებრაელების უკანასკნელი პატრიარქი, იხ. „შესაქმე“ თ. VI—IX.
- 2₃ გიორგი მეფე, ბრწყინვალე 1313—1346 წ.
- 2₄ მირიან, მეფე ქართლისა, IV ს.
- 2₅ „ბაგრატიონი“—იგულისხმება 780 წ.
- 2₆ თამარ მეფე, 1184—1213 წ.
- 2₇ ნებროთ, ლეგენდარული პიროვნება, დამაარსებელი ქალაქების: ბაბილონის, ერეხის, აკადის და სხ.
- 2₈ ნაბუქოდორნოსე (II) 605—562 წ. ჩ. ერამდე. ბაბილონის სახელგანთქმული მეფე.
- 2₉ ალექსანდრე მაკედონელი, მაკედონიის მეფე 336—323 წ. ჩვ. ერამდე.
- 2₁₀ ფარნაოზ მეფე, ვახუშტით 302—237 წ. ჩ. ერამდე.
- 2₁₁ ადერკი, ვახუშტით 2 წ. ჩ. ერამდე 55 წ. შემდეგ.
- 2₁₂ კონსტანტინე დიდი, რომის იმპ. 306—337 წ.
- 3₁ ნანა დედოფალი, მირიან ქართლის მეფის ცოლი, IV ს.
- 3₂ ნიკიას მსოფლიო კრება, I მსოფლიო საეკლესიო კრება 325 წ.
- 3₃ ბიზანტია, იგივე კონსტანტინეპოლი კონსტანტინე კეისრამდის.
- 3₄ სილიბისტრო, კონსტანტინეპოლის პატრიარქი IV ს.
- 3₅ ნინო—ქრისტიანობის მქადაგებელი ქართლში IV ს.
- 3₆ კე მეფე ბაქარ, მეფე ქართლისა, ვახუშტით 342—364 წ.
- 3₇ ვარზაბაქარი, კზ მეფე ქართლისა, ვახუშტით 379—393 წ.
- 3₈ თეოდოსი მცირე, რომის იმპერატ. 408—450 წ.
- 3₉ თეოდოსი დიდი, რომის იმპერ. 392—395 წ.

*) ლიტერატურის ჩვენებისას ნახმარია ინიციალები. მათი გახსნა იხილე ამ განყოფილების ბოლოში.

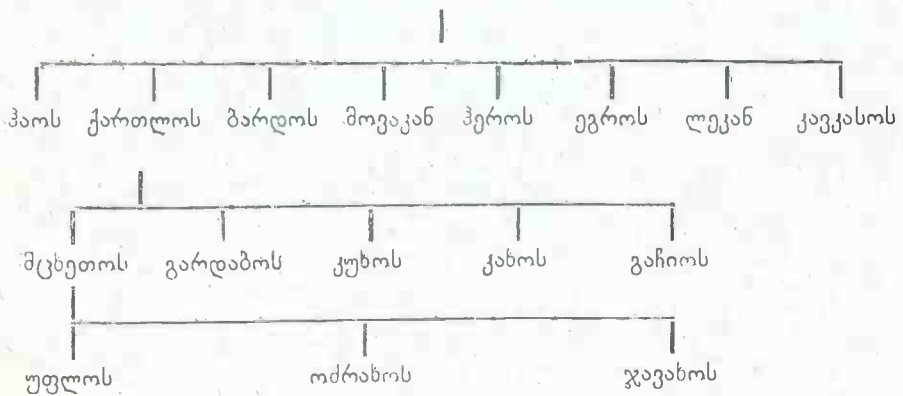
- 3₁₀ მირვანოს, ქართველი უფლისწული, აღიზარდა საბერძნეთში. შემდეგ-
ში მაჰუმის ეპისკოპოსი. ცხოვრობდა მეხუთე საუკ.
- 3₁₁ ფარსმან V, 528—542 წ. ვახუშტით.
- 3₁₂ ვახტანგ გორგასალი, V ს. მეორე ნახევარი.
- 3₁₃ ლეონ I, კეისარი, 457—474 წ.
- 3₁₄ ლეონ II, კეისარი, 474 წ.
- 3₁₅ ზენონ, რომის იმპ. 474—491 წ.
- 3₁₆ ანასტასი, კეისარი 491—518 წ.
- 3₁₇ ბაკურ მეფე, ვახუშტით 514—528 წ.
- 3₁₈ გურამ კურაპალატი ლთ მეფე, ვახუშტით 575—600 წ.
- 3₁₉ მავრიკი, კეისარი ბიზანტიისა 582—602 წ.
- 3₂₀ ურმიზდ IV, ერანის შაჰი, სასანიანი, 578—590 წ.
- 3₂₁ ხოსრო II, ერანის შაჰი, სასანიანი, 590—628 წ.
- 3₂₂ დავით წინასწარმეტყველი, ისრაელთა მეფე, მეფსალმუნე XI საუ-
კუნ. ჩვ. ერ-მდე.
- 3₂₃ სტეფანოზი, VI—VII ს. მთავარი, ვახუშტით 600—619 წ.
- 3₂₄ ერეკლესი, ბიზანტიის კეისარი 610—641 წ.
- 3₂₅ ადარნასე, მა მთავარი, VII ს. პირველი ნახევარი, ვახუშტით
619—639 წ.
- 3₂₆ მაჰმად, მუსლიმანთა სარწმუნოების დამდები.
- 3₂₇ მდ მეფე არჩილ, ვახუშტით 668—718 წ.
- 3₂₈ იოანე და ჯუანშერ, ქართლის მთავრები, ვახუშტით 718—787 წ.
- 3₂₉ ბაგრატ კურაპალატი, 826—876 წ.
- 3₃₀ აშოტ კურაპალატი, 787—826 წ.
- 3₃₁ დავით II, 1089—1125 წ.
- 4₁ ალექსი ანგაარი, ბიზანტიის კეისარი 1203—1204 წ.
- 4₂ კონსტანტინეპოლის ალბა ფრანგთაგან 1204 წ.
- 4₃ ლაშა გიორგი, საქართველოს მეფე 1207—1222 წ.
- 4₄ ჩინგიზ ყეენი—დაიბ. 1155, წ. მოკვ. 1227 წლ., გამეფდა 1206 წ.
- 4₅ დავით ულუ, საქართველოს მეფე 1247—1270 წ.
- 4₆ რუსუდან, საქართველოს მეფე 1223—1245 წ.
- 4₇ ჯვ მეფე დიმიტრი (II), საქართველოს მეფე 1270—1289 წ.
- 4₈ ბაგრატ V, საქართველოს მეფე 1360—1395 წ.
- 4₉ ლანგ თემურ, დაიბადა 1336 წ., გარდაიცვალა 1404 წ.
- 4₁₀ ვახტანგ, საქართველოს მეფე 1289—1292 წ.
- 4₁₁ დავით ნარინ, საქართველოს მეფე, ვახუშტით 1243—1293 წ.
- 4₁₂ დავით დიმიტრის ძე 1292—1310 წ.
- 4₁₃ ვახტანგ დიმიტრის ძე, ქართლის მეფე, + 1304 წ.
- 4₁₄ გიორგი, დავითის ძე, მცირე, 1308—1.18 წ.
- 4₁₅ ულჯათ ყეენი 1304—1316 წ.
- 4₁₆ სტანბოლი, იგივე კონსტანტინეპოლი.
- 4₁₇ მეფენი შიხნი—სეფიანთა დინასტია ერანში.

- 5₁ აღამ, ბიბლიით კაცობრიობის მამამთავარი.
 5₂ ევა, ცოლი ადამისი
 5₃ კაინ, ადამისა და ევას უფროსი ძე.
 5₄ აბელ, ადამისა და ევას უმცროსი ძე.
 5₅ იაფთაე=იაფეტი
 5₆ ქართლოს ქართველთა მამამთავარი, ძე თარგამოსისა, ძმა ჰაოსისა.
 იხ. ქართ. ცხოვრ. მ., გვ. 1, გამოც. თაყაიშვი.

ქართლოსიანთა შთამომავლობის შტო.

თ ა რ ბ ა მ ო ს

შთამომავალი ნომერი

- 5₇ ე. ი. ვახუშტით XV ს-ის სამოციანი წლები.
 5₈ ჰაოს, სომეხთა მამამთავარი. იხ. ქართლ. შთამომავლ. შტო 5₆.
 5₉ იხ. შთამომავლ. შტო 5₆.
 5₁₀ 11, 12, 13, 14, 15 იხ. შთამომავლ. შტო 5₆.
 6₁ აზონ—ალექსანდრე მაკედონელის მხედართ-მთავარი.
 6₂ მაიქანი, მირიან მეფის მხედართ-მთავარი.
 6₃ ულუ და ვით—ლაშა გიორგის ძე და ნარიან და ვით—რუსუღანის ძე
 8₁ ჟა მეფე გიორგი—1676—1709 წ.
 8₂ მეფე რევი, ვახუშტით, 186—213 წ.
 8₃ ზემო ეკლესია ამ ჟამად ცნობილია „სამთავრო“-ს სახელით.
 8₄ საეკლესიო ტრადიციით ესენი იყვნენ VI საუკუნეში სირიიდან საქართველოში მოსულნი: იოანე ზედაზნელი, დავით გარეჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონ მარტყოფელი, აბიბოს ნეკრესელი, ისე წილკნელი, თათე მამებელი, ისიდორე სამთავნელი, პიროს ბრეთელი, მიქელ ულუმბელი და შიო მღვიმელი.

- ამ საკითხის შესახებ იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია. წ. I ტფ. 1920 წ. გვ. 324—331. აქვეა საკითხის მთელი ლიტერატურა.
- 9₁ ისტორიული ტრადიციით ქართლოსიანნი მეფობენ 302—162 წ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე; ნებროთიანნი—162—93 წ.; არშაკუნიანნი—93 წ. ჩ. ერ-მდე ვიდრე 265 წ.; ხოსროიანნი ანუ სასანიანნი—265—570 წ. და ბაგრატიონნი—575—1800 წ.
- 9₂ კარი=ყარსი.
- 9₃ ცოტნე დადიანი, ერთერთი დიდებული-მთავარი დასავლეთ საქართველოდან XIII საუკუნეში.
- 10₁ ეს წესი შეადარე ქ-ცა მარიამის ვარიანტი, გამოც. თაყაიშვილისა გვ. 502; 559.
- 10₂ შიხთა მეფენი—სეფიანთა დინასტია ერანში XVI—XVIII ს.
- 10₃ პხ მეფე როსტომ, მეფე ქართლისა 1634—1658 წ.
- 10₄ იმერთა მეფე ალექსანდრე გიორგის ძე 1639—1660 წ.
- 11₁ აქ იგულისხმება ალექსანდრე I კონსტანტინეს ძე 1412—1442 წ.
- 11₂ გიორგი მეფე 1395—1407 წ.
- 11₃ შაჰაბას I, ერანის შაჰი, 1587—1628 წ.
- 11₄ ავ გიორგი კახთა მეფე. ძე მეფის ალექსანდრესი, 1511—1513 წ.
- 11₅ ანდრონიკე კომნენი—ბიზანტიის კეისერი 1183—1185 წ., საქართველოში იყო 1167 წელს, მეფის გიორგი III დროს.
- 12₁ დავით, ქართლის მეფე 1505—1524 წ.
- 12₂ მარაბდის ომი ქართველებსა და ერანელთ შორის 1624 წ.
- 13₁ ადერკი ქართლის მეფე, 2 წ. ჩვ. ერ-მდე—55 წ. (ვახუშტი).
- 13₂ არშაკ II, ქართლის მეფე, 23—2 წ. ჩ. ერ-მდე (ვახუშტი).
- 13₃ სპერის ზღვა—შავი ზღვა, განსაკუთრებით მისი სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი.
- 13₄ პონტოს ზღვა—შავი ზღვა.
- 14₁ ბასილი კაპადოკიელი, საეკლესიო მოღვაწე. დაიბ. 329 წ., გარდ. 378 წ.
- 14₂ მსოფლიო საეკლესიო კრებები, რიცხვით შვიდი:
- 1 ნიკიისა I 325 წ.
 - 1 კონსტანტინეპოლისა I 381 წ.
 - 3 ეფესოსი 431 წ.
 - 4 ქალკედონისა 451 წ.
 - 5 კონსტანტინეპოლისა II 553 წ.
 - 6 კონსტანტინეპოლისა III 680—691 წ.
 - 7 ნიკიისა II 783—787 წ.
- 101₁ მტკვარი. Река Кура по описи Г. Зеленого 1846 г. ЗГДММ IX. К. О. Река Кура, К. 1850 74; Исследование рек Куры и Алазани в 1857 г. МС 1858 8.

- Сатунин К. Поездка к истокам Куры. И XVII.
- Корганов М. Историч. очерк пароходства на р. Кура. ССК II; К 1869 46.
- Кура, как рыболовная река. НО 993 1886.
- Назарбеков З. С Куры. ВР 1892 4.
- Каврайский Ю. Отчет о команд. для изучения р. Куры и озер. Тифл. губ. и Карсск. обл. СПб 1901. Изд. Д 3.
- Ган К. Картины кавказск. рек: Кура. „Естествознание и география“ 1897,2.
- 101₂ იაყუფ ყეენი 1479—1490 წლ.
- 101₃ გიორგი სიმონის ძე, ქართლის მეფე 1600—1605 წ.
- 101₄ ახსნატის შესახებ იხ. Д. Бакрадзе, „Кавказ в древних памятниках христианства“ გვ. 32—33, აქვე ნაჩვენები ლიტერატურაც. პრ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი „ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი“ და მათი ვინაობა. ტფ. 1928 წ. აქვე გვ. 50 ლიტერატურა.
- Ерицов А. Ахпатский монастырь. КСТ 2, 1872; 3, 1873.
- С. Тер-Аветисьян, Важность арх. исследования пещер Ахпата и Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX, в. 2 1915.
- Крымский И. Описание монаст. ахпатск. и санагинского. СПб. 1863.
- Кавказск. арх. летопись გვ. 48—52, 83—85.
- 101₅ სანაინის შესახებ იხ.: Д. Бакрадзе Кавказ... და სხ. გვ. 131—132. აქვე ლიტერატურაც.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... და სხ. აქვე გვ. 50 შენიშვნა 1, მოყვანილია საკითხის ლიტერატურა.
- Крымский И. Описание монастырей ахпатск. и санагинского. СПб 1863.
- Санагинский монаст. в Борч. у. К 1882 141.
- С. Тер-Аветисьян, Важность арх. исследов. пещер Ахпата и Санаина. Изв. Кавк. Музея, т. IX, в. 2, 1915.
- 101₆ ქობერის შესახებ იხ.: Д. Бакрадзе Кавказ... და სხ. გვ. 83. აქვე ლიტერატურაც.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ქობერი და მისი სომხური და ქართული წარწერები. ტფ. უნტ-ის მოამბე, VII. 1927.
- Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 წ. ტფ. გვ. 17—18.
- 101₇ ლორე, ციხე-ქალაქი სომხითში. Иоселиани, Города... გვ. 52.
- А. Мурвьев. Грузия и Армения II, (Лори, Санагин, Ахпат).
- Л. М. Б. Об экспедиции в Лори-Ташири и по ущелью Машавери летом 1906 г. Изв. КИАИ, т. IV, Тифл. 1926.

- 102₁ აგარა ანუ ახტალა. ამის შესახებ იხ. **Д. Бакрадзе**, *Кавказ*,... და სხ. გვ. 33—35. აქვე ნახვენები ლიტერატურაც.
Ерицов А. Монастырь Ахтала, КСТ 1, 1872.
Такайшвили Е. Груз. надписи Ахталы. СМОМІК 29.
Кавказск. арх. летопись, გვ. 70—24.
Толмачевская И. Фрески древней Груз. გვ. 15.
- 102₂ შულავერი, ჩიქოვანი ივ. შულავერი „ივერია“ 1902 № 153.
- 102₃ ოფრეთის შესახებ იხ. **П. Иоселиани**, *Города*, существовавш. и существ. в Грузии. Тифл. 1850 г. გვ. 60.
- 102₅ გაჩიანის იხ. **П. Иоселиани** „Города“... გვ. 40.
გულინაშვილი ზ., *გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაონი და მათნი ნაშთნი (აწმყო და წარსული)*. „ივერია“ 1900 №№ 154, 155, 156, 159, 160, 161.
- 102₆ არქევანი იხ. **П. Иоселиани**. „Города“... გვ. 18—19.
- 102_{7,8} ბოლნისი. ამის შესახებ იხ.: **П. Иоселиани** „Города“... გვ. 35—36.
Д. Бакрадзе „Кавказ“... და სხ. გვ. 42—43, აქვე ნახვენები ლიტერატურა.
Хаханов А., Экспедиции на Кавказ 1892, 1893 и 1895 г. (Матер. по арх. Кавказа, вып. VII, Москва 1898), გვ. 63.
გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან, თბ. 1926 წ. გვ. 51—68 (ბოლნისი); გვ. 97—100 (ბოლნის-ქაფანაქჩი).
ვ. თაქაიშვილის მიერ შედგენილი. ქართ. ხუროთ-მოძღვრების ალბომი. ტფ. უნივ-ტის გამოც. 1924 წ.. ტაბულები 41—44.
Г. Чубинов, Церковь близ селения Болнис-Капанакчи. Христ. Вост. т. V 1916 г. стр. 217—220.
ა. შანიძე „ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის კმარებისა კმოვნების წინ ქართულ ზმნებში. ტფ. უნ-ტის მოამბე, II გვ. 277—280.
- 102₉ კთ მეფე ფარსმან (IV), ვახუშტით 405—408 წ.
- 102₁₀ პთ დედოფალი მარია მ 1638—1682 წ.
- 102₁₁ წულრულაშენი: ამის შესახებ იხ.: **Д. Бакрадзе**. „Кавказ“... და სხვ. გვ. 162—163.
ვ. თაქაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი ტაბ. 45, 46.
- 102₁₂ უდ მეფე ვახტანგ VI; 1703—1711 მეფის ნაცვალი (ჯანიშინი) ქართლში: 1712 — 1714—მეფე ქართლისა; 1714 — 1716 — ისპანში. 1717—1724 ქართლის მეფე. + 1738 წ.
- 103₁ მისხანა **Бутков**, Материалы I, გვ. 337.
Сенковский Состояние ахталских и алавердск. заводов при последн. грузин. царях. К 1850 31.

- Комаров, Алавердский медиплавильн. завод в Грузии. ГЖ 1841 11, 12.
- Алавертский медн. завод, Устабаши греческий, его история. Тифл. ведомости 1830 58.
- 103₂ ე მეფე ვახტანგ (V) 1658—1675 წ.
- 103₃ შაჰ ნადირ, ერანის ყაენი 1736—1747 წ.
- 103₄ ნახიდური, ეხლა სოფელი არახლუ.
 ლ. მელიქსეტ-ბეკოვ, К изуч. памятн. материальн. культ. и топонимики Триал-Цалки. „За марксистское языкознан.“ Тифл. 1934.
- 103₆ დბაბისი პ. იოსელიანი, Города... 46.
 Бакрадзе Д. Кавказ... 61.
 Хонели И. По Борчалинскому уезду. „Дзвели Дманиси“ К. 1894 235, 247.
 ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღმომი. ტაბ. 36—38.
 Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитект. 1935.
- 103₆ ბულა თურქი არაბთ სარდალი, IX ს.
- 103₇ სვიმონ I, პე. ქართლის მეფე 1558—1600 წ.
- 103₈ ყაფლანბიან—ბარათიანთ ერთი შტო.
- 104₁ გომარეთი. იხ. ი. იოსელიანი „Города“... და სხ. გვ. 40. Е. Такайшвили Арх. эск. вып. IV, 79.
- 104₂ ეძანი Е. Такайшвили арх. эск. IV, 67.
- 104₃ წალკა Е. Такайшвили Арх. эск. IV 23—27.
 ლ. მელიქსეტ-ბეკოვ. Из материалов поездки на Цалку в 1924 г. (Изв. Кавк. Ист. арх. Ин-та, т. IV გვ. 131—133).
 Сегаль И. Цалка. К. 1904 341, 343.
 გულისაშვილი ზ. წალკა და ტანჯული სოფელი რეხა. „ივერია“ 1900 № 41.
- 105₁ ლიპარიტის-უბანი. Е. Такайшвили Арх. Эск. IV 108.
 Бакрадзе „Кавказ“... 91.
- 105₂ ფიტარეთი. იხ. Д. Бакраде, „Кавказ“... და სხ. გვ. 120—121. აქვეა ლიტერატურა.
 Хаханов А., Экспед. გვ. 63, 64.
 ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღმ. ტაბ. 47.
 ზ. გულისაშვილი, დიდებული ფიტარეთის ტაძარი. „ივერია“ 1903 № 167.
 Г. Чубинашвили Путеводитель к выставке древне-груз. архитект. Май 1935.

- გ. ჩიტაია, პიტარეთისა და გუდარების საფლავის ქვები. საქ. მუზ. ისტ. მოამბე წ. III 1927 წ. გვ. 109—129.
- 105₃ პირღებულ: **Е. Такайшвили** *Арх. эск. вып. II* стр. 19.
Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках христианства, стр. 120.
- 105₄₋₅ სამშვილდე ქალაქი, ეკლესია.
Такайшвили. *Арх. эск. II*, 40; **п. Иоселнани, Города...** стр. 60—61; **Бакрадзе,** Кавказ в древних памятниках христианства. *იხ. იქვე ლიტერატურა.* გვ. 130—131.
Хаханов А. *Экспедиц.* გვ. 62, 63.
Мажников С. Памятники древност. гор. Самшвильде. *СМОМПК 16.*
С. и. Развалины древн. груз. города Самшвильде в Бел. Ключе. К. 1880 301.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი. *იბ.* 1928 წ. გვ. 31, 32.
- 105₆ ლბ მეფე მირდატ—მირდატ V 434—446 (ვახუშტით).
- 105₇ შაჰსეფი II, სპარსეთის შაჰი 1628—1647 წ.
- 105₈ ხუნანი—ქალაქი *იხ. ქცა (ლეონტი მროველი), გვ. 6.*
პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ქართველი ერის ისტორია II, გვ. 286..
Иоселнани, Города..., 39—40 „**Гардабани**“.
- 105₉ მურვან ყრუ=უკანასკნელი ხალფა ომეისის სახლიდან მერვან II 744—750 წ.
- 106₁ ნახიდურის რუ. Краткие сведен. о древн. водопроводе Гяур-арх... К 1852 26.
- 106_{1a} კლდე კარი *იხ. Такайшвили* *Арх. эск. вып. IV*, 65.
ლ. მელიქსეთ-ბეგი, კლდეკარი. *საცხტ. მოამბე წ. I ტფ.* 1024 წ. გვ. 170—179.
- 106₂ ლიპარიტ ბაღუაში, მე IX ს-ის მეორე ნახევარში კლდე-კარის ციხის ამგები და თრიალეთის მფლობელი, აშოტ კურაპალატის შვილიშვილის დავითის ვასალი. ქცა 224. (მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილისა).
- 106₃ მანგლისი, **Такайшвили** *Арх. эск. т. IV* 130.
Бакрадзе, Кавказ... стр. 93—94—*ლიტერატურით*; **პროფ. შანიძე,** კვლავ მანგლისის წარწერათა შესახებ. „*მიმოხილველი*“ წ. I 1926 წ. 223—235.
პრ. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მანგლისის რაიონი ისტ.-არქეოლოგ. თვალსაზრისით. „*ახალი სკოლისაკენ*“ № 2—3 ტფ. 1924 წ. გვ. 71—80.
А. Хаханов, *Экспедиц.* გვ. 64, 65.
გ. ჩუბინაშვილი; Заметки о Манглинском храме. (საქ. მუზეუმის მოამბე ტ. I ტფ. 1922 წ. გვ. 33—6ა).

- С. Сливницкий, Древний храм в Манглисе. Тифл. 1902 г.
 Е., Манглис. „Новое обозр.“ 3648, 1894 г.
 Солобуг В. Манглис. К 1852, 49.
 Уманец А. Древний храм в Манглисе. КК 1852.
 Броссе Ф. Опыт разбора надписей Манглисск. храма. К.
 1850, 71.
 Храм в Манглисе и Алгетские пещеры. К 1848 37, 38.
 Манглисский храм К 1862, 48.
 სკანდელი ნ., მანგლისის გზაზედ (ფელეტონი). „დროება“ 1870 წ.
 № 25.
 მ. ჯანაშვილი, ბიბლიოგრაფია. С. Сливницкий. Древний храм в
 Манглисе. 1902. „ივერია“ № 252.
 Бартоломей И. и Броссе м. Надписи Манглисск. храма. Зап.
 имп. арх. Общ.ва 4.
 Г. Чубинашвили. К выставка древне-груз. архитектуры. Тифл.,
 май 1935.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი. მანგლისის ნეკროპოლი. „ჩვენი მეცნიერება“ № 13.
 1924 წ. გვ. 82—87.
 106₄ გუდარები. Такайшвили Е. Арх. эск. в. II. 26—37.
 Бакрадзе Д. Кавказ... 57.
 А. Хаханов, Экспедиц... 63.
 გ. ჩიტაია, პიტარეთის და გუდარების საფლავის ქვები. საქ. მუზ-ის
 წამბე. წ. III, 1927 წ. გვ. 109—129.
 Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архи-
 тект. 1935.
 106₅ ჩხიკვათა-სამება. Такайшвили Е. Арх. эск. в. II 10—14;
 Бакрадзе Кавказ... 163.
 А. Хаханов, Экспедиц. 63.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი. საქ. ისტორიის ახალი პრობლემა. „მნათობი“ 1925.
 № 2 გვ. 222.
 106₆ საძელოსი, Бакрадзе, Кавказ... 163.
 106₇ ორბეთი, Бакрадзе, Кавказ... 13.
 106₈ წინწყარო, Иоселиани, Города... 71.
 Такайшвили, Арх. эск. в. IV, 23.
 А. Грен, Отчет по археолог. поездке в Цинцкаро Изв. Кавк.
 отд. Моск. арх. общ. вып. II, 1907 г. გვ. 26—47.
 106₉ კაბენი, Бакрадзе, Кавказ... 76—77.
 Иоселиани П. Кабенский монаст. КК 1854. И. торич. описан. Ка-
 бенск, монастыря КК 1854.
 Л. Меликсет-Бекон, Надписи Кабена. (Изв. Кавк. Ист. Арх. Ин-
 та т. III, 1925 გვ. 31—36).
 იოსელიანი პლ., კაბენისა მონასტერი. „ცისკარი“ 1873, იანვარი.

- Путеводитель по Тифлису 1925 г.
- 106₁₀ კოქორი № კოქრის ციხე. „მოგზაური“ 1901 წ. № 11 (2?).
 Соллобуг В. Коджоры, К 1852 47.
 Ходжаминасов Т. Мест. Коджоры. К 1862 79.
 Инсарский В. Коджоры РА 1874.
 Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову, министру народн. просвещ. (Коджоры, Мцхет, Шиомгвим. пустынь, Алаверд. храм) ЗКВ 1848 29—31.
- 107₁ ლურჯ-მონასტერი, Такайшвили Арх. экск. IV, 149, 150.
 მთაწმინდელი ზ. ვერის მონასტერი. „დროება“ 1878, № 86.
 Бакрадзе Кавказ... 91—92 ლიტერატურით. პ. ინგოროყვა რუსთველიანა. 168—171.
 Проценко, Арх. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г. გვ. 43.
- 107₂ ბეთანია Бакрадзе Кавказ... 39—40 ლიტერატურით.
 ქუთათელაძე ა. ბეთანია (არხეოლ.) „ივერია“ 1898 №№ 98, 227.
 Гагарин Г. Церковь Бетаниа. К. 1851, 72.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931 г. стр. 14.
 Путеводитель—Тифлис и его окрестности. 1925 г.
- 107₃ გარდაბან, იგივე გარდაბოს. იხ. გენეალოგიური შტო 5₆.
- 107₄ გრიგოლ, კახეთის მთავარი 787—827 წ.
- 107₅ გარდაბანი, გულისაშვილი ზ. გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაობი. „ივერია“ 1900, № 54—56, 59—61.
- 107₆ ბოსტან-ქალაქი. Иоселиани „Города... 36—38.
 ინგოროყვა რუსთველიანა გვ. 168—178.
 კაკაბაძე ვეფხის ტყაოსნის II გამოცემის წინასიტყვაობა. თბილ. 1920 წ. გვ. LIII—LXVIII.
- 107₇ თრდატ, ქართლის მეფე 393—405 წ.
- 107₈ დავით ულუ, საქართველოს მეფე 1247—1270 წ.
- 107₉ ბერქა ყაენი, ოქროს ურდოს ყაენი 1256—1266 წ.
- 107₁₀ ივლისხმება ომი ბერქააა და აბაღა ყაენთა შორის 1265 წ.
- 107₁₁ ებ მეფე ერეკლე 1688—1703 წ.
- 107₁₂ გარეჯის მონასტრები Бакрадзе Кавказ... 58—59.
 А. Хаханов, Экспедиц. гв. 39—42.
 Караязск. степь и древн. груз. пустыни св. Иоанна Крестителя и св. Давида Гарелжийского, ТФВ 1832 1—3.
 ერთი შეინახეთუგანი. იოანე ნათლისმცემლის და დავით გარეჯის უდაბნო. „ცნობის ფურც.“ 1899 № 855.
 ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნო. „ივერია“ 1893 № 64.
 ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, № 179.
 ცხვილოელი პ. დავით გარეჯის უდაბნოში. „ივერია“ 1895, №№ 116, 117 (?), 122.
 ხელ-ი მიხ. ნათლისმცემლის უდაბნო კახეთში. „ივერია“, 1836, № 207.

- Е. К. Давид Гареджели и его лавра. Тифл. 1901 г.
- 107₁₃ ბერთუბანი, ბარამიძე რაჟ. თამარ მეფის სურათი ბერთუბანში „ივე-
რია“, 1900 № 57.
ამირანაშვილი შ. ბერთუბნის სატრაპეზოს კედლის მხატვრობა. ილი-
ონი, II ტფ. 1922.
- 107₁₄ ნაგებობის (რუსთავეის) რუ. Караязский пригационный канал.
К 1868 29.
- 108₁ კუხოს, ლეგენდარულ ქართლოსის ძე. იხ. გენეალოგიური შტო 5.
- 108₂ ტფილისი. Иоселиани Города...
Гогешвили „Правда о Тифлисе“; Натадзе и Полиевктов, Ста-
рый Тифлис.
Бадришвили Тифлис. 1934 г.
Иоселиани Описание древностей г. Тифлиса. Тифл. 1865.
ჯანაშვილი მ. საქ-ლოს დედა ქალაქი ტფილისი.
ღ. ბაქრაძე და ბერძენები ტფილის ვ. историческом и этногра-
фическом отношении.
დონდუა დ. საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ტფ. 1923.
Ерицов А. Краткий историч. очерк Тифлиса, ССК 6.
Тифлис и его окрестности. путеводитель, ред. д-ра и. Асла-
нишвили Тиф. 1925.
Проценко, Арх. путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.
Сегаль И. Тифлис. К 1912 286.
Краткий историч. очерк Тифлиса ССК 6.
Кишмишев С. Тифлис сороковых годов. К 1894 52, 60, 64.
Иоселиани П. Древн. памятники Тифлиса. ЖМВД 1884 1.
История Тифлиса. ТФВ 1831 24—26.
Евлахов И. Заметки о Тифлисе К 1846 23.
Вейденбаум Е. Тифлис 1796 г. и 1829 г. ТЛИ 1 1899.
Биленцов М. Кое-что о Тифлисе. К 1858 2, 3.
Шугуров А. Вокруг и около Тифлиса, ЕГ 1912 5.
Ханыков Н. Тифлис. ЖРБ 1857 23.
Бегичев К. Путевод. по Тифлису. Тифл. 1896.
№ ქ. თბილისის აღწერა. „მოგზაური“ 1901 № IV.
კერესელიძე ი. დაფუძნება ტფილისისა. „ცისკარი“ 1859, № 1.
Корона И. Тифлис, как бальнеол. станция. МСИКМО 51.
Желиховский В. О Тифлисск. минеральн. источниках. К. 1859
23, 24.
Дингельштедт В. Тифл. термально-серн. источники. К 1892 333.
О тифл. минеральн. источниках. К 1904 157.
О тифл. серных источниках. К 1887 156.
Оттен Ф. Химич. исслед. тифл. минер. источн. МСИКМО.
Краткий геогр. и топогр. очерк Тифлиса. ССК 6.

- Филадельфин А. Климат в Тифлисе 3 IV, V.
 Ханьков Н. Тифл. климат КК 1848.
 Кифер Г. Климат Тифлиса ССК 6.
 Бабаев А. Тифл. минер. воды СПб 1898.
 Д. Тифлис полвека назад. НО 614, 1885 г.
- 108₃ ლდ მეფე დაჩი, ვახტანგის ძე 499—514 წ. (ვახუშტი).
 108₄ სიონი Бакрадзе, Кавказ... 145—147.
 Проценко, Путеводитель... გვ. 48—58.
 №. სიონის ტაძარი თბილისში. „მოგზაური“ 1901 № 3.
- 108₅ ანჩისხატი Бакрадзе, Кавказ... 28—29.
 П. Карбелашвили, Древний Анчисхатский собор в Тифлисе.
 Тифл. 1899 г.
 Проценко, Путеводитель... გვ. 39—43.
- 108₆ დომეტი, მცხეთის კ-ში 1660—1675 წ.
 108₇ ედედოფალი როდამ, ვახტანგ V ქართლის მეფის მეუღლე.
 108₈ შაისმაილ, ერანის შაჰი 1499—1523 წ.
 108₉ მეტეხი (ტფილისში), Бакрадзе, Кавказ... 101—102.
 Проценко, Арх. путевод. по Тифлису. Тифл. 1881 გვ. 37—38.
 К. Н. Метехский храм в честь св. Шушаник. К 1885 228.
- 108₁₀ აბო იწამა 785 წ.
 109₁ შაჰაბაზ II, ერანის შაჰი 1642—1667 წ.
 109₂ მთაწმიდა, Бакрадзе, Кавказ... 104—105.
 Проценко, Путеводитель... 44—45.
 Каневский К. Церковь св. Давида в Тифлисе. СП 1840 46.
 Иоселнани П. Гора св. Давида в Тифлисе. КК 1859.
 Монастырь св. Давида. К 1846 7.
 Мта-цминდა или св. Гора К 1846 49.
 Натиев Д. Мта-цминдская св. Давида церковь в Тифлисе и
 ее строители. Тифл. 1881.
 Басхаров И. Тифл. Мта-цминдская церковь. К 1871 106.
 Бегичев К. Тифлисск. старина. Мта-цминдский монаст... К 1890,
 № 108.
 Пантюхов И. Источники горы Мта-цминда. К 1893 190.
- 109₃ არმაზი—ქალაქი Иоселнани, Города... 19—21.
 Л. Меликсет-Беков, В поисках Страбоновой Севсаморы. Изв.
 Кавказ. отд. русск. геогр. общ. № 2—3, 1917.
 Б. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები. საისტ.
 მოამბე 1924 წ. წ. I გვ. 1—120.
 Джанашвили М. Надпись на плите в Армази. К. 1892 122.
 Такайшвили Е. Разбор армазской надписи по фотограф. сним-
 ку СМОМПК 35.

- №, ფუძე ქართლისა—ცხე ქართლისა, იგივე არმაზისა (სურათით „მოგზაური“ 1901, № 1.)
- ქ-ძისა არ., არმაზობა (ქართველების გაქრისტიანება) „ნაკადული“ 1904, № 2.
- 109₄ ქვათახევი. Бакрадзе, Кавказ... 77—78.
 А. Хаханов, Экспедиции, გვ. 61, 62.
 Ксенофонтов Х. Описание Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848 40—43.
 Иоселиани П. Жизнь велик. моурава Г. Саакадзе... с прилож. описания Эртацминдск. храма и Кватахевск. монаст. ЗКВ 1848 32—37.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი—არქეოლოგ. მოგზაურობა კავთურის ხეობაში. ტფ. უნტ-ის მოამბე. ტ. V 142—144 გვ.
- 109₅ ლავრა ჰლ. იოსელიანი, ცხოვრება გ. სააკაძისა გვ. 117—122.
 Бакрадзе Д. Кавказ... 86—87.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, არქეოლ. მოგზ. კავთურას ხეობაში. ტფ. უნტ-ის მოამბე 1925 წ. 133—134 გვ.
- 109₆ მეტეხი, Бакрадзе Д. Кавказ... 102.
 Садзагелов-Ивериели, Истор. арх. очерк метехск. храма. 1893 г. Метехский храм в Карталинии. К 1891 274.
 № სოფ. მეტეხი და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1902 №№ 9, 10.
- 109₇ ახალქალაქი, Иоселиани, Города... 26—28.
 ხუციშვილი ნ. სოფ. ახალქალაქი, „ივერია“ 1888, № 183.
- 109₈ ერთაწმინდა, Бакрадзе, Кавказ... 170—171.
 ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენიშვნ. წ. 1 გვ. 213—221 (აქვეა ლიტერატურა).
 Иоселиани П. Жизнь велик. моурава кн. Г. Саакадзе, родонач. кн. Тархан-Моуравовых, с прилож. описания Эртацминдск. храма и Кватахевск. монастыря ЗКВ 1848 32—37.
 Опи. Эртацминдск. храма. ЗКВ 1848 38, 39.
- 109₉ კრკონი Бакрадзе, Кавказ... 123—124.
- 110_{1,2} ატენი Иоселиани, Города... 23—24.
 ქუთათელაძე ა. არხეოლოგ. მოგზაურობა ატენში 16 ივნისს 1897 წ. „ვეალი“ 1897, № 15.
 № ისტორიული შენიშვნა (ატენის სიონი) „ივერია“ 1886, № 8.
 П. Уварова, Христианские памятники. МАК т. IV გვ. 147.
 Бакрадзе Д. Кавказ... 31—32.
 И. Джавахишвили К вопросу о времени построения груз. храма в Атени. Христ. Вост. т. I, вып. 3.
 Центрально-Купольн. Культовые здания в Цроми и Атени. Альбом чертежей выполн. по обмерам с натуры архит.-художником М. Калашниковым. Тифл. 1927 Изд. КИАИ.

- Город Гори и его окрестн. достопримеч. (Урбниси, Руиси, Атенскве уц. და სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156—160.
- Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии Тифл. 1931 8—9.
- 110₃ გორიჯვარი Бакрадзе Д. Кавказ... 53—54.
Уварова П. Христ. памятн. МАК ტ. IV, გვ. 161.
- 110₄ ქდ დედოფალი რუსუდან, მეუღლე ვახტანგ VI-ისა.
- 110₅ ცინციისი. ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. ალბომი, ტაბ. 48.
Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии. გვ. 12—13.
- Гордеев Д. Предварительн. сообщ. о Кинцвисской росписи. Наукові Записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1930. გვ. 411—416.
- 110₆ სარკე (საკრე) Бакрадзе Д. Кавказ... 127.
შლოდინაშვილი დ. სარკის წმ. გიორგი. „ივერია“ 1899, № 245.
- 110₇ ძამის მონასტერი, Бакрадзе, Кавказ... 64.
- 110₈ მძორეთი, Иоселиани, Города... 52—53.
- 110₉ წრომი, Бакрадзе, Кавказ... 149.
Д. Гордеев, Краткий отчет о командировке в Кахию и Горинский уезд летом 1917 г. Изв. Кавказ. отдел. Москов. арх. общ. вып. V Тифл. 1919 г. გვ. 29—36.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 183.
- Центрально-Купольные культовые здания в Цроми и Атени. Альбом чертежей выполн. по обмерам с натуры архитектор-художником М. Калашниковым. Тифл. 1927 Изд. КИАИ.
- G. Tschoubinaschwili, Georgische Baukunst B. II, Die Kirche in Zromi und ihr Mosaik.
- 111₁ მცხეთა Иоселиани, Города... 53—55.
Л. Меликсет-Беков, В поисках Страбоновой Севсаморы (Изв. Кавказ. отд. русск. Геогр. Общ. № 2—3, 1917).
А. Натроев, Мцхет и его собор Свэти-Цховели. Тифл. 1900 г. Е. А. Мцхет. К. 1884 219.
Ерицов А. Описание Мцхета и его собора. К 1884 219.
Иоселиани П. Мцхетский храм в Грузии. ЖМНП 36, 1842; КК 1847.
Санковский П. Мцхетский соб. ТФВ. 1829, 49.
Бакрадзе Д., Кавказ... 106—109.
ბერძენიშვილი ნ. მცხეთის საბუთი XI ს. „საქ. მუზ.-ის მოამბე“ წ. ბ. გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრება საშუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. „არილი“ ტფ. 1925 წ. გვ. 107—126.
Мревлов С. Праздник Свети-цховлоба в Мцхете. „Кавказ“ 1856, 82.

- ბ. ნ. მცხეთის ტაძარი, მისი ისტორია და მოკლე აღწერა. „დროება“ 1869, №№ 50, 52.
- წუალტუბელი. მცხეთაში ყოფნა. (სვეტიცხოველის ტაძარი). „ივერია“ 1900, № 86.
- მ. ჯანაშვილი, წმიდა ადგილი (სვეტიცხოველის განახლების გამო). „ივერია“ 1898, № 258.
- № სვეტიცხოველის ტაძარი (აღწერა). „ივერია“ 1898 №№ 35—37.
- ს. გლახაშვილი, მცხეთობა ტაძარსა სვეტიცხოველისასა. „საქართველო“ 1908, № 3.
- № მცხეთა და მისი ნაშთნი. „მოგზაური“ 1901 № 10.
- ა-შვილი ნ. მცხეთა-სვეტიცხოველობა და რამდენიმე აზრი შესახებ დღეობისა. „ცისკარი“ 1867, № 7.
- მგელაძე ვლ. მცხეთის (სვეტიცხოველობის) დღესასწაულის გამო. „კვალი“ 1895, № 43.
- Броссе Ф. Письмо к графу Уварову, министру народн. просв. (Коджоры, Мцхет, Шномгвимская пуст. და სხ.) ЗКВ 1848 29—31.
- Толмачев:кая Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 31
- 111₂ არღამ, ერისთავი სპარსთა. იხ. ვახუშტი, საქ. ისტ., 32, გამოც. დ. ბაქრაძისა.
- 111₃ კვ მეფე მირდატ—364—379 წ.
- 111₄ სვეტიცხოველი იხ. მცხეთა (111₁).
- 111₅ სამთავრო, Бакрадзе Д. Кавказ... 129—130.
- Сцепура С. Опыт антропологическ. исследований макрокефалич. черепов, найден. г. Байерном в гробницах древн. самтаврск. кладбища близ с. Мцхета, в Грузии. ПЗИКМО 1874—75.
- Сцепура С. По поводу раскопок на месте древн. самтаврск. кладбища близ с. Мцхета, произ. г. Байерном в 1871 и 1872 г. ПЗИКМО 1874—1875; К 1875 26—30.
- Д-р П. Нов. мцхетск. раскопки натуралиста Байерна. К. 1872 110.
- Такайшвили Е. Кратк. отчет о раскоп. произв. по поруч. ИАК летом 1902 г. близ ст. Мцхет ИКОИМАО 1.
- მ. ს. მცხეთის აკლდამები „დროება“ 1872, № 5.
- Зейдлиц Н. Исследования древн. гробниц близ с. Мцхет. II I. კერესელიძე ი. სამთავროს მონასტერი (თარგ. დ. ბაქრაძის სტატიი-დამ). „ცისკარი“ 1873 №№ 5, 6.
- Байерн Ф. Исслед. древн. гробниц близ Мцхета летом 1871 г. Сборн. свед. о Кавказе 2; К 1872 7, 8, 110.
- Bayern F. Ausgrabungen auf den Liechenfelder von Samthawro im Kaukasus im Jahre 1872. MAGW 1872 7.

- Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. გვ. 35.
- 111₆ მგ მეფე მირ 663—668 წ.
- 111₇ თა მეფე გიორგი 1318—1346 (?) წ.
- 111₈ დიდი ლუარსაბ, ქართლის მეფე 1534—1558 წ.
- 111₉ გიორგი სიმონისძე, ქართლის მეფე 1600—1603 წ.
- 111₁₀ ლია მეფე არჩილ, ქართლის მეფე 410—434 წ.
- 111₁₁ შიო მღვიმის მონასტერი Бакрадზე „Кавказ“... 165—166.
 Иоселиани — Шио-Мгвимская пустынь. ЗКВ 1845 12—14, 16.
 Tschubinashwili G. Die Schiomgwime-Jawra. ტფ. უნივერსიტის
 მოამბე, ტ. V გვ. 209—253. ტფ. 1925 წ.
 Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 № 29—31.
 Г. Чубинашвили Путеводитель к выставке древне-груз. архи-
 тект. 1935.
 П-кий В. Шио-мгвимск. монаст. К 1894 224, 225.
 Шио-Мгвимск. обитель К 1891 284.
 Шио-мгвимск. монаст. и жизнеопис. св. Шио. П 1889.
 გ. ს. შიო-მღვიმე და მისი განმაახლებელნი. „ივერია“ 1904, № 151.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. ტფ. გვ. 9.
- 112₁ ბელტის ციხე № ბელტის-ციხე. „მოგზაური“ 1901 იანვარი № 1.
- 112₂ წილკანი Бакрадზე დ. Кавказ... 162.
 А. Хаханов Экспедиц... 54—60.
 ცხვილოელი პ. წილკნის ტაძარი. „ივერია“ 1894 № 131.
- 112₃ მქადის ჯვარი Бакрадზე, Кавказ... 119.
- 112₄ მტკვრის ციხე № ქსნის მტკვრის-ციხე. „მოგზაური“ 1901, № 5.
- 112₅ ოთ მეფე კოსტანტინე, მეფე ქართლისა 1478—1505 წ.
- 112₆ ბაგრატ კოსტანტინესძე, პირველი მუხრან ბატონი.
- 112₇ ალექსანდრე I 1412—1442 წ.
- 112₈ ბოდორნა Бакрадზე, Кавказ... 41—42.
 Такайшвили Арх. экск. вып. V 46—59.
 А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 60, 61.
 ითხვისელი. ბოდორნა (ისტ. ნაშთი). „ივერია“ 1903, № 176.
- 112₉ ანანური Бакрадზე, „Кавказ... 25—26.
 Иоселиани, Города... 15—18.
 Св. Г. Садзагелов-Ивериели, Ананурский Успенский собор (Ма-
 тер. по арх. Кавказа, т. VII) გვ. 69—80.
- 112₁₀ ალევო Иоселиани, Алевская святыня. К. 1871, 12.
 Такайшвили Арх. Экск. вып. V, 74—77.
 Бакрадზე, Кавказ... 24.
 А. Хаханов Экспедиц., გვ. 54.
 Н. Берзенов Поездка в монастырь св. Троицы на Алевской
 горе. К 1850 84.
- 112₁₁ დუშეთი. Иоселиани П. Описание г. Душета. 3 V.
 Чернявский А. Описание г. Душета К. 1869 90.

- 113₁ ლომისა. Бакрадзе Д. Кавказ... 24.
- 113₂ მუიხვარი. Дубянский В. На вершине Казбека. ЗКГК 1906, 6—8.
- Дубянский В. Восхождение на Казбек. И XX 1.
- Силягин А. Казбек и восхождение на его вершину. Владикавк. 1901.
- Силягин А. Кратк. очерк. ист. восхожд. на гору Казбек ЗКГК 1901 3, 4.
- Преображенская М. Восхождение на верш. Казбека ИИРГО 1901 1; ЗКГК 1901 11, 12.
- Преображенская М. По ледникам Казбека. И XIV.
- Преображенская М. Вокруг Казбека. ЕРГО 2.
- Преображенская М. Четыре восхождения на вершину Казбека. ЗВ 1912 1, 2.
- Муромцев П. Станция Казбек и Бешеная балка. К 1871 86.
- Муромцев П. Ботанич. экск. на Казбек летом 1871 г. ИИРГО 1872 6.
- Мекк(-фон) А. Казбек и Ермоловская хижина. ЕРГО 3.
- Краснов А. Поездка на ледники Казбека. В 1.
- Краснов А. Горы Казбек. ЖРБ 1901 34.
- Коленати Восхожд. на Казбек. ОЗ 41, 1845; ЖЧВВУЗ 231, 1846.
- Козьмин В. Восхожд. на Казбек. К 1873 94, 95.
- К-н В. Под Казбеком, КВ 1900 10—12.
- Kolenati F. Die Besteigung des Kasbek im Jahre 1844 ЗИАН IV.
- 113₃ არშის ციხე ა. კობაიძე, არშის ციხე ხალხის ზეპირ გადმოცემით. „ივერია“ 1888 № 209.
- 113₄ სტეფანწმიდა, ელიო ზ. ს. სტეფანწმიდა (ხევი) (ძვ. ისტ. ნაშთ-ზე) „ივერია“ 1897, № 68.
- 113₅ სამეგბა Бакрадзе Д. Кавказ... 127—128.
- 113₆ ბეთლემი. Бакрадзе, Кавказ... 127—128.
- 114₁ დარიელა №, დარიელი ანუ დარიელის ხეობა. სურათით. „მოგზაუ-რი“. 1901 №№ 8, 9.
- Дубянский В. О горных проходах Казбека, З XXIV 3.
- 114₂ გ მეფე მირვან (ვახუშტი): ქარის მეთე 162—112 წ.
- 114₃ ხოფა Бакрадзе, Кавказ... 158.
- Такайшвили Арх. экск. V, 132—139.
- 114₄ А хал гори, Иоселиани. „Города... 24—25.
- Такайшвили Арх. экск. V, 123—132.
- 114₅ კაბენი Бакрадзе, „Кавказ... 77.
- Такайшвили Арх. экск. V 108—116.
- 114₆ ყაბჩიეთი Такайшвили Арх. экск. V 116—123.

- 114₇ საძვეგური Такайшვილი Арх. экск. V 139—147.
Смирнов Я. Ахалгорский клад, Тифл. 1934.
- 114₈ ლარგვისი Бакрадზე, „Кавказ... 87.
Такайшვილი Арх. экск. V 77—104.
А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 49—53.
- 114₉ შანშე, ქსნის ერისთავი.
- 115₁ იკორთის მონასტერი, Бакрадზე, Кавказ... 73.
ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღბოძი. ტაბ. 54—55.
II. Уварова Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 154.
X იკორთა (ტაძრის განახლება) „ივერია“ 1895 № 168.
Г. Чубинашвили. Путевод. к выставке древне-груз. архит. 1935.
Иоселиани П. Икортский монаст. в Карталинии (Груз. Дух.-
Вестник 1865 г. ноябрь стр. 67—93).
- 115₂ ვანათი, ოქუაშვილი ზ. სოფ. ვანათი. „ივერია“ 1888 № 181.
- 115₃ კასპი Иоселиани „Города“... 49—50.
- 115₄ მამება Бакрадზე, „Кавказ... 93.
Иоселиани П. Святыня Мамеба. К. 1871 6.
- 115₅ სამთავისი Бакрадზე „Кавказ“... 129.
А. Хаханов, Экспедиц. გვ. 43—49.
Д. Гордеев, Матер. к обследованию памяти.. (Самтависи) Изв.-
Кавк. Ист. Арх. Ин-та, т. IV 1926 გვ. 89—122; გ. Чубина-
швили, Путевод. к выстав. древне-груз. арх. 1935.
- 115₆ ქალა გ. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз.
архитектуры. 1935 г.
Микеладзе А. Сел. Квемо-Чала Горийск. уез. СМОМПК 29.
- 116₁ მხურვალეთი, Бакрадზე, Кавказ... 105.
- 116₂ უფლისციხე. Иоселиани, Города... 65—66.
Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.
ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრ. აღბოძი. ტაბ. 49.
Уплис-Цихе. ЗКВ 1845 19, 21; კ 1852 43, 70.
II. Уварова, Христ. памят. МАК. т. IV, გვ. 158.
Город Гори и его окрестные достопримеч. (Урбниси, Руиси,
Атенск. уш., Горис-Джвари, Цхинвали, Джава, Уплис-Цихе)
К. 1857, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156—160.
Martel E. Le gouffre tunnel d' Oupliz-Tsiké et cavernes de la
source sulfureusc de Matsesta S V № 37.
Martel E. Sur le gouffre tunnel d' Oupliz-Tsiké. CRASP C
XXXVIII № 8.
Martel E. Perforation des grés et tunnel naturel d' Oupliz-Tsiké
N XXXII.
- 116₄ გორი. Иоселиани, Города... 41—43.
Джавахов А. И. Город Гори. СМОМПК 2.
Джанашвили М. Гори и его окрест. СМОМПК 34.

- Херсонец, Гори, древн. столица Карталинии. МТ 1833, 8.
 Никольский А. Город Гори в орнитол. отношении СМОМПК 6.
 Туманов А. Описание груз. города Горин. СПб 1816.
 იბ-ფარი წერილი გორიდან. „ივერია“ 1895, № 172.
 გარსევანოვი აღ. ქალაქი გორი და სსსწ. მოქმედი ოქონის ღვთის-
 მშობლის ხატი. „ცისკარი“ 1868, № 2.
 П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 160.
 Гори-древн. столица Карталинии. „Москов. телеграф“ 1833 16.
 Город Гори и его окрестн. достопримечательности (Урбниси,
 Руиси, Атенское ущ., Горис-Джвари, Цхинвали, Джава,
 Уплис-цихе) К. 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152,
 156—160.
 Бакрадзе Д. Горис-цихе. К 1855, 48, 49.
 116₄ ბიეთი Бакрадзе, Кавказ... 40.
 ე. თაყაიშვილი, აღბომი ტაზ. 56—58.
 Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитек.
 1935 г.
 117₁ არბო გარსევანოვი აღ. არბოს ეკლესიის აღწენებისათვის. „ცისკარი“
 1866 № 9.
 117₂ ნიქოზი, Бакрадзе Д. Кавказ... 112—113.
 П. Уварова, Христ. памятн... МАК ტ. IV გვ. 179.
 Г. Садзагелов-Ивернели, Описание Никозск. Михаило-Арханг.
 церкви. Тиф. 1898.
 Никозский Собор, К 1891 87.
 117₃ რაჟდენ, სპარსელი, ვახტანგ გურგასლის ცოლის მამამძღვე. აწამეს
 სპარსელებმა V—VI ს-ის მიჯნაზე.
 117₄ ქცხილვანი Иоселнани, Города... 73.
 Натиев Ф. Сел. Цхинвали К 1873, 36, 39.
 Образование льда при летних жарах на горе близ м. Цхинвал.
 К 1850 14.
 Гор. Гори и его окрестн. достопримечат. (Урбниси, Руиси,
 Атенск. ущ., Горис-Джвари, Цхинвали.) К. 1887 г. 117, 118,
 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156—160.
 Лихачов Н. Поездка к сабацминдским ледников. ямам (сакгкэ-
 нули) близ с. Цхинвали. ИКОЛЕАК 1; К 1877 245.
 117₅ ერედვი, თოჭურია ვ., შიდა ქართლში დაცულ ზოგიერთ სიძველეთა
 წარწერები, საისტ. მოაზბე 1924 წ. წ. I გვ. 129—135.
 Л. Меликсет-Бекоев. Предварительн. отчет о поездках в Гудамар-
 карск. ущ. и в Юго-Осетию летом 1925 г. (Изв. КИАИ,
 IV, 1926, 133—135 стр.).
 117₆ საბაწმიდა. Бакрадзе Д. Кавказ... 125.
 П. Уварова. Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 177.

- С. Безсонов. Крепостные сооружения в бассейне Большой Лиахвы (Изв. Юго-Осет. Научн. Иссл. инст. Краев. в. I Сталинир. 1933 г. стр. 248—254).
- 117₇ თამარაშენი, Иоселиани П. Города... 63.
С. Безсонов, Крепостн. сооруж. в бассейне Большой Лиахвы (изв. Юго-Осет. научн. Иссл. инст. Краев., в. I Сталинир, 1933 стр. 230—231).
- 117₈ თირის მონასტერი, Бакрадзе Д. Кавказ... 144—145.
П. Уварова. Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 175.
- 117₉ ხვწე, Лихачев Н. Поездка к газов. источнику (сасунебели) в с. Н. Хвце, близ с. Джава Горныйск. уезд. ИКОЛЕАК 1.
- 118₁ ტბეთი, Бакрадзе, Кавказ... 149—150.
- 118₂ ურბნისი, Иоселиანი, Города... 66—67.
თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენიშვნანი. წ. I, 41—59.
Бакрадзе Д. Кавказ... 151—152.
გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტ. გვ. 69, 70.
Город Гори и его окрестн. достопримечательн. (Урбниси, Руისი და სხ.). К. 1887, 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156—160.
Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитект. 1635 г.
ე. თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვ. აღბ. ტაბ. 50—52.
ურბნელი გლეხი, სოფ. ურბნისი, „ივერია“ 1888, № 9.
გამრეკელი ხეით, ურბნისის დიდებული ტაძარი და მისი განახლება.. „ივერია“ 1897, № 84.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV. გვ. 141.
- 118₃ რუისი, Бакрадзе, Кавказ... 124—125.
თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. და შენ. წ. I, 105—207.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК, т. IV, გვ. 145.
ვინც გგონივარ, ის არა ვარ სოფ. რუისი (არხეოლოგ.) „ივერია“ 1898, № 38.
Гор. Гори, и его окрестн. достопримечат. (Урбниси, Руისი და სხ.) К 1887 117, 118, 134, 139, 147, 149, 150, 152, 156—160.
Г. Чубинашвили, К выставке древне-груз. архитектуры. 1935.
- 118₄ დირბის მონასტერი, Бакрадзе, Кавказ... 65.
- 118₅ წუნარის ეკლესია, Бакрадзе, Кавказ... 149—150.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 181.
- 118₆ ატოცი, Бакрадзе, Кавказ... 32.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК, т. IV გვ. 165.
- 118₇ ოქონა, Бакрадзе, Кавказ... 118.
ე. თაყაიშვილი, ოქონის ხატი. „ივერია“ 1900, № 12.
П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 172.

- 118₈ თიღვის მონასტერი, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 144.
 პ. უაროვა, *Христ. памятн. МАК т. IV*, გვ. 165.
- 118₉ თამარ, დავით აღმაშენებლის ქალი, შირვან შაჰის მეუღლე.
- 118₁₀ ოქორა, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 117;
 პ. უაროვა, *Христ. памят. МАК, т. IV*, გვ. 171.
- 119₁ ნაბახტევი, **Н. Толмачевская**, *Фрески древней-Грузии*. Тифл. 1931 სტრ. 20.
- 119₂ ალი. იოსელიანი, *Города...* 10—12.
- 119₃ ულუმბა, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 151.
- 119₄ სურამი, იოსელიანი, *Города...* 62—63.
 თამროშვილი ვ. სურამის ციხე. „საქართველო“ 1908 № 1.
 Л. Сурамск. перевал... К 1884 185.
- 119₅ იტრია, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 74.
- 119₆ ნუნისის მონასტერი, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 17.
- 119₇ გესამანია, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 52.
- 120₁ ახალდაბა, იოსელიანი, *Города...* 25.
- 120₂ კიმოთისმანი, **ბაკრადზე**, კავკაზ... 83.
 Гордеев Д. „Краткий отчет“. 27—29.
 Толмачевская Н. *Фрески древн. Грузии*. Тифл. 1931 გვ. 13—14.
 Г. Чубинашвили, *Путевод. к выставке древне-груз. архитек.*, 1935.
- 173₁ იბ. ზემოთ იაფეტიანთა გენეოლოგია. 56.
- 173₂ კვირიკე, კახთა მეფე XI ს. პირველი მესამედი.
- 174₁ ხორასანი, მხარე აღმოსავლეთ ერანში.
- 174₂ არჩილ, კახთა მეფე 1664—1675 წ.
- 174₃ მანავი, გ—შვილი, დაბა და სოფელი. ივრის ხეობა. ს. მანავი. „ივერია“ 1892, №№ 131, 133.
- 174₄ იმამყულიხან, ძე ერეკლე პირველისა, კახთა მეფე 1703—1721 წ.
- 174₅ ნინოწმინდა, **ბაკრადზე** Д. კავკაზ... 114.
 ვ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. ტფ. 1926 გვ. 100—107.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, არქეოლ. მოგზ. გარე-კახეთსა და ჭერემის ხეობაში. „სახალხო საქმე“ 1920 № 964, 974.
 Г. Чубинашвили, *Путеводитель к выставке древне-груз. архитектуры*. 1935.
 № სოფ. ნინოწმინდა და მისი ნაშთი. „მოგზაური“ 1901 № 6, 7.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნიერება“ 1924 წ. № 9—10 გვ. 59.
- 174₆ სამება, **ბაკრადზე** Д. კავკაზ... 12ხ.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ძველი მხატვრობა გარე-კახეთში „ჩვენი მეცნ.“ 1924 წ. № 9—10 გვ. 59—60.
- 174₇ ვერენის ციხე № ვერანას ციხე. „მოგზაური“ 1901 № 11 (2?).

- 174₈ უჯარმა გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვ. ისტორიიდან. გვ. 50. თბ. 1926 წ.
- № სოფ. უჯარმა, უჯარმო. „მოგზაური“ 1901, № 3.
- 174₉ კგ მეფე საურმაგ—მესამე. საუკუნე.
- 174₁₀ ბოჭორმა, Бакрадзе, Кавказ... 42.
- Уварова П. Поездка в Пшавию, Хевсуретню и Сванетию (Мат. по Арх. Кавказа, вып. 10. стран. 59).
- 174₁₁ ქალეთი, Иоселиани, Города... 46—47.
- Уварова П. Поездка... 4.
- Бакрадзе, Кавказ... 67.
- 175₁ ხარჭაშო, Бакрадзе, Кавказ... 154.
- 175₂ ლაშარის ჯვარი, Уварова П. Поездка... 13, 53, 86, Бакрадзе Д. Кавказ... 89—90.
- ვაჟა-ფშაველა, ლაშარობა. „ივერია“, 1888, № 174.
- ვაჟა-ფშაველა, ლაშარის ჯვარის დღეობა ანუ ლაშარობა. „ცნობის ფურც.“ 1903, № 2165.
- ურბნელი ნ. კიდევ ლაშარობაზე. წერილი ბ. ვაჟა-ფშაველას. „ივერია“ 1888, № 1.
- 175_{2a} უინვანი, Иоселиани, Города... 47.
- Уварова П. Поездка... 1.
- 175₃ ბოდავი, Бакрадзе Д. Кавказ... 40.
- Уварова П. Поездка... 2, 51.
- 175₄ ნოკორნა, Бакрадзе, Кавказ... 114.
- 175₅ დ მეფე ფარნაჯომ, ვახუშტით 112—93 წ. ჩ. ერამდე.
- 175₆ ზედაზენი, Бакрадзе Д. Кавказ... 71—75.
- № ს. საგურამო, იოანე ზედაზენლის მონასტერი. „ივერია“ 1888 № 14.
- Рагоза А. Зедазенск. монаст. К 1862 № 68.
- Б. К. Зедазнийский св. Иоанна монастырь К 1890, 119, 125.
- Путеводитель. Тифлис и его окрестности. Тифл. 1925 გვ. 332—333.
- Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архитектуры. 1935 გვ. 14.
- 176₁ მცხეთის ჯვრის მონასტერი. Бакрадзе Д. Кавказ... 61—62.
- გ. ჩუბინაშვილი, მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი (ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე, II გვ. 22—66).
- ამავე ავტორის, Die kleine Kirche des Heiligen Kreuzes von Mzchetha. Tifl. 1912.
- ამავე ავტორის, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვ. ისტორიიდან, თბ. 1926 ა. მცხეთის ჯვრის მცირე ტაძარი გვ. 89—93 ბ. მცხეთის ჯვარი გვ. 121—174.
- Д. Гордеев, О Мцхетской Антиохии изв. КИАИ т. III. № ჯაქვის წმ. ჯვრის მონასტერი „მოგზაური“ 1901, № 1.
- 176₂ მარტყოფი, Бакрадзе Д. Кавказ... 98—99.

- Иоселиани П. Марткопский монаст. в Грузии. ЗКВ 1845, 3, 4.
ЖМВД 9, 1845.
- Марткопский монаст. К. 1883, 183.
- ქუთათელაძე ა. სოფ. მარტყოფი და ხელთ-უქმნელ. ხვთაების ეკლესია. „კვალი“ 1897, № 31.
- Берзенов Н. Гвтаэба или праздник Спаса в обители св. Антония Марто-мкопели (Марткопск.) К. 1854 65.
- 176₃ ხორანთა Иоселиანი, Города... 70.
- 176₄ გიში А. Хаханов, Экспедиции... 30.
- 176₅ ქურმუხი, А. Хаханов, Экспедиции... 34—35.
- გ. ფარადაშვილი, ქურმუხის წმ. გიორგობა საინგილოში. „ივერია“ 1892 № 193.
- დ. ჯანაშვილი, ს. ალიბეგლო (ქურმუხის წმ. გიორგის ეკლესიის საკითხი) „ივერია“ 1895, № 181.
- Джанашвили М. Курмухис сакдари, древн. храм близ Лагодех. К 1864 33.
- 176₆ ფიფინეთი, А. Хаханов, Экспедиции 35—36.
- 176₇ ემეფე ლევან, 1520—1574 წ.
- 177₁ ყარაღაჯი, Иоселиანი, Города... 49.
- 177₂ ხორნაბუჯი, Иоселиანი, Города... 71.
- 177₃ ბოდბე, Бакрадзе Д. Кавказ... 40—41.
- Пурцеладзе Д. Бодбийский собор св. Нины К 1888 181.
- Пурцеладзе Д. Историко-Арх. опис. Бодбийского собора св. Нины... Тифл. 1888.
- А. С. Бодбийский монаст. СМОМПК.
- А. Хаханов, Экспедиции... 20—26.
- პრ. გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნების ისტორიიდან. თბ. 1926, გვ. 41.
- Марсов А. Бодбийск. монаст. СП 1840, 237.
- № ბოდბის ტაძარი „კვალი“ 1895 № 4.
- № სოფ. ბოდბე (სიღნაღ. მაზრა) „ივერია“ 1894, № 15.
- 177₄ ხირსა, Бакрадзе, Кавказ... 156.
- Хаханов, Экспедиции 26—28.
- Х. Х. ტიბააჩი (ხირსის მონასტრის ტაძრობა). „ივერია“ 1894, № 5.
- 177₅ სტეფან წმიდა, Бакрадзе, Кавказ... 137.
- 177₆ ვეჯინი, Гордеев, Краткий отчет, 9, 10, 20—22, 26.
- ბ. ს. ვეჯინი („ღვთაების მონასტერი“) „ივერია“ 1895, № 112.
- ე. თაყაიშვილი, აღბოძი. ტაბ. 76, 77.
- 177₇ ნეკრესი, Иоселиანი, Города 57—58.
- Гордеев, Краткий отчет... 8, 9, 10—14, 22—24.
- გ. ჩუბინაშვილი. საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში ტფ. უნ. მოამბე, III, 107—126.

- Бакрадзе, Кавказ... 112.
 გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან...
 თბ. 1926 წ. გვ. 37—40.
 ძამბაშვილი რ. კორესპონდენცია კახეთიდან. „ივერია“ 1879, №№ 2, 3.
 Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит.
 1935.
- 178₁ ველისციხე, ნ. ველისციხელი. სოფ. ველისციხე (ძველი ნაშთების...
 აღმოჩენა მუქუხნის მახლობლად) „ივერია“ 1895, № 53.
 Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне-груз. архит...
 1935, стр. 15.
- 178₂ ქერემი, იოსელიანი, Города, 73—74.
 Бакрадзе, Кавказ... 64—67.
 პროფ. ჩუბინაშვილი, საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრება... გვ...
 107—126.
 პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართ. ხელოვნ. ისტ. გვ...
 41—42.
 ე. თაყაიშვილი, აღზომი... ტაბ. 74.
 Пурцеладзе Д. Старый город Черемн. К 1880, 324.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი, არქეოლ. მოგზაურობა გარეკახეთში და ქერემის...
 ხეობაში. „სახალხო საქმე“ 1920 წ. №№ 945, 950, 951.
- 178₃ ახტალა, Меликов П, Ахтальск. грязев. вулканы ЖРФХО...
 XXVIII 5.
 Невмержицкий В. Сел. Ахтало и его мин. грязн И XVI 3.
 Melikoff P. Schlamm-vulkane von Achatala ZACH XIX H. I.
 Ахтала, минеральн. грязн в с. Гурджаани, Сигнахск. уезд...
 К. 1886 313.
- 178₄ გრემი, იოსელიანი, Города... 43—44.
 Гордеев, Краткий отчет. 9, 19, 20, 24, 25.
 А. Хаханов, Экспедиции... 2—4.
 გულკეთილი, გრემის ნაშთები. „ივერია“ 1898, № 199.
- 178₅ შუამთა, Бакрадзе, Кавказ... 167—168.
 Хаханашвили, Экспедиции... 4—7.
 თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შებ. I, 265—272.
 Эп. Кирион, Старая Шуамта, Дух. вестник за 1901 г. №№ 6, 7.
 გიორგი ჩუბინაშვილი, რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან, ტფილისი, 1926. ძველი შუამთა, 46—50.
 Гордеев, Краткий отчет., 9, 19, 20.
 ინახარიძე ტ. წერილი თელავიდან (ძველი შუამთის მონასტერის ახლანდელი მდგომარეობა). „ივერია“ 1899, № 147.
 შერკვილაძე ს. შუამთა. „ივერია“ 1900, № 139.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 29—30.
- 178₆ თელავი, იოსელიანი, Города... 63—64.

- Хаханашвили, Экспедиции... 2.
 თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. წ. I 241—253.
 ბ-ლი. ქ. თელავი. „ივერია“ 1904, № 22.
 იძე ტრ. „ძველი გალავნის“ ეკლესია თელავში. „ივერია“ 1900, № 96.
- 178₇ თ მეფე არჩილ ივ. ზემოთ არჩილ კახთა მეფე 174₂.
- 178₈ იყალთო დ. Бакрадзе, Кавказ... 73.
 А. Хаханов, Экспедиции... 8.
 გ. ჩუბინაშვილი, საქ. საერო ხურ. მოძღ. რამდენიმე ნიმუში. უნ. მოამბე III, 107—126.
 ე. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. და შენ. წ. I, 253—265.
 ე. თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 79в, ტაბ. 80ბ.
 გ. ჩუბინაშვილი, რამოდენ. თავი ქართ. ხელოვნ. ისტორიიდან. თბილ. 1926 გვ. 91—92.
- 178₉ ალავერდი, Бакрадзе, Кавказ... 22—23.
 გ. ჩუბინაშვილი, სამი კათედრალი. კრებ. „არილი“ ტფ. 1925 წ. გვ. 107—126.
 А. Хаханов, Экспедиции... 8, 19.
 ზ. ჩხიკვაძე, ალავერდის ტაძარი... „ივერია“ 1893, № 51.
 ს. თარხანიშვილი, ალავერდობა. „ივერია“ 1903, № 123.
 მათე, ს. ალავერდი. მოწ. ამბავი (ალავერდობა) „ივერია“ 1900, № 203.
 Иоселиани П. Алавердский храм в Кахетии. КК 1846.
 Иванович, Алавердский праздник НО 5396, 1899.
 Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитект. 1905 г.
 Броссе Ф. Письмо к гр. Уварову... ЗКВ 1848 29—31.
- 178₁₀ კვეტერა, გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება. ტფ. უნ. მოამბე III, 107—126.
 ე. თაყაიშვილი, ...ალბომი. ტაბ. 80с.
- 178₁₁ ბახტრიონის ციხე. ურბნელი ნ. ზეზვა და ბახტრიონის ციხე-„ივერია“.
 ა. ხახანაშვილი, ბახტრიონის აღება. „ივერია“ 1888, № 220.
- 179₁ ლეკოს, ივ. ზემოთ გენეალოგიური შტო 5₆.
- 179₂ დავით ბატონიშვილი, ვახუშტით: ალექსანდრე I-ის ძის, დიმიტრის შვილი.
- 179₃ შილდა, შილდელი ე. შილდა (არხეოლ. წერილი) „მოამბე“ 1895 № 4.
- 179₄ ყვარელი, Зедгинидзе Е. Кварели. СМОМПК 17.
- 209₁ ივ. გენეალოგ. შტო 5₆.
- 213₁ იალბუზი, Долгутин А. Через Сванетию к Эльбрусу. СМОМПК 28.
 Герасимов А. Сев. восточн. подножие Эльбруса. ИГК 1911, 2.
 Давидович С. Восхожд. на Эльбрус. ИВ 1887 5.
 Динник Н. Эльбрус, его отроги и ущелья И VI.
 Раде Г. Восхожд. на Эльбрус ИИРГО 1866 8.

- Э. Первое восхожд. на Эльбрус (Г. А. Эммануэля в 1829 г.) НВ № 7505 прил. (1897).
- Дубянский В. Восхожд. на Эльбрус. И XIX 3.
- Дубянский В. На восточн. вершине Эльбруса. И XXI 1.
- Дубянский В. Эльбрус и долина Бакеана ПВОЕ 23.
- Иванов Д. Восхожд. на Эльбрус. ИИРГО 1884 5; КОВ 1834 47—49.
- Повицкий В. В горах Кавказа. Три поездки в окрестп. Эльбруса летом 1896 г. и восхожд. на эту гору. ИИРГО 1903 2.
- Сысоев В. Эльбрус. ИОЛИКО 2.
- Иванюков И. и Ковалевский М. У подошвы Эльбруса. ПЕ 1886 1, 2.
- Н. С. Эльбрус, Мингитау Кавказа К 1910 229, 232, 234. На Эльбрусе К. 1910 10.
- Аншеле: И. К Эльбрусу. ЗККГК 1910 1.
- Kupffer. Voyage dans les environs du mont Elborouz dans le Caucase... en 1829. Rapport fait a l'academie imp. des sciences de st. Pétersbourg 1830.
- Dechy M. Ascension de l' Elbrous. ACAF 1884 II.
- 221₁ სუმბატ ბივრიტიანი, სომეხთა სარდალი I ს. ქ. წ. ივ. ქცა 32.
- 221₂ ყვარყვარე ათაბაგი +1498 წ.
- 222₁ აწყვერი, იოსელიანი, Города... 30—31.
 Бакрадзе, Кавказ... 36—37.
 №, წერილი აწყურიდან (სამცხე-საათაბაგოს ყოფა-ცხოვრება). „ივერია“ 1895, № 241.
- П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV გვ. 89.
- 222₂ წნისი, Бакрадзе, Кавказ... 149.
- 222₃ ახალციხე, იოსელიანი, Города... 28—30.
 აღზაზიშვილი ილ. წერილი ახალციხიდან. ეთნოგრაფ. წერილი. „ივერია“ 1897, № 84.
 არაგვ. ახალციხის ამბები. „ივერია“ 1901, № 127.
 მესხი ვინმე. ახალციხე. „კრებული“ 1900, № 1.
 შილდელი ე. ქ. ახალციხე და საფარის მონასტ., „ივერია“ 1894, №№ 114, 116, 117, 122.
 №, დაბა და სოფელი. ქ. ახალციხე. ეკლესია-მონასტრების აღწერილობა. „ივერია“ 1892, № 40.
- П. Уварова, Христ. памятн. МАК. т. IV გვ. 75.
- Переваленко В. Ахалцих. К. 1849 2.
- Иванов В. Гор. Ахалцих СМОМПК 7.
- Переваленко В. Письмо из Ахалциха. ЗКВ 1848 16, 19.
- Белоус И. Из Ахалциха. КВВ 1863 42.

- 223₁ ოძრახე, Иоселиани, Города... 58.
 Мест. Абас-Туман и его минер. воды. К 1864 90, 93, 99.
 Ковалевский П. Абастуман. СПб 1898.
 Эриксон Э. Абастуманское ущелье. ЕГ 1904 4.
 Молчанов Е. Зекарский перевал. ЗККГК 1912 1.
- 223₂ უდე, მერაბიშვილი ვ. ისტორ. და არხეოლ. აღწერა სოფ. უდისა, ახალც. მაზრა. „კვალი“ 1897, №№ 38, 39.
- 223₃ ვანის მონასტერი, Бакрадзе, Кавказ... 223.
- 223₄ წურწყუმის მონასტერი, Бакрадзе, Кавказ... 150.
 П. Уварова, Христ. памятн. МАК т. IV, გვ. 103.
- 223₅ ყველი, Такайшвили, Арх. экск., раз. и заметки вып. III. Надпись на столбе из крепости Квели.
- 223₆ ზარზმა, Бакрадзе, Кавказ.. 70—71;
 Такайшвили, Арх. эк.. I. Зарзмский монастырь и его реставрация 1—81;
 Гордеев, Отчет о поездке в Ахалцихский уезд 1917 г. росписи в Чуле, Сапаре и Зарзме; Известия Кавк. Арх. Ин-та I 1923 г.
 С. Таранушенко, Предварительный отчет о поездке в Чуле, Сапару и Зарзму. Изв. Кавк. Арх. Ин-та, I.
 კაკაბაძე ს. ზარზმის მხატვრობის ისტორიული პირების ვინაობის შესახებ. საისტორიო მოამბე 1925 წ. წ. I გვ. 239—242.
 ვ. ზუღაძე. ზარზმის მონასტერი, მისი განახლების გამო. „ივერია“ 1902, № 146.
 П. Уварова, Христ. памятн. МАК. т. IV, გვ. 48.
 Славцев, О реставрации древне-груз. храма в местечке Зарзма. Труды всероссийск. с'езда художников, 1911—1912 г.
 Мацулевич Л. О росписи в церкви в сел. Зарзма. Труды всеросс. с'езда художников 1911—1912 г.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931. გვ. 22—23.
 Гордеев Д. Из эпиграфич. материал. Зарзмы. Ист. Вестн. Тифл. 1925 № 1, გვ. 107—112.
- 223₇ საფარა, Бакрадзе, Кавказ.. 133—134.
 Такайшвили, Арх. экск. раз. и заметки вып. I, 81—104 Сафарский монастырь.
 Гордеев, об. ზარზმა.
 С. Таранушенко, об. ზარზმა.
 Материалы по Арх. Кавк. IV, Уварова, Христ. памятн., გვ. 77.
 ახალციხელი გ. წერილი ახალციხიდან (საფარის მონასტერი წინააღმდეგ). „ივერია“ 1899, № 185.
 შილდელი ე. ქ. ახალციხე და საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, №№ 114, 116, 117, 122.

- № საფარის მონასტერი. „ივერია“ 1894, № 39.
 № საფარის მონასტერი. „ქვალი“ 1894, № 18.
 კალისტრატე. საისტორიო მასალა (საფარა 1269—1308) „ივერია“
 1891 №№ 231, 239, 246, 247.
- Кипиани Л. Сафарский монастырь. НО 6176, 1902.
 Толмачевская Н. Фрески древней Груз. Тифл. 1931 გვ. 24—26.
- 223₈ თმოგვი, იოსელიანი, Города... 64—65.
 223₉ ასპინძა МАК т. XII გვ. 14—15.
 223₁₀ შორაპანის მონასტერი Бакрадзе, Кавказ... 67.
 223₁₁ დადეში Бакрадзе, Кавказ... 59.
 224₁ ხერთვისი, როსტომაშვილი ივ. Ахалкалакский уезд в Археологическом отношении. СМОМПК XXV, 114—117.
 МАК т. XII, გვ. 22.
 224₂ ქარზამეთი Бакрадзе, Кавказ... 79.
 МАК т. XII, გვ. 16—17.
 224₃ ვარძია Бакрадзе, Кавказ... 46.
 ფ—ვა. ა. ვარძიაში გამგზავრება „ამირანი“ 1908, № 117.
 ილ. ზღზაზიშვილი. ვარძია იწგრევა. „ივერია“ 1897, № 46.
 ი. კერესელიძე. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1869, № 5.
 თ. მაჭავარიანი. ვარძიის მონასტერი. „ცისკარი“ 1863, № 10.
 ა. ფრონელი. ვარძია. „ივერია“ 1904 №№ 134, 141, 145, 150, 159.
 №, ვარძიის მონასტერი. „დროება“ 1866, №№ 36, 37.
 № ვარძიის მონასტერი მესხეთში. „მოგზაური“ 1901, №№ 6, 7.
 Джанашвили М. Вардзийский монаст. НК 1909 6.
 Лихачев Н. Поездка к водному бассейну подземн. замка Вардзия ИКОЛЕАК 1.
 Кипишидзе Д. О росписи большого храмового пещерн. сооружения Вардзии. Изв. Кавк. Истор. арх. инс-та т. III Тифл. 1925, стр. 87—96. Изд. под редак. Д. Гордеева.
 Богомолец. Вардзийский монаст. НО 2338 1891.
 ლ. მელიქსეთ-ბეგი. ტოპონიმიკური შტუდიები. „ხუნანისა“ და „ვარძიის“ ეტიმოლოგიისათვის. („მარქსისტ. ენათმეცნიერებისათვის“ ტულ. 1934, გვ. 160—164.
- 224₄ და მეფე გიორგი 1156—1184 წ.
 224₅ ოა მეფე კოსტანტინე 1407—1411 წ.
 224₆ გოქია იოსელიანი, Города... 41.
 Ростомашвили, op. cit. 53—54.
 224₇ კარწახი Ростомашვილი, op. cit. 59.
 224₈ წყაროს თავი Бакрадзе, Кавказ... 149.
 МАК ტ. XII, გვ. 45—50.
 224₉ წუნდა ანუ წუნა იოსელიანი, Города... 72.
 Ростомашвили, op. cit. 124—130.
 Бакрадзе, Кавказ... 150.

- 224₁₀ კუმურდო Бакрадзе, Кавказ... 85.
 Ростомашвили, op. cit. 79—92.
 Такайшвили Е. „Мат. по археол. Кавказа,“ в. XII, 1909, გვ. 35—44.
 №, სოფ. კუმურდო და მისი დიდებული ნაშთი. „მოგზაური“ 1901, № 2.
 №, კუმურდოს ტაძარი. „მოგზაური“ 1901, № 2.
 МАК, ტ. XII, გვ. 35—44.
 Переваленко В. Из письма к редактору „Кавказа“ (развалины церквей в Гумурдо) К 1850 96.
- 224₁₁ ბარალეთი Иოსელიანი, Города... 34.
 Ростомашвили, op. cit. 40—41.
 №, სოფ. ბარალეთი. „მოგზაური“ 1901, № I.
- 225₁ ახალქალაქი Иოსელიანი, Города... 25—26.
 Ростомашвили, op. cit., 35—38.
 ჩ—ძე ი. ახალქალაქის მახრა. „ივერია“ 1889, № 187.
 МАК ტ. XII, გვ. 22—26.
 Переваленко В. Достопамятности в окрестн. Ахалкалак. ЗКВ 1853 50.
 Переваленко В. Письмо из Ахалкалака ЗКВ 1852 20.
 Зелинский С. Ахалкалаки. ТЛИ 16, 1900.
- 225₂ ამირანის გორა Ростомашვილი, op. cit. 31—35.
- 225₃ სალამო, Ростомашვილი, op. cit. 94—97.
 კოპტონაშვილი ვ. მგზავრის დღიურიდან (სოფ. სალამო და იქაური ძველი ეკლესიები. სალამოს ტბა) „ივერია“ 1895, № 172.
- 225₄ ფანავრა Ростомашვილი, op. cit. 54—59.
 Гульельми М. Оз. Тапараван. Вестн. рыбопром. 1890 7, 8.
 Горбачев К. Поездка на озера Тапараван и Тумангельское. К. 1887 301.
- 225₅ გასადინარი—ფოკა, Ростомашვილი, op. cit, 107—112.
- 225₆ ნაქალაქევი (ერუშეთი) Бакрадзе, Кавказ... 110.
- 225₇ არტანი Иოსელიანი, Города... 21.
 Бакрадзе, Кавказ... 31.
 МАК, ტ. XII, გვ. 76—78.
- 225₈ კოლა. Иოსელიანი, Города... 50.
- 225₉ დადეში (დორთქილისა) Бакрадзе, Кавказ... 59.
 ე. თაყაიშვილი... ალბომი. ტაბ. 23с.
- 226₁ ქოროხი Юрченко П. Заметки о поездке по ущельям рр. Чорох-су до Артвина и Мургули-су до нижн. Куры в Батумск. обл. К 1881 192, 194, 195, 206.
 Mongier J. Batoum et le bassin du Tchorok Paris 1887.
 Лисовский В. Чорохский край. Тифл. 1887. изд. ОГШШКВО.

- Заяжий, В области р. Чороха. К 1894 322, 324.
- 226₂ ქედა, ზ. ჰიჭინაძე, ქედა (გეოგრ. მიმოხილვა) „ივერია“ 1892 № 193.
- 226₃ ანჩა—Бакрадзе, Кавказ... 28—29.
- Март Н. Георг. Мерчул-Житие св. Григ. Хандзтийского, текст с дневником поездки в Шавшино и Кларджию. (Тексты и разыск. по армяно-груз. филолог. т. VII) გვ. 93—95.
- 226₄ ოპიზა Бакрадзе, Кавказ... 118—119.
- Г. Казбек, Три месяца в Турецкой Грузии, 76—79.
- Павлинов, Христ. памятн. МАК ტ. III, გვ. 63—65.
- Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 157—167.
- 226₅ გურგენ აშოტის ძე,—ეს შეცდომაა. უნდა იყოს გუარამ აშოტის ძე, მამული (+882.) იხ. ვახუშტი, საქ. ისტორია დ. ბაქრაძის რედაქციით გვ. 122, შენ.
- 226₆ სათლე იოსელიანი, Города... 62.
- 226₇ ტბეთი Бакрадзе, Кавказ... 143—144.
- Г. Казбек, Три месяца в Турец. Груз. გვ. 52—55.
- Павлинов, Христ. памятн. МАК, ტ. III გვ. 71—75.
- Март Н. Георг. Мерчул... გვ. 10—27.
- 226₈ აშოტ კუხი, ერისთავ-ერისთავი 891—918 წ.
- 227₁ ართვანი იოსელიანი, Города... 22.
- მგზავრი, ქ. ართვინი (ართვინის მოკლე აღწერა) „ივერია“ 1889, № 148.
- ზ. ჰიჭინაძე, ართვინის (კლარჯეთამდის) ვათათრება. „ივერია“ 1895, № 160.
- Г. Казбек, Три месяца в Турецкой Грузии გვ. 86—92. Тифл. 1875.
- Мачавариани К. Гор. Артвин СМОМПК 22.
- Прянишников В. Поездка в Артвин БПРТ.
- Бакрадзе Д. Об археол. поездке, соверш. в 1879 г. в чорох. бас., в Батум, Артвин и Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.
- Шавров Н. Поездка в Артвин. ЕГ 1909 3.
- Гора А. В артвинском округе (этнограф. свед.) ПО 1889.
- Вейденбаум Е. От Батума до Артвина. К 1879 6—10.
- 227₂ იშხანი Бакрадзе, Кавказ... 74—75.
- Меликсет-Бекоев Л. Местечко Ишхан, Эрзерумск. вилайета. Тифл. лист. 1915, № 107.
- 227₃ არტანუჯი იოსელიანი, Города... 22—23.
- Г. Казбек, Три месяца в Турецк. Грузии. გვ. 74—92.
- П. Уварова, Христ. памятн. МАК, ტ. IV, გვ. 36.
- Бакрадзе Д. Кавказ... 31.
- Бакрадзе Д. Об арх. поездке, соверш. в 1879 г. в чорох. бас., в Батум, Артвин и Арданудж. Зап. Имп. Акад. Н. XXXVII 1.

- Март Н. Г. Мерчул... გვ. 95—99, 108—110.
- 227_{3a} კალმასი, თაყაიშვილი, ალბომი ტაბ. 15—19.
- 227₄ ფანასკერტი, თაყაიშვილი, ქართ. ხუროთმოძღვრების ალბომი ტაბ. 25 წ.; ტაბ. 29 ვ.
- 227₅ ბანა Бакрадზე, Кавказ... 38.
თაყაიშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი, ტაბ. 26 ა, ვ.
МАК, ტ. XII, გვ. 88—117.
- 227₆ ოლთისი Иოსელიანი, Города... 59—60.
თაყაიშვილი, ...ალბომი, ტაბ. 28 ვ.; ტაბ. 31 ბ. ს.
ნ—ძე მ. ქ. ოლთი (არქეოლოგ. ცნობები) „ივერია“ 1888, № 197.
- 227₇ პარხალი—ტაოსკარი Бакрадზე, Кавказ... 119—120.
თაყაიშვილი, ...ალბომი, ტაბ. 12, 13, 14; 28ა.
Г. Казбек, „Три месяца в Турец. Груз.“ გვ. 119—124.
პ. უმიკაშვილი, ტაოსკარი. ოსმალს საქართველო. „ივერია“ 1877
№№ 13, 15, 18, 20, 21, 23.
- 228₁ ბასდანი (პასან-ყალა), Иოსელიანი, Города, 34.
- 228₂ ხახული Бакрадზე, Кавказ... 155.
- 228₃ დავით კურაპალატი, +1001.
- 228₄ ბაგრატ მეფე 980—1014 წ.
- 228₅ მც მეფე დავით 876—881 წ.
- 229₁ ბაიბურდი Иოსელიანი, Города... 38.
- 229₂ ხოფჯა Иოსელიანი, Города... 70.
Г. Казбек, Три месяца в Турец. Грузии. გვ. 99—103.
- 229₃ რიზა Иოსელიანი, Города... 61—62.
- 253₁ ეგროსი იხ. გენეოლოგიური შტო 5₆.
- 254₁ რიონი Маркович В. О поездке к истокам Ардона и Риона-
ТБСИОУ II, 1.
Маркович В. В верховьях Ардона и Риона. ЗИРГООГ XXXVIII 3.
- 254₂ ცაგერი Бакрадზე, Кавказ... 160—161.
- 255₁ ხონი Иოსელიანი, Города... 70—71.
Бакрадზე, Кавказ... 156—158.
თაყაიშვილი, არქ. მოგზაურობიდან სამეგრელოში. „ძველი საქართველო“, III, გვ. 270—302.
Переваленко В. Хонн. ЗКВ 1852, 42.
Кондаков, Описание... გვ. 63—65.
Д. Гордеев, Матер. к обследованию хонских древностей. Ист. вестн. Тифл. 1924 г. №№ 1, 2.
ე. თაყაიშვილი, არქეოლ. ექსკ. და შენიშვნ. წ. II, თბ. 1914.
Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. გვ. 36—37.
Гордеев Д. Предварительное описание росписи Хонской Георгиевской базилики. საისტორიო მოამბე, II, ტფ. 1924, გვ. 221—228.

- 255₂ ამაღლების მონასტერი, Бакრადზე, Кавказ... 24
- 255₃ ვარციხე, Иоаннесянц С. Вард-ციხე К. 1863 18.
- 255₄ ბაღდადი. თორნიკე ბაღდადი. ბაღდადის და ახლო-მახლო სოფლების აღწერილობა. „ივერია“, 1902, № 210.
- 255₅ მოწამეთა Бакრადზე, Кавказ... 103—104.
 Кондаков, Описание памятников древности, СПб 1890; Монастырь Моцаметы близ Кутаиса 55—57.
 ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო, „ივერია“ 1903, № 196.
 Хелидзе Г. Моцаметск. монаст. и праздник. Кутаис 1861.
 Переваленко В. Поездка в Моцамети К 1850 75.
 Моцамета, НО 1665 (1888).
 Моцаметск. монаст. и праздник 2 окт. К 1855 82.
 Гамбашидзе Д. Св. великомучен. Давид и Константин и Моцаметск. монаст... Кутаис 1888.
- 255₆ დავით და კოსტანტინე—არგვეთის მთავრები VIII ს.
- 256₁ გელათი, Бакრადზე, Кавказ... 50—52.
 Кондаков, Описание памятников древности 1—54.
 კ—ძე ს. გელათის მონასტერი. „ივერია“ 1904, № 174.
 გ. წერეთელი, გელათის მონასტერი (საყმაწ. სამეცნიერო წერილი) „ჯეჯილი“ 1890, №№ 5, 6.
 გ. წერეთელი, როგორ აშენდა გელათი. „კვალი“ 1894, № 9, 12, 13.
 Г. Церетели, Полн. собрание надписей на стенах и камнях и приписок к рукописям Гелатск. монастыря. ДВ 1 2.
 Переваленко В. Гелат. К 1850 86.
 Иоселиани П. Генатский монаст. КК 1853.
 Х. Гелатский монаст. К 1881 167.
 Надпись на железн. воротах в Гелати. БЧ 15 1836.
 Описание гелатск. монаст. КК 1853.
 Гамбашидзе Д. Гаенатский монаст. Кутаис 1888.
 Гелати НО 1888, № 1658.
 Броссе М. О железн. воротах, хранящ. в Гелатск. монаст. К 1847 16.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тиф. გვ. 30—31.
- 256₂ ბაგრატ, იმერთა მეფე 1510—1548 წ. გელათის საეპისკოპოსოდ გამოცხადება იყო 1519 წელს.
- 256₃ ჩხარი. Иоселиани, Города... 74.
- 256₄ ლევან დადიანი, სამეგრელოს მთავარი 1611—1657 წ.
- 256₅ ჩიხორი Иоселиани, Города... 73.
- 257₁ შორაპანი Иоселиани, Города... 74—76.
- 257₂ გიორგი აბაშიძე, იმერეთის გამგე 1701—1707 წ.

- 257₃ ზურაბ აბაშიძე, იმერეთის ერთერთი წარჩინებულთავანი XVIII ს-ის დასაწყისში.
- 257₄ ვარძია (იმერეთში), Бакрадзе, Кавказ... 46.
- 257₅ კაცხი, Бакрадзе, Кавказ... 80.
 Кондаков, Описание памятников... 140—144.
 Церетели Г. Археологические экскурсии по Квирильскому ущелью МАК VII, 82—92.
 მ. ჯანაშვილი, ზემო შენიშენები (კაცხის მონასტერზე) „საქართველო“ 1908, № 3.
 გ. წერეთელი, კაცხის სვეტი, „კვალი“ 1895, № 40.
 Иоселиани П. Кацхский храм в Имеретии, ЗКВ 1845 16.
 Г. Чубинашвили, Путеводитель к выставке древне груз. archit. Тиф. 1935.
- 2 7₆ მღვიმე Бакрадзе, Кавказ... 99—100.
 Н. Кондаков, Описание... 145—148.
 Г. Церетели, Арх. Эск... 92—100.
 Гордеев, საქართ. მუზ. მოამბე, წიგნი III, 1927 წ. Мгвимская резная дверь, 295—239.
 წერეთელი გ. ღვიმის მონასტრის სამლოცველო „კვალი“ 1895, № 40.
 წერეთელი ს. მღვიმეის მონასტერი. „ივერია“ 1894, № 191.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931 г.
 Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект. Тифл. 1935.
- 257₇ კახაბერ, რაქის ერისთავი XIII ს. (?)
- 258₁ საჩხერე, Дункель-Веллинг Н. Местечко Сачхери. К 1854 66.
 გ. წერეთელი, საჩხერის ციხე „მოდი-ნახე“. „კვალი“ 1893 № 3.
 Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. архитект. 1935.
- 258₂ სავანე Бакрадзе, Кавказ... 125.
 Н. Кондаков, Описание памятников. 149—151.
 Г. Церетели, Арх. Эск., 101—106.
 Толмачевская Н. Фрески древн. Грузии 1931. გვ. 15.
 Г. Чубинашвили, Путевод. к. выст. древне-груз. архитект. 1935.
- 258₃ გეგუთი, ს. კაკაბაძე. გეგუთის ეპიგრაფ. მასალები. საისტ. კრებ. 1928 წ. № 3.
 Fr. Dubois de Montpereux—Voyage autour du Caucase ets. t. II p. 200—210.
 M. Brosset Mém. de l' Acad. de st.—Ptsb VI-e série t. IV.
- 258₄ 68 მეფე გიორგი 1014—1027 წ.
- 258₅ ქუთაისი Иоселиани, Города... 51—52.

ივანიკე, ქუთაისის ციხე. „დილა“ 1900, № 19.

№ ქუთაისის სემენარია და ქუთაისის ციხის ნანგრევები. „კვალი“ 1894, № 39.

Окольничий Н. Воспоминания о Кутаисе. РВ 1857 3,4.

Кутаис в настоящее время. К. 1860 54,55.

258₆ ნვ მეფე ბაგრატ, 980—1014 წ.

258₇ ბაგრატის ტაძარი, Бакрадзе, Кавказ... 85—86.

გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრება საშუალო. საუკუნეებში, არილი 107—126.

ლიხთ-ამერი. ბაგრატის ტაძრის აღდგენა. „ივერია“ 1888 № 237.

მასხულია ვ., ქუთაისის ძველი ტაძრის ნანგრევი. „კვალი“ 1895, № 39.

მგზავრი, ბაგრატის ტაძრის ნანგრევებთან. „ივერია“ 1903, № 153.

პოლი. ბაგრატის შესანიშნავი ნაშთი ქუთაისში მეტი აღარ არის. „ცნობ. ფურც.“ 1899, № 914.

ქუთათური. ქუთაისისა და მოწამეთის ტაძრების რესტავრაციის გამო. „ივერია“ 1903, № 196.

ძველის მოყვარული. კიდევ ქუთაისის ტაძრის რესტავრაციის გამო. „ივერია“, 1903, № 195.

№, ქუთაისის ტაძრის რესტავრაცია. „ივერია“ 1903, № 169.

Павлинов, Христ. памятн. МАК, ტ. III. გვ. 30—45.

Силован, Развалины Баградова храма в Кутаисе НО 5852, 1901.

Стоянов А. Развалины Кутанскск. собора пред Тифлисск. археол. с'ездом. К 1880 66.

ს. გორგაძე, ბაგრატის ტაძარი. თბ. 1911 წ.

Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. арх. 1935.

258₈ ციხე ტოლა, გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები საქ. მუზეუმის მოამბე VII, 1933 წ. გვ. 204—205.

258₉ ბარეული, გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტ. ძეგლები. საქ. მუზ-ის მოამბე VII გვ. 207—208.

258₁₀ ზნაკვა. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე V, 1930 წ. გვ. 180.

258₁₁ სადმელი. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე VII, გვ. 216.

258₁₂ საკეცე. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე VII, გვ. 211.

258₁₃ კრიხი. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე VII, გვ. 233—240.

258₁₄ ამბროლაური. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ. მ. VII, გვ. 216—220.

258₁₅ ხოტევი. გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 220—223.

ქიტხაძე. ს. ხოტევი. „ივერია“ 1895, № 119.

258₁₆ ნიკოლაწმიდა (ნიკორწმიდა). გ. ბოჭორიძე, op. cit. საქ. მუზ-ის მოამბე V, გვ. 197—222.

Бакрадзе Д. Кавказ... 113—114.

- Кондаков, Опись... გვ. 58—62.
- П. Уварова, Христ. пам. МАК ტ. IV, გვ. 127.
- J. Bultrusaitis, Etudes sur l'art mèdicval en Géorgie et en Arménie, Paris 1929.
- Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке к древне-груз. арх. 1935.
- 259₁ სხოვი (სხვაეა) გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289—292.
- П. Уварова, Христ. пам. МАК. ტ. IV, გვ. 125.
- 259₂ კვარას ციხე, გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, გვ. 289.
- 259₃ ხიშმი, გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VII, 242—243.
- 259₄ წესი გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მ. მ. VII, გვ. 243—252.
- П. Уварова, Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 120.
- 259₅ მრავალძალი Бакрадзе Д. Кавказ... 104.
ქართველი ოსებში. მრავალძალის ეკლესია რაჭაში. „ივერია“ 1894, № 42, 43.
- П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 122.
- 259₆ სორი გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მუზ. მ. VIII, 314—322.
Бакрадзе Д. Кавказ... 135.
- П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 117.
- Миндели Н. Сел. Сори. СМОМПК 19.
- 259₇ შქმერი. გ. ბოჭორიძე, ორ. cit. საქ. მ. მ. VIII, 329—330.
- 259₈ ონი, Иоселиани П. Города... გვ. 60.
უხიმერიონელი. დაბა ონი. „სასოფლო გაზეთი“ 1868 წ. № 15.
- 159₉ უწერა. Бакрадзе Д. Кавказ... 52—53.
- П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 107.
- 259₁₀ გლოლა. Бакрадзе Д. Кавказ... 52—53.
ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე ჩვეულებანი. „ივერია“ 1902, № 177.
- П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 108.
- 259₁₁ ჭიორა. ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“, 1902, № 177.
- 260₁ ღები ვაშაკიძე ე. რაჭა. ღების, ჭიორას და გლოლას ზნე-ჩვეულებანი. „ივერია“ 1902, № 177.
ლომჯანიძე ოქრ. ს. ღები (რაჭა) „ივერია“ 1901, № 65.
Бакрадзе Д. Кавказ... 52—53.
- П. Уварова. Христ. пам. МАК, ტ. IV, გვ. 109.
- Кереселидзе Д. Гебское сельск. общество. СМОМПК 22.
- 260₂ კახაბერისა მოწყვეტა იყო XIII ს. ში, დავით ნარინის მიერ.
- 260₃ ბაგრატ იმერთა მეფემ (1510—1548 წ.) რაჭა საერისთოდ მისცა შოშიტა ჩხეიძეს.
- 261₁ ეგროს იხილე გენეოლოგია ქართლოსიანთა წგ.
- 261₂ ბანძა ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიურ მოგზაურობიდან სამეგრელოში,

- ძვ. საქართველო III, გვ. 38—39.
- თ. კანდელაკი—სოფელი ბანძა. „სასოფლო ვახუთი“ 1872 წ. № 20.
- 261₃ ჭყონდიდი ექ. თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძვ. საქლო-ტომი III, გვ. 39—128.
- Бакрадзе, Кавказ... 96—97;
- Н. Кондаков. Опись памятников... 66—79;
- კ—ტე პ. სოფელი მარტვილი, „ივერია“ 1900 წ. № 250.
- დუტუ შეგრელი, მარტვილის საეკლესიო ნივთების გადატანა რუსეთში, „ივერია“ 1903 წ. № 42.
- Павлинов, Христ. памят. МАК III, 46—57.
- Кавказ. арх. летопись, გვ. 76—80.
- Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. გვ. 33—34.
- Г. Чубинашвили, Путеводит. к выставке древне-груз. арх. 1935 г.
- Гордеев Д. К стилистической характеристике Мартвильской росписи. (Наукові записки Наукові Дослідчої Катедри Історії Української Культури, Харків, 1927) გვ. 357—364.
- 261₄ მ მეფე გიორგი აფხაზთა. X ს.
- 261₅ ბაგრატ, მეფე აფხაზთა 1027—1072 წ.
- 262₁ სენაკი Бакрадзе, Кавказ... 135.
- 262₂ ნაქალაქევი, Иоселиани, Города... 55—57.
- ნაქალაქევი ნიკო, დაბა და სოფელი ნაქალაქევი, ივერია 1892. № 212.
- ჟორდანია თედო, ციხე ქუჯისა ანუ ციხე გოჯი, ივერია 1900. №№ 192, 193.
- Бакрадзе, Кавказ... 110—111.
- Кавказ. арх. летопись გვ. 76.
- 262₃ ფოთი Иоселиани, Города... 68—69.
- ია დ. ეხლანდელი ფოთი და პირველი მასი, „ივერია“ 1889 წ.
- Н. Город Потт. К. 1886 203, 206, 216, 218, 220, 233, 235, 241.
- 262₄ ხოფი თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. სამეგრელოში, ძველი საქართ. № 3, 131—163.
- Д. Бакрадзе, Кавказ... 158.
- Н. Кондаков. Опись... 80—92.
- Дункель-Веллинг Н. Хопийск. монаст. в Мингрелии. К 1853 44.
- Кавказск. арх. летопись. გვ. 73—76.
- Толмачевская Н. Фрески древней Грузии Тифл. გვ. 37—39.
- 262₅ ჩაისი=ცაიში თაყაიშვილი, op. cit. 163—193.
- Кондаков, Опись... 91—95.
- Бакрадзе, Кавказ... 161—162.
- Кавказск. арх. летопись, გვ. 72.
- 262₆ ზუგდიდი, თაყაიშვილი op. cit. 193—199.

- Бакрадзе, Кавказ... 72.
 Такайшвили Е. Церкви и церкви. древности Мегрелии. Изв. Кавк. ист. арх. инст-та т. II, 1927 г. 69—75.
 Кавказская арх. летопись. г. 69—72.
- 262₇ ქელენჯიხი=წალენჯიხა, თაყაიშვილი op. cit., 209—238.
 Гвасалия А. Сел. Цаленджиха СМОМПК 19.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. Тифл. 1931 г. 19, 20; 34—35.
 Г. Чубинашвили, Путевод. к выставке древне-груз. архитек. 1935.
- 262₈ ილორი, Бакрадзе, Кавказ... 73—74.
 სასო, ილორის წმ. გიორგის ხატი, „ივერია“ 1889 წ., № 144.
 Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 17—25.
- 262₉ ეგრი=ბედიო იოსелиანი, Города... 34—35.
 Бакрадзе, Кавказ... 39.
 აბ, აფხაზეთ-სამურზაყანო (ბედიის ტაძრის აღწერილობა და მისი მდგომარეობა) ივერია 1894, № 52.
 Павлинов, Христианские памят., МАК, III, 26—29.
 Толмачевская Н. Фрески древней Грузии. 1931 г. г. 8.
 Стражев В. Рупниая Абхазия. Изв. Абхазск. Научн. общ., в. I Сухум 1925 г. г. 166, 167.
- 262₁₀ ნდ მეფე ბაგრატ—980—1014 წ.
- 262₁₁ მოქვი Бакрадзе, Кавказ... 102—103.
 Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 14—16.
 უორდანიო თედო მოქვის ეკლესიის ომოფორი ისტორიული წარწერე-ბით. „ივერია“, 1902 წ., № 92.
 ახ, მოქვის ტაძარი, „კვალი“ 1893 წ., № 16.
 ესომ, საისტორიო და საბიბლიოგრაფიო წერილები, „ივერია“, 1889 წ. №№ 223, 224.
- 262₁₂ დრანდა, Павлинов, Христ. памят. МАК, III, 8—13;
 Бакрадзе, Кавказ... 65—66.
 კალიხტრატე, დრანდის მონასტერი, „ივერია“, 1900, № 137.
 №, დრანდის ტაძარი, კვალი, 1893, № 13.
 Древний генуэзск. храм в Драндах, в Абхазии. ЖЧВВУЗ № 232, 1846 г.
- 262₁₃ ცხომი იოსелиანი, Города... 73.
 №, მგზავრის შენიშვნები... ივერია 1881, № 11;
 №, სოხუმი, „ივერია“, 1889, № 9.
 Прудков Е. Из Сухума. К 1870 82, 96, 97, 106.
 Описание Сухума, К 1873 г.
 Сослани Д. Сухум. НО № 1675 1888 г.

- Борисов Н. Сухум. К 1873 141.
 Город Сухум—Диоскурия. Зап. Крымск. Горн. клуба 1899 1.
- 263₁ აბაკოფობა იოსელიანი, Города, 12—13.
 Бакрадзе, Кавказ... 25.
 Латышев В. К истории христианства на Кавказе, Греч. надписи из Ново-Афонск. монаст., СПб 1911.
 Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абхазск. Научн. Об-ва, в. I. Сухум 1925. გვ. 144—147.
 Башкиров А. Археолог. изыскания в Абхазии летом 1925 г. Изв. Абхаз. Научн. об-ва в. IV 1926. Сухум. გვ. 52—59.
- 263₂ ზუფუ, იოსელიანი, Города... 47—48.
- 263₃ ბიჭვინტა, Бакрадзе, Кавказ... 121.
 Мурзакевич Н. Древнейший Пицундский православный храм на восточном берегу Черного моря ЗИООИД, X.
 Ч—ов, Пицундский храм Абхазии К. 1885 № 216;—Пицундский успения пр. богородицы монастырь на восточном берегу Черного моря, Одесса 1870.
 Л. Меликсет-Беков. Древнейшая Пицунда у Понта Евксинского. Зап. Одесск. об-ва истор. и древностей, т. XXXII Одесса 1914.
 Николаев П. Забытая гавань на черноморск. побережьи (Пицунда) К 1912 204.
 Стражев В. Руинная Абхазия. Изв. Абх. научн. об-ва, в. I 1925 г. Сухум. გვ. 138—141.
 Башкиров А. Арх. изыск. в Абхазии летом 1925 г. Изв. Абх. науч. об-ва 1926 г. в. IV, გვ. 23—41.
 Толмачевская Н. Фрески древн. Груз. 1931 გვ. 31—32.
- 263₄ იუსტინიანე კეისარი, რომის იმპერატორი 527—565 წ.
- 264₁ ბ მეფე საურმაგ, ვახუშტით 237—162 წ. ზვ. ერამდე.
- 265₁ ჯუმათი, Бакрадзе, Кавказ. 62—64.
 Кондаков, Опись... 102—110.
 Бакрадзе, Арх. путешествия по Гурии и Адчаре, 257.
- 265₂ სურები, Бакрадзе, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 226—227.
- 265₃ ბაილეტი, თაყაიშვილი, არქ. მოგზაურობანი წ. I 30—31.
 Такайшвили, Арх. эск. разыск. и заметки, вып. III, 23.
 Бакрадзе, Арх. пут. по Гур. и Адчаре 269, 308.
- 265₄ გურიანთა, თაყაიშვილი არქ. მოგზ. I 31—34;
 Такайшвили, Арх. эск. разыск. и зам, вып. III, стр. 28.
- 265₅ ასკანა, Бакрадзе, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 153, 207—209.
 კ—ძე პ. თ. ასკანის ციხის ამბავი, წერილი გურიიდან, 1889 წ., № 35;
- 265₆ შემოქმედი, Бакрадзе, Кавказ... 163—165;

- Кондаков, Опись... 111—133.
 თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. I, 37—41.
 Такайшвили, Арх. экск., вып. III, 31.
 Бакрадзе, Арх. пут. по Гурии и Адчаре, 114—137.
- 265₇ ოზურგეთი, Бакрадзе, Арх. пут. по Грузии и Адчаре 10—11.
 Озургеты. К 1870 15.
- 265₈ ლეხეური, Бакрадзе, Кавказ... 91.
 Кондаков, Опись... 134—139.
 Такайшвили, Арх. экск... 17.
 თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. I, 26—28.
 Бакрадзе, Арх. пут. по Гурии... 101, 107—113.
- 265₉ სინო ბაკრადზე, Кавказ... 155—156.
 მისივე Арх. пут. по Гурии и Адчаре, стр. 16, 72, 90—92.
- 265₁₀ აჭი, Бакрадზე, Кавказ... 21.
 მისივე, Арх. пут. по Гурии... 101, 104.
 Такайшвили, Арх. экск. раз. и зам. 14.
 თაყაიშვილი, არქ. მოგზ. I 24—26.
- 265₁₁ ქობულეთი, ზ. ჭიჭინაძე, დაბა და სოფელი ქობულეთი, ივერია
 1892 წ. № 144.
 უმიკაშვილი პეტრე, ოსმალთს საქართველო „ივერია“ 1877 №№ 13,
 15, 18, 20, 21, 23.
 Бакрадзе, Арх. Пут., 12—16.
 Иселиани, Города... 50.
- 265₁₂ ციხე ქაჯეთისა, Кальфоглу И. Город Петра—Цихис-Дзири.
 И XVIII.
 Истор. сведения о Крепости Пётра, построенной римлянами
 на вост. берегу Черн. моря. К 1852 64.
 О Лазах и о крепости Пётра, построен. римлянами на вост.
 берегу Черн. моря. ТФВ 1829 9.
- 265₁₃ ბათომი ბაკრადზე, Арх. пут. по Гурии... 19—26.
 Иселиани, Города... 31—32.
 Кальфоглу И. Древнейшие изв. о Батуме И XVIII.
 Заметка о Батуме И. II.
 Кульберг П. Геогр. положение Батума. И VI.
 Описание Батума. К 1880 146, 149.
 Спешнев Н. Батум. ИВ 1889 11.
 Дакишевич Н. Батум. Тифл. 1890.
 Минкевич Р. Батум, его порт и окрестности. ВМЖ 1899 2.
 Гурская Н. Путеводитель по Батуму. Батум 1901.
 Всеобщий ежегодн. г. Батума на 1902 г. с кратк. очерком ис-
 тории Батумск. края, Н. С. Державина, Батум 1902.
 Анисимов С. г. Батум и окрестности. БПРТ. Батум 1911.

Бакрадзе Д. Об арх. поездке, соверш. 1879 г. в чорох. бас.,
в Батум, Артвин и Арданудж. Записки имп. Акад. Н.
XXXVII 1.

265₁₄ ზ მ ბ ბ ბ, იოსელიანი, Города... 41.

შეშოკლებული სტატუსების და ინიციალების განმარტება

Бакрадзе Арх. пут. по Гурии=Бакрадзе Д. Археологическое
путешествие по Гурии и Адчаре. СПб 1878.

Бакрадзе, Кавказ=Бакрадзе Д. Кавказ в древних памятниках
христианства.

БПРТ = „Батумское побережье. Русские тропики“.

Броссе Ф. Письмо к графу Уварову=Броссе Ф. Письмо к гра-
фу Уварову, министру народн. просвещения (Коджоры,
Мцхет, Шиомгвимск. пустынь, Алавердск. храм) ЗКВ 1848-
29—31.

Бутков П. Материалы=Материалы для новой истории Кавка-
за, с 1722 по 1803 год. Три части. СПб. 1869 изд. имп.
Академии Наук.

Б. ч. = „Библиотека для чтения“.

В. = „Врач“.

ВЕ = „Вестник Европы“.

ВЛ = „Волна“.

ВМЖ = „Военно-медицинский журнал, издаваемый главным
военно-медицинским управлением“.

ВР = „Вестник рыбной промышленности“.

ВС = „Военный сборник“.

ГЖ = „Горный журнал“.

Гордеев Д. Краткий отчет... =Гордеев Д., Краткий отчет о
командировках в Кахию и Горийский уезд летом 1917 г.
Известия Кавказск. отд. московск. археологич. общ. вып.
V, Тифл. 1919.

Д = „Древности“.

ДВ = „Древности восточные“.
ДЗ = „Департамент земледелия“.
ЕГ = „Естествознание и География“.
ЖМВД = „Журнал министерства внутренних дел“.
ЖРБ = „Живописная русская библиотека“.
ЖМНП = „Журнал министерства народн. просвещения“.
ЖРФХО = „Журнал русского физико-химического общества“.
ЖЧЗВУЗ = „Журнал для чтения воспитанников военно-учебных заведений“.
З = „Записки кавказского отделения императ. русск. географ. общества“.
ЗВ = „Землеведение“.
ЗГДММ = „Записки гидрографического департамента морского министерства“.
ЗИАН = „Записки имп. Академии Наук“.
ЗИООИД = „Записки имп. одесского общества истории и древностей“.
ЗИРГООГ = „Записки имп. русск. географич. общества по общей географии“.
ЗКВ = „Закавказский вестник“.
ЗКГК = „Записки Крымск. горн. клуба“.
ЗККГК = „Записки Крымско-Кавказск. горного клуба“.
ЗКОСХ = „Записки Кавказск. общества сельского хозяйства“.
И = „Известия кавказск. отделения имп. русского географич. общества“.
ИАК = „Имп. археологическая комиссия“.
ИВ = „Исторический вестник“.
ИГК = „Известия геологическ. комитета“.
ИИРГО = „Известия имп. русск. географ. общества“.
ИКИАИ = „Известия Кавказск. историко-археологического института“.
ИКОИМАО = „Изв. Кавказск. отд. имп. Московск. арх. общества“.
ИКОЛЕАК = „Известия кавказск. общества любителей естествознания и альпийского клуба“.
ИОЛИКО = „Известия общества любителей изучения Кубанской области“.
Иоселиани, Города... = Иоселиани П. Города, существовавшие и существующие в Грузии. Тифл. 1850.
К = „Кавказ“.
КВ = „Кавказский вестник“.

- КВВ** = „Кубанские войсковые ведомости“.
КИАИ = „Кавказский историко-археол. институт“.
КК = „Кавказский календарь“.
КН = „Книжки недели“.
КОВ = „Кубанск. областн. ведомости“.
Кондаков, Опись... = **Кондаков И.** Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии. СПб 1890.
КСТ = „Кавказская старина“.
КСХ = „Кавказское сельское хозяйство“.
М = „Москвитянин“.
МАК = „Материалы по археологии Кавказа“.
Март Н. Георг. Мерчул = **Март Н. Георгий Мерчул**—Житие св. Григория Хандзтийского, (Тексты и разыскания по армяно-грузин. филологии т. VII).
МГК = „Материалы для геологии Кавказа“.
МС = „Морской сборник“.
МСИМО = „Медицинский сборник, издаваемый имп. Кавказск. медицинским обществом“.
МСМО = „Медицинский сборник, издаваемый Кавказск. медицинск. обществом“.
МТ = „Московский Телеграф“.
МЭР = „Материалы по этнографии России“.
НВ = „Новое время“.
НК = „На Кавказе“ ежемесячн. журнал.
НО = „Новое обозрение“.
ОГШШКВО = „Отдел генерального штаба при штабе Кавказск. военного округа“.
ОЗ = „Отечественные записки“.
П = „Пастырь“.
ПВОЕ = „Протокол варшавск. общества естествоиспытателей“.
ПЗИМО = „Протоколы заседаний имп. Кавказ. медицинск. общества“.
ПО = „Природа и охота“.
Проценко, Путеводитель... = **Проценко, Археолог.** путеводитель по Тифлису. Тифл. 1881 г.
РА = „Русский архив“.
РВ = „Русский вестник“.
РМ = „Русская мысль“.
Ростомашвили, ორ. სი. აგულისხემა: **Ростомашвили И.** Ахалкалакский уезд в археологическом отношении. СМОМПК XXV.

- სმომპკ = „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“.
- სმოტგ = „Сборник материалов для описания Тифлисской губернии“.
- სპ = „Северная пчела“.
- სსკ = „Сборник сведений о Кавказе“.
- სსკგ = „Сборник сведений о Кавказских горах“.
- სსკტგ = „Сборник сведений о Кутаисской губернии“.
- Такайшвили, Арх. экск. = Такайшвили Е. Археологическ. экскурсии, разыскания и заметки.
- ТБСИУУ = „Труды ботанич. сада имп. Юрьевского университета“.
- ТЛИ = „Тифлисский листок“—иллюстрированное приложение.
- ткосх = „Труды Кавказск. общества сельск. хозяйства“.
- ТОЗИПУ = „Труды общества земледения при имп. С-Петербургском Университете“.
- ТФВ = „Тифлисские ведомости“.
- Уварова, Поездка = Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию. МАК в. X.
- Хаханов А. Экспедиции... = Экспедиции на Кавказ 1892, 1893 и 1895 (МАК, VII, Москва 1898).
- Церетели Г. Арх. экск... = Археолог. экскурсии по Квирильск. ущелью. МАК в. VII.
- ბოჭორიძე გ. ორ. cit. იგულისხმება: ბოჭორიძე გ. რაქის ისტ. ძეგლები. საქ. მუზ.-ის მოამბე.
- თაყაიშვილი ე. ალბომი = თაყაიშვილი ე. „ქართული ხუროთმოძღვრების ალბომი. ტფ. სახ. უნივ.-ტის გამოც. 1924 წ.“
- თაყაიშვილი. არქ. მოგზ... = არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი.
- თაყაიშვილი, ორ. cit. იგულისხმება: „არქეოლოგ. მოგზაურობა სამეგრელოში“. ძველი საქართველო № 3.
- ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა... = ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ჩრდილო მხარეთა სომეხთა მოძღვარნი და მათი ვინაობა. ტფილ. 1928.
- ქცა = ქართლის ცხარება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილისა.
- გ. უბინაშვილი. სამი კათედრალი = ქართული ხუროთმოძღვრება. ქუალო საუკუნეებში და მისი სამი მთავარი კათედრალი. არილი. ტფილისი 1925.
- გ. ჩუბინაშვილი, ქართ. საერო ხუროთმოძღვრება = საქართველოს საერო ხუროთმოძღვრების რამდენიმე ნიმუში. ტფ. უნივერ-ტის მოამბე, III.

3. ჩუბინაშვილი, ქართ. ხელოვნ. ისტორია = რამოდენიმე თავი ქართული ხელოვნების ისტორიიდან. თბ. 1926 წ.

AJ „Alpine Journal“.

ACAF = „L'annuaire du club Alpin français“.

BSGH = „Bulletin de la société de géographie hongroise“.

CRASP = „Comptes rendus l'académie des sciences de Paris“.

GECSGJ = „Guide des excursions du VII congrés géologique international“.

MAGW = „Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien“.

N = „La nature“.

ROAC = „Bevne de l' Orient, de l' Algérie et des colonies“.

S = „Spelunca“.

TM = „Tour se monde“.

ZACH = Zeitschrift für anorgan. Chemie“.

ქართული ანბანი

ასომავის რიცხვითი მნიშვნელობით

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	ი
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ო	პ	ჟ	რ	ს	ტ	მ	ნ	ი
10	20	30	40	50	60	70	80	90
რ	ს	ტ	უ	ფ	ქ	ღ	ყ	შ
100	200	300	400	500	600	700	800	900
ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	კ	ჯ	ჰ
1000	2000	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000
								10000

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი

ადგილის აღწერა გვ. 3 გეოგრაფია.
 ავაზანი გვ. 74 აუზი.
 ათაბაგი (თურქ.) გვ. 20 უფლისწულის აღ-
 მზრდელი.
 აკაური გვ. 30 ჩინი, კვკენო (ბერძნ.), ყუი
 (თათრ.), კარაპი (სომხ) (რაფ. ერ. *).
 ალალი გვ. 30 ქორის გვარი.
 ალამი გვ. 22 მომცრო დროშა, ნიშანი რამე
 შუბთა ზედა.
 ამბარი გვ. 39 სუნნელი.
 ამილახორი გვ. 16 ან ამირახორი—ამირსპასა-
 ლარის თანაშემწე; შტალმესტერი, კონე-
 ტაბლი.
 ანდაკია გვ. 31 თვ. ტარალანა. *Севрюга*.
Acipenser stellatus. Pall.
 არვე გვ. 37 „ჯოგი თხათა და ცხოვართა“
 (საბა სულხან ორბელიანი **).
 არყნალი გვ. 39 არყის ტყე.
 ასკატა გვ. 30 ფრინ. იხვინჯა, ჭიკვარა; чн-
 пок.
 ასპანახი გვ. 30 მხალია. ისპანახი, სპანძელი.
 Шпинат огородный.
 ალაჯი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი ანუ სამი მილი
 (ს. ს. ო.).
 ბაბა-ყველი გვ. 30 ფრინველი ხორცის მჭამელ-
 თაგანი.
 ბაზი გვ. 16 სანადირო ფრინველი.
 ბალლოჯი გვ. 29 ალუბალი?
 ბარბითი გვ. 29 მულონი, ქნარი.
 ბოზა გვ. 111 ფეტვის ბურახი
 ბოლო ბეჭედა გვ. 30 ფრინვ., лунь, *Circus*.
 ბორა გვ. 31 მწერია; овод.
 ბოქოული გვ. 16 სასამართლოს გამომძიებე-
 ლი და განჩინებთა აღმასრულებელი.

ბოძალი გვ. 14 „ისარი პირდიდი და განბებუ-
 ლი“ (ს. ს. ო.).
 ბრაზი გვ. 36 სიცოფე ძლიერი (ს. ს. ო.).
 ბრაენი გვ. 56 კალა (?), ტყვია.
 ბუგრი გვ. 57 მუწუკი, მსხმო რაიმე.
 ბუკ-ტაბლაკი გვ. 17 სამუსიკო იარაღი.
 ბურავთ გვ. 110 ჰხურავთ.
 ბუსტული გვ. 29 ფსტა; *фисташка*, *Pistacia*
vera.
 ბჟე გვ. 16 მოსამართლე.
 გავაჯი გვ. 30 მიმინო.
 გამომჩვენება გვ. 22 სახეიმო გამოსვლა (მე-
 ფის), ალღმი.
 გამოუხმენ გვ. 111 გამოუღებენ, გამოართმე-
 ვენ.
 განაჩენი გვ. 17 განსაგებელი წერილი (ს. ს. ო.).
 განთვითვებული გვ. 11 განცალკევებული სა-
 ხის.
 განმსტრთბა გვ. 8 დაზვერვა.
 განცხრომა გვ. 21 ღზინობა, მხიარულობა.
 გარიელი გვ. 30 *Карагачка*; турпан.
 გვარჯილა გვ. 35 ერთგვარი ხაშურია, რო-
 მელიც ცეცხლზედ იფეთქებს, და თოფის
 წამლის შესამზადებლად იხმარება; სე-
 ლიტრა.
 გვემა გვ. 15 ცემა.
 გოლიათობა გვ. 28 ძაღვუნება.
 გოჭა გვ. 31 კობრი, ჭნარი. *Сазан*. *Карп*.
Cyprinus carpio. L.
 გურჯი გვ. 14 საომარი საცემი იარაღი.
 გუჯარი გვ. 26 ძველად—აღწერილობის წიგ-
 ნი, შემდეგ იგივე, რაც სიგელი. „გარაკ-
 თა და სოფლებთა დამტკიცების წერილი“
 (ს. ს. ო.).

*) რაფ. ერისთავი—ლექსიკონი.

***) შემდეგში აღინიშნება. ს. ს. ო.

გუჯახტა გვ. 109 კაბის, საკილოე (ს. ს. ო.).
 დაბა გვ. 14 სოფელი.
 დადგა გვ. 55 გაუმაგრდა.
 დადგა ციხე გვ. 156 ციხე აღებულ ვერ იქმნა.
 დათვის ბაბა გვ. 29 მცენარეა. Берек. Sorbus
 torminalis Criz. Pyrus torminalis Crantz.
 დათვის თხილა გვ. 29 მცენ.; Медвежий орех.
 Corylus Colurna L.
 დათვის სხალა გვ. 29 იგივე, რაც „დათვის
 ბაბა“.
 დალივი გვ. 11 „ტახტი გინა სახლზე წამოსაჯ-
 დომელი“ (ს. ს. ო.).
 დარაია გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი.
 დარაიბაფთი გვ. 110 აბრეშუმის ქსოვილი სა-
 ხოვანი.
 დარანი გვ. 48 „კლდეში ანუ მიწას ქვეშ შე-
 სასვლეელი; სახლი მიწას ქვეშ ნაგები გინა
 მიწა და კლდე შეთხრილი უჩინრად“
 (ს. ს. ო.).
 დარბაზი გვ. 16 „სამეფო დიდი სახლი“
 (ს. ს. ო.).
 დარბაზის ერი გვ. 16 დარბაისელი; „დარბაზს
 ჩიწებული, დარბაზს მყოფი“ (ს. ს. ო.).
 დასაბამი გვ. 1 დასაწყისი.
 დასახედნი გვ. 16 ხელქვეშეთნი.
 დასწავლა გვ. 32 დახსომება.
 დაურვება გვ. 15 გადახდა, ანაზღაურება.
 დაშრომა გვ. 116 დალაღვა.
 დაცონვილი გვ. 43 „დაცომილი საქმელი ვერ
 მოიდნოს“ (ს. ს. ო.). ე. ი. ვერ მოინე-
 ლოს.
 დაწინდვა გვ. 15 დანიშვნა.
 დაწინდული ქალი გვ. 15 დანიშნული ქალი.
 დაჰბადა გვ. 11 შექმნა.
 დურეჯი, დურაჯი გვ. 30 ტყის ქათამი; турач.
 ებანი სიმებიანი სამუსიკო იარაღი.
 ული გვ. 34 მომთაბარე ხალხი.
 ენდალმა გვ. 17 „ღვთისა გინა მეფეთა ბრძა-
 ნება“ (ს. ს. ო.).
 ერისთავი გვ. 14 მხედართ მთავარი.
 ეშვი გვ. 62 „ლორის ტახი“ (ს. ს. ო.), გარე-
 ული ტახი.
 ეწერი გვ. 164 მცირე ბუჩქი, მორჩილი ტყე.
 (იხ. ივ. ჯავახიშვილის, საქართვ. ეკონომ.
 ისტორია II, 129—130 გვ.).
 ეჯი გვ. 29 „სამი მილი ერთი ეჯი არს“
 (ს. ს. ო.).
 ვარხვი გვ. 30 ფრინვე. Пелекан, баба. Pele-
 canus.

ვარჯი გვ. 157 ქონორი (კაცთა), შეფურცვლი-
 ლი ხე.
 ვიეთნი გვ. 45 ზოგიერთნი.
 ვითარი გვ. 11 როგორი.
 ზარდაგი გვ. 170 ყვითელი.
 ზარნაშო გვ. 30 ბუ. Филлис.
 ზეზი გვ. 61 მკედი და სირმა ერთად შესთუ-
 ლი ორ ფერად; ოქროქსოვილი სამო-
 სელი.
 ზეკარი გვ. 115 უღელტეხილი.
 ზროხა გვ. 55 ხარისა და ძროხის საერთო სა-
 ხელი.
 თავის წინაობა გვ. 16 მარტოობა.
 თეთრი გვ. 15 ფული, საფასე.
 თვალღება გვ. 9 პირმოთნეობა, მიკერძოვება.
 თვალშავი გვ. 30 ფრინვე. მარჯანის გვარისა.
 თირი გვ. 70 ღბილი კლდე.
 თნება გვ. 9 პირფერობა, პირმოთნეობა.
 თნევა გვ. 92 სათნოყოფა, შეწყნარება, მოწო-
 ნება, ჯერჩინება.
 თომი გვ. 109 „საბანდულე თივა“ (ს. ს. ო.).
 თუთუბო გვ. 51 ხე (ს. ს. ო.). Кожевенное
 дерево. Phus coriaria L.
 თურინჯი გვ. 29 მც. Помпельмус. Citrus
 decumana Willd.
 თხემი გვ. 40 მწვერვალი.
 თხისური გვ. 18 თხის ბალნისაგან გაკეთებუ-
 ლი, თივთიკი.
 იავარი გვ. 15 აკლება.
 იამანის ქვა გვ. 48 აკატი; აყიყი; сердолик.
 იენგიჩარი გვ. 124 გამაჰმადიანებულ ქრისტი-
 ანეთაგან შექმნილი კორპუსის ჯარის-კა-
 ცი—ოსმალეთში.
 იერლაყი გვ. 17 „მეფისაგან ხელქვეშეთა მინა-
 წერი“ (ს. ს. ო.).
 ივასხა გვ. 13 ისესხა.
 იზრდებიან გვ. 92 საზრდოობენ.
 ინთილა გვ. 77 კუჭის მოშლილობა.
 ისარი ხაყალნო გვ. 15 „ფრთედებალი და პირ-
 წერილი“ (ს. ს. ო.).
 ისარი ქეიბური გვ. 14 „ისარი პირდიდი და
 ფრთემაღალი“ (ს. ს. ო.).
 იონი გვ. 52 ავლაბარი (ტფილისში).
 იყი გვ. 111 არაყი.
 კალო გვ. 52 ციხის უბანი (ტფილისში).
 კაპარი გვ. 51 ჯონჯოლი.
 კაპარკი გვ. 15 ისრების ბუდე.
 კაპოეტი გვ. 31 ქაშპანი.
 კა... გვ. 16 სამეფო სასახლე.

კარკნალი, კარკალი გვ. 43 „დიდი ქვაენარი“ (ს. ს. ო.).

კარჩხანა გვ. 31 თევზ. Карачь. *Carassius carassius*. L.

კბოდე, ნახე „კბოდე“

კეკლუცობა გვ. 11 ლამაზობა, მორთულობა.

კერპნი გვ. 172 წარმართნი.

კვართი გვ. 61 პერანგი, ჯუბა.

კვლიავი გვ. 30 Тинш. *Sagittaria* L.

კიოტი გვ. 30 ფრ. Сыч.

კირთება გვ. 27 მტრობა, აკლება, დატყვევება.

კირიტი გვ. 30 ფრ. Пустельга. *Tinnunculus*.

კირსაგალი გვ. 42 კირისა და საგლის (მცენარეა) ნარევი თევზთა საჭერად.

კირჩხიბი გვ. 88 კიბო.

კლდის მერსენი გვ. 29 „ხეარის“ (რაფ. ერისთ.)

კმოდე, კბოდე გვ. 36 „წყლისპირი კლდოვანფლატოიანი, ჩაუვალი“ (ს. ს. ო.).

კოლიმბური გვ. 30 ფრ. ჩიტბატონა, ეკლის ჩიტი, ნარჩიტა, მთის ჩიტი, თავწითელა.

Щегол.

კოლტი გვ. 37 ღორის ჯოჯი.

კონი გვ. 33 თევზის სანადირო ფაცერი, მდინარეზედ გაბმული, რომელშიაც ჩადგმიან პირშექცეულსა გოდრებას.

კოჩივარდა გვ. 29 მც. პაპის ყვერა, ქორჩიოტა. კვარაკუნჩხა. Дряква. *Cyclamen ibericum* Stev.

კოწახური გვ. 29 Барбарис. *Berberis vulgaris* L.

კრებვა, კრება გვ. 15 ძარცვა ეკლესიისა.

კროკინა გვ. 29 ველური ყურძენი. ბაბილო, Виноград дикий. *Vitis* L.

კრძალვა გვ. 32 დაზოგვა, შენახვა.

კსანი გვ. 63 „ერთი თუხტი ან სტილი ან 33 მისხალი ან შვიდი კვერკვის წონა“ (ჩუბინაშვილი); „ორი (ერთი?) თუხტი და თუხტის ნაოთხალი“ (ს. ს. ო.); დღეს ზემო გურიაში ქსანი უდრის 20 კვერცხის წონას.

ლაინა გვ. 30 Водяной настужок. *Rallus agnaticus*, L.

ლაკლაკი გვ. 30 ყარყატი. Анст. *Ciconia*.

ლარი გვ. 17 ძვირფასი ქსოვილი, კუმაში, ფარჩა, განძი.

ლაჟვარდი გვ. 36 ღურჯი ქვა.

ლახანა გვ. 29 კოპბოსტო.

ლახტი გვ. 14 გურზი, საომარი საცემი იარაღი.

ლენი გვ. 110 შედგებილი ნარმა.

ლიტონი გვ. 11 ცარიელი, მარტივი.

ლულუფარი გვ. 44 წყლის მცენარე.

მაკედონი გვ. 29 ოზრახუში.

მამასახლისი გვ. 12 გვარის უფროსი.

მანდატური გვ. 16 საპოლიციო. საფოსტო მახელე.

მაჟაველი—მაჟალო გვ. 29 ტყის ვაშლი.

მარჯანი გვ. 30 მცირე ბაზი თვალშავი, მიმინოს ჰგავს.

მატიანე გვ. 2 ისტორია.

მალრანი გვ. 30 ფრინველია.

მაშა გვ. 29 ლობიოს ერთერთი სახეა.

მაშია გვ. 32 წულა. ქოში.

მაცურე გვ. 11 ეშმაკი.

მახარა გვ. 30 ფრინვე, ყურჭი.

მგოსანი გვ. 17 „ვაჟნი და ქალნი კეთილად მომღერალნი კმითა სამუსიკოთა ებანთა და ბარბითთა ზედა“ (ს. ს. ო.).

მღივანი გვ. 17 სეკრეტარი, მწიგნობარი.

მებეჟე გვ. 16 საბჭოს მცველი.

მეკრე გვ. 16 კარის მცველი.

მელსაპეპონი გვ. 29 საზამთრო.

მემწყობრე გვ. 17 ორკესტრის ან მგალობელთა გუნდის მონაწილე.

მერწყული გვ. 17 წყლის მზიდავი.

მეტაფრასი გვ. 99 (აქ) მარტივილობა.

მეტოქი გვ. 36 „სამყოფი მონაცვალე (ს. ს. ო.).

მეუფე გვ. 11 მფლობელი, უფალი.

მეწდე—მწდე გვ. 17 ღვინის დამსხმელი.

მდედრი გვ. 105 ლაჩარი, მხდალი.

მთაბვი გვ. 30 ცხოვე, ნინი. *Castor fiber*.

მიზილი გვ. 4 „სარგო, ქირა“ (ს. ს. ო.).

მილი გვ. 29 შენიშე. „ფრანგულად 1000 ბიჯი, ფარსანგი“ (ს. ს. ო.).

მილტოლვა გვ. 1 მისწრაფება.

მინმული გვ. 82 წართმეული.

მკვირცხლი გვ. 113 ქვეითი.

მკრებელი გვ. 15 „ეკლესიის საკმარს მძარცველი“ (ს. ს. ო.).

მნათე გვ. 17 გასაღებთ მცველი.

მნე გვ. 17 გამგე.

მოგვი გვ. 32 ჩეჭმა.

მოქარცვა გვ. 11 წაერთვა.

მოლარე გვ. 17 სალაროს მოხელე.

მოოჭვილი გვ. 21 თვალ-მარგალიტით შემკული.

მოსრვა გვ. 13 მოსპობა, ამოხოცვა.

მოურნე გვ. 12 მზრუნველი.

მოურნეობა გვ. 14 მმართველობა, მზრუნველობა.

მოქცევა გვ. 5 (აქ) გაქრისტიანება.

მოყმდებიან გვ. 108 მოიშმევიან.

მოყმე გვ. 21 რაინდი.
 მოცხარი გვ. 29 მც. Смородина.
 მოწვეუ გვ. 50 მონაზონი.
 მროწლე გვ. 37 ნახირი ძროხებისა და ხარე-
 ბისა.
 მტილი გვ. 29 ბოსტანი.
 მუზარადი გვ. 14 საომარი თავსაბურავი.
 მყვარი გვ. 54 ბაყაყი.
 მშვეენარება გვ. 11 სტვენა-გალობის უნარი.
 მცნება გვ. 11 შჯულის-ღება, კანონი.
 მწერი გვ. 31 თევზია. Щука. Esox lucius. L.
 მწუპობრი გვ. 22 გუნდი მგალობელთა ან მე-
 მუსიკეთა.
 მჭნავი გვ. 29 მც. Рябина. Sorbus aucuparia. L.
 მზე გვ. 165 „მყავე-ტკბილ გემოიანი“ (ს. ს. ო.).
 მათესავთ-მეტყველება გვ. 3 გენეალოგია.
 მათესავი გვ. 12 მოდგმა, ჩამომავლობა.
 მარინჯი გვ. 29 მც. Померанец. Citrus bigaradia Poit. Yulgaris Riss.
 მებალი გვ. 80 ლებანი.
 ნებსითი გვ. 11 თავისუფალი, ნებიერი.
 ნეგო გვ. 29 მც. Цытварный корень. Curcuma zedoaria Rosc. (?).
 ნეესკავი გვ. 33 ანკესი თევზთ სანადირო.
 ნივთიერი გვ. 12 მატერიალური.
 ნიშანი გვ. 18 გარდაცვლილთა ჭირისუფლის
 მიერ სამღვდელთა მისართმეველი.
 ნიშატი გვ. 2 „ესე არს ბუნებითი ძალა, რო
 მელსაც არაბნი ხასიათს უწოდენ“ (ს. ს. ო.).
 ნიში გვ. 28 „ნიში გინა სსწაული“ (ს. ს. ო.).
 ნიში გვ. 57 ნიშანი.
 ნიქი გვ. 112 საჩუქარი, საბოქარი.
 ნიჯადი გვ. 110 „ლაშქარი მემველი, სხვათა
 თემში შემწე“ (ს. ს. ო.).
 ნოეს ღრღენა გვ. 11 წარღენა.
 ოდიღენა გვ. 18 ჯა დროიდან; მას შემდგე-
 რაც...
 ოლეკანდერი გვ. 172 დიდი ნავი.
 ოროლი გვ. 14 გრძელტარა სასროლი შუბი.
 ოსპი გვ. 29 მც. чечевича обыкновенная.
 Lens esculenta.
 ოფიკალი გვ. 21 მოხელე.
 ოქივარტერი გვ. 35 სომხების სასულიერო უფ-
 როსი.
 ოყარი გვ. 30 ბაყაყაჭამია, ყანჩა. Цапля.
 ოჩი გვ. 33 „თევზთ საბუნავო“ (ს. ს. ო.).
 პალატი გვ. 52 სასახლე.
 პატიანში გვ. 137 ერისთავი; სამხედრო-ად-
 ღისტრატული მოხელე.

პატივი გვ. 14 თანამდებობა.
 პატრუცავი გვ. 17 მეფისაგან მეფესთან მინა-
 წერი.
 ჭეტრუშკა გვ. 29 ოხრახუში, მაკილო, მაკინ-
 დოლი.
 პირისწყლიანი გვ. 119 ნამუსიანი.
 პიტაკი გვ. 17 „უდარესისაგან უდარესის მი-
 ნაწერი“ (ს. ს. ო.).
 პოლოტიკი გვ. 14 „რკინის ფიცარი, ბრძო-
 ლაში მკვრდთა და ღლიათა დასაკრავი“
 (ს. ს. ო.).
 პოხიერი გვ. 108 მსუქანი.
 პუმპულა გვ. 29 დასტამბო, ნესე-პუმპულა,
 პუმპა. Капталупа—дыня. Cantalupa.
 პურობა გვ. 21 ნადიმი.
 უამი გვ. 31 საათი.
 რახსა გვ. 38 არები.
 რემა გვ. 16 „უწყსო ცხენი“ (ს. ს. ო.); ცხე-
 ნის ჯოგი.
 რვალი გვ. 13 სპილენძი.
 რიტორება გვ. 3 მჭერმეტყველება, კეთილად-
 მეტყველება.
 როარტავი გვ. 17 „მეფეთაგან ბრძანება-შეუ-
 ცვალებელი წერილი“ (ს. ს. ო.).
 როვა გვ. 18 (ივკვა).
 როკ გვ. 16 დაქირავებული სპა; ქირა, ჯა-
 მაგირი (ჯარისა).
 როჭო გვ. 30 Тетерев кавказский.
 რუნი გვ. 165 руно—საწმისი, მატყლი.
 საბარკული გვ. 14 „საწვივე აბჯარი“ (ს. ს. ო.).
 საბნელო გვ. 18 „გლოვის კარავი“ (ს. ს. ო.).
 სავაზირო გვ. 16 ვაზირთა კოლეგია; აქ—სა-
 თათბირო.
 სავათი გვ. 30 ფრ. дрофа, дудак. Otis tar-
 da L.
 საკადრისი გვ. 29 ლობიოს ერთერთი სახეობა.
 სამეფო გვ. 11 სამეფო.
 სამოთხე გვ. 61 სასერირო ბალი.
 სანუკარი გვ. 21 სასიამოვნო (საქმელი).
 სარანგი გვ. 16 მხედართ უფროსი.
 სარკინოზი გვ. 13 მუსლიმანი, არაბი.
 სარჩა გვ. 14 „ზომიერი ისარი ფრთემობრ-
 ტყე და პირმობრტყე“ (ს. ს. ო.).
 სარწმუნოდ ყოფა გვ. 13 ერთგულად ყოფა.
 სასჯელი გვ. 4 განსჯა.
 საუნჯე გვ. 16 განძეული; საგანძური.
 საუფლო სიტყვა გვ. 22 სახარება.
 საფიჩხულე გვ. 33 ფიჩხის ხულა, მდინარეში
 ჩადგმული, პირშექცეული გოდრებით, ფიჩ-
 ხულთა სანადიროდ.

საშიშლო * გვ. 119 სამოსი, ფართალი (სიტყვი-საგან „შიშველი“).

საშული გვ. 13 შუა ადგილი.

საცხორებულად გვ. 112 საცხორებულად.

საწარმართული * გვ. 32 საწმერთულა—სამგზავრო სამოსი.

საქირო გვ. 67 საძნელა, გასაკერი.

საჭურველი გვ. 14 საომარი იარაღი.

საჭურველი გვ. 16 ხაზინა, ძვირფასეულის საწყობი.

სახასო გვ. 16 საკუთრივ სამეფო (ფეოდალ. ხანაში იგივე სახელმწიფო).

სახიდი გვ. 18 სახლად, სახლში.

სახიზარი გვ. 45 მტერთაგან სამალავი ადგილი.

სახიზობა გვ. 1 „ესე არს მუსიკა მწყობრი ძალთა და საკრავთანი და კმონება ტყბილი—გალობა თუ სიმღერა“ (ს. ს. ო.).

სახოვანება გვ. 11 შესახვედავობა.

სახსრად გვ. 111 გამოსახსნელად საცხვენებლად.

ხედა გვ. 77 „სხვათა ენა, შვი ნაღველი ჰქვიან“ (ს. ს. ო.); მელანქოლია, კეფანი.

ხეიდი გვ. 52 მაჰნადის ასულის ფატმას ჩამომავლები. სარგებლობენ მუსლიმანთა შორის განსაკუთრებული პატივით.

ხვივა, სვია გვ. 111 საფუებელი მცენარე, ფშალა; Хмель. Humulus lupulus.

სიგელი გვ. 17 „მეფეთაგან მინიჭების წერილი“ (ს. ს. ო.); ძველად მეფის მიერ ბოძებული წყალობის წიგნი, შემდეგ ყოველგვარი იურიდიული საბუთი.

სიზრქე გვ. 11 სიმსო, სიფართე.

სირი გვ. 30 ფრინველი.

სისხლის დაურვება გვ. 15 სისხლის გადახდა.

სილოდა გვ. 143 „ესე არს მთრვალისა მიერ ჩაულობა. მასხარაობა, ზუელვა, სიმღერა, სამეძო ტრფიალებათა აღსაამენი, გინა ლეინით ცნობის მიანება უკაფიო და უშვერი“

2 მაუდი.

3 (აქ) საერო ცხოვრება.

გვ. 58 მოზაიკა.

არი, მხედრობა.

გ. 16 მხედართ მთავარი.

სპეტაკი გვ. 38 თეთრი.

სულიერი გვ. 14 სასულიერო, საეკლესიო პირი.

სუნბული გვ. 29 ნარდი, ნუნფურა. Гиацинт. Hyacinthus L.

სუნნი გვ. 118 მაჰმადიანური სარწმუნოების ერთერთი შტო—სუნიტობა.

სვების გვ. 66 გამოსჭვრეტს, გამოიშობება.

ტაბაკი გვ. 18 ხონჩა, სიფლი.

ტაბლა გვ. 16 სუფრა ფიცრისა, ფერკედი.

ტაგრუცი გვ. 151 მალდა ნაგები საფლავი.

ტალა გვ. 149 დარაჯი, მცველი.

ტარბი გვ. 30 ფრ. Розовый скворец. Pastor roseus.

ტაძრული გვ. 16 სასახლის მსახური, მეფის მსლბეელი ომში.

ტეხვა გვ. 109 დიდი ყინვა.

ტოლომა გვ. 32 ბეწვეული, ქურქი.

ტომარი გვ. 17 „გრძლად გარდაბმული წერილი“ (ს. ს. ო.).

ტუება გვ. 18 თავსცემა.

ტუიურა გვ. 30 მც. Laser trilobum.

უგბილი გვ. 66 უხეში.

უგრეხელი გვ. 29 მც. Чечевича французская. Ervum ervilia.

უელი გვ. 29 ძუძუ-მარწყვა. Земляника с длинными ягодами. Fragaria.

უვნებელი გვ. 11 ვნებათა ღელვისაგან თავისუფალი.

უზაკვლად გვ. 4 გულწრფელად („ზაკუა—პირით სიყუარულს იჩემებდეს და გულითა ბოროტი დაიმარხოს“ ს. ს. ო.).

უკუჯღა გვ. 64 აჯანყდა, განდგა.

უნაბი გვ. 29 მც. Юина. Zizyphus vulgaris Lam.

ურუში გვ. 23 თურქი (ოსმალო); თურქეთი (ოსმალეთი).

უსტარი გვ. 17 მოკითხვისა და სასაქმო წიგნი.

უსჯულო გვ. 13 მცნებას გადასული, უკანონო.

უტევარი გვ. 106 დაუტევნელი, აურაცხელი.

უტყვი გვ. 12 მეტყველების უნარს მოკლებული.

უტყვი გვ. 145 პირუტყვი.

უშვერი გვ. 54 ულამაზო.

ორი სიტყვის განმარტებისათვის პროფ. ივ. ჯავახიშვილს მადლობას მოვასხეო

უცები გვ. 92 უცოდინარი.
 უცხო გვ. 73 არაჩვეულებრივი.
 ფარეში გვ. 17 „შინა მოსამსახურე“ (ს. ს. ო.).
 ფარსანგი გვ. 29 (შენიშვ.) ეჯი.
 ფაცერი გვ. 33 მახე თევზთა.
 ფლასი გვ. 18 ბალნის ძაძა.
 ფლატე გვ. 45 მიწა ჩამონგრეული ხევში ან მდინარის კიდევზე.
 ფოლორცი გვ. 54 ქუჩა.
 ფვცენი გვ. 31 ხვლიკი, მცენი:
 ფუნდუკი გვ. 17 სასტუმრო, ქარვასლა.
 ფუცვა გვ. 12 ფიცება, ფიცი.
 ფშანი-ფშა გვ. 75 „მდინარისაგან წყარო მუნვე ახლო გამოდენილი“ (ს. ს. ო.).
 ფშვა გვ. 11 სურნელების დენა.
 ფშვინერი გვ. 58 ფხვიერი; მშრალი მიწა.
 ფშოსანი გვ. 39 სურნელოვანი.
 ქათიბი გვ. 32 ბეწვეული, კაბახედ ჩასაცმელი.
 ქარაფოვანი გვ. 35 კლდიანი, კლდოვანი.
 ქარი გვ. 77 „სატიყვარი, რომელიც უამქამად აეწლების კაცსა“ (ს. ს. ო.).
 ქვაბი გვ. 35 გამოქვაბული ბუნებრივი ან ხელოვნური.
 ქიბორჯი გვ. 14 „ისარი სარჩის მსგავსი და პირგანმებელი, მომცრო“ (ს. ს. ო.).
 ქინძი-ჯორა გვ. 29 გარეული სტაფილო.
 ქონდაქარი გვ. 16 მკვლევლობის მოხელე—კაცთა თუ საკლავთა; მზარეული. (ნახე ს. ს. ო.)
 ყასაბი, მეხორცე; ჯალათი.
 (ქორონიკონი) ხუთასიანი გვ. 4 532 წლიანი ციკლოვანი წელთაღრიცხვა.
 ქრთილი გვ. 29 ქერი შემოდგომამხე ნათესი.
 ქუნთი გვ. 104 ბოჭკოიანი ქსოვილი საგებელი.
 ლაფლობა გვ. 27 უთაურობა, წარმდებობა, სიზარმაცე.
 ლილვი გვ. 102 ქისტი.
 ღრატო გვ. 62 ღირღალი, ღელე-ღელე ადგილი.
 ღრიანკელი გვ. 31 მორიელი.
 ყაბახი გვ. 21 მოედანის შუაგულზე ამართული ძელი, რომლის თავზედ ათავსებდნენ ვერცხლის ან ოქროს თასს „ვითარცა საგანს მესროლთათვის“ (ს. ს. ო.).
 ყაზალახი გვ. 30 კაკუჭი?
 ყაისი გვ. 29 მც. გარგარი.
 ყაპუპი გვ. 30 ფრ. ურიის ყვავი. Сизоворонка. *Coracias garrullus caucasicus* But.
 ყარაულა გვ. 30 ფრინველია (რ. ერისთ.).
 ყარახილა გვ. 30 წეროს გვარი (რ. ერისთ.).

ყაჯირი გვ. 30 ძვრძვრუკი. Ивиш.
 ყიზილბაში გვ. 23 თავწითელი. ასე ეწოდებოდა პოლიტიკურად მებატონე თურქმანულ ტომს სეფიანთა დინასტიის დროს ერანში.
 ყრღელი გვ. 30 სალათა?
 ყუთნი გვ. 110 ბამბისა და აბრეშუმის ნარევი ქსოვილი.
 შამბი გვ. 40 მაღალი და მსხვილი ბალახი.
 შეერთბამება გვ. 12 გაერთება.
 შემგბარი გვ. 134 მოხარული.
 შემმართებელი გვ. 20 გააბედავი.
 შემშუსვრილი გვ. 125 დანგრეული, დამტყრული.
 შემჭირნებული გვ. 8 გაჭირვებული, შევიწროებული.
 შენი გვ. 37 ნაშენი, შენებული, გაშენებული-შერისხვა გვ. 15 წყალობის წართმევა, უპატიო ყოფა, დასჯა.
 შესძინეს გვ. 13 დაურთეს.
 შეყოფა გვ. 13 სქესობრივი კავშირი.
 შირამის ქვა გვ. 39 საშარდე ბუშტისა და თირკმლის ქვა.
 შორის ყრილი გვ. 28 (გრამატ. კ:ტგ.) შორის დებული.
 შურად გვ. 124 საწინააღმდეგოდ.
 შუენიერება გვ. 11 სილამაზე.
 შურთხი გვ. 30 ფრ. ინდოურის გვარი. Кавказская горная индейка.
 შხერო გვ. 122 ფრ. „ესე არს მსგავსი კაკბისა, პატარა“ (ს. ს. ო.).
 ჩაბალახი გვ. 14 საომარი თავსაბურავი; ყაბალახი.
 ჩაჩი გვ. 18 გრძელი ქული.
 ჩახრუხი გვ. 30 ფრ. ბულბულის გვარი.
 ჩუგლუგი გვ. 14 საომარი იარაღი.
 ცერეცო გვ. 29 მც. დას. საქ. კამა, Фенхель. *Foeniculum*.
 ცვილი გვ. 31 ფუტკრის სანთელი.
 ცთომა გვ. 11 შეცოდება.
 ცხოელი გვ. 11 ცხოველი, ცოცხალი.
 ცხორება გვ. 14 ისტორია.
 ძალი გვ. 22 სიძი, წელის ალყა.
 ძაძა გვ. 29 მც. Коровий горюх.
 ძნელი გვ. 77 მძიმე, აუტანელი.
 ძნობით გვ. 18 „შეწყობილის კმით“ (ს. ს. ო.).
 წადიერება გვ. 4 მოწადინება.
 წალკოტი გვ. 29 ხეხილის ბალი.
 წარსაგებელი გვ. 17 გასავალი, ხარჯი.
 წესი გვ. 14 საც. მდგომარეობა.
 წივა გვ. 38 ხმელი ფუნე.

წლის მრცხველობა გვ. 3 ქრონოლოგია.
 წოტი გვ. 30 პატარა ბუ. (ს. ს. ო).
 წყალი აღმა აღმცენარე გვ. 1 შადრევანი.
 კაბუკი გვ. 21 ახალგაზრდა; მამაცი, გმირი.
 კალაქი გვ. 11 კუნძული.
 კანარი გვ. 31 თევზ. გოჭა, კობრი. Карп. Са-
 зан. Cyprinus carpio L.
 კარო გვ. 30 ფრ. чайка, рыболов.
 კია მარიამული გვ. 79 მწერი, მარიამ კია;
 Божья коровка. Coccinella.
 კირი გვ. 31 გაჭირება.
 კირითა გვ. 113 ძნელად, გაჭირვებით.
 კკა გვ. 30 ფრ. პატარა კილყვაი, Галка.
 Colocus monedula collaris.
 კყვაპი გვ. 81 კყაპი, ტალახი, ძენძენი.
 ხალენი გვ. 61 მოსასხამი.
 ხამი გვ. 109 ბამბის სხვილი ნასთისაგან ქსრ-
 ვილი.
 ხაო გვ. 104 ბოჭკო ხავერდთა, ხალიჩათა.
 ხაში გვ. 88 „სენია ხორცთ მარღვეველი“
 (ს. ს. ო.) ადგილი ცუდისა და მანებლის
 პაერისა ან სენი ამგვარის ადგილისა.
 ხელი გვ. 36 გიყი, გონებანებული, სულელი.
 ხვასტანგი გვ. 43 მსხვილი რქოსანი საქონელი.
 ხირზად მოსული გვ. 85 დახიზნული.
 ხმევა გვ. 38 სმა.

ხონთქარი გვ. 8 თურქ-ოსმალთ ხელმწიფე.
 ხრო გვ. 40 სიმრავლე, ჯოგე.
 ხრონოლოგია გვ. 9 უამთა აღწერა, ისტორია,
 მატიაზე.
 კევის ბერი გვ. 16 (აქ) ადმინისტრ. და სამო-
 სამართლო მოხელე.
 კევის თავი გვ. 16 (აქ) ადმინისტრ. და სამო-
 სამართლო მოხელე.
 კელი გვ. 16 უფლება, კომპეტენცია.
 კელისუფალი გვ. 16 დიდმოხელე.
 კელოვნება გვ. 29 ხელოვნურობა.
 კელოვნება გვ. 111 ხელობა, ხელოსნობა.
 კმელი გვ. 11 ხმელეთი.
 კორკი გვ. 135 „მკერდის კერძი ნაწილი ყე-
 ლისა, სადა აღმოდის კმანი სამუსიკონი“
 (ს. ს. ო.); სასულე—სასას ქვემოთი კერძო.
 ჯაფშანი გვ. 14 ლითონის პერანგი,
 ჯახველი გვ. 29 მც. მძახველი, ძახველი. Ка-
 лина. Yiburnum Opulus L.
 ჯინი გვ. 18 „გოდორ-მარხილი“ (ს. ს. ო.).
 ჯინიბი გვ. 16 მარქაფა ცხენი (ს. ს. ო.).
 ჯღარდლოვანი გვ. 62 „ჯღარდლა—მადლო-
 ში; ყვევის-ვაშლა“ (ს. ს. ო.).
 ჰგიეს გვ. 9 არსებობს, არის.
 ჰუნე გვ. 16 „გვარიანი და კეთილი ცხენი“
 (ს. ს. ო.); ცხენი.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

ა. პირთა სახელები ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

- აბაზაძე 20, 25.
 აბაში 24.
 აბაშის შვილი 24.
 აბაშიძე 24, 26.
 აბაშიძე გიორგი 154.
 აბაშიძე ზურაბ 154.
 აბელ 11.
 აბიბოს ნეკრესელი 42, 99.
 აბო წმ. 53, 75 შენიშვ.
 აბრაჰამი 67.
 აბულელი 20.
 ადამ 11.
 ადარნასე, მა მთავარი 53.
 ადარნასე მეფე 138.
 ადარნასე, ძე სტეფანოზისა, იგივე ხოსროვანი 7, 174.
 ადარნასიანი 20.
 ადერკ, ი მეფე 5, 28.
 ავალიშვილი 25, 26.
 ავალიშვილი-მროველი 27.
 ავეგიორგი 25.
 აზონ 13, 61, 120.
 ალექსანდრე 96
 ალექსანდრე დიდი 63.
 ალექსანდრე მაკიდონელი 1, 5, 13, 18, 61, 103, 121 შენიშვ.
 ალექსანდრე მეფე, გიორგის ძე 24.
 ალექსანდრე, ოვ მეფე 61, 78.
 ალექსი ანგარი 8.
 ამილახორი 24—26, 68.
 ამილახორის შვილი 25.
 ამირეჯიბი 24.
 ანასტასი კეისარ 7.
 ანდრონიკე, კეისართა გვარისა 25.
 ანტონ, იგ მამათავანი 95.
 ანჩაფაძე 26.
 ანჩაფის ძე 25.
 არდამ, ერისთავი სპარსთა 60, 62.
 არელმანელი 20.
 არმაზი (კერპი) 13, 18, 19, 55.
 არსენ წმ. 101.
 არღუთაშვილი 24, 25.
 არშაკ, მეფე ქართლისა 28.
 არშაკუნიაძე 20.
 არჩილ მეფე (კახთა) 89, 96.
 არჩილ, ლა მეფე 61.
 არჩილ, მდ მეფე, მოწამე 7, 93, 96, 98, 142.
 არჩილ, ო მეფე კახთა 100, 101.
 ასათის ძე 20.
 აფროდიტე 13.
 აღმაშენებელი, ნახე „ღავით აღმაშენებელი“
 აშოტ, ადარნასეს ძე 174.
 აშოტ კუროპალატი 7, 135, 137.
 აშოტ კუხი 135.
 ბაგრატი, აშოტ კუროპალატის ძე 7.
 ბაგრატ მეფე (III) 140.
 ბაგრატ მეფე (IV) 50.
 ბაგრატ ნდ მეფე 168.
 ბაგრატ ნვ მეფე 157.
 ბაგრატ მეფე (V) 8.
 ბაგრატ, ოთ მეფის კოსტანტინეს ძე 63, 64.
 ბაგრატ, მეფე იმერთა 152, 162.
 ბაგრატ მეფე 166.
 ბაგრატიონი, ბაგრატიონნი 19, 20, 25, 26, 121, 132, 135-136, 138, 144, 148 შენიშვ., 169, 172.
 ბაგრატიონობა 121 შენიშვ., 133.
 ბაგრატოვანი, ბაგრატოვანნი 4, 52.
 ბადელიძე 107, 110.
 ბათო ყეენი 107.
 ბაკურ მეფე 7.
 ბაკურის ძე 20.
 ბარათა 24.
 ბარათიანი 24, 48.
 ბარათაშვილი 24.
 ბარდოს 12, 88, 103.

ბარონია 6 შენიშვ., 171 შენიშვ.
ბასიანი (გვარი) 107, 110.
ბასილ კაბადუკიელი 31.
ბაქარი (I) 6.
ბაქარ, კე მეფე 63, 97.
ბალუში 20.
ბაშაჩუხი 144.
ბედიელი 21, 168.
ბერეჟიანი 26.
ბერიძე 26.
ბერქა ყვენი 50, 88, 89, 97.
ბიბილური 25.
ბივრიტიანი სუმბატ—ნახე „სუმბატ ბივრი-
ტიანი“.
ბურსელი 20.
ბუღა თურქი 39.
გაგელი 20.
გაიმა 13, 19.
გამრეკელი 20.
გარდაბანი (ქართლოსის ძე) 36 შენიშვ., 49.
გაჩოს „ „ 36 შენიშვ., 50.
გაც 13, 19.
გელოვანი 26, 173.
გიორგი ბრწყინვალე 4, 8, 9, 22, 122.
გიორგი (III), საქართვე. მეფე 152.
გიორგი VII, საქართვე. მეფე 24.
გიორგი III, (მეფე იმერთა) 24.
გიორგი მეფე, ძე დავითისი 8, 9.
გიორგი, ც მეფე აჭხაზთა 166.
გიორგი ძეფე, სვიმონის ძე 61.
გიორგი, 5^ე მეფე 157.
გიორგი, 6^ე მეფე 128.
გიორგი, 7^ე მეფე 61.
გიორგი 8^ე მეფე 34.
გიორგი, 9^ე მეფე 18, 47.
გიორგი ერისთავი 64.
გოგიბაშვილი 25, 26.
გოგორისშვილი 26.
გორგასალ, გორგასლან—ნახე „ვახტანგ გორ-
გასალ“.
გოშაძე 26.
გოჩაშვილი 25.
გრიგოლ, ერისთავი ქართლისა 20.
გრიგოლ, მთავარი კახთა 50, 86.
გუგუნა (ბართაანთ წინაპარი) 24.
გუზანი 20.
გურამ კუროპალატი 7.
გურამ კუროპალატი, ლთ მეფე 53, 94.
გურამიანი 94.
გურამისშვილი 25.
გურგენ, აშოტ კუროპალატის ძე 135.

გურიელი 26, 100, 175, 176.
დადიანი 21, 26, 149, 166, 167, 168, 170.
დადიანი ლევან 153, 168, 169.
დადიანი ცოტნე 21.
დავით (ყაფლანნიანთ წინაპარი) 24.
დავით მეფე (დიმიტრის ძე) 8, 9.
დავით, მეფე კახთა, ძე ალექსანდრეს ძის დი-
მიტრისა 103.
დავით, არგვეთის მთავარი 151.
დავით აღმაშენებელი 7, 14, 67, 80, 140, 151,
152.
დავით კურაპალატი 146.
დავით, მც მეფე 140.
დავით ნარინი 8, 9, 14, 152.
დავით უღუ 8, 14, 50, 61, 152.
დავით, 3 მეფე 27.
დავით გარეჯელი 39, 51, 90.
დავითიანი 26.
დავით წინასწარმეტყველი 7.
დავითისშვილი 25.
დაჩი, ლდ მეფე 52.
დიასამიძე 25.
დიმიტრი, ავეგიორგის ძმა 25.
დიმიტრი, გურამ კურაპალატის ძე 94.
დიმიტრი, 2^ე მეფე, თავდადებულები 8, 53, 61.
დოდო წმ., იგ მამათავანი 90.
დოლენჯისშვილი 24.
დომეტი კათალიკოზი 53.
დონაური 20.
დურძუკოს 106.
ეგროს 12, 144, 165, 168, 170, 174.
ევა 11.
ელია (წინასწარმეტყველი) 61, 110.
ელიოზ 61.
ელიოზისშვილი 25.
ენდრონიკაშვილი 65.
ერეკლეოს კვისარი 7, 74, 169.
ერეკლე, 2^ე მეფე 50, 53.
ფთვიძე წმ. 99.
ვარდანის ძე 20, 26.
ვარზა-ბაკურ, 3^ე მეფე 52.
ვარზა-ბაქარი 6, 64.
ვაჩილა .110.
ვაჩნაძე 25.
ვახახისშვილი 25, 96.
ვახტანგ II 8, 9.
ვახტანგ გორგასალ 6, 7, 19, 36, 37, 46, 50,
52, 53 შენიშვ., 56, 61, 72, 76, 90, 91,
99, 129, 137, 172, 173.
ვახტანგ III, დიმიტრის ძე 8, 9.

კანტანგ, უ მეფე 38, 78.
ვანტანგ, უდ მეფე 37, 39—42, 45, 47, 50, 51,
53, 60, 61, 74, 78, 81, 83.
ვანტუტი 10.
ზაბილონ (წმ. ნინოს მამა) 28.
ზადენ (კერპი) 13, 18, 93.
ზედგინიძე 24, 24.
ზედგინიძე—ტუსისშვილი 25.
ზენონ კეისარი 7.
ზენონ, იგ მამათაგანი 101.
ზვიადა ერისთავი 168.
ზურაბისშვილი 24.
ტეროსი 12, 86, 88.
თაგაური 107, 110.
თადგირიძე 25, 26.
თათე, იგ მამათაგანი 72.
თამარ, დავით აღმაშენებლის ასული 80.
თამარ მეფე 4, 6, 7, 8, 21, 40, 44, 47, 49,
60, 78, 84, 111, 114, 126, 128, 140, 151,
152, 161, 168.
თარგამოზი ან თარგამოსი 86, 106, 144, 168.
თაქთაქისშვილი 25.
თევდორე წმ. 69, 69 შენიშვ.
თეიმურაზ I 89.
თეოდოსი დიდი 6.
თეოდოსი პეტრი 6.
თინათინ, კახთა მეფის ლევანის ცოლი 100.
თრდატ, კპ მეფე 50.
თრდატ მეფე 49.
თუხარელი 26.
იაზონი 165.
იარაღისშვილი 24.
იაშვილი 26.
იაცუფ ყეენი 34.
იესიანი 26.
იეფთაე, ნოეს ძე 12.
ილია წინასწარმეტყველა 105.
იმან ყულიხან 89.
იმერლიშვილი 53.
ინასარიძე 26.
იოანე დამასკელი 2, 3, 9.
იოვანე, არჩილ მეფის ძე 7.
იოვანე, იგ მამათაგანი 93.
იოსებ, იგ მამათაგანი 101.
ირუფაქის ძე 20, 25.
ისიდორე, იგ მამათაგანი 72.
ისო წილკნელი 63
იუსტინიანე კეისარი 171, 171 შენიშვ.
კავკასიძე 20.
კავკასოს 12, 106, 174.

კაინ 11.
კარიკას ძე 20.
კახაბერ, რაჭის ერისთავი 156, 162.
კახაბერის ძე 20.
კახოს 86, 90, 91.
კვერდელის ძე 26.
კვირიკე, კახთა მეფე 87, 100.
კვირიკე წმ 41.
კორინთელი 20, 25.
კოსტანტინ 6 შენიშვ.
კოსტანტინე, არგვეთის მთავარი 151.
კოსტანტინე დიდი, კეისარი 5, 6, 6 შენიშვ.,
31, 46, 130, 132.
კოსტანტინე, იე მეფე 128.
კოსტანტინე, ოთ მეფე 63.
კუხოს 51, 86, 90, 93.
ლანგ თემურ 8, 44, 55, 61, 78, 89.
ლაშა (გიორგი IV), მეფე 8, 61, 92, 152.
ლაშისშვილი 26.
ლევან I, აფხაზთა მეფე 144, 147, 157, 168.
ლევან II, აფხაზეთის ერისთავი 144, 174.
ლევან დადიანი—ნახე „დადიანი ლევან“.
ლევან, კახთა მეფე 96, 100, 103.
ლევანს—ნახე „ლევანს“.
ლევან ან ლევანს 12, 103, 106.
ლევან I, აფხაზეთის მეფე—ნახე „ლევან I“.
ლევან II, „ „ —ნახე „ლევან II“.
ლევან III, ო აფხაზთა მეფე 169.
ლევან დიდი 7.
ლევან კეისარი 6, 7.
ლიპარიტ ბაღუაში 46.
ლიპარიტის ძე 20.
ლორთქიფანიძე 26.
ლუარსაბ I 61.
ლუკა მახარებელი 40, 151.
მავრიკი კეისარი 7.
მაიკან სპასპეტი 13, 14.
მაცხენთი 6 შენიშვ.
მანკაბერ სადუნი 21.
მარიამ, პო დედოფალი 37, 53, 78.
მარუშის ძე 20.
მაქსიმე აღმსარებელი 148 შენიშვ., 149.
მაქსიმოან ლალერი 6 შენიშვ.
მაქსიმოან ლერკული 6 შენიშვ.
მაყასშვილი 25.
მაჩაბელი 25, 77.
მახატელი 20, 25.
მაჰმად, მოძღვარი სარკინოხთა 7, 46.
მირ, მგ მეფე 61.
მირდატ 171 შენიშვ.

მირდატ, კვ მეფე 61, 136.
მირდატ, ლბ მეფე 44.
მირდატ, ძე გორგასლისა 129.
მირვან, გ მეფე 67.
მირვანოს 6.
მირიან მეფე 4—7, 13, 14, 19, 46, 61, 63, 130, 132.
მიქელ, იგ მამათაგანი 81.
მიქელაძე 26.
მოვაკან ან მოვაკანოს 12, 88.
მოსე (წინასწარმეტყველი) 2, 5.
მოურავისშვილი 24.
მოთველი-ავალი შვილი—ნახე „ავალი შვილი“.
მურვან ყრუ 45, 52, 55, 61, 72, 78, 88, 100, 101, 136, 137, 142, 148, 151, 156, 166.
მურვანოს 6.
მუხრანის ბატონი 25, 64.
მცხეთოს 12, 60, 72, 84, 120, 121, 121 შენიშვ., 130, 132, 136.
მკარგრძელი 20, 24, 25.
ნაბუქოდორნოსე 5, 86.
ნაკაშიძე 26.
ნანა დედოფალი 5.
ნარინ დავითი—ნახე „დავით ნარინი“.
ნასიძე 20, 25.
ნებროთ 5.
ნებროთიანნი 20.
ნეჭსიანი 20.
ნინო წმ. 6, 13, 19, 28, 55, 63, 67, 94, 97.
ნიჟარაძე 26.
ნოე 4, 5, 11, 12.
ორბელი 24.
ორბელიანი 20, 24.
ოძრახოს 120, 121, 125, 136, 137.
პიროს, იგ მამათაგანი 79.
პლინი სთოიკი 1—3, 9.
რამაზისშვილი 25.
რაჟდენ წმ. 76.
რატისშვილი 25.
რეე, მეფე 18.
როდამ, ჟ დედოფალი 53.
როსტომ, პთ მეფე 23, 45, 47, 52, 53, 57, 61, 74, 101.
როკიკაშვილი 24.
რუსისშვილი 25.
რუსუდან, ასული თამარისა 8, 152, 168.
რუსუდან, ჟდ დედოფალი 58.
საბკაძე 24, 25.
სამძივარი 20.
საურმაგ, ზ მეფე 173.

საურმაგ, კვ მეფე 90.
სვიმონ, პვ მეფე 39, 44, 61, 74.
სვიმონ კახანელი 171.
სიღამონი 25.
სიღამონი (ოსეთის საგვარეულო) 107, 110, 112, 113.
სილაბისტრო, პატრიარქი 6, 31.
სოკრატ ბრძენი 3.
სოლაღაშვილი 24.
სოლომონიანი 26.
სტეფანე, იგ მამათაგანი 97-98, 98.
სტეფანე პირველმოწამე 78.
სტეფანოს ბაგრატიანი 174.
სტეფანოზ, ძე გურამ კურაპალატისა 7.
სუმბატისშვილი 26.
სუმბატ ბივრიტიანი 121, 124.
სურამელი გრიგოლ 20.
სურამელი რატი 20.
ტინენი 106.
ტუსისშვილი-ზედგინიძე 25.
ულჯათ ყეენი 9.
ურბანოს 106.
ურმუზ მეფე 7.
უფლოს 72, 73, 78, 84, 120.
ფავლენისშვილი 25.
ფალავანდიშვილი 24.
ფარნაოზ მეფე 5, 13, 44, 45, 55, 61, 107, 120, 150, 154, 166, 168.
ფარნაჯომ, დ მეფე 93, 99.
ფარსმან II 6, 7.
ფარსმან IV, კთ მეფე 37.
ფარსმან V 171 შენიშვ.
ფარჯანიანი 20.
ფალავა 26.
ფხვიძე 26.
ქაიხოსრო (ვახტანგ V-ის ბიძა) 53.
ქართლოს 12, 13, 28, 44, 45, 49, 50, 55, 60, 73, 78, 86, 90, 120, 174.
ქართლოსიანნი 20.
ქაჩიბაძე 20, 24.
ქვენაფლაველი 20 25.
ქობულის ძე 20, 25-26.
ქურთაული 107, 110.
ქუჯი, ერისთავი 166, 168.
ლახნელი 25.
ლალანიძე 26.
ლილიოს 118.
ლოლობერიძე 26.
ყარაბუღალისშვილი 24.
ყაფლანიანი, ყაფლანიანნი 24, 39.

ყაფლანისშვილი 24, 25.
ყვარყვარე ათაბაგი 122.
ყუბასარი 20.
ყუთლულ-არსალი 20.
ყრუ—ნაბე „მურვან ყრუ“
შააბაზ I 24, 34, 35, 96, 98, 100, 159.
შააბაზ II 53
შაისმაილ (შაპისმაილ) 53.
შალიკაშვილი 24, 25.
შანადირ 38, 51, 53, 61 შენიშე., 74, 89, 97.
შანშე, ქსნის ერისთავი 69, 69, შენიშე., 71, 75.
შარვაშიძე 20, 26, 171.
შასეფი 45, 52, 74.
შიო წმ. 62, 62 შენიშე., 72.
ჩერქეზი 25.
ჩერქეზიძე 107, 110, 116.
ჩინგიზ ყეენი 8, 73, 107.
ჩიქოვანი 26, 149.
ჩიჩუა 26.
ჩიჯავაძე 26.
ჩოლაყაშვილი 17, 20, 25.
ჩხეიძე, ჩხეიძენი 25, 26, 162, 163.
ჩხეიძე სეხნია 157.
ციცვრონ, ბრძენი 3.

ციციანნი 58.
ციციშვილი 24, 25.
ცოტნე დადიანი—ნაბე „დადიანი ცოტნე“.
ძაგანის ძე 20.
ძერძუკოს 107, 118.
წერეთელი 26.
წულუკიძე 26.
ჭავჭავაძე 25.
ჭახილიძე, ჭახილიძენი 107, 110, 113.
ჭილაძე 26.
ხერხეულის ძე 25.
ხოზონის 106.
ხოსრო, სპარსთა მეფე 7.
ხოსროვანი 20, 50, 86, 144, 171 შენიშე-
ჯავახისშვილი 20, 24.
ჯავახოს 120, 121, 130, 132.
ჯაიანი 26.
ჯანდიერისშვილი 25.
ჯაფარიძე 26
ჯაყელი 20, 25.
ჯორჯაძე 25.
ჯუანშერ. ძე არჩილ მეფისა 7.
ჯუანშერიანი 20.
პაოს 12, 121.

ბ. გეოგრაფიული სახელების საძიებელი

- აბანო 79.
აბანოს-წყალი 79.
აბანოს-კევი 41, 124.
აბასა 170.
აბაშა, მდ. 148, 166.
აბოცი 38, 130.
აბოცის-თავი 50.
აბოცის მთა 33, 37.
აბულმუგი, დაბა 39.
აბუხალს-კევი 58.
აგარა 124, 127.
აგარაკი, ეკლესია 36.
აგარანი 50.
აგარის-კევი 158.
ავლაბარი (ტფილისში) 54.
ავლადის-კევი 42.
ავლაფარი 45.
ავლევი 79, 80.
ავქალა 94.
აზერეთის-კევი 130.
აზეულას ციხე 47.
აზრუმი 30, 121, 140, 141.
აზრუმის მთა 122.
აკაურთა 40.
აკეთის-წყალი 175.
აკურას-კევი 100.
ალავერდი, მონასტ. 101.
ალაზანი 87—89, 95—103.
ალაზანი დიდი 95.
ალაზანი მცირე 88.
ალაზანი პატარა 87.
ალამბარი, სასახლე გურიელთა 175.
ალანი 171, 172, 173, 174.
ალანის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
ალაღაჯი 36.
ალგეთი, მდ. 46—48.
ალგეთის კვობა 46.
ალევი, ეკლესია 64.
ალევის მთა 62, 64, 65, 68, 69.
ალევის ციხე 60.
ალი, ქალაქი მცირე 62, 80, 81.
ალის ციხე 81.
ალის-წყალი 80, 81.
ალის სულთანი 96.
ალონგვერდი 101.
ალონი 86, 88, 101, 102.
ამაღლების მონასტერი 150.
ამაღლების-კევი 150.
ამაშუკეთი 72, 82.
ამაშუკეთის-კევი 155.
ამბროლაური 158, 159.
ამერეთი 144.
ამირანის გორა 131.
ამირთ კევი 65.
ამლივის წყალი 46-47.
ანაკერტი, დაბა დიდი 135, 136.
ანაკერტის-კევი 135.
ანაკოფია. ქალაქი 148, 166, 169, 170, 171.
ანაკოფიის მდინარე 169.
ანაკოფიის მთა 166.
ანაკრია, ციხე 167, 168.
ანანური, ციხე; ეკლეს. 64, 65.
ანგუსტი, დაბა 118.
ანდრაპოლთისის-კევი 42.
ანზა, ეკლესია 134, 135.
ანჩისხატი (ტფილისში) 52, 53.
არაგვი 25, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 84, 86, 87, 91, 93, 94, 106, 120.
არაგვი (აქ თერგი) 112, 117.
არაგვი თეთრი 91, 92, 93.
არაგვი შავი 91, 92, 93.
არაგვი კევისა 112.
არადეთი 79.
არაზი 30, 33, 138.
არანისი 64.
არბო წმიდა, ეკლესია 75.

- არგვეთი 26, 146, 147, 152, 156, 161, 162, 163, 164, 165.
 არგვეთის-წყალი 152.
 ართვანი, ქალაქი მცირე 133, 136, 138.
 არმაზი, ქალაქი 55, 60.
 არპანი 149, 158, 161.
 არსიანი 128, 132, 135, 136.
 არსიანის მთა 121, 123, 126, 128, 132, 133, 135, 136.
 არტანი 33, 35, 120—123, 128, 130, 132, 133, 137.
 არტანი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ. 132.
 ირტანის მთა 130.
 არტანუჯი 120, 121, 128, 132, 133, 136, 137.
 არტანუჯი, ქალაქი მცირე და ციხე; ეკლ. 20, 137.
 არტანუჯის მდინარე ან წყალი 137.
 არქევენი, ძველი ქალაქი 36, 36 შენიშვ.
 არყნალის-კვეი 40.
 არშის ციხე 67.
 არწივანი 42.
 არჯანის მთა 37.
 ასანური 98.
 ასანყალა, ქალაქი 138, 139.
 ასკანის ციხე 175.
 ასინძა, ციხე 127.
 ასპინძის-კვეი 127.
 ასურეთის-კვეი 47—49.
 ატენი, მცირე ქალაქი 56, 57.
 ატენის-წყალი ან მდინარე 56, 57.
 ატენის კეობა 56.
 ატოცი 40, 80, 153.
 ატოცის წმ. გიორგის ეკლესია 80.
 აფხაზეთი 25, 26, 144, 147, 169, 170, 171, 171 შენიშვ. 172, 176.
 ალაიანის მინდორი 63.
 ალაცოს-წყალი 171.
 ალბაბას მთა 38.
 აღისტევი, მდ. 34.
 აღჯაყალა 34.
 აშატურთ-კარი 70.
 აშატურთ-ციხე 70.
 აშურიანი 72, 73.
 აჩაბეთი 76.
 აჩხოტის-კვეი 67.
 აწერის-კვეი 71.
 აწყვერი, ქალაქი და ციხე; ეკლეს. 124.
 აკარა 122, 126, 134, 135, 174, 176.
 აკარის მთა 126, 128, 135, 141, 175, 176.
 აკარის-წყალი ან მდინარე 134.
 აკარის კეობა 134.
 აკარა-გურიის მთა 175.
 აკარა-ეზინგის მთები 141.
 აკვის ციხე 175.
 ახალგორი, ქალაქი მცირე 68.
 ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში) 49.
 ახალდაბა, ქალაქი მცირე 83.
 ახალდაბა (ქსანზე) 68.
 ახალდაბის ფშანი 75.
 ახალდაბის ციხე 68.
 ახალდაბის კვეი 152.
 ახალი-ჯვარი (ეკლესია) 57.
 ახალქალაქი (ჯავახეთში) 42, 43, 130, 131.
 ახალქალაქი (მდ. თეძაშე) 56.
 ახალქალაქის-წყალი 130.
 ახალქალაქური მონასტ. 55.
 ახალციხე, ქალაქი 25, 125, 126, 133, 138.
 ახალციხის-წყალი 123, 125, 126.
 ახიზი 137.
 ახიზის მონასტერი 137.
 ახმეტა 101.
 ახმეტას-კვეი 101.
 ახოტი 113.
 ახოტის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 ახპატი, ეკლესია 35, 36.
 ახტალა, ეკლესია 36, 57, 99.
 აჯამეთი 152, 163.
 აჯამეთის-წყალი 152.
 ბაგრატის ტაძარი 157.
 ბადელიძე, ბადელიძენი 116.
 ბადელიძის წყალი 116.
 ბადელიძის-კვეი 116.
 ბაზალეთი 63, 64, 68.
 ბაზალეთი (დაბა) 64.
 ბაზალეთის ტბა 65.
 ბათომი, ქალაქი და ციხე 133, 134, 176.
 ბაიბურდი 121, 122, 134, 137, 139, 141, 142.
 ბაიბურდი, ქალაქი 141.
 ბაიბურდის მთა 141.
 ბაიდარი 45.
 ბაილეთი 175.
 ბაილეთის-წყალი 175.
 ბაკულიანი 41, 131.
 ბაკულიანის მთა 52, 72, 83, 84.
 ბაკულიანის-წყალი 84.
 ბალიჭი 37.
 ბალიჭის-კვეი 39.
 ბალიჭის-კეობა 40.
 ბამბაკი 38, 50.
 ბამ(ნ)ბაკი, ქალაქი მცირე 35.

ბამბაკის კევი 34, 35.
 ბანა 133.
 ბანა (ეკლესია) 138.
 ბანა-ფანასკეტის მდინარე 138.
 ბანძა, ციხე 166.
 ბაჟი 147.
 ბარალეთი, ქალაქი მცირე 130.
 ბარალეთის მდინარე 130.
 ბარალეთის-წყალი 130.
 ბარდა, ქალაქი 30, 88.
 ბარეთის ტბა 42.
 ბარეული, ციხე 158.
 ბარეულის-კევი 158.
 ბარის-წყალი 159.
 ბარულას კევი 159.
 ბარძიმი 43.
 ბარძამის მთა 41.
 ბასიანი 30, 122, 138.
 ბასიანი, ქალაქი 138.
 ბასიანი (ოსეთისა) 107, 108, 117, 147, 162, 172.
 ბასიანის მთა (ოსეთისა) 116.
 ბაღდადი 125, 150.
 ბაზვის-წყალი 175.
 ბახტრიონი, ციხე 101.
 ბეღია, ეკლ. 168, 173.
 ბედიურის-წყალი 98, 99.
 ბეთენია, (მონასტ.) 24, 49.
 ბეთლემი, მონასტ. 67.
 ბეკამი 81.
 ბელაქნის-წყალი 96, 98.
 ბელოთი 70, 75.
 ბელტის-ციხე 62.
 ბენდერი, ბენდერის მთა 41, 43, 44, 46, 49, 70.
 ბენის კილუტი 64.
 ბერ, ძვ. ქალაქი 91.
 ბერბუკი 74.
 ბერდიკი, დაბა 34.
 ბერდიკის ციხე 37.
 ბერდუჯი, მდინ. 33, 34, 35, 36, 37, 38, 49, 50.
 ბერდუჯის მთა 35, 36.
 ბერთუბანი, მონასტ. 50.
 ბერთუბნის-ღვლე 51.
 ბერიქალის ციხე 44.
 ბერიძის ციხე 175.
 ბერშოეთი 73.
 ბერციხე 69, 153.
 ბერძენაული 79.

ბეშკენაშენის კევი 42.
 ბეყარი—ნაზე „ბიყარი“
 ბეჭოს ციხე 71.
 ბეჭის ციხე 133.
 ბიეთი (მონასტ.) 74.
 ბიზანტია (ქალ.) 5.
 ბირთვისის ციხე 47.
 ბილა 153.
 ბიყარი (ბეყარი) 74, 77.
 ბიყარის-კევი 70.
 ბიჭვინტა, ეკლეს. 171, 171 შენიშვ.
 ბობნავი 57, 57 შენიშვ.
 ბობნავის-კევი 124.
 ბოგვის კევი 47.
 ბოდა 97.
 ბოდავი, მონასტ. 93.
 ბოდავის ციხე 60, 63, 65.
 ბოდავის მთა 63.
 ბოდავის-კევი 93.
 ბოდბე, ეკლესია 97.
 ბოდბის-კევი 97.
 ბოდორნა, ციხე 64.
 ბოეთანი 96, 97.
 ბოკოწანი 91, 94.
 ბოკოწნის-კევი 93.
 ბოლი 68, 72.
 ბოლნისი, ქალ. მცირე; ეკლესია 37.
 ბოლნისის გორა 49.
 ბოლნისის მთა 37, 39, 49.
 ბოლოლის მთა 39, 41.
 ბოუანო 130.
 ბორალანი 104.
 ბორალნის-წყალი 118.
 ბორჩალუ 34, 35.
 ბორჯომის კევი 125.
 ბოსლეგი 155.
 ბოსუნ ქალაქი 50.
 ბოტისის-კევი 56.
 ბოყვის კევი 160.
 ბოცოს-წყალი 124, 126.
 ბოჭორმა, ციხე 90, 91.
 ბუა 78.
 ბუის კევი 77, 78.
 ბუინევი 156.
 ბუინევის გორები 156.
 ბუინევის კევი 82, 156.
 ბრეთი, მონასტ. 78.
 ბრედა 79, 80.
 ბრეძის წყალი 79.
 ბრილი 80.

- ბრილის-წყალი 80.
- ბრუსაბქელი ან ბრუსაბზელი 107, 113, 115.
- ბრუსაბქლის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
- ბუგაულის-კევი 158.
- ბუღულუღეთი 47.
- ბურეთის მთა 58, 73.
- ბუშათის-კევი 130.
- ბუჯა 153, 154.
- გაგაზის-წყალი 99.
- განჯა, ქალაქი 33, 88
- განჯის-კარი (ტფილისში) 52, 53.
- გასადინარი, დაბა 131.
- გარდაბანი 24, 36, 47 შენიშვ., 49, 50, 87.
- გარეთ კახეთი—ნახე „კახეთი“.
- გარეთუბანი (ტფილისში) 53-54, 54.
- გარეჯა 84.
- გარეჯის მთა 50, 51, 89, 90, 95.
- გარეჯის მონასტერი 50, 90.
- გარეჯის უდაბნო 90.
- გარჯილას მთა 153, 154, 158, 161, 162.
- გალმა მხარი ან მკარი 87, 98, 99, 102, 103, 105.
- გაჩიანი 24, 36, 36 შენიშვ., 47 შენიშვ., 49, 50.
- გაჩიანი, ძვ. ქალაქი 50.
- გაჭრის მთა 151, 152, 161, 165.
- გეგუთი, საზამთრო სადგური მეფეთა 156.
- გელათი, მონასტ. 140, 151, 152.
- გელათის-კევი 67.
- გელაქუნი 35.
- გელიყარის-კევი 49.
- გენათი 151.
- გენებერულის-კევი 154.
- გერგეთი 67.
- გერი 77.
- გერის მთა 71, 77, 78.
- გერის-კევი 70, 76.
- გესამანია, მონასტ. 82.
- გეტის-კევი 39.
- გვასტიბე—ნახე „გოსტიბე“.
- გვეღეთი, დაბა 67, 68.
- გველის-თავი 158.
- გველისთავის მთა 148, 149, 161.
- გვერდის ძირი 70, 75.
- გვეძინეთი 58.
- გვიანა, მონასტ. 44.
- გიორგი წმიდა 127.
- გიორგიწმიდის-კევი 90.
- გიორგია 22, 28, 29.
- გიში, ეკლ. 95.
- გიშის-წყალი 95, 96.
- გლოლზ 76, 113, 115, 116, 117, 147, 158, 162.
- გლოლა, დაბა; ეკლ. 161.
- გლოლის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
- გლოლის წყალი 147.
- გლოლის-კევი 161.
- გმირთ-ნაკვეთი, ციხე 47.
- გოგნის მთა 151.
- გოდოვანი 151.
- გოკია, ქალაქი მცირე 129.
- გოკიის მდინარე 129.
- გოკიის-წყალი 130.
- გოლის ტბა 131.
- გომარეთი, დაბა დიდი, ვითარცა მცირე ქალაქი 41, 59, 83.
- გომართა, ეკლესია 80.
- გომეწარი 104.
- გომი 56.
- გომიჯვარი 56.
- გონბორი 87.
- გონბორის მთა 89, 100.
- გონია, ქალაქი და ციხე 134, 135, 142, 176.
- გორდი 148, 157.
- გორი, ქალაქი 57, 59, 62, 63, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 81.
- გორისწყლის ციხე 98.
- გორიჯვარი, ეკლესია 57, 58, 73.
- გორულის-კევი 36.
- გოსტიბე 157, 164, 165.
- გოფანთო 153.
- გოჭორაური 150.
- გრდანი 50, 86, 94.
- გრდანის მდინარე 94.
- გრდანის კეობა 94.
- გრემი, ქალაქი; ეკლესია 65, 99, 103.
- გრემის წყალი ან კევი 64, 65 შენიშვ., 99, 100.
- გრიგალეთის-კევი 82.
- გრუზი 28.
- გრუზის-წყალი 150, 164.
- გუდამყარი 65—67, 92.
- გუდამყარის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
- გუდამყარის-კევი 62, 65.
- გუდამყარის კეობა 65.
- გუდარეზი, მონასტ. 46.
- გუდარეზის-კევი 46, 56.
- გუდგელისის კევი 48.
- გულგულა 86, 100.
- გულთაფა 46.
- გულოვანთა 160.

გუმბათი 157.
გურია 26, 120—122, 126, 134, 147, 149, 157,
163, 164, 166, 172, 174, 175, 176.
გურია-აჭარის მთა 128.
გურიანთა, ციხე 175
გურიის მთა 121, 122, 124, 126, 128, 129,
134, 175.
გურჯი 29.
გურჯი ბოლაზი 141.
გურჯი-ბოლაზის მდინარე 139, 141.
გურჯი-ბოლაზის კეობა 141.
გუფთა 77.
გუჯარეთი 58, 58 შენიშვ., 59, 59 შენიშვ., 83
შენიშვ.
გუჯარეთის სოფელი 59.
გუჯარეთის კეობა 59, 84.
გქელ-ტბა, მთა 89.
დადი, დაბა 168.
დადის მდინარე ან წყალი 167, 168.
დადეში, მონასტ. 127, 133.
დადეშის-კევი 127.
დავით გარეჯა, მონასტ. 50, 90.
დავითის ციხე 67.
დამპალა, სასახლე კახეთის მეფეთა 89.
დამჩხერალო 52, 58, 59.
დანახვისი, ეკლეს 57, 57 შენიშვ.
დანახვისის მთა 57.
დარიელა 67.
დარუბანდი 151.
დაღალულა 59, 80, 81.
დბანისი, ქალაქი, ციხე; ეკლესია 38, 39, 40.
დბანის კევი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
დბანის ან დბანისის კეობა 35, 39.
დებედა მდ. 34, 37.
დედა-ციხე 56, 90.
დევაბოინის მთა 121 შენიშვ., 122, 139, 140,
140 შენიშვ., 141.
დევის-ამუხლი 55.
დემოთის ციხე 121, 124.
დემურჩიასაღნუ 51.
დებვირი, ციხე 148.
დვალეთი 78, 106, 107, 113, 115, 116.
დვალთ-გორა 77, 78.
დვალთა-ღოლოვინის კევი 46.
დვალი 173.
დვანი 79.
დვანის-წყალი 78, 79, 80.
დვანის კეობა 79, 160.
დვირი 33, 72, 84.
დიგორი 107, 113, 116, 117, 147, 161, 162.

დიგორის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
დიდგორი 46, 49, 55, 56.
დიდგორის მთა 46, 52, 59.
დიდი-ლიახვი 61, 71, 73, 74, 76, 78, 115.
დიდო 99, 100.
დიდოეთი 86, 99, 103, 105.
დიდოეთის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
დიდუბე 54, 86.
დიდყაბართი—ნახე „ყაბარდა“.
დიმი, დაბა 150.
დირბი, მონასტ. 79.
დისველის მინდორი 40.
დიღმის ველი 55.
დიღმის კეობა 54.
დიღომი 80.
დოდო, მონასტ. 90.
დოესის მინდორი 56.
დორთქილისია, ეკლ. 133.
დრანდა, ეკლ. 169.
დრის ციხე 56.
დრის-კევი 56, 57, 57 შენიშვ.
დუდე 78.
დუდეეთი 78.
დურნუკი 48.
დუშეთი 65.
დღვაშის-კევი 84.
დღნორი 158, 161, 165.
დღნორის ციხე 158.
ეგრი, ქალაქი 165, 168, 170.
ეგრისი 144, 147, 166, 170, 173.
ეგრის-წყალი 165.
ეგრისის მდინარე 144, 165, 168, 169, 170,
171 შენიშვ.
ეგრისის-წყალი 168, 169.
ეგური, დაბა 167, 168.
ეგურის მდინარე 166, 167.
ეზინგი 122, 141.
ეზინგის მთები 141.
ეკლარის-წყალი 152.
ეკლესია, დაბა 45, 48.
ელისენი 87, 95, 96, 99, 103.
ერან-თურანის-კევი 42.
ერგე 134, 136, 176.
ერედვი, ეკლეს. 76.
ერედვის ციხე 76.
ერევენი 35, 96.
ერევენის მთა 35.
ერთაწმიდა, ეკლესია 56.
ერიქალის მთა 46, 52, 56, 59.
ერკნეთი, ეკლეს. 79.

- ერუშეთი 120, 126, 132, 135, 136.
 ერუშეთის მდინარე 123, 132.
 ერუშეთის-წყალი 132.
 ერუშეთის მთა 125, 126, 127, 128.
 ერწო 72, 77, 86, 87, 90, 91, 93, 94.
 ერწო-თიანეთი 86, 87, 91.
 ერწოს მთა 94.
 ერწოს ტბა 151.
 ერწოს-წყალი 91.
 ერჯევენი 42, 52.
 ერჯევენის მთა 41, 42, 59.
 ეშმაკთუბნის-კვეი 84.
 ეცერი 173.
 ეძანი 41, 42, 43.
 ეაკე 26, 147, 150, 163, 164, 165, 167.
 ვალაგირი 107, 110, 113, 115, 116.
 ვალაგირის-წყალი 113.
 ვალაგირის-კეობა 113.
 ვანა, მონასტ. 126.
 ვანათი (სკვირეთის მდინარეზე) 49.
 ვანათი (პატარა-ლიახეზე) 70, 71, 74, 75.
 ვანათის ციხე 75.
 ვანათ-გერის-კვეი 76.
 ვარდის-უბახი, მონასტერი 43.
 ვარენთა, ციხე 127.
 ვარენთის-კვეი 127.
 ვარიანი 75.
 ვარიანის ფშანი, 75.
 ვარციხე 150.
 ვარძა (სამცხეში) სასახლე; მონასტერი 128, 132, 151.
 ვარძია (იმერეთში), მონასტ. 154.
 ვარძიის-წყალი ან კვეი 154, 155.
 ვაყა 80.
 ვაშლების-კვეი, 155.
 ვაშლობი 125.
 ვახანი 155.
 ვახანის ციხე 155.
 ვახანის კვეი 155.
 ველევი 161, 165.
 ველევის მთა 152, 158, 161, 165.
 ველიეთი, ეკლეს., 159.
 ველის-ციხე 99.
 ვერე, მდინ. 49, 54.
 ვერენის ციხე 90.
 ვერის დაბა 57.
 ვერის ციხე 57.
 ვერის-კვეი 57.
 ვერტყვილა 72, 82, 154, 155.
 ვერტყვილის კვეი 82.
 ვეძათკვეის-კვეი 64.
 ვეძორმა 90.
 ვეჯინი 99.
 ხანაერვილის-კვეი 83.
 ხანდუკლის-კვეი 64.
 ხარზმა, მონასტ. 126, 134, 135, 136.
 ხაზა 66, 71, 78, 107, 113, 115.
 ხაზას მთა 114-115, 115.
 ხახის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 ხახის-წყალი 115.
 ხ.ხორი 70, 73.
 ხებეყური 72.
 ხებეყურის წთა 68.
 ხეგანი (ქათლში) 72.
 ხეგანი (სამცხეში) 126.
 ხედახადენი } მონასტ. და ეკლესია 93, 94.
 ხედაძეი }
 ხედაძის მთა 61, 62, 87, 94.
 ხეკარა 107, 113—115.
 ხეკარის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 ხემო ზრამაგა—ნახე „ზრამაგა“.
 ხემო ოშორა—ნახე „ოშორა“.
 ხემო ქართლი—ნახე „ქართლი“.
 ხენა სოფლეტი 84.
 ხიკილიის-კვეი 124.
 ხნაკვა, ციხე 158.
 ხნაკვის-კვეი 158.
 ხორეთის-კვეი 153.
 ხრამაგა 107, 114.
 ხრამაგა ხემო, დაბა 114.
 ხრამაგა ქვემო, ციხე 113, 114.
 ხრამაგის-წყალი 115.
 ხრამაგის-კვეი 114, 115.
 ხრბითის-კვეი 47.
 ხრბით—ოშეთის-კვეი 47.
 ხროგო 107, 113—115.
 ხროგოს კეობა 114.
 ხროგოს კეობის წყალი 114.
 ხუგდიდი, სასახლე დადიანისა 167.
 ხურტაკეტა, მდინ. 40, 41.
 ხუსა, მდ. 153, 154.
 ხუფუ, ქალაქი, მცირე 171.
 ხუფუს მდინარე 171.
 ზღვა შავი—ნახე „შავი-ზღვა“.
 შავრის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 ტერეთი 33, 51, 86, 87, 88, 90, 95, 100, 101, 103.
 ტერეთი, ძველი ქალაქი 88.
 ტერეთის მთა 89, 97—100, 102.
 ტურა, ციხე-ქალაქი 130.

თაბორი (ტფილისში), ციხე 52.
 თაგაური 67, 107, 112, 113, 116.
 თაგაურის მდინარე ან წყალი 112.
 თაგაურის კვობა 112.
 თავკვეთილი (მთა) 43.
 თავვერი 148, 148 შენიშვ., 166.
 თავვერის მდინარე 148.
 თავვერის ციხე 148.
 თავკი 47.
 თაშარაშენი, მცირე ქალაქი 76.
 თედოწმინდა 75, 78.
 წმ. თედორეს მონასტერი 74.
 თეზი 56.
 თეზის მიწდორი 63.
 თეზის რუ 56.
 თეზის კრამი 42.
 თეზმის-კვეი 93, 94.
 თეთრი არაგვი—ნახე „არაგვი“.
 თეთრ-ციხე 34, 38.
 თელავი, სასახლე; ქალაქი 100.
 თელეთები; ეკლეს. 48.
 თერგი 66, 104, 106, 112, 116, 117.
 თეძამი 56.
 თეძმის მდინარე 56.
 თეძმის კვეი 86.
 თვალცივი, სასახლე 56, 91.
 თიანეთი 86, 87, 88, 91, 92, 93, 101, 102.
 თიანეთის მთა 91, 93, 94.
 თიანეთის-წყალი 91.
 თირის მონასტერი 76, 79.
 თირის მონასტრის-კვეი 76.
 თიღვა 80.
 თიხრევის-კვეი 78, 124.
 თმოგვი, ციხე და ქალაქი 127.
 თოთხამი, ციხე 59.
 თორთომი 121, 137, 138, 140, 141.
 თორთომის მდინარე 139, 140, 141.
 თორთომის მთა 121 შენიშვ., 136, 137, 138, 140, 140 შენიშვ., 141.
 თორთომის ციხე 140.
 თორთომის კვობა 139, 140.
 თორი 52, 56, 59.
 თორი, დაბა 83.
 თორის-მდინარე 59, 83.
 თორის მთა 41, 42, 52, 58.
 თორის-წყალი 59, 60, 83, 84.
 თორის კვობა 59.
 თორდა 104.
 თორღის ციხე 101.
 თორღა, სასახლე მეფეთა 98.

თრიალეთი 41, 42, 46, 48, 49, 50, 56, 84, 92, 131, 138.
 თრუსო 66, 71, 107, 113, 115.
 თრუსოს კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 თრუსოს მთა 115.
 თურდოს-კვეი 86, 100, 101.
 თურდო-შტორის კვეი 86.
 თუშეთი 86, 88, 91, 100, 101, 102, 103, 104, 118.
 თუშეთი ფარსმანისა—ნახე „ფარსმანის თუშეთი“.
 თუშეთის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 თუხარისი, ციხე 136.
 თხილთაწყაროს მთა 153.
 თხმელის ციხე 150.
 თხოთის მთა 63, 72.
 იალბუზი 25, 115.
 იალონი 91, 93.
 იალონის მთა 93, 94.
 იალოუჯი 50.
 იალოუჯის მთა 48.
 იდი, დაბა დიდი 138.
 იგერია 4, 20, 22, 26, 28.
 იმარუსალემი 18, 79.
 იმარუსალემის ჯვრის მონასტერი 79.
 ითრაფულა, მდ. 77.
 იკორთა, მონასტ. 70.
 იკორთის მთა 74.
 ილორი, ეკლეს. 168, 169.
 იმეჭეთი 19, 21, 22, 24, 25, 26, 59, 60, 80, 83, 88, 116, 121, 129, 144, 145, 147, 148, 157, 163, 165, 169, 176.
 იმერხევის კვეი 58.
 ინდოეთი 173.
 ინდუსა 127.
 ინწყორას კვეი 127.
 ინჯა, მდ. 34.
 იორი, მდინ. 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 103.
 ირაგის კვობა 44.
 ირიჯლუს ან ირაჯლუს მთა 121 შენიშვ., 122, 133, 138, 140, 140 შენიშვ..
 ირიჯლუ-დევაბონის მთა 139, 140.
 ირიჯლუ-ყალნუს მთა 139.
 ირტო 63, 87.
 ირტო-თეზ-ოკმის მიწდორი 63.
 ირტოს-კვეი 86.
 ირჯანი, მთა 37, 38.
 ისნი (ტფილისის ნაწილი) 52, 53, 54.
 ისპირა, ქალაქი მცირე 139.

ისპირი 121, 137, 139, 141.
 ისპირის მდინარე. წყალი 136, 139, 140, 141.
 ისპირის მთა 134, 135, 136, 138, 139, 140,
 140 შენიშვ., 141.
 ისპირის კეობა 134, 139, 140, 141.
 ისროლის-კევი 69, 70, 74.
 ისროლის კევის მთა 69.
 ისულეთი 147, 164, 166, 167.
 იტრია 81.
 იტრიის მონასტერი 81.
 იშიტუტრუჟის კლდე (ტფილისში) 54.
 იშხანი, ციხე, ეკლესია 136, 137.
 იყალთოს მონასტერი 101.
 იყალთოს-კევი 100.
 კაბერი, ციხე 73.
 კაბენი (მონასტ.) 47, 68.
 კავთის ციხე 56.
 კავთის-კევი 55, 56.
 კავკასეთი 61.
 კავკასი, კავკასია ან კავკასნი 30, 65, 66, 67,
 68, 70, 71, 72, 78, 86, 87, 88, 92, 93, 95,
 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
 106, 107, 108, 109, 113, 115, 116, 117,
 118, 145, 147, 148, 149, 158, 159, 161,
 162, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173,
 174, 176.
 კავკასის მთა 62, 103, 106, 117, 144, 148, 149,
 166, 172.
 კავკასი აღანისა 144.
 „ ახოტისა 107, 112.
 „ ბრუცაბძელისა 115.
 „ გლოლისა 114.
 „ გუდამაყრისა 67.
 „ დიგორისა 161.
 „ დიდოეთისა 103.
 „ ზახისა 71, 115.
 „ ზეკარისა 78, 113, 114, 115.
 „ შავარისა 103.
 „ თურსოსი 71.
 „ თუშეთისა 103.
 „ კედელისა 114, 115, 160, 161, 174.
 „ ლეკეთისა 68, 103.
 „ ლეჩხუმისა 172.
 „ მალრან-დეალოეთისა 62, 115.
 „ მყინვარისა 107, 112, 113.
 „ ოდიშისა 172.
 „ რაჭისა 116, 172.
 „ რაჭა-ლეჩხუმისა 172.
 „ რაჭა-სვანეთისა 144, 158, 159.
 „ სვანეთისა 108.
 „ ქართლისა 108.

კავკასი ჩერქეზისა 172.
 „ ძურძუკისა 67.
 „ ძურძუკ-ფშავ შორისი 92.
 „ ხოხისა 112—116.
 კავკასიის კარი 68 შენიშვ.
 კაზრეთი 37.
 კაზრეთის ეკობა 39.
 კაკას-ხიდი 125, 150.
 კაკი 95.
 კალა (ტფილისში), ციხე 52—54.
 კალმახი 20.
 კალმახის ციხე 137.
 კანბეჩოვანი 98.
 კაპეტის მდინარე ან წყალი 171, 172, 173.
 კარალეთი 75.
 კარდანეხი 98.
 კარდანეხის-წყალი 98.
 კარდანეხის-კევი 100.
 კართუზნის ციხე 98.
 კარი (ყარსი) 21.
 კარსნის მთა 61.
 კარწახის ტბა 129.
 კარწახის-კევი 42.
 კასპი, დაბა, ძვ. ქალაქი 60, 63, 72, 73.
 კასპია 30.
 კასპიის ზღვა 29, 33.
 კასრი 115, 117.
 კასრის-კარი 113, 114.
 კასრის-წყალი 114.
 კასრის-კევი 107, 113, 115, 116.
 კასრის-ეკობა 113.
 კაცხი, ეკლ. 155.
 კაცხის ციხე 155.
 კაცხის წყალი 155.
 კაქიო 130.
 კახეთი 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 33, 43, 62,
 64, 86, 87, 89, 90, 94, 96, 97, 100, 101,
 103, 104, 105.
 კახეთი გარეთ 87, 89, 95.
 კახეთი შიგნით 87, 90, 98, 99, 102.
 კახეთის მთა 86, 87, 90, 91, 100, 101, 102.
 კახეთის-კევი 64.
 კანიაური 147, 151, 157, 164, 165.
 კედელა 107, 115, 116.
 კეჩუთის მთა 39.
 კეცების მთა 156, 159, 160, 161, 162.
 კეხვი 76, 77.
 კეხვის ციხე 76.
 კვანჯლა 125.
 კვარა, დაბა, ციხე 113.

კვეტერის ციხე 101.
კვირიკეს ეკლესია 41.
კვირიკეთის მთა 40, 41, 42, 44.
კვიტაშვილის ციხე 158.
კიკნათბერი, ციხე 57.
კიკეთი 47.
კიმოთისმანი 59, 59 შენიშვ., 84.
კიმოთისმანის მონასტ. 84.
კირბალი 73.
კირბალის მთა 74.
კისის-კვეი 100.
კლარჯეთი 120, 121, 123, 133.
კლდეისი 41.
კლდეისის-კვეი 43.
კლდეკარი, ციხე 41, 46, 52, 59.
კლდეკარის მთა 41, 42.
კოდიანი 84, 124, 131.
კოდიანის მთა 83, 84, 124, 127, 128, 131.
კოდის-წყარო 48.
კოდორი, დაბა 169.
კოდორის მდინარე 169.
კოლა 33, 120, 121, 122, 123, 128, 132, 133, 137.
კოლა, ქალაქი მცირე 133.
კოლა-არტანი 123.
კოლბეური 156.
კოლბეურის მთა 72, 82.
კოლბოურის-კვეი 155.
კოლხიდა 165.
კონდოლი 97, 100.
კოყორო, სასახლე მეფისა 46, 47, 49.
კოყრის მთები 52.
კოყრის ციხე 47, 48.
კოყრის-კვეი 48.
კორტანეთი 124.
კორტანეთის-კვეი 83.
კოსტანტინეპოლი 8.
კოშკის-კვეი 77.
კოწახურას ფონი 55.
კობაჯის-კვეი 42.
კობტა 127.
კობტის-თავი 131.

კოწახისის გოლა 52.
კრწანისის-კვეი 52.
კსანი 63, 65, 68, 69, 69 შენიშვ., 70, 72.
კსნის-კვეი 63, 65, 69.
კუდარო 72, 114, 115, 160, 161.
კულბითი 75.
კულბითის ციხე 75.
კულმუზი 95, 95.
კუმისი, დაბა დიდი 48.
კუმისის გორა 46.
კუმისის მთა 52.
კუმისის ტბა 48.
კუმურდო, ეკლეს. 130.
კუხეთი 51, 86, 93.
კუხეთის მთა 87, 89, 90, 91, 93, 94, 95.
ლაგოეთი 98,
ლაგრა, მონასტ. 56.
ლაზი 142.
ლაზური 112.
ლაკბის მთა 97.
ლაკბის-კვეი 97, 98.
ლაკვა 46.
ლაკვის გორა 46.
ლაკვის მთა 41, 42.
ლაკვის წყალი 46.
ლაკვათის ციხე 98.
ლალის-ყური 102.
ლალის-ყურის ციხე 101.
ლანჩქუთი 174.
ლარგვისი, მონასტ. 69, 69 შენიშვ
ლასტის ციხე 49.
ლაფაჩები 75.
ლაფაჩების-კვეი 75.
ლაშას ჯვარი, ეკლ. 92.
ლაშხეთი 173.
ლებეურის მთა 79, 80.
ლეკეთი 87, 98, 103, 106.
ლეკეთის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
ლეღვარი, ლეღვარის მთა 36, 37,
ლემანაურის მთა 158.
ლეჩხუმი 22, 146, 147, 148, 148
157, 165, 172, 173.

- ლეჩხუმის კავკასი — ნახე „კავკასი“.
 ლეჩხუმის კეობა 148, 149.
 ლეხურის ციხე 175.
 ლეხურა მდ. ნახე—„რეხულა“.
 ლიახვი 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81.
 ლიაგვის კეობა 71, 78.
 ლიგანი 120.
 ლიგანის-კევი 121, 134, 135, 137, 139, 140.
 ლიგანის კეობა 136.
 ლიკანის-კევი 84, 125.
 ლილო 50, 51, 54, 86, 89, 94.
 ლილო ქვიტკირისა—ნახე „ქვიტკირის-ლილო“.
 ლილოს მთა 89, 95.
 ლიპარიტის უბანი, მონასტერი 43.
 ლისის ტბა 54.
 ლიჭი 78.
 ლიხა-იმერი 19.
 ლიხი-იქითი 22.
 ლიხის მთა 80, 81, 82, 83, 84, 120, 144, 145, 147, 162.
 ლომეკი, მდინ. 66, 106, 107, 112, 116, 117.
 ლომთა-გორა 46, 48.
 ლომისა, ეკლეს. 64, 65, 66, 69.
 ლომისის მთა 65, 69.
 ლომსია 124, 125, 128, 163.
 ლომსიის ციხე 121.
 ლომსიათ-ხევი 163.
 ლომსიათ-ხევის-კევი 154.
 ლორე 24, 37.
 ლორის ციხე, ქალაქი მცირე 34, 35, 37.
 ლოპოტი 100, 103, 104.
 ლოპოტის-კევი 104.
 ლოპოტის-კევის-წყალი 100.
 ლორწობანი 101.
 ლოქი, ლოქის მთა 37, 38, 39, 40.
 ლოქინი 51, 95.
 ლოქინის კევი 50, 51.
 ლოხოს ან ლოხოისის მთა 79, 80.
 ლუკუნის მთა 39, 40.
 ლურჯ-მონასტერი 49, 54.
 ლუხუნი 117, 162.
 ლუხუნის მდინ. 159.
 ლუხუნის კეობა 159.
 მაკაბელი, ციხე 96.
 მაგება, მონასტ. 72.
 მანავი, სასახლე კახეთის მეფეთა 89, 90, 97, 99.
 მანგლისი, ეკლეს. 46.
 მანჭუტის-კევი 36.
 მარაბდა 27.
 მარგვეთი 162.
 მარდაები 125.
 მარიამჯვარი 24.
 მარილისი 101, 102.
 წმ. მარინეს მონასტერი 102.
 მარნეული 48.
 მარნეულის გორა 46.
 მარტიერი (ეკლ.)—ნახე „ქყონდიდი“.
 მარტოთუბანი 155.
 მარტო მყოფი 95.
 მარტყოფი 50, 86, 94, 95.
 მარტყოფის-წყალი 95.
 მაქსიმე აღმსარებელის მონასტერი 149.
 მაღარო, სასახლე მეფეთა 87, 97.
 მაღლარი 164.
 მაღრან-დვალეთი 62, 66, 71, 74, 78, 115.
 მაღრან-დვალეთის კავკასი—ნახე „კავკასი“
 მაღრანის ციხე 101.
 მაშავერი, მდინ. 37, 38, 39, 40.
 მაწის-წყალი 98.
 მაჭი 20, 98.
 მაჭუტაური, ციხე 153.
 მახვილი, ციხე 102.
 მახვილო 84, 128, 129.
 მახვილოს მთა 72, 83.
 მახვილოს-კევი 87, 93.
 მახისი 70.
 მახისის-კევი 74.
 მგელ-ციხე 127.
 მეზობირი 82, 155.
 მეედნის-კევი 155.
 მეორე ჩხარულა—ნახე „ჩხარულა მეორე“.
 მეტე 75.
 მეტის მთა 74.
 მეტის მონასტერი 137.
 მეტის-კევი 70, 75.
 მესხის მთა ან მთანი 121 შენიშვ., 140 შენიშვ.
 მეტეხი (ტფილისში), ეკლ. 53.
 მეტეხი (მონასტ.) 56.
 მეტეხი 56, 80.
 მეღვრეკისი, მონასტ. 76.
 მეჯვდა, დაბა 70, 73, 74.
 მეჯვდის მდინარე 70, 73, 74, 75.
 მეჯვდის რუ 73.
 მთას იქითი 82, 83, 84, 155.
 მთაწმიდა (ტფილისში) 54.
 მთაწმიდა (ათონისა) 79.
 მთიულეთი 65, 66, 67, 71, 115.
 მთიულთ-კარი 65.

მინდა, ციხე 159.
მისაქციელი 62, 64.
მისხანა 38.
მიტლოკინის ციხე 152.
მიწობის-კევი 58.
მლაშე 155.
მოდამნახის ციხე (ქართლში) 42, 43.
მოდამნახის ციხე (იმერეთში) 154, 156.
მოდევის-კევი 130.
მოვაკანი 33, 87, 88, 106.
მომწვარა, ციხე 59.
მონასტერი 69, 73.
მონასტერი აბიბოს ნეკრესელისა 42.
მოსაბრუნე 96.
მოსაკიდელი 155.
მოსკოვი 10.
მოსხის მთანი 121 შენიშვ., 122 შენიშვ., 140 შენიშვ.
მოქვი, ეკლეს. 169.
მოქვის მდინარე ან წყალი 168, 169.
მოწამეთას მონასტერი 151.
მოწამეთას-კევი 151.
მოხისი, დაბა დიდი 80.
მყავის-კევი 46.
მრავალ-ძალი (ეკლეს.) 159.
მრავალ-წყარო 51.
მტკვარი 24, 33, 41, 45, 46, 48,—60, 62, 63, 68, 72, 73, 75, 78—81, 83, 84, 86—89, 94, 95, 98, 120, 123—133.
მტკვრის-ციხე 45, 63.
მტკვრის კეობა 83, 84.
მუგუთი 75, 77.
მუგუთის-კევი 77.
მურის ციხე 149.
მუსის ციხე 41.
მუყელეთის-კევი 157.
მუწის-წყალი 171.
მუხად-გვერდი 55.
მუხალეთის-კევი 58.
მუხაჯრი 80.
მუხრანი 54 შენიშვ., 55, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 72, 84, 93.
მუხურა, დაბა 153, 154.
მღვიმე (ქართლში) მონასტ. 25, 62.
მღვიმე (იმერეთში); მონასტ. 155.
მყინვარი 42, 66, 113, 115.
მყინვარის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
მშვილდაურის მთა 79.
მშხლები 76.
მშხლების მთა 70.

მშხლების კევი 78.
მცხეთა 6, 12, 19, 24, 51, 52, 54, 55, 60, 61, 62, 67, 93, 94, 121, 121 შენიშვ.
მძორეთი, მცირე ქალაქი 58, 59.
მწარე-წყალი 50, 87, 89.
მწყერის-ციხე 155.
მკადის-ჯვარი 63.
მკადის-ჯვრის მონასტერი 63.
მხურვალეთი 73.
მეურვალეთის მთა 72.
ნაბახტევი 80.
ნაგები, ძვ. ქალაქი 50, 51, 86.
ნადამური 82.
ნადარბაზევი 44.
ნავარძეთი, ციხე 151, 156.
ნაზარა-სოფელი 45.
ნათლისმცემელი (გარეჯა), მონასტ. 50, 90.
ნათლისმცემლის მონასტერი 135.
ნათლუხი (ტფილისში) 54.
ნაოხარი 126.
ნარა 107, 113, 114.
ნარიანი 41, 52, 60.
ნარის მთა 214.
ნარის კეობა 114.
ნარის კეობის წყალი 114.
ნარეკვაი, მდინ. 62, 63, 64, 93.
ნარეკვაის ჰალა 62.
ნარიშანი, დაბა დიდი 138.
ნარუმაკი, დაბა დიდი 138.
ნასპარსევი 63.
ნასპარსევის მინდორი 63.
ნაქალაქევი (ერუშეთში); დაბა; ეკლესია 132.
ნაქალაქევი (შულავერთან) 36.
ნაქალაქევი (სამეგრელოში), ქალაქი და ციხე 165, 166.
ნაქერალა 165.
ნაქერალას მთა 152, 158, 161.
ნაქულბაქევი 55.
ნაღვარევი 65.
ნაციხვარი 80.
ნაქარმაგვევი, სასახლე მეფეთა 75.
ნაქარმაგვევის-წყალი 75.
ნახიდური ან ნახიდვარი 39, 43, 45, 46, 47 შენიშვ., 49.
ნახკევიანი 101.
ნაჯბადიწი 45.
ნაჯიხურევი 153.
ნაჯიხურევის მთა 153, 153, 161, 162.
ნეინის-წყალი 98.
ნეკრესი, ძვ. ქალაქი; ეკლესია 99.

ნეძვის-კვეი 83.
ნიალისყურის მთა 130, 131, 133.
ნიკია 5.
ნიკოლაწმიდა, ეკლ. 158.
ნიკოფსია 171.
ნინიას ციხე 159.
ნინოწმიდა, ეკლ. 90.
ნინოწმიდის კვეი 90.
ნიქოზი, ეკლეს. 76, 78.
ნიჩბისი, მონასტ. 55.
ნიჩბისის-წყალი ან კვეი 55.
ნიჯგორი 128, 131, 133.
ნოკორნა, მონასტ. 91, 93, 94.
ნოკორნა-ბოკოწმის შორისი გორა 91, 94.
ნოკორნის კვეი 93.
ნოლა 150.
ნოლის-კვეი 150.
ნობპატო, ციხე, ეკლ. 96.
ნუა 84.
ნულის ციხე 79.
ნულის კვეი 79.
ნუნისი, ეკლ.-მონასტ. 82.
ნუნისის კვეი 82.
ნუსა 131.
ობის ციხე 48, 49 შენიშვნაში, 50.
ოდიში 21, 26, 147, 148, 165, 166, 167, 168,
169, 172, 173, 174.
ოვსეთი—ნახე „ოსეთი“
ოზურგეთი, სასახლე 175.
ოთა 127.
ოკამი 63.
ოკამის გორა 60.
ოკმის მინდორი 63.
ოკრიბა 147, 148, 150, 151, 152, 153, 157,
158, 162, 163, 164, 165.
ოლდამის-წყალი 129.
ოლდამის-კვეი 125.
ოლთისი 120, 138.
ოლთისი, ქალაქი და ციხე 138.
ომანის კვეი 51, 86, 95.
ონი 147, 160, 161.
ოპიზის მონასტერი 135.
ოყორის მონასტერი 80.
ოყორის-წყალი 80.
ორბეთი (ეკლეს.) 47.
ორბეთი, ციხე 44.
ორბეთის ციხე 148.
ორბოძალი 70, 75.
ორბოძლის მთა 70, 75.
ორმოხანის ტბა 39.

ორღარი, წყარო 153.
ოსეთი ან ოვსეთი 68, 71, 76, 103, 105, 118, 148 შენიშვნა, 173, 174.
ოსიაური 81.
ოფიშკეთი 164.
ოფრეთი, ქალაქი მცირე და ციხე 36.
ოქონა 80.
ოქონას მონასტერი 80.
ოშეთის-კვეი 47.
ოშორა ზემო, მონასტ. 127.
ოშორის კვეი 127.
ოხანის ციხე 91.
ოცხე 125.
ოცხის წყალი 125, 126.
ოძისი 63, 64, 68.
ოდრაზე 125.
ოდრაზეც ციხე 121.
ოდრაზო, ციხე და ქალაქი 124, 125, 174.
ოზერ-ზიდა, ციხე 64, 64 შენიშვნა.
ოჯოლას კვეი 152.
პალაკაციო, ტბა 38.
პალაკაციოს მთა 51.
პალიასტომის მდინარე 174.
პალიასტომის ტბა 174.
პანკისი 20, 91, 101—104, 118.
პანკისის მთა 101.
პანკისის კეობა 86, 102.
პანტონოვანის კვეი 125.
პარხალი 138.
პატარა-ლიხვი 70, 74—76, 115.
პატარა-ლიხვის კეობა 70.
პატარა ჯავა—ნახე „ჯავა“.
პატრვანი 46.
პერანგა 72, 79.
პერანგას მთა 77, 79, 80, 82, 154.
პეტრეს ციხე 84.
პირღებული, მონასტ. 44.
პონტოს ზღვა 29, 106, 122.
პრესნა 10.
ყალეთი, ქალაქი; ეკლესია 87, 91.
ყამური 68—70
ყამურის მთა 71.
ყბა 71, 115.
ყინვანი, ძვ. ქალაქი 91—93.
ყღელე 107, 103, 113, 117, 161.
ყღელე კეობა 114, 116.
ყღელის-კეობის წყალი 114.
რადარბაგანი 41.
რახშითის მთა 56, 57.
რანი 33, 35, 87, 106.

რაკა 22, 26, 107, 108, 110, 111, 114, 116,
117, 146, 147, 148 შენიშვ., 148, 149, 153,
154, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163,
165, 172, 173.
რაკის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
რაკის მთა 161, 171, 173.
რაკის-ხევი 58.
რახსი 33, 35, 138, 139
რეხი, დაბა 72, 73.
რეხის კეობა 72.
რეხულა ან ლეხურა 61, 69, 72, 73.
ლეხურის კეობა 72.
რიზა, ქალაქი მცირე 142.
რიონი 116, 117, 146, 147, 148, 149, 150, 151,
156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 174, 176.
რიონი, დაბა 147, 157.
რკინის-პალო 122, 142.
რკინის ციხე 49
რკინის-ჯვარი 125.
როკა 77.
როკის-კევი 77.
როკითი 150.
რომი 6, 6 შენიშვ.
რუისი, დაბა დიდი, ეკლეს. 78, 79.
რუისის მთა 73, 75, 78.
რუსთავი, ქალაქი 50, 95.
რუნის ციხე 167, 168.
საათაბაგო 120, 122, 125, 142.
სამილახვრო 71, 73
საფაგიო 168.
საბარათიანო 24, 48, 50, 51, 82.
საბატე 42.
საბაწმიდა, მონასტ. 76.
საბერძნეთი 142.
საბუეს წყალი 99.
საბურჯიანო 63.
საბურთაღის ველი 54.
საგარეჯო 87, 89, 90.
საგიპი, მდ. 34.
საგლონის ჭალა 58.
საგურამო 86, 93, 94, 95.
სადგერი 52, 59, 78, 83.
სადგრის ეკლესია 83
სადგრის კეობა 83, 84.
სადმელი, ციხე 158, 159, 162.
სადმელის კევი 153.
საგანეთი (ეკლესია) 156.
სავატანგო 70.
სახანოს ციხე 154.

სახანოს-წყალი 153.
საბის-ჭალა 51, 89, 95.
სააღე, ქალაქი მცირე 135.
სათლეს მდინარე 135.
სათოვლიას მთა 54.
საკეცე 158.
საკურდღლია 146, 150.
სალალაკის კლდე 53.
სალალაკის წყალი 52.
სალთვისის რუ 78.
სალიანი 33.
სალიპარტიანო 167.
სალომინაო 147, 150, 163, 164.
სალომინაოს-კევი 150.
სამადლო 46, 47, 49.
სამგორი 51, 86, 89, 95.
სამგორის ველი 95.
სამება 46, 100.
სამების ეკლესია 47, 90.
სამების მონასტერი 67.
სამების-კევი 90.
სამშავისი, ეკლეს. 72.
სამთავრო, ეკლეს. 61, 99.
სამიქელაო 164.
სამღერეთი 44, 132.
სამღერეთის-წყალი 132.
სამშვილდე, ქალაქი, ციხე, ეკლესია 44, 45, 50.
სამცხე 20, 23, 24, 25, 26, 33, 120, 121, 123, 128,
129, 132, 134, 138, 140, 150, 153, 157,
163, 174, 175, 176.
სამცხე-საათაბაგო 120, 125, 142.
სამცხეთო 121.
სამცხის-მთა 176.
სამწევრისის ციხე 58.
სანადირო-ქალაქი 36 შენიშვ.
სანაინი, ეკლესია 35.
სანსრები 130
საპონაურის კევი 42.
სარბიელა 59, 60 შენიშვ.
სარბიელას კევი 59.
სარვანის მინდორი 48.
სარკე, მონასტ. 58.
სარკინეთი, ქალაქი 13 შენიშვ., 36, 61, 72,
103
სარკინეთის-მთა 61, 63, 87, 93.
სარკინეთის-კევი 36.
სარმანიშვილის-კევი 83.
სასირეთი 78.
სატრედო 40.
სატყებელა 142.

საფარა, მონასტ. 127.
 საფერშეთი 64.
 საფიქლის-კვეი, (პირველი და მეორე) 41.
 საფურცლე 62.
 საქართველი 4, 11, 12, 13, 19, 23, 55, 59, 60, 79, 120, 125, 141, 142, 143, 144, 146, 176.
 საქართველოს-ყელი 122, 141.
 საქართველოს-ყელის მდინარე 139.
 საქართველოს ყელის კეობა 141.
 საქართველოს ციხე 79.
 საქართლო 120.
 საქებაბე 98.
 საქორიას კვეი 160.
 საღამოს ტბა 129, 131.
 საღირაშენის-კვეი 47.
 საღორის მთა 152, 153, 158, 161, 162, 165.
 საყავრის კვეი 46.
 საყალტუაჩი 48.
 საყდრაონი 86, 87, 91.
 საყორნე 157.
 საშიში 91, 92.
 საჩინო 147, 149, 150, 163, 164.
 საჩინოს-კვეი 150.
 საჩიჯავაძო 164.
 საჩხეიძო 163, 164.
 საჩხეიძოს წყალი 152.
 საჩხერე 151, 156.
 საციციანო 58.
 საცხენისი 70, 75, 95.
 საცხენისის მთა 56, 57, 58.
 საცხენისის-კვეი 95.
 საძეგური (69, 69) შენიშვ.
 საძელისი, მონასტ. 47.
 საძმორისი, ციხე, ეკლ. 98.
 საწალიკე 155.
 საწალიკის მთა 156, 158, 161, 162.
 საწირე 152.
 საწირის ციხე 152.
 საწირის წყალი 152.
 საჭილაო 164.
 სახარია, ციხე და სასახლე 166.
 საჯავახო 149, 164, 174.
 საჯავახოს მთა 150, 174.
 საჯავახოს-წყალი 149.
 საჯოჯის ჭალა 51.
 საბეკა, ციხე 150.
 საედაბადი (ტფილისში) 52, 54.
 საენაკი ეკლ. 166.
 შენეთი 26, 108, 117, 147, 148, 149, 158, 159, 162, 166, 167, 171, 172, 173, 174.

სვანეთის კავკასი—ნახე „კავკასია“.
 სვანეთის მდინარე 173.
 სველის კვეი 127.
 სველნეოს ფშანი 74.
 სველი, ციხე 77, 78, 156, 163.
 სვერის წყალი ან კვეი 77, 155-156, 156.
 სვეტია (ეკლ.) 173.
 სვეტიცხოველი, ეკლესია 61, 173.
 სვიმონეთი 152.
 სვირი 163.
 სვირის-კვეი 154.
 სიონი (ატენში), მონასტ. 57, 57 შენიშვ.
 სიონი (რაჭაში), ეკლეს. 161.
 სიონი (ტფილისში), ეკლ. 52, 53.
 სკანდა, სასახლე; ციხე 154.
 სკვირეთი 50, 52.
 სკვირეთის მდინარე 49.
 სკრის-კვეი 58.
 სლესის კვეი 124.
 სნეკვი 75.
 სნეკვის კვეი 75.
 სომანეთი 80.
 სომხითი 21, 22, 24, 25, 35, 36, 37, 46, 50, 51, 82, 106, 122, 138.
 სომხითის მთა 139.
 სომხით-საბარათიანო 82.
 სონა მდინარე 104.
 სონღალული 48.
 სორი, მონასტ. 159.
 სორის-კვეი 159.
 სოხსტერი (მონასტ.) 152.
 სოხოს კვეი 77.
 სპარსის წმ. გიორგის ეკლესია 77.
 სპერი 139.
 სპერის ზღვა 29, 120.
 სპერის მდინარე 141.
 სპერის მთა 140.
 სტანბოლი 9.
 სტეფანწმიდა, დაბა 67.
 სტეფანწმიდის ეკლესია 61.
 სტეფანწმიდის მონასტ. 72, 98 99.
 სურამი, მცირე ქალაქი 81, 82.
 სურამის ციხე 81.
 სურამის-წყალი 81.
 სურამის ქ.ლა 81.
 სურამის კეობა 81.
 სურები 175.
 სურების მთა 175.
 სურების კეობა 175.
 სუფსეის მდინარე 174, 175.

სხალ-დიდი 52, 55.
 სხალ-დიდის მთა 54.
 სიალნარი 46, 47.
 სხალ-ტბა 61.
 სხერტის ქალა 56.
 სსლეგი 77.
 სხოვი 159.
 სხოვის-კვეი 159.
 ტაბაკინი 154.
 ტაბაკინის-კვეი 154.
 ტაგნაგეთი 49.
 ტალავრის-კვეი 36.
 ტანა (მდინ.) 56, 57.
 ტანძია 40.
 ტაო 120, 121, 138, 139, 140.
 ტაოს-კარი 138.
 ტაწაღანის-ტბა 38.
 ტაშირი 37, 38, 39, 42, 48, 50.
 ტაშირის-მთა 38.
 ტაშირის-წყალი 37.
 ტაშის-კარი 51, 78, 83, 84, 120.
 ტაშის-კარი, დაბა 81.
 ტბეთი (ქართლში) 78.
 ტბეთი, ეკლ. (შავშეთში) 132, 135, 136.
 ტბეთის-მდინარე 135.
 ტბისი 47.
 ტბის-ყური 41, 43, 52, 60.
 ტეძერი 81.
 ტეხჭრი, მდ. 148, 166, 167.
 ტინის-მთა 60, 65.
 ტინის-ხიდი 78.
 ტკოცის-კვეი 79.
 ტოლა 149, 158, 162.
 ტოლა, ციხე 158.
 ტოლის-კვეი 158.
 ტონთიო 74.
 ტორნეს-კვეი 44.
 ტრაპიზონი 122, 142.
 ტრაპიზონის-მთა 137, 139, 141.
 ტრაწაყალის-ციხე 98.
 ტფილისი 24, 49, 51, 52, 53, 54, 59, 76 შე-
 ნიშე, 84, 93, 120.
 ტფილისის-გორაები 49.
 ტყე-ტბა 100.
 ტყვილიანა 62, 63.
 ტყვირი 148.
 ტყირბულის-კვეი 153.
 ტყის-სოფლის-კვეი 126.
 უდაბნო, ეკლ. 76.
 უღე 126.

უზნარიანი 42.
 უზნარიანის-ციხე 84.
 უთხვის-კვეი 81.
 ულუმბა 81.
 ულუმბას-მონასტერი 81, 82.
 უნაგირა 147, 166, 167.
 უნაგირას-მთა 148, 166.
 უქანი 62.
 ურბნისი, ძვ. ქალაქი 78, 79.
 ურია, დაბა 64.
 ურიები 125.
 უსანეთი, ეკლეს. 70, 72.
 უსანეთის-მთა 73, 74.
 უსისტყის-კვეი 72.
 უტოს-კვეი 101, 102.
 უფადარი 97, 98.
 უფლისციხე, ძველი ქალაქი 73.
 უძო, ეკლესია 49.
 უწეოა, ეკლ. 147, 161.
 უწლევი 81.
 უჯარმა ძვ. ციხე-ქალაქი; დაბა 88, 90, 91, 92,
 94, 95.
 ფაიქომი 107, 110, 113, 116.
 ფაიქომის-კეობა 113.
 ფანავრა 24, 43, 50, 84, 131.
 ფანავრის-ტბა 43, 120, 129, 130, 131.
 ფანავრის-ციხე 135.
 ფანასკეთი ან ფანასკეტი 24, 120, 123, 133,
 137, 138.
 ფანასკეტი, დაბა-ციხე 138.
 ფანასკეტის-მდინარე ან წყალი 138.
 ფანაქი, ეკლ. 138.
 ფარაენა 41.
 ფარსმანი (თუშეთში) 104, 105.
 ფარსმანის-კვეი 105.
 ფარსმანის-თუშეთი 104.
 ფარსმანის-თუშეთის-კვეი 104.
 ფარცხანაყანევი 150.
 ფარცხისი, ციხე 47.
 ფასონი 147.
 ფაწა 77, 145.
 ფაწის-მდინარე 77, 161.
 ფერსათი 84, 122, 124, 125, 144, 147, 149,
 150, 152, 154, 155, 155 შენიშე, 162, 163,
 164, 174.
 ფერსათის-მთა 124, 125, 123, 144, 147, 149,
 150, 163, 164, 174.
 ფინეზაური, მდ., კვეი 39.
 ფიტარეთი, მონასტ. 44.
 ფიფინეთი 96.
 ფიფინეთის-წყალი 96.

ფოთი 147, 167, 174.
ფოთის ციხე 174.
ფოკე 150.
ფოლადაური, მდ. 37.
ფონა, დაბა 82.
ფორჩხა 121, 139, 142.
ფორჩხა, დაბა დიდი 134.
ფორჩხის-კევი 182.
ფორჩხის-კევის მდინარე 134.
ფორჩხის კეობა 134, 135, 139, 142.
ფოსო 130, 131, 132.
ფოსოს ძთა 132.
ფოსოს წყალი 129, 130.
ფოტრისა 70.
ფოტრისის-კევი 70, 71.
ფოცხვერიანის-კევი 44.
ფოცხვის-კევი 126, 132.
ფოცხვის-კეობა 136.
ფრონე 81.
ფრონენი 145.
ფოთი 154.
ფუნდუკის-კევი 40.
ფშავი 86, 87, 88, 91, 92, 93, 102, 117, 118.
ფშავ-კვესურეთი 117, 118.
ფშავ-კვესური 86, 91, 118.
ფცა 79, 80.
ფცის-წყალი 79, 80.
ფხოელი 117.
ფხოელნი 86, 93.
ქალაქა, დაბა 114.
ქალის-ციხე 45.
ქანდა-ცეხე 63.
ქაოზიანი, ძვ. ქალაქი 36, 36 შენიშვ.
ქარვასლის-კევი 41.
ქარვასლის-კევის მთა 41.
ქარზამეთი, მონასტ. 128.
ქარზამეთის კევი 128.
ქართლი 5, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 35, 37, 38, 43, 51, 55, 57, 59, 60, 62, 64, 70, 75, 78, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 94, 106, 107, 110, 111, 114, 115, 120, 122, 123, 124, 128, 131, 133, 142, 144, 145, 147, 150, 151, 155, 160, 161, 162, 163, 174.
ქართლი ზემო 71, 120, 121, 128, 133.
ქართლი შიდა 24, 71, 84, 120.
ქართლის კავკასი—ნახე „კავკასი“,
ქართლის მთა 55, 61.
ქართლის-ყელი 122, 141.
ქართლის-კევი 55.
ქართლის-კეობა 129.

ქარჩოზი 68, 69.
ქარჩოზის ციხე 69.
ქაჩალაური, მონასტ. 102.
ქაჯეთის ციხე 176.
ქაჯთა-ტუნი, ციხე-ქალაქი 130.
ქაჯთა-ციხე, ციხე-ქალაქი 130.
ქედა, დაბა 134.
ქელმაჰმადის სოფელი 116.
ქემერტი 77.
ქემერტის-წყალი 81.
ქეშელთის კევი 77.
ქვაბი, დაბა 72, 82, 155.
ქვაბისმანი, მონასტ. 72.
ქვაბის კევი 124.
ქვაბლოვანი 98.
ქვაბლოვანის-წყალი 126.
ქვათაბევი, მონასტ. 55, 56.
ქვაყრილი 128, 132.
ქვაყრილის მთა 132, 137.
ქვაციხე 153.
ქვაციხეს მდინარე 153.
ქვეერულა, კევი 153.
ქვემო ზრამაგა—ნახე „ზრამაგა“.
ქვენატკოცა 79, 80.
ქვეშის ციხე 39.
ქვეშის-კევი 39.
ქვია-კარი 83.
ქვიტკირის ლილო 94.
ქვიშილეთი, ციხე 157.
ქვიშეთი 81, 83.
ქიმერეთის კევი 83.
ქისიყი 22, 62, 87, 89, 90, 95, 97, 98, 102.
ქისტელი 67, 118.
ქისტეთის-წყალი 117.
ქისტი 67, 105, 107, 117, 118.
ქისტის-წყალი 66, 112.
ქისტ ღლიღვი 104.
ქისტ-ძურძუკი 118.
ქისტ ძურძუკის-წყალი 112.
ქნოლო 62, 68, 70, 71.
ქნოლოს მთა 70.
ქნოლოს ტბა 71.
ქობერის მონასტერი 35.
ქობულეთი, ქალაქი მცირე 175.
ქობულეთის მდინარე 175.
ქოზიფა, მონასტ. 58.
ქოლოთქვიტკირი 63, 70, 72, 73.
ქსანი 25, 63, 64, 68, 71, 72, 75, 84.
ქსნის კევი 60, 64, 68, 115.
ქსნის კეობა 72.

ქსოვისი 63
ქუთათისი, ქუთაისი 19, 147, 157, 164, 165.
ქუთაისის ციხე 157.
ქუმურლუს ციხე 133.
ქურდ-ვაჭრის-კვეი 34.
ქურთათა 112, 113.
ქურთაული 66, 107, 112, 113, 116.
ქურთაულის წყალი 112, 113.
ქურმუზი 96.
ქურმუზის წყალი 96.
ქუტირი 150.
ქცია, დაბა 40, 43, 44.
ქცია, მდინ. 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 53, 60.
ქციის კრაპი 40, 41, 43, 44, 45.
ქცხილვანი, ქრცხილვანი, ქალაქი მცირე 76,
77, 78.
ქცხილვანის კეობა 78, 160.
ღადო 128, 145, 163.
ღადოს მთა 84, 122, 144.
ღარაის-კარი 62.
ღარი, დაბა 160.
ღარულას-კვეი 160.
ღები, დაბა 76, 116, 117, 147, 161, 162.
ღვანეთის-კვეი 153.
ღვთაების ეკლესია (მარტყოფში) 95,
ღვთარას კვეი 158.
ღლიღვეთი 118.
ღლიღვი 87, 93, 102, 104, 107, 118.
ღლიღვის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
ღლიღვის წყალი 118.
ღლიღვ-ქისტი 104.
ღობიეთი 127.
ღოგად-კვეი 124.
ღოდორი 82.
ღოუზნის-კვეი 48.
ღოდეთის-კვეი 79.
ღრეღის-კვეი 126, 127.
ღრუღო 153.
ღუღოს-კვეი 65.
ღუღუშაურის ციხე 67.
ღუის-კვეი 57.
ყაბანი, დაბა 112.
ყაბარდა 107.
ყაბარდა დიდი 172.
ყახანი, ქალაქი მცირე 38.
ყაიყული 38.
ყაიყულის მთა 51.
ყალღუ მთა ან ყალღუს მთა 33, 121 შენიშვ.,
122, 123, 128, 133, 137, 138, 139.

ყამსას ციხე 154.
ყანჩეთი, მონასტ. 68.
ყარაბულახი, დაბა 41.
ყარაია 50, 51, 86.
ყარაღაჯი (მთა) 38, 39.
ყარაღაჯი (ალახანზე), სსსაზღვ, მცირე ქალაქი
და ციხე 86, 96, 97.
ყარაღაჯი (ჭალა) 51.
ყარსი 38, 122, 133.
ყარსის მთა 122, 123, 128, 129, 130, 131,
133.
ყაყიდური, დაბა 112.
ყელი 66.
ყერძენის მთა 83.
ყვარელი 99, 103.
ყვარელის-წყალი 99.
ყველი, ციხე 126, 128, 135, 136.
ყვერბილის-კვეი 84.
ყვიბისა 124.
ყვირილა 145, 147, 150, 151, 152, 153, 15
155, 156, 160, 162, 163, 164.
ყიზყალა, ციხე 45.
ყინცივისი, მონასტ. 58, 124.
ყოვლაღუშიდის ეკლესია (თრუსოში) 115.
ყოზღუზი 103.
ყორანთა 40, 153.
ყორნისი 79.
ყორნისის-კვეი 79.
ყურსები 152.
ყურყუთა (ჭალა) 48.
შავი არაგვი—ნახე „არაგვი“.
შავი ზღვა 30, 121, 133, 142, 144, 166, 171,
172, 174.
შავი-წყარო, დაბა 41.
შავნაბადი 43.
შავრაშეთი, შავრაშეთის მთა 41, 130.
შავშეთი 120, 121, 126, 128, 131, 132, 135,
136, 137.
შავშეთის მდინარე ან წყალი 135, 136.
შავშეთის მთა 136.
შავ ტყე 60, 72.
შავ-წყალი 83, 84,
შაკიზი 96.
შანბიანი 43.
შანბიანის მთა 40.
შანბიანის-კვეი 40, 71.
შაორა (ჯავახეთში) 43.
შაორი (რაჭაში) 158.
შაორის მთა 43.
შაორის ტბა 158.

შაორის წყარო 43.
შარვაშეთის მთა 128, 129.
შარობის ლილო 51.
შაქი 87.
შემოქმედი, ეკლ. 175.
შერთული, დაბა 75, 76.
შთასავალი 66, 68, 115.
შიგნით კანეთი—ნახე „კახეთი“.
შიდა ქართლი—ნახე „ქართლი“.
შილდა 103.
შინდარა 81.
შინდისის გორა 52.
შინდისის მთა 52.
შინდობის მონასტ. 137.
შიოს უბანი 63.
შიოს-უბნის წყარო 63.
შირაქი 98.
შიფაქლუს მთა 140, 140 შენიშვ., 141.
შოლა 81, 82, 145.
შოლის მდინარე 81.
შორაპანი, ქალაქი; ციხე 151, 154, 155, 162, 163.
შორაპნის მონასტ. 127.
შროშის-კევი 155.
შტორი 101.
შტორის-კევი 86, 101.
შუამთა, მონასტ. 87, 90, 100.
შუაცევირი 71.
შუაცევირის მთა 71.
შულავერი, დაბა დიდი 36.
შულავერის გორა 49.
შულავერის ციხე, მცირე 36.
შულავერის წყალი 36.
შულავერის-კევი 36, 128.
შულავერის კეობა 36.
შურას ციხე 52.
შქმერი, დაბა დიდი 160, 162.
შხეთი, ციხე 166.
ჩაბარუნეთის-კევი 71.
ჩადივარი 51, 86, 95.
ჩადივარის გორაები 89.
ჩაისი, ეკლეს. 167.
ჩანგილარ-ბეგთათაეის მინდორი 63.
ჩასავალი 66, 67.
ჩაქეი 176.
ჩაქეის-წყალი 176.
ჩალმა 104.
ჩაჩანი 104, 105.
ჩახმართის-კევი 104.
ჩდილის კევი 82.

ჩელეთი, ძვ. ქალაქი 90, 91.
ჩელთის-წყალი 99.
ჩერქეზი (ქვეყანა) 66, 107, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118.
ჩერქეზის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
ჩერქეზის მთა 107, 108, 112, 113, 115, 116, 117.
ჩერქეზიძე 116.
ჩერქესი 172.
ჩიმი 67, 107, 112, 113, 116.
ჩიმიოთი 112.
ჩიმიოთის წყალი 112.
ჩიჩიტური, მონასტ. 50.
ჩიხორი, ქალაქი მცირე 154.
ჩოლაბური, მდ. 153, 154, 163.
ჩონისის-კევი 159.
ჩოხელთ-კევი 65.
ჩუმეში 157.
ჩულურეთი 130.
ჩხარი, ქალაქი; დაბა; ეკლეს. 153, 163, 165.
ჩხარულა, მდ. 153.
ჩხარულა მეთრე 153.
ჩხერი 155.
ჩხერიმელა, მდ. 72, 82, 145, 155, 155 შენიშვ. 163.
ჩხერის ციხე 155, 155 შენიშვ.
ჩხიკუთა, ეკლეს. 47.
ცაგერი, ეკლესია 149.
ცეცხლის-ჯვარი 65, 79.
ცეცხლის-ჯვარის მთა 80.
ცივი (მთა) 42, 87.
ცივ-გონბორის მთა 89.
ცივის მთა 97, 98, 99, 100.
ციკარა 62, 65, 66.
ციკარას-წყალი 66.
ციხე გოჯი, ქალაქი და ციხე 164, 166.
ციხე-დარბაზი 157.
ციხე დიდი 55.
ციხის-ძირი (ქსანზე) 63.
ციხის-ძირი (შოლაზე) 81.
ციხის-ჯვარი 83.
ციხის-ჯვარის ციხე 83.
ცორტავი, ძვ. ქალაქი 36 შენიშვ.
ცუნქის-კევი 126, 127.
ცუცხვათი, ციხე 151, 152.
ცუცხვათის-კევი 151.
ცხენის-ტერფი 54.
ცხენის-წყალი 147, 148, 149, 157, 164, 166, 169.
ცხვილოსის მთა 73.

ცვილოლის ციხე 72.
 ცხერისის-კევი 42.
 ცხირეთის ციხე 56.
 ცხოპი, ჭალაქი; დაბა 168, 169.
 ცხოშის მდინარე 169.
 ცხრაზმა 65, 69
 ცხრაზმის კევი 69.
 ცხრაკარა, მონასტერი 102.
 ცხრაწყარო 69, 70.
 ცხრაწყაროს-წყალი 69.
 ძამა, მდინ. 58.
 ძამის მონასტერი 58.
 ძამის რუ 58.
 ძამის ციხე 58.
 ძამის ეკობა 58
 ძარი 78.
 ძარის მთა 79.
 ძალინა 80.
 ძეგვის წყალი 54 შენიშვ., 60.
 ძეგვის-კევი 55.
 ძეგლვევი, დაბა 160.
 ძეგრი, დაბა 152.
 ძეგრის-წყალი 152, 153.
 ძეგრულა, კევი 152, 153.
 ძელიტეშმარტის მონასტერი 35.
 ძეგლგომარეთის-კევი 44.
 მირულა, მდ. 72, 82, 145, 154, 155, 162, 163.
 ძმუისი, ციხე 157.
 ძმუისის მთა 157.
 ძმუისის-კევი 157.
 ძურძუკეთი 106, 107, 117, 118, 173.
 ძურძუკი 65, 67, 88, 92, 107, 118.
 ძურძუკის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
 ძურძუკის-წყალი 112, 117.
 ძურძუკ-ფშავს შორისი კავკასი—ნახე „კავ-
 კასი“.
 წავკისის გორა 52.
 წავკისის მთები 52.
 წალკა, ეკლესია 42.
 წალგლის-წყალი 79.
 წაქვის კევი 82.
 წედისი (ჭართლში), ციხე 57.
 წედისი (რაჭაში), დაბა 160.
 წედისის-კევი 57.
 წევა, ეკლ. 155.
 წესი, დაბა 159.
 წვერი 79.
 წვერის ციხე 49.
 წითელ-ეკლესია (მონასტ.) 40.
 წითელი კლდე 127.

წილკანი, ეკლესია 63.
 წილკნის მთა 65.
 წილკნის რუ 63.
 წინა-მინდორი 97, 98.
 წინა-რეხი 56.
 წინ-კიბე, ციხე 69.
 წინ-უბანი 124.
 წინ-წყარო, ქალაქი მცირე 47, 49.
 წირდალის-კევი 93.
 წირქვალდი, დაბა და ციხე 68.
 წიფა 81.
 წიფორის მთა 70.
 წლევი 60, 72.
 წლევის მთა 63, 72.
 წმიდის გიორგის მთა 157, 158, 161, 165.
 წნისი, მონასტ. 124.
 წნისის-კევი 124.
 წოდორეთი 55.
 წოვა 104.
 წოლდი 73.
 წოლდის-კევი 73.
 წონა 77, 156, 159, 161.
 წორბისი 79,
 წოფა, ციხე მცირე 36.
 წრაუთი 46.
 წრომი, მონასტ. 58, 59.
 წუნა, ციხე-ქალაქი 21, 124, 130, 133.
 წუნარი, ეკლეს. 79.
 წუნარის-კევი 79.
 წურწყუმა, ეკლეს. 126.
 წურულაშენი, მონასტ. 37.
 წუქეთი 95, 96.
 წყალდაფანულას-კევი 150.
 წყალთაშუა 45.
 წყალ წითელა 151, 152, 162, 164, 165.
 წყაროს თავი, ეკლეს. 129, 130, 131.
 წყდულეთი 49.
 წყნეთი 54,
 წყნეთის-გორა 52.
 ჭალა (რეხულას ხეობ.) 72, 73.
 ჭალა (იმერეთისა) 80, 151, 152, 155, 156.
 ჭალა ტყე 153.
 ჭანეთი 121, 122, 123, 134, 141, 142, 175.
 ჭანეთის მთა 134, 141, 142.
 ჭანის-წყალი 167.
 ჭაბალა, ძვ. ქალაქი 36
 ჭაბალის გორა 49.
 ჭართალის მთა 65.
 ჭართალის-კევი 65.
 ჭარი 96.

ჰაქვითი, ციხე, სასახლე 167.
ჰაჭარაქის-კვეი 128.
ჰელენჯიხი, ეკლეს. 167.
ჰერაჰვეის-კვეი 81.
ჰერემი, ძვ. ქალაქი; ეკლესია 99.
ჰერემის წყალი 99.
ჰვარები 56, 59.
ჰვინტა, მონასტ. 124, 126.
ჰიაური 98, 103.
ჰიდროთა, ციხე 161.
ჰიგჰივა, მდინ. 44.
ჰიგჰივის კრამი 44.
ჰილოენის-კჰეი 135.
ჰიორა, დაბა 161.
ჰიორა 162.
ჰიქიანი, მთა 43.
ჰობარეთის-კვეი 127.
ჰობის-კვეი 84, 123, 124, 131.
ჰოეთი 97.
ჰოლიბურის კვეი 79.
ჰოროხი 121, 123, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 144, 174, 175, 176.
ჰოროხის კეობა 136.
ჰოტორის-კვეი 95.
ჰოტკანი 33, 36.
ჰოტკანის-კეობა 36.
ჰურთა 69, 70.
ჰურთის-წყალი 69, 69 შენიშვ.
ჰურთის-კვეი 69.
ჰყვისი, ციხე 149.
ჰყონდიდი, ეკლ. 166, 167.
ხადის ციხე 68.
ხავეთი 130, 131.
ხავეთის ტბა 130.
ხანდოს-კვეი 65.
ხანი, დაბა 150.
ხანის-წყალი 150, 151.
ხარაგეული, ციხე 154, 155, 162, 163.
ხარკაშანი 105.
ხარკაშო, ეკლეს. 91, 92.
ხარხელი 66.
ხაშმი, მონასტ. 90.
ხაშური 81.
ხახული, ეკლესია-მონასტ. 121, 140, 141, 151.
ხეთა, ციხე, სასახლე 167.
ხეთაძე 107, 112.
ხეთაძე—ჩერქეზის მთა 107.
ხეთაძის დაბა 117.
ხენძორეთი, დაბა დიდი 140, 141.
ხეობა 78.

ხერთვისი, ციხე 128, 129, 130.
ხერკი 86, 91, 93, 94, 95.
ხერკის მთა 91, 93, 94.
ხერკის-კვეი 93.
ხეფინის-კვეი 154, 155.
ხევანა 126.
ხვარამხეს ხიდი 133, 137.
ხვედურეთი 58.
ხვედურეთის კეობა 58.
ხიდარი, ციხე 64.
ხიდისთავი 124.
ხიდის-კარი, ციხე 159.
ხიმში 159.
ხინგის მდინარე 127.
ხინო, ეკლ. 175.
ხინოს მდინარე ან წყალი 175.
ხინოს მთა 175.
ხინოს კეობა 175.
ხინწის-კვეი 39.
ხირსა, მონასტერი 97.
ხობა 127.
ხოვლე 56.
ხოვლეს კვეი 56.
ხოზონხეთი, ქალაქი 106.
ხომლის კლდე 147, 148, 149, 157, 165.
ხონი, ეკლესია 150.
ხოჯორნა, ეკლესია 36.
ხოჯორნის კეობა 36.
ხორანთა, ქალაქი, ციხე 88, 89, 95, 96, 97, 98.
ხორასანი 51, 89.
ხორაუგი 89, 94, 95.
ხორგი, დაბა; სასახლე 167.
ხორგის-წყალი 167.
ხორნაბუჯი, ქალაქი და ციხე 20, 87, 97, 100.
ხორჯის ციხე 102.
ხოსპიოს-კვეი 124.
ხოტევი 158.
ხოტევის ციხე 158.
ხოტევის-წყალი 158.
ხოფა, მონასტ. 68.
ხოფი, ეკლ. 167.
ხოფჯა, ქალაქი მცირე 142.
ხოფჯის მდინარე 142.
ხოშაგერმა 48.
ხოხი 112, 114, 115.
ხოხის კავკასი—ნახე „კავკასი“.
ხოხის მთა 112, 113, 114.
ხრეთი 153.
ხტანი 80.

ბტანის-კევი 79, 80.
ხულუტის ციხე 44.
ხუნანი, ციხე ქალაქი 35, 36, 36 შენიშვ., 37,
41, 45, 46, 47 შენიშვ., 49, 50, 86.
ხუნანის ველი 45.
ხუნახი 96, 98.
ხწვე 77.
ხწვის-კევი 77.
კადა, დაბა 65, 66.
კანდო 65.
კარულის რთა 70.
კარხელთ-კევი 65.
კევაშენები 127.
კევი 65, 66, 67, 107, 108, 112, 113, 115, 117,
118.
კევის არაგვი—ნახე „არაგვი“.
კევის-ყელი 107, 115.
კევის ჯვრის-კევი 82.
კევის კეობა 68.
კეესურეთი 92, 93, 117.
კეესურეთის-წყალი 92.
კეესური 86, 91, 118.
კეეღრმა 43, 56.
კეეღრმის-კევი 42.
კეეღრმის-კრამი 42.
კეე-მხარი 51, 94.
კეობა 25, 82, 83, 84.
კეორის-კევი 159, 160.
კერკი 91.
კეფინის კევი 72, 82.
კეფინის-კევის კეობა 83.
კორკები 43, 72.
კცისის-კევი 58.
ჯაბა, დაბა 113.
ჯაბოეთის-კევი 127.
ჯავა 77.
ჯავა პატარა 77,

(პატარა) ჯავის კევი 77.
ჯავათი 33.
ჯავახეთი 33, 120, 121, 123, 124, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 138, 139, 141.
ჯავახეთის მდინარე 128.
ჯავახეთის მთა 127, 129.
ჯავახეთის მტკვარი 128, 129, 130, 131.
ჯავახეთის წყალი 129.
ჯამჯამი, მთა 56.
ჯანდირი, მონასტ. 40.
ჯარეურთი 155.
ჯარიაშენი 70.
ჯარიეხი 112, 117, 118.
ჯაფირის საფლავი 57.
ჯაყის-წყალი 126.
ჯეჯორი 160.
ჯეჯორის მდინარე 160.
ჯვარი (მცხეთისა) 87, 94.
ჯვარის ეკლესია (ტფილისში) 53.
ჯვარის მთა 61.
ჯვარის მონასტერი (თიღვას) 80.
ჯვარის მონასტერი (მცხეთას) 94.
ჯვარის მონასტერი (იერუსალიმისა) 79.
ჯვარის ციხე (სამცხეში) 124.
ჯვარის ციხე (წყალწითელაზე) 152.
ჯიბლიზი, დაბა 112.
ჯინპრობი 132.
ჯიქეთი 171, 174.
ჯილაური 93.
ჯონის-კევი 152.
ჯორჯიანი 28.
ჯრუჭი 156.
ჯუმათი, ეკლ. 174.
ჯუმათის მთა 174, 175.
პავარი 105.
ჭუჯაბის მონასტერი 37.

8. საზნოებრივი საძიებელი

<p>აბანო, მკურნავი ბუგრისა } " " მუწუქისა } 125. " " ქარისა } აბანონი 51. აბანონი ავაზიანნი } " დიდშენნი } 52. აბრამადი 16. აბრეშუმი 29, 34, 45, 48, 82, 88, 94, 96, 103, 111, 122, 145, 163, 170, 176. აგარაკი კეთილი 97. აგარაკნი 85, 122, 140, 162. აგარაკნი შვენიერებით აღმკულნი 136. აგარაკიანი 176. აგარაკოვანი 96, 172. აგარანი 143. ადათი მშობიარობის დროისა 105. ადათი სიმნდალის შესახებ 105. ადათი სიძვა-მრუშობის შესახებ 105. ადგილი ბარი 164. " გამოხვეული მთებიტა 160. " ვენახოვანი 102. " კომკოვანი 65. " მცირედ ველიანი 102. " მცირე წყლიან-მდინაროანი 102. " ნადირიანი 75. " ნაყოფიერი 164. " " ვენახ-ბილითა 96. " " მარცვლითა 96. " ფრინველიანი 75. " ტურფა 75. " ტყიანი 102. " უშენი 60. " წყლისათვის შემჭირნობს 89 90. " ქალიან-მინდვრიანი 75. " ბილიანი 102. ადგილები 144. ადგილები ჩენილნი 142.</p>	<p>ადგილის აღწერა 3. ადლი 57, 61, 111. ავაზანი დიდ-დიდნი 74. " ქვისა 94. " - შვენიერნი } " წყლიანი } 74. ავათ მოსილნი 104. ავმოიარალენი 104. ახნაური-ნი 12, 14, 19, 23, 25, 26, 27, 51, 60, 78, 82, 85, 89, 102, 103, 149, 162, 163, 164, 165, 167. ახნაური გვარიანი 64. " სახასონი 22. ახნაური ჩინებული 23. ათაბაგი 20, 25. აკაური 30. ალალი 30. ალამი 22. ალუბალი 29. ალუჩა 29. ამბარი 39. ამილახორი 16, 24. ანდაკია 31, 146, 170. არვე 37, 43, 48, 89, 146, 170. არუნალი-ნი 39, 40, 43, 108, 132, 139. არჩვი 30, 34, 43, 68, 84, 109. არწივი 30. ასისტავი 24. ასკატა 30, 122, 146. ასკილი 108. ასპანახი 30. ასპარეზი 15, 21, 22, 54, 157. ატამი 29. აფთარი 30, 48, 146. აქლემი 30, 35, 42, 45, 48, 59, 64, 66, 73, 82, 145, 149, 162, 176. აქლემთ სადგომი 48. აღაჯი 29.</p>
--	---

ახალუხი 32.
ახალწლის კვლევა 21.
ბაბა ყველი 30.
ბაბილო 163.
ბადე 33
ბადე წამოსაკრავი 146.
ბადრიჯანი 29, 34.
ბახიერნი 16.
ბახიერთუხუცესი 16, 21.
ბახნი 16
ბალამწარა 29.
ბალახი 51.
ბალახიანი 33, 63, 66, 89, 97, 165.
ბალახნი 40.
ბალახნი მოუკლებელნი 59.
„ სურნელნი 30.
ბალახოვანი 42.
ბალახ-ყვავილი 60.
ბალახ-ყვავილიანი 43, 132.
ბალლოჯი 29.
ბამბა ან ბანბა 29, 34, 40, 45, 48, 56, 59, 70,
73, 81, 88, 94, 96, 102, 103, 111, 134,
136, 142, 145, 149, 162, 163, 176.
ბარდნალიანი 150.
ბარი 30.
ბატი 30, 54, 146.
ბატი შავი 30.
ბეგარა 145, 146.
ბეგი 26, 137.
ბეგი შავშეთისა 131, 135.
ბედიელი 21.
ბოზა 111.
ბოლო-ბეჭედა 30.
ბოლოკი 29.
ბოლო-წითელი 146.
ბონდო 148.
ბორა 31.
ბორცვი ნაკერპავი 28.
ბორცუნი 28.
ბოქოულინი 16, 23.
ბოქოულთუხუცესნი 16.
ბოქო-მალალი 104.
ბრინჯი 29, 34, 40, 48, 56, 59, 70, 73, 81, 88,
94, 96, 102, 103, 134, 136, 142, 145, 149,
162, 163, 164, 165, 170.
ბროლი 44, 66.
ბროლი წითელი 66.
ბროლის ქვა 109.
ბროწეული 29, 34, 45, 136, 170, 176.
ბროწეულიანი 48.

ბრპენი 56, 109, 111, 114.
ბრპენი 111.
ბრტობა მოხუცებულთა 111, 119.
ბუ 30.
ბუგრი 57, 79 80, 125.
ბუზი 31.
ბუკ-დაბდაბი 18.
ბუკ ტაბლაკნი 17.
ბუკ ტაბლაკთა მცემელნი 17.
ბულბული 30.
ბურთობა 22.
ბუსტული 29.
ბუქნი 16.
ბუქ ეკლესიისა 151, 152.
ბუტობა მოხუცებულთა 140.
გაახნაური შვილებულნი 25.
გავაზი 30.
გახაჩენი 17.
განცხრომა-ნი 18, 21.
განცხრომა როკვა 19.
განძი მღებარე 152.
გარიელი 30.
გაძვევა მამულიდან 15.
განწესება ქვეყანათა მიმართ 14.
გაჯი 54.
გაჯით გალესილნი 54.
გვარი 14.
გვარნი მეფეოა 20.
გვარნი მთავართა 20, 24.
გვარნი უმდაბლესნი 111.
გვარნი უწარჩინებულესნი 107, 110.
გვარიანნი 107.
გვარჯილა 35, 48, 109, 111, 114.
გვარჯილა კლდის ნოტიობიდან 35, 114.
გვირაბი დიდი წყლამდე 154.
გვირაბი გზად 176.
გვირაბი ქვიტყირისა 74.
გვირაბი ჩახვრეტით ჩაკაფილი 73.
გველი-ნი 146.
გველი უწყინარი და უვნო 146.
გველ-ხოკერა 31.
გვირგვინის დადგმა 19.
გვრიტი 30:
გზა-ნი 141.
გზა აზრუმისა 140.
„ არტანს 137.
„ არტანუჯს 132, 133.
„ აქარას 126.
„ ბადელიძეებში 116.
„ ბაიბურდს 139.

გზა ბანას 183.
 „ ბალდადს 125.
 „ გაღმა-მკრიდამ 103.
 „ გლოლას 114, 116.
 „ გუდამაყარს 67.
 „ გურიას 126, 134.
 „ გუჯარეთს 58.
 „ დვალეთს 78.
 „ დვანს 160.
 „ დიგორს 113, 117.
 „ ერუშეთს 126, 136.
 „ ვალაგირს 113.
 „ ზარზმას 135, 136.
 „ ზახას 78.
 „ ზროგოს 113.
 „ თელავს 100.
 „ თორთომის კეობასა შინა 139.
 „ თოდრას 104.
 „ თრუსოს 115.
 „ თუშეთს 102, 103.
 „ იმერეთის კალისაკენ 80.
 „ ისპირის კეობასა შინა 134, 141.
 „ კასრის კვეში 116.
 „ კლდე გაქრილი 55.
 „ კლდესა შინა 136.
 „ კოლას 137.
 „ კუდაროს 114.
 „ ლოპოტის კვეხედ 104.
 „ ლუხუნხედ 117.
 „ მალრან-დვალეთს 115.
 „ ნარას 113.
 „ უბას 115.
 „ უღელეს 116.
 „ რაქას 114, 117, 153, 154, 156.
 „ სადმელს 159.
 „ სამცხეს 132, 134.
 „ სვანეთს 117, 149, 153.
 „ ტაოს 140.
 „ ტბეთს 139.
 „ ფაიქომს 113.
 „ ფანასკეტს 133.
 „ ფოცხვის კვეს 132, 136.
 „ ფშავში 118.
 „ ქართლს 114, 115, 155, 160.
 „ ქისტეთს 67.
 „ ქცხილვანის კეობასა 160.
 „ ლებს 117.
 „ ლლიღვეთს 118.
 „ ყარსის ადგილებთა შინა 133.
 „ ყველს 135, 136.

გზა შავშეთს 126, 132.
 „ შიგნით კახეთს 90.
 „ ჩერქეზსა შინა 116, 118.
 „ ძურძუქს 67.
 „ ქანეთს 134.
 „ კვეს შინა 66, 118.
 „ კვესურეთს 118.
 გლეხი 131.
 გლეხნი 23, 88, 89, 123, 129.
 გლეხნი დაბაღნი 110.
 გლეხი მსახური 22.
 გლეხი მუშაკი 14.
 გლეხნი შეწერილნი 27.
 გლეხთა შვილნი 146.
 გლეხთა ძენი 14.
 გლონი 68.
 გნოლი 30.
 გოგირდი 109, 111.
 გოგირდი კარგი 114.
 გოდოლი 161.
 გოდლოვანი 161.
 გორა-მთიანი 136.
 გორა-მთა-ლეღვიანი 142, 176.
 გორიანი 129, 138.
 გორიანი მაღალნი 28.
 გოჭა 31, 34, 146.
 გუგული 30.
 გუძლი 31.
 გურზი 14.
 გურიელი 26.
 გუჯარი 17, 24, 26.
 დაბა 34, 61, 64, 68, 74, 75, 80, 81, 82, 83,
 90, 100, 113, 114, 125, 127, 132, 134, 138,
 150, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159,
 160, 163, 167, 169.
 დაბა ბროწეულიანი 48.
 დაბა გოდლოვანი 161.
 „ დიდი 72, 78, 80, 112, 118, 134, 135,
 138, 140, 160.
 „ ვენახოვანი 48.
 „ კარგი 67.
 „ კეთილი 113.
 „ კლდესა ზედა 65.
 „ კოშკოვანი 112, 113, 114, 161.
 „ კოშკოვან-გოდლოვან-ზღუდიანი 161.
 „ ლეღვიანი 48.
 „ მგზავსი ციხისა 161.
 „ მოზღუდვილი 161.
 „ მოზღუდვილი კლდითა 65.
 „ უვენახო 160.

დაბა უხილო 160.
 „ ხილიანი 48.
 დაბანი 85, 143.
 დაბანი კოშკოვანნი 115.
 დაბანი ციხოვან-კოშკოვანნი 117.
 დაბები 107.
 დაბნები 14, 42, 73, 78, 81, 89, 90, 97, 101,
 104, 113, 115, 117, 121, 126, 131, 132,
 133, 134, 137, 138, 139, 141, 160, 162.
 დაბნები აგარაკად 162.
 „ დიდ-მცირენი 136, 140.
 „ ვენახოვანნი 65.
 „ ვენახ-ხილიანი 89, 160.
 „ მთათა 59.
 „ მოსაველიანი 65, 160.
 „ მრავალი 74.
 „ მცირე 94.
 „ უწყლობით არანაყოფიერნი 65.
 „ შენნი 143.
 „ ხილიანი 65.
 „ ჭილიან-ვენახიანი 77.
 დაბნებით შენი 37.
 დაბნების აღშენება 46.
 დაბნებიანი 45, 75, 91, 100, 113, 114.
 „ 116, 117, 118, 149.
 დაბნოვანი 113.
 დაბოვანი 115.
 დაბა * აბანო.
 „ აბულმუჯი.
 „ აგარა.
 „ ავლევი.
 „ ავქალა.
 „ აკაურთა.
 „ ალამბარი.
 „ ამაშუკეთი.
 „ ამბროლაური.
 „ დიდი ანაკერტი.
 „ ანგუსტი.
 „ არადეთი.
 „ არანისი.
 „ არბო-წმიდა.
 „ არპანი.
 „ არწივანი.
 „ ასანური.
 „ ატოცი.
 „ აშატურთ-კარი.
 „ აჩაბეთი.
 „ ახალდაბა (სკვირეთის ხეობაში).

დაბა ახალდაბა (ქსანზე)
 „ ახმეტა.
 „ ბახალეთი.
 „ ბაილეთი.
 „ ბაჟი.
 „ ბალდადი.
 „ ბეკამი.
 „ ბელოთი.
 „ ბერბუკი.
 „ ბერდიკი.
 „ ბერშოეთი.
 „ ბერძენაული.
 „ ბილა.
 „ ბიყარი.
 „ ბობნავი.
 „ ბოეთანი.
 „ ბოკოწანი.
 „ ბოლი.
 „ ბოქენო.
 „ ბორალანი.
 „ ბოსლები.
 „ ბუა.
 „ ბრეძა.
 „ ბრილი.
 „ ბუქოლეთი.
 „ გასადინარი.
 „ გეგუთი.
 „ გერგეთი.
 „ გერი.
 „ გველეთი.
 „ გვეძინეთი.
 „ გლოლა.
 „ გოდოვანი.
 „ დიდი გომარეთი.
 „ გომი.
 „ გომიჯვარი.
 „ გორდი.
 „ გოსტიბე.
 „ გოფანთო.
 „ გრდანი.
 „ გულგულა.
 „ გულოვანთა.
 „ გუმათი.
 „ გუჯარეთი.
 „ დადი.
 „ დამპალა.
 „ დამჩხერალო.
 „ დვანი.

*) გვრდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფ-სახელმების საძიებელში.

დაბა დეირი.
 11 დიმი.
 12 დილომი.
 13 დუდე.
 14 დუდეთი.
 15 დურნუკი.
 16 დღნორი.
 17 ვგური.
 18 ეკლესია.
 19 ერედვი.
 20 ეცერი.
 21 ეძანი.
 22 ვანათი (სკვირეთის მდინ.).
 23 ვანათი (პ.-ლიახვზე).
 24 ვარიანი.
 25 ვაყა.
 26 ვაშლობი.
 27 ვერისა.
 28 ვერტყვილა.
 29 ვეჯინი.
 30 ზეგანი (სამცხე).
 31 ზეგანი (ქართლი).
 32 ზრამაგა ზემო.
 33 ზუგდიდი.
 34 თედოწმინდა.
 35 თელეთები.
 36 თვლივი.
 37 თიღვა.
 38 თორი.
 39 თოლა.
 40 დიდი იდი.
 41 იკურთა.
 42 ინდუსა.
 43 ირტო.
 44 ისულეთი.
 45 იტრია.
 46 კაზრეთი.
 47 კაკას-ზიდი.
 48 კარალეთი.
 49 კარდანები.
 50 კასპი.
 51 კაკიო.
 52 კეზვი.
 53 კვანჯლა.
 54 კვარა.
 55 კვატხუთი.
 56 კიკეთი.
 57 კიმოთისმანი.
 58 კირბალი.
 59 კლდესი.

დაბა კოდოზი.
 1 კოლბეური.
 2 კონდოლი.
 3 კორტანეთი.
 4 კრიხი.
 5 კულბითი.
 6 დიდი კუმისი.
 7 ლაფაჩები.
 8 ლილო.
 9 ლიპარიტის უბანი.
 10 მანავი.
 11 მარაბდა.
 12 მარდაები.
 13 მარილისა.
 14 მარტყოფი.
 15 მალარო.
 16 მახისი.
 17 მებჭძირი.
 18 მერე.
 19 მეტეხი.
 20 მეღვრეკისი.
 21 მეჯვდა.
 22 მისაქციელი.
 23 მლაშე.
 24 მოსაბრუნო.
 25 დიდი მოხისი.
 26 მუგუთი.
 27 მუბაური.
 28 მუხრანი.
 29 მუხურა.
 30 მღვიმე (იმერეთში).
 31 მცხეთა.
 32 მჭადისჯვარი.
 33 მხურვალეთი.
 34 ნაბახტვეი.
 35 ნადაბური.
 36 ნადარბაზვეი.
 37 ნაზარა-სოფელი.
 38 დიდი ნარიმანი.
 39 " ნარუმაკი.
 40 ნასპარსვეი.
 41 ნაქალაქვეი (ერუშეთში).
 42 ნაქულბაქვეი.
 43 ნაციხვარზ.
 44 ნაჭარმაგვეი.
 45 ნახიდური.
 46 ნაჯბადინი.
 47 ნიქოზი.
 48 ნიჩბისი.
 49 ნიჯგორი.

დაბა ნოლა.
 ,, ნუა.
 ,, ნუსხა.
 ,, ოზურგეთი.
 ,, ოთა.
 ,, ოკამი.
 ,, ონი.
 ,, ოსიაური.
 ,, ოფიშკვითი.
 ,, ოქონა.
 ,, ოძისი.
 ,, პატარა ჯავა.
 ,, პატივანი.
 ,, ჯეხი.
 ,, რიონი.
 ,, როკითი.
 ,, დიდი რუისი.
 ,, საბატე.
 ,, საბაწმიდა.
 ,, სადგერი.
 ,, სათის-ჭალა.
 ,, საკეცე.
 ,, საკურდღლია.
 ,, სამთავისი.
 ,, სამღერეთი.
 ,, სანსრები.
 ,, სასირეთი.
 ,, სატრედო.
 ,, საფურშეთი.
 ,, საფურცლე
 ,, საქვაბე.
 ,, საყორნე.
 ,, საშიში.
 ,, საჩხე რე.
 ,, საცხენისი.
 ,, საძეგური.
 ,, სვიმონეთი.
 ,, სვირი.
 ,, სნეკვი.
 ,, სოშანეთი.
 ,, სტეფანწმიდა.
 ,, სურები.
 ,, სხლები.
 ,, სხოვი.
 ,, ტაგნაგეაი.
 ,, ტაშის-კარი.
 ,, ტბეთი (ქარაღში).
 ,, ტბისი.
 ,, ტეძერი/
 ,, ტინის-ხიდი.

დაბა ტყე-ტბა.
 ,, ტყვილიანა.
 ,, ტყვირი.
 ,, უდე.
 ,, უზნარიანი.
 ,, უჟანი.
 ,, ურბნისი.
 ,, ურია.
 ,, ურიები.
 ,, უწლევი.
 ,, უჯარმა.
 ,, ფანასკეტი.
 ,, ფარცხანაყანევი.
 ,, ფიფინეთი.
 ,, ფოკე.
 ,, ფონა.
 ,, დიდი ფორჩხა.
 ,, ფოტრისა.
 ,, ფუთი.
 ,, ფცა.
 ,, ქალაქა.
 ,, ქარჩოხი.
 ,, ქედა.
 ,, ქელმაჰმადის სოფელი.
 ,, ქემერტი.
 ,, ქვაბი.
 ,, ქვენა-ტყრცა?
 ,, ქვიშხეთი.
 ,, ქსოზისი.
 ,, ქურმუხი.
 ,, ქუტირი.
 ,, ქცია.
 ,, ღარი.
 ,, ღები.
 ,, ღობიეთი.
 ,, ღოდორი.
 ,, ყაბანი.
 ,, ყანჩიეთი.
 ,, ყარაბულაზი.
 ,, ყაყიდური.
 ,, ყვარელი.
 ,, ყვირისი.
 ,, ყინცვისი.
 ,, ყორანთა.
 ,, ყორნისი.
 ,, ყურსები.
 ,, შავი-წყარო.
 ,, შავ-ტყე.
 ,, შაორი (რაჭაში).
 ,, შერთული.

დაბა შთასავალი.

- „ შილდა.
- „ შინდარა.
- „ შოლა.
- „ დიდი შულავერი.
- „ შქმერი.
- „ ჩაქვი.
- „ ჩუნეში.
- „ ჩულურეთი.
- „ ჩხარი.
- „ ჩხიკუთა.
- „ ცხომი.
- „ ძალინა.
- „ ძეგლვევი.
- „ ძვერი.
- „ წალკა.
- „ წედისი.
- „ წევა.
- „ წესი.
- „ წვერი.
- „ წილკანი.
- „ წინარეხი.
- „ წიწუბანი.
- „ წირქვალბი.
- „ წიფა.
- „ წინისი.
- „ წოდორეთი.
- „ წორბისი.
- „ წოფა.
- „ წრაუთი.
- „ წრომი.
- „ წყაროსთავი.
- „ წყდულეთი.
- „ წყნეთი.
- „ ქალა.
- „ ქალა-ტყე.
- „ ქიაური.
- „ ქიორა.
- „ ქურთა.
- „ ხანი.
- „ ხაშური.
- „ ხეთაძისა.
- „ ხვანა.
- „ ხვედურეთი.
- „ ხიდისთავი.
- „ ხიმში.
- „ ხინო.
- „ ხირსა.

დაბა ხობა.

- „ ხოვლე.
- „ ხონი.
- „ ხოჟორნია.
- „ ხორაუგი.
- „ ხორგი.
- „ ხოშაგერმა.
- „ ხრეთი.
- „ კადა.
- „ კევაშენები.
- „ ჯაბა.
- „ ჯავა.
- „ ჯარიაშენი.
- „ ჯარიეხი.
- „ ჯიბლიხი.
- „ ჯილაური.
- დადიანი 26.
- დადიანობა 21.
- დავრდომილნი 20.
- დათვ 30, 35, 43, 50, 109.
- დათვს ბაბა 29.
- დათვს-თხილა 29.
- დათვს სხალა 29.
- დალიკი-ნი 11, 17.
- დარაია 110.
- დარაიბათი 110.
- დარანი 48.
- დარბაზი 23.
- დარბაზის ერნი 16, 17, 21.
- დარბაზის წესნი და რიგნი 16.
- დარბასბატონი 26.
- დაცონილი 59.
- დედა-ქალაქი 60.
- დედანი მატიანისა 9.
- დეღანი 66, 107, 110, 111, 115.
- დიდებულე-ნი 2, 13, 18, 21.
- დიდ შენებულებანი 135.
- დოლი 112.
- დროშა სასპასტეტე 64, 95, 97.
- „ „ მემარჯვენე 90.
- დურაჯი 102, 122, 146.
- დურეჯი 30.
- დღე დიდ გამონწვევებისა 22.
- დღესასწაული კერპთა 18.
- ეზოს მოძღვარი 16, 23.
- ეკლესია 77, 83, 92, 98, 143, 155, 159, 160, 173.
- ეკლესია * აჯარაკი.
- „ ალვეი.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ეკლესია ანანური.

- „ ანჩა.
- „ ანჩისხატი (ტფილისში).
- „ არბო-წმიდა.
- „ არტანი.
- „ არტანუჯი.
- „ ატოცი.
- „ აწყვერი.
- „ ახალი-ჯვარი.
- „ ახპატი.
- „ ახტალა.
- „ ბაგრატიისა.
- „ ბანა.
- „ ბედი.
- „ ბიკვირტა.
- „ ბოდბე.
- „ ბოლნისი.
- „ გიში.
- „ გლოლა.
- „ გომართა.
- „ გორიჯვარი.
- „ გრემი.
- „ დანახვისი.
- „ დბანისი.
- „ დორთ-ქილისია.
- „ დრანდა.
- „ ერედვი.
- „ ერთაწმიდა.
- „ ერკნეთი.
- „ ეელიეთი.
- „ ზედაზადენი ან ზედაძენი.
- „ თელეუები.
- „ ილორი.
- „ იშანი.
- „ კაცხი.
- „ წმ. კვირიკესი.
- „ კუმურდო.
- „ ლაშას-ჯვარი.
- „ ლომისა.
- „ მანგლისი.
- „ მარტვირი.
- „ მკტეხი (ტფილისში).
- „ მოქვი.
- „ მრავალ ძალი.
- „ ნაქალაქევი (ერუშეთში).
- „ ნეკრესი.
- „ ნიკოლაწმიდა.
- „ ნინოწმიდა.
- „ ნიკოზი.
- „ ნოხპატო.

ეკლესია ნუნისი.

- „ ორბეთი.
- „ უალეთი.
- „ რუისი.
- „ სავანეთი.
- „ სამებისა.
- „ სამთავისი.
- „ სამთავრო.
- „ სამშვილდე.
- „ სანაინი.
- „ საქმორისი.
- „ სენაკი.
- „ სვეტია.
- „ სვეტიცხოველი.
- „ სიონი (ტფილისში).
- „ სიოღი (რაჭაში)
- „ სპარსის წმ. გიორგისა.
- „ სტეფანწმიდისა.
- „ უდაბნო.
- „ უსანეთისა.
- „ უძო.
- „ უწვრა.
- „ თანაქი.
- „ ღვთაებისა (მარტყოფში).
- „ ყოვლადწმიდისა (თრუსოში).
- „ შემოქმედი.
- „ ჩაისი.
- „ ჩხარი.
- „ ჩხიკუთა.
- „ ცაგერი.
- „ წალკა.
- „ წევა.
- „ წილკანე.
- „ წუნარი.
- „ წურწყუმა.
- „ წყაროს-თავი.
- „ კელენჯიხი.
- „ კერემი.
- „ კყონდიდი.
- „ ხარჭაშო.
- „ ხახული.
- „ ხინო.
- „ ხონი.
- „ ხოუორნია.
- „ ხოფი.
- „ ჯვარისა (ტფილისში).
- „ ჯუმათი.
- „ გარ-ზღუდე გოდლოსანი მწ.
- „ გორასა ზედა ნაშენი 57.
- „ გუნბათიანი 35, 36, 42, 44, 46, 52,

53, 54, 61, 63, 64, 72, 76, 78, 79, 90, 91, 95, 96, 97, 99, 100, 124, 126, 129, 130, 132, 133, 135, 137, 138, 140, 149, 150, 151, 155, 157, 158, 166, 167, 168, 169, 171, 174, 175.

ეკლესია დახატული 51.

" დიდი 53, 64, 78, 95 161, 167, 171, 174.

" დიდ ფრიალ 155.

" ღიღნაგები 169.

" დიდროვანთა ლოდითა შენი 47.

" დიდშენი 36, 76, 78, 90, 95, 97, 99, 124, 130, 132, 140, 149, 158, 166, 169, 171, 175.

ეკლესია დიდ-შენობა 167.

" დიდ-შვენიერი 61, 129, 133.

" დიდ-შვენიერად გებული 140.

" დიდ-შვენიერ-გუნბათიანი 163.

" დიდ-შვენიერად ნაგები 135, 137.

" დიდ-შვენიერ ნაშენი 53.

" დიდ შვენიერად შენებული 72.

" კეთილ-დიდ შვენიერ ნაგები 137.

" კეთილ-ნაშენი 35, 42.

" კეთილ-შენი 91, 100, 155, 166, 167.

" კეთილ-შვენიერი 39, 91.

" კეთილ შვენიერად ნაგები 126.

" მდიდრად ნაგები 135.

" შთია თხემსა ზედა 65, 174.

ეკლესია-მონასტერი 82, 93, 140.

ეკლესია მცირე 64, 114, 115, 116, 168.

" კლდის თხემზე 155.

" ძველი 105, 112.

" საკურველად შენებული 156.

" სოფლის კენჭით შინაგაი კმნული 151, 157.

" უგუნბათო 37, 39, 53, 54, 62, 64, 65, 73, 78, 153, 156, 168.

" უქმი 37, 79, 124, 133.

" ქვიტკირისა 111.

" შემკული 51.

" შემუსვრილი 53, 61, 157.

" შვენიერი 76, 96, 132.

" შვენიერად ნაგები 133, 150.

" შვენიერად ნაშენი 130.

" კმნული 124.

" ცარიელი 80, 132, 135, 137, 138, 140.

" წითელი ქვით საშენი 40.

ელი-ნი 34, 36, 45, 48, 51, 89, 97.

ელნი პარტუკვითა საესენი 51.

ელილაჯი 23.

ენა აფხაზური 172.

" დვალური 110.

" დიდოური 103.

" თათრული 131.

" " ჯალათასი 110.

" მეგრული 170.

" მესხური 174.

" ოსური 110.

" სვანური 173.

" ქართული 105, 131, 140, 141, 142, 1

" " წამხდარი 170.

" ქისტია 105.

" ღლიღუთა 105, 118.

" ჩერქესთა 110.

ენით უცქვისტესად მოუბარნი 146.

" შერეულნი 105.

ენდალმა 17.

ერთისა ცოლისა ქრმოზა 12.

ერისთავი 13, 14, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 84, 168.

ერისთავი არაგვისა 25.

" არტანისა 132.

" არტანუჯისა 20, 137.

" აფხაზეთისა 168, 169.

" ბედიისა 168.

" კალმახისა 20-21.

" კოლისა 132.

" მაქისა 20.

" მკვიდრადი 23.

" ოლთისისა 138.

" ოძრაზოსი 174.

" პანკისისა 20.

" რაქისა 26, 159, 162.

" სვანეთისა 173.

" ფანასკეტისა 138.

" ქართლისა 20, 84.

" ქსნისა 25, 84.

" ცხომისა 168.

" წუნისა 21.

" ხორნაბუჯისა 20.

ერისთობა 162.

ეში 50, 62

ეში ველური 21.

ეშიყ-დასი 23.

ეშაკის მორჩილი 103.

ეწერნი 164, 170.

ეწროვანი 171.

ეჯი 29, 47.

ეჯ ნახევარი 47.

ეჯიბი 16, 23.
 ვაკე 132.
 „ აყრილ-ტყიანი }
 „ ვენახიანი } 163.
 „ ნიგვზნარ-ხილიანი }
 ვარდი 29, 145.
 ვარდი მრავალფურცლოვანი 68.
 ვარხვი 30.
 ვაშლი 29.
 ვაშლ-ატაში 29, 145.
 ვაჩილა 110.
 ვაჭარი-ნი 14, 64, 80, 124, 125, 129, 130, 134,
 135, 136, 153, 154, 156, 157, 158, 160,
 175.
 ვაჭრობა 104, 105, 111, 170.
 ვეხირი 23.
 ველი-ნი 89, 94, 97, 98, 103, 145.
 ველი ბალახოვანი 55, 95.
 „ დიდი 50, 117.
 „ დიღმისა 55.
 „ საბურთალისა 54.
 „ სანადირო 102.
 „ სახვანელი 89.
 „ უნაყოფო 55.
 „ უწყლო 37, 45, 95.
 ველოვანი მცირე 137, 172, 176.
 ვენახი-ნი 34, 37, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 54,
 55, 56, 59, 60, 62, 64, 73, 74, 81, 88, 89,
 94, 103, 125, 136, 162, 165, 171, 175.
 ვენახი დაბლარი 162, 164.
 „ მაღლარი 163, 165, 170, 176.
 ვენახიანი 44, 72, 75, 77, 84, 129, 137, 138,
 142, 149, 163.
 ვენახოვანი 39, 43, 44, 48, 49, 55, 56, 57, 58,
 63, 64, 65, 68, 70, 74, 76, 79, 82, 83, 95,
 100, 102, 134, 138, 141, 160.
 ვენახის კიდურნი 145.
 ვერცხლი 56, 61, 68, 80, 109, 111, 114 159.
 („ არა უწყიან გამოღება) ვერცხლისა“ 114.
 ვეძა-ნი 71, 108.
 ვეფხი 30.
 ვირი 30, 34, 66, 90, 149.
 ხამბახი 29.
 ხარნაშო 30.
 ხეზი კერილი 61.
 ხეთი 38, 42, 82.
 ხეთის ხდა 38, 42.
 ხეთის ხილი 29, 45, 88, 121, 136, 170, 176
 ხეინკლობა 111.
 ხვავის კვეთება 111.

ხნე ოსმალთა 140.
 ხნენი იმერთა 147.
 ზროხა 55.
 ზუთხი 31, 33, 122, 129, 146, 147, 151.
 ზღმარტლი 29.
 ზღუდე 44, 54, 161.
 ზღუდე გარდავლებული დიდროვანითა ლო-
 დითა 44.
 ზღუდე გარდავლებული კრამით კრამამდე 44.
 ზღუდე დიდი 169.
 ზღუდე ქვიციკრისა 64.
 ცუნენი 16.
 თაგვი 31.
 თავადი-ნი 22, 78, 102, 163.
 თავისწინაობა 16.
 თავნი 110.
 თამბაქო 34.
 თარაქამა 51.
 თაფლი 31, 35, 38, 45, 88, 109, 123, 134,
 142, 146, 170.
 თაფლი სპეტაკი 38, 146.
 „ შეყინული 146.
 თაყვანისცემა ვარსკულავთა 12.
 „ თხის ტყავისა 110.
 „ კლდისა 105.
 „ მზისა 12.
 „ მთოვარისა 12.
 „ ნივთიერთა 12.
 „ პირუტყვთა 12.
 თევზი-ნი 41, 45, 56, 57, 62, 66, 75, 88, 92,
 102, 103, 109, 123, 131, 136, 137, 141,
 142, 146, 147, 151, 154, 162, 163, 164,
 165, 166, 170, 171, 174.
 თევზი არაგემოიანი 34, 43.
 „ გემოიანი 33, 35, 66, 129, 131.
 თევზნი ზღვისა 170.
 „ წერილნი 31, 34, 81, 146, 153.
 თევზიანი მდინარე 175.
 „ ტბა 31, 43, 122, 129, 131.
 თეთრი 17, 111.
 თეთრისა წილ 111.
 თელვა ნაბდისა 111.
 თემნი 105.
 თესლ-მარცვალნი 29, 40, 64.
 თესლთა მოსავლით წაყოფიერი 74.
 თვალი მდინარისა 170.
 თვალი რიონისა 174.
 თვალნი ქვათა მანათობელთა 13.
 თვალშავი 30.
 თივა 34, 35, 38, 82, 146.

თირი 143:
 თლილის ქვით ნაშენი 84, 85,
 თლილის ქვის ფუნდუქნი 45.
 თომი 109.
 თოფი 111.
 თოხი 145.
 თმა გარდაშვებული 31.
 „ დაწული 31.
 „ ყურთა ზედა მოკვეცილი 31.
 თუთა 29:
 თუთებო 51, 89:
 თურინჯი 29, 88, 121, 136, 170, 176.
 თხა 30, 34, 45, 59; 84 108, 170, 171.
 თხის ტყავის თაყვანისცემა 110.
 „ შეწირვა 18.
 თხისურნი ჩაჩნი 18.
 თხილი 29.
 თხმელის ხე 150:
 ია 29:
 იამანის ქვა 48.
 იარაღი 146, 172.
 იენგიჩარი 124, 129, 150, 154.
 იერლაცი 17.
 ინდოური ქათამი 30:
 ინთილა 77.
 ირემი 30, 35, 39, 40, 43, 50, 62, 84, 109.
 ისარი 21.
 „ ბობაღი 14.
 „ კაპარჭისა 15.
 „ სარჩა 14.
 „ საყალნო 15.
 „ ქეიბური 14.
 „ ქიბორჯი 14.
 იყი 111.
 იხვი 30, 34.
 კაბა-ახალუხი 32:
 კაბა ლარისა 32.
 „ სკლატისა 32.
 „ ჩოხისა 32:
 კაენი 32.
 კაკაბი 30, 34, 38, 45; 75, 102, 108, 146.
 კალია (ბალანი) 48.
 კალმახი-ნი 31, 34, 38, 40; 41, 42, 43, 56, 66,
 92; 102; 103, 109, 133, 146, 151, 152, 154,
 160, 162, 163, 165, 166, 170.
 კალმახი გემოიანი 57, 81, 129:
 „ გემრიელი ფრიად 43.
 „ დიდი 122, 123.
 „ თეთრი 41.
 „ ყვითელი 75.

კალმახი შავი 41.
 „ წვრილი 122; 123.
 კამა 29.
 კამარა ეკლესიისა 161.
 კანაფი 29, 34, 48, 111; 145.
 კამბეჩი ან კანბეჩი 30, 34, 66; 90, 98, 146.
 კაპარი 51.
 კაპარჭი 15.
 კაპოეტი 31, 34, 56, 81.
 კაუი მოსპეტაკო 80.
 „ ჩახმახისა 153, 163.
 კარაფი-ნი 14, 17.
 კარი (სამეფო) 16.
 კარი არაგვის კიდესა ზედა 67.
 კარი განსავალი 83.
 კარი დიდკამაროვანი 114.
 კარი ვახისაგან გამოთლილი 152.
 კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნილი 114.
 კარი რკინისა დარუბანდიდან 151.
 კარი უცხოის ეკლოვნებით ქანდაკებული 152.
 კარკალი 76.
 კარკნალი 43, 48.
 კარჩხანა 31.
 კაცნი ეკლოვანნი შენებითა ნავთათა 142.
 „ „ ხის მუშაკობით 134, 142.
 კაქკაქი 30.
 კბოდე 36.
 კეთება ნაბდისა 111.
 კერვა წმინდა და კეთილი 111.
 კერპი ნი 13, 103, 110, 143, 172.
 კერპთა დღესასწაული 18.
 კერპობა 143.
 კვლიავი 30.
 კიდე-ნი ბალახიანი 33.
 „ ვენახოვანი 141.
 „ თევზიანი 141.
 „ კლდიანი 59.
 „ მოსავლიანი 141.
 „ ნადირიანი 33, 141.
 „ პირუტყვიანი 141.
 „ ფლატიანი 59.
 „ ფრინველიანი 33, 141.
 „ ჩალიანი 33.
 „ ჭალიანი 33, 59, 170.
 „ ხილიანი 141.
 კიდეთა ჩალოვანობა 153.
 კიოტი 30.
 კიპრუქი 146.
 კირკიტა 30.
 კირსავლი 24.

კირჩხიბი ნი 88, 122, 146, 163, 164, 165, 170.
კირჩხიბი გემოიანი 145.
კიტრი 29, 34.
კლდე გამოკვეთილი 44.
„ გაჭრილი გზად 55.
„ დიდი გამოკვეთილი 156.
„ დიდი კლდითავე მოხლუდვილი 100.
„ დიდი მოვლებული ველსა დიდსა გა-
რე 117.
„ ვითარცა კედელი 176.
„ ფიქალ-ფიქალი 43, 59.
„ ფშენიერი 58.
კლდიანი 122, 129, 133, 134, 139, 141.
კლდიანობა 149.
კლდის მერსენი 29, 68, 108.
„ ნოტიობა 35, 114.
„ ქა 51.
კლდისათვის ცხვრისა და ძროხის შეწირვა 105.
„ თაყვანისცემა 105.
კლდოვანი 151.
კლდოვანობა 108, 121.
კმოდე 97.
კმოდე-ფლატიანი 45.
კმოდოვანი 163.
კობრი 146.
კოლტნი ღორთა 37.
კოლინბური 30.
კომბოსტო 29.
კომში 29.
კონი 33.
კოლო 31.
კოშკი-ნი 83, 111, 119, 161.
კოშკი დიდი 118.
„ ზღუდოვანი 118.
„ კლდესა ზედა 64.
„ ნაკელი წყლისა 159.
„ კვიტიკირისა 111, 149.
კოშკნი წარიგებულნი 69.
კოშკოვანი 79, 116, 118, 161.
კონივარდა 29.
კოწახური 29, 57, 68, 108.
კრახანა 31.
კრიკინა 29.
კუ 31.
კუნელი 29.
კუბრი ვითარცა მდულარე 99.
კურდგელი 35.
კურდღელი 109.
ლაინა 30.
ლაკლაკი 30, 146.

ლანჩა გამოზანდული 109.
ლაჭვარდი 36, 39, 53.
ლარი-ნი 17, 22, 32, 117, 144.
ლარი არადიდფასი 145.
„ უოქრომკედო 145.
ლართა ნაჭრისაგან მცირე რაიმე 144.
ლარის ქსოვა 145.
ლაშკარი-ნი 14, 109.
ლაშკარი შეწვრით 27.
ლახანა 29.
ლაბტი 14.
ლენი 110.
ლერწმოვანი 87, 89.
ლელეი 29, 34, 45, 136.
ლელვიანი 48.
ლენაქი 32.
ლითონი 36, 38, 39, 56, 68, 80, 109, 114, 152
159, 160.
ლითონის გამოღების კელოვნება 109.
ლიმო 29, 88, 136, 176.
ლიტრა 134.
ლობიო 29.
ლოდით გარდაკლებული ზღუდე 44.
ლოდით ნაშენი 47.
ლოქო 31, 34, 146.
ლუდი 111.
ლულუფარა 44.
მაკედონი 29.
მაკელევი მეფისა 20.
მაღალური 30.
მამასახლისი 12.
მამასახლისი მცხეთელი 13, 86.
მანდატური ნი 16, 23, 26.
მანდატურთუხუცესი 16, 23.
მაყაველი 29.
მარგალიტის (საყბურთი) 32.
მარილი 111, 119.
მარმარილო 40, 53.
„ საეტაკი 157.
„ წითელი 157.
„ კრელი 157.
მარჭაფი 14.
მარცვალი-ნი 29, 40, 64, 74, 81, 88, 94, 108,
129, 136, 137, 140, 142, 149, 162, 163,
165, 170, 171, 176.
მარჯანი 30.
მატიანე 2, 4, 5, 9, 12, 14, 27.
მატიანე ბუნებისა 3.
მატყუს ურბილებს (მლაშე წყარო ცხვარს)
108.

მღრანი 31.
 მაყვლი 29.
 მაშა 29.
 მაშია 32.
 მაშია სპარსული 32.
 მაჩვი 30, 109.
 მახარა 30.
 მახეები 146.
 მბალი 29.
 მბალი კეთილი 55.
 მგელი 21, 30, 35, 50, 109.
 მგოსანი-ნი 1, 17, 22.
 მდივანი-ნი 17.
 " ეზოს მოძღვრისა თანა 17.
 " მეფისა თანა 17.
 " მექუტუღეთუხუცესისა თანა 17.
 " მონათუხუცესისა თანა 17.
 " მსაზურთუხუცესისა თანა 17.
 " მსაჯულთუხუცესისა თანა 17.
 " სალთუცისა თანა 17.
 " სპასალარისა თანა 17.
 მდივანი უმაღლესნი 17.
 " უმაღლესნი 17.
 მდივან-ბეგი 23.
 მდინარე გემოიანი 75, 133.
 " თევზიანი 63, 133, 175.
 " თევზითა საესე 40.
 " მრწყველი ველთა 75.
 " სარგებლიანი 34, 63, 75.
 " სასმელად შემრგო 75, 133.
 " ურგები 62, 133.
 მდინარე * აბაშა.
 " ალაზანი.
 " ალაზანი დიდი.
 " " მცირე.
 " " პატარა.
 " ალგეთი.
 " ანაკოთისა.
 " არაგვი.
 " არაგვი (თერგი).
 " " თეთრი.
 " " შავი.
 " " კვეისა-
 " არაზი.
 " ატენისა.
 " ალისტევი.
 " აქარისა.
 " ბარალეთისა.

" ბერდუჯი:
 " გოკისა.
 " გრდინისა:
 " გურჯი-ბოლაზისა.
 " დადისა.
 " დიდი-ლიახვი.
 " ეგრისისა.
 " ერუშეთისა.
 " ვერე.
 " ზურტაკეტა.
 " ზუსა.
 " ზუფუსი.
 " თაგაურისა:
 " თაკვერისა.
 " თერგი.
 " თემძისა.
 " თორთომისა.
 " თორისა.
 " ითრაფულა.
 " იორი.
 " ისპირისა.
 " კაპეტისა.
 " კოდორისა:
 " კოზტისა.
 " კრიხულასი:
 " კსანი.
 " ლეხურა.
 " ლიახვი.
 " ლომევი.
 " ლუხუნისა.
 " მაშავერი.
 " მეჯვდისა.
 " მოქვისა.
 " ნარეკავი.
 " პალიასტომისა.
 " პატარა-ლიახვი.
 " რახსი.
 " რეხულა:
 " რიონი.
 " საგიმი.
 " სათლესი.
 " საქართველოს-ყელისა.
 " სვანეთისა.
 " სვირეთისა.
 " სონა.
 " სპერისა.
 " სუფსევი.
 " ტანა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელში.

მდინარე ტბეთისა.
 „ ტეხური.
 „ ფანასკეტისა.
 „ ფასიანი.
 „ ფაწისა.
 „ ფინეზაური.
 „ ფოლადაური.
 „ ფორჩხის კვეისა.
 „ ფრონე.
 „ ქვა-ციხესი.
 „ კობულეთისა.
 „ ქსანი.
 „ ქცია.
 „ შავშეთისა.
 „ შოლისა.
 „ ჩოლაბური.
 „ ჩხარულა.
 „ ჩხერიმელა.
 „ ცხომისა.
 „ ძამა.
 „ ძირულა.
 „ კივჭია.
 „ კოროხი.
 „ ხინგისა.
 „ ხინოსი.
 „ ხოფჯისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯეჯორისა.
 მებატონენი ყმიანნი 116, 117.
 მებჭენი 16.
 მეთთარი 23.
 მეგრენი 16, 24.
 მელა, მელი 21, 30, 35, 109.
 მელიქი სომხითისა 24.
 მელსაპაბონი 29, 34, 145.
 მემათრაზე 15.
 მემათიანე 7.
 მემწყობრენი 17.
 მეპურენი 17.
 მერნი 146.
 მერწყულნი 17.
 მესასმისენი 17.
 მესისხლე 111.
 მესისხლობა 110, 118.
 მესტუმრენი 17, 26.
 მესტუმრეთუხუცესი 17, 23.
 მეტაბლენი 17.
 მეფე 2, 13, 21, 85, 87.
 მეფის აღმი- მპყრობელნი 22.
 მეფის სახლის რიგნი 16.

მეფეთა გვარი 20.
 მეღვინეთუხუცესი 17.
 მეჩიტი 53, 156.
 მეძალღენი 16.
 მეწღენი 17, 18.
 მეწინავე ბრძოლასა 97.
 მეჭურჭლეთუხუცესი 16, 23.
 მეზარკენი 105.
 მეჯინიბენი 16.
 მეჯინიბეთუხუცესი 16, 21.
 მეჭმანდარი 23.
 მზარეულნი 17.
 მზარეულთუხუცესნი 17.
 მთა აგარაკი, აგარაკოვანი 54, 100.
 „ ბალახიანი, ბალახოვანი 39, 48, 49, 65, 71, 72, 92, 100, 128, 129, 131, 132, 133, 139, 140, 162.
 „ ვენახიანი 62, 174.
 „ თოვლიანი 35, 38, 40, 69, 108, 117, 129, 136, 139, 163.
 „ თხემთა უტყეო 37, 49, 59, 68, 70, 100, 128, 129, 139, 140, 142, 162, 163.
 „ თხემთა შიშველი 100.
 „ კალთათა ტყიანი 37, 49, 64, 65, 69, 70, 100, 128, 129, 139, 140, 142, 162, 163.
 „ კვერი 148.
 „ კლდიანი 139.
 „ მდინაროიანი 128, 129, 131, 140.
 „ მოსაულოიანი 62, 78, 174.
 „ მყინვარე 30, 108, 113, 115, 117, 129, 174.
 „ მცირე-წყლიან-მდინაროიანი 94.
 „ მცირე-ტყიანი 107, 133.
 „ ნადიროიანი 35, 37, 40, 41, 62, 69, 70, 72, 80, 84, 92, 94, 100, 128, 129, 131, 133, 134, 139, 140, 142, 145, 162, 163, 167, 174.
 „ ნაკერპავე 19.
 „ ნაძოვანი 84.
 „ პიოუტყვიანი 92.
 „ საცნავი 78.
 „ ტყიანი 40, 41, 55, 57, 62, 72, 76, 77, 78, 80, 89, 94, 107, 131, 132, 134, 139, 145, 167, 174.
 „ უტყეო 38, 39, 40, 48, 65, 69, 72, 89, 107, 128, 131, 132, 141.
 „ უწყლო 48, 62, 78, 89.
 „ უხილო 92.
 „ ფიჭოვანი 84.

მთა ფრინველიანი 128, 129, 131, 145, 162, 163, 174.
 „ ლელე-ღრატოიანი 62.
 „ ღრატოიანი 139.
 „ ყვავილიანი, ყვავილოვანი 39, 49, 65, 71, 92, 100, 128, 129, 131, 132, 133, 139, 162.
 „ ყინულიანი 129.
 „ შამბიანი 128, 131, 133.
 „ შამბ-ნარიანი 39.
 „ შამბ-შროშნიანი 133, 140.
 „ წყაროიანი 100, 128, 129, 131, 132, 133, 139, 140, 162.
 „ ხილიანი 62, 174.
 „ კვე-ქარაფიანი 139.
 მთათა დაბნები 59.
 მთებრი 55.
 მთიანი 122, 138.
 მთისებრ ნაყოფიერი 60.
 მთობა 54.
 მთურად ნაყოფიერი 54.
 მთა * აბოცისა.
 „ აზრუმისა.
 „ ალგვისა.
 „ ანაკოფიისა.
 „ არსიანისა.
 „ არტანისა.
 „ არჯანისა.
 „ აღბაბასი.
 „ აჭარისა.
 „ აჭარა-გურიისა.
 „ აჭარა-ეზინისა.
 „ ბაიბურდისა.
 „ ბაკულიანისა.
 „ ბარძიმისა.
 „ ბაიანისა.
 „ ბერდუჯისა.
 „ ბოდავისა.
 „ ბოლნისისა.
 „ ბოლოლისა.
 „ ბრუცსაბძელი.
 „ ბურეთისა.
 „ გარეჯისა.
 „ გარჯილასი.
 „ გაჭრილისა.
 „ გერისა.
 „ გველისთავისა.
 „ გოგნისა,

მთა გონბორისა.
 „ გურია-აჭარისა.
 „ გურიისა.
 „ გძელ-ტბა.
 „ დანახვისისა.
 „ დევაბონისა.
 „ დიდგორისა.
 „ ეზინისა.
 „ ერეგნისა.
 „ ერიქალისა.
 „ ერუშეთისა.
 „ ერწოსი.
 „ ერჯევანისა.
 „ ველევისა.
 „ ზახასი,
 „ ზებეყურისა.
 „ ზედაძნისა,
 „ სერეთისა.
 „ თავკვეთილი.
 „ თიანეთისა.
 „ თორთომისა.
 „ თორისა.
 „ თრიალეთი.
 „ თრუსოსი.
 „ თხილთაწყაროსი.
 „ თხოთისა.
 „ იალბუზი.
 „ იალონისა.
 „ იალლუჯისა.
 „ იკორთისა.
 „ ირაჯლუსი ან ირიჯლუსი.
 „ ირიჯლუ-დევაბონისა.
 „ ირიჯლუ-ყალნუსი.
 „ ირჯანი.
 „ ისპირისა.
 „ ისროლის-კევისა.
 „ იშიტუტრუქის (კლდე).
 „ კავკასი.
 „ კარსნისა.
 „ კახეთისა.
 „ კეჩუთისა.
 „ კეცებისა.
 „ კვანჭირისა.
 „ კვეტერა-პანკისის შორისი.
 „ კვირიკეთისა.
 „ კირბალისა.
 „ კლდეკორისა.
 „ კოდიანისა,

*) ზვერდების აღნიშვნა ნახვ გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

მთა კოლბეურისა.
 „ კუმისისა.
 „ კუხეთისა.
 „ ლაკბისა.
 „ ლაკვისა.
 „ ლებეურისა.
 „ ლელვარისა.
 „ ლილოსი.
 „ ლიხისა.
 „ ლომისისა.
 „ ლოქისა.
 „ ლოხთისისა.
 „ ლუკუნისა.
 „ მაზვილოსი.
 „ მერისა.
 „ მესხისა.
 „ წმიდა.
 „ მოსხისა.
 „ მყინვარი.
 „ მშვილდაურისა.
 „ მშხლეებისა.
 „ მკურვალეთისა.
 „ ნარისა.
 „ ნაქერალასი.
 „ ნაჯიზურევისა.
 „ ნიაღისყურისა.
 „ ორბოძლისა.
 „ პალაკაციოსი.
 „ პანკისისა.
 „ პერანგისა.
 „ ყამურისა.
 „ რაზმიეთისა.
 „ რაჭისა.
 „ რუისისა.
 „ სათოვლიასი.
 „ სამცხისა.
 „ სარკინეთისა.
 „ საღორისა.
 „ საცხენისისა.
 „ საწალიკისა.
 „ საჯავახოსი.
 „ სომხითისა.
 „ სპერისა.
 „ სურებისა.
 „ სახლდიდისა.
 „ ტაშირისა.
 „ ტინისა.
 „ ტრაპიზონისა.
 „ უსანეთისა.
 „ ფერსათი.
 „ ფოსოსი.

მთა ქარვასლის-კვერისა.
 „ ქართლისა.
 „ ქვაყრილისა.
 „ ქნოლოსი.
 „ ლადოსი.
 „ ყაიყულისა.
 „ ყალნუ.
 „ ყარაღაჯი.
 „ ყარსისა.
 „ ყერძენისა.
 „ შავრაშეთისა.
 „ შავშეთისა.
 „ შანბიანისა.
 „ შაორისა.
 „ შარვაშეთისა.
 „ შინდისისა.
 „ შიფაქლუსი.
 „ შუამთა.
 „ შუაცხვირისა.
 „ ჩერქეზისა.
 „ ცეცხლის ჯვრისა.
 „ ცივი.
 „ ციკ-გონზორისა.
 „ ცხვილოსისა.
 „ ძარისა.
 „ ძმუისისა.
 „ წავკისისა.
 „ წილქნისა.
 „ წიფორისა.
 „ წლევისა.
 „ წმიდის გიორგისა.
 „ ჭანეთისა.
 „ ჭართალისა.
 „ კიქიანი.
 „ ხეთაძე-ჩერქეზისა.
 „ ხერკისა.
 „ ხინოსი.
 „ ხოხისა.
 „ კარულისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯამჯამი.
 „ ჯვარისა.
 „ ჯუმათისა.

მთავარი-ნი 2, 12, 14, 19, 22, 23, 24, 25, 26,
 51, 60, 82, 85, 86, 87, 89, 103, 123, 162,
 163, 164, 165, 167.

მთავარი უწარჩინებულესი 12.

მთავართა გვარი 20, 24.

მთახვი 30.

მიმინო 30.

შინა 61.
 მინდორი ბალახიანი 63, 73.
 „ დიდი 48, 73.
 „ დიდუბისა 54.
 „ მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა 63.
 „ მოსავლიანი 80.
 „ მოუცადი მარცვალთა 40.
 „ ნასპარსევისა 63.
 „ სარვანისა 48.
 „ უნაყოფო 63.
 „ უტყეო 73.
 „ უწყლო 40, 63, 80, 81.
 „ უწყლობით უნაყოფო 73.
 მიწა ნაყოფიერებს ფრიად 136.
 მიწა სასუნებელი 77, 161.
 „ წითელი 151.
 მიხაკი 29.
 მკრეხელი 15.
 მკუდართა შედება ხეთა ხედა 172.
 მლაშე გარემო 94.
 მნათენი 17.
 მნენი 17.
 „ დენისა 17.
 მოგენი 32.
 მოლარენი 17.
 მოლარეთუხუცესი 17, 23.
 მოლაშკრენი 45, 105.
 მომღერალნი 22.
 მოწადირება ტბისა 42.
 „ ტყისა 41.
 მონათუხუცესი 16, 23.
 მონასტერი-ნი 58, 65, 72, 74, 79, 82, 85, 90, 93, 99, 135, 140, 152, 154.
 მონასტერი გუნბათიანი 37, 44, 47, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 70, 76, 80, 82, 84, 93, 96, 100, 101, 102, 124, 126, 127, 128, 140, 150, 152, 154.
 მონასტერი გუნბათიან არა 150.
 „ დიდი 70, 80.
 „ დიდკეთილად ნაგები 127.
 „ დიდკეთილშენი 97-98.
 „ დიდშენი 35, 68, 81, 93, 94, 101, 102, 127, 152.
 „ დიდ შევნიერად ნაშენი 58.
 „ დიდ შევნიერი 80, 127.
 „ ზღუდე-პალატებიანი 101.
 „ კეთილი 94, 102.
 „ კეთილნაგები 126.

მონასტერი კეთილნაშენი 57, 68, 70, 73, 76, 80.
 მონასტერი კეთილშენი 76, 93, 96, 101, 124, 126, 150, 159.
 მონასტერი კეთილშენიერი 57, 124.
 „ კლდე გამოკვეთილი 44.
 „ კლდესა ხედა 124.
 „ კლდესა შინა გამოკვეთილი 42, 50, 128.
 მონასტერი მდიდრად შენი 128.
 „ მცირე 44, 55, 91.
 „ სოფის კენჭით 127.
 „ უგუნბათო 43, 46, 55, 58, 68, 69, 76, 79, 80, 81, 127, 151, 156, 159.
 მონასტერი უჭი 56, 58, 63, 65, 73, 96, 124, 126, 137.
 მონასტერი შევნიერი 137.
 „ შევნიერ-კეთილ-ნაგები 102.
 „ შევნიერად ნაშენი 37, 44, 55.
 „ ცალიერი 37, 40, 42, 44, 54, 85, 93, 102, 127, 128, 135.
 მონასტერი წაზრით მდგომი 80.
 „ ხუცის ამარად 44, 47, 51, 53, 58, 68, 69, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 85, 91, 102, 127, 149, 150, 159.
 მონასტერი *) ალავერდი.
 „ ამალღებისა.
 „ ახალქალაქური.
 „ ახიხისა.
 „ ბეთენია.
 „ ბეთლემი.
 „ ბერთ-უბანი.
 „ ბიეთი.
 „ ბოდავი.
 „ ბრეთი.
 „ გარეჯისა.
 „ გელათი.
 „ გესამანია.
 „ გვიანა.
 „ გუღარები.
 „ დაღუში.
 „ დავით გარეჯა.
 „ დირბი.
 „ დოდო.
 „ ვანა.
 „ ვარდის-უბანი.
 „ ვარძია (იმერეთში).
 „ ვარძია (სამცხეში).
 „ ხარზმა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

მონასტერი აბიბოს ნეკრესელისა.
 „ ზედაზადენი ან ზედაძენი.
 „ წმ. თევდორესი.
 „ თირისა.
 „ იპრუსალემის ჯვრისა.
 „ იკორთა.
 „ იტრია.
 „ იყალთოსი.
 „ კაბენი.
 „ კიმოთისმანი.
 „ კრკონი.
 „ ლაერა.
 „ ლარგვისი.
 „ ლიპარიტის უბანი.
 „ ლურჯ-მონასტერი.
 „ მამება.
 „ წმ. მარინესი.
 „ მაქსიმე აღმსარებლისა.
 „ ნერისა.
 „ მეტეხი.
 „ მეღვრეკისი.
 „ მთაწმიდა (ტფილისში).
 „ მონასტერი.
 „ მოწამეთა.
 „ მღვიმე (იმერეთში).
 „ მღვიმე (ქართლში).
 „ მჭაღისჯვრისა.
 „ ნათლისმცემელი (გარეჯა).
 „ ნათლისმცემლისა.
 „ ნიჩბისი.
 „ ნოკორნა.
 „ ნუნისი.
 „ ოპიზა.
 „ ოჟორისა.
 „ ოქონა.
 „ ოშორა ზემო.
 „ პირღებული.
 „ საბაწმიდა.
 „ სამეხისა.
 „ სარკე.
 „ საფარა.
 „ საძელისი.
 „ სიონი (ატენში).
 „ სორი.
 „ სოხასტერი.
 „ სტეფანწმიდისა.
 „ ულუმბა.
 „ ფიტარეთი.
 „ ქარზამეთი.
 „ ქაჩალაური.

მონასტერი კვაბისმანი.
 „ კვათახვევი.
 „ კობერისა.
 „ კოზიფა.
 „ ყანჩიეთი.
 „ ყინცვისი.
 „ შინდობისა.
 „ შორაპნისა.
 „ შუამთა.
 „ ჩიჩხიტური.
 „ ცხრა-კარა.
 „ ძამისა.
 „ ძელიკეშმარტისა.
 „ წითელ-ეკლესია.
 „ წნისი.
 „ წრომი.
 „ წულრულაშენი.
 „ კვინტა.
 „ ხაში.
 „ ხახული.
 „ ხირსა.
 „ ხოფა.
 „ ჯანდირი.
 „ ჯვარისა (მცხეთაში).
 „ ჯვარისა (თრღვას).
 „ ჯვარისა (იერუსალიმისა).
 „ ჰუჯაბისა.
 მოოკრდა (კახეთი) 89.
 „ (უჯარმა) 90.
 „ (ქალაქი) 45, 55, 61, 97, 167.
 მოსავლიანი 44, 68, 70, 81, 83, 134, 138, 143,
 160, 175.
 მოსავალ მოუცდენელი 38.
 მოსავლით შემკული 49.
 მოსილნი ავფერ უშვერად 38.
 „ უშვერად 38.
 მოურნე 12, 27.
 მოურნე ერთა 2.
 მოურნეობა სტუმართა 17.
 მოფენილ-მოფარდაგული 61.
 მოქმედების აღწერა 3, 4.
 მოყვრობა 18.
 მოყმდებიან ძლიერად 108.
 მოყმე 21.
 მოყსობა 18.
 მოცვი 29.
 მოცხარი 29, 68.
 მოხარე-ნი 45, 48, 107.
 ხოხუცებულთა ბჭობა 104, 111.
 მრავალცოლობა 12.

- მროწლე-ნი 37, 43, 48, 73, 89, 131, 146, 170, 176.
 მსახური-ნი 14, 16, 27.
 მსახური გლებნი 22.
 მსახურთუხუცესი 16, 23.
 მსაჯული 16.
 მსაჯულთუხუცესი 16, 23.
 მტილი ნი 29, 38, 45, 64, 122.
 მტილისანი 108.
 მტილოვანი 29, 34, 42, 145, 162.
 მუხარადნი 14.
 მუნში 24.
 მუსტოფი 23.
 მუშაკი გლები 14.
 მუშრიბი 23.
 მუხრანის ბატონი 25.
 მუხუდო 29.
 მყინვარე 115, 117.
 მშველი 30, 43, 50, 109.
 მშვილდთმოქმედნი 65.
 მშვილდი თხის რქისაგან 65.
 „ ხარის რქისაგან 65.
 „ ჯიხვის რქისაგან 65.
 მშვილდ-ისარნი 14.
 მცველნი ტყეთა და ველთა 16.
 მცირე-ველოვანი 87, 122, 170.
 მცირე-თოვლიანი 87.
 მცირე მთა-გორიანი 165.
 მცირებულნი 18, 21.
 მძოვარი ზამთარ 146, 163.
 მძოვარი ზამთარ-ზაფხულ 176.
 მძრომელი 122.
 მძრომი-ნი 31, 146.
 მძრომი მაწყენარი 31.
 მწავი 30.
 მწარე და მლაშე გარემონი 94.
 მწერადი-ნი 17, 23.
 მწერალნი სამეფო 20.
 მწერი (თევზია) 31, 146.
 მწერნი 122.
 მწერნი მაწყინარნი 31.
 მწიგნობართუხუცესი 20.
 მწირი (ქვეყანა) 68, 70, 71, 84, 103.
 მწიფელი 29.
 მწყემსნი პირტყვთა 51.
 მწყერი 30, 68.
 მწყობრი 1.
 მწყობრთა ძალნი 22.
 მწყობრთა ძალთა ცემა 22.
 მწყრთა 111.
 მკედლობა 111.
 მკნავი 29.
 მხალი 30.
 მკარი 30, 33, 41, 44, 45, 108.
 მჯიხვრ 68.
 ნაბადი 104, 111.
 ნაბადი ბოქო-მალალი 104.
 ნაბდის თელვა-კეთება 111.
 ნადაბარნი 156.
 ნადიმნი 18, 22.
 ნადიმობა 1.
 ნადირი-ნი 37, 43, 44, 49, 88, 89, 94, 96, 102, 103, 122, 134, 136, 137, 142, 146, 163, 165, 171.
 ნადირნი დიდნი 42, 170.
 ნადირნი დიდ-მცირე 97, 152.
 „ წვრილი 50, 170.
 ნადირიანი 33, 43, 59.
 ნადირთა სანადირო 42, 54.
 „ შეწირვა 18.
 ნადირობა საზამთრო 89.
 ნავთი 54.
 ნავნი 170, 174.
 ნავნი დიდნი 142.
 „ მცირენი 142.
 ნავთა შენება 142.
 ნავსადგური-ნი 170, 174.
 ნავსადგური კეთილი 175.
 ნახირი 23.
 ნათესავმეტყველება 4.
 ნათესავჩამომაკლობა 3.
 ნათესაობა 18.
 ნაკერბავი ბორცვი 19.
 ნაკერბავი მთა 19.
 ნაპირის ადგილი 45.
 ნარგისი 29.
 ნარი 39.
 ნარინჯი 29, 88, 121, 136, 170, 176.
 ნარული 44.
 ნასასახლევი 44.
 „ მეფეთა 65, 66, 68.
 ნასოფლარი 85, 99.
 ნაქალაქევი 36, 174.
 ნაქალაქევი მოცული წყლისაგან 174-175.
 ნაშენი თლილის ქვითა 84, 85, 143.
 „ ქვიტკირისა 62.
 ნაშენები დიდ-დიდნი 36.
 ნაშენობა დიდი 56.
 ნაციხვარი 48, 77, 78, 80.

ნაძოვანი 43, 59.
 ნეგო 29.
 ნეესკავი 33.
 ნერგი 2, 3, 11.
 ნესვი 29, 34.
 ნიახური 29.
 ნიგვზნარი 73, 163.
 ნიგოზი 29, 80.
 ნიფხავი 32, 110.
 „ ხამისა 109.
 ნიყვი 145.
 ნიშატი 2.
 ნიჯაღი 110
 ნოტიობა ფრიადი 170.
 ნოხნი 17.
 ნუში 29.
 ობოლნი 20.
 ოესნი 160.
 ოთახნი 17.
 ოლეკკანდარები 172.
 ორაგული 31, 34, 42, 56, 62, 81.
 ორბი 4, 30.
 ოროლი 14.
 ორ-სამ ცოლიანობა 110, 111, 119.
 ორფოღრაფია 29.
 ოსნი 39, 66, 69, 107, 110, 111, 112, 113, 117,
 118, 119.
 ოსპი 29.
 ოფიკალნი 21.
 ოფოფი 30.
 ოქრო-68, 111.
 ოქროს მთა 74.
 ოყარი 30.
 ოჩხი 32.
 ოხრახუში 29.
 ოყერი 39, 50, 88, 97, 98, 125, 126, 156, 159,
 169.
 (მოოვრდა 45, 55, 61, 89, 90, 97, 167).
 პაიჭი 32, 110.
 პაიჭი შალისა 109.
 პაიჭნი (მოხელენი) 16.
 პალატები 128, 167.
 პალატნი 50, 84.
 „ დიდნი 157.
 „ დიდ-დიდნი 52, 61, 73.
 „ თოლის ქვისანი 157.
 „ მცირენი 157.
 „ ქანდაკებული კლდისაგან 73.
 პალატოვანი (მრავალ-) 156, 175.
 პანტა 29.

პატივი 14.
 „ ვარსკულავთა 13.
 „ ვაპართა 14.
 „ მზისა 13.
 „ მთოვარისა 13.
 „ მოხუცებულთა 111.
 „ მსახურთა 14.
 „ მუშაკთა-გლეხთა 14.
 „ მღვდლისა 14.
 პატრუცავი 17.
 პერანგი 32.
 „ ბერული 32.
 „ მჭვირვალი 32.
 „ ხამისა 109.
 პეტრუშკა 29.
 პირის აღხსნა 21.
 პირისწყლიანი 119.
 პირმტკიცობა 12.
 პირუტყვი-ნი 42, 49, 68, 82, 88, 94, 96, 102,
 122, 129, 134, 136, 137, 142, 145, 149,
 162, 163, 170, 171.
 პირუტყვნი მძოვარ ხამთარ ზაფხულს 164.
 „ უამრავნი 45.
 პირუტყვთა მწყემსნი 51.
 პირუტყვთა სიმრავლე 38, 59, 73.
 პიტაკი 17.
 პოლოტიკნი 14.
 პრასა 29.
 პუნშულა ან პუნშულა 29, 34, 145.
 პური 111.
 „ გემოიანი 75.
 „ სპეტაკი 75.
 „ ნოციერი 66.
 „ უმჯობესი ყოველთა ქართლისათა 75.
 პურობა 21, 22, 112.
 ყოლო 29.
 რემა-ნი 16, 73, 89.
 რვალი 13.
 რკინა 36, 39, 109, 152, 160.
 როარტაგი 17,
 როკვა-განცხრომა 19.
 როკვა ფერკისა 18.
 როჭით სპა 14, 16, 22.
 როჭო 30.
 რუ-ნი 34, 37, 56, 58, 79, 89.
 რუ ვერიდამ მოტანილი 54.
 „ ლიახვისა (ორი) 78.
 „ მეჯვდისა 73.
 „ მტკვრისაგან 51.
 „ ნარეკვვისა 63.

რუქსნისა 63.
 „ ქციისა 45-46.
 „ შოლის პირიამ 81.
 „ ძველი 37.
 რუკა 4, 51, 142.
 რუნი ოქროსი 165.
 საბარკულნი 14.
 საბმელი ცხენთა 49.
 საბნელო 18.
 საბურავი ფიქალი 59.
 საგანგიონი 16.
 საგანძური მეფეთა 157.
 საგანძურთა საფლველი 74.
 საგებელნი 17.
 საგულე 32.
 სადგური მეფეთა 63, 64, 75.
 „ „ ზამთარს 156, 157.
 „ „ საზაფხულო 49.
 სადროშო მემარცხენე 22.
 „ მემარჯვენე 22.
 „ მეოთხე 165.
 „ მეორე 163.
 „ მესამე 162.
 „ პირველი 164.
 საერისთო 95, 130, 154, 166, 169.
 „ არგვეთისა 164.
 „ არტანისა 133.
 საერისთო გარდაბანისა }
 „ გაჩიანისა } 24
 „ ეგრისისა 173.
 „ ნაქალაქებისა 165.
 „ ოსრახოსი 125, 137.
 „ რაქისა 162.
 „ სამშვილდისა 44, 50.
 „ ტაოსი 138.
 „ ქუთათისისა 164, 165.
 „ შორაპნისა 162, 163.
 „ ციხე-გოჯისა 164.
 „ წუნისა 133.
 „ ხუნანისა 35, 37, 50.
 სავაზირო 16.
 სავათი 30, 146.
 სავარდენი 1, 29, 39, 54, 74, 122, 145.
 სავარძელნი 17.
 სავაჭრო—ტყვენი 150.
 სავაჭრო—ყოველნი 150.
 საზამთრო ნადირობა 89.
 საზამთროდ საკმარი 30.
 საზრდელი 104, 111.
 „ გემოიანი 74.

საზრდელი კაცთა 29.
 „ მრავალი 74.
 საზრდელით მიძლარი 76.
 სათიბნი მცირედ 108.
 საკადრისი 29.
 საკმელი 82.
 სალთხუცესი 16.
 სამართალი 14, 15.
 სამართლის წესი—ნახე „წესი სამართლისა“.
 სამოთხე 61.
 სამოსი 111.
 სამოსლით ვითარცა ბერძენნი 123.
 „ „ ოსმალნი 123.
 სამოსელნი „ ჩერქესთანი 172.
 სამ (ორ—) ცოლიანობა 110, 111, 119.
 სენაკ—პალატები 128.
 სანადირო 42, 170.
 „ თევზთა 42, 73.
 „ კეთილი 75, 94, 97.
 „ მეფისა 16, 21, 152.
 „ მოუკლებელი 64.
 „ ნადირობა 42, 54.
 „ ფრინველთა 42, 45, 54, 74.
 სანოვავე ყიზილბაშთა რიგისა 23.
 სანჯახი 26.
 საპონი 48.
 სპრაიდარი 23.
 სარანგნი 16.
 სარდარი 23.
 სარკე 53.
 სარტყელი 32, 110.
 სარტყელი ფოჩაშვებული 32.
 სასახლე 50, 53, 80, 89, 97.
 „ აფხაზთა კათალიკოზისა 167.
 „ გურიელთა 175.
 „ დადიანისა 166, 167.
 „ დიდი ვითარცა ქალაქი 100.
 „ დიდ მხატვრობითა 53.
 „ დიდშენი 96, 126, 167.
 „ ზღუდე-გოდლიანი 167.
 „ კახთა მეპატრონეთა 89.
 „ კეთილ-პალატოვანი 175.
 „ კოფორი 47.
 „ ლავეარდითა 53.
 „ მარმარილოს კედლითა 53.
 „ მეფეთა 52, 56, 76, 96, 98, 154, 158.
 „ „ საზაფხულო 97, 159.
 „ მოკჭროვილი 53.
 „ მტკვრის გარდაკიდებით 52.
 „ პალატებიანი 167.

სასახლე პალატოვანი 175.
 „ სარკითა 53.
 „ ქსნის ერისთვისა 68.
 „ შემუსვრილი 53.
 „ ციციანთა 58.
 „ ყიზილბაშთა რიგისა 53, 74.
 სასახლეთა შენობა 63, 72.
 სასმელად გემოიანი 33, 82, 123, 151, 154.
 „ უხმარი 151.
 „ შემრგო 33, 123, 151, 154.
 სასპასპეტო 50.
 „ მემარცხენე 84, 95.
 „ მემარჯვენე 84.
 „ მეფისათანა მყოფი 84.
 „ მეოთხე 51, 60.
 „ მეორე 71.
 „ მესამე 60
 „ საბარათიანოსი 51.
 სასუნებელი, მკურნავი ინთილასი }
 „ „ სედასი } 77.
 „ „ ქარისა }
 სატაცური 30.
 საუნჯენი 16.
 საფიჩხულე 33.
 საყელთ ბერულად მოჭრილი 109.
 საყდარი 143.
 „ აფხაზთა კათალიკოზისა 171.
 საყოფელი შარვაშიძისა 171.
 საშიშლო 104, 119.
 საცივი 57.
 ხაძვალე ათაბაგთა 127.
 ხაძვარი 105.
 ხაძვარნი მცირედ 108.
 საწარმართული 52.
 საწმისი ოქროსი 165.
 საკმელი გემოიანი 82.
 საკუთრველი-ნი 14, 15, 18, 141, 172.
 საკუთრულე 16.
 სახასო-ნი მეფისა 16, 24.
 სახიზარი 45, 63, 67, 127, 129, 156, 173.
 სახიობა 1, 18, 21, 22.
 სახლი მრავალი ერთმანერთსა ზედა 111.
 „ უსარკმლოდ 111.
 „ ხიდის სვეტში 45.
 სახლნი 119.
 „ ნაშენნი ქვა-ტალახითა 54.
 „ სპარსთა რიგისა 54.
 „ ქართულნი 54.
 სახლთ შენება 111.
 სახლის კაცი 23.

სახმარი 104.
 საველური 148.
 სავენელი 89, 145-
 საჯდომი ათაბაგისა 138.
 სევა 77.
 სელი 29, 31, 34, 35, 38, 42, 68, 111-
 სენაკნი 50.
 სეტყვა ხშირად 49, 108.
 სვაი 30, 146.
 სვეტი ხიდისა 45.
 სვივა 111-
 სიგელი 17, 24, 25, 26.
 სივიწროვე 149.
 სილოვანობა 167.
 სიმაგრე 14, 96, 119.
 „ დიდშენი 96.
 სიმლიდრე 111.
 სიმინდი 29, 83.
 სიმღერა ფერკისა 19.
 სირი-ნი 30, 122, 146.
 „ წვრილნი 108.
 სისხლის დენა 14.
 „ მიცემა 111.
 სკამი-ნი 17, 18, 109, 172.
 სკლატი 32.
 სოკონი 145.
 სოკო ნარინჯი 145.
 სომენნი 35, 37, 38, 54, 57, 58, 68, 74, 76, 80,
 81, 124, 125, 129, 130, 153, 154, 156,
 157,
 სოფელი 81.
 სოფლები კლდე-კრისა 46.
 სოფიის კენჭი 58, 127, 151, 157.
 სოჰბათიასაული 23.
 სპა-ნი 14, 22, 24.
 სპა ერისთავთა ქვეშე დაწესებული 14.
 „ როკით 14, 16, 22.
 „ ქვეყანათაგან 14.
 „ მცველი ციხე-ქალაქთა 16.
 სპასალარი 16, 20, 22.
 სპარსთა რიგის სახლნი 54.
 სპასპეტი-ნი 16, 23, 50, 84.
 „ რაჭისა 26.
 სპილენძი 36, 38, 39, 111.
 სრა-ფარდაგნი 17.
 სტაფილო 29.
 სტუმართა პატივი 111.
 სუმბული 39.
 სუნბული 29.
 სუნი ფრიად ძნელი 77.

სუფრაქეში 23.
 სუფრაჩი 23.
 სხალი 29.
 ტაბაკი 18.
 ტაბლა 18, 172.
 ტაგრუცი 151.
 ტალანი 149.
 ტარბი 30.
 ტარხუნა 29.
 ტაძრეული-ნი 16, 23.
 ტახტი 157.
 ტახტი მეფეთა 52.
 ტბა-ნი ანკარა 131.
 „ აღვსილი თევზითა 129, 131.
 „ დიდი 131, 174.
 „ თევზიანი 122.
 „ თევზითა სავსე 31, 43.
 „ მლაშე 48, 89.
 „ მრავალნი 135.
 „ მყვრითა სავსე 54.
 „ მცირე 70, 130, 160.
 „ მწარე 89.
 „ უთევზო 39, 42, 54, 65.
 „ უოგები 65.
 „ უხმარი 31.
 „ ქვიანი 131.
 ტბის მონადირება 42.
 ტბა* ბახალეთისა.
 „ ბარეთისა.
 „ გოლისა.
 „ ერწოსი.
 „ კარწახისა.
 „ კუშისისა.
 „ ლისისა.
 „ პალაკაციო.
 „ პალიასტომისა.
 „ საღამოსი.
 „ ტაშალანისა.
 „ ფანაერისა.
 „ ფარაენა.
 „ ქნოდოსი.
 „ შაორისა.
 „ ხავეთისა.
 ტილო 145.
 „ ბანბიხაგან 145.
 „ კანაფთაგან 145.
 ტკბილი 42, 66.
 ტოლომა 32.

ტოლომა ოსმალური 32.
 ტომარი 17.
 ტრაპეზნი 50.
 ტრედი ნი 30, 146.
 ტრფიალი წიგნისა 3.
 ტურა 21, 109.
 ტყავი 32.
 ტყავ კაბა 32.
 ტყავი სახელვიწრო 32.
 ტყავის კვლევენება 111.
 ტყენი 38, 42, 43, 51, 60, 68, 94, 96, 103, 108.
 ტყენი აყრილნი 164.
 „ ვენახიანი 145.
 „ უმეტეს მუხანი 60.
 „ ხილიანი 145.
 „ ხილნართი სავსე 103.
 ტყიანი 43, 44, 49, 59, 63, 70, 87, 122, 134, 136, 137, 141, 142, 145, 165, 170, 171, 172, 176.
 ტყების ყამი 18.
 ტყემალი 29.
 ტყე 111.
 ტყვის მყიდველნი 109.
 ტყის ქათამი 30.
 ტყიურა 30.
 უგვარონი 107.
 უგრეხელი 29.
 უდაბნო 39.
 „ გამოკვეთილი კლდესა შინა 67.
 „ ცალიერი 39.
 უელი 29, 108.
 უვენახო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 84, 94, 130, 131, 132, 139, 160.
 უზბაში 24.
 უკანმსვლელი 20.
 უმადლესი 15.
 უმდაბლესი 15.
 უმდინარო 54, 87.
 უმიწობა 108.
 უმცირესი 12, 15.
 უნაბი 29.
 ურიანი 57, 58, 76, 80, 81, 83, 86, 124, 125, 129, 130, 153, 154, 156, 157.
 უსაზრდლობა 119.
 უსამართლოქმნილი 20.
 უსტარი 17.
 უტყეო 87, 131, 132, 139.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

უყივნო 88.
 უშენი 67.
 უშენობა 81.
 უწარინებულესი-ნი 25, 26, 110.
 უწიგნონი 110.
 უწყლო 79.
 უწყლობით უნაყოფო 48.
 უხილო 39, 44, 49, 66, 68, 71, 78, 94, 130,
 131, 132, 139, 160.
 ფარდანი 17.
 ფარდაგნი სრა—17.
 ფარეშნი 17.
 ფარეშობუტესი 17.
 ფარსანგი 29.
 ფაშა 26, 125, 133, 174.
 ფაშა ახალციხისა 25.
 ფაცერი 33.
 ფეტვი 29, 34.
 ფიქალი საბურავი 59.
 ფიქალი ქვა 111.
 ფიქალ-ფიქალი კლდე 43, 59.
 ფიჩხული 31.
 ფიჭოვანი 59.
 ფლასი 18.
 ფლათიანი კმოდე 45.
 ფლათოვანი 151.
 ფლათოიანი ადგილი 150.
 ფოლორცნი უშვერნი 54.
 ფონი 147.
 ფონი მტკვარზედ 55.
 ფოჩი 32.
 ფოცხვერი 30, 35, 109.
 ფორნველნი 37, 51, 65, 88, 89, 96, 102, 103,
 122, 131, 136, 137, 142, 146, 163, 164,
 165, 170, 171, 176.
 ფორნველნი გარეულნი 40, 45, 64.
 „ გემოიანი 66.
 „ მრავალნი 38.
 „ სანადირო 45.
 „ სხვადასხვა 59.
 „ შინაურნი 40, 45, 64.
 ფორნველიანი 33, 43, 44, 49.
 ფორნველით სანადირო 42, 45, 54, 74.
 ფორნენი 81.
 ფსკენი 31.
 ფსიტი 34.
 ფუნდუკი-ნი 40, 45, 47.
 ფუტკარი 31, 45, 109, 123, 142, 146, 170.

ფუბტი 29.
 ფუზონი 145.
 ფუზოსანი 39.
 ქადაგი 92.
 ქათამი-ნი 30, 108.
 „ ინდოური 30.
 „ ტყისა 30.
 ქაბიბი 32.
 ქალამანი 32.
 ქალაქი 52, 55, 72, 73, 78, 88, 93, 99, 106,
 117, 121, 125, 130, 132, 153, 157, 167,
 168, 169.
 ქალაქი არადიდი 138, 141.
 „ დიდი 60, 90.
 „ ვიწრო 54.
 „ კარგი 97, 138.
 „ მაგარი 99.
 „ მოზღუდვილი 130-131.
 „ მოზღუდვილი ქვიტკირის ზღუდით 125.
 „ მოლოკრა 45, 55, 61, 97, 167.
 „ მცირე 57, 58, 68, 76, 80, 81, 83, 130,
 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139,
 142, 154, 171, 175, 176.
 „ შემუსვრილი 91.
 „ ძველი 127.
 „ ძლიერი 61.
 „ ციხე—14, 50, 90, 124, 125, 154, 166.
 „ მტკიცედ მოზღუდვილი 130.
 ქალაქთა განწყობილება 117.
 „ მართველობა 117.
 „ შენება 12.
 ქალაქი * მცირე ალი.
 „ ანაკოფია.
 „ მცირე ართვანი.
 „ არმაზი.
 „ მცირე არტანი.
 „ მცირე არტანუჯი.
 „ ძველი არქევანი.
 „ ასანყალა.
 „ მცირე ატენი.
 „ აწყვერი.
 „ მცირე ჳზალგორი.
 „ მცირე ახალდაბა.
 „ ახალქალაქი.
 „ ახალციხე.
 „ ბათომი.
 „ ბაიბურდი.
 „ მცირე ბამბაკი.

* გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ქალაქი მცირე ბარალეთი.
 " ბარდა.
 " ბასიანი.
 " ძველი ბერ.
 " მცირე ბოლნისი.
 " ბოსტან—
 " განჯა.
 " ძველი გაჩიანი.
 " მცირე გოკია.
 " " გომარეთი.
 " გონია.
 " გორი.
 " გრემი.
 " დბანისი.
 " დუშეთი.
 " ეგრი.
 " მცირე ზუფუ.
 " ძველი შერეთი.
 " ტური.
 " მცირე თამარაშენი.
 " თელავი.
 " თმოგვი.
 " მცირე ისპირა.
 " ძველი კასპი.
 " მცირე კოლა.
 " " ლორე.
 " ძველი მცხეთა.
 " მცირე მძორეთი.
 " ძველი ნაგები.
 " ნაქალაქევი.
 " ძველი ნეკრესი.
 " ოლთისი.
 " მცირე ოფრეთი.
 " ოძრახო.
 " ჟალეთი.
 " ძველი ჟინვანი.
 " მცირე რიხა.
 " რუსთავი.
 " მცირე სათლე.
 " სამშვილდე.
 " ძველი სარკინეთი.
 " მცირე სურამი.
 " ტფილისი.
 " ძველი ურბნისი.
 " ძველი უფლისციხე.
 " ძველი უჯარმა.
 " ძველი ქაოზიანი.
 " ქაჯთა-ტუნი.
 " ქაჯთა-ციხე.
 " მცირე ქობულეთი.

ქალაქი ქუთათისი.
 " მცირე ქცხილვანი.
 " მცირე ყახანჩი.
 " მცირე ყარაღაჯი.
 " შორაბანი.
 " ძველი ჩეღეთი.
 " მცირე ჩიხორი.
 " ჩხარი.
 " ციხე-გოჯი.
 " ძველი ცორტაევი.
 " ცხომი.
 " წინწყარო.
 " წუნა.
 " ძველი ქაპალა.
 " ქვერემი.
 " ხორანთა.
 " ხოხონხეთი.
 " ხორნაბუჯი.
 " მცირე ხოფჯა.
 " ხუნანი.
 ქანდაკებული კარი 152.
 კარავენნი 139.
 კართლის ცხორება 7.
 კარი (აგადმყოფობა) 77.
 კარნი 145
 კარტა 4.
 კერი 111.
 ქვა ბროლისა 109.
 ქვა თეთრი, მგზავსი მარმარილოსი 38.
 ქვა მანათობელი 15.
 ქვა საბურავი 78.
 ქვა-ტალახი 51.
 ქვა ფიქალი 111.
 ქვა ფიქალ-ფიქალი 66.
 ქვა შავი, მსუბუქი და ბრტყელი 78.
 ქვა შირიმისა 39.
 ქვა წითელი 38, 40.
 ქვა წითელი ბრწყინვალე 156.
 ქვის-კარი 83.
 ქვაბინი (გამოქვაბული) 35, 45, 95.
 ქვაბნი გამოკვეთილნი 48, 58, 62, 64, 67, 72, 73, 76, 100, 116, 126, 127, 156, 157.
 ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა 129, 152.
 " დიდ-დიდნი " " 152.
 ქვაბი თბილი ვითარცა აბანო 43.
 ქვაბი კაცთა ქმნულად გასაკვირვებელი 152.
 ქვაბი კლდისა 43.
 ქვაბი კლდისა გამოკვეთილი 137.
 ქვეყნის მოქმედება 1.
 ქვეყნის მზახველობა 4.

ქვიტკირი 54, 60, 111, 114, 119.
 ქვიტკირის გვირაბი 74.
 „ ზღუდე 64, 125.
 „ კოშკი 111, 149.
 ქვიტკირით მოზღუდული 78.
 ქვიტკირის ნაშენი 62.
 ქვიტკირის შენობანი 40, 149.
 ქვიტკირის ხიდი 40.
 ქვრივ-ობოლნი 20.
 ქინძი 29.
 ქინძი-ჯორა 29.
 ქლიავი 29.
 ქორი 21.
 ქორი თეთრი 30.
 ქორი წითელი 30.
 ქორიკოზი 87.
 ქონდარი 29.
 ქონდაქარნი 16.
 ქორონიკონი 4, 5, 6, 8, 9.
 „ ბერძული 4.
 „ დასაბამითგანი 6, 8.
 „ მაჰმადისა 7.
 „ რომაული 2.
 „ ქართული 4, 8, 10.
 „ ქრისტეს აქათი 6, 7, 8, 10.
 „ ძველი 8.
 „ ხუთასიანი 4.
 ქრთილი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.
 ქსოვა შალისა 111.
 ქუდი (ქალისა) 32.
 „ აფროსანი 32.
 „ ბეწვებული 32.
 „ ბეწოსანი 109.
 „ გრძელი 32.
 „ გრძელ-ბეწოსანი 32.
 „ გრძელ-წვრილი 32.
 „ მგრგვალი 109.
 „ მცირე ნაკრისაგან 32.
 „ შალისა 109.
 ქუთი 104.
 ქურციკი 30, 50, 122, 146, 170.
 დალდა 30.
 დედე 107, 136.
 დელოვანი 138.
 დეოდრაფია 4.
 დვინო 37, 42, 59.
 დვინო ატენური 59.
 „ გემოიანი 42, 176.
 „ ზარდაგი 170.
 „ თეთრი 66.

დვინო თხელი 70, 77, 163.
 „ კარგი 102, 163, 170.
 „ კეთილი 42, 55, 66, 89, 101, 102, 162.
 „ მომყავო 70, 77.
 „ მსუბუქი 165, 170, 176.
 „ მზე-გემოიანი 165.
 „ საამო სასმელად 70.
 „ სასმელად მშვენი 77.
 „ სუნინი 176.
 „ ტკბილი 66.
 „ შემრგო 176.
 „ ძალიანი 170.
 „ წარჩინებული 57, 100.
 დვლარქნილი 121.
 დომი 29, 83, 88, 145.
 დორი 30, 102, 108, 162, 170.
 დორთა კოლტნი 37.
 დორის მკამელნი 110.
 დრატო, დრატოიანი 121, 122, 129, 134, 136, 138.
 დრიანკალი 31.
 დრილოვანება 121.
 დრუდო 153.
 დუმელი 38.
 ყაბახი 21.
 ყაზალახი 30.
 ყაისი 29.
 ყაყაპი 30.
 ყარაულა 30.
 ყარახილა 30.
 ყაფიჩი 24.
 ყაყაჩო 29.
 ყაჯირი 30, 146.
 ყვენობა 22.
 ყვეი 30.
 ყვეილნი 40, 60.
 „ ველთა 29.
 „ მთისანი 68.
 „ სავარდეთა 29.
 ყვეილიანი 43, 66, 132, 165.
 ყვეილოვანი 42.
 ყველის კეთება 134.
 ყიზილბაშთა რიგის სანოვაგე 23.
 „ „ სასახლე 53, 74.
 ყიყვი 164.
 ყოდალა 30.
 ყორანი 30.
 ყორჩიბაში 23.
 ყრდელი 30.
 ყუთნი 110.

ყულარ-ალასი 23.
 ყურდგელი 30.
 ყურძენი 29.
 შავარდენი 21, 30.
 შავით მოსილნი 104.
 შალი 32, 111.
 შალით მოსილნი 104.
 შალის პაიკი 109.
 შალის ქსოვა 111.
 შალის ქუდი 109.
 შამბიანი 122.
 შაქარი 144.
 შაშვი 30.
 შენება ნავთა 142.
 შენება სასახლეთა ურუმთა რიგისა 23.
 „ „ ქართული „ 23.
 „ „ ყიზილბაშთა რიგისა 23.
 შენება ციხე-სიმაგრეთა 12.
 შენებულემა დიდი 35.
 შენებულემა ქვიტკირისა 40.
 შენობა-ნი 91, 156.
 შენობა დიდი 55, 91, 159.
 შენობა დიდი სასახლეთა 72.
 „ დიდი ფრიად 39.
 „ ეკლესიათა 17.
 „ კლდისაგან გამოკვეთილი 73.
 „ მრავალი 39, 55, 59.
 „ სასახლეთა 17, 63.
 „ სიმრავლით 98.
 „ უცხო 73.
 „ ფუნდუკთა 17.
 „ წითლითა კვითა 40.
 „ ხიდთა 17.
 შენობიანი 102, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 149.
 შერისწვა 17.
 შეწირვა თხისა 110.
 შეწირვა ნადირთა 18.
 შეწირვა ცხოვართა 18, 105.
 შეწირვა ძროხათა 18.
 შეწირვა კართა 18.
 შეწუხებულნი 20.
 შეჭირვებულნი 20.
 შვრივა 23, 35, 38, 68, 108.
 შვრია 31.
 შველი 35.
 შიკრიკნი 16.
 შრათი 109.
 შროშანა (ყვავ.) 29, 122, 133, 140, 145.
 შროშანი (ფრინვ.) 33.

შუბი 14.
 შურთხი 30, 68, 108, 109.
 შხერო 122.
 ჩაბალახნი 14.
 ჩალიანი, ჩალოვანი 33, 87, 153.
 ჩანჩაგირი 23.
 ჩაჩნი 18.
 ჩახთაული 20.
 ჩახრუხი 30.
 ჩიტი-ნი 30, 122, 146.
 ჩოხა 32, 104, 111.
 ჩოხა ჭრქელი 38.
 „ მოკლე 109.
 „ ნაოჭიანი 109.
 „ უგუჯასტო 109.
 „ უბაო 104.
 ჩუგლუგი 14.
 ჩუნჩერაზი 17, 23.
 ჩუსტი 32.
 ჩხართვი 30.
 ჩხიკვი 30.
 ცერეცო 29.
 ცერცვი 29.
 ცვილი 31, 82, 146, 170.
 ციხე 34, 43, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 88, 90, 96, 97, 100, 112, 118, 121, 126, 130, 136, 142, 143, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 161, 166, 167, 175, 176.
 ციხე ამილახორისა 68.
 „ არამტკიცე 152.
 „ დადგა 55, 156.
 „ დარბაზი 156.
 „ დიდი 58, 74, 113.
 „ დიდგებული 99.
 „ დიდროვანის ლოდით ნაშენი 43.
 „ დიდნაშენი ან დიდშენი 83, 101, 124, 127, 137, 138, 140, 148, 149, 150, 154, 158, 166, 167.
 „ ველსა ზედა 48, 98, 99.
 „ თხემსა ზედა კლდისასა 47.
 „ თხემლის ხისაგან 150.
 „ კავკასის ძირს 149.
 „ კეთილშენი 137, 158, 166.
 „ კლდეზედ 44, 46, 47, 52, 56, 57, 58, 64, 67, 69, 81, 83, 90, 97, 99, 101, 112, 113, 116, 124, 127, 138, 140, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 175, 176.

ციხე კლდით მოზღუდვილი 41, 44, 47, 49, 56, 57, 156.	ციხე ბერიძისა.
ციხე მაგარი 64, 69, 84, 90, 91, 93, 129, 132, 133, 154.	" ბერ—
ციხე მალღა გორასა ზედა 75.	" ბეჟოსი.
" მთის თხემსა ზედა 59, 93.	" ბეჟისა.
" მთის კალთასა ზედა 75, 76, 81, 96, 154.	" ბირთვისისა.
" მთის ძირს 68, 72, 133, 175.	" ბოღავისა.
" მთის წვერზე 60.	" ბოდორნა.
" მინდორსა ზედა 149.	" ბოტორმა.
" მცირე 57, 67, 69, 76, 79, 160, 161.	" გმირთნაკვეთი.
" ორი მდინარის შორის 91, 101, 102, 114, 135.	" გონია.
ციხე ოკერი 98.	" გორის წყლისა.
" რიონის თვალზედ 174.	" გურიანთა.
" უქვიტკირო 49.	" დავითისა.
" უქმი 98, 101, 102.	" დბანისი.
" ქალაქი 14, 50, 90, 124, 125, 130, 154.	" დედა—
" ქალაქის თავს 125.	" დემოთისა.
" ქვიტკიარისა 111, 150.	" დეზვირბ.
" შემუსვრილი 47, 48, 52, 55, 73, 75, 77, 89, 125, 126.	" დრისა.
ციხე შეუალი 91, 133.	" დღნორისა.
" ცალიერი 98, 133.	" ერედვისა.
" ძველადი 89.	" ვანათისა.
" ძლიერი 131.	" ვარენთა.
" ხიდსა ზედა 60, 159.	" ვახანისა.
ციხე* აზეულასი.	" ველის—
" ალეწისა.	" ვერენისა.
" ალისა.	" ვერისა.
" ანაკრია.	" ზნაკვა.
" ანანური.	" ზრამაგისა.
" არტანი.	" ტური.
" არტანუჯი.	" თაბორი (ტფილისში).
" არშისა.	" თაკვერისა.
" ასკანისა.	" თეთრ—
" ასპინძისა.	" თმოგვი.
" აშატურთ—	" თოთხამი.
" აწყვერი.	" თორთომისა.
" აკვისა.	" თორღისა.
" ახალდაბისა.	" თუზარისი.
" ბათომი.	" თხმელისა.
" ბანძა.	" იშხანი.
" ბარეული.	" კაბერი.
" ბახტრიონი.	" კავთისა.
" ბელტისა.	" კალა (ტფილისში).
" ბერდიკისა.	" კალმანისა.
" ბერიქალისა.	" კართუბნისა.
	" კაცხისა.
	" კენვისა.
	" კვარა.
	" კვარას—

*) გვერდების აღნიშვნა ნახვ გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ციხე კვეტერისა.

- „ კვიტაშვილისა
- „ კიკანათბერი.
- „ კლდეკარი.
- „ კოჭრისა.
- „ კობტისა.
- „ კულბითისა.
- „ ლაკვათისა.
- „ ლალისყურისა
- „ ლასტისა.
- „ ლეხეურისა.
- „ ლომისისა.
- „ ლორისა.
- „ ლორწობანი.
- „ მაკაბელი.
- „ მადრანისა.
- „ მაჭუტაური.
- „ მახვილი.
- „ მგელ—
- „ მინდა.
- „ მიტლოკინისა.
- „ მოდამნახისა (იმერეთში)
- „ (ქართლში).
- „ მომწვარა.
- „ მტკვრისა.
- „ მურისა.
- „ მუსისა.
- „ მწყერისა.
- „ ნავარძეთი.
- „ ნაქალაქევი.
- „ ნინიასი.
- „ ნოზპატო.
- „ ნულისა.
- „ ობისა.
- „ ოლთისი.
- „ ორბეთი.
- „ ორბეთისა.
- „ ოფრეთი.
- „ ოჩანისა.
- „ ოძრახესი.
- „ ოზერ ხიდა.
- „ პეტრესი.
- „ რადაბრაგანი.
- „ რკინისა.
- „ რუხისა.
- „ სადმელი.
- „ სახანოსი.
- „ სამშვილდე.
- „ სამწვერისისა.
- „ საქართლისა.

ციხე სამორისი.

- „ საწირისა.
- „ სახარია.
- „ სებეკა.
- „ სვერი.
- „ სკანდა.
- „ სურამისა.
- „ ტოლა.
- „ ტრაწაყალისა.
- „ უზნარიანისა.
- „ უფლისციხე.
- „ უჯარმა.
- „ ფანაკარისა.
- „ ფანასკეტი.
- „ ფარცხისი.
- „ ფოთისა.
- „ ქაღისა.
- „ ქანდა—
- „ ქარჩონისა.
- „ ქაჯეთისა.
- „ ქაჯთა-ტუნი.
- „ ქაჯთა-ციხე.
- „ ქვეშისა.
- „ ქვიშილეთი.
- „ ქუთაისისა.
- „ ქუმურღუსი.
- „ ყამასი.
- „ ყველი.
- „ ყიზყალა.
- „ შორაპანი.
- „ შულავრისა.
- „ შურისა.
- „ შხეთი.
- „ ჩხერისა.
- „ ციხე-გოჯი.
- „ ციხის-ჯვრისა.
- „ ცუცხვათი.
- „ ცხვილოსისა.
- „ ცხირეთისა.
- „ ძამისა.
- „ ძმუისი.
- „ წედისი.
- „ წვრისა.
- „ წინკიბე.
- „ წირქვალი.
- „ წოფა.
- „ წუნა.
- „ ქაქეთი.
- „ კიდროთა.
- „ კყვისი.

ციხე ხანდისა.
 „ ხარაგეული,
 „ ხეთა.
 „ ხერთვისი.
 „ ხიდარი.
 „ ხიდის კარი.
 „ ხორანთა.
 „ ხორნაბუჯი.
 „ ხორჯისა.
 „ ხოტევისა.
 „ ხულუტისა.
 „ ხუნანი.
 „ ჯვარისა (სამცხეში).
 „ „ (იმერეთში).
 ცხენი 21, 30, 34, 66, 90, 108, 146.
 ცხენის მკამელნი 110.
 ცხვარი 30.
 ცხოვარი-ნი 34, 55, 63, 73, 90, 102, 105, 111,
 129, 131, 170, 176.
 „ კუდიანი 66, 108, 146.
 „ მომცრო 108.
 „ მშობელი ტყუბთა და სამ-ოთხთა
 146.
 „ უღუმო 66, 68, 69, 83, 108, 146,
 162.
 ცხოვართა საზაფხულო სადგომი 60.
 „ ტყავი 111.
 „ შეწირვა 18, 105.
 „ცხოვრება“ 4, 5, 6, 9, 27, 50, 74, 146, 147.
 ძალნი მწყობრთა 22.
 ძალნი 16.
 ძაძა 29.
 ძაძა-ფლასი 18.
 ძეგრა 30.
 ძეძვი 51, 89.
 ძნობა 18
 ძროხა 18, 30, 34, 66, 90, 105, 108, 111,
 146.
 ძროხათა შეწირვა 18.
 ძღარბი 30.
 წაბლი 29, 83, 88, 145.
 წალდი 145.
 წალკოტი-ნი 1, 29, 34, 45, 54, 64, 73, 74,
 108, 122, 125, 145.
 წალკოტოვანი 38, 76.
 წარჩინებული-ნი 12, 14, 16, 21, 25, 110, 123,
 124, 125, 170, 172.
 წარჩინებულთა შვილნი 146.
 წესი აღდგომისა 21.
 „ ახალწელისა 21.

წესი გამეფებისა 13, 18.
 „ ერისთავთა 14.
 „ ერისთაობისა 23.
 „ ლაშკართა 14.
 „ მეფისა 14.
 „ მეფის სახლისა 16.
 „ მეჯინებეთხუცობისა 24.
 „ მკედრის დაფლვისა 18.
 „ ნადიმობისა 16.
 „ სამართლისა—გვემა 15.
 „ „ მღულარე 15.
 „ „ პატიმრობა 15.
 „ „ სიკუდილი 15.
 „ „ სისხლი 15.
 „ „ სისხლის დაურევება თეთ-
 რითა 15.
 წესი სამართლისა—სისხლის დაურევება სა-
 ქონლითა 15.
 წესი სამართლისა—ფიცი 15.
 „ „ შანთი 15.
 „ „ შერისხვა 15.
 „ „ კრმალი 15.
 „ ქორწილისა 18.
 „ კელისფლებისა 23.
 „ კელობისა 21.
 წესნი და რიგნი მეფის სანთავაცისა 16.
 „ „ „ „ ტაბლისა 16.
 წერო 30, 54, 146.
 წიგნი გარეშე 3.
 „ დედაბერებულთა ზღაპართა 2.
 „ მატინეთა 3.
 „ საღვთო 3.
 „ ფილასოფოსთა 2.
 წივა 38, 42, 131, 139, 141.
 წინაბრძოლნი 22, 27.
 წინდლოლა მეფისა 16.
 წლის მრიცხველობა 3, 4.
 წოტი 30.
 წურბელი 65.
 წულა-მაშია 109.
 წულა-პაიჭი 110.
 „ სკლატისა 32.
 „ ტყავისა 32.
 წყალი აღმალმცენარე 1.
 „ თბილი 57, 79-80, 159.
 „ მკურნავი ბუჯრისა 57, 79-80.
 „ „ მუწუკისა 79-80.
 „ „ ქარისა 79-80.
 წყალცოტაობა 81.
 წყალი ცხელი 52.

წყალი* აბანოსი.
 ,, აკეთისა.
 ,, ალისა.
 ,, ამლივისა.
 ,, არგვეთისა.
 ,, არტანუჯისა.
 ,, ალაცოსი.
 ,, აჭარისა.
 ,, ახალქალაქისა.
 ,, ახალციხისა.
 ,, აჯამეთისა.
 ,, ბადელიძისა.
 ,, ბაილეთისა.
 ,, ბაკულიანისა.
 ,, ბარაღეთისა.
 ,, ბარისა.
 ,, ბახვისა.
 ,, ბედიყორისა.
 ,, ბელაქნისა.
 ,, ბორაღნისა.
 ,, ბოცოსი.
 ,, ბრეძისა.
 ,, ბრილისა.
 ,, გავაზისა.
 ,, გიშისა.
 ,, გოკიისა.
 ,, გრემისა.
 ,, გუბისა.
 ,, დაღისა.
 ,, დვანისა.
 ,, ეგრისა.
 ,, ეგრისისა.
 ,, ეკლარისა.
 ,, ერუშეთისა.
 ,, ერწოსი.
 ,, ვალაგორისა.
 ,, ვარძიისა.
 ,, ხახისა.
 ,, ზრამაგისა.
 ,, ზროგოს კეობისა.
 ,, თაგაურისა.
 ,, თიანეთისა.
 ,, თორისა.
 ,, კაპბუტისა.
 ,, კარდანახისა.
 ,, კასრისა.
 ,, კაცხისა.
 ,, ლაკვისა.

წყალი ლოპოტის-კევისა.
 ,, მარტყოფისა.
 ,, მაწისა.
 ,, მოქვისა.
 ,, მუწისა.
 ,, ნარის კეობისა.
 ,, ნაქარმაგვეისა.
 ,, ნეინისა.
 ,, ნიჩხისისა.
 ,, ოლდამისა.
 ,, ოჟორისა.
 ,, ოცხისა.
 ,, უღელეს კეობისა.
 ,, საბუესი.
 ,, სახანოსი.
 ,, სლალაკისა.
 ,, სამღერეთისა.
 ,, საჩხეიძოსი.
 ,, საწირისა.
 ,, საჯავახოსი.
 ,, სვერისა.
 ,, სურამისა.
 ,, ტაშირისა.
 ,, თანასკეტისა.
 ,, ფიფინეთისა.
 ,, ფოსოსი.
 ,, ფცისა.
 ,, ქემერტისა.
 ,, ქვაბლოვანისა.
 ,, ქისტეთისა.
 ,, ქისტისა.
 ,, ქისტ-ძურძუკისა.
 ,, ქურთაულისა.
 ,, ლლიღვისა.
 ,, ყვარელისა.
 ,, შავშეთისა.
 ,, შულაგორისა.
 ,, ჩაქვისა.
 ,, ჩელთისა.
 ,, ჩიმიტისა.
 ,, ციკარასი.
 ,, ცხრაწყაროსი.
 ,, ძეგვისა.
 ,, ძეგრისა.
 ,, ძურძუკისა.
 ,, წადღლისა.
 ,, ჭანისა.
 ,, ჭერემისა.
 ,, ჭურთისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

წყალი ხანისა.
 „ ხინოსი.
 „ ხორგისა.
 „ ხოტევისა.
 „ კვესურეთისა.
 „ ჯავახეთისა.
 „ ჯაყისა.
 წყარო გემოიანი 31.
 „ დიდი ფრიად 78.
 „ მარმარილოთი აშენებული 40.
 „ მლაშე 51, 89, 108.
 „ მომლაშო 71.
 „ მკურნავი მუწუკთა 39.
 „ „ სენთა 31, 38, 94.
 „ „ ციებისა 49.
 „ მწარე 89.
 „ პირუტყვთ შემგრო 71.
 „ პირუტყვთ პოხიერ მყოფი 108.
 „ რომ. იყინება ზაფხულს 43.
 „ საჭმლის მომდნობი 43, 59, 71.
 „ სპეტაკი 66.
 „ ტკბილი 34.
 „ შემგრო 31.
 „ შირიმის ქვის დამამსხვრეველი 39.
 „ ცივი 34.
 „ ცხელი 125.
 კა 164.
 კა კლდისა 51.
 კაბუკი 21.
 კალა 81.
 „ დიდი 50.
 „ ლერწმოვანი 89.
 „ ნადირიანი 51, 62.
 „ საგლონისა 58.
 „ სონდალული 48.
 „ ჩალიანი 89.
 კალა-ტყენი 40.
 „ ყურყურთა 48.
 „ კოკობ-ფრინვლითა სავსე 51.
 „ ჯღარდლოვანი 62.
 კალის გაკაფვა დაბნებისათვის 81.
 კალიანი 33, 59, 171-172.
 კალოვანი 151, 170.
 კალაკი 11.
 კამა მკუდართა 18.
 კანარი 31, 34.
 კარო 30.
 კერამი 29.
 კია მარიაშული, მკურნავი ცოფისა 79.
 კია კათა შინა 164.
 კილყავი 30.

კკა 30.
 კურის კეთება 81.
 კური ღვინისა 81.
 კყონდიდელი 20.
 ხვასტანგნი 43.
 ხამი 111.
 ხამის ნიფხავი 109.
 ხამის პერანგი 109.
 ხანჯალი 14.
 ხართუთა 29.
 ხარკი 14, 119.
 ხარჯნი 16.
 ხახვი 29.
 ხვატთან 14.
 ხელიკი 31.
 ხეთა მუშაკობა 111.
 ხენი წალკოტთა 34.
 ხიდი-ნი 41, 60, 77.
 ხიდი ზ თვალი 40.
 „ დიდ-ლიახვზე 77.
 „ კალიდამ ისნ 53.
 „ მაშავერზე 40.
 „ მკიდარი 148.
 „ მრავალთვალი 137.
 „ მტკვარზე 53, 83, 124, 127, 128, 137.
 „ მტკიცე 83.
 „ მცხეთისა 55.
 „ რახსსა ზედა 139.
 „ რიონზედ 149, 157, 159, 161.
 „ ქვისა 148.
 „ ქვიტიკირისა 40, 45, 54, 137, 152.
 „ შვენიერად-გებული 137.
 „ ცხენის-წყალზედ 157.
 „ ჰორონზედ 137.
 „ ხვარამხესი 133, 137.
 „ ხისა 148.
 ხიდის სვეტი 45.
 „ სივრცე 45.
 „ ყური 52, 53.
 ხინული წიგნებჲ }
 „ ხატები } 161.
 „ ჯვარი }
 ხინრად მოსულნი 85.
 ხილი-ნი 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 54, 56.
 59, 60, 62, 64, 74, 81, 88, 103, 108, 122,
 125, 136, 145, 162, 163, 165, 171, 176.
 ხილნი ბალახთა 68.
 „ მთისანი 29, 41, 42, 60, 68.
 „ ტყეთა შინა 163, 164.
 „ ტყისანი 29.

ხილნი წალკოტა 29, 45.
ხილიანი 39, 43, 44, 49, 55, 56, 57, 58, 63,
64, 65, 68, 70, 72, 74, 75, 77, 79, 82, 83,
84, 89, 95, 102, 129, 134, 136, 137, 138,
142, 149, 160, 163, 175.

ხილოვანი 58, 100.

ხიშტი 14.

ხორბალი—ნახე „კორბალი“.

ხრონოლოგია 9.

ხურმა 29, 83, 88, 145.

ხუროთმოძღვარი 17, 23, 85.

კართა შეწირვა 18.

კარი (ილორისა) 168.

კვეი.* აბანოსი.

„ აბუხალოსი.

„ აგარისა.

„ აელადისა.

„ აზვრეთისა.

„ აკურასი.

„ ამადლებისა.

„ ამაშუკეთისა.

„ ამირთ—

„ ანაკერტისა.

„ ანდრაპოლოთისისა.

„ არყნალისა.

„ ასპინძისა.

„ ასურეთისა.

„ აჩხატისა.

„ აწერისა.

„ ახალდაბისა.

„ ახმეტისა.

„ ბადელიძისა.

„ ბალიჭისა.

„ ბამბაკისა.

„ ბარეულისა.

„ ბარულასი.

„ ბეშქენაშენისა.

„ ბიყარისა.

„ ბობნაფისა.

„ ბოგვისა.

„ ბოდავისა.

„ ბოდბისა.

„ ბოკოწნისა.

„ ბორჯომისა.

„ ბოტისისა.

„ ბოყვისა.

„ ბჟისა.

„ ბჟინევისა.

კვეი ბუგაულისა.

„ ბუშათისა.

„ გელათისა.

„ გელიყარისა.

„ გენებერულისა.

„ გერისა.

„ გეტისა.

„ გიორგიწმიდისა.

„ გლოლისა.

„ გორულისა.

„ გრემისა.

„ გრიგალეთისა.

„ გუდამაყარისა.

„ გუდარეხისა.

„ გუდელისისა.

„ დადგვისა.

„ დბანისა.

„ დვალთა-ლოლოვნისა.

„ დრისა.

„ დღვაშისა.

„ ერან თურანისა.

„ ეშმაკთ-უბნისა.

„ ვანათ-გერისა.

„ ვარენისა.

„ ვარძისა.

„ ვაშლებისა.

„ ვახანისა.

„ ვერისა.

„ ვერტყვილისა.

„ ვეძაღვევისა.

„ ზანაერვილისა.

„ ზანდუკლისა.

„ ზიკილიისა.

„ ზნაკვისა.

„ ზორეთისა.

„ ზრამაგისა.

„ ზრბითისა.

„ ზრბით-ოშეთისა.

„ თეზმისა.

„ თეძმისა.

„ თირის მონასტრისა.

„ თიზრევისა.

„ თურდოსი.

„ თურდო-შტორისა.

„ იმერბევისა.

„ ინწყორასი.

„ ირტოსი.

„ ისროლისა.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ბევი იყალთოსი.
 17 ჭავთისა.
 18 კარდანებისა.
 19 კარწახისა.
 20 კასრისა.
 21 კახეთისა.
 22 კველთეთისა.
 23 კისისა.
 24 კლდეისისა.
 25 კობოლოურისა.
 26 კოჟურისა.
 27 კორტანეთისა.
 28 კოშკისა.
 29 კობაჯისა.
 30 კობჯისა.
 31 კობტაჯრიცისა.
 32 კრისისა.
 33 კრწანისისა.
 34 კსნიისა.
 35 ლაკბისა.
 36 ლაფაჩებისა.
 37 ლიგანისა.
 38 ლიკნისა.
 39 ლომსიათხევისა.
 40 ლოპოტისა.
 41 ლოქინისა.
 42 მანუტისა.
 43 მახვილოსი.
 44 მახისისა.
 45 მეედნისა.
 46 მერისა.
 47 მიწობისა.
 48 მოდეგისა.
 49 მოწამეთასი.
 50 მჟავისა.
 51 მუჭუთისა.
 52 მუსალეთისა.
 53 მუხალეთისა.
 54 მშხლებისა.
 55 ნეძვისა.
 56 ნანოწმიდისა.
 57 ნიჩბისისა.
 58 ნოკორნისა.
 59 ნოდისა.
 60 ნულისა.
 61 ნუნისისა.
 62 ოლდამისა.
 63 ომანისა.
 64 ოშეთისა.
 65 ოშორისა.

ბევი ოჯოლოსი.
 66 პანტნოვანისა.
 67 რაჭისა.
 68 როკისა.
 69 სადმელისა.
 70 სალომინაოსი.
 71 სამებისა.
 72 საპონაურისა.
 73 სარბიელას-
 74 სარკინეთოსა.
 75 სარმანიშვილისა.
 76 საფიქლისა.
 77 საქორიასი.
 78 საღირაშენისა.
 79 საყავრისა.
 80 საჩინოსი.
 81 საცხენისისა.
 82 სველის-
 83 სვერის-
 84 სვირისა.
 85 სკრისა.
 86 სლესისა.
 87 სნეკოსა.
 88 სორისა.
 89 სოზოსი.
 90 სხოვისა.
 91 ტაბაკინისა.
 92 ტაკოსა.
 93 ტოლისა.
 94 ტორნესი.
 95 ტყირბულისა.
 96 ტყის სოფლისა.
 97 უთხვისა.
 98 უსისტყისა.
 99 უტოსი.
 100 ფარსმანისა.
 101 ფარსმანის თუშეთისა.
 102 ფინეზაური.
 103 ფორიხისა.
 104 ფოტოისისა.
 105 ფოცხვერიანისა.
 106 ფოცხვისა.
 107 ფუნდუკისა.
 108 ქარვასლისა.
 109 ქარხამეთისა.
 110 ქართლისა.
 111 ქეშელთისა.
 112 ქვაბისა.
 113 ქვევრულა.
 114 ქვეშისა.

კვეი ქიმერეთისა.
 „ ქსნისა.
 „ ქურდვაჭრისა.
 „ ღარულასი.
 „ ღვანკითისა.
 „ ღვიარასი.
 „ ღოგად—
 „ ღოუბნისა.
 „ ღოდეთისა.
 „ ღრელისა.
 „ ღუდოსი.
 „ ღუისა.
 „ ყვერბილისა.
 „ ყორნისისა.
 „ შანბიანისა.
 „ შროშისა.
 „ შტორისა.
 „ შულავრისა.
 „ ჩაბარუხეთისა.
 „ ჩახმართისა.
 „ ჩონისისა.
 „ ჩოხელთ—
 „ ტუნქისა.
 „ ტუცხვათისა.
 „ ტხერისისა.
 „ ტხრაზმისა.
 „ ძეგვისა.
 „ ძეგრულა.
 „ ძველგომარეთისა.
 „ ძმუისისა.
 „ წაქვისა.
 „ წედისისა.
 „ წირდალისა.
 „ წნისისა.
 „ წოდლისა.
 „ წუნარისა.
 „ წყალდაფანულასი.
 „ ქართალისა.
 „ ქერათხვეისა.
 „ კილოვნისა.
 „ კობარეთისა.
 „ კობისა.
 „ კოლიბურისა.
 „ კოტორისა.
 „ კურთისა.
 „ ხანდოსი.
 „ ხერკისა.
 „ ხეფინისა.
 „ ხინჭისა.
 „ ხოვლესი.

კვეი ხოსისა.
 „ ხტანისა.
 „ ხწვისა.
 „ კარხელთ—
 „ კვეისჯვრისა.
 „ კველმისა.
 „ კეორისა.
 „ კეფინისა.
 „ კცისისა.
 „ ჯაბოეთისა.
 „ ჯავისა.
 „ ჯონისა.
 კვეიანი 129.
 კვეისბერნი 16.
 კვეისთავნი 16.
 კელი 16.
 კელისუფალნი 16, 21, 23, 24.
 კელოვნება 104, 105.
 კელოვნანი ნავთა შენებით 142.
 „ ხის მუშაკობით 134, 142.
 კელოვნება აღსლვისა 155.
 „ კაცთა 29.
 „ ლითონის გამოღებისა 109.
 „ ტყავისა 111.
 კელოსანნი 17, 36.
 კეობა დაბნებიანი 91, 113, 114, 117, 118, 149.
 „ დაბნოვანი 113.
 „ დაბნებით შენი 37.
 „ ეკლესიანი 90.
 ვენახიანი 36, 72, 84, 158, 175.
 ვენახიანი 44, 49, 57, 58, 79, 83, 102, 134.
 კეობა კლდიანი, კლდოვანი 90, 134, 140, 141.
 „ მთური 57, 58, 90.
 „ მოსავლიანი 44, 68, 83, 134, 175.
 „ მოსავალ-ნაყოფიერი 140.
 „ მოსავლით შემკული 49.
 „ მოსავლიანი ვენახითა 149.
 „ „ მარცვლითა 79, 149.
 „ „ ნადირითა 149.
 „ „ ფრინვლითა 149.
 „ „ პირუტყვითა 149.
 „ „ ხილითა 149.
 „ მოუსავლიანი 118.
 „ მცირე ველოვანი 140.
 „ მცირე პირუტყვიანი 118.
 „ მწირი 71, 84, 118.
 „ ნადირიანი 44, 49, 134.
 „ ნაყოფიერი 72.
 „ „ თურინჯით 136.

კეობა ნაყოფიერი ლიმოთი 136.
 ,, ,, მარცვლით 79.
 ,, ,, ნარინჯით 136.
 ,, პირუტყვიანი 49, 134.
 ,, ტყიანი 44, 49, 57, 134, 140, 141.
 ,, უვენახო 49, 71, 78, 84.
 ,, უზილო 49, 71, 78.
 ,, ფრინველიანი 44, 49.
 ,, ქარაფოვანი 140.
 ,, ღელე-ღრატოიანი 134, 140.
 ,, შემკული ნაყოფიერებით 36.
 ,, ,, ჰავით 36.
 ,, შენობიანი 90, 91, 113, 114, 117, 118, 149.

კეობა ხილიანი 36, 44, 49, 57, 58, 72, 79, 83, 84, 102, 134, 158, 175.

კეობა კრამოვანი 134.

კეობა * ალგეთისა.

,, ატენისა.
 ,, აჭარისა.
 ,, ბალიჭისა.
 ,, გრდანისა.
 ,, გუდამაყრისა.
 ,, გურჯი-ბოლახისა.
 ,, გუჯარეთისა.
 ,, დბანისა ან დბანისისა.
 ,, დვანისა.
 ,, დიღვისა.
 ,, ვალაგირისა.
 ,, ზროგოსი.
 ,, თაგაურისა.
 ,, თორთომისა.
 ,, თორისა.
 ,, ირაგისა.
 ,, ისპირისა.
 ,, კაზრეთისა.
 ,, კასრისა.
 ,, ლეჩხუმისა.
 ,, ლიახვისა.
 ,, ლიგანისა.
 ,, ლუხუნისა.
 ,, მტკვრისა.
 ,, ნარისა.
 ,, პანკისისა.
 ,, პატარა-ლიახვისა.
 ,, ყლეღესი.
 ,, რეხულისა ან ლეხურისა.
 ,, სადგრისა.

კეობა სურამისა.

,, სურებისა.
 ,, ფაიქომისა.
 ,, ფორჩხისა.
 ,, ფოცხვისა.
 ,, ქართლისა.
 ,, ქცხილვანისა.
 ,, შულავრისა.
 ,, ძამისა.
 ,, კოროხისა.
 ,, ჭოჭკანისა.
 ,, ხვედურეთისა.
 ,, ხოჟორნიისა.
 ,, კვეისა.
 ,, კეფინის-კვეისა.

კმალი ან კრმალი 14, 141.

კმელი 11.

კორბალი 29, 31, 34, 35, 38, 68, 108, 145.

კორცი გემოიანი 35, 66.

კორცის მჭამელი 30.

კორკი 135.

კოკობი 30, 34, 38, 50, 51, 56, 59, 62, 89.

კრამი კლდოვანი 129, 160.

,, ქვიანი 123, 160.

,, ღრმა 129, 160.

კრამოვანი 133, 134, 138, 151.

ჯავშანი 14, 111.

,, ოქროსი 13.

ჯალაბი 145.

ჯაჭვი 111.

ჯახველი 29.

ჯვარებობა 19.

ჯვარის-მტვირთელი 17.

ჯინი 18.

ჯინიბნი 16.

ჯიხვი 30, 108, 109.

ჯოგი-ნი 16, 37, 43, 48, 51, 63, 89, 131, 146, 170, 176.

ჯორი 30.

ჯოჯო 31.

ჰაერი გაუძღისი 37.

,, კეთილი 37, 59.

,, უმშვენი 37.

,, შემკული 59.

,, ცხელი 37.

ჰავა აგარაკოვანი 129.

,, ამო 82.

*) გვერდების აღნიშვნა ნახე გეოგრაფიული სახელების საძიებელში.

ჰავა კეთილი 65, 66, 81, 122, 137, 176.
 „ კეთილმშვენი 68, 145, 162.
 „ კეთრლპოვანი 34, 76, 96, 138.
 „ მშვენი 34, 39, 54, 61, 64, 65, 82, 87, 89,
 95, 125, 129, 137, 157, 160, 169, 176.
 „ მხიარული 54, 81.
 „ შემკული 129.
 „ შვენიერი 66, 74.
 „ გაზაფხულ-შემოდგომას მშვენი 54.
 „ „ „ სატრფო 54.
 „ „ „ ტალახიანი 80-81.
 „ „ „ კყვებიანი 80-81.
 „ ზამთარს გაუძღვისი 141, 174.
 „ „ ღრდთოვლიანი 122, 131, 137,
 145, 170, 176.
 „ ზამთარს თბილი 87, 96, 122, 136, 137,
 140, 142, 145, 162, 169, 176.
 „ ზამთარს თოვლიანი 125, 141.
 „ „ კეთილმშვენი 34.
 „ „ მცირეთოვლიანი 87.
 „ „ საჭირო 81.
 „ „ უთოვლო 96.
 „ „ უქარო 88, 162, 169.
 „ „ უყვირო 88, 169, 176.
 „ „ უყინულო 87, 96.

ჰავა ზამთარს ქარიანი 61, 74, 81.
 „ „ „ ცინვიანი 131.
 „ „ „ ცივი 34, 54, 61, 74, 81, 122,
 125, 141.
 ჰავა ზაფხულს აგარაკოვანი 169.
 „ „ „ ამო 81.
 „ „ „ არაგაუძღვისი 54, 142, 169.
 „ „ „ გაუძღვისი 34, 88, 89, 122.
 „ „ „ გრილი 162, 169.
 „ „ „ კეთილი 74, 169.
 „ „ „ კეთილ-ამო 141.
 „ „ „ კეთილპოვანი 142, 174.
 „ „ „ მშვენი 174.
 „ „ „ ნამიანი 169.
 „ „ „ ნოტიო 169, 176.
 „ „ „ საამო 174.
 „ „ „ სველი 169, 176.
 „ „ „ შეზავებული 122.
 „ „ „ შვენიერი 81, 141.
 „ „ „ ცხელი 34, 54, 61, 81, 88, 89,
 96, 122, 136, 142, 145, 160, 169, 176.
 ჰავა ზაფხულს ცხელი არაეგდენ 87, 125, 137.
 „ „ „ ფრიად 140.
 „ „ „ წვიმიანი 176.
 „ „ „ ხაშიანი 88, 89, 96.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

ვახუშტის გეოგრაფიის გადანაწერები XVIII ს-ის ბოლოსი და XIX ს-ის დასაწყისისა.

შედარებისათვის გამოყენებულია საქ. მუზეუმის ხელნაწერები:

1.	H 934	გადაწერილი დავით რეკტორის მიერ 1813 წ. . . .	აღნიშნება A
2.	H 1063	XVIII ს. ბოლოსი . . .	„ B
3.	H 1735	გადაწერილი ზაალ ნაცვალავის მიერ 1826 წ. . . .	„ C
4.	A 1111	„ სფირიდონ იაშვილის მიერ 1817 წ. . . .	„ D
5.	A 1106	„ სოლომონ ალექსისძის მიერ 1787 წ. . . .	„ E
6.	H 2302	XVIII ს. ბოლოსი.	„ G
7.	S 4990	გადაწერილი დავით ინანაშვილის მიერ 1816 წ. . . .	„ F
8.	S 4545	„ დიმიტრი ოქროაძის მიერ 1826 წ. . . .	„ M

ყველა ზევით აღნიშნული ხელნაწერი G ხელნაწერის ტარდა იწყება სათაურით: „ტომობა და შთამომავლობა ქართულთა“, რაც უდრის ჩვენი გამოცემის 12_გ გვერდს და სტრიქონს.

G ხელნაწერი იწყება ქართლის აღწერით ანუ ჩვენი გამოცემით 33_გ გვერდით და სტრიქონით.

- 12₁₀ იეფთაეს. A, B, C, D, E, F, M იაფეთის.
- 12₁₂ აწ ვიწყეთ. A, B, D, E, F, M აწ ზნეთათს ვიწყეთ.
- 12₁₆ ჰაოს. C ლაოს (ასომთავრული **ს** და **ზ**-ს აღრევის ნიადაგზე).
- 12₁₆ რაჟამს მისცა. F ამის გასწვრივ აშიაზე: განყოფისათს ქვეყანათა.
- 12₁₈ ცროს. C წროს (ასომთავრული **ჩ**-ს წილად მიღების გამო).
- 12₃₆ შეერთბამებულნი. A, E, M შეერთბამებულნი. **ა**, F შეერთებულნი.
- 12₃₇ შემდგომად დაივიწყეს. F ამის გასწვრივ აშიაზე: თაყუანისცემისათს ნივთიერთა.
- 12₃₉ პირუტყუთა. A, B, D, E, F, M უსიტყუთა.
- 12₄₁ ურიანი. C ლურიანი (**ს** და **ზ** აღრევის გამო).
- 12₄₁ ენითა. A, B, D abest.
- 13₅ ანუ ბრძოლასა. A, C, D, E, F add: ანუ თჳსით დღით.
- 13₆ მეორე ივასხის და შესკამდიან. A აშიაზე ამის გასწვრივ: ძუელთაგან მკუდრის ჳამისათს. C, D, E მკუდარის ჳამად ძუელთაგან. F მკუდრის ჳამად.
- 13₆ უკეთუ არა. A, C, D, E, F ხოლო უკეთუ არავინ ივასხის.
- 13₆ ვითარცა იტყვის. A, D, E, F ვითარცა თქმულ არს.
- 13₁₀ წელსა. A აშიაზე უმატებს: შემოსელა ქართლად ალექსანდრე მაკედონელისა.
- 13₁₃ ურჩნი თჳსნი. A, D, E, F, M ურჩნი თჳსნი.
- 13₁₉ ვარსკვლავთა პატივი. A, D, F add და სხვათათს პატივი.

- 13₁₉ მთოვარისა. M add: კერპთათვს.
- 13₂₃ ზნესა. B, M მზესა.
- 14₈ წესი ერისთავთა. F აშიაზე: ერისთავთათვს.
- 14₃₈ ლახტნი. B, C abest.
- 15₁ წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდათ. ხოლო კაპარკის ისარი A, D, E, F
წვრილთა ნადირთათვს და სამუდამოდ აქუნდათ კაპარკის ისარი.
- 15₃ სამართლისათვს. F სამართლისა და შერისხვისათვს.
- 15₉₋₁₀ ხოლო უმდაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი. A, C, D, E, F abest.
- 15₁₇ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M სამ დღეს.
- 15₃₁ სამისა დღისა. A, B, C, D, E, F, M შემდგომად სამისა დღისა.
- 16₁₁ გასავალი. A გამოსავალი.
- 16₁₂ სახლისა მეფისა. A, C, D, F სამეფოხანი.
- 16₁₂ სამეფოსი. A, C, D, F abest.
- 16₂₂ სარანგნი. A აშიაზე: სარანგი არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბო-
როტნი კაცნი შეშინდნენ. დავით.
- 16₂₅ დაწესებულნი. A add: მოლარენი და სხვანი მუნ დადგინებულნი.
- 16₂₈ ამილახორი. A, B, D, E, F, M მილახუარი.
- 16₂₀ პაიჭნი. A, C, D, E, F, M პაიბენი. B ქაიბენი.
- 7 ბუკ-ტაბლაკთა. C, F ბუკთა ბლაკთა,
- 17₄₋₅ მეღვინეთ-უხუცესისათვს. A, B, C, D, E, F, M მთელი ეს პარაგრაფი არ არის.
- 17₂₈ ფუნდუკთა. A add და ვეგეითართა.
- 18₁₆ მ დღე. A, B, C, D, E, F, M მარა(დ)ღღე.
- 18₂₅ ჟა მეფემან. A, B, C, D, F დროსა მეფემან. E ჟამსა მეფემან:
- 18₃₆ პირობითა. M პურობითა.
- 19₂₈ კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა, წინამძღვრისათვს. E abest. A add და მღვდლის პატი-
ვისათვის.
- 19₃₅ შეძინებული წესი მთავართათვს. E abest.
- 20₃₅ გრიგოლი და სურამელი რატი და გრიგოლ. A სათაურის სახით: „ერისთავთათვს“. C,
D გიორგი და სურამელი რატი და გიორგი.
- 21₁₈ ოფიკალნი. A აშიაზე: ოფიკალი მოხელე. დავით.
- 21₃₂ განერთხას. A განეწონოს.
- 22₁₆ ცერ. C წარ.
- 22₂₁ შეიშლებოდენ. C შეიძლებოდენ.
- 22₂₆ სამცოლიანობასა. B, C abest.
- 23₆ აწინდელისა წესისათვის. C abest. F abest.
- 23₁₃ ურუმთა რიგისა. A, C. იმერთა რიგისა.
- 23₂₄ ტაძრეულად. A, B, C, D, E, F, M საყდრეულად.
- 23₃₁ ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა. A abest.
- 23₃₆ ეშიკალასი. A ეშიკალასბაში.
- 24₇ აწინდელთა მთავართა გვართათვს. A აწინდელთა ქართლის მთავართა გვართათვს.
- 24₁₅ მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი. A გარნა ორბელიანობასა, ხოლო
ორბელიანი.
- 25₁₈₋₁₄ ხოლო იალბუზის კალთათა A abest.
- 25₁₃₋₁₄ მიერთგან აქა. ხოლო იალბუზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენაფლაველისა-
გან, არამედ იტყვის B, C, D, E, F, M abest.
- 25₁₄ და არა ქვენაფლაველისაგან, არამედ იტყვის ბიბილურობასა. A არს ბიბილური გვა-
რითა.
- 25₂₀ წარჩინებულთათვს. A ჩინებულთა ქართლისათა.
- 25₃₃ კახთათვს. B, C, M abest.
- 26₁₁ სვანთა ზედა. A add ხოლო ლეჩხუმს ახვერდიანი.

- 26₁₀ ოდიშისათვის. B, C, F, M abest.
- 26₂₇ გურიისათვის. B, C, M abest.
- 26_{37, 43} ბაგრატიონმან. C პალკრატოვანმან.
- 28₁ სახელი რით ეწოდა. C სახელი რომლითა ეწოდა. F ვითარ იწოდა სახელითა სამითა ქვეყანა ესე.
- 28₂₄ იცნეს. A abest.
- 28₃₈₋₂₁₁ ყოველსა ივერიასა შინა. A abest.
- 28₃₈ გიორგისანი. A add რამეთუ აქუსთ სასოება დიდი სრულიად ყოველსა ივერიასა წმიდისა მოწამისა გიორგისა და ყოველსა ივერიასა შინა.
- 28₃₂ გრუხსა. A, B, C, D, E, F, M გრუხისა.
- 29₂ გიორგიავე არს. A სათაურის სახით: განზომისათვის სდ საქართველოსა.
- 29₈ ხოლო არს სიგრძე. F აშიაზე: სიგრძისა და სიგრძისა ქვეყანისა ამის.
- 29₄ ლბ ეჯი. A, C, D, E, F 33 ეჯი.
- 29₈ თესლ-მარცვალნი. A, C, D, E, F სათაურის სახით: მარცვალათვის.
- 29₁₇ ლიმო. A, B, C, D, E, F, M ლიმონი.
- 29₁₉ ბუსტული. A add ზირიშვი, პილპილი.
- 29₂₀ სხალი. A add მრავალგვარი.
- 29₂₀ კომში. A add სხვადასხვაგვარი.
- 29 ხილთათვის. A, B, C, D, E, F, M abest: ნესვი, მელსაპეპონი, ჭუმბულა, კიტრი. ხოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყემალი, ზღმარტლი, ფშატი, ალუბალი. A, D add: შინდი, კვრინჩხი, ნიგოზი ქალისა. E add: შინდი. F add: შინდი, კვრინჩხი, მაყალა. B, M add შინდი.
- 29₂₃ ალუბალი. C abest.
- 29₂₆ დათვის-თხილა. C add შინდი, კურინჩხი.
- 29₂₆ ნიგოზი. C abest.
- 29₂₉ მიხაკი. A add წითელი და თეთრი.
- 29₂₀ სუნბული. A add „ორგვარი“. აშიაზე:—სუნბული, რომელ არს ნარდიონი. დავით რეკტორი.
- 29 სავარდისათვის. A, B, C, D, E, F add კინამო, შაშპრა, ყარამფილა.
- 29₈ მტილოვანთათვის. A, C, D, E, add თვთმავალა. F add ქარხალი, თვთმავალა.
- 30₉ ფოცხვერი. A add ტიგრი იშვით.
- 30₈ მთახვი. A, D, E, მცხავი. B, C, F მცხავი.
- 30 პირუტყვთათვის. F add ძაღლი, კატა. B, M add ლომი. A add ფარშამანი. A, B, C, D, F, M abest. იხვი, ინდოური ქათამი. ტრედი,—ამათ. შინა იპყრობენ, ხოლო ველთა და ტყეთა: წერო. ყარახილა, ბატი.
- 30₁₁ ფრინველთათვის. E abest წერო, ყარახილა.
- 30₁₇ კოლინბური. A აშიაზე: ესე კოლინბური არს, რომელსა სპარსნი საყას უწოდებენ. ქიე-ქავსა ზედა უმცროსია, ჭრელი და შვენიერი. ტფილისის გარშემო წალკოტნი საყას არიან. ხამთარ და ზაფხულ უცხოად ჰმსტვენს. დავით რეკტორი.
- 30₁₈ ყახალიხი. C add მალრანი.
- 30₁₈ მრავალნი. A სათაურის სახით: კორცის მჭამელთა მფრინველთათვის.
- 30₂₁ ქორი თეთრი და წითელი. A add „ქორი შაბარდუხი“. აშიაზე: ესე შაბარდუხი არს შავი ქორი. დავით რეკტორი.
- 30₂₃ შავი ყვავი. C add მალრანი.
- 30₂₄ კილყვავი. A add ბუქნა ჭოტი.
- 30₂₄ კქა. A, B, E, F კოკა.
- 30₂₅ ყარაულა. A add: პირმყარალა, ოქროპირი.
- 30₃₉ არაზამდე. A add აშიაზე: არაზი არს, რომელსა ეწოდებენ რახსის მდინე. ესე მდინარ არს ოთხთა მდინარეთაგანი, რომელსაც საღეთო წერილი გეონად უწოდებენ. დავით რეკტორი.

- 31₆ იწეროდენ. A, B-იწრო ოდენ.
- 31₆ მდინარეთა და ტბათათჳს B, C, F, M abest.
- 31₁₁ ანდაკია, გოჭა. A ანდაკია, კობრი, რომელ არს გოჭა.
- 31₁₁ ჭანარი. A add: ბოლო წითელი, წვერა, რომელ არს მურწა.
- 31₁₁ ლოქო. A აშიახე: ლოქო, რომელ არს სომხური. ქართულად ეწოდების ღლაგი. დავ-რეკტორი.
- 31₁₂ ფიხული. A add: ნაფოტა, ცმორა.
- 31₁₃ მძრომთათჳს. C, F abest.
- 31₁₄ ხელიკი. A add: ანკარა.
- 31₁₆ მწერთათჳა. B, C, F, M abest.
- 31₂₂₋₂₃ და ბარიდამ მთას. A abest.
- 31₂₆ კაცთათჳს. C, F abest.
- 31₃₃ წარბ-თმოსანნი. C წარბ-წამწამ-თმოსანნი.
- 32₇ დიდმცოდინარობად. A add: ხოლო ვიეთთამე უწყიან ძველადვე. ფილოსოფია, წიგნი პლატონისა და არისტოტელისა და სხვათა ფილოსოფოსთანი, და ეგრეთვე მამათა წმიდათა დოღმატნი და ღვთისმეტყველებანი. და ვიეთთაცა იციან მხატვრობანი ძველისა ბერძულეზისა ხელოვნებითა, წყლითა და ზეთითა ფიცართა და ტილოთა ზედა. კვლად უწყიან ყოველთავე სამამაცოთა საქუროველთა კეთებანი და ყოველნივე საკმარნი კვლოვნებანი, რაიცა არიან, და არცა ერთი აკლსთ.
- 32₁₂ ხოლო შემოსილნი არიან. A, C, D, F ქვესათაურის სახით: თუ ვითარ ჰმოსიესთ ქალთა და კაცთა საქართველოჲსათა.
- 32₁₅ ჩოხისა. A შალასა.
- 32₁₉ საწარმართული. A აშიახე: საწარმართული არს შალვარი გინა ნიფხავ-კვართი. დავით-რეკტორი.
- 32₂₇ მოგვი. A აშიახე: მოგვი არს ჩექმა. დავით რეკტორი.
- 32₄₁ თხემსა ზედა. C add: რლს საკელი არს ჩაჩანიკი.
- 33₁ G, M აშიახე: მტკურის წარწერაჲ.
- 33₁₋₆ C ხელნაწერს აკლია სიტყვიდან „რომელი“ სიტყვამდე „მდინარე იგი“.
- 33₁ მტკვარი უდიდესი. B, F ამის გასწვრივ აშიახე: მტკერის წარწერა.
- 33₂₆ ბერდუჯის აღწერა. B, C, D, E, F, G, M ბერდუჯის წარწერა.
- 33₃ აღისტევეს: A აშიახე: აღისტევეს ვგონებ რომელსა აწ უწოდებენ აღსტაფას, ყაზახსა შინა მდინარესა. დავით რეკტორი.
- 34₆ გოჭა. C abest.
- 34₁₄ მელსაპეპონი. A აშიახე: მელსაპეპონი არს საზამთრო. პუმპულა არს დასტამბო. დავით რეკტორი.
- 34₁₆ დებედა. C დაიბადა. B დაბადა.
- 35₃ ზამთარს. C ზაფხულს.
- 35₃ ახპატი. A აშიახე: „ახპატის აღწერა“. ამის გარდა ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილელების გასწვრივ აშიახე მოთავსებულია: იხდების გვარჯილა; ქობერის მონასტერი; ძელი-ქეშმარიტის მონასტერი; ქვანთ მრავალნი კლდისაგან, რომელსა შინა მდებარებენ წიგნი მრავალნი; ციხე ლორისა და ქალაქი მცირე. C, D, E, F აშიახე: ახპატისათჳს.
- 35₁₆ ძველნი. C abest.
- 35₂₁ ხოლო კევი ბამბაკისა. A აშიახე: აღწერა ბამბაკისა.
- 35₂₃ ბანბაკი არს მცირე ქალაქი. A აშიახე: ბამბაკისა და ერევნის სამხლვარს შუა, დარაჩიჩაგსა. ხოლო დარაჩიჩაგსა შინა აღმოჩნდა მადანი ფრიად საუცხოვო, მარმარილოსა, სამფერი—თეთრი, მოყვითლო და მოლურჯო. და ამავე მარმარილოსა მადანსა შინა მკავე წყალი. ესე მადნის აღმოჩენა იქმნა დროსა, ოდეს დაიპყრა ქართლი და კახეთი რუსთა კელმწიფემან ალექსანდრე I, ძემან პავლე პირველისამან. ხოლო ამჟამს ტფილისსა იჯდა და განაგებდა რუსი ვინმე უპირატესობისა მმართველობით

ღენერალ-დეიტენანტი და კავალერი ნიკოლა ფედორიჩი რტისრჩევი ქრისტეს აქტო ჩყიდ, ქკს ფბ. ხოლო ამ ნიკოლას უწინარეს იყვნენ რუსეთიდან სხვადასხვა წარ-შოვლენილნი განმგებელნი“.

- 36, აღწერა სომხითისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახვ: ჰოკკა-ნის კეობა; ახტალას ეკლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; აქა არიან წყარონი, მკურნალნი ერთი გიყისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა; ხოჯორნის კეობა და ეკ-ლესია; წოფას ციხე; ყულარი; შულაგირის კეობა; ოფრეთი მცირე ქალაქი; მანხუტის კევი; ბოლნისი მცირე ქალაქი და ეკლესია დიდი უგუნბათო, საეპისკოპოსო; ბერ-დიკის ციხე; ჰუჯაბის მონასტერი გუნბათიანი.
- 36₁₀ დის წყარო. D აშიახვ: წყარონი მკურნალნი გიყისა და ცოფიანისა. C, E აშიახვ: აქა არიან წყარონი მკურნალნი ერთი გიყისა და მეორე ცოფიან-ბრაზიანისა.
- 36₁₃ არს ხოჯორნისა. B, C abest.
- 36₂₂ ელნი. C ერნი.
- 36₃₄ ლითონი. A, B, C, D, E, F, G, M მეტალი (შემდეგშიაც ასევე).
- 37₂₁ ლელვარისა. C, D, E, F ლელვარისა (შემდეგშიაც ასევე). A ზოგჯერ სწერს „ლელვარი“-ითხრების ლითონი. A აშიახვ: სპილენძის მადანი და წითლის ელვარის ქვისა.
- 38₁₄ აღწერა აბოცისა ანუ ყაიყულისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახვ: თეთრი ქუა მზგავსი მარმარილოსი; ყახანნი მცირე ქალაქი.
- 38₁₁ ყარალაჯად. C ყარახაჩათ.
- 38₃₆ ყარალაჯისა C ყარახაჩისა.
- 38₃₆ აღწერა დბანის-კევისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახვ: სუმ-ბულის ქება; ეკლესია კლდისაგან გამოკვეთილი წმიდისა დავით გარესჯელისაგან; ტბა ორმოზანისა, უთევზო; ეკლესია უგუნბათო დმანისისა, საეპისკოპოსო; წყარო მკურნალი მუწუკისა; წყარო მკურნალი, დამსხურვეი და დამაყრვეინებელი ქვასა შირიმისასა; ფინეზაურის კევი; აბულმაგს ითხრების მეტალი რკინისა, სპილენძისა და ლაყვარდისა; ბალიჭის კევი; გეტის კევი; ქვეშის ციხე; ყორანთას ეკლესია; სატ-რედოს მამაყერხედ ხიდი ქვიტკირისა; აკაურთას და ტანძიას ქვიტკირის შენებუ-ლება; ლუკა მახარებლის ეკლესია; მონასტერი წითელ-ეკლესია; ჯანდირს მონასტერი.
- D ამ პარაგრაფის აშიახვ: სუმბულის ქება; წყარო მკურნალი მუწუკისა, წყარო მკურ-ნალი, დამსხურვეი და დამაყრვეინებელი ქვისა შირიმისასა. E აშიახვ: სუმბულის ქება; წყარო მკურნალი მუწუკისა; წყარო მკურნალი, დამსხურვეი და დამაყრვეინებელი ქვასა შირიმისასა.
- 38₃₈₋₃₉ მა შავერიე ქციას. B, C, D, F მაშო ავერიე ქციას. E მა შო ავერიე ქციას. G. M მაშა ო ავერიე ქციას.
- 39₃ ყარალაჯი. C ყარახაჩი.
- 39₈ სუმბული. C, D, F აშიახვ: სუმბულის ქება.
- 39₂₆₋₂₉ წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. C, D, F წყარო მკურნალი მუწუკისა; წყარო მკურნალი, დამსხურვეი და დამაყრვეინებელი ქვასა შირიმისასა. B, G, M წყარონი მკურნალნი მუწუკთა და შირიმისანი.
- 39₃₀ შეაშენეს. A, D, E, F ალაშენეს.
- 40₂₂ აღწერა ხურტაკეტისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახვ: წყარო მარმარილოთი ქმნილი; მუსის ციხე; გომარეთი მცირე ქალაქი; კვირიკეს ეკლესია.
- 41₄ კალმახითა. A აშიახვ: იხილე კალმახთათჳს.
- 41₂₁ აღწერა თრიალეთისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახვ: ქცია-გამოსდის შარვაშეთის მთასა; ეკლესია გუმბათიანი საეპისკოპოსო წალკას, რომელსა ეწოდების წალკელი; არწივანს თეზის ხრამსა შინა მონასტერი კლდესა შინა აბი-ბოს ნეკრესელისაგან ქმნილი; ციხე მოღამნახისა; ტბა ფანავრისა; წყარო, რომლისა

- სმით გამძლარი და დაცონვილი მოდნობილ იქმნების; შაორის მთის თხემსა ციხე
ლოდით ნაშენი; ტბა ტბისყურისა.
- 41²⁹ 30 მთა ბარძიმისა და ფარაენის გამპრელი ხაზი. C abest.
- 42⁷ მას ერთს დღესა შ. A, B, C, E, F, G, M ურთსა მას დღესა 83. D ერთსა მას და-
მესა 83.
- 42³¹ 33 C abest სიტყვებიდან „ანდრაპოლთისის-კევი“.
- 43⁷ აქა არს წყარო და სხ. C, D, E, F აშიახ: წყარო, რომლისა სმით მაძლარი დაცონ-
ვილი მოდნობილ იქმნების.
- 43²⁷ აღწერა ქციის კრამისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახ: მო-
ნასტერი უგუნბათო; ქუაბი კედლისა ზამთარ ტფილი და ზაფხულ წყალი გამომდი-
ნარე, წყარონი რომელი ჰყოფს განყინულად; მონასტერი მცირე; მონასტერი ქციის
პირს; ფიტარეთის მონასტერი; სასაფლაო თავადთა ორბელიანთა; ხულუტის ციხე;
ბერიქალის ციხე; სამღერეთს ზეთ გვიანას მონასტერი; მონასტერი პირღებული;
ციხე ორბეთისა, რომელ არს სამშვილდე; მდინარენი ქცია და ჰივჭივა; ციხესა შინა
ეკლესია გუნბათიანი; მონასტერი მცირე; ჰივჭივასა ზედა კლდე, რომლისაგან
ჰსცივა ბროლი გათლილი; ნადარბაზევი თამარ მეფასა და სასახლე; მცირე ტბა;
ქვაბნი კლდეთა შინა; ხუნანი, რომელსა პირველ ეწოდა მტკვრის ციხე და თათარნი
უწოდებენ ყიზყალას, რომელ არს ქალის-ციხე; ხიდი ქეიტკირისა, რომელსა უწო-
დენ გატეხილ ხიდსა.
- 44²⁵ ჰივჭივა. C ჰავჭავა. D ჰივჭავა.
- 46³ აღწერა ალგეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიახ;
მანგლისისათეს, რომელსა შინა ასენია ფერკის ფიცარი უფლისა, არს ეკლესია საე-
პისკოპოსო, ხოლო ამას უკვე ეპისკოპოსსა ეწოდების მანგელი; ლოდი წვიმის
ნომყვანი; გუდარეხს მონასტერი უგუნბათო; ციხე ბირთვისი; ჩხიკვას ეკლესია;
ეკლესია ორბეთი; წინწყარო ქალაქი მცირე; წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს
რამეს; მონასტერი კაბენისა, დედათა; ციხე აზეულა; კოფორსა ზედა სასახლე მე-
ფეთა; საბარათიანო; ბალახი კალია; ობის ციხე; კუმისის თავსა ქვაბნი კლდისაგან
გამოკვეთილნი; ყურყუთა აწ სონდალუხად წოდებული. D აშიახ: მანგლისისათეს,
რომელსა შინა ასენია ფერკის ფიცარი უფლისა; ლოდი წვიმის მომყვანი; წყარო;
რომელი არაოდეს მოხარშავს რამესა.
- 46¹⁹ მანგლისი. E აშიახ: მანგლისისათეს, რლსა შა ესუშნა ფერკის ფიცარი ოვსა. C, D,
F აშიახ: მანგლისისათეს, რლსა შა ასუშნია ფერკის ფიცარი უფლისა.
- 46³¹ ფერკის ფიცარი. B, C, M აშიახ: ფერკის ფიცარი უფლისა.
- 46³² ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდააბრუნო და შენამო, მოვალს წვიმა. A, C, D,
E, F „ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდააგორვო, იქმნების წვიმიერება“. ამის
შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია ათი სიტყვა. C, D, E, F აშიახ: ლოდი წვიმის
მომყვანი B, G, M „იქმნების უწვიმრობაა“. ამის შემდეგ ამ ხელნაწერებს აკლია 10
სიტყვა. აშიახ: „ლოდი უწვიმრობის მყოფელი“.
- 47¹ არამედ საკურველი. C, D, E, F არამედ საკურთხეველი.
- 47¹³ ზრბით-ოშეთისა. A, C, E, F ზრბით-ოშეთისა. B ზარბით-ოშეთისა; D ზრბი-ოშე-
თისა; G, M ზარბით-ოშეთისა.
- 47²⁰ მოხარშო მარცვალნი. C, D, F წყარო, რომელი არაოდეს მოხარშავს რამესა. E წყა-
რო, რომელი არაოდეს მოხარშავს სამარხოსა. B, G, M საკურველი გასაგონი.
- 48¹⁰ 11 საბარათიანო. D, E, F აშიახ: საბარათიანო.
- 48²² ბალახი კალია. D, E, F აშიახ: ბალახი კალია.
- 48²² წყარო კოდისა. A, C, D, E, F წყარო კოდისა.
- 49¹ აღწერა სკვირეთის მდინარისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ,
აშიახ: ლურჯი მონასტერი; ციხე წვერისა; ციხე ლასტისა; მონასტერი ბეთანია
გუნბათიანი; რკინის ციხე უქეიტკირო; უძო ეკლესია წმიდის გიორგისა; წყარო
ცოებით გაყვითლებულის წამს გამკურნებელი. E add ესე იგი ვერის კვვისა.

- 49₂₁ აქა არს წყარო. C, D, E აშიაზე: წყარო ცივებით გაყვითლებულსა წამს განმკურნებელი. F წყარო ცივებით გაყვითლებულსა წამს განკურნებს. M წყარო მკურნალი; B, G წყარო მკურნალი სიყვითლისა.
- 50₁ აგარანი. C გარანი.
- 50₁₉ ბოსტან-ქალაქი. A აშიაზე: ბოსტან-ქალაქი, რომელ არს რუსთავი-
- 50₂₁ თრდატ. B, C ტირდატ.
- 50₃₄ მონასტერნი. A აშიაზე: გარეჯის მთასა შინა მონასტერნი.
- 51₁₈₋₁₉ ჭალა ყარალაჯისა. C ყარაჯალისა.
- 52₂ და წყნეთის გორა. C abest.
- 52₁₀ აღწერა ტფილისისა. A ამ პარაგრაფის სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: აბანონი და ცხელი წყალნი; კალას გინა ტფილისის ციხე, რომელსა უწოდებენ ნარიყალად; ციხესა შინა ეკლესია; ტფილისის ეკლესია გუნბათიანი, სიონად წოდებულნი, საეპისკოპოსო; ანის ხატი, ეკლესია უგუნბათო, საკათალიკოზო; ხიდის ყურს მეჩიტი; მეტეხის ეკლესია; საფლავი წმიდისა აბოსი; დარიას ეკლესია წმიდისა; მონასტერი მთაწმიდისა; ნავთლუხი; ლილოები; ტბანი; ლურჯი მონასტერი; ვერის კიდი; დევის ნაშუკლი; დედათ მონასტერი; ციხე არმაზისა.
- 52₃₄ მისცა სპარსთა. F ფრჩხილებში: მიერთგან ვაყრათ მათ ვიდრე 96 მეფის ირაკლის მეორისამდე.
- 53₁₀ სამკრით ქცისამდე. F add: ხოლო შემდგომად აღამამად ხანის მიერ მომწვარი განაახლეს და განაშენეს გალესით, დახატვით და კანკელითურთ რუსთა მთავარმართებელმან ქნიაზ ციციანოვმან პავლემ. ამანვე დასდუა საფუძველი სამრეკლოსე პირისპირ დასავლეთის კარისა და ყოვლად სამღუდელომ მითროპოლიტმა და ექსარხოსმი ვარლამმა შესრულა ფრიად კეთილშეენიერის შენობითა წელსა 1815.
- 53₁₄ ძემან ქაიხოსროსმან. A add: აქა ანისხატსა შინა სცხოვრებს ახნაური, რავდენთამე ხანთა უწინარეს იმერეთიდან გარდმოსული, გვარად მესხი კეთილშობილი, და აწ უწოდებენ ალექსისძედ. არს ჩამომავლობით მეცნიერი და აქესთ დავარებით შვილთა და შვილიშვილთა ქართულთა მშვენიერთა მწერლობათა შემძლებელობანი, რომელთა სწორი არა იპოების ქართულებრ და ჩინებულ არიან. E add: არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი ძემან იესე მეფისამან ბაგრატიონმან და ჰყო პოდფორიისა თვისისა ეკლესია დწელსა 1756. არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შვენიერ ნაშენი სასახლესა შინა მეფისასა ნათლის მცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 მეფემან, ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დავითიან ბაგრატიონმან და ჰყო კარის საყდრად თჳსად. F add: და აწ განაახლა და განაშენა განღესით, კრამიტის დახურვით და კანკელით დეკანოზმან დიმიტრიმ ანის ხატისამან ალექსიძემ წელსა 1813.
- B, G, M add: არს კვლად ეკლესია ქრისტეს შობისა უგუმბათო, შეენიერნაშენი, რომელი ახლად აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი, ძემან იესე მეფისამან, და შეამკო კეთილმშუშნიერად და ჰყო კარის საყდრად, თჳსად ქრისტესით 1755 გარემოზღუდვითა აღშენებითა პალატ სენაკთათა.
- 53₁₅₋₁₆ უდ მეფემან ვახტანგ. A, C, D add: არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან, ანტონი, ძემან იესე მეფისამან, დავითიან-ბაგრატიონმან და ჰყო A პოდფორიისა |C, D კარისა თვისისა ეკლესიად წელსა 1756| ჩღნე. არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შეენიერნაშენი, შეენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აწ აღაშენა და განაახლა 96 ქვე მეფემან ირაკლი მეორემან წელს 1783| ჩღბგ, დავითიან-ბაგრატიონმან, და ჰყო კარის საყდრად თჳსად. F add: არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, ქრისტეს შობისა, რომელი აღაშენა კათოლიკოსმან ანტონი ძემან იესე მეფისამან, დავითიან-ბაგრატიონმან და ჰყო კარისა თვისისა ეკლესიად წელსა 1756. და დაიწუა ესეცა მისულსა აღამამად ხანისასა. აწ არს ახრებული. არს კვლად ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შეენიერნაშენი, შეენიერს ადგილს, ნათლისმცემლის შობისა, რომელი აღაშენა და

განაახლა 98 მეფემან ირაკლი მეორემან წელსა 1783, დაეითიან-ბაგრატოვანმან, და ჰყო კარის საყდრად თვსად. გარნა ესეცე შენუსრვასა ტფილისისასა დაიწუთა ალა-მამადხანის მიერ.

53₂₁ უპყრავთ სომეხთა. F add: ხოლო ჟამსა ამას არღარა არს სიონსა და ანჩისხატსა შუა ეკლესიანნი შენნი თენიერ ორის ეკლესიისა, ერთი არს წმიდის გიორგისა და მეორე ნათლისმცემლის თავის კვეთისა. ამას მოარღვიეს ცაჲ ქვთკირისა რუსთა მიზეხითა დაძრვისათა სიძველის გამო და დახურეს ხითა; აქვე დაარღვიეს ეკლესია კარისა ღმრთისშობლის შობისა დაძრული ძრვისა მიერ. და სხუანი მოოხრდა მოსვლასა მამად ხანისასა. კვალად იყო ეკლესია ხარებობისა გუმბათიანი, დიდშენი სიგრიძითა და სიერკითა. აღშენებული რომაელთა ფრანგთა მიერ და მიხმული 95 მეთის თემურაზის მიერ, და ძრვისაგან საშიშრად დაძრული. ამას მოარღვიეს გუმბათი შინისათეს და ჰქმნეს საამბარდნოდ რუსთა.

B, G, M add: კვალად ალაშენა 96 მეფემან ირაკლი მეორემან ეკლესია უგუმბათო, კეთილშუშნიერ ნაშენი ეხოთა შინა თვსსა; შეამკო და ჰყო კარის საყდრად თვსად.

53₃₀ და არს უქმად. A, C, D, E და აწ უპყრიესთ ქართველთავე. F და აწ უპყრიესთ სპარსელთავე.

B, G, M გარნა აწ დროსა ირაკლი მეორისასა არა არს უქმად, არამედ უპყრიესთ ქართულთავე დიდათ პატივცემულად.

53₃₆ უპყრავთ სომეხთა. A, C, D, E add: არს კვალად მუნვე ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შევნიერნაშენი, რომელი აწ ალაშენა 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

53₃₇₋₃₈ ისნს არს ეკლესია ერთი უგუმბათო. არამედ გუმბათიანი ორი და უგუმბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. F ისნს არს ეკლესიანი გუმბათიანი ორნი—ერთი გუმბათიანი უპყრავთ სომეხთა,—და უგუმბათო ორი: ერთი წმიდის მარინასი და მეორე მთავარ ანგელოზთა, რომელი აწ ალაშენა და განაახლა მეტეხის დეკანოზმა იესემ და ჰყო სასაფლად წელსა 1808. არს კვალად ისნს ეკლესია დიდი, უგუმბათო, შევნიერნაშენი, რომელი ალაშენა 96 დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

54₁ ასპარეზი. F add: ამ ასპარეზის ჩრდილოთ ჰქმნეს რუსთა სასახლე სავანტყოფო დიდშენიერი, წელსა 1809 (რომელსა უწოდებენ ლოშიიტალს) და ეკლესია ხისა დიდშენიერი სახელსა ზედა ალექსანდრე ნეველისასა.

54₂ სომეხთა. A, D add: „ხოლო ერთი გუმბათიანი ქოშოეთი“. გასწვრივ აშიაზე A: ქოშოეთის ეკლესია გუმბათიანი ალაშენა ამილახორმან გიგმან, შაჰყულიხანად წოდებულმან. ხოლო იყო უწინარეს ქაშოეთის ეკლესია წმ. გიორგისა მცირე, გარნა ამან გიგმან მცირის ეკლესიის მახლობელ ალაშენა დიდი ეკლესია გუმბათიანი, მოავლო გალაგანი ოთხკოშკიანი და შეამკო ყოვლითავე შევნიერად და უნაკლულად.

54₃ უპყრავთ სომეხთა. E add: ხოლო ერთი გუმბათიანი, კეთილქმნილ შუშნიერნაშენი, რომელი ალაშენა ამილახორმან გიგმან წმიდის გიორგისა ქაშოეთი და მეორე უგუმბათო მცირე, წმიდის გიორგისავე უპყრიეს ქართულთა.

54₃ უპყრავთ ქართველთა. B, G, M add: და აწ ალაშენა ეკლესია საფუძვლით დიდი, კეთილქმნილი და შევნიერი წმიდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული ამილახორმან გიგმან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებდენ შაჰყულიხანს.

C ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავთ ქართულთა.

F ხოლო ერთი გუმბათიანი ქაშოეთი და ერთი უგუმბათო უპყრავთ ქართველთა. არს კვალად წმიდის სამეხისა, აღშენებული და ხით დახურვილი ყარაულის პეტრესაგან.

54₃₋₄ კალას არს რომაელთა ეკლესია ერთი და მონაზონნი. E abest. B add: და აწ უპყრიესთ ქართველთა:

54₅ კალას-ტფილისსა. C ქალაქს—ტფილისსა.

54₁₁ ზოგთა ქართული. F add: და აწ იწყეს ევროპიულად მრავალთა.

54₁₆ ახა გაუძღასი. A, C, D, E: F გაუძღოსი. B, G, M არა გასაძღოსი.

- 54²⁰ და აწ ცალიერი. F აწ ალაშენეს და ჰქმნეს მონასტრად დედათა ქრისტესა 1809.
- 54³⁰⁻³¹ ეკლესია წმიდის გიორგისა უგუმბათო, დიდი აწ ხუცის სამარ. F ანაფხეკზე: „ეკლესია წმ. მოციქულის ანდრეა პირველწოდებულისა, დიდი უგუმბათო“. ამის გასწვრივ აწიან: „თუმცა აქა წერილ იყო ეკლესიისა ამის წმიდის სახელი მთავარმოწამისა გიორგისა, არამედ არა არს ესრეთ ვითარ დაუწერიათ, რამეთუ იმავე ეკლესიის სამხრეთის კარზედ მდებარეს ქვაზედ სწერია, რომელ წმიდის მოციქულისა ანდრეა პირველწოდებულისა არს“.
- 54³⁹ აწ ხუცის სამარ. M add: სასაფლაო გაბაშვილებისა.
- 55⁹ კევი ქართლისა. A, C, D, E, F კევი ქართლოსისა.
- 55¹⁴ არმაზ. A აწიან ამის გასწვრივ: არმაზ არს დიოს ვარსკულავის სახელზედ, რომელი არს ცისა მეექვსესა სარტყელსა ზედა, რომელსა არაბნი მუშთარს უწოდებენ. ხოლო არმაზ კერპი იყო აღმართულ ქართველთაგან სახელსა ზედა დიოსისსა.
- 55²¹ აღწერა მცხეთის ზემოთისა. A ამ პარაგრაფის აწიან სათანადო ადგილების გასწვრივ: ქუთათავევის მონასტერი; ციხე კავთისა; მონასტერი ლავრა; მეტეხს მონასტერი; ეკლესია ერთაწმიდისა; ციხე დრისა; კრკონის აღწერა; კრკონს მონასტერი; მეტალი პრპენისა; დედა-ციხის აღწერა; ვერისკევის ციხე; დანახვის მთის ძირს მონასტერი; ატენი მცირე ქალაქი და ციხე; წყალი მკურნალი ბუგრისა; გორის პირდაპირ ეკლესია გორასა ზედა, უწოდებენ გორიჯვარს.
- 56¹³⁻¹⁵ სხერტის ქალა. C ჩხერტის ქალა.
- 56¹⁸ ერთაწმიდის დასავლით. B, G გასწვრივ აწიან: აღწერა თემისა.
- 56²¹ კრკონს მონასტერი. D, E, F კრკონისათვის.
- 56²¹ გუნბათიანი. A, D, E, F add ყდ წმიდისა.
- 56²⁶ დედა-ციხე. D, E, F აწიან: დედა-ციხისათვის.
- 56³¹ ხოვლესათვის. G, M abest.
- 56³⁶ ატენისათვის. G, M abest.
- 57⁷ ატენი. C abest.
- 57¹¹ მკურნალი ბუგრისა. B, C, E, F, G, M აწიან: წყარო (ან წყალი) მკურნალი ბუგრისა.
- 58³ აღწერა საციციანოსი. A ამ პარაგრაფის აწიან სათანადო ადგილების გასწვრივ: კევი სკრისა; კვედურეთის კეობა; ყინცივის მონასტერი; სარკეს მონასტერი; ძამის კეობა; სამწევრის ეკლესია; მონასტერი ძამისა; მძორეთი მცირე ქალაქი; ციხე მძორეთისა; მუხალეთის ციხე; აბუხალოს ქვაბნი და ეკლესია; კლდე ყვითელი, ვითარცა ოქრო ბრწყინვალე; მონასტერი ქოზიფას; მონასტერი ყოვლად წმიდისა წრომს, სოფიოს კენჭით; კრისის-კევი.
- 58¹² საგლონის ქალამდე. A, B, C, D, E, F, G, M საგლონის ქალამდე.
- 59¹⁴ არს წყარო. F აწიან: წყარო, მომწიფებელი დაცონვილისა. G, M აწიან: წყაროს ამბავი.
- 60²⁵ გარნა საზღვარი. A აწიან: მუხრანის სამზღვარი.
- 60³⁰ ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარესა შორის. A, B, C, D, M abest „ორს“.
- 60³⁰ აღწერა მცხეთისა. D, F, abest.
- 61⁷ სეეტი ცხოველი. A აწიან: სუპტი ცხოველი
- 61¹⁰ სამთავრო, A აწიან: ეკლესია სამთავრო, სამთავარებისკოპოსო.
- 61¹⁴ დიდ ლიხეამდე. F add (იჯდა ჳიდრე 1811 წლამდე).
- 61¹⁵ კათალიკოზი. F add (იჯდა კათალიკოსიკა ვიდრე 1811 წლამდე და 1811 წელსა აღიღეს კათალიკოსობა, მთავარებისკოპოსობა და სხვები საარბიერო ეპარხიანი ბრძანებითა უწმიდესის რუსეთის სინოდისათა და ჰქმნეს ქართლი და სომხეთი ერთ ეპარხიად, რომელსაც უწოდეს პირველს მლუდელ-მთავარს ყოველსა საქართველოსა შინა, მიტროპოლიტი მცხეთისა, ტფილისისა და ქართლისა. და ჰქნის მიტროპოლიტი იგი ქალაქსა შინა ტფილისისასა).
- 61¹⁶ არს სიგრძით... ადლი A აწიან: სუპტის ცხოველის სიგრძე არის ოცდაათი ადლი კარის ბქეს გარდა, შესაკალის ეკლესიის კარიდამ, იქიდან კანკლის წინ გავლებული რომ

- არის ტახტი იქამდის. ამავე სვეტის ცხოველს ამ ტახტიდამ შიგნით საკურთხეველის კედლამდის, სადაც მღვდელთ მთავარი შემოსილი სამოციქულოს კითხვანედ დაჯდება, იქამდის არის სიგრძე თექვსმეტი ადლი. სიგანე ეკლესიისა ამავე სვეტის ცხოველისა ოცი ადლი. ამავე სვეტის ცხოველის სიგანე არის შვიდი ადლი საკურთხეველისა. როგორც ეს სვეტი ცხოველი არის გაზომილი, ამ გზით გაზომილი არის კახეთს ალავერდის ეკლესია, სიგრძე და სიგანე სწორე აქვს, რომ ოც-ოცი ადლი არის.
- C სიგრძით 25 ადლი და განით არის. ლმ ადლი. E არს სიგრძით 50 ადლი და განით 25 (ციფრები 50 და 25 E ხელნაწერის ხელით არაა ჩაწერილი. აქ დატოვებული ყოფილა ცარიელი ადგილები და შემდეგ სხვას ჩაუწერია ეს ორი ციფრი).
- 61₂₂ ზეზითა კერილითა. F add შემდგომად მათსა მიტროპოლიტბან მცხეთისა, ტფილისისა, ქართლისა და ექსარხოსმან ყოველსა საქართველოვსამან, უწმინდესის სინოდის ჩლენმან-და კავალერმან ვარლაამ განაახლა კარის ბჭე შინათ და გარეთ და იატაკი ეკლესიისა ამის დაფენილ ჰყო ქვტკირითა.
- 61₂₄ [აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს]. F ამის ნაცვლად: ირაკლი მეორე და ძე მისი გიორგი უკანასკნელი მეფე.
- 61₂₅ სტეფან წმიდისა. A აშიაზე: არაგვის კიდესა ზედა ეკლესია სტეფანე წმიდისა.
- 61₃₅ აღწერა მუხრანისა. A ამ პარაგრაფის აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: შიო მღვიმის მონასტერი; ციხე ბელტისა, რომელსა უწოდებენ ნაციხვარსა; წილკანს ეკლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; მკადის ჯვარს მონასტერი; ციხე მტკვრისა.
- 62₈ ჭ მონაზონნი. A, C, D, E, F ხუთასნი მონაზონნი.
- 64₁₁ აღწერა არაგვისპირისა და ბაზალეთისა. A აშიაზე ქვესათურები: ბოდორნას ქვაბნი გამოკვეთილნი; ანანურს ეკლესია; მეფეთა ნასასახლევი. E აღწერა არაგვისპირისა.
- 64₁₃ კახეთისასა და არაგვის. B, C კახეთისასა. და არაგვის პირი.
- 65₂₋₈ ქართლის მთა. A ქართლის მთა.
- 65₁₆ აღწერა გულამაყრისა. D, E, F abest.
- 65₂₂ აღწერა მთიულეთისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: მეფეთა ნასასახლევი; ლომისის ეკლესია; ცისკარა სამეოც კოშკოვანი; ნასასახლევი მეფეთა; ქუა; რომელი იყრების ფიქლად და ჰსხდეს მუწუკთაებრ ოქროს ფერად.
- 66₁₄ პური ნოციერი. A, B, E, F, G, M პური ნაყოფიერი.
- 66₂₃ აღწერა კვეისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბროლი წითლად მკვირვალი; თრუსო; არშის ციხე; სტეფანწმიდა; მონასტერი სამებისა გუნბათიანი, მცხეთის სამკაულის სახიზარი; მონასტერი კლდესა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ; ციხე დავით აღმაშენებლისა; ნასასახლევი მეფეთა.
- 67₂₅ სხვათაცა საკვირველთა. A, C, D, E, F აშიაზე: საკვირველ სასმენი.
- 67₂₈ კვეი გელათისა, ძველად ესრეთ წოდებული დაბისა ამის სახელი. A, D, E, F კვეი გელათისა, ძველად გელათად წოდებული დაბისა მის სახელი.
- 68₁₇ აღწერა ქსნის-კვეისა და მამულისა მისისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: მონასტერი ხოფა საწინამძღრო; ახალგორი, მცირე ქალაქი; ციხე წირქვალისა; ყანჩაეთს მონასტერი კაბენი; ხადის ციხე; მონასტერი ლარგვისი; ციხე ქარჩოხისა; ბერციხე; კოშკნი წარიგებულნი, მრავალნი უამურის მხარეს; ქურთის კეობა; ციხე წინკიბე.
- 69₃ წმიდის თვედორესი. A, C, D, E, F add ტირონისა.
- 69₃ შემკული ყოვლითა. A, C, D add რომელ გუნბათოვან ჰყო ერისთავმან დავით.
- 69₄ აწ ხუცის სამარ. E ჰზის წინამძღუარი.
- 70₃ აღწერა ისროლის-კვეისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ამატური და ციხე; იკორთის მონასტერი.
- 70₈ მეჯღვა. B მეჯღვა (შემდეგაც ასევე).
- 70₁₀ მეჯვადას. C მეჯუდას.
- 70₁₁ მერის-კვეი. C გერის-კვეი.

- 70₁₅ არს ბალახი. A, C, D, F აშიაზე: ბალახის და თივის ქება. E ბალახისა და თივის ბუნებისათვის. B, G ბალახი მაკუდინებელი ცხენთა. M ბალახი მაკუდინებელი.
- 70₁₆ მერეს კეცს. C გერის კეცს.
- 70₁₈ მეჯვდას. C მეჯვდას.
- 70₃₀ აღწერა პატარა-ლიახვის კეობისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: აწერის-კევი და ციხე; ციხე ბეჭოსი; ქნოლოს ტბა.
- 71₁₀₋₂₁ C აკლია სიტყვიდან „მთიულეთსა“ სიტყვებამდე „ჩდილოთ კავკასით“.
- 71₃₀ აღწერა მეორე სასპასპეტოსი და საამილახვაროსი. A აღწერა მეორის სასპასპეტოსი მემარჯუშნესი. სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: წლევის მთაში მონასტერი, თათესაგან მეთავეტესაგან ქმნილი; კასპის ციხე; სამთავისის ეკლესია, გუმბათიანი, საეპისკოპოსო, 13 მამის ისიდორესაგან ქმნილი; ციხე ქცვლოისა; მონასტერი ქვაბისმანი; ეკლესი წიდი გიორგისა; ციხე კაბერი; მხურვალეთს ზეით არს მონასტერი; უფლისციხისათვის. B, D, E, G abest.
- F, M აღწერა ჰიდა ქართლისა ანუ ზემო ქართლისა.
- 72₆ მუნიდამ ერწო-კუდარამდე. C abest.
- 72₂₀ კასპი. F აშიაზე: კასპისათვის და რეზულისა.
- 73₂₃ უფლის ციხე. D, E, F აშიაზე: უფლის-ციხისათვის.
- 73₃₄ აღწერა გორის ქალაქისა. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გორის ციხე; მეჯვდა დაბა; უსანეთის მონასტერი; ბიეთს მონასტერი.
- D, E, F გორისათვის. B, G, M აღწერა გორისა.
- 73₃₆ გორას. A, D გორს.
- 74₁₈ მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიერამდე. B, D, E, F, G, M abest.
- 74₂₃ მერის მთისა. C, D, E გერის მთისა.
- 74₃₈ აღწერა დიდის ლიახვისა და პატარა ლიახვისა ვანათამდე. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ნაპარმაგევი რომელ არს კარალეთი; თედო წმიდა, მცირე დაბა; ეკლესია არბო წმიდისა; ვანათის ციხე; ქვაბნი გამოკვეთილნი; მეღვრეკის მონასტერი; ნიქოზს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღშენებული ვახტანგ გორგასლის მიერ, ხოსროვიანისა; მცირე ქალაქი ქრცხინვალი; ერედეს ციხე და ეკლესია; მონასტერი გუნბათიანი; მცირე ქალაქი თამარაშენი; აჩაბეთს სასახლე და ციხე მეფეთა; თორის მონასტერი; ციხე კეხვისა; ხიდი სვერისაკენ გამსვლელი; ეკლესია სპარსის წმ. გიორგისა; გუმბათს ნაციხვარი; მდინარე ფაწა; ჯაეის კევი; სოხოს-კევი; მუჯუთის-კევი; კოშკას-კევი; როკის-კევი და ბეის-კევი; მშკლების-კევი; თიბრევის-კევი; ქვა შავი დუღეთს, სალორფინე, ეკლესიათა სახურავი; მთა რუისისა და დაბა ტინისხიდი; ურბნისი ნაქალაქევი და ეკლესია საეპისკოპოსო; ორნი ბრუნავნი წისქვილთანი წყაროთი; რუისს ეკლესია საეპისკოპოსო, აღშენებული 76 მეფის ალექსანდრესაგან; ბრეთს მონასტერი 13 მამათაგანისა პიროსისა; ჰია მარიაშული მკურნალი ბრაზიანის ნაკებენისა; დირბს მონასტერი; წუნარს ეკლესია; ერკნეთს მონასტერი მთაწმინდისა; ნულს ციხე; ყორნისს ქვაბნი კლდისანი; საქართლის ციხე; წყალი მკურნალი ქარით დახუთვილისა და ბუგრ-მუწუკისა; ატოცს ეკლესია წმიდის გიორგისა; ოქონას მონასტერი ძვრისაგან წახრით მდგომარე; კაკალი ნახევარი არს ნიგოზი, ნახევარი თხილი; თილვას ჯვარის მონასტერი; ძალინას მეტალი ვერცხლისა, ძალინას ციხე და სასახლე მუხაურს ზეით მონასტერი; ბრილს ითხრების კაყი; ალი ქალაქი; ციხე ალისა; მონასტერი ულუმბას 13 მამის მიხაილის; სურამი, მცირე ქალაქი; სურამის ციხე; იტრიას მონასტერი; ქვიშხეთი; ქვიშხეთის ციხე; ტაშის-კარი; დაბა ფონა და მდინარე ჩხერიმელა; ნუნისს არს ეკლესია საწინამძღრო; ქვეფინის-კევის წყალი; ძირულა წყალი; სახლვარი ქართლ-იმერეთისა; გესამინია მონასტერი, საწინამძღრო; ტაშის-კარი; ციხე მაგარი, დიდშენი; სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა; ტიმოთისმანს მონასტერი გუმბათიანი, საწინამძღრო; ციხე თორის წყლის აღმოსავლეთის კიდესა ზედა; პეტრეს ციხე; სამნი აწინდელნი სასპასპეტონი.
- F აღწერა დიდის ლიახვისა.

- 75₂₆ მერის-კევი. A, C, D, E გერის-კევი.
- 75₃₀ მერე. A, C, D, E მერმე. M მერია.
- 76₂₇ ძეს მოწესე მკუდარი. A, C, D, E, F აშიაზე: ესე არს საკრველი უცხო, უკუეთუ არა არს უბრწნელი წმიდა გუამი ვისიმე B, G საცკფრი რამ სასმენია.
- 76₃₂ სომეხნი, ურიანი, ქართველნი. A, D, E, F, M ქართველნი, სომეხნი, ურიანი.
- 77₃₂ მიწა სასუნებელი, C, D, E, F აშიაზე: მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა სუნებითა თვისთა. B, G, M მიწა მკურნალი ქარისა, სევდისა და ინთილისა.
- 78₄₁ გამოსდის ძარს. A, B, C, D, E, F, G, M გამოსდის ძირს.
- 78₁₈ აღწერა გორისა და ლიახვის ხეთისა. B, C, D, E, F, G, M abest.
- 78₂₉ დუდეს. A დეგიოთს; B, D, E დუდეთს; M დეგოთს.
- 78₃₂ ე მეფემან. A, B, D, E, F, M უდ მეფემან.
- 79₄ აღწერა დვანის წყლისა. B, D, E, F, G, M abesi.
- 79₁₂ ჭია მარიამული. C, D, E, F აშიაზე: ჭია მარიამული მკურნალი ბრახიანის ნაკბენისა; M ჭია მკურნალი.
- 79₂₁ ძარის მთას. A, C, D, E, F ძირის მთას.
- 79₃₀ აღწერა ფცის წყლისა B, D, E, F, G, M abest.
- 79₄₂₋₈₀ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა. C, D, F აშიაზე: წყალი მკურნალი ქარით დახუთვილისა და ბუგრ-მუწუცისა; B, G აბანოს წყალი და სხ. M აბანო მკურნალი.
- 80₅ წახრით მდგომარებს. B, G, M აშიაზე: ეკლესია წახრით მდგომარე.
- 80₇ ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი. B, G, M აშიაზე: კაკალი ნახევარი ნიგოზი და ნახევარი თხილი.
- 80₂₅ აღწერა აღის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81₈ მიქელ. A, B, D, E, F, G, M მახაილ.
- 81₁₀ აღწერა სურამის წყლისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 81₁₄ ხაშურს. A, C, D, E, F, ხოშაურს.
- 81₁₆₋₁₇ შინდარას დასავლით არს. A, D, E, F შინდარას არს.
- 82₁₁ აღწერა მთას იქითისა. B, D, E, F, G abest
- 82₂₃ კეფინის-კევის წყალი. A კეფინის-კევის წყალი (შემდეგაც ასევე).
- 82₂₃ აღწერა კეფინის-კევისა. B, D, E, F, G abest.
- 83₈ აღწერა მტკვრის კეობისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 83₂₂ კევი ქიმერეთისა. A, B, C, D, E, F კევი ქიმერეთისა.
- 83₂₇ აღწერა სადგრის კეობისა. B, D, E, F, G, M abest.
- 83₃₆ ციხის-ჯვარი. A, D ციხის ცვარი.
- 84₁₀ კვალად კეობის აღწერა. B, D, E, F, G, M abest.
- 84₃₈ საერისთოსა, სასპასპეტოსა და სადროშოვი ვითარ არს და იყო B, D, E, F, G, M abest.
- 86₂ აღწერა შერეთისა, კახეთისა და სხ. A აშიაზე, სათანადო ადგილების გასწვრივ: კუბოსის წილი ქუეყანა; განდგომა გრიგოლ მთავრისა; შერეთსა რომელსაც უწოდებენ; კახეთის უდიდესთა მდინარეთათს; მოეკანისათს; შერეთისათს; ქართლისა და კახეთის სამზღვრისათს; იორის პირის კახთა მეფეთა სასახლისათს; გიორგი-წმიდის დაბისათს; ნინო-წმიდის ეკლესიისათს, რომელი არს საეპისკოპოსო, ხოლო ამის კელქვეშე მყოფნი არიან ყოველნივე უდაბნონი გარესჯისანი და ეწოდების ამისთს ნინოწმიდელსა არხიმანდრიტელიცა, ვინათგან უდაბნონი გარესჯისანი ვიეთნიმე არიან საარხიმანდრიტონი და ვიეთნიმე საწინამძღრონი; დოდოს მონასტრისათს; სამების საეპისკოპოსო ეკლესიისათს; უჯარმისათს; ბოქორმის ციხისათს; საეპისკოპოსო ხარკაშის ეკლესიისათს; ციხე ოჩანისა; ფშავსა შინა მეფის გიორგის ლაშასაგან აღშენებულის ეკლესიისათს; კახნი სდებენ თვსად ძურძუკთა, ლილივთა და ქისტთა; ყინვანისათს; ბოდავის მონასტრისათს; ნოკორნას მონასტრისათს, სადა დაფლულ არის მეფე არჩილ თვსგანვე აღშენებულსა ეკლესიასა შინა; ზედა-ზადენისათს, რომელსა აწ უწოდებენ ზედაძენს; მცხეთის პირისპირ ჯუარის მონასტრისათს; გრდა-

ნისათვის; ღვთაების ეკლესიისათვის, სადა იმყოფებოდა მამა ანტონი მარტომყოფელი; რუსთველი არს კახეთის სამეფოს მემარცხენე სარდალი; გიშის საეპისკოპოსოს ეკლესიისათვის; წუქეთი აღის სასულტნო, შაჰაბაზისაგან მიხმული კახეთისაგან; ფიფინეთისათვის, რომელ არს ქარი; ქარსა შინა ეკლესიისათვის; მოსაბრუნისათვის; ბელაქანი; ციხე მაკაბელი და სასახლე მეფეთა; ყარაღაჯი, ხანთა და ოსმალთაგან სასახლედ და ციხედ ქმნილი; კოეთისათვის; ბოდბის ეკლესიისათვის; ბოდბელი ეპისკოპოსი არს მეწინავე სპასპეტი კახეთის სამეფოსა; წმიდის სტეფანეს ხირსის მონასტრისათვის; ციხე ტრაწაყალისა; კიაური და ქვაბლოვანი; ვეჯინის ციხისა და ეკლესიისათვის; ნეკრესისა და მას შინა საეპისკოპოსო ეკლესიისათვის; ნეკრესელი ეპისკოპოსი არს მემარჯვენე სპასპეტი კახეთის სამეფოსა; კერემის ქალაქისა და საეპისკოპოსოსა ეკლესიისათვის; გრემის ქალაქისა და ეკლესიისათვის; ლოპოტისათვის; შუა მთისათვის; თელავის ქალაქისათვის; იყალთოსა და მას შინა მონასტრისათვის; ალავერდისათვის; ახმეტის კვეისათვის; კვეტერის ციხისათვის; ბანტრიონისათვის; მონასტერი ყოვლად წმიდისა, ცხრაკარად წოდებული; ციხე ხორჯისა; პანკისის კვეისათვის.

- 86₁ სახელთათვის. B, D, E, G abest. F კახეთის სახელისწოდება, თუ ვითარ ეწოდა. M კახეთის სახელის წოდება (არატექსტის ხელით).
- 87₇ ჩუგე. A, C, D, E, F 1469.
- 87₉ ელისენსა. A, D, E, F ენისელსა.
- 87₃₇ იორის მდინარისა. C ორის მდინარისა.
- 88₅ პირუტყვითა. B უსიტყვითა.
- 88₉ ლიმოსა. A, B, D, E, F, G, M ლიმონისა.
- 88₃₁ ქვეყანა-წყლისათვის. B, D, E, G, M abest. F მოვაკანისათვის.
- 88₂₈ მოვაკანი. G აშიაზე: მოვაკანი.
- 88₃₁ ხოლო მტკვრისა. F აშიაზე: შერეთისათვის და იორის მდინარის წარწერისა.
- 88₃₃ შერეთი. G აშიაზე: შერეთი.
- 88₃₈ იორის მდინარისათვის და მის ქვეყანათა. B, D, E, F, G abest.
- 89₃₈ არჩილ ა მეფისამდე. A, B, D, E, F, G, M არჩილ მეფისამდე.
- 89₂₅ გარეთ-კახეთისათვის. B, D, E abest. F მანავისათვის და საგარეჯოსა.
- 90₁ უსაკმარობით. A, B, D, E, F, G უსახმარობით.
- 90₂₃ გუნბათიანი. A უგუნბათო.
- 90₂₄₋₂₅ (და იტყვის...) B, C, M abest, (და იტყვის გარეჯის უდაბნოსა თვისად). F (გარეჯის უდაბნოსა თვისად; და აწ არღარა).
- 90₂₆ ვერენისა. A „ერევნისა“. აშიაზე: ამას ვგონებ ვერანის ციხეს. B, C, D, E, G ერევნისა. M გორენისა. F ვერანისა (გასწორებულია).
- 90₃₃ ერწოსათვის. B, D, E, G abest. F წარწერა ერწოსი.
- 91₁₇ მთა კუხეთისა. A, B, D, E, M მთა კახეთისა.
- 91₃₁ თიანეთისათვის. B, D, E, G abest.
- 92₁₁ კვესურეთისათვის. B, D, E, G abest.
- 92₁₀ ფშავისათვის. B, D, E, F abest.
- 93₁₂ დანარჩომი თიანეთისათვის და სხ. B², D, E, G abest. F აღწერა არაგვის აღმოსავლეთისა.
- 93₁₀₋₂₀ ნოკორნა. F აშიაზე: ნოკორნისათვის.
- 93₂₇ ხერკისა და საგურამოსათვის. D, E, F abest.
- 94₂₈ კეობა გრდანისა. F აშიაზე: გრდანისათვის.
- 94₃₆ საგურამო. F აშიაზე: აღწერა საგურამოსი.
- 95₁ მარტყოფისათვის. E, G abest.

¹ შემდეგ M ხელნაწერის ქვესათაურები კახეთის აღწერის ბოლომდე დაწერილია არატექსტის ხელით. ამ ქვესათაურებს აღარ აღვნიშნავთ.

² B ხელნაწერის კახეთის აღწერილობის ბოლომდე აღარ აქვს ქვესათაურები.

- 95⁵ კაკისა და ელისენისათჳს. D, E, G abest. F წარწერისათჳს დიდისა ალაზნისა და შის შემრთველთა მდინარეთა იმიერ და ამიერ. აღისულტნისათჳს.
- 96⁷ ქურმურხი. F აშიაზე: ქურმურხისათჳს.
- 96¹²⁻¹³ წყალი ფიფინეთისა. F აშიაზე: ფიფინეთისათჳს ანუ ჭარისა.
- 96²⁷⁻²⁸ ბელაქნის-წყალი. F აშიაზე: ბელაქნისათჳს.
- 96³⁸⁻³⁹ ხუნახსა. A, B, C, D, E, G, M ხუნახსა.
- 95⁴¹ ნოხბატო. A ნოხბატა. აშიაზე: პირველ ნოხბატად წოდებული. B, D, E, G ნოხბატა.
- 97⁶ ყარალაჯისა და ქისიყისათჳს. D, E, G abest. F ყარალაჯისათჳს, ხორანთისა, ხორნაბუჯისა ანუ კოეთისა.
- 97¹⁰ კმოდე. A, B, D, E, F, G, M კბოდე.
- 97²⁵ მოოკრდა. F add: ხორნაბუჯის ჩდილოთ, მთაში, არს ეკლესია ამაღლებისა, კეთილ-შეგნიერ ნაგები, გუმბათიანი, შეუმუსრავი და დახატული. ამის ჩდილოთ ჩამოვარდების კევი ხირსა, გამომდინარე ცივის მთიდან და მომდინარე აღმოსავლეთად და სავლეთიდან. ამ კევის კიდეზედ, ჩდილოთ კერძო, არს მონასტერი ხირსისა, რომელი ჰყო 13 მამათაგანმან წმიდამან სტეფანემ, დიდკეთილშენი. და დაფლულ არს წმიდა სტეფანე მუნეგე. და ჰხის წინამძღუარი. ხოლო ამ ხირსის ჩდილოთ არს ბოდბის-კევი.
- 97²⁸ ამ კევესა ზედა არს ბოდბეს ეკლესია. F ათავსებს განსხვავებულ ტექსტს: ამ კევეზედ არს დაბა დიდი ბოდბე, პირველწოდებული ბოდა. ამ კევის ჩდილოთ და ბოდბეს აღმოსავლით, მცირედ დაშორებით არს ეკლესია წმიდის გიორგისა, უგუმბათო, კეთილ-შეგნიერ ნაგები. აქ მიიცვალა წმიდა ნინა და დაფლულ არს აქვე.
- 97³⁵ წმიდის ნინოსა. F add: (და აწცა ჰხის ეპისკოპოსი, გარნა არლა პირველი კახეთისა, არამედ მეორე. ესეცა პატივისათჳს წმიდისა ნინაჲს არა აღიღეს აწ ვითარცა სხუანი საეპისკოპოსონი ქართლისა და კახეთისანი). აქა აღაშენა ყდ სამღუდელომ ირანე ბოდბელმა მყაუფილმა სასახლე ფრიად კეთილი და ეკლესია მცირე. სასახლეშივე, დაუჯდომელობისა, ფრიად კეთილ-შეგნიერი, არს სასახლე ორგვარი—რუსთა და ყიზილბაშთ გვარისა ერთად, საყდრითურთ, ფრიად საქებელი. ამანვე განაახლა და განაშენა ეკლესია დიდი საუღავითურთ შინათ და გარეთ, ეგრეთვე გარემონი მისნი ზვრით, წყაროთ და მარნითურთ. ამ ეკლესიის დასავლით არს მალაროს სასახლე.
- 97³⁹ ველსა ზედა. F add: კვალად ამ ეკლესიის ჩრდილოთ, კარგად მოშორებით, არს ქალაქი სიღნაღი, რომელი აღაშენა მეფემან ქართლისა და კახეთისამან ირაკლი მეორემან, ძემან ცხებულის მეფის თეიმურაზისამან, რომლისა ზღუდე მოავლო მალაღთა გორათა ზედა ფრიად ვრცლად, რომელ დაეტევის სრულიად ქისიყი დედა-წულითურთ, გარნა უწყლო. ამ სიღნაღს დასავლით და ჩრდილოთ აქეს კევი ანაგისა, გამომდინარე მისვე მთისა, აღმოსავლეთით ვაქირი, მაშრანი და სამხრით ნუკრიანი და წმიდის ნინას ეკლესია.
- 98¹⁵ გაღმა-მკრისა და შიგნით-კახეთისათჳს. D, E, G abest. F მაწის კევიისათჳს.
- 98³³ კარდანების-წყალი. F აშიაზე: კარდანახისათჳს.
- 98³⁵ აღმოსავლეთად. F ავრცელებს და თავისებურად ალაგებს შემდეგს ტექსტს: ამ წყალსა ზედა არს დაბა კარდანახი. მსახლობელნი არიან თავადნი და გლეხნი. ამ კევის ჩრდილოთ კერძოთ, მცირედ ზემოთ, არს ეკლესია წმიდისა საბასი, თლილის ქვით ნაშენი, დიდი, გუმბათიანი, უხის წინამძღვარი და სასაფლაო არს ვაჩნაძიანთი. ამ კარდანახის ჩრდილოთ არს კევი ჩალაუბნისა, მისივე მთის გამომდინარე და მომდინარე ეგრეთვე. ამ კევეზედ არს დაბა ბაკურციხე მალაღსა გორასა და კეთილს ადგილს. ამასა და კარდანახს აქეს ვენახები აღმოსავლეთით, და ღვინო აქაური კეთილ. ამ ბაკურციხის ჩრდილოთ, ცივის მთის ძირს, არს ვეჯინი. მას ზეით, მთის კალთას, კლდესა ზედა, არს ციხე შენი, მაგარი და დიდგებული, შიგ გამომდინარე წყაროთი, და ეკლესია ღმრთაებისა გუმბათიანი, დიდი. აქა ვეფლიან ენდრონიკანი. ამ ვეჯინის ჩრდილოთ არს ჭანდრის უბნის-კევი, გამომდინარე მისვე მთისა,

ამ კვეცი კიდებედ, მცირედ ზემოთ, ჩრდილოთ კერძ, არს მთაში ეკლესია წმინდის გიორგისა, უგუმბათო, კეთილშენი, კეთილს ადგილს (იტყვან აქა მოწესეთ დგომასა). ამის ჩრდილოთ არს კვეცი მცირე კართ-უბნისა ანუ გურჯაანისა. ამ კვეზედ მთაში, ჩრდილოთ კერძო, წყლის კიდებედ არს ეკლესია დიდი, ორგუმბათიანი, ღმრთისმშობლის მიცვალებისა, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს. აქაცა იტყვან ყოფასა მონაზონთასა, და აწცა არიან, უზის წინამძღვარი, და აქუსთ სასაფლაოდ ენი-სელთ მოურავიანთა (ამას იტყვან აღშენებულსა თამარ მეფეასაგან). კვალად ამ სოფ-ლის გურჯაანის ჩრდილოთ მთის კალთას არს ანტალა.

- 98³⁶ ხოლო ნენის-წყლის. F აშიაზე: გავაზისათვს, ყვარელისა და ნეკრესისა.
 99²⁵ F აკლია სიტყვიდან „ხოლო“ სიტყვამდე „ეკლესიით“.
 99¹³ თრდატ. A, B, D, E, F, G ტირდატ. M ბაგრატ.
 99¹⁷ მეტაფრასი. B add მარტირიაკა.
 99¹⁹ ქალაქი. F add: და არც ჰხის აწ ეპისკოპოსი.
 99¹⁹ აქუს. F აქუნდა.
 99²⁴ კერემის-წყალი. F აშიაზე: კერემისათვს და ველისციხისა.
 99²⁷ აღმოსავლეთ-ჩრდილოთ. A, D, E, F აღმოსავლეთ-სამხრეთ.
 99²⁹ ველისციხე. F add: ვითარცა მცირე ქალაქი. მსახლობელნი არიან გლეხნი და სომეხნი ვაჰარნი.
 99²⁹ და აწ უქმი. F abest.
 99³³ და ზის დღესაცა. A, C, D, E, F ხოლო დღეს არღარა.
 99³³⁻³⁷ F არ არის, დაწყებული სიტყვებით „ხოლო ამ კერმის“ და გათავებული „სახმარნი გლეხთა“.
 99³⁶ აღმოდის კუბრი. A, D, E, F add: დღესაცა.
 99³⁸ ჩელთის-წყალს ზეით. F ამის გასწვრივ აშიაზე: გრემისათვს.
 100⁵⁻⁶ აკურას-კვეცი. F აშიაზე: აკურას კვეცისათვს.
 100¹¹ ლოპოტის-კვეცის წყალი. F აშიაზე: ლოპოტისათვს.
 100¹⁵ დადგა. A, B, G, M დაირღვა. D დაჰსდგა. E დადღა. F დაიდღა.
 100¹⁹ თურდოს-კვეცი. F აშიაზე: თურდოს წყლისათვს.
 100²² შუა მთას. F აშიაზე: შუა მთისათვს.
 100²⁷ თელავი. F აშიაზე: თელავისათვს.
 100⁴⁰ ციხე. F add: და ქალაქი, სახლობენ ვაჰარნი ქართველნი და სომეხნი.
 100⁴¹ და მაგრობენ მას შინა. F abest.
 101⁵ ქვეყნით კახი. A add აშიაზე: ესე არსენი იყო გვარად ვაჩნაძე იბადის ძე, კაცი ბრძენი და მეციერი და ელინურისა ენისა ზედმიწევნილი. აქუნდა შკოლა იყალთოს მონას-ტერსა და იყო მოძღვარი სამეცნიეროსა დავით აღმაშენებელისა მეფისა, უკეთუ გნებავს, დიდის სჯულის კანონის ბოლოს შესწმად მისწერს თავის მოწაფეს დავით აღმაშენებელს, რომლისა თავი ესრეთ არს: „ამათდა მომართ რასა იტყვი, რასა სიბრძნის მოყუარებ“. რექტორი დავით.
 101⁶ შტორის-კვეცი. F აშიაზე; შტორის-კვეცისათვს.
 101¹⁴⁻¹⁶ ალავერდი. F აშიაზე: შიგნით კახეთისათვს და ალავერდის ეკლესიისა.
 101²³ ეპისკოპოზად. F add: აწცა არს პირველი არხიეპისკოპოსი კახეთისა, თელავისა, ანანუ-რისა და ქართლ-კახეთის კავკასიისა, აქა არს ხატი წმ. გიორგისა ნაწილიანი და სასწაულთმოქმედი.
 102¹¹ ჰანკისისათვს. D, E, G abest.
 102²⁶⁻²⁷ დაბაღნი. A, C, D, E, F, G და ბაღნი.
 103¹⁴ ეგრეთვე ბანბასა და ბრინჯსა სთესენ. F abest.
 103¹⁶ დიდოეთისათვს. D abest.
 103²² ხოლო დიდოეთი. A სათაურის სახით: აღწერა დიდოეთისა.
 104²⁷ ორს კვეად. A, D, E, F ორს კეობად.
 104²⁹ სონა მდინარეს. A, B, D, E, F, G, M ხონა მდინარეს.

- 106₁ აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა. A სათანადო ადგილებსი გასწვრივ აშიაზე: რაწი არს ყარაბალი; ბრპენი არს ტყვია; კაცთა და ქალთათჳს; ნიჯადი არს მიმწველებელი; ზენიკლობა არს აბჯართკეთება ესე იგი საომართა იარალთა; იყი არს არაყი; კვეი; ჩიმიით დაბა დიდი; ყაბანი დაბა დიდი; ეკლესია მცირე; ჯიბლიზი დაბა დიდი და ციხე მეფეთაგან აღშენებული; ყაყიდური დაბა დიდი და ციხე მეფეთაგან აღშენებული; ეკლესია მცირე; ქურთათა და ციხე მაგარი; ჯაბა დაბა და ჩიმი დაბა; კვარა დაბა და ციხე მეფეთაგან ნაშენი; კარი კლდისაგან მეფეთაგან შექმნილი; მეტალი ბრპენისა; გოგირდი და მეტალი ვერცხლისა; კუდარო; ციხე თამარ მეფისაგან აშენებული; დაბანი რვანი; ეკლესია მცირე; ეკლესია მცირე; ეკლესია და დაბნები რვანი; ბრუტ-საბზელი; ციხე და მცირე ეკლესია; ბადელიძენი და შენობა-დაბნები; ჩერქესიძენი; ქვაბნი გამოკვეთილნი; დაბანი და შენობანი; ბასიანს კეობა დიდი; ჯარიუხი; ანჯუსტი დაბა დიდი.
- 106₁ სახელისათჳს. D abest. F ადგილებთ სახელწარმოჩენისათჳს.
- 106₃ ხოზონეთი. C ხოზონეთი.
- 106₂₁ დურძუკოს. A, B, C ძურძუკოს.
- 107₁₀ კასრის-კვეად. C, F კავკასიის კვეად.
- 107₃₂ ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთისა. F აშიაზე: აწინდელისა ოვსეთისათჳს.
- 108₃ ქვეყნისათჳს. E მთის ქუეყანისათჳს.
- 109₁₃ ბრპენისა. A აშიაზე: ბრპენი არს ტყვია.
- 109₁₇ კაცისა და ჩვეულებისა, ზნისა და სხ. B, D, E, F, G, M კაცთა (ან კაცთათჳს) და ქალთათჳს (ან ქალთა).
- 110₆₋₈ A, B, C, D, E, F, G, M აკლიათ სიტყვებიდან „და სამწყსონი“ სიტყვამდე „ქრისტიანნი“.
- 112₆ ალაგებთათჳს. B, D, E, F, G, M abest.
- 112₁₁ ჩიმისათჳს. B, D, E, F, G, M¹ abest.
- 110₁₅₋₁₇ გარნა უმეტარნი ორივეს რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჭამენ ღორსა არიან ქრისტიანნი. A abest.
- 113₁₈₋₂₀ კასრის კეობას. A, B, კავკასის კეობას.
- 115₃₇ იალბუზი. A, G აშიაზე: ქარ-მყინვარე. C add. რომელ არს ქარ-მყინვარე,
- 117₁ ღებს. B აღებს.
- 117₆ გლოლა-ღებს. A გლოლებს.
- 117₁₇ ლუხუნზედ. A ღიხუნზედ. B ღიუხუნზედ.
- 117₃₀ ქისტისათჳს. A სათაურის სახით: აღწერა ქისტეთისა. F ქისტეთისა და ლლიღვისათჳს.
- 118₄ ძურძუკისათჳს. } B, D, E, F, G, M abest.
- 118₁₃ ლლიღვისათჳს. }
- 118₁₆ და მიერთვის... წყალსა } E აშიაზე: ეს დაგდებული ადგილები დედნებშია ც ასე
- 118₂₄ არს... კეობა } იყო.
- 120₁ აღწერა საჩინთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი. A უშიებზე სათანადო ადგილებსი გასწვრივ: კლარჯეთისათჳს; საათაბაგოსი სამად სახელითა განყოფა; ლადო, რომელ არს ფერსათი; სამცხე-საათაბაგოსი გამაჰმადიანება; მტკვრის სათავე, რომელი გამო-სდის არსიანის მთას, ან წოდებულს ყალნუს, ეგრევე ყარსის მთას; დემოთის ციხე; აწყური ქალაქი; აწყურის მიტროპოლიტი; წნის მონასტერი; ჯვარის ციხე; წნის მტკვარზედ ხიდი; ახალციხე ქალაქი; ოძრაზე ქალაქი და ციხე; თამარ მეფას სასახლე ბოცოს წყალზედ; ვანის მონასტერი და ქვაბნი გამოკვეთილნი; წურწყუმელი ეპისკოპოსი; ყველის ციხე ჯაყის წყალზედ; ზარხმას მონასტერი გუმბათიანი; საფარას მონასტერი ყოვლად წმიდისა, გუმბათიანი, სასაფლაო ათაბაგისა; ქალაქი თმოგვი და ციხე კლდესა ზედა; ხიდი მტკვარზედ; ასპინძას ციხე; მგელ-ციხე; ოთას

¹ შემდეგაც ჩვ. გამოცემის 117₃₀-მდე ქვესათაურები ამ ხელნაწერებს აღარ აქვთ.

მთას შინა ქებანი სახიზრად გამოკვეთილნი; ასპინძის კვეის სათავეს მთის ძირში მონასტერი სრულიად სოფლის კენჭით; ვარნეთას ციხე; ჯავახეთის მთა ანუ კოლიანი; კოხტის ციხე, დიდშენი; დადემს მონასტერი გუმბათიანი; კერთვისს ხიდი მტკვარსა ზედა; ქარზამეთის მონასტერი; ვარძიას მონასტერი კლდესა შინა გამოკვეთილი.¹

- 120₁ ადგილებთა სახელის წარმოჩენისათვის. F abest.
- 122₁₈ ქვეყანისათვის. F ქვეყანისა და ნაყოფთათვის. B, G, M abest.
- 123₃ კაცთათვის. B, F, G, M add და ქალთა.
- 123₁₇ უმბობენ აწ თათრულსა. C უბნობენ აწ ქართულსა.
- 123₂₃ სამცხისათვის. F add და მტკურისა.
- 124₁₆₋₁₇ აწყვერი. F აშიაზე: აწყურისათვის.
- 124₁₇₋₁₈ მოსახლენი არიან მესხნი, სომეხნი და ურიანი. A abest სომეხნი.
- 124₂₁ ყვიბის. A ყვიბორის. B, C, D, E, F, G, M ყვირბის.
- 124₂₅₋₂₆ სტრიქონები A არ არის.
- 125₁ ახალციხის-წყალი. F აშიაზე: ახალციხისათვის.
- 125₂ კვანჯლამდე. A, B, D, E, F, G, M კვანჯალამდე.
- 125₁₆₋₁₉ სომეხნი, ურიანი და მცირედნი მესხნიცა. C ჭურიანი, სომეხნი მცირედნი.
- 125₃₀ ოძრახე. F ოძარხე. აშიაზე: ოძარხესათვის და ოცხისა.
- 125₃₈ ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა A, B, G, M აშიაზე: აბანო მკურნალი ძლიერად ქარით დახუთვილისა, მუწუკისა და ბუგრისა, მკურნალთაგან ძნიად საკურნებელისა.
- 126₃₅₋₃₆ აქარასა და შავშეთს გზანი, და ფოცხვის-წყლის სათავედამ გარდავალს. A abest.
- 127₈ ხობას. A ხომას.
- 127_{11, 12} ინწყორას-კვეი, გამომდინარე კოლიანის მთისა და მომდინარე აღმოსავლეთიდან. A abest.
- 129₁₇ ჯავახეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ხერთვისისათვის; ხერთვისი; ხერთვისის ციხე მაგარი; გოკი მცირე ქალაქი; წყაროსთაველი ეპისკოპოსი და ეკლესია მისი მშენიერ-გუმბათიანი; ფასო ანუ ჩულურეთი; წუნის ციხე, რომელ არს ქაჯთა ციხე; კუმურდოელი ეპისკოპოსი და ამისი ეკლესია გუმბათიანი, დიდი, მშენიერ-ნაშენი; ბარალეთი მცირე ქალაქი; ამირანის გორა და ხიდი მტკვარსა ზედა. F add და ხერთვისისა და ჯავახეთის მტკურისა.
- 129₂₂ ფანავრის ტბას. A, C, D, E, F ფანავრეთის ტბას.
- 130₁₋₂ და ხავეთამდე. A, B, C, D, E, F, G, M დასავლეთად (ან დასავლეთამდე).
- 130₁₀ წუნა. F წუნისათვის და კუმურდოს ეკლესიისა.
- 130₂₁ ბარალეთის მდინარე. A, B, C, D, E, F, G, M ბაზალეთის მდინარე.
- 130₂₆ აზავრეთის-კვეი. A, B, G, M აფხაზეთის-კვეი.
- 130₂₈ ბუშათის-კვეი. A, B, C, D, E, F, G, M შუბათის კვეი.
- 132₁ ერუშეთისათვის. A სათანადო ადგილების გასწვრივ აშიაზე: ძველად ნაქალაქევი და აწ არს დაბა; ეკლესია გუმბათიანი, შეენიერად ნაგები დიდის კოსტანტინე კეისრის წარმოგზავნილის დესპანის მიერ, ოდეს წარმოგზავნა მეფესა მირიანსა თანა, რომელსა შინა დაასუენეს სამსკვალე ქრისტეს უფლისა; სადა ესუენა სამსკვალე ქრისტეს უფლისა; ეპისკოპოსი მწყემსი. ერუშეთისა; არტანი ქალაქი მცირე; კოლა მცირე ქალაქი; ეკლესია დადემს გუმბათიანი დადემს ეპისკოპოსისა; ციხე ქუმურლესი. F add და ეკლესიისა მისისა.
- 132₂₃ არტანისათვის. B, D, E, G, M abest. F add და კოლისათვის.
- 133₁ კოლისათვის. B, D, E, F, G, M abest.
- 133₃₄ კოროხისათვის. A, B, D, E, F, G, M კლარჯეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: დაბა ქედა, მცირე ქალაქი; აქარის ხეობა; დიდის ყველის კეთება; ანჩას საეპისკოპოსო; ეპისკოპოსი ანჩელი; ფანაკარის ციხე; ათორმეტნი მონასტერნი; სათლე ქალაქი; საეპისკოპოსო ეკლესია მტბეგარისა; ციხე თუზარისა, მირდატ მეფისაგან ციხესა შინა აღშენებული ეკლესია; ართვანი მცირე ქალაქი; იშხა-

ნის ციხე; ეპისკოპოსი ისპირისა; ხვარამზე—ხიდი ქვიტკირისა; არტანუჯი ქალაქი მცირე და ციხე მაგარი; ეკლესია პეტრე-პავლესი; მონასტერი მერისა და ახიზისა, ახიზას ქვაბნი კლდისაგან გამოკვეთილნი; კალმახის ციხე, საერისთო ტაოსი; ფანას-კეტის ციხე; ერისთავი ფანასკეტ-ოლთისისა; ბანელი ეპისკოპოსი; ოლთისის ციხე—მეორე საჯდომი ათაბაგისა, შემდგომად ახალციხისა ოლთის ქალაქსა; ტაოსთავი ანუ პარხალი ანუ ტაოს-კარი ანუ ტაო; ასანყალა ქალაქი; ხიდი რახსსა ზედა; ისპირა ქალაქი მცირე ისპირის მდინარის კიდეზედ; სპერის მთა; ხახულის ეკლესია ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლისა; ციხე თორთომისა; აზრუმის გზა; გურჯი-ბოლახის კეობა ანუ საქართველოს ყელისა; საქართველოს და ბერძენთ სამზღვარი; ქალაქი ბაიბურდი; ქანეთისათჳს, რომელ არს ლაზი; ხოფჯა ქალაქი მცირე; რიზა მცირე ქალაქი; სამზღვარი საქართველოსი და საბერძნეთისა.

- 134₅ აჭარისათჳს. B, D, E, F, G abest.¹
 134₃₇ ანჩა. F abest.
 135₃ ანჩა. F აშიაზე: ვგონებ აქედამ იყოს მოტანილი ხატი იგი კელით უქმნელი ღვთაე-ბისა, რომელი არს აწ ტფილისსა შინა, რომელსა დღესაც უწოდებენ ანჩის ხატს.
 135₆ ანაკერტი. F abest.
 135₁₁ ნათლისმცემლის მონასტრისათჳს. F abest.
 135₁₅ კორკი. E აშიაზე: ამას შწ იყო კორკი ნათლისმცემელისა.
 136₂₄ ართვინისათჳს. F abest.
 136₃₁ იშხანისათჳს. F abest.
 136₃₂ თორთომ-ისპირის მთასა. C თორთომის პირის მთასა; B თორთომის პირისპირ მთასა.
 137₁₀ მონასტერნი მერისა. C, F, M მონასტერნი გერისა.
 137₃₉ კალმახის ციხისათჳს. F ოლთის-ფანასკეტისა და ტაოსათჳს.
 137₄₃ პატიახშთა. A აშიაზე: პატიახში არს ეპარხოზი ტაძრისა, ხოლო ეპარხოზი არს დიდი ვეზირი. დავით.
 138₁₀ დაბა დიდი იდი. A, B, D, E, G, M დაბა დიდი. C, F ართვანი დაბა დიდი.
 139₁₁ ისპირისათჳს. F abest.
 140₈ თორთომისათჳს. F add და ხახულისა.
 141₁₄ გურჯი-ბოლახისათჳს. F add: ანუ საქართველოს ყელისათჳს, ისპირისა და ბაიბურდისათჳს.
 141₂₃ ბაიბურდისათჳს. F ისპირისა და ბაიბურდისათჳს.
 142₃ ქანეთისათჳს. F add ანუ ლაზებისა.
 143₇ მათ მთა-გორათა. A 49 მთა-გორათა. D 49 მთათა-გორათა. E მთათა-გორათა. F გორა-მთათა. M გორათა და მთათა.
 143₈ სილოდობითა. A აშიაზე: „სილოდა“ იხილე ამავე ქართლის ცხოვრებასა შინა გვერდსა შინა ფურცლისა რიცხვსა 129. ამავე ხელნაწერის ნაჩვენებ გვერდზე მოთავსებულია შემდეგი: „სილოდა 5,21 გალატელთა. ესე არს შოვრალისა მიერ ხუმრობა, მასხარაობა, ზველეა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაოთა ტრფილუბათა აღსაძრველი რაიმენი, გინა ღვინით ცნობის მიღებით ხმოვანება უკაფიო და უშვერი, გინა შემთვრალეებისათჳს ვალის აღება, სილოდანი იგივე. ხოლო ზველეა არს მოკიცხართაგან სხვის მსგავსად საუბარი და სხვასავით სღვა და სიცილი და მისთანანი. ხოლო ფრინველნიცა არიან მზეუელავი ვითა ზორაყი, რომელ არს თუთი, ჩხიკვი, კაჭკაჭი; ციდა-მტკაველა, რომელ არს მაიმუნი და სხვანი ეგვეითარნი. დავით რეკტორი“.
 144₁ სახელისათჳს. B, D, E, G, M abest.² F სახელის წოდებისათჳს ქვეყანისა ამის.
 144₈ ღვე. A, B, C, E, F, G 785; M 787.
 144₂₉ ქვეყანისათჳს. B, D, E abest. F სიგრძისა და სივრცისათჳს.

¹ შემდეგაც ხელნაწერებს B, D, E, G, M ქვესათაურები ამ თავის ბოლომდე აღარ აქვთ.

² შემდეგაც D, E ხელნაწერებს ქვესათაურები აღარ აქვს. B, G ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 161₃₆-მდე. M ხელნაწერს ქვესათაურები აღარ აქვს ჩვ. გამოცემის 162₃₂-მდე.

- 145₁₋₃ A, B, C, D, E, F, G, M აკლია სიტყვამდე „შოლა“.
- 145₂₈ ხის ნაყოფთა და პირუტყვთათვის. A წალკოტთა, ხილთა, სავარდეთა და ყვავილთავს. F წალკოტთა და მტილოვანთა.
- 145₃₃ მელსაპეპონი და პუნაშულა. A აშიაზე: მელსაპეპონი არს სახამორთ, ხოლო პუნაშულა დასტამბო. დავით რეკტორი.
- 145₃₇ პირუტყვნი. A აშიაზე: პირუტყვთა, ნადირთა, მხეცთა და ფრინველთათვის.
- 146₁₄ თევზთათვის. F მდინარეთს და თევზთა.
- 146₁₈ გოჭა. A გოჭა, რომელ არს კობრი.
- 146₂₂ მწერთა და მძრომთათვის. F abest.
- 146₂₈ კაცთათვის. F add და ქალთა.
- 146₃₁ სამოსელთა გამწყყონი. C სამოსელთა გამწყყობნი; B სამოსელთა გამწყყონი.
- 147₉ ქვეყნის აღწერისათვის. A „მთათა, ველთა, ტყეთა და მდინარეთათვის“. აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: რიონის სათავე; აბაშა მდინარისათვის; ციხე თაკვერი; ციხე ორბეთისა; ციხე დეხვირი; ცაგერს საეპისკოპოზო ეკლესია; მონასტერი მაქსიმელიე აღმსარებელისა; მურის ციხე; ქვეყნის ციხე; არპანს ხიდი; გველის თავი; ხონს ეკლესია გუნბათიანი, საეპისკოპოსო; სებეკას ციხე; მონასტერი ამალღებისა; თხემლის ციხე; ფერსათის კალთას მონასტერი გუნბათიანი; გელათის პირისპირ მონასტერი თის-კევი; ცუტხეების ციხე; მონასტერი მოწამეთი; გელათის დიონისპირ მონასტერი გუნბათიანი; საწის-წყალი; ციხე მიტლოკინისა; საწირეს ციხე და ითხრების მადანი რკინისა; ახალდაბის-ხევი; ჯონის ხევი; ოჯრალას ხევი; ჯვარის ციხე; ეკლარის წყალი; აჯამეთის წყალი; აჯამეთის სანადირო მეფეთა; ძვერის-წყალი; ძვერს ხიდი ქვიტკირისა; სვეტთა ზედა წერილ არს: არა მამამან.. ძვერის ხიდს ზეით დიდნი ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდესა შინა; ხევი ქვევრულა; ბერ ციხე; ტყირბულის ხევი ჩოლანური-წყალი; ზუსა წყალი; ბუჯა წყალი; ჩხარულა წყალი; ჩხარულა მეორე; ჩხარი ნაქალაქევი; ციხე მაჭუტაური; ღვანკითქს ხევი; ხორეთის ხევი; ქალა-ტყე; ბუჯაი-ზუსა წყალი; წყაროდამ გამოშავალი თევზი; ხრეთი; ბილას ითხრების კაჟი; სახანოს-წყალი; სახანოს ციხე კლდესა ზედა; ჩინორი ქალაქი; სკანდა სასახლე მეფეთა და ციხე დიდშენი; ციხე მო და მნახე; სვირის და ლომქიათ-ხევის ხევი; ტაბაკინის-ხევი; გენე-ბურლის ხევი და მონასტერი; ძირულა მდინარე; შორაპანი პირველ ქალაქი და ციხე; პირველ საერისთავო; ვარძიის წყალი; ვარძიის მონასტერი; მეედნის ხევი; მწყერის ციხე; ეკლესია წმიდის გიორგისა; ხარაგულის ციხე; შრომის-ხევი; კოლომ-ბურის-ხევი; ვაშლუბის-ხევი; ჩხერის ციხე; ვახანის-ხევი; ვახანის ციხე; ვახანის-წყალი; კაცხს ეკლესია; ციხე კაცხისა; კლდის თხემსა ზედა ეკლესია; სვერის ხევი; სვერის ციხე; ბჟინვეის ხევი; შლივიმე კლდე დიდი და მას შინა მონასტერი; ჯრუჭი წყალი; სხვა ხევი წყალი; საჩხერე; ციხე მო და მნახე; სვანეთს ეკლესია; გეგუთი სადგური მეფეთა, შენე-ბული თლილის ქვით, პალატნი, უწოდებენ ციხე-დარბაზსა; კახნიაური სადგური მეფეთა; ქალაქი ქუთაისი, ციხე და ხიდი რიონსა ზედა; ციხე ჴვიშილეთს; ხიდი გოსტობი-დამ გოჭრდს; მუხალეთის-ხევი; ძმუისს შთაში ციხე; ხომლის კლდეში ქვაბი გამოკვე-თილი მეფეთა საგანძურთა სადები; ღონორს ციხე მაგარი; ტოლის-ხევი; ციხე ტოლა; ბარეულის-ხევი; ციხე კეთილშენი; ზნაკვის-ხევი; ციხე ზნაკვას; სადმელის-ხევი; სადმელს ციხე; ღვარას-ხევი; ბუჯაულის-ხევი; ბარეულის ციხე; კრიხულის მდი-ნარე; ამბროლაურს აწინდელთა მეფეთა სასახლე; ხოტევის-წყალი; ციხე კვიტაშვი-ლისა; ხოტევის ციხე; აგარის-ხევი; წმიდის ნიკოლოზის ეკლესია, ეპისკოპოზისა, ნიკოლოზ წმიდანისა; სოხვის-ხევი; კვარას ციხე; კლდის ძირზედ რიონზედ ხიდი; რიონის კიდესა ციხე; ნინიას ციხე; ხევი ბარულა; ჩონისის-ხევი; მდინარე ლუხუნა; ციხე შინდა; სორის-ხევი; ხევი კვარი; ბოკვის-ხევი; შქმერი დაბა დიდი; ჯეჯორის მდინარე; ციხე ჯეჯორის კიდურხედ; კუდარო; ტბა მცირე; კალმაზი მონარშვით ზაფრანის ფრად ქვეული; ონი სავაქრო ადგილი; ღარულას-ხევი; ძველეს ეკლესია და ზეთი; საქორიას-ხევი; სიონი ეკლესია, რომელსა შინა მკიდარებს თმაი მეფაის

- თამარისა, კამარასა შინა ნაწნავი ერთე; მიწა სასუნებელი; გლოლის-ხვევი და კიდი
როინხედ; გლოლას ეკლესია; ლები დაბა. F abest.
- 148 შენიშენა. B, C abest.
- 149₃₂ ტალანი იმერთა. A აშიაზე: ლეჩხუმი არს იმერთა მეფისა ტალანი ესე იგი ლამით
მცველნი დარაჯნი.
- 149₄₁—150₃ B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ჩამოსული“ სიტყვამდე „მოერთვის“.
- 150₃ გუბის-წყლისათვის. F abest.
- 150₁₆ სალომინოსათვის. F abest.
- 150₂₄—26 B, C, F, G, M აკლია სიტყვიდამ „ვარციხე“ სიტყვამდე „ვარციხეს“.
- 150₂₉ თხმელის ციხე. A აშიაზე: თხმელი არს მურყანი.
- 151₁₅ წყალწითელასათვის და ოკრიბის წყალთა. F abest.
- 151₂₆ აქა არს მონასტერი. F აშიაზე: მოწამეთათვის და გელათის ეკლესიისა.
- 152₁₈ რკინა. F აშიაზე: აქ ითხრების რკინა.
- 152₂₃ ყვირილას მომრთველი საჩხეიძო—არგვეთის წყალი. F abest.
- 152₃₅ ზიდი ქვიტკირისა. F აშიაზე: ძვერის კიდისათვის.
- 153₃₆ ჩხარი. F აშიაზე: ჩხარისათვის.
- 153₃₄ ღრუდოს. F აშიაზე: ღრუდოსათვის.
- 154₂₀ შორაპნისათვის. F abest.
- 154₂₁ ძირულასათვის. F abest.
- 155₁₇ ჩხერიმელასათვის. F abest.
- 155₂₉ შორაპნის ზევით ყვირილას მომრთველთა წყალთათვის. F abest.
- 156₁₁ მღვიმე. F აშიაზე: მღვიმის მონასტერი.
- 156₃₂ საკურველად შენებული. F აშიაზე: საკურველი სასმენელი.
- 156₃₈ კვალად როინის შემდინარისა მდინარისათვის. F ქუთათის ქალაქისათვის.
- 157₁₂ უპყრავთ აწცა მათ. F ეპყრათ მათ.
- 157₁₃ მათგან. F აწ უპყრიესთ რუსთა.
- 157₁₄ ყოვლადწმიდისა ეკლესია. A აშიაზე: ეკლესია ყოვლად-წმიდისა, დიდშუშნიერი, საე-
პისკოპოსო ქუთათლისა, ქუთაისს აღშენებული 5 წ მეფის ბაგრატისაგან.
- 157₂₆ გუმათი. A გუმბეთი.
- 158₃ რაქისათვის. F abest.
- 159₄ ორმო დიდი. F აშიაზე: ორმოში სდის წყარო მყინუარი.
- 159₁₄—16 თბილი წყალი. F აშიაზე: წყალი ტფილი.
- 159₂₈ შაბაზ კრმალი. F აშიაზე: შაბაზს შესწირა კრმალი ოქროთ მოოქვილი.
- 160₁₆ ლითონი. F „მეტალი“. აშიაზე: აქა ითხრების რკინა.
- 160₂₄ ზაფრანიანისა. F აშიაზე: კალმანის სიყვითლე.
- 160₂₆ შინაგან ვაკე. A შინაგან კევი.
- 160₃₀ ზეთი კიქითა. F აშიაზე: კიქით მდგომი ზეთი, მდუღარე მარადის.
- 161₃ სიონი. F აშიაზე: სიონის ეკლესია.
- 161₅ აქავ არს მიწა. F აშიაზე: მიწა მკურნავი სუნებით ქარისა
და სალომინოსა. F abest.
- 163₁₆ საჩხეიძოს საზღვრისათვის. B, G, M abest.
- 163₃₀ კმოდოვანი. A, G, M, B კბოდოვანი; E, D, F კლდოვანი.
- 164₄ საჩიჯავადოსათვის. B, G, M abest.
- 164₁₄ ვაკის საზღვრისათვის. B, G, M abest.
- 164₂₁ საჭილაო-სამიქელაო. A აშიაზე: საჭილაო-სამიქელაოსათვის.
- 164₁₀ ოკრიბის საზღვრისათვის. M abest.
- 165₃ მთითა ოკრიბა-არგვეთს შორისით. A, B, D, E, F, G, M მთითა რაქასა და ამას
შორისით.
- 165₂₆ ოდიშისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: ბანძა და ციხე; ჭყონდიდი
ეკლესია საეპისკოპოსო; აბაშა მდინარე; აბაშა მდინარეზედ ციხე სახარია და სასახლე

დადიანისა; ტეაური მდინარე; შხეფს ციხე და სასახლე დადიანისა; სენაკს ეკლესია გუმბათიანი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოსისა; ნაქალაქევი, პირველ ციხე გოჯად წოდებული; სალიპარტიანო; ფოთი; ხორგის-წყალი; ციხე ჭაქეთი და სასახლე დადიანისა; ხეთას ციხე და სასახლე დადიანისა; ჭანიას-წყალი; ხოფი და ეკლესია, ამას შინა ასეენია პერანგი ყოვლადწმიდისა; ჩაისს ეკლესია საეპისკოპოსო; ზუგდიდი სასახლე დადიანთა; ქელენჯიხის ეკლესია; ეპისკოპოსი ჭანის მდინარისა; მდინარე ეგუტი; ანაკრიას ციხე; რუხს ციხე; რუხს კაჟი ჩახმახისა; დადის წყალი; ფორისის-წყალი; ილორს ეკლესია; მდინარე მოქვისა; ილორს კარის. მოყუნა; ვერისი; ეკლესია საეპისკოპოსო დადის-წყლისა და მოქვის-წყლის შუათისა ადგილთა ოდიშს; მთაში ეკლესია მოქვისა; ეკლესია დრანდას, მთაში, საეპისკოპოსო, ჭხის მწყემსი ყოდორსა და ანაკოფის შორისთა ადგილთა; მდინარე ცხომისა და საერისთო ძუძლად ცხომი; ქალაქი ანაკოფია; სახლური ოდიშისა და აფხაზეთისა.

165₃₁₋₃₆ ამას სწერენ ვეროპელნი...“ და სხ. სიტყვებამდე „ეპყრათ ბერძენთა“. A, B, C, D, E, F, G, M abest.

166₃₁ შხეთს, A შხეფს.

167₁₀ ფოთი. F აშიაზე: ფოთის ციხე.

167₁₈ ჭანის-წყალი. A ჭანიას-წყალი.

167₂₂ პერანგი. F აშიაზე: ხოფის ეკლესიაში არს პერანგი ღვთისმშობელისა.

168₂ ილორს ეკლესია. F აშიაზე: ილორის ეკლესიისათვის.

168₃₃₋₃₆ დაწყებული სიტყვებით „ამისთვის წერილ არს...“ და გათავებული „მით სცნობ“. A, B, C, D, E, F, G, M abest.

169₂₄ ანაკოფია. F აშიაზე: ანაკოფია ქალაქი.

170₇₋₈ პირუტყვენი—ცხოვარნი მცირედ და სხვანი მრავლად: A პირუტყვენი—ცხოვარნი მრავლად და სხვანი მცირედ.

170₂₀ ღმერთი—ლორი. C abest.

170₃₇ აფხაზეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: სახლური აფხაზეთისა; ალაცოს-წყალი; ზუფუს მდინარე; ზუფუ მცირე ქალაქისებრი, სახლი და საყოფელი შარვაშიძისა; მუწის წყალი; ბიჭვინტას ეკლესია შვენიერი, საკათალიკოსო და ტახტი აფხაზეთის კათალიკოსისა; ნიკოფისა; კაპეტის მდინარე; თხა აფხაზური კანჭმალა, რომელსა ასხენ წვერნი აღღნაზევარნი,

171 შენიშენა: „ბარონია სწერს“ და სხ. A, B, C, D abest.

171₁₆ ბიჭვინტას ეკლესია. F აშიაზე: ნიკოფისის ეკლესია.

172₃₂ სვანეთისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: სამხლურათათვის სვანეთისათა; ლაშხეთი; ეკერს ეკლესია სვეტიად წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა.

172₁₀ რაკა-ლეჩხუმის კავკასის თხემიდან. A did: ოდიშის კავკასიის თხემამდე და აღანამდე და..

173₆ სვეტიად წოდებული. F აშიაზე: ეკლესია სვეტიად წოდებული.

173₉ წითლის იაგუნდისა ქმნილი. D ამის გასწვრივ მარჯვენა აშიაზე ვრცელი მინაწერი: მღვდელმა სამილ (სვანური გვარი აქვს და არ მახსოვს. Кажется Дашиани), მოხუცმა და დღესაც ცოცხალმა (რომელიც სცხოვრობს თავისს მრევლში ცაგერს ახლოს, მურის ციხისკენ და საკუთარი მამული აქვს იქვე) 1908 წელს მის სახლში ყოფნაში სტუმრად, მიამბო მე, რომ ეს კანკელი გუბერნატორის ლევაშოვის ბრძანებით ლაშხეთიდან აყარეს და ქუთაისში წაიღესო, ჩემს კარწინ გამოატარესო, მარჯანისა იყოო, თვლებით შეშკული, მაგრამ გაჭუჭყიანებულიო, მაგიერს კანაელს დაჰპირდნო სვანებსო, უკეთესსაო. ხმა არავის გაუცია. ან ვინ გაუბედავდო, რომ გაბრიელ ეპისკოპოსის ქალაქიდი ჰქონდათო წამლებთ! ეს ამბავი აქ ჩავწერე დაუკარგველობისათვის. სამწუხაროდ ორჯელ ვიყავ სვანეთში და გზაზე იმდენად გავილახე, რომ ლაშხეთი აქეთობისას ვერ ვინახულე. სანამ დამსწრენი ამ ამბისა იპოვებიან, უნდა კარგად გამოკითხვა.

1911 წლ. იენისს 29-ს.

თევდორე უორდანი.

174_ა გურიისათვის. A აშიაზე სათანადო ადგილების გასწვრივ: გურიის სამხლუარი; ლანჩხუთი; ეკლესია საეპისკოპოსო საჯუმათლო; ტბა პალიასტომისა; მდინარე სუფსეი; ციხე ბერიძისა; კეობა სურები; გურიანთას ციხე; აკეთ-ბაილეთის წყალი; ციხე ასკანისა; შემოქმედი ეკლესია საეპისკოპოსო; ოზურგეთს სასახლე გურიელისა; მდინარე ხინოსი; ციხე ლეხეურის მთის ძირს; ხინოს ეკლესია, ზის ეპისკოპოსი 'ხინოწმინდელი; აქვს ციხე; ალაშბარი სასახლე გურიელთა; მდინარე ქობულეთისა; ქობულეთი; ჩაქვის წყალი; ციხე ქაჯეთისა; ჩაქვი; ბათომი; გონია მცირე ქალაქი.

174_ბ ფოთის ციხე. F აშიაზე: ფოთის ციხისათვის.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	33
შესავალი	V
ტექსტის გამოცემისათვის	VII
მკითხველათვის სიტყვა რადასათვის არს შრომა ესე	LV
ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი	1
ზნეთათს	11
კერბთათს	12
მეფეთათს	13
წესთათს	13
ლაშკართათს	14
საჭურველთათს	14
სამართლისათს	14
აგლისუფალნი	15
სპასალარისათს	16
სალთუცესისათს	16
მსახურთუხუცესისათს	16
მონათუხუცესისათს	16
მანდატურთუხუცესისათს	16
მეჭურჭლეუხუცესისათს	15
მსაჯულთუხუცესი	16
მეჯინიბეთუხუცესისათს	16
ბაზიერთუხუცესისათს	16
ეჯიბისათს	16
ეზოს მოძღვრისათს	16
ჩუნჩერახისათს	17
მელვინეთუხუცესისათს	17
მოლარეთუხუცესისათს	17
მესტუმრეთუხუცესისათს	17
ჯვარის მტკრთველისათს	17
მდივანთათს	17
ფარეშთუხუცესისათს	17
ხუროთმოძღვრისათს	17
მწერალთათს	17
ჩვეულებისათს	17
კერბთლესასწაულთათს	18
შემდგომად კერბთა	19
ეპისკოპოზ-მღვდელთათს	19
მეფეთ კურთხევისათს	19
კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა, წინამძღვრისათს	19
შემძინებული წესი მთავართათს	19

	83
ქყონდიდელისათვის	20
ათაბაგისათვის	20
მეფეთა გვართათვის	20
მთავართა გვართათვის	20
ახალწლისათვის	21
აღდგომისათვის	21
დროშისათვის	22
შერეულთა წესთათვის	22
შემდგომად განყოფილებისა სამეფოსათვის	22
აწინდელისა წესისათვის	23
აწინდელის კელისუფალთა შეცვლილთა სახელთათვის	23
აწინდელთა მთავართა გვართათვის	24
წარჩინებულთათვის	25
კახთათვის	25
სამცხისათვის	25
იმერეთისათვის	26
ოდიშისათვის	26
აფხაზეთისათვის	26
გურიისათვის	26
მეფეთა წერილისათვის	26
ეპისკოპოზთა ლაშკრად წასვლისათვის	27
აღწერა სამეფოსა საქართველოსა	28
სახელი რით ეწოდა	28
აბრეშუმისათვის	29
ხილთათვის	29
სავარდისათვის	29
მტილოვანთათვის	29
პირუტყვთა და ფრინველთათვის	30
მთათათვის	30
მდინარეთა და ტბათათვის	31
თევზთათვის	31
მძრომთათვის	31
მწერთათვის	31
კაცთათვის	31
აღწერა აწინდელისა ქართლისა	33
ბერდუჯის აღწერა	33
აღწერა სომხითისა	36
აღწერა ტაშირისა	37
აღწერა აბოცისა ანუ ყაიყულისა	38
აღწერა დბანის-კევისა	38
აღწერა ზურტაკეტისა	40
აღწერა თრიალეთისა	41
აღწერა ქციის კრამისა	43
აღწერა ალგეთის მდინარისა	46
აღწერა სკვირეთის მდინარისა	49
გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთონი	49
ბოსტან ქალაქი და გარეჯის მთის აღწერა	50
აღწერა მეოთხე სასპასპეტოსი	51
აღწერა ტფილისისა	52

აღწერა მცხეთის ზემოთისა	86
ნიჩბისისათვის	55
კავთის-კვეისათვის	55
თეძმისათვის	56
ხოვლესათვის	56
ატენისათვის	56
აღწერა საციციანოსი ხვედურეთ ზეით დამხებულმდე	58
აღწერა თორისა და აწ გუჯარეთისა	59
აღწერა მესამე სასპასპეტოსი	60
აღწერა მცხეთისა	60
აღწერა მუხრანისა	61
აღწერა არაგვის პირისა და ბახალეთისა	64
აღწერა გუდამაყრისა	65
აღწერა მთიულეთისა	65
აღწერა კვეისა	66
აღწერა ქსნის-კვეისა და მამულისა მისისა	68
აღწერა ქოლოთ-ქვიტკირისა	69
აღწერა ისტლის-კვეისა	70
აღწერა გვერდის-ძირისა	70
აღწერა პატარა-ლიახვის კეობისა	70
აღწერა მალრან-დვალეთისა	71
აღწერა მეორე სასპასპეტოსი და სამილიახვაროსი	71
აღწერა გორის ქალაქისა	73
მეჯვდის მდინარის აღწერა ბიყრამდე	74
აღწერა დიდის ლიახვისა და პატარა ლიახვის ვანთამდე	74
აღწერა გორისა და ლიახვის ზეითისა	78
აღწერა დვანის-წყლისა	79
აღწერა ფცის-წყლისა	79
აღწერა აღის წყლისა	80
აღწერა სურამის წყლისა	81
აღწერა მთას იქითისა	82
აღწერა კეფინის-კვეისა	82
აღწერა მტკვრის კეობისა	83
აღწერა სადგრის კეობისა	83
კვალად კეობის აღწერა	84
საერისთოსა, სასპასპეტოსა და სადროშოსი, ვითარ არს და იყო	84
აღწერა შერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კვალად თუშეთისა და დიღოეთისა	86
სახელთათვის	86
ნაყოფთათვის და კაცდა	88
ქვეყანა-წყლისათვის	88
იორის მდინარისათვის და მის ქვეყანათა	88
გარეთ-კახეთისათვის	89
ერწოსათვის	90
თიანეთისათვის	91
კვესურეთისათვის	92
ფშავისათვის	92
დანარჩომი თიანეთისათვის, არამედ პირველ იყო კუხეთი	93
ხერკისა და საგურამოსათვის	93
მარტყოფისათვის	95

	83-
კაკისა და ელისენისათჳს	95
ყარალაჯისა და ქისიყისათჳს	97
გალმა-მკრისა და შიგნით-კახეთისათჳს	96
პანკისისათჳს	102
დიდოეთისათჳს	103
თუშეთისათჳს	104
აღწერა აწინდელისა ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა	106
სახელისათჳს	106
ქვეყნისათჳს	108
კაცისა და ჩვეულებისა, ზნისა და ხელოვნებისათჳს	109
ალაგებთათჳს	112
ჩიმისათჳს	112
თავაჴურისათჳს	112
ქურთაულისათჳს	112
ვალაგირისა-ფაიქომისათჳს	113
კასრის-კვეისათჳს	113
ჟღელის-კვეისათჳს	114
ზრამაგათჳს	114
ნარასათჳს	114
ზროგოსათჳს	114
ზახისათჳს	115
თრუსოსათჳს	115
დიგორისათჳს	116
ბასიანისათჳს	117
ქისტისათჳს	117
ძურძუკისათჳს	118
ლლიღვისათჳს	118
აღწერა საჩინოთა ადგილებთა სამცხე-საათაბაგოსი	120
ადგილებთა სახელის წარმოჩენისათჳს	120
ქვეყანისათჳს	122
კაცისათჳს	123
სამცხისათჳს	123
ჯავახეთისათჳს	129
ერუშეთისათჳს	132
არტანისათჳს	132
კოლისათჳს	133
ჭოროზისათჳს	133
აკარისათჳს	134
ფორჩხის კეობისათჳს	134
ანჩა	134
ანაკტრტი	135
ნათლისცემლის მონასტრისათჳს	135
შავშეთისათჳს	135
ართვანისათჳს	136
ლიგანის კეობისათჳს	136
იშხანისათჳს	136
არტანუჯისათჳს	137
კალმახის ციხისათჳს	137
ფანასკეტისათჳს	138

ოლთისისათვის	83
ტაოსათვის	138
ბასიანისათვის	138
ისპირისათვის	139
თორთომისათვის	140
გურჯი-ბოლაზისათვის	141
ბაიბურდისათვის	141
ქანეთისათვის	142
აღწერა ფგრიის ქვეყანისა, ანუ აფხაზეთისა ანუ იმერეთისა	144
სახელისათვის	144
ქვეყანისათვის	144
მარცვალათვის	145
ზის ნაყოფთა და პირუტყვთათვის	145
თევზთათვის	146
მწერთა და მძრომთათვის	146
კაცთათვის	146
ქვეყნის აღწერისათვის	147
რიონის მდინარისათვის	147
ცხენის-წყლისათვის	148
ლეჩხუმისათვის	148
საჯავახოსათვის	149
გუბის-წყლისათვის	150
საჩინოსათვის	150
სალომინოსათვის	150
ხანის-წყლისათვის	150
ყვირილისათვის	151
წყალ-წითელასათვის და ოკრიბის წყალთა	151
გელათისათვის	151
ყვირილას მომრთველი საჩხეიძო-არგვეთის წყალი	152
შორაპნისათვის	154
ძირულასათვის	154
ჩხერიმელასათვის	155
შორაპნის ზეით ყვირილას მომრთველთა წყალთათვის	155
მღვიმისათვის	156
კვალად რიონის შემდინარისა მდინარისათვის	156
რაჭისათვის	158
რაჭის საზღვართათვის	161
არგვეთის საზღვარი	162
საჩხეიძოს საზღვრისათვის და სალომინოსა	163
საჩიჯავაძოსათვის	164
ვაკის საზღვრისათვის	164
ოკრიბის საზღვრისათვის	164
ოდიშისათვის	165
აფხაზეთისათვის	170
ჯიქეთისათვის	172
სვანეთისათვის	172
ალანისათვის	173
გურიისათვის	174

ანბანსა ზედა ქმული ამ წიგნსა შინა წერილნი სახელნი აღვიღთა და ქვეყანათა და მეფეთა	177
სომხითის სოფლები ქრისტიანეთა და თათრის ობა	190
შენიშვნები და საძიებლები	209
შენიშვნები და ლიტერატურა	211
შემოკლებული სათაურების და ინიციალების განმარტება	250
ქართული ანბანი	255
ლექსიკონი	256
საძიებლები	263
ა. პირთა სახელების საძიებელი	263
ბ. გეოგრაფიული სახელების საძიებელი	268
გ. საგნობრივი საძიებელი	289
დ ა მ ა ტ ე ბ ა	
ვახუშტის გეოგრაფიის გადანაწერები XVIII ს-ის ბოლოსი და XIX ს-ის დასაწყისისა	327
დედნის გვერდების სარჩევი	355
შეცდომების გასწორება	356

დედნის გვერდების სარჩევი

დედნის გვ.	გამოცემის გვ.	დედნის გვ.	გამოცემის გვ.
1	1	174	88
2	3	175	91
3	5	176	94
4	8	177	96
5	11	178	99
6	13	179	102
7	15	180	104
8	17	209	106
9	20	210	108
10	22	211	110
11	24	212	113
12	26	213	115
13	28	214	118
14	30	221	120
15	32	222	123
101	35	223	125
102	35	224	128
103	38	225	130
104	40	226	133
105	43	227	136
106	45	228	138
107	48	229	141
108	51	253	144
109	53	254	146
110	56	255	149
111	59	256	151
112	62	257	154
113	65	258	156
114	67	259	159
115	70	260	161
116	72	261	163
117	75	262	166
118	78	263	169
119	80	264	172
120	83	265	174
173	86		

შეცდომების გასწორება.

პგ.	სტრ.	დაბეჭდილია	უნდა იყოს.
13	7	შკეთუ, არა	შკეთუ არა,
38	37	დაბანისის	დაბანისის
42	39	დაბანის-კევი	დაბანის-ხევი
47	15	16	15
48	11	დაბანის-კევისა	დაბანის-კევისა
102	12	719	179
154	9	357	257
161	26	სახელითგან ყოფანი	სახელით განყოფანი
166	33-34	კათალიკოზისა აწ	კათალიკოზისა აწ.
187		ციხე ბდავისა	ციხე ბოდავისა
215		Муръевъ	Муравьев
226	6	ლია	ლა
226	9	.Lawra	Lawra
241	11	პარხალი	პარხალი
241	34	Хонн	Хонн
254	12	Revue	Revue
277		ლიაგვის	ლიაზვის
297	48	საშენი	ნაშენი
308		გამოტოვებულია:	რუ თეზისა 56
"		"	ნარეკავისა ანუ წილკნისა.
309		"	რუ ძამისა 58
"		"	რუ სალთვისისა 78
317	43	წვერისა	წვერისა

326 გვერდის შემდეგ გვერდების სათვალავები შეცდომით აღრიცხულია 227—236, უნდა იყოს 327—336

ფასი 22 მან.

ტირაჟი 3200. ხელმოწ. დასაბ. 19/II, 41.

უფ. 5559. ანაწყ. ზომა $7 \times 11 = 50000$.

სასტამბო ფორმ. რაოდ. 25.

საავტორო ფორმ. 31.

სტ. შეკვ. № 649.

სტალინის სახ. თბილისის სახ. უნივ.

გამომც. სტამბა, მარის ქ. № 1

